

У НОМЕРІ:

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Вавдіюк Н.С., Іванчук В.Ю. Закономірності формування і розвитку ринку піратської і контрафактної продукції	5
Вісин В.В. Методологія дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині XIX – першій третині XX ст.	12
Вісин В.В., Вісіна Т.М. Теоретичні засади дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині XIX – першій третині XX ст.	17
Голубка С.М., Чинчик А.А. Система оподаткування Галицьких земель другої половини XIX століття	22
Лантух І.В. Питання про оптимізацію вітчизняних банкірських закладів наприкінці XIX - початку XX ст.	29
Чумак Н.В. Антимонопольне регулювання товарних ринків у відкритій економіці: проблеми та перспективи	34
Яциковський Б.І. Екологічні аспекти економічного розвитку в концепції Сергія Подолинського	39

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Данилейчук Р.Б. Використання програм державно-приватного партнерства в сфері енергозбереження та розвитку інфраструктури паливно-енергетичного комплексу	46
Кривов'язюк І.В., Крайчук С.О. Аналіз українського ринку автобусобудування та тролейбусобудування	51
Ковальська Л.Л., Речун О.Ю. Роздрібна торгівля: сутність, оцінка та напрями розвитку	61
Миронов Ю.Б. Стабілізація національної економіки на основі банківського рейтингування	67
Смачило В.В., Халіна В.Ю. Теоретичні аспекти сестейнового розвитку: екологічна та соціальна відповідальність бізнесу	77
Чорна М.В., Кушнір Т.Б., Смольнякова Н.М. Розвиток українського електронного ритейлу на підставі інноваційних технологій	81

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Скриль В.В., Дзеркаль А.Б. Проблемні аспекти співробітництва міжнародних фінансових організацій з Україною	93
--	----

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Забарна Е.М. Специфіка малого підприємництва в соціально економічному розвитку регіонів України	101
---	-----

Буднікевич І.М., Венгер Є.І. Аналіз окремих напрямків інвестицій як чинників капіталізації регіону	109
Вахович І.М., Купира М.І. Бюджетні інструменти подолання депресивного стану регіону	117
Луцків О.М. Інноваційний розвиток регіонів України: тенденції, проблеми та перспективи	121
Олександренко І.В. Теоретичні підходи до обґрунтування факторів формування ринкової вартості регіону	127
Пушкарчук І.М. Капіталізація як механізм підвищення конкурентоспроможності регіону	137
Середа О.В., Федорусь Л.А. Відновлювальна енергетика як перспективний напрям забезпечення сталого розвитку сільських територій	145

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Галаган Т.І. Теоретико-методологічні основи створення штучних земель	151
Гільорме Т.В. Особливості формування стратегій нівелювання ризиків заходів з енергозбереження	154
Іщук Л.І., Ніколаєва А.М., Пиріг С.О. Фінансове забезпечення сфери охорони навколишнього природного середовища у контексті сталого розвитку України та її регіонів	161
Черчик Л.М. Концептуальні основи формування системи соціо-еколого-економічної безпеки	167

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Маркіна І.А., Сьомич М.І., Дячков Д.В. Організаційно-економічний механізм управління інформаційним потенціалом підприємства	175
Маркова Є.Ю. Вплив процесів глобалізації на розвиток підприємств рибогосподарського комплексу	181
Маховка В.М., Вишовський В.М. Формування системи управління якістю продукції підприємства в сучасних умовах господарювання	189
Педько І.А. Вибір методу прогнозування часових рядів промислових підприємств	193
Полінкевич О.М. Підходи до аналізу підприємницьких систем	200
Савчук А.М. Моніторинг реалізації маркетингової стратегії підприємств торгівлі	206
Тараненко О.О. Методичний підхід до формування пропозиції підприємств ділового туризму	211

Теплюк М.А. Пріоритетність процесів ресурсозабезпечення діяльності підприємства	216
Черняк Г.М. Результативність стратегії забезпечення економічної безпеки енергетичних підприємств	223
Яцюк О.С. Інноваційні підходи до проведення та фінансування санації підприємства з використанням теорії обмежень	228

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Дорош В.Ю. Теоретичний базис регулювання міжбюджетних відносин	234
Жадан О.В. Фінансовий контроль планування видатків місцевих бюджетів	240
Карлін М.І., Івашко О.А. Чинники впливу на регулювання фінансового ринку України в умовах посилення нестабільності світового фінансового середовища	247
Коваленко В.В. Філософія безпеки банків в умовах структурних дисбалансів економіки України	256
Кондіус І.С. Теоретичні основи фінансової стабілізації розвитку банківської сфери регіону	263
Корецька Н.І. Фактори, що впливають на функціонування ринку платіжних карток	275
Поліщук В.Г., Захарчук О.М. Фінансове забезпечення сталого розвитку Канади: досвід для України	286
Рошило В.І. Формування бюджетів об'єднаних територіальних громад: проблеми та перспективи	295
Сігаш Т.Д. Депозитарна система в Україні	300
Ткач К.М. Концептуальні підходи до визначення міжбюджетних відносин та бюджетного федералізму	304
Чиж Н.М., Дзямудич М.І., Урбан О.А. Управління власним капіталом банку: проблеми та перспективи	310

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

Височан О.С. Облік в системі ціннісно-орієнтованого управління	315
Снеткова А.В. Інвестиційна діяльність як складова звіту про рух грошових коштів: адаптація та гармонізація національних положень до міжнародних норм	324
Штимер Л.Т. До питання фінансового аналізу діяльності установ державного сектору економіки	329

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Лелюк Ю.В.

Розвиток кадрового забезпечення у закладах культури сільської місцевості шляхом комплексного моделювання системи вищої культурно-мистецької освіти 339

Рудь Н.Т., Барський Ю.М.

Соціально-економічні системи: формування інноваційних параметрів 345

Шубала І.В., Гордійчук А.І.

Аналіз основних показників розвитку соціально- трудових відносин у регіоні 354

Шубалий О.М.

Оцінка трудового потенціалу регіону в контексті визначення пріоритетів регіональної політики соціальної відповідальності 362

Яровенко Т.С.

Ендавмент, як перспективна форма освітнього інвестування в Україні 371

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.113.6

Вавдіюк Н.С., д.е.н., професор

Луцький національний технічний університет

Іванчук В.Ю., слухач секції «Фінанси, грошовий обіг та кредит» КЗ «Волинського відділення Малої академії наук України»

**ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ
РИНКУ ПІРАТСЬКОЇ І КОНТРАФАКТНОЇ ПРОДУКЦІЇ**

В статті визначені теоретико-методологічні засади формування ринку піратської і контрафактної продукції, виявлено закономірності його розвитку. На основі дії закону попиту та пропозиції обґрунтовано принципи формування ринку піратської і контрафактної продукції, а саме: виявлено носіїв попиту та пропозиції, розглянуто чинники, що впливають на їх розвиток.

Ключові слова: ринок піратської продукції, піратство, закони попиту та пропозиції

Vavdiyuk N., Ivanchuk V.

**REGULARITIES OF FORMATION AND DEVELOPMENT
OF PIRATED AND COUNTERFEIT MARKET**

In the article the theoretical-methodological principles of forming market of pirated and counterfeit products the regularities of its development. On the basis of the law of supply and demand justified principles of forming market of pirated and counterfeit products, namely media identified supply and demand, examined the factors that affect their development.

Keywords: market of pirated goods, piracy, the laws of supply and demand

Вавдіюк Н. С., Иванчук В. Ю.

**ЗАКОНОМЕРНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ
РЫНКА ПИРАТСКОЙ И КОНТРАФАКТНОЙ ПРОДУКЦИИ**

В статье определены теоретико-методологические основы формирования рынка пиратской и контрафактной продукции, выявлены закономерности его развития. На основе действия закона спроса и предложения исследованы принципы формирования рынка пиратской и контрафактной продукции, а именно: выявлено носителей спроса и предложения, рассмотрены факторы, влияющие на их развитие.

Ключевые слова: рынок пиратской продукции, пиратство, законы спроса и предложения

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Економічне піратство, масштаби якого визначаються низкою чинників і умов, негативно впливає на розвиток продуктивних сил в системі суспільних відносин держави і породжує ряд суперечностей в економіці. При поглибленні таких суперечностей процеси ринкового саморегулювання будуть неспроможні розв'язати завдання розширеного відтворення національної економіки, чим зумовлюється необхідність дослідження питань протидії економічному піратству.

Специфіка і масштаби розвитку економічного піратства визначаються низкою чинників і умов, що потребують вивчення та систематичного спостереження в Україні.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичними і методологічним основам формування економічного піратства присвячені праці таких науковців, як Д. Позова, О. Штефан, Л. Шикова, Д. Липчик, В. Сандул,

Н. Бааджи, Ю. Симонян, Л. Безуглий, В. Харченко, М. Давиденко, А. Лазаренко, М. Карчевський, О. Чернишова, О. Харитоновна, А. Гальченко, О. Дудоров, Т. Рудник, М. Перетятко, А. Веймарн, Л. Сімкін, В. Пирогова, О. Яра, О. Кочина, В. Чеботарьов, А. Коваль, Є. Флейшиц та ін.

Надаючи важливе значення дослідженням вітчизняних і зарубіжних вчених, слід зазначити, що в питаннях аналізу можливостей і загроз розвитку ринку піратської продукції залишається чимало невирішених проблем, котрі потребують детальнішого дослідження.

Цілі статті. Нині залишаються нез'ясованими питання організації попиту та пропозиції піратських і контрафактних товарів, виокремлення наслідків піратства, переваг та загроз для держави, виробника та споживача.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «піратство» використовується у сфері інтелектуальної власності, зокрема, у авторському праві і суміжних правах. Але при вивченні проблеми порушення цих прав часто можна зустріти й вживання іншого терміну – «контрафакція».

Найбільш поширеним є підхід до визначення понять «піратство» та «контрафакція» як синонімічних. Відповідно до іншої точки зору, контрафакція пов'язується з виробництвом та поширенням несанкціонованих примірників творів, фонограм, відеограм, програм організацій мовлення тощо та виступає елементом піратства як більш широкого поняття. При такому підході до визначення змісту терміну контрафакції не включаються порушення авторських та суміжних прав, що не пов'язані із виготовленням матеріальних об'єктів – контрафактних примірників. У свою чергу, піратство розглядається як порушення виключного права дозволяти будь-яке використання об'єктів авторського та суміжних прав, а не лише шляхом їх відтворення в матеріальній формі, опублікування та розповсюдження [1, с. 132]. О. О. Штефан зазначає, що контрафактна діяльність полягає у відтворенні виданого твору, фонограми, аудіовізуального твору, комп'ютерної програми та інших об'єктів шляхом незаконного використання назви, фірмового найменування або знака законного виробника, власника ліцензії та ін. [2, с. 8]. Тобто при контрафактній діяльності допускається водночас порушення не лише авторських та суміжних прав, а також прав на засоби індивідуалізації виробника, товарів та послуг.

Подібну позицію висловлює Д. Ліпчик, розглядаючи «піратство» як протиправну поведінку, яка безпосередньо посягає на виключне право автора на відтворення творів й іншої культурної продукції, а контрафактне виготовлення культурної продукції – як складовий елемент піратства. При цьому піратство полягає у виготовленні, продажі та будь-якій формі комерційного розповсюдження незаконних екземплярів (книг і взагалі друкованих матеріалів, дисків, касет тощо) літературних, художніх, аудіовізуальних, музикальних творів або їх виконань, комп'ютерних програм і банків даних. Крім того, термін «піратство» використовується для кваліфікації недозволених вистав, повторних передач і всіх інших форм використання твору, передачі в ефір та ін. [3, с. 478, 482].

У чинному законодавстві України надається інше визначення поняттю піратства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 05.12.2012 р. піратство в сфері авторського права і (або) суміжних прав – це опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм мовлення [4].

Що стосується міжнародної нормотворчості, то першим правовим документом міжнародного характеру, в якому надається визначення контрафактним і піратським товарам, стала Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності Світової Організації Торгівлі (скорочено – Угода ТРІПС). Під «піратськими товарами» ця угода має

на увазі «будь-які товари, які є копіями, зробленими без згоди правовласника або особи, належним чином ним уповноваженої в країні виробництва товару, і які прямо або опосередковано виготовлені з будь-якого виробу, якщо виготовлення такої копії стало порушенням авторського права або суміжних прав згідно із законодавством країни імпортування» [5, с. 2989]. Аналогічні норми були відтворені і в Торговельній угоді про боротьбу з контрафакцією (The Anti-Counterfeiting Trade Agreement).

Окрім того, термін «піратство» зазначений у рекомендації R95 «Про заходи проти звукового та аудіовізуального піратства», прийнятій Комітетом міністрів Ради Європи, де мова йде про те, що недозволені відтворення, розповсюдження або сповіщення для загального відома з комерційною метою творів, фонограм і виконань, захищених авторським правом і суміжними правами, що в цілому розглядаються як «піратство», є незаконною діяльністю [6, с. 337].

Існують і інші підходи до класифікації піратських дій. Так, наприклад, піратство у сфері авторського права поділяють на [7, с. 88]:

1) «чисте» піратство, яке пов'язане з напівлегальним оприлюдненням об'єкта авторського права;

2) піратство, пов'язане з підробкою об'єктів авторського права;

3) піратство, що проявляється у незаконному розмноженні копій об'єкта авторського права.

Таким чином, і «економічне піратство», і «контрафакція» є крадіжкою, недозволеним використанням об'єктів авторського права і суміжних прав, недобросовісною конкуренцією з метою отримання вигоди без згоди правовласників. При цьому завдається значна матеріальна шкода як особистим матеріальним інтересам власників, так й суспільству в цілому.

Передумовами формування ринку піратської та контрафактної продукції є висока концентрація конкурентного середовища, відсутність дозволу на ведення господарської діяльності, безконтрольність обсягів продажу такої продукції, низький рівень контролю за якістю та відсутність інформованості про оригінальну та незаконно марковану продукцію. Це свідчить про можливість формування економічних відносин на ринку піратської та контрафактної продукції.

Ринок піратської та контрафактної продукції – це сукупність відносин економічної власності з купівлі-продажу піратських товарів і послуг.

Об'єктом посягання на цьому ринку є продукти інтелектуальної власності – набуті знання чи інформація, витвір мистецтва та літератури, винахід, суттєве вдосконалення процесу чи продукту, тобто все, що є результатом творчої, науково-дослідницької та винахідницької діяльності і що надає його автору економічні чи соціальні переваги. Таким чином, перелік об'єктів посягання на ринку піратської та контрафактної продукції є досить великим: це екземпляри літературних, художніх, аудіовізуальних, музичних творів або їх виконання, комп'ютерні програми і банки даних, а також показ вистав, повторне використання програм організацій мовлення тощо без отриманого дозволу. Зважаючи на це, науковці виділяють декілька видів економічного піратства: піратство програмного забезпечення, аудіо-піратство, відео-піратство, піратство комп'ютерних програм, піратство літературних творів, контрафакція (підробки) споживчих товарів, лікарських засобів, агрохімікатів та інші [8; 9].

Суб'єктами ж цього ринку є носії пропозиції і попиту на піратську та контрафактну продукцію. Носіями пропозиції виступають фізичні та юридичні особи, установи або організації, що займаються піратською діяльністю переважно задля отримання особистої, взаємної, комерційної та інших вигод. До того ж, пропозиція піратських та контрафактних товарів на цьому ринку стимулюється і рядом інших сприятливих умов [10, с. 220], що у

систематизованому вигляді представлені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Чинники, що сприяють наявності пропозиції
на ринку піратської та контрафактної продукції

Фактори впливу	Умови, що сприяють поширенню контрафакції та піратства
<i>Ринкові</i>	
Рентабельність	Висока рентабельність та прибутковість діяльності
Наявність, місткість та потенціал ринку	Велика місткість потенційного ринку
Управління брендом	Високий рівень впізнання оригінальної продукції та її популярність
<i>Виробничо-збутові</i>	
Матеріально-технічне забезпечення	Просте та дешеве матеріально-технічне забезпечення
Маркетинг та збут продукції	Легкість проникнення в канали збуту продукції
Приховування інформації про якість товару та послуги	Можливість приховування нелегальних дій
Представлення недостовірної інформації про товар чи послугу	Можливість ввести в оману
<i>Інституційні</i>	
Ризик викриття	Низький відсоток викриття
Нормативно-правова база	Неврегульованість нормативно-правового забезпечення
Штрафи та покарання	Низькі штрафи та відсутність покарання

В свою чергу, носіями попиту на цьому ринку є споживачі, яких доцільно умовно розділити на три категорії: 1) споживачі, що зацікавлені у придбанні виключно оригінального товару; 2) споживачі, що за певних умов бажають усвідомлено купувати контрафактну або піратську продукцію; 3) споживачі, що не зацікавлені або байдуже відносяться до статусу захищеності продукту правом інтелектуальної власності і купують лише піратські товари.

Відповідно до наведеного розподілу, попит другої та третьої груп споживачів на піратську та контрафактну продукцію стимулюється наявністю багатьох сприятливих чинників і значною мірою залежить від них [11, с. 228-231]. Ці чинники у систематизованому вигляді подані у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Чинники, що сприяють наявності попиту
на піратську та контрафактну продукцію

Фактори впливу	Умови, що сприяють поширенню контрафакції та піратства
<i>Ринкові</i>	
Ціна	Низька ціна, велика різниця в ціні з оригінальним товаром
Якість продукції	В деяких випадках малі відмінності з якістю оригінального товару
Можливість приховання своїх дій	Легкість приховання неоригінального статусу товару
Доступність товару	Легкий доступ та простота придбання продукції
<i>Споживчі</i>	
Рівень здоров'я	Відсутність або незначний вплив на здоров'я
Рівень безпеки споживання товару та послуг	Відсутність або незначний вплив на безпеку
Особисті доходи	Висока частка витрат на придбання оригінальної продукції
Особисті цінності	Низький рівень поваги до авторських і суміжних прав, продуктів інтелектуальної власності
<i>Інституційні</i>	
Ризик викриття	Низький відсоток викриття
Штрафи та покарання	Низькі штрафи, тенденція до пом'якшення покарань

Окрім того, ринок піратських і контрафактних товарів можна поділити на дві складові: первинний ринок, де правовласники конкурують з виробниками контрафактної та піратської продукції, що займаються нелегальним її збутом під виглядом оригінальних товарів (тобто оманливо продають підробки); вторинний ринок, де споживачі виявляють попит на піратську та контрафактну продукцію (здебільшого за зниженими цінами), усвідомлюючи, що вона є нелегальною.

Тож оскільки повноцінна взаємодія пропозиції піратської продукції та попиту на неї відбувається лише на вторинному ринку піратських і контрафактних товарів, детальніше розглянемо ситуацію саме на цьому сегменті ринку та визначимось з основними його закономірностями.

Як вже було зазначено, на вторинному ринку існують споживачі, що в силу певних обставин та особливостей купують виключно піратські або контрафактні товари, а при їх відсутності не проявляють попит на оригінальний продукт (що відповідає третій групі носіїв попиту за розподілом, розглянутим вище). Також присутні споживачі, що за наявності піратського чи контрафактного товару на ринку готові купувати його на заміну оригінальному, усвідомлюючи, що цей товар є нелегальним (що відповідає другій категорії носіїв попиту). При цьому для більшості товарів готовність споживачів придбати контрафакт зростає по мірі збільшення різниці між цінами оригінального та контрафактного продуктів. Ця ситуація проілюстрована за допомогою моделі на рис. 1.1-1.3.

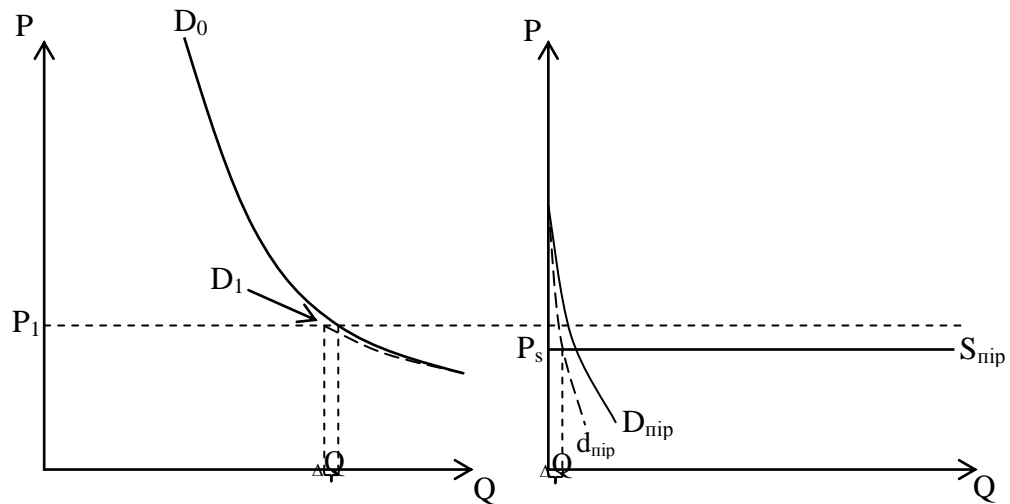

Рис. 1.1. Стан ринку, коли ціна оригінального товару встановлена на вищому рівні, ніж ціна піратського

Для спрощення аналізу припустимо, що ціна оригінального продукту в короткостроковому періоді незмінна, а пропозиція піратських товарів – абсолютно еластична за ціни пропозиції P_s . Графіки ліворуч ілюструють ситуацію на ринку оригінального товару (криву попиту на оригінальний товар), а графіки праворуч – ситуацію на ринку піратської продукції. В усіх випадках крива D_0 показує початковий попит на оригінальний товар за відсутності піратської та контрафактної продукції на ринку. Щоб виявити зміни, спричинені появою підробок на ринку, проаналізуємо три наступні ситуації.

На рис. 1.1. а) відображений стан ринку, коли ціна оригінального товару встановлена на трохи вищому рівні, ніж ціна піратського. За цих умов загальний попит споживачів на піратську продукцію проілюстровано кривою $D_{пир}$. При цьому певна частина цих споживачів готова за відсутності контрафакту купувати оригінальний товар (крива $d_{пир}$), інші ж – купують лише піратську продукцію (що відповідає другій та третій категоріям носіїв попиту на ринку, адже споживачі першої категорії ніколи не переходять на купівлю

піратських товарів). Відповідно, саме ті споживачі, які готові були б повернутися до купівлі оригіналу, становитимуть втрати для виробників оригінальної продукції, в результаті чого обсяг попиту на їх товар за його ціни на рівні P_1 зменшиться на величину ΔQ . Варто зазначити, що при незначному перевищенні ціни оригінального товару над ціною піратської продукції втрати власників авторських прав також є доволі незначними, адже незважаючи на різницю в ціні, споживачі все одно продовжують віддавати перевагу оригінальному товару, що має набагато кращу якість та інші характеристики.

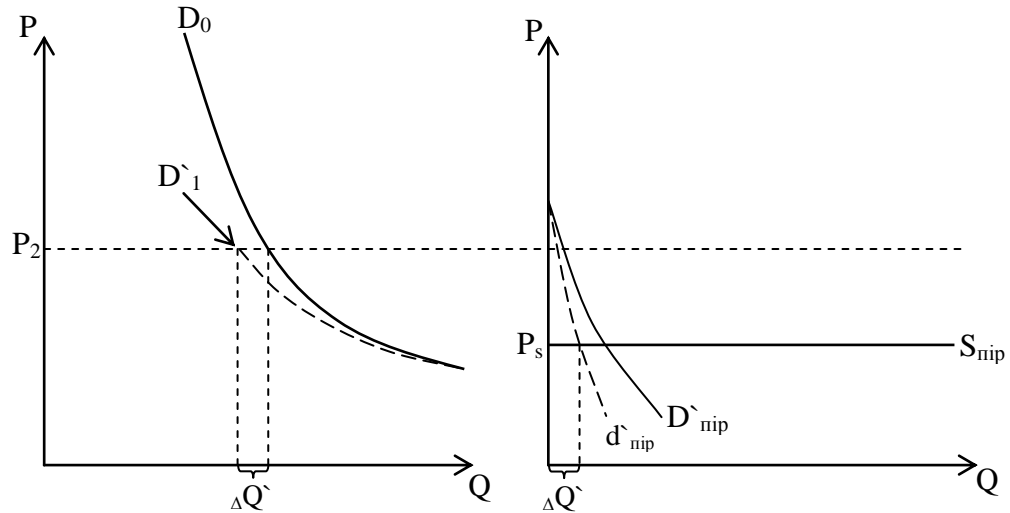

Рис. 1.2 стан ринку, коли ціна оригінального товару встановлена на значно вищому рівні, ніж ціна піратського

За умови ж вищої ціни оригінального товару – P_2 – попит на піратську продукцію значно зросте (рис. 1.2). Це пояснюється тим, що оригінальна та піратська продукція – товари-субститути, і, відповідно, збільшення ціни одного призводить до зростання попиту на інший товар (таким чином, коефіцієнт перехресної еластичності попиту на піратську продукцію за ціною оригінального товару матиме додатне значення: $E_{xy} > 0$). Отже, внаслідок цього крива попиту на піратський товар зрушиться до положення D'_{pir} , а обсяг продажів піратської продукції споживачам, що за інших рівних умов готові були б купувати оригінальний товар, збільшаться до ΔQ . Тобто за ціни оригінального товару на рівні P_2 втрати власників авторських прав збільшуються до $\Delta Q'$, зважаючи на що продовжимо криву D'_{pir} , яка ілюструє попит на оригінальний товар за наявності дешевших підробок.

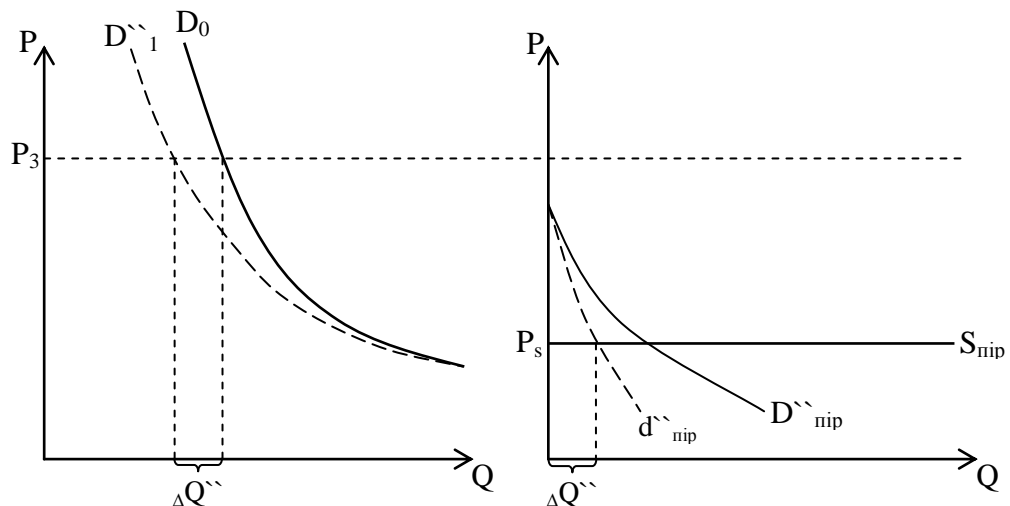

Рис. 1.3. Вторинний ринок піратських та контрафактних товарів

При встановленні ціни оригінального товару на значно вищому рівні, ніж ціна піратської продукції (рис. 1.3)), діють аналогічні механізми: зростає попит на піратську продукцію (крива пересувається в положення $D''_{\text{пір}}$), адже все більше споживачів відмовляють собі в купівлі оригінального товару на користь значно дешевшого піратського аналогу. Внаслідок цього продажі оригінальної продукції значно скорочуються і втрати власників авторських прав зростають до обсягу $\Delta Q''$. Зважаючи на це, побудуємо кінцеву криву попиту на оригінальний товар за наявності доступніших підробок D''_1 . Відхилення її від початкової кривої попиту буде збільшуватися по мірі зростання ціни оригінального товару, адже, керуючись ціновими міркуваннями, все більше споживачів віддаватимуть перевагу дешевшим піратським товарам.

Таким чином, згідно з розробленою моделлю вторинного ринку піратських та контрафактних товарів, втрати правовласників при заданій ціні оригінальної продукції за наявності піратства вимірюються тією кількістю піратського товару, якою споживачі другої категорії носіїв попиту замінюють купівлю оригінального продукту. І ці втрати є прямо пропорційні ціні оригінального товару.

Висновки. У ході дослідження було виявлено, що «піратство», і «контрафакція» є складними термінами, підходи до трактування яких різняться як у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, так і в нормативно-правових документах. Проаналізувавши основні погляди щодо їх визначення, було з'ясовано, що як «економічне піратство», так і «контрафакція» є крадіжкою, недозволеним використанням об'єктів авторського права і суміжних прав, недобросовісною конкуренцією з метою отримання вигоди без згоди правовласників. При цьому завдається значна матеріальна шкода як особистим матеріальним інтересам власників, так й суспільству в цілому.

Дослідження особливостей формування ринку контрафактної та піратської продукції дозволили запропонувати власне визначення поняття «Ринок контрафактної та піратської продукції», під яким розумітимемо сукупність відносин економічної власності з купівлі-продажу піратських товарів і послуг. Обґрунтовано передумову протидії економічному піратству – формування ефективної системи регулювання таких суспільних відносин.

Встановлено, що ринок піратської та контрафактної продукції включає два сегменти: первинний та вторинний ринки. За об'єкт посягання виокремлено наступні види економічного піратства: піратство програмного забезпечення, аудіо-піратство, відео-піратство, піратство комп'ютерних, піратство літературних творів, контрафакція (підробки) споживчих товарів, лікарських засобів, агрохімікатів та ін. Суб'єктами виступатимуть сторони, що виявляють попит і пропозицію на піратську та контрафактну продукцію. Щоб виявити зміни, спричинені появою підробок на ринку, проаналізовано ситуації з ціноутворенням оригінального та піратського товару. Виявлено, що ринкові ціни через ситуацію неспроможності протидіяти формуванню ринку контрафактної та піратської продукції є вищими, аніж тіннова ціна на такому ринку. В умовах загальної ринкової рівноваги тіннові ціни дорівнюють ринковим.

Список використаних джерел:

1. Позова Д.Д. Контрафакція чи піратство? / Д.Д. Позова // Часопис цивілістики. – 2013. – №14. – С. 132–136;
2. Штефан О. Дещо до питання про порушення у сфері авторського права / О. Штефан // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2009. – №6. – С. 3–13;
3. Липщик Д. Авторское право и смежные права / Д. Липщик / [пер. с фр.]. – М. : Ладомир; Изд-во ЮНЕСКО, 2002. – 788 с.;
4. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [Електронний ресурс] : офіц. веб-портал Верховної Ради України / Верховна Рада України. – [К.], 2014. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/>;
5. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: Угода Світової організації торгівлі від 15.04.1994 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – №84. – С. 2989;
6. Бааджи Н.П. Піратство як порушення авторських та суміжних прав / Н.П. Бааджи // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – №59. – С. 336–341;
7. Симонян Ю.Ю. Щодо визначення термінів «піратство» і «контрафакція» / Ю.Ю. Симонян // Митна справа. – 2012. – №83. – С. 85–91;
8. Шикова Л.В. Аналіз впливу піратства на економіку країни та розробка ефективного способу боротьби з «піратством» / Л.В. Шикова, І.А. Ластенко // Вісник Приазовського державного технічного університету. – Серія: Економічні науки. – 2015. – №29. – С. 164–171;

9. Сандул В.А. Злочини у сфері інтелектуальної власності – основний чинник економічної загрози споживчому ринкові України / В.А. Сандул // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія економічна. – 2012. – №1. – С. 128–138;
10. Безуглий Л.А. Причини й умови незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних / Л.А. Безуглий // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – №1. – С. 218–225;
11. Харченко В.Б. Про причини злочинів у сфері інтелектуальної власності / В.Б. Харченко, М.Л. Давиденко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2011. – №988. – С. 227–231.

УДК 94 (477.8) ”19”

Вісин В.В., д.і.н., доцент

Луцький національний технічний університет

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

У статті представлена методологічна основа дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. Обґрунтовані загальні методологічні принципи та спеціальні методологічні принципи, вироблені теоретиками кооперації та вітчизняною наукою. Визначені, класифіковані й показані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження заявленої теми.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, методологія, методи, принципи, Волинь.

Visyn V.

METHODOLOGY OF RESEARCH OF COOPERATIVE MOVEMENT IN VOLYN IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

The article presents research methodology of cooperative movement in Volyn in the second half of the XIX – early XX century. Show common methodological principles applicable domestic science. Reflect specific methodological principles developed by theorists cooperation. Certain, classified and analysed scientific and special methods of research of the declared theme.

Key words: cooperation, cooperative motion, methodology, methods, principles, Volyn.

Висин В.В.

МЕТОДОЛОГІЯ ІССЛЕДОВАНИЯ КООПЕРАТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ НА ВОЛЫНИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ – ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ В.

В статье представлена методология исследования кооперативного движения на Волини во второй половине ХІХ – первой трети ХХ в. Показаны общие методологические принципы, применяемые отечественной наукой. Отражены специальные методологические принципы, выработанные теоретиками кооперации. Определены, классифицированы и проанализированы общенаучные и специальные методы исследования заявленной темы.

Ключевые слова: кооперация, кооперативное движение, методология, методы, принципы, Волинь.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасній українській державі розбудовується кооперативна форма господарювання, яка є складовою ринкової багатоукладної економіки. Тому, важливим стає вивчення досвіду функціонування кооперації в минулому. Сучасні наукові кооперативні концепції повинні враховувати накопичений практичний досвід кооперації. Кооперативний рух на Волині у дорадянську епоху став вагомим чинником самоорганізації населення й широким соціальним явищем. У цьому сенсі з'ясування методологічних засад його дослідження належить до важливих проблем суспільної та наукової думки; дозволяє відродити кооперацію в Україні на основі взаємозв'язку наукової теорії з практикою.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Означена проблема певною мірою досліджувалася сучасними українськими ученими-кооператорами В. Гончаренком, В. Зіновчуком, С. Гелесем, А. Пантелеймоненком, Ф. Горбоносом. Вони вивчали теоретичні засади та фактичний матеріал й на підставі загальної методології робили висновки і рекомендації щодо розвитку кооперації. Однак, в наукових працях неконкретизовані методи дослідження волинської кооперації, нечітко трактуються методологічні принципи, недосконалі підходи щодо вивчення волинської кооперації. Жодна з праць не може претендувати на остаточність у вирішенні проблем, пов'язаних з досліджуванним явищем. Усе це зумовлює необхідність переосмислення наявного досвіду й формування власних методологічних підходів до вивчення становлення і розвитку кооперативної системи на Волині.

Цілі статті. Метою даної статті є визначення методологічних засад дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині XIX – першій третині XX ст. Для реалізації цієї мети слід виконати такі завдання: обґрунтувати загальні методологічні принципи та спеціальні методологічні принципи, вироблені теоретиками кооперації та вітчизняною наукою. Визначити, класифікувати й показати загальнонаукові й спеціальні методи дослідження заявленої теми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Представлена тема досліджується згідно з її предметом та завданнями, зумовленими вищезазначеними сутнісними характеристиками волинського кооперативного руху, у послідовності, визначеній структурою роботи за допомогою певної методології. Поєднання історичних, економічних і політичних аспектів зумовлює комплементарний підхід у виборі методів. Його міжгалузевий характер потребує використання історичних методів не лише для вивчення еволюції кооперативного руху як складової частини суспільства, а й для з'ясування витоків кооперативізму як економічної ідеї та основ державної політики щодо кооперації. З іншого боку, необхідне поєднання з економічними методами, без яких неможливо з'ясувати питання господарської ефективності кооперативних установ, їх соціального спрямування тощо. Вибір методів детермінований також структурною побудовою роботи. У кожному зі структурних компонентів аналізу кооперативного руху в схемі «передумови – перебіг – наслідки» застосовують як універсальні загальнонаукові, так і спеціальні методи, здатні врахувати специфіку кожного компонента та повністю його розкрити.

Основна функція обраних методів полягає в тому, щоб допомогти отримати інформацію, необхідну для розкриття суті явищ і процесів, виявлення особливостей, закономірностей та взаємозв'язків між складовими частинами досліджуваних об'єктів. Окрім того, методи дослідження мають бути ефективними (забезпечити отримання потрібного результату), надійними (забезпечити отримання максимально ймовірної інформації, яка дасть змогу об'єктивно розкрити досліджувані події, процеси, явища та неупереджено їх оцінити) й економічними (забезпечити досягнення бажаних результатів за найменших витрат часу й засобів). Застосовані методи підпорядковуються загальним методологічним принципам, основними, з яких є такі:

– принцип історизму, який потребує розгляду процесів суспільного життя, подій, фактів та явищ у закономірному, логічному розвитку, у взаємозв'язку й взаємозумовленості, фіксовано в історичному часі та просторі;

– принцип опори на історичні джерела, за яким кожне твердження, теза, узагальнення й висновки повинні підтверджуватися відповідними джерелами, до яких необхідний науково-критичний підхід;

– принцип наукового плюралізму як норма історичного пізнання допомагає розглядати історичні події, процеси, явища з урахуванням усіх наявних поглядів та гіпотез, не відкидаючи навіть вочевидь хибних, аналізувати їх і робити власні узагальнення й висновки;

– принцип об'єктивності, який вимагає інтерпретації фактів в істинному змісті, потребує всебічного розгляду кожного явища в його різноманітності, сукупності позитивних та негативних проявів. Цей принцип допоможе уникнути трактування фактів економічного характеру в поясненні політичних подій і, навпаки, забезпечить неупереджений підхід до оцінки кооперативного руху;

– принцип уникнення подвійних стандартів при розгляді однотипних явищ. Наприклад, якщо засуджуються насильницькі методи щодо кооперативних установ, то це має стосуватися будь-якої державності. Це також стосується оцінок економічних наслідків діяльності різних кооперативів, які мають здійснюватися за однаковими критеріями;

– принцип взаємного доповнення загальнонаукових і спеціальних методів, міждисциплінарний підхід до історичних досліджень. Відтак, запорукою успіху вивчення досліджуваної теми має стати синтез методів різних наукових дисциплін;

– принцип соціального підходу передбачає розгляд соціально-економічних процесів з урахуванням соціальних інтересів широких верств суспільства, зіставлення внутрішньогрупових інтересів із загальнолюдськими.

Аналізуючи розвиток кооперації на Волині, її організаційного будівництва, крім загальнонаукових, слід дотримуватися і спеціальних методологічних принципів, вироблених теоретиками кооперації початку ХХ ст., засвоєних та розвинених вітчизняною історичною наукою:

– визнання кооперації суспільно-господарським рухом, який переслідує соціально-перетворювальний ідеал;

– інституалізація господарських інтересів і їх соціалізація здійснюються на основі ринкових відносин;

– кооперативний рух передбачає своєю основою й спрямованістю еволюційний шлях розвитку суспільства;

– кооперація як форма самодіяльності та самоорганізації громадян перебуває поза державною сферою суспільної діяльності, яка створює умови для формування громадянського суспільства.

Різні аспекти кооперативного руху на Волині в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. вивчаються на емпіричному та теоретичному рівнях. Емпіричний рівень дає змогу безпосередньо дослідити різноманітні історичні джерела для накопичення інформації й початкової її систематизації згідно з предметом і визначеними завданнями. Теоретичний рівень сприяє аналізу отриманої інформації, розкриттю певних зв'язків і закономірностей, які притаманні предмету й об'єкту дослідження, дозволяє сформулювати й обґрунтувати оцінки, узагальнення й висновки.

Для всебічного вивчення та розкриття головних аспектів досліджуваної теми комплексно використовуються загальнонаукові й спеціальні методи пізнання:

– методи аналізу та синтезу, здійснюються способом смислового чи реального поділу предмета на окремі складники з метою їх детального вивчення. Так, у межах предмета дослідження виокремлюються й детально аналізуються етапи становлення й розвитку волинської кооперації в умовах різної державності. Зі свого боку, у кожному з цих етапів виокремлюються й скрупкульозно досліджуються різні аспекти. Наприклад, як окремі складники вивчаються політико-правові та соціально-економічні умови функціонування волинського кооперативного руху за кожної державності, нормативно-правова база, способи й методи роботи різних видів кооперативів, їх поточні та кінцеві результати тощо. Синтез полягає в поєднанні частин у єдине ціле. У цьому випадку інформація, отримана в результаті аналізу, систематизується й об'єднується для створення загального уявлення про кооперативний рух на Волині;

– методи індукції та дедукції. Індукція – це метод побудови формально-логічних конструкцій, які формують загальний висновок на базі часткового, одиничного. Наприклад, за його допомогою з'ясується характер сприйняття ідей кооперативного руху широкими верствами населення, його реакції на різні прояви кооперативного

життя, специфіка поведінки людей у процесі кооперативної роботи. В іншому випадку на основі аналізу економічної ефективності досліджуваних товариств робляться висновки про переваги кооперативної форми господарювання над приватновласницькою. Дедукція передбачає зворотний процес, коли загальні висновки екстраполюються на конкретну історичну ситуацію чи явище. Зокрема, міжнародні кооперативні принципи слугують аналізу принципів діяльності окремих товариств і союзів. Також обидва методи використовуються для формулювання визначення понять «кооперація», «кооператив», «кооперативний рух», часткових та загальних висновків;

– метод системного підходу та його інструменти – структурний, функціональний і структурно-функціональний аналіз націлюють на дослідження соціально-економічного складника, у нашому випадку – кооперативного сектору як однієї з підсистем суспільства. З одного боку, аналіз економічної підсистеми дає підставу загалом дослідити суспільний розвиток, з іншого – вивчення інших підсистем (політичного, культурного життя) сприяє кращому розумінню особливостей функціонування економічної підсистеми. Кооперативний рух розглядається як історично детерміноване явище, викликане чинниками економічного, соціально-політичного та цивілізаційного характеру. Системний аналіз основних складників кооперації дозволяє визначити її ідеологію, соціальне спрямування, охарактеризувати форми та методи реалізації, показати вплив на розвиток економіки й становище місцевого населення. Цей метод уможливує бачення кооперативного руху як цілісності взаємопов'язаних елементів, які формують його структуру та виконують відповідну функцію. Такими компонентами виступають кооперативні установи, кооперативні з'їзди, коопероване населення, теоретики й практики кооперативного життя, кооперативна теорія та ідеологія. Виконуючи свою роль, вони одночасно складають єдність, якою й був кооперативний рух;

– метод кліометрії, який полягає в застосуванні кількісних вимірювань для оцінки історичних явищ та процесів. У нашому дослідженні на основі аналізу кількісних показників за допомогою статистичного й математичного моделювання дається оцінка економічної ефективності кожного з видів кооперації, які діяли на Волині в зазначений період. Основні показники, що стали предметом аналізу, – це кількість кооперативів, їхніх членів, балансові показники господарсько-фінансової діяльності, обсяги й номенклатура товарообороту кооперативних установ, ефективність та продуктивність різноманітних виробничих кооперативів, соціальний і національний склад працівників кооперативної сфери, стан матеріального та фінансового забезпечення сільських товаровиробників; соціальні стандарти життя населення тощо. У сучасних умовах систематизацію фактичного матеріалу й моделювання процесів у галузі кооперації полегшують комп'ютерні технології, котрі дають змогу швидше та чіткіше відтворити траєкторії економічних процесів. Застосування методу кліометрії ефективно під час економічного аналізу кооперації, проте ним неможливо охопити такі галузі, як кооперативне законодавство, морально-психологічні зрушення у свідомості населення, викликані кооперативними формами господарювання, тощо;

– метод статистичного спостереження полягає в планомірному, науково організованому зборі даних для характеристики певних явищ і процесів. Завдяки статистичним спостереженням формується емпірична база, яка, зі свого боку, стає підґрунтям теоретичних висновків та узагальнень. Для статистичних спостережень обираються однотипні для кожного з видів кооперативів кількісні і якісні показники, на підставі яких робляться висновки щодо ефективності кооперації;

– порівняльно-статистичний метод дає змогу після обробки та аналізу історико-статистичної інформації відтворити динаміку змін у кооперативному русі. Порівняння кількісних даних стає підставою з'ясування основних тенденцій розвитку кооперації Волині на різних етапах. Цей метод має подвійне застосування. Спочатку порівнюються статистичні дані розвитку кооперативних установ початкового й завершального етапів в умовах російського панування та на їх основі визначається

ефективність, аналогічно визначаються дані в умовах польського панування. Наступним кроком порівнюються отримані дані між собою й на основі зміни динаміки визначається рівень економічної ефективності кооперативної системи;

– метод систематизації передбачає упорядкування різних об'єктів, застосовується під час вивчення та аналізу історіографії досліджуваної теми. Основою систематизації стають хронологічний і тематичний принципи, жанрові, методологічні та видові ознаки наукових праць;

– історико-типологічний метод сприяє виявленню однотипних ознак явищ і процесів економічного й соціального характеру, які впливають на розвиток кооперації та зумовлюють існування кооперативного руху як стійкого системного явища. Їх аналіз і характеристика за типовими схемами дає змогу дотриматися логічного плану дослідження, розглянути сукупність економічних, соціальних, національно-культурних та адміністративно-правових умов кооперативної діяльності. Використання цього методу пов'язано із визначенням стадій розвитку кооперативного руху впродовж другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.;

– історико-ситуаційний метод ґрунтується на повторюваності історичних ситуацій. Наприклад, зіставивши основні завдання реформування кооперативної системи Польської держави із сучасними, бачимо, що ситуація багато в чому повторюється. Обидві розв'язували проблеми децентралізації, утвердження приватної власності, формування ринкової інфраструктури, технічної модернізації кооперативного виробництва тощо;

– історико-генетичний метод використовується для відображення причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей історичних подій. Він прислужується при з'ясуванні витоків кооперативного руху, національних тенденцій у його ідеології, розвитку інших процесів кооперативного життя. Завдяки цьому методу визначається характер та зміст взаємозв'язків між політичними та економічними процесами, внутрішніми й зовнішніми каталізаторами кооперативного поступу. Історико-генетичний метод дозволяє простежити історичні витoki кооперативних традицій, сприяє розумінню особливостей менталітету волинських селян, природи не лише позитивних, а й негативних явищ, які супроводжували розвиток кооперації;

– ретроспективний метод дає змогу звертатися до історичного минулого задля з'ясування генези окремих явищ. Цим методом з'ясовуються історичні передумови кооперації, досліджуються процеси середини ХІХ ст., коли зародилася капіталістична трансформація волинського суспільства, логічним продовженням якої стало виникнення кооперативних форм господарювання;

– хронологічний метод передбачає, що події та явища певного процесу викладаються в хронологічній послідовності. Його застосування зумовлене проблемно-хронологічним принципом подання матеріалу основної частини. Кожна з проблем аналізується в тій послідовності, у якій вона поставала. Водночас хронологічний метод уможливорює простеження динаміки процесу кооперування в конкретних часових межах, виявлення тенденцій, які проявлялися в кооперативному русі Волині на тому чи іншому етапі розвитку;

– проблемно-хронологічний метод використовується, щоб розділити широкі теми на вузкі й розглянути кожен в хронологічній послідовності. Наприклад, досліджуючи господарську діяльність волинського кооперативного руху на певному етапі, для відтворення загальної динаміки його розвитку виокремлюються окремі підрозділи кооперації (кредитні, споживчі, сільськогосподарські, виробничі кооперативи) і в хронологічній послідовності показуються результати діяльності кожного з них;

– соціологічний метод дає можливість з'ясувати погляди представників різних соціальних груп на суспільні процеси. Його застосовують під час вивчення суспільно-політичних чинників, що впливали на розвиток кооперації. Важливо з'ясувати, які політичні сили й соціальні прошарки використовували кооперативні ідеї у своїй роботі, які їхні мотиви;

– метод аналогії ґрунтується на перенесенні з одного об'єкта на інший подібних ознак, властивостей, явищ. У кооперації подібності надають такі ознаки, як кооперативні принципи діяльності, різноманітність видів та форм кооперативних установ, організаційна структура тощо. Цей метод дає змогу виявити схожість діяльності деяких кооперативів у різних державних системах. Окрім того, його застосовують для виявлення взаємозв'язків між політичними й соціально-економічними процесами в суспільстві та процесами, які відбувалися в кооперативному русі, для розробки рекомендацій кооперативним організаціям сучасної України;

– метод історичної реконструкції важливий не лише для відтворення та розуміння явищ минулого, але й для моделювання сучасних і майбутніх процесів. Наприклад, на основі статистичних даних реконструюються моделі певних видів кооперативів (сільськогосподарських, виробничих кооперативів й ін.), що дає підстави для констатації їх ефективності та вагомості в системі кооперативного виробництва;

– метод комп'ютерної графіки дозволяє на підставі цифрових даних відтворити динаміку розвитку різних видів кооперативних товариств Волині, різноманітних економічних, історичних і логічних процесів та наочно зобразити їх у вигляді діаграм і таблиць.

Висновки. Отже, методологічні основи дослідження детерміновані специфікою його мети, предмета і визначених завдань. При вирішенні мети і завдань дослідження необхідно дотримуватися принципів сучасної методології та поєднувати загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Це дозволить всебічно й науково проаналізувати кооперативний рух на Волині в 1861–1939 рр.

УДК 94 (477.8) ”19”

Вісин В.В., д.і.н, доцент

Вісина Т.М., к.і.н, доцент

Луцький національний технічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТ.

У статті проаналізовано теоретичні засади дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині XIX – першій третині XX ст. Обґрунтовані основні базові категорії та поняття. Класифіковані кооперативні установи. З'ясовані основні принципи діяльності та ідеологія кооперації. Визначено періодизацію кооперативного руху. Встановлені суспільно-політичні та соціально-економічні чинники, які впливали на його розвиток.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, принципи, ідеологія, періодизація, Волинь.

Visyn V. , Visyna T.

THEORETICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF COOPERATIVE MOVEMENT IN VOLYN IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

In the article theoretical principles of research of cooperative movement are analysed in Volyn in the second half of the XIX – early XX century. Main base categories and concepts are grounded. Cooperative establishments are classified. Basic principles of activity, and also ideology of cooperation, are concerted. A division into the periods of cooperative movement is certain. Socio-political and socio-economic factors, influencing on his development, are set.

Key words: cooperation, cooperative motion, principles, ideology, division into periods, Volyn.

Вісин В.В. , Вісина Т.Н.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КООПЕРАТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ НА ВОЛЫНИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX В.

В статье проанализированы теоретические принципы исследования кооперативного движения на Волыни во второй половине XIX – первой трети XX в. Обоснованы основные базовые категории и понятия. Классифицированы кооперативные учреждения. Согласованы основные принципы деятельности, а также идеология кооперации. Определена периодизация кооперативного движения. Установлены общественно-политические и социально-экономические факторы, влияющие на его развитие.

Ключевые слова: кооперация, кооперативное движение, принципы, идеология, периодизация, Волынь.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасній українській державі розбудовується ринкова багатоукладна економіка, складовою якої є кооперативна форма господарювання. Відтак, нагальним стає вивчення минулого досвіду функціонування кооперації. Сучасна наукова кооперативна концепція повинна враховувати накопичену теоретичну спадщину та багатовіковий практичний досвід кооперації. Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX ст. став широким соціальним явищем, вагомим чинником самоорганізації українського суспільства. У цьому сенсі з'ясування теоретичних засад його дослідження належить до важливих проблем суспільної та наукової думки; дозволяє відродити кооперацію в Україні на основі взаємозв'язку наукової теорії з практикою.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Означена проблема деякою мірою відображена у дослідженнях сучасних українських учених-кооператорів В. Гончаренка, В. Зіновчука, С. Гедея, А. Пантелеймоненка, Ф. Горбоноса. Вони досліджували теоретичні засади та фактичний матеріал, на підставі чого зробили висновки і рекомендації щодо розвитку кооперації. Однак, в наукових працях нечітко трактуються кооперативні дефініції, недосконалі підходи щодо вивчення, власне, волинських кооперативних проблем. Жодна з праць не може претендувати на остаточність у вирішенні проблем, пов'язаних з досліджуванним явищем. Усе це зумовлює необхідність переосмислення теоретичного досвіду й формування власних підходів щодо вивчення становлення і розвитку кооперативної системи на Волині.

Цілі статті. Метою даної статті є визначення теоретичних засад дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині XIX – першій третині XX ст. Для реалізації цієї мети слід виконати такі завдання: обґрунтувати основні базові категорії та поняття, класифікувати кооперативні установи, з'ясувати їх основні принципи діяльності та ідеологію, визначити періодизацію кооперативного руху, суспільно-політичні та соціально-економічні чинники, які впливали на його розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для аналізу та оцінювання всіх аспектів становлення й розвитку кооперативного руху на Волині потрібно визначити головні параметри, підходи та критерії й сформулювати основні методологічні засади. Насамперед, важливо з'ясувати основні базові категорії та поняття, які конкретизують предмет, такі як «кооперація», «кооператив» й «кооперативний рух», адже в сучасних умовах вони потребують корекції й наповнення новим змістом. Концептуальний підхід до поняття кооперації має ґрунтуватися на розумінні її за змістом як явища, для розвитку якого необхідні сприятливі політичні, правові й соціально-економічні умови. Кооператив слід розглядати як конкретну історичну організаційну форму кооперації (співпраці) людей, яка виникла на певному етапі розвитку суспільства, розвивалася на певних принципах і закономірностях та стала важливим елементом ринкової економіки. Кооперативи є, з одного боку, масовими суспільними організаціями,

пов'язаними із соціально-політичним, ідеологічним, правовим та культурним життям суспільства, а з іншого – господарськими підприємствами, які ґрунтуються на колективній формі власності й належать до економічної сфери суспільного життя. Кооперативний рух – це організаційно-масова, громадсько-політична, культурно-освітницька й інша діяльність у формі пропаганди кооперативних ідей і принципів, агітації за кооперативну форму організації господарства, розробки проектів законів про кооперацію та статутів, а також у формі матеріальної й трудової участі в утворенні та розвитку кооперативів, їхніх спілок і підприємств, різних кооперативних установ. Дослідження волинського кооперативного руху передбачає з'ясування не лише господарських аспектів кооперації, а й ідеологічного розвитку кооперативного життя, соціально-психологічних особливостей його учасників, формування їхньої теоретичної й практичної підготовки на здобутках світової кооперативної думки тощо.

Надзвичайно важливе питання цього дослідження – класифікація різноманітних кооперативних установ, які протягом 1861–1939 рр. діяли на терені Волині в умовах різної державної приналежності. У процесі еволюції волинські кооперативи систематизувалися згідно з тією класифікацією, яка діяла в певний історичний період та за відповідного державно-політичного режиму. Упродовж другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. волинські кооперативи пройшли складний шлях від утворення простих форм кооперативної самоорганізації, утвердження кооперації як вагомого фактора суспільно-господарського життя в умовах російського абсолютизму до більш складних форм у межах національно-територіальних ревізійних союзів Польської держави. При цьому слід зазначити, що видовий поділ кооперативних товариств у цих економічних системах практично не відрізнявся. В основному це споживчі, кредитні, виробничі кооперативи. Єдина кардинальна відмінність це поділ їх за національним принципом.

Якщо кооперація розвивається за певних умов, то створення й функціонування кооперативного товариства або об'єднання ґрунтується на усталених вимогах організаційно-економічного та соціального характеру, які називають принципами кооперації. Зміст поняття «кооперативні принципи» є узагальнюючим й охоплює лише основні принципи, затверджені Міжнародним кооперативним альянсом (МКА): добровільність і відкрите членство; демократичний членський контроль, економічна участь членів; автономія й незалежність; освіта, підвищення кваліфікації, інформація; співпраця між кооперативами; турбота про громаду [1]. Кооперативні діячі Волині протягом досліджуваного періоду у своїй практичній діяльності застосовували міжнародні кооперативні принципи з урахуванням своїх специфічних регіональних засад функціонування кооперативних товариств. У другій половині ХІХ століття використовувалися такі загальні принципи кооперації: добровільність членства (вступ і вихід з кооперативу); матеріальна або трудова участь членів в утворенні й розвитку свого кооперативу; все нерухоме майно кооперативу (земля, будівлі та ін.) є колективною власністю й становить єдиний неподільний фонд; спільність праці членів відповідно до бажань, здібностей та досвіду; пропорційний розподіл доходів кооперативу відповідно до участі членів у його господарській діяльності (за працею, матеріальною участю у формі грошових внесків, за обсягом закупівлі у кооперативній крамниці тощо); рівноправність членів в усіх справах кооперативу та в управлінні, а також рівні обов'язки; демократичність управління кооперативом у формі безпосередньої участі членів (загальні збори) або через колегіальні виборні й виконавчі органи, що періодично змінюються; члени, що не виконують своїх обов'язків, порушують статут і встановлений порядок, виключаються з кооперативу [2, с. 18]. З початку й до 30-х років ХХ століття волинські кооператори у своїй роботі керувалися наступними загальними кооперативними засадами: вільне членство в кооперативі (принцип «відкритих дверей»); демократичний характер управління та контролю (принцип «один член - один голос»); розподіл доходу між членами пропорційно обсягам проведених операцій з товариством (куплених в кооперативі товарів);

обмежений відсоток на грошові внески та вклади членів кооперативу; політичний та релігійний нейтралітет кооперативів; продаж товарів лише за готівку; обов'язкове здійснення кооперативом виховної, просвітницької та освітньої роботи серед членів кооперативу. У 1937 р. XV Конгрес Міжнародного кооперативного альянсу визнав, що істинність кооперативу залежить від застосування чотирьох головних принципів: відкрите членство, демократичне управління, розподіл доходів між членами згідно їх операцій з товариством, обмежений відсоток на капітал. Інші три принципи – політичний та релігійний нейтралітет, торгівля за готівку та розвиток освіти – не були обов'язковою умовою при вступі до МКА. Були схвалені, але не отримали статусу принципів такі рочдельські ідеї як: торгівля виключно з членами кооперативу, добровільне членство, використання ринкових цін [3]. Окрім загальних принципів кооперації, видові кооперативи Волині застосовували власні специфічні засади діяльності. Кредитні й ощадно-позичкові товариства працювали на засадах, запропонованих німецькими кооператорами Ф. Райффайзенем і Г. Шульце. У діяльності волинських споживчих товариств вихідними вважали рочдельські принципи, запроваджені англійськими кооператорами.

Кооперація як суспільне та господарсько-економічне самобутнє явище історичного поступу людини неможливе без наявності двох основних взаємопов'язаних чинників – кооперативної ідеї й практичної роботи суб'єктів кооперування. Продуктом взаємодії цих чинників є теорія кооперації та її ідеологія. Перша як наукове узагальнення досвіду має переважно однаковий зміст, друга, зазвичай, соціально й національно забарвлена через те, що враховує специфіку суспільного життя тієї чи іншої спільноти. Кооперативна ідеологія – це система ідей, на яких ґрунтується оцінка кооперації і на які орієнтуються члени кооперативів та прихильники кооперації у своїй кооперативній діяльності [4, с. 50, 157]. Розвиток і поширення кооперативної ідеології на Волині відбувалися в кількох напрямках (популяризація та поширення ідей теоретиків світового кооперативного руху; розробка місцевими кооператорами, які працювали в умовах російського й польського панування, теоретичних основ, організаційних принципів, практичних рекомендацій зі створення та функціонування кооперативних установ). Особливістю формування кооперативної ідеології на Волині було те, що, перебуваючи на межі Російської та Австро-Угорської імперій, між сходом і заходом, волинське суспільство долучалося до європейського, західноукраїнського та російського кооперативного досвіду. Важливо відзначити, що популяризація кооперативного руху була результатом зусиль подвижників кооперативної справи. На Правобережжі, до якого входила Волинь, такими були В. Доманицький, О. Юркевич, Й. Волошиновський, М. Трублаєвич, Р. Реннінг, В. Ворніков, П. Северинчук та інші [5, с. 14–15]. Після Першої світової війни в умовах Польської держави кооператорам Волині свій теоретичний і практичний доробок довелося синтезувати з кооперативною ідеологією, сформованою в західноукраїнському суспільстві, долучитися до ідей видатних діячів західноукраїнського кооперативного руху: І. Петрушевича, А. Жука, К. Коберського, Ю. Павликовського та інших. Розвиток і поширення кооперативної думки на Волині у міжвоєнний період відбувалися за такими напрямками, як поширення та популяризація ідей видатних теоретиків і практиків світового кооперативного руху; розробка теоретичних основ, організаційних принципів, практичних рекомендацій щодо створення та діяльності кооперативних спілок різних профілів і рівнів.

З'ясування сутнісних аспектів кооперативного руху та висвітлення його історичного поступу неможливі без періодизації. Її створення повинно враховувати і визначальні характеристики кооперативного руху, і загальносуспільні процеси розвитку. Виходячи із зазначеного, в історії кооперативного руху Волині другої половини XIX – першої третини XX ст. є підстави виокремити два основних періоди.

Перший – друга половина XIX ст. – 1921 р. У цьому періоді можна виділити кілька етапів:

– становлення (60-ті роки XIX ст.–1904 р.). Цей час характеризувався появою перших товариств, їх слабкістю та занепадом;

– розгортання (1905–1917 рр.). На цьому етапі збільшилася кількість товариств, почали створюватися їх союзи, кооперація стала вагомим чинником громадського життя;

– занепаду (1917–1921 рр.). У результаті Української національної революції та краху Російської імперії волинська кооперативна мережа практично перестала існувати.

Другий період – 1921–1939 рр. У ньому також можна виокремити кілька етапів:

– відродження (1921–1934 рр.). На цьому етапі відбулося відродження кооперативного руху Волині в складі нової держави – Другої Речі Посполитої;

– реакції (1934–1939 рр.). Із перетворенням Польщі на авторитарну державу національні кооперативи Волині були приєднані до польських ревізійних союзів.

Зазначена періодизація дає змогу комплексно й послідовно розглянути особливості господарського розвитку різноманітних волинських кооперативних товариств в умовах російської та польської державності.

Дослідження волинського кооперативного руху, окрім спектра виключно кооперативних проблем, неможливе без розгляду інших аспектів суспільного життя. Зокрема, з'ясування потребує стан економіки країни, у складі якої перебувала Волинь. При цьому головна увага повинна приділятися сфері товарно-грошових відносин, поза якою кооперація як форма організації економіки не може існувати. Окрім цього, вивчення кооперації вимагає розгляду суспільно-політичних та адміністративно-правових умов розвитку. Адже зі ставленням держави, органів самоврядування й різних політичних партій та громадських організацій до кооперації пов'язано чимало параметрів кооперативного життя. Право громадян на кооперативну діяльність у різних організаційних формах, можливість здійснення певних господарсько-фінансових операцій, рівень податкового цензу й інші правові питання безпосередньо залежать від державної політики в галузі кооперації.

Аналіз суспільних чинників розвитку кооперативного руху передбачає і врахування процесів національного розвитку. Національні проблеми в різних проявах (етнопсихології, ідеології тощо) об'єктивно відобразилися на характері кооперативного життя. Водночас, досліджуючи кооперативний рух певної етнографічної території, потрібно враховувати участь у ньому не лише корінного українського населення, а й представників інших національностей. У зв'язку з цим для розкриття змісту національної кооперації доречно використати підхід, запропонований П. Пожарським, згідно з яким «...під історією української кооперації ми розуміємо не лише історію кооперації українського народу, ...а й кооперацію решти національностей...» [6]. Цей же підхід дає нам підставу вважати невід'ємною частиною національного кооперативного життя й діяльність кооператорів за межами своєї батьківщини. Ця обставина особливо важлива для народів, які не мали своєї державності, а їхні кооперативні представники працювали в інонаціональному середовищі.

Висновки. Отже, теоретичні засади дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині XIX – першій третині XX ст. детерміновані специфікою його мети, предмета і визначених завдань. При їх вирішенні необхідно обґрунтувати основні базові категорії та поняття, класифікувати кооперативні установи, з'ясувати їх основні принципи діяльності та ідеологію, визначити періодизацію кооперативного руху, суспільно-політичні та соціально-економічні чинники, які впливали на його розвиток. Це дозволить науково й фахово проаналізувати різноманітні аспекти волинської кооперації вказаного періоду.

Список використаних джерел:

1. Statement on the Co-operative Identity [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ica.coop/coop/principles-revisions.html>. – 25.12.2010.
2. Бабенко С. Історія кооперативного руху: підручник для студентів кооперативних вузів / С. Бабенко, С. Гелей, Я. Гончарук [та ін.]; Укоопспілка; Львів. комерц. академія. – Львів: Ін-т українознав. НАНУ, 1995. – 410 с.

3. Historia spółdzielczości Społem [Electroniczny zasób]. – Tryb dostępu: <http://www.kzrss.spolem.org.pl/index.plp/o-spolem/historia>. – 25. 01. 2014.
4. Гелей С. Теорія та історія кооперації : підручник / С. Гелей, Р. Пастушенко. – К. : Знання, 2006. – 518 с.
5. Зосимато Д. О кооперативной пропаганде средствами популярной литературы / Д. Зосимато // Экон. листок. – 1911. – № 15. – С. 14–15.
6. Інститут рукопису національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 290, № 3184, арк. 6–7.

УДК 330.8 : 336.22

Голубка С. М. д.е.н., професор

Університет банківської справи

Чинчик А.А.

Харківський державний автомобільно-дорожній університет

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

У статті досліджено систему оподаткування галицьких земель, підневільних Австро-Угорської імперії, періоду другої половини XIX століття. З метою комплексного розуміння тодішньої ситуації, вивчені найбільш важливі соціально-економічні трансформації досліджуваного періоду. Розкрито характер впливу даних трансформацій на систему оподаткування, який може проявлятися в вартісних, кількісних, процедурних і ціннісних змінах. Виділено декларовані принципи системи оподаткування австрійського уряду. Охарактеризовано особливості стягнення основних видів податків і звернено увагу на домінування непрямих їх видів.

Ключові слова: система оподаткування, галицькі землі, фіскальна політика австрійського уряду, історія податків, податкова система.

Holubka S., Chynchyk A.

GALICIAN TAX SYSTEM OF THE SECOND HALF OF THE CENTURY

Galician tax system of the second half of XIX century, had forced the Austro-Hungarian Empire, was investigated. For complex understanding of the contemporary situation, the most important social and economic transformations of research period were studied. The character of impact of these transformations on the tax system, which can be manifested in value, quantitative, procedural and axiological changes, were disclosed. The declared principles of the tax system of Austrian government were identified. Features of the penalty of fixed taxes were described and the domination of their indirect species was found.

Keywords: taxation, Galician land, fiscal policy of the Austrian government, the history of the tax, the tax system.

Голубка С.М., Чинчик А.А.

СИСТЕМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

В статье исследована система налогообложения галицких земель, подневольных Австро-Венгерской империи, периода второй половины XIX века. С целью комплексного понимания тогдашней ситуации, изучены наиболее важные социально-экономические трансформации исследуемого периода. Раскрыт характер влияния данных трансформаций на систему налогообложения, который может проявляться в стоимостных, количественных, процедурных и ценностных изменениях. Выделены декларируемые принципы системы налогообложения австрийского правительства. Охарактеризованы особенности взыскания основных видов налогов и обращено внимание на доминирование косвенных их видов.

Ключевые слова: система налогообложения, галицкие земли, фискальная политика австрийского правительства, история налогов, налоговая система.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Історія формування податкової системи в Україні така ж складна, як і становлення нашої держави. Незважаючи на різні історичні протиріччя, так чи інакше досвід минулих років підневільних різних імперіям українських територій теж визначає нинішню ситуацію в сфері оподаткування, детермінуючи характер впливу історичних, ціннісно-ментальних факторів. Формуючи в історичній пам'яті сприйняття податків як необґрунтованого тягара, що стягується примусово без дотримання процедурних, толерантних вимог, як наповнювача центрального бюджету без відчуття вигод для самого населення унаслідок їх перерозподілу, податкова система до нині відзначається низьким рівнем суспільної довіри та спонукає до суб'єктивного перерозподілу податкових надходжень.

Вивчення історії податків на українських землях є дуже важливим напрямом сучасних досліджень у галузях знань економіки, фінансів, економічної географії, історії, державного управління і права. Завдяки цьому можна комплексно оцінити причини нинішніх деформацій системи оподаткування, які зумовлені впливом історичної пам'яті, а також виявити позитивний для сучасної економіки досвід, що за умов модернізації може стати дієвим способом вирішення численних недоліків податкової системи.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Тематику вивчення історії податків на українських землях розвивали такі українські вчені, як Р. Августин, А. Григорук, О. Гуржій, С. Злупко, Л. Коритко, Л. Литвин, В. Орлик, А. та І. Ткаченко, Ю. Тлуцак та ін. Фокус на період другої половини ХІХ століття є особливо актуальним у силу помітних перемін у способах організації господарювання і суспільного життя того часу. Підневільні галицькі землі є взірцем реакції на реформи з можливістю співставлення до теперішньої ситуації, коли вони вже входять до складу суверенної Української держави. Окрім того, розуміння податкової політики того часу чітко розкриває, що її реалізація чинила регресивний вплив, не надаючи можливості соціально-економічного розвитку галицьких територій. Як пише В. Орлик, податкова політика Віденського двору переслідувала, насамперед, фіскальну мету, а визискування селянства як основного суб'єкта оподаткування нерідко перевищувало його платоспроможність, породжуючи, як наслідок, податкові заборгованості [1, с. 83].

Цілі статті. Метою даної публікації є дослідження особливостей оподаткування галицьких земель, підневільних Австро-Угорській монархії періоду другої половини ХІХ століття. Цілями при цьому будуть наступні:

- охарактеризувати особливості розвитку фінансово-економічного середовища галицьких земель, підневільних Австро-Угорській монархії, упродовж ХІХ століття з позиції передумов і наслідків податкових реформ;
- виявити специфіку оподаткування галицьких земель у фокусі видової і територіальної диференціації;
- розкрити основні ризики тогочасної системи оподаткування для формування ціннісно-ментального сприйняття податків.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. ХІХ століття залишалось складним в історії галицьких земель. Головним методом мобілізації фінансів до державної казни в першій половині ХІХ столітті, як і в попередньому ХVІІІ столітті, було стягнення з населення прямих податків і різноманітних зборів, а зростання державних видатків постійно посилювало податковий тиск на нього [1, с. 83]. Друга половина ХІХ століття у податковому плані не ознаменувалась сприятливими трансформаціями, хоча

супроводжувалась іншими важливими подіями, які слід розуміти і враховувати. Отож, вивчення системи податків на землях Галичини другої половини XIX століття вимагає цілісного розуміння тогочасної ситуації. Загальновідомо, що це період кардинальних перемін:

- по-перше, 1948 рік ознаменований скасуванням кріпацтва, яке спочатку хоч і мало проблемний характер, однак з поступовим укоріненням спричинило формування абсолютно іншої системи відносин, орієнтованої на розвиток інституту власності, самозайнятості, людського потенціалу. Як пише С. Злупко, аграрні реформи 1848 року в Австрійській і 1861 року в Російській імперіях були здійснені в інтересах поміщиків, однак вони стали важливим етапом на шляху економічного розвитку України, яка від кріпосництва перейшла в епоху капіталістичного підприємництва [2, с. 235];

- по-друге, розпочався поступовий розвиток капіталістичного підприємництва, в тому числі заснованого на ідеї господарського патріотизму. Щодо цього пише Р. Августин: українські купці і промисловці Галичини, об'єднані ідеєю господарського патріотизму, підтримували матеріально й морально національну культуру й освіту, жертвуючи на це свої кошти та беручи безпосередньо активну участь у громадсько-культурному житті краю [3, с. 279]. Це був дуже важливий момент підтримки розвитку інтелектуально-бізнесової еліти краю, здатної впливати на управлінські рішення та утверджувати цінності самостійності, розвитку, реалізації прав людини;

- по-третє, розвивались товарно-грошові відносини, в тому числі з продажу землі селянам, що сприяло формуванню їх заможного класу. Якщо під час реформи 1848 року у деяких повітах Галичини селяни мали 12, 24 і 36 моргів землі, то наприкінці XIX століття – 40, 70, 80 і навіть 120 моргів; у гірських повітах були господарі, яким належало по 150-400 га полонин [2, с. 236];

- по-четверте, у веденні сільського господарства почали використовуватись машини, зроста схильність аграріїв до спеціалізації на одному чи декількох напрямках господарювання з метою підвищення продуктивності тваринництва і зростання обсягів збору врожаю. Як пише С. Злупко, протягом 1866-1880 років у Галичині кількість сільськогосподарських машин зроста на 50%;

- по-п'яте, у промисловості відбувся промисловий переворот з поширенням фабричного виробництва та бурхливим розвитком переробної промисловості (темпи зростання кількості підприємств до кінця XIX століття за 30 років становили 4,4 раз, а обсягів видобутку нафти – 6,5 раз);

- по-шосте, відбулось якісне покращення транспортних шляхів, особливо залізничного сполучення, довжина якого зроста в понад 50 разів, що не лише сприяло постачанню продукції, обслуговування промисловості і сільського господарства, але й дозволяло підтримувати зв'язки між населенням західних і східних областей України, розділеним різнодержавним підпорядкуванням;

- по-сьоме, була здійснена реформа кредитно-банківської системи зі створенням Акціонерного (1867 року), Селянського (1868 року) банків, мережі філій Австро-Угорського банку, що був емісійним, з одночасно зростаючим попитом населення на послуги лихварів (лихварські ставки кредитів були дуже високими, хоча в банківських установах лише трохи нижчі); деформації системи фінансово-кредитних відносин стимулювали поширення парцеляції (продажу частинами) маєтків, здачу поміщицьких земель в оренду (майже 30% земель), що, однак, не стало стимулятором для розвитку кредитних відносин [4, с. 76];

- по-восьме, незадовільні умови господарювання та часті порушення людських прав стимулювали розвиток кооперативного руху – в першу чергу з метою здійснення

запозичень; таким чином, створювались українські кредитні спілки як вияв самоорганізації та патріотичних прагнень допомоги співвітчизникам.

Загальний характер впливу даних процесів на систему оподаткування відображено на рис. 1. Його можна розділити за різними аспектами (важливо додати, що аспекти впливу виділені умовно, фактично кожна з трансформацій тогочасної системи чинила вплив на систему оподаткування в усіх виділених нами аспектах):

- вартісний аспект відображає сприятливі передумови зростання обсягів податкових платежів до бюджетів різних рівнів завдяки можливості більш продуктивної економічної діяльності, особливо в сільському господарстві; відомо, що галицькі землі були дуже бідними, особливо селянство, відтак обсяги податкових платежів були низькими, а скасування кріпацтва і розвиток інституту власності українського селянства давало шанси для їх збагачення, а, отже, можливості сплати встановлених податкових платежів;

- кількісний аспект відображає закономірність диференціації податкових платежів з актуалізацією нових для галицьких територій видів, особливо які стосувались стрімко розвиваючого того періоду фабричного виробництва, а також суб'єктів, які здійснювали свою діяльність у переробній промисловості; хоча тогочасні роботодавці не переобтяжували себе розмірами оплати праці представників робітничого класу (яскравим мистецьким підтвердженням ситуації того часу – твір Івана Франка «Борислав сміється»), проте податкові платежі до крайового бюджету вони були змушені відраховувати; кількісне покращення сплати податків, окрім того, обумовлювало значне покращення транспортної інфраструктури, що полегшувало бізнес-комунікації та спонукало іноземних капіталістів до інвестицій в економіку краю;

- процедурний аспект відображає розвиток банківського сектору та фінансово-кредитних відносин, що одночасно супроводжувався покращенням рівня фінансової грамотності населення, його доступу до різних послуг, поступовим удосконаленням умов сплати податків;

- ціннісний аспект доводить аксіологічно-ментальну значимість системи оподаткування – з формуванням інтелектуально-бізнесової еліти, яка не лише спроможна сплачувати встановлені податкові ставки, але й впливати на політику центрального уряду, реагувати на її недоліки та суб'єктивізм.

Зважаючи на викладені передумови економічного розвитку, галицькі землі не мали змоги прогресувати достатнім чином. Як пише С. Злупко, промисловість західноукраїнських земель не витримувала конкуренції з провідними австрійськими провінціями, гніту податкової і митної політики центрального уряду [2, с. 241]. Податкова політика розглядалась як один з потужних деструктивів розвитку галицьких земель, що ускладнювала їх прогресивні трансформації у порівнянні до інших територій. Аналогічні обґрунтування знаходимо в працях В. Навроцького, який, будучи сучасником тих подій і характеризуючи податкове законодавство й фінансову систему Австро-Угорщини, довів, що фіскальна політика уряду нищить економіку. Учений гостро критикував проект урядової реформи домового податку 1875 року, яка передбачала заміну так званого чиншово-класового податку новим, узагальненим [5]. На катастрофічний стан галицьких земель вказував І. Франко, розглядаючи податки як засіб фактичної руйнації будь-яких імпульсів розвитку вже на початкових етапах. Вчений писав, що хоча на частку Галичини припадає 26% території і 27% населення всієї Австро-Угорської імперії, однак частка податкових платежів становить лише 9,6% [6, с. 255].

Рис. 1. Розвиток системи оподаткування Австро-Угорської монархії і Галичини другої половини XIX століття в контексті загальних фінансово-економічних трансформацій*

* Розроблено автором

Хоча, з одного боку, Галичина була підневільною територією та мала обмежені можливості і суб'єктивне відношення з боку австро-угорської влади, XIX століття ознаменоване поступовим упровадженням принципів всезагальності та соціальності оподаткування. Стала актуальною ідея не стільки примусу, як обов'язку сплати податків, яка в сучасних розвинених суспільствах є основою в побудові системи оподаткування. Важливо також додати, що галицькі землі порівняно з підневільними Російській імперії іншими українськими територіями попадали під менший податковий тиск, хоча й вважається, що австрійський уряд обкладав території непомерними земельними податками і підтримував фіскальні монополії. Важко навіть уявити тоді, яка фінансово-економічна ситуація спостерігалась на решті українських земель.

Податкова політика Австро-Угорської імперії, незважаючи на деструктивні суб'єктивізму як класового, так і територіального плану, реалізувалась згідно визначених принципів – неприпустимості подвійного оподаткування (хоча в реальності вона спостерігалась, про що буде йти мова нижче); взаємної узгодженості оподаткування бізнесу на австрійській і угорських частинах монархії; оподаткування філій так само, як і головних компаній; додаткового оподаткування складів фабрик та ін. Розмір податків розраховували податкові органи на підставі даних про доходи; несплата податків тягла за собою примусове стягнення недоїмок та сплату екекцій – військової екекцію, продаж на аукціоні рухомого майна боржників і конфіскацію

грошей, а також продаж з молотка нерухомого майна боржників [7]. Для врегулювання податкових відносин було прийнято низку нормативних актів, основними з яких слід назвати Закон від 9.02.1850 року «Про обов'язкові платежі», дія якого припадала на досліджуваний період, та закон «Про прямі особисті податки» від 25.10.1896 року, який вступив в силу з 1 січня 1897 року, діяв до 1918 року і далі, поки не був замінений іншими законодавчими актами [8, с. 12-13].

Нові нормативні регламентування базувались на податкових новаціях першої половини XIX століття. Протягом даного періоду відбувалось значне реформування податкової системи Австрії, зокрема в 1817-1820 роках було удосконалено земельний податок, 1820 року вводився податок з будівель, а 1849 року – з доходів фізичних осіб (зазначені податки були основою австрійського прямого оподаткування); до речі, у Росії останній з'явився лише 1916 року; таким чином, фіскальна система Габсбурзької імперії була прогресивнішою за тогочасну російську [1, с. 84]. Одними з основних були податки на споживання. Оподаткування різних типів продукції мала свою специфіку. Для прикладу, починаючи з 1888 року встановлено вищий податок на дичину, ніж на м'ясну продукцію із свійських тварин: за теля одного року платилось лише 2,03 крони, тоді, як оленя того самого віку – 3,95 крон, за вівцю та барана – 0,78 крон, тоді як за козулю – 0,95 крон, за одного індики 0,16 крон, а за пару голубів – 0,21 крон, за одного дикого голуба – 0,21 крон, тоді як за пару свійських голубів – лише 0,053 крони, за одну дику курку – 0,06 крон, а за найбільші і добре вгодовані курки – лише 0,058 крони [9, с. 131].

Окрім податку на споживання, основну групу податків становили ґрунтовий (земельний), домовий, консумційний (акцизні товари), зарітковий (найманих працівників), доходівий (підприємництво), толераційний (окремі етнічні групи) та ін. Особливістю системи оподаткування Австрійської монархії було домінування непрямих податків над прямими (на противагу системі оподаткування Російської імперії).

Непосильний податковий тягар для жителів галицьких земель, особливо селян, що не відповідав їх реальному матеріальному статусу, був найбільш показовою характеристикою системи оподаткування того часу. Також вирізнялись інші деструктиви, що зберігаються і до нині у схожих формах. Уже тоді українське селянство страждало від подвійного оподаткування. Для прикладу, селяни мусіли сплачувати не лише земельний, але й доходівий податок – з землі. До існуючого переліку податків вводилась практика індемнізації, що передбачала вимушену поміщикам сплату з боку селян у розмірі 20-кратної вартості їх повинностей, якби вони надалі перебували у статусі кріпака. Більшість селян не могли оплачувати такі суми. У результаті лише близько половини земель у ході реалізації аграрної реформи перейшли у дійсну власність селян на першому етапі. Іван Франко зазначав, що в Нижній Австрії платежі індемнізації й додаткові платежі до крайового фонду становили 25%, у Чехії – 31%, а в Галичині – 85% від наявних податків [10; 1, с. 85]. Деструктив тогочасної податкової системи посилювала діяльність податкових ексекторів, які змушені були діяти грубо, стягуючи податкові платежі з неплатоспроможного населення.

Зрозуміло, що тогочасна податкова система мала багато недосконалостей. З іншого боку, період другої половини XIX століття був необхідним у плані розуміння недоліків оподаткування та пріоритетів його удосконалення. Іван Франко, знаний дослідник гострих соціальних питань того часу, в тому числі системи податків, наголошував, що податкові закони захищають інтереси панівних верств; необхідно запровадити особисто-прибутковий податок, який би дав можливість витрушувати кишені багатіїв для загального добра, а також оподатковувати грошові й товарні біржі, підвищити податки на предмети розкоші тощо [11, с. 418].

Висновки. тогочасна система податків була доволі обтяжливою для населення Галичини, особливо селян. На прикладі рідного села Нагуєвичі Іван Франко 1881 року писав: «Податки у нас, Богу дякувати, ладні собі нівроку, і ледве чоловік з тяжкою бідною збудеться їх одного року – ого, вже секвестратор (особа, яка примусово збирає борги перед державою) іде брати фанти – бач, за другий рік вже належить, а що нашим людям не легко приходить, то осудить хоть би з того, що коли по року з'їхав секвестратор фантувати за перший квартал, то на звиш 350 платячих податок заплатило було всього 29. А найменша міра податку у нас (від халупника, котрий має тільки хату, без ніякого поля) враз з додатками виносить 3 ринських, а коли ще до того додати побираючий податок «від руки» 15 крейцерів і екзекутного 5%, то побачимо, що у нас найбідніший халупник платить річно трохи не 4 ринських податку, не говорячи вже о посереднім, який платить за сіль, тютюн та всяку потріб» [12; 1, с. 85]. З іншого боку, податкові зобов'язання населення були м'якшими, ніж на підневільних Російській імперії українських землях. Незважаючи на всі деструктиви, австрійський уряд проводив більш прогресивну політику для того часу. Реформи другої половини XIX століття, згадані в даній публікації, мали неоціненне значення для подальших прогресивних трансформацій. Податкова система досліджуваного періоду є взірцем «експлуатації» і «крайнього вибивання», натомість «стимулювання» і «регулювання». Для нинішньої податкової системи досвід оподаткування галицьких земель другої половини XIX століття має бути важливим з позиції неприпустимості подвійного оподаткування, суб'єктивного відношення населення, а також гальмування розвитку бізнесу і продуктивного сільськогосподарського господарювання. Подальші дослідження ретроспективи оподаткування галицьких земель мають охоплювати більш ширший часовий діапазон з критичним співставленням політики австрійської і російської влади та визначенням проблем історичної пам'яті, які сформувались під впливом тогочасних фіскальних регуляцій.

Список використаних джерел

1. Орлик В. М. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів / В. С. Орлик // Проблеми історії України XIX-XX століття. – Випуск 13. – К., 2007. – С. 83-86.
2. Злупко С. М. Економічна історія України : Навчальний посібник / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
3. Августин Р. Р. Економічний персоналізм як економічна підвалина формування національного середнього класу у Західній Україні міжвоєнного часу / Р. Р. Августин // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 278-285.
4. Ткаченко А. О. Створення і діяльність банківських установ на території України : економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття) / А. О. Ткаченко, І. В. Ткаченко. – Суми : видавництво «Ярославна», 2014. – 252 с.
5. Навроцький Володимир : Енциклопедія історії України : Інститут історії України НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://history.org.ua/index.php?termin=Navrotskyj_V
6. Романів Є. Іван Франко – письменник та економіст / Є. Романів // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 624 (Менеджмент та підприємництво в Україні : етапи становлення і проблеми розвитку). – С. 254-257.
7. Коритко Л. Я. Регулювання оподаткування суб'єктів господарювання Австрії та Угорщини в другій половині XIX ст. / Л. Я. Коритко // Publishing house Education and Science s.r.o. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/26_SSN_2010/Economics/71272.doc.htm
8. Коритко Л. Я. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів господарювання східної Галичини та Буковини в складі Австро-Угорщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. Я. Коритко. – Львів, 2010. – 19 с.
9. Проців О. Р. Державне регулювання торгівлі продукцією мисливства у Галичині середини XIX – початку XX ст. (на прикладі міста Львова) / О. Р. Проців // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 127-133.
10. Франко І. Сила податкова Галичини / Іван Франко // Зібрання творів. – Т.44. – Кн. 1. – С. 139.
11. Кондратюк К. Іван Франко – публіцист / К. Кондратюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – Вип. 21. – С. 417-423.
12. Франко І. Збір. тв. : У 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986, Т. 45. – 574 с.

УДК 336.713

Лантух І.В., к.е.н., доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ПИТАННЯ ПРО ОПТИМІЗАЦІЮ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІРСЬКИХ ЗАКЛАДІВ НАПРИКІНЦІ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається проблема оптимізації банкірських закладів, таких як банкірські дома, банкірські контори, міняльні лавки, наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Це було актуальним і своєчасним для вітчизняної банківської системи, у якій поряд з державними починають виникати і недержавні заклади. Створювалося багато комерційних і громадських банків з численними відділеннями, конторами, агентствами тощо. Тому треба було застерегти їх від усіляких зловживань, надати надійний вектор в їх роботі, що сприяло б розвитку вітчизняної економіки.

Ключові слова: банківська система, банкірські операції, банкірські дома, банкірські контори, міняльні лавки.

Lantukh I.V.

OPTIMIZATION QUESTION OF NATIONAL BANKING INSTITUTIONS IN THE LATE XIX - EARLY XX CENTURIES

The paper discusses a problem of banking institutions optimization in the late XIX - early XX centuries. It was relevant and timely for the native banking system, where nonstate institutions began to appear along with the state ones. The author draws attention to a number of banking institutions such as financial houses, banking offices and exchanging shops that belonged to an individual banker or a group of bankers who carried out commercial and banking transactions. Also their functions, realization mechanisms of its purpose, weaknesses in their work and more are shown in the article. Therefore, it was necessary to warn banking institutions from all kinds of abuse, provide a reliable vector in their work, thus it would contribute to the national economy development.

Keywords: banking system, banking transactions, financial houses, banking offices, exchanging shops.

Лантух І.В.

ВОПРОС ОБ ОПТИМИЗАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКИРСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ В КОНЦЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ вв.

В статье рассматривается проблема оптимизации банкирских учреждений, таких как банкирские дома, банкирские конторы, меняльные лавки, в конце ХІХ – начале ХХ вв. Это было актуальным и своевременным для отечественной банковской системы, в которой наряду с государственными начинают появляться и негосударственные учреждения. Создавалось множество коммерческих и общественных банков с многочисленными отделениями, конторами, агентствами и т.д. Поэтому надо было уберечь их от всевозможных злоупотреблений, очертить надежный вектор в их работе, что способствовало бы развитию отечественной экономики, которая вступила на путь своей капиталистической модернизации.

Ключевые слова: банковская система, банковские операции, банкирские дома, банкирские конторы, меняльные лавки.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Банківська система будь-якої країни і на будь-якому її етапі розвитку є показником рівня зрілості кредитно-фінансових та грошових відносин. Оскільки в Україні до середини ХІХ ст. існували феодально-кріпосницькі відносини, які гальмували розвиток ринкового господарства, та панувала цілковита монополія держави у сфері фінансової діяльності, то протягом ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. банкірські операції здійснювалися лише державними банками, такими, як Державний комерційний банк, Державний позичковий банк, Дворянський банк тощо. Лише після скасування у 1860 р. системи казенних кредитних інститутів в країні розпочалося формування банківської системи. Поряд з державними починають виникати і недержавні банки. Створювалося багато комерційних і

громадських банків з численними відділеннями, конторами, агентствами тощо. Це було необхідно і своєчасно, адже народжувалася нова економіка, яка потребувала грошових ін'єкцій, грошових інвестицій та грошових кредитів. Тому різноманітність фінансових установ була доречною та багаточікуваною.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Інформаційною та теоретико-методологічною основою дослідження стали наукові праці таких економістів як Ананьїча Б., Крохмалюка Д., Макаренка М., Ковдрика В., Новікової І., Мошенського С. та ін.. Та, нажаль, за глобальними питаннями, вони не побачили невелику, але суттєву діяльність банкірських установ, таких як банкірські дома та контори, а також міняльні лавки, які зіграли свою «особисту» роль у розбудові тогочасної вітчизняної економіки.

Цілі статті. Мета роботи – показати призначення деяких банкірських установ (банкірські дома, банкірські контори, міняльні лавки) та шляхи їх оптимізації наприкінці XIX – початку XX ст. на теренах вітчизняної економіки. Бо тогочасна економіка, ставши на шлях своєї капіталістичної модернізації, потребувала значні кошти для вирішення своїх проблем. Тому різноманітність банкірських установ, їх поліфонічність сприяли як найуспішнішому вирішенню цього важливого завдання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Банкірські контори та банкірські дома, міняльні лавки – це банкірські заклади, що належали окремим банкірам або групі банкірів, які виконували торговельні та банкірські операції.

Перші банкірські контори виникли у Києві у 40-х рр. XIX ст., нараховувалося їх в цей час шість із оборотом у 1,16 млн. крб.. Прибутковість їх зростала. Якщо у 1840 р. вони мали прибуток із капіталу не більше 6,5 %, то у 1843 р. – вже 13 % [2]. Значним фінансовим центром у кінці XIX – початку XX ст. був Бердичів. У 50-х рр. XIX ст. банкірські дома надавали позики, займалися грошовими переказами, мали тісні контакт із Одесою, Петербургом, Москвою, Вільно, Варшавою, Ригою. Самими відомими там були банкірські дома Гальперіна і Мансона та ін. [3, с. 21]. У цьому ж Бердичеві на початку XX ст. було багато приватних банкірських контор, а саме: М.Л. Глазмана, Д.З. Зельдовича, Ш.А. Краковського, М.Х. Трахтенберга, С.А. Шейнберга, Л.С. Штейнберга [3, с. 23]. Це були відомі контори, із своїм «реноме», своїми клієнтами і своїм кодексом честі.

Питання про регулювання діяльності банкірських контор та домів було актуальним. У банкірських та комерційних сферах у кінці 80-х рр. XIX ст. поширювалися певні свідчення про розробку законопроекту з цього приводу.

Проект, як слід було очікувати, залишив у стороні акціонерні банки та ті банкірські заклади, які діяли на підставі особливих статутів. Справа стосувалася виключно міняльних лавок і приватних банкірських закладів, під якими розуміли банкірські дома, банкірські контори. Відносно міняльних лавок, то їм дозволено було виконувати дві операції: 1) розмін усякого роду грошей та 2) оплату купонів і оплату відсоткових паперів, що вийшли у тираж [4]. Поліція повинна була слідкувати, щоб міняльні лавки не виходили за межі цих операцій, а у випадку порушення цих правил міняльна лавка зачинялася за рішенням суду.

Щодо банкірських домів або контор, то тут проглядалися більш складні правила. Засновувати їх могли або окремі особи, або товариства. Заяви про заснування їх повинні були надаватися місцевому губернському начальству, з вказівкою розміру основного капіталу, вкладеного у підприємство. Понад це, засновники зобов'язані були внести у державний банк заставу у розмірі $\frac{1}{4}$ частини оголошеного основного капіталу, причому застава ця у Петербурзі, Москві, Варшаві та у низці таких українських міст, як Київ, Одесі, Харкові не могла бути менше 50000 крб. Особлива увага надавалася тому, щоб про розмір основного капіталу та внесеної застави банкірські заклади зобов'язані були заявляти кожного разу у своїх друкованих об'явах, з визначенням, що вони діють на свій ризик, без усялякого забезпечення чи гарантій з боку казни і уряду. Подібне

визначення запропоновано було зробити обов'язковим для усіх циркулярів та бланків банкірських закладів.

Таким чином, правила, що практикувалися, йшли у цьому відношенні навіть далі тих, які пропонувалися, вказуючи на необхідність укорінення у публіці більш обачливих відношень до банкірських контор, як підприємствам абсолютно приватним. Видання правил і вимагання застави могли ще більш підтримати у публіці оману відносно істинного характеру банкірських домів і контор. Тому вказівки про можливо частих заявах про те, що подібні заклади діяли без усілякої гарантії з боку уряду, слід визнати досить цілеспрямованими. Необхідно більш точно нормувати ті операції, котрі можуть бути дозволені банкірським конторам. Подібні заклади повинні діяти на власні кошти, а не спекулювати за рахунок чужого карману.

Правила, що проектувалися, досить широко визначали межі цих операцій. Крім цієї діяльності, яка надавалася міняльним лавкам, банкірські заклади могли здійснювати наступні операції, а саме:

- облік векселів;
- виконання доручень по отриманню платежів по векселям та іншим терміновим зобов'язанням;
- здійснення платежів та переказ грошей по країні та за кордон;
- купівля та продаж відсоткових паперів та інших паперових цінностей, а також дорогоцінних металів, векселів та закордонних витрат за дорученням третіх осіб;
- видачу та переоблік векселів та купівля і продаж за свій рахунок відсоткових паперів, акцій, закладних листів тощо;
- видача позик, терміном на 9 місяців, під заставу паперів та пере заклад їх, зі згоди позичальника, але у розмірі, що не перевищувала виданої під них позички [4].

Таким чином, не дозволялося банкірським закладам прийом внесків на зберігання, під приріст відсотків і на поточний рахунок. Але була загроза, як би це бажане обмеження не було обійдене шляхом видачі векселів або для виконання фіктивних «доручень». Банкірським закладам слід було категорично заборонити прийом вкладів та відкриття поточних рахунків. Також досить корисно заборонити розстрочки платежів при продажу паперів, так само як і уступки права на виграш. Слід зазначити, що операція з продажу паперів в розстрочку сама по собі не тільки не шкідлива, але навіть корисна, бо вона полегшувала придбання цінностей і створювала звичку до заощаджень. Шкідливі були лише брехня та безбожні відсотки, які стягувалися, тому зовсім не бажано було остаточно знищити цю операцію, яка була створена завдяки потребам населення.

Але, щоб запобігти спекуляції чужими коштами, необхідно було у свідоцтвах, що видавалися при прийомі у заклад паперів, фіксувати у точності не тільки самі застави, але й і номери цінних паперів. Ці вимоги могли оптимізувати роботу банкірських контор.

Нагляд за реалізацією цих правил потрібно було зосередити у Міністерстві фінансів. З цією метою передбачалося цілий ряд постанов та обов'язкової звітності банкірських закладів та про нагляд за ними. Усі операції, що проводилися банкірськими конторами, повинні були знаходити повне відображення у записних книгах, з яких обов'язковими повинні бути: касова, головна (грос-бух) та меморіалі [5]. За вимогою Міністерства фінансів, банкірські заклади зобов'язані доставляти йому усілякі свідчення про операції, що ними проводилися. Міністерству фінансів надавалося, через підзвітних йому чиновників, перевіряти вірність оплати гербовим і іншими зборами операцій, що проводилися, шляхом огляду книг, документів і, взагалі, паперів банкірського закладу, а у випадку необхідності призначати і урядову ревізію. Приводом до ревізії могли бути скарги приватних осіб, повідомлення адміністративних та судових закладів і, взагалі, свідчення, що дійшли до Міністра фінансів, про невірні дії банкірських закладів. Якщо ревізія виявляла такі порушення правил, які, за визнанням Міністра фінансів, повинні були спричинити за собою закриття банкірських

закладів, то про це повідомлялося до суду. Постанова суду про закриття закладу спричиняла за собою ліквідацію його справ.

Крім цього пропонувалося ще надати обов'язкову силу тим правилам і установленням карної відповідальності винних у здійсненні недозволених операцій або в порушенні порядку відкриття банкірських закладів.

Регламентация відомої діяльності банкірських закладів, викликаючи питання про порушення установлених правил, зобов'язувала попереджати і випадки утискань або у пристрасті застосуванні до них. Дані вимоги не повинні були ставити банкірські заклади на ґрунт випадковості, як і їх закриття. Ця галузь діяльності залишалася відкритою для кожного, хто володів відповідним капіталом; припинення її, поза волею засновника, підкорялася, у кінцевому випадку, суду, що надавав певні гарантії для справедливості. Проте, нормуючи діяльність банкірських закладів, бажано було, по можливості, попередити випадки карного втручання суду. З цією метою корисним було б встановити, щоб свідчення про операції контор надходили не тільки до Міністерства фінансів, у випадку його вимог, але й були б відомими громадськості, у вигляді періодичних балансів або звітів, обов'язково друкованими та вивішеними на огляд в приміщенні контор. Якщо публікація щомісячних та щорічних звітів обов'язкова була для всіх кредитних, пайових та акціонерних закладів, то не було сенсу виключати із цього правила і банкірські заклади.

З другого боку, ревізія цих закладів не повинна була мати тільки каральний характер, а повинна входити у склад постійного нагляду за банкірською діяльністю, як попереджувальний засіб проти зловживань. У Фінляндії, наприклад, існували спеціальні чиновники для здійснення подібних ревізій і, як відомо, продуктивна їх діяльність врятовувала підприємців від тих зловживань, яка завжди буде мати місце, якщо нагляд буде здійснюватися тільки у формі погроз. Іншими словами, ревізія повинна попереджати порушення правил, а не являтися тільки запізнілим фактом виявлення здійсненого зловживання, коли ревізія, по суті, втратила своє призначення і перетворилася у дізнання або навіть у слідство [5].

Розглядаючи правила, які були запропоновані проектом, неважко передбачити, що їх застосування, по суті, підводило до закриття більшості банкірських закладів.

Справа в тім, що не важко передбачити, що банкірські контори здатні задовольнити головні вимоги проекту, за якими для відкриття банкірських контор необхідно заявити капітал не менш 500000 крб. Більшість контор, що діяли, не мали таких капіталів і існували спекуляцією та «паразитичними операціями» за чужий рахунок. Якщо ж «паразитичні контори» зникнуть, то очиститься ґрунт для існування солідних банкірських домів.

Солідні приватні банкіри грали важливу роль в економічно розвинутих країнах. В нашій країні ніхто не знав куди подітися з грошима, не дивлячись на всю нужденність у капіталах. Уся увага вітчизняних капіталістів звернена була на придбання відсоткових паперів; навколо купівлі і продажу цих паперів і крутилася велика частина вільних грошей, у той час, коли торгівля і промисловість в них дуже потребувала і якщо вони добували необхідний їм капітал, то з великими труднощами і за надто великі відсотки, що, як відомо, погіршувало умови продуктивності і, взагалі, підприємливості. Існування і розвиток солідних банкірських будинків повинний був знешкодити ці недоліки і задовольнити вказані потреби, які сприяли прозорливості в їх діяльності.

Облікова операція, посередницькі послуги для розміщення капіталів в успішні підприємства – ось той напрямок, в якому бажано було б розвивати діяльність реформованих банкірських закладів. Маючи справу з відносно невеликим і добре знайомим колом осіб, приватні банкіри могли б розширити сферу кредиту і при посередництві переобліку надати і вітчизняним великим банкам можливість надавати більше послуг промисловості і торгівлі.

У вересні 1889 р. був прийнятий закон «Про банкірські заклади» [6]. Проте, слід зазначити, що через місяць, практика діяльності банкірських закладів, не дивлячись на

цей закон, свідчила про їх неспроможність. Це підтверджували деякі збанкрутілі банкірські контори [6], які вказали на головні «хвороби» банкірської діяльності.

Якщо задача банкірських закладів (банків, банкірських контор) – слугувати посередником між капіталом та виробництвом, то практика свідчила, що капіталісти не знали, де і як розмістити свої гроші, а поряд з цим промисловість, торгівля – відчували усіяку сутяжність і ускладнення з приводу коштів. Вони не знаходили їх на самі надійні і вигідні справи або сплачуючи за користування ними величезні, підриваючи їх економічний стан, відсотки. Якщо б банкіри та банкірські контори виконували своє пряме призначення, вони б слугували б посередниками у подібних випадках і збільшували солідну клієнтуру великих банків. Між тим, вони майже повністю віддавалися біржовій грі і, за допомогою усіяких хитрощів, втягували у цю гру і своїх клієнтів. За таких обставин, вільні кошти йшли не на збільшення продуктивної діяльності, а на бездумне, часто нічим не виправдане «підвищення» або «пониження» цін спекулятивних паперів, що тягнуло за собою збагачення одних і повне розорення інших.

Тому, уся задача регулювання діяльності «банкірських закладів» полягала в тому, щоб: по-перше, припинити цю спрямованість капіталів; по-друге, второпати клієнтам, що вони самі повинні бути розбірливими, довіряючи свої капітали банкам і банкірським конторам. Необхідно, щоб сам закон визначав дозволені і заборонені операції, узгоджуючи цей вибір з метою припинення біржової гри і спрямовуючи банкірську діяльність на слугування справі розміщення капіталів у виробничі підприємства, на допомогу труду, промисловості та торгівлі. Ще корисно самим банкірським закладам надати право клопотати про підлеглість своїх операцій постійному ретельному контролю. Усі ж останні заклади, які не підлягали подібному контролю, слід було оголосити закладами, що діяли на свій страх і ризик. І, звичайно, що ті операції, які заборонені законом, повинні були переслідуватися у кримінальному порядку, а заклади, які їх здійснювали, зачинятися.

«Пробуксовка» в роботі банкірських закладів ще проглядалася в тому, що вони у своїй роботі припускали ряд упущень, які були не на їх користь. Так, практика місцевого севастопольського банку була перевірена спеціальною комісією, яка була сформована міською думою. Комісія виявила ряд упущень, які були допущені правлінням банку: у рахівництві, діловодстві. Комісія наголошувала на ту обставину, що при видачі позик не дотримувалися надзвичайно важливі формальності, а саме: від позичальників не вимагалася розписка на «ордер». Відомо, що знаходження у портфелі банку векселя ще далеко не свідчило про те, що векселедавець, дійсно, отримав гроші, так як вексель надавався ще до його обліку. Ось чому, при видачі грошей, необхідно було вимагати підписи позичальника в тому, що позика отримана ним фактично. Звичайно, що таким документом, був ордер. Наскільки важливе це упущення, свідчить те, що позик без розписок по ордерах було видано у севастопольському банку на суму 68000 крб. [7]. Тому комісія звертала увагу міської думи на те, що правління банку, при видачі позик під коштовні речі, оцінювала їх досить дешево, не менш третини їх дійсної вартості. Правління банку, зі свого боку, надало у міську думу своє пояснення, в якому доводило, що комісія віднеслася до своїх обов'язків по ревізії банку зверхньо. Але порушення були суттєві. Вони давали можливість банку мати не враховані кошти.

Контроль за діяльністю банкірських установ здійснювала Кредитна канцелярія, як структурна ланка Міністерства фінансів. Наприкінці XIX – початку XX ст. роль цього органу суттєво зросла. У 1898 р. у Кредитній канцелярії було засновано особливе діловодство для контролю за земельними банками, а у 1901 р. Мінфіну було дозволено призначати в акціонерні земельні банки спеціальних уповноважених міністерства для нагляду за діяльністю цих банків.

У 1904 р. при Кредитній канцелярії було утворене особливе діловодство, яке раніше існувало у банківській сфері, але не було пристосоване до цих потреб у 1898 р., що вже було пристосоване до банкірських потреб як система нагляду за кредитними

установами, перевірки їх звітності та проведення ревізій. Це були, так звані, перші «пагони» внутрішнього нагляду за діяльністю банку на зразок нинішнього внутрішнього банківського аудиту.

Висновки. Однак, суворий державний контроль не розповсюджувався на діяльність банкірських домів, банкірських контор та міняльних лавок. До початку 90-х років XIX ст. у Росії не було спеціального законодавства, яке б регулювало діяльність зазначених установ, у той час як, наприклад, у Англії законодавство розвивалося разом з банківською системою, регулюючи усі необхідні моменти. У Російській імперії ж, частиною якої була на той час Україна, це призвело до того, що до Міністерства фінансів на дії керівництва зазначених інституцій надходило багато скарг та нарікань.

В теперішній час проблеми, що супроводжують діяльність небанківських установ (обмінних пунктів та кредитних контор) не змінилися: проведення операцій повз касу; мінімізація податку на прибуток завдяки збільшенню кредитного відсотка та збільшення фіктивних видатків, хоча за 150 років свого існування вони довели свою необхідність для економіки країни. Однак, державі слід не посилювати і так занадто суворий контроль за діяльністю цих установ, та не обговорювати весь час у діловій пресі варіанти їх закриття або переформатування, а треба за допомогою комерційних банків та зниженням ставки рефінансування для них, задоволення їх попиту на іноземну готівку створити справжню конкуренцію на ринку дрібного кредитування та обмінних операцій. Завдяки збільшенню конкуренції ці дрібні представники фінансового ринку змушені будуть або стати більш прозорими та ефективними, або піти з цього ринку назавжди.

Список використаних джерел:

- 1.Ананьич Б.В. Банкирские дома в России 1860–1914 гг. Очерки истории частного предпринимательства / Б.В. Ананьич. – Л.: Наука, 1991. – 198 с.; Крохмалюк Д. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX століття –1917 р.) / Д. Крохмалюк // Вісник НБУ. – 2000. – № 9. – С. 58–63; Макаренко М.І., Ковдрик В.В. Банківські установи доби Російської імперії / М.І. Макаренко, В.В. Ковдрик // Вісник Української академії банківської справи. – 1999. – № 2 (7). – С. 64–68; Новікова І.Е. Формування вітчизняної банківської системи у другій половині XIX ст.: структура та функціональне призначення / І.Е. Новікова // Історія народного господарства та екон. думки України. – 2007. – Вип. 39–40. – С. 172–180; Мошенський С.З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи/ С.З. Мошенський. – Лондон, 2014. – 453 с.
- 2.Военно – статистическое обозрение Российской империи. – Т. X. – Часть 1. – Киевская губерния. – СПб: Тип. Департамента генерального штаба. – 1848. – С. 165.
- 3.Мошенський С.З. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи/ С.З. Мошенський. – Лондон, 2014. – 453 с.
- 4.Вопрос о банкирских конторах// Новости и биржевая газета. – 1889. - 13 (25) апреля. - № 100;
- 5.Контроль над банкирскими конторами// Новости и биржевая газета. – 1889. - 14 (26) апреля. - № 101;
- 6.Нормирование банкирской деятельности// Новости и биржевая газета. – 1889. - 16 (28) октября. - № 285;
- 7.Новости и биржевая газета. – 1889. - 12 октября. - № 281.

Рецензент д.е.н., професор Бабич Д.В.

УДК 336.242

Чумак Н.В.

Київського національного торговельно-економічного університету

АНТИМОНОПОЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТОВАРНИХ РИНКІВ У ВІДКРИТІЙ ЕКОНОМІЦІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена антимонопольному регулюванню товарних ринків у відкритій економіці. Встановлено, що створення конкурентного середовища, захист економічної конкуренції та регулювання ринкових відносин безпосередньо впливають на економічний розвиток держави. Аргументовано, що конкурентна боротьба між товаровиробниками виводить більш успішних учасників ринку в лідери, що, з одного боку, дозволяє їм покращувати свою продукцію та поліпшувати організацію виробництва, але, з іншого боку, вони можуть і зловживати своїм ринковим становищем, поглинати інші компанії, сприяючи посиленню концентрації та централізації виробництва, що обумовлює тенденцію до монополізації економіки та появи монопольних утворень. Висвітлено проблеми антимонопольного регулювання товарних ринків у відкритій економіці та виокремлено напрями їх вирішення.

Ключові слова: антимонопольне регулювання, монополія, товарний ринок, відкрита економіка, ринкове ціноутворення

Chumak N.

ANTIMONOPOLY REGULATION OF COMMODITY MARKETS IN AN OPEN ECONOMY: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article is dedicated to antitrust regulation of product markets in an open economy. It is established that the creation of a competitive environment, the protection of economic competition and regulation of market relations have a direct impact on the economic development of the state. It is argued that competition between producers brings more successful market participants in the leaders that, on the one hand, allows them to improve their products and to improve the organization of production, but, on the other hand, they can abuse their market position, to absorb other companies, contributing to the growing concentration and centralization of production, which leads to a tendency for monopolization of the economy and the emergence of monopoly formations. Problems of Antimonopoly regulation of commodity markets in an open economy and highlighted directions for their solution.

Keywords: antitrust regulation, monopoly, commodity market, open economy, market pricing

Чумак Н.В.

АНТИМОНОПОЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТОВАРНЫХ РЫНКОВ В ОТКРЫТОЙ ЭКОНОМИКЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена антимонопольному регулированию товарных рынков в открытой экономике. Установлено, что создание конкурентной среды, защиту экономической конкуренции и регулирования рыночных отношений непосредственно влияют на экономическое развитие государства. Аргументировано, что конкурентная борьба между товаропроизводителями выводит более успешных участников рынка в лидеры, что, с одной стороны, позволяет им улучшать свою продукцию и улучшать организацию производства, но, с другой стороны, они могут и злоупотреблять своим рыночным положением, поглощать другие компании, способствуя усилению концентрации и централизации производства, что обуславливает тенденцию к монополизации экономики и появлению монопольных образований. Освещены проблемы антимонопольного регулирования товарных рынков в открытой экономике и выделены направления их решения.

Ключевые слова: антимонопольное регулирование, монополія, товарний ринок, открытая экономика, рыночное ценообразование

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Проведення ефективної антимонопольної політики є одним із найважливіших завдань для України. Значення заходів антимонопольного регулювання особливо зростає в періоди фінансово-економічних криз, що супроводжуються зміною ринкових позицій суб'єктів господарювання. Також надзвичайно важливою стає роль держави на етапі глобалізації економіки, адже її завданнями є захист інтересів національних виробників тих чи інших товарів, контроль за діяльністю транснаціональних компаній з метою контролю за рівнем конкуренції на товарних ринках тощо.

Монополії можуть обмежувати випуск продукції та встановлювати більш високі ціни через своє монопольне положення на ринку, що призводить до нераціонального розподілу ресурсів, посилює нерівність доходів і призводить до зниження життєвого рівня населення за рахунок високих цін. Також фірми монополісти не мають стимулів до розвитку НТП через відсутність конкурентів на ринку. Але також існує і велика кількість аргументів на користь монополізації ринків. Перш за все треба враховувати шлях, яким монополія прийшла до домінуючого положення на ринку. За виключенням природних монополій усі фірми-монополісти завойовують своє положення на ринку завдяки якісно відмінній від інших конкурентів продукції. Крім того, монополії можуть порушувати

ринкове ціноутворення і деформувати розподіл ресурсів. Конкуренція, в якій беруть участь монополії, є недосконалою.

Нині у державі необхідно здійснювати активні антимонопольні заходи, які полягають в стимулюванні створення нових підприємств, у заохоченні підприємств інших галузей до виробництва монополізованих видів продукції, у полегшенні доступу різних фірм на монополізовані ринки. Здійснювати це можна за допомогою податків та процентних ставок, пільгового кредитування підприємств.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

Загальні питання антимонопольного регулювання товарних ринків у відкритій економіці займають провідне місце у працях вчених різних країн. Серед іноземних вчених, які досліджували багаточисельні аспекти монополій, зокрема, найбільш відомі роботи С. Брю, А. Вагнера, П. Леруа-Больє, Дж. Локка, К. Макконела, Ф. Нітті, Д. Рікардо, А. Сміта, П. Семюельсона. Проблемами державної антимонопольної політики та регулюванням діяльності монопольних утворень займався багато вчених: Грицай О., Дерун Т., Зелінська О., Лайкова М., Лагутін В., Попов Р., Росецька Ю.Б., Тертичка В., Чухно А., проте, незважаючи на значні дослідження в цьому напрямі, деякі проблеми регулювання монополізованих ринків у відкритій економіці залишаються дискусійними, що зумовило вибір теми дослідження.

Цілі статті. Мета дослідження полягає в оцінці антимонопольного регулювання товарних ринків у відкритій економіці, виокремленні основних проблем та надані пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зміни, що відбулися останніми роками у світовій економіці у зв'язку з інтернаціоналізацією ринків і посиленням процесів глобалізації, з одного боку, і несприятлива макроекономічна ситуація – з іншого, гостро ставлять перед національною економікою питання підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення високих темпів економічного зростання.

Механізм антимонопольного регулювання має бути способом організації економічних відносин між учасниками ринку з метою координації їх діяльності та створення передумов для успішного вирішення соціально-економічних проблем в державі, а також подальшого економічного зростання. Найважливішим напрямом проведення антимонопольної політики в Україні на початку XXI століття є захист уже існуючого конкурентного середовища та перетворення конкурентних відносин в ефективніші тому, що монополісти намагаються одержати додаткові прибутки завдяки дискримінації цін, злиття, таємним змовам та тонізації.

Монополії можуть порушувати ринкове ціноутворення і деформувати розподіл ресурсів. Конкуренція, в якій беруть участь монополії, є недосконалою. У реальному житті монополія досягається різними методами і виступає в різних типах. Типи монополізму визначаються залежно від особливостей утворення та функціонування фірм-монополістів. Різні монопольні утворення виникають з різних причин і, відповідно до цього, несуть різні наслідки як для ринку, на якому вони виникають, так і для соціально-економічної ситуації в цілому. Вивчення конкурентного середовища є інструментом та першим кроком до демонополізації та розвитку конкуренції. Це окрема конкурентна політика. Також можливе створення національної програми забезпечення якості та конкуренто-спроможності продукції та послуг, розвиток сертифікації. Найбільш раціональним є проведення експортно-імпоротної політики. Збільшити частку підприємства на товарному ринку з 35 до 60 % і забезпечити регулювання цін державою. Держава повинна впливати на ціну лише шляхом зміни податків та процентних ставок.

Аналізуючи типи монополізму, можна помітити принципові відмінності між ними, що базуються на особливостях формування монопольних утворень, тобто на шляху, яким фірма прийшла до домінуючого положення на ринку. Також враховуються особливості процесу виробництва, залежно від яких можна прогнозувати захищеність

фірми монополіста від потенційних конкурентів і наявності штучних або природних бар'єрів, а також наслідки, які може принести функціонування даної фірми.

На думку науковців [2], монополізація може мати декілька різних наслідків економічного характеру:

– позитивні результати як для монополій, споживачів і суспільства взагалі (покращення показників фінансово-господарської діяльності, покращення якості продукції, зниження цін за рахунок об'єднання дублюючих функцій, ефективної організації науково-дослідних робіт, консолідації видатків за однаковими статтями, маневрування фінансовими та іншими ресурсами);

– негативні результати у вигляді усунення конкуренції (монополізації ринку) або її обмеження.

Зазначимо, що можливі випадки, коли наслідки концентрації господарських структур для ринку будуть одночасно і позитивні, і негативні.

Оцінюючи ефективність конкурентної політики у деяких країнах світу, експерти Всесвітнього економічного форуму відзначають вкрай низький рівень даного показника в Україні – лише 3.1 бал, в той час як аналогічний показник Німеччини становить 5,5 бали (із максимальних 7) [4]. Вказане свідчить, що конкурентна політика як захист та створення конкурентних механізмів потребує удосконалення. Визначення структурних передумов конкуренції в національній економіці потребує визначення співвідношення сукупних часток підприємств, що діють на ринках з різною конкурентною структурою, у загальному обсязі реалізованої продукції.

Динаміка структурних передумов конкуренції свідчить, що частка підприємств, які діють на ринках з конкурентною структурою, в обсязі реалізації майже не змінилася, на олігопольних ринках зменшилася на 1,7 в.п., 2,3 в. п. на ринках з ознаками домінування зросла.

Проведений нами аналіз виявив суттєві відмінності передумов конкуренції у різних секторах національної економіки, що пов'язано з особливостями функціонування галузей. Відносно сприятлива для конкуренції структура галузевих ринків спостерігалася у машинобудуванні, у торгівлі та гірничо-металургійному комплексі. У цих галузях понад половина усієї продукції у вартісному виразі реалізовувалася за відсутності суттєвих структурних обмежень конкуренції. Частка товарів, що реалізовувалася за сприятливих для конкуренції структурних передумов, перевищувала частку товарів, які істотно обмежують або виключають конкуренцію, відповідно у 1,8, 1,5 та 3,1 разу. Помірно сприятлива для конкуренції структура галузевих ринків спостерігалася в агропромисловому та паливно-енергетичному комплексах. Хоча в цих сферах частка товарів, робіт і послуг, що реалізовувалися за однозначно сприятливих для конкуренції структурних передумов, становила на початок 2015 року менше половини загального обсягу, вона перевищувала частку товарів, що реалізовувалися за умов, які істотно обмежують або виключають конкуренцію, відповідно у 1,45 та 1,01 разу [4].

Несприятлива для конкуренції структура галузевих товарних ринків спостерігалася у сфері телекомунікацій, у будівництві, на транспорті та у поштовому зв'язку. У цих сферах обсяг робіт і послуг, реалізованих за сприятливих для конкуренції структурних передумов, становив значно менше половини загального обсягу. У той же час, у будівництві, на транспорті та у зв'язку (без телекомунікацій) частка продукції, робіт і послуг, реалізованих за умов, які виключали або істотно обмежували конкуренцію, становила відповідно близько 60 та близько 70%. Відтак, з точки зору тенденцій розвитку структурних передумов конкуренції на товарних ринках України, минулий рік був у цілому несприятливим, а виходячи з того, що монополісти міцно утвердилися в національній економіці й нерідко зловживають домінуючим становищем на внутрішньому ринку, є необхідність застосування методів державного регулювання.

Взагалі існування та розвиток монополій здебільшого адекватний характеру їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем. З одного боку, ці взаємовідносини визначаються динамічним впливом «рівноваги», яка забезпечується створенням у суспільстві на кожному етапі соціально-економічного розвитку відповідних економічних, політичних та соціальних умов, що дозволяють монополістам функціонувати ефективно. З іншого боку, надаючи суспільству життєво необхідну продукцію або послугу, монополістичні структури здійснюють вагомий, а нерідко і визначальний вплив на всі сфери підприємництва.

Такий вплив монополій проявляється в негативних наслідках, а саме:

- у завищенні цін (тарифів) на монополістичну продукцію (послуги);
- нав'язуванні дискримінаційних умов контрагентам;
- створенні суттєвих перешкод для входу на монополізований ринок потенційних конкурентів.

Тому є потреба у здійсненні ефективного державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, запобігання, виявлення та припинення його порушень.

В Україні досить гостро постає питання приватизації державних підприємств природних монополістів. Багато недоліків державного регулювання й управління природними монополіями могла б вирішити приватизація, але монополістичне становище нейтралізує дію багатьох факторів, що стимулюють менеджерів, зокрема конкуренція між командами за більший прибуток, кращий результат, вищу винагороду, зниження витрат за рахунок інновацій. Тому, враховуючи сучасний стан розвитку української економіки, необхідним є збереження у державній власності певної частини акцій або контрольний (не менше 51 %) або блокуючий (25 % + 1 акція) пакет акцій, залежно від галузі та особливостей діяльності природної монополії.

Крім того, потрібно створити гнучку систему надання підприємцям кредитів та фінансової допомоги; зняти бар'єри вступу на ринки нових підприємств; створити систему довідково-консультативних послуг. Регулювання цін природних монополій є основним інструментом державної конкурентної політики. Її завданнями є:

- створення доступних цін, сприятливого режиму для функціонування підприємств;
- стимулювання підприємств скорочувати витрати і залучати інвестиції [2].

У державі необхідно здійснювати активні антимонопольні заходи, які полягають в стимулюванні створення нових підприємств, у захопленні підприємств інших галузей до виробництва монополізованих видів продукції, у полегшенні доступу інших фірм на монополізовані ринки. Здійснювати це можна за допомогою податків та процентних ставок, пільгового кредитування підприємств, які вступають на монополістичні ринки.

Висновки. Отже, стан конкуренції в економіці істотно пов'язаний із діяльністю держави, оскільки саме вона визначає законодавчі антимонопольні обмеження і має у своєму розпорядженні механізми, здатні запобігати недобросовісній конкуренції. Крім того, реалізуючи економічну політику, держава може встановлювати певні правила, серед яких умови конкуренції є одними з фундаментальних. Формування ефективної конкурентної політики сприятиме вітчизняним підприємствам у їх високо-технологічному експорті та прагнучим підвищувати конкурентоспроможність товарів місцевих виробників порівняно з їхніми імпортованими аналогами.

Сприятливі досягненню високих стандартів національного бізнес-середовища та забезпечувати баланс економічних інтересів у процесі лібералізації внутрішніх ринків та відкриття певних секторів економіки для зовнішньої конкуренції покликана конкурентна політика держави, основними інструментами реалізації якої є заборона будь-якої картельної практики і недопущення недобросовісної конкуренції; заборона зловживань монополістичним становищем; контроль за концентрацією виробництва і капіталу із заборонаю недобросовісного злиття компаній; лібералізація ринку за мінімального державного регулювання економічних процесів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про природні монополії» № 1682-III від 20 квітня 2000 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1682-14>.
2. Глобальная конкурентоспособность : доклад / World Economic Forum (Всемирный экономический форум) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/GCR2013-14/GCR_Rankings.pdf
3. Гречко А. В. Виявлення оптимальної форми власності природної монополії / А. В. Гречко // Держава та регіони. – 2014. – № 3. – С. 71–74.
4. Индекс глобальной конкурентоспособности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>
5. Лагутін В. Д. Природні монополії і суміжні ринки в Україні: особливості функціонування та ймовірні сценарії реформування / В. Д. Лагутін // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 9 (75). – С. 45–56.
6. Околович О. М. Особливості функціонування монополізованих ринків в Україні / О. М. Околович // Економічний простір. – 2014. – № 24. – С. 46–53.
7. Перелік природних монополій, визначений Антимонопольним комітетом України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=173881.
8. Пузіна Г. В. Приватизація природних монополій як стратегічно важливих підприємств / Г. В. Пузіна // Держава та регіони. – 2013. – № 6. – С. 254–259.

Рецензент д.е.н., професор Лагутін В.Д.

УДК 330.8 : [330.341 : 504.03]

Яциковський Б.І., заступник голови Державної комісії України, по запасах корисних копалин з економічного розвитку та міжнародної діяльності

**ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
В КОНЦЕПЦІЇ СЕРГІЯ ПОДОЛИНСЬКОГО**

У статті обґрунтовано значимість поглядів С. Подолинського для сучасної моделі еколого-економічного розвитку суспільства. Охарактеризовано середовище формування поглядів вченого. Узагальнено основні напрями його науково-публіцистичної діяльності з визначенням ролі положень енергетичної теорії для різних сфер. Розкрито особливості еколого-економічних поглядів С. Подолинського через призму положень енергетичної теорії, інших напрацювань у сфері використання праці, соціального управління, регулювання людських потреб. Виявлено зв'язок ідей С. Подолинського і В. Вернадського в контексті розвитку ноосферного вчення.

Ключові слова: еколого-економічне вчення, енергетична теорія, розподіл енергії, сталий розвиток, екологія, ноосфера.

Yatsykovskyy B.

**ECOLOGICAL ASPECTS OF ECONOMIC DEVELOPMENT
IN THE CONCEPT SERGEY PODOLYNSKY**

The value of views of S. Podolynsky for the modern model of ecological and economic development of society was substantiated. The environment of forming the views of the scientist was described. The main directions of his scientific and publicistic activities with the definition of the role of the Energy Theory for different spheres were generalized. The features of ecological and economic views of S. Podolynsky through the prism of the Energy Theory provisions and other publications in the sphere of labor, social control, regulation of human needs were reviewed. The connection of S. Podolynsky and V. Vernadsky ideas in context of development noosphere doctrine was educed.

Keywords: ecological and economic doctrine, the Energy Theory, energy distribution, sustainable development, ecomology, noosphere.

Яциковский Б.И.

**ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
В КОНЦЕПЦИИ СЕРГЕЯ ПОДОЛИНСКОГО**

В статье обоснована значимость взглядов С. Подолинского для современной модели эколого-экономического развития общества. Охарактеризована среда формирования взглядов ученого. Обобщены основные направления его научно-публицистической деятельности с определением роли положений энергетической теории для различных сфер. Раскрыты особенности эколого-экономических взглядов С.

Подолінського через призму положень енергетическої теорії, других наработок в сфері використання труда, соціального управління, регулювання людських потребностей. Виявлена зв'язь ідей С. Подолінського і В. Вернадського в контексті розвитку ноосферного учення.

Ключевые слова: еколого-економічне учення, енергетическа теорія, розподілення енергії, стійке розвиття, екологія, ноосфера.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Виділяючи найбільш видатних учених-економістів в історії української економічної думки, не можна оминати увагою постать Сергія Подолінського. Він був не лише економістом, але й соціологом, медиком, політичним і громадським діячем, що надало йому можливість сформулювати своє концептуальне бачення різних процесів людського розвитку і суспільного прогресу. Світоглядно-філософські погляди вченого здійснили сильний вплив на результати його наукової діяльності. Його ідеї досі інтерпретують до сучасних умов як вітчизняні, так і зарубіжні вчені у сферах економіки, екології, фізики, соціології, політології, історії. Важливе значення ідеї С. Подолінського набувають у міждисциплінарному науковому дискурсі. З огляду на це непоправною є деактуалізація ідей С. Подолінського у вітчизняній науці, з акцентом на різні ракурси наукового пізнання. Серед них – еколого-економічний, який поглиблює концепт сталого розвитку та розкриває нові підходи до організації людського життя з балансуванням економічних і екологічних цілей.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Інтерес до наукової спадщини С. Подолінського виявляли такі українські вчені, як Л. Воробійова, О. Гулевич, С. Злупко, Л. Корнійчук, М. Кратко, Ю. Марцінішин, М. Руденко, В. Шевчук, Л. Шевчук та ін. Серед зарубіжних авторів – Б. Большаков, О. Кузнецов, П. Кузнецов, В. Чесноков (Росія), П. Баркет і Дж.-Б. Фостер (США) та ін. Еколого-економічний контекст поглядів С. Подолінського висвітлений менше. Тут слід виділити праці таких українських учених, як М. Гнатишин, Л. Гринів, Д. Колотило, І. Крюкова, С. Сонько та ін., а також зарубіжних – М. Борромео (Італія), Р. Сербин (Канада), О. Потехіна і М. Фамінська (Росія) та ін.

Згадані публікації певною мірою хоч і розкривають вчення С. Подолінського, однак слабо специфікують еколого-економічний напрям. Насправді ідеї С. Подолінського в контексті формування нової парадигми розвитку екологічної економіки є дуже цінними – як з огляду на потребу формування модерної стратегії енергетичної безпеки України зі стратегічним баченням перспектив сталого розвитку, так і з позиції цивілізаційних викликів з упровадженням нових підходів забезпечення людського існування на основі справедливого перерозподілу ресурсів та одержання вигод у ході таких процесів.

Цілі статті. Метою даної публікації є вивчення ідей та поглядів С. Подолінського у фокусі розвитку еколого-економічного учення. Цілями дослідження при цьому визначені наступні:

1) охарактеризувати середовище формування світоглядно-філософських поглядів С. Подолінського;

2) узагальнити основні напрями науково-публіцистичної діяльності С. Подолінського з розумінням значимості положень енергетичної теорії для різних сфер;

3) розкрити особливості еколого-економічних поглядів С. Подолінського через призму положень енергетичної теорії, інших напрацювань у сферах використання праці, соціального управління, регулювання людських потреб тощо;

4) виявити зв'язок ідей С. Подолінського і В. Вернадського в контексті розвитку ноосферного учення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. С. Подолінський, проживаючи в період 1850-1891 років, став свідком багатьох важливих перемін, що були вихідними детермінантами

подальших прогресивних трансформацій. Мова йде про скасування кріпосного права, яке спочатку хоч і формально, однак все ж таки вивільнило селян від поневільної експлуатації їх трудового потенціалу. Також це період промислового перевороту, хоча і з колоніальним спрямуванням, активного будівництва і розвитку транспорту, торгівлі, розвитку кредитно-банківської системи, кооперації [1, с. 232-250].

С. Подолинський не лише став свідком цих подій, але й активно долучався до різних організацій та заходів соціального, патріотично-виховного, культурно-мистецького спрямування. Однозначним є висновок про активну і багатогранну діяльність вченого з виданням багатьох публікацій не лише українською, але й російською, французькою, італійською, німецькою та іншими мовами. Написавши 1880 року монографію на українській мові, свою проукраїнську позицію він, окрім того, підтвердив співавторством маніфесту в журналі «Громада» щодо незалежності України і поширення в ній ідеології соціалізму [2, с. 122]. Будучи здібним до медицини і захистивши пізніше дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук, вчений навіть практикував надання безкоштовних медичних послуг сільським жителям у маєтку батьків. Це підтверджує переживання вченого щодо стану різних соціальних когорт та прагнення хоч якось покращити умови людської життєдіяльності.

Багатогранність особистості С. Подолинського виливалась і в різні напрями його діяльності. Якщо концентрувати увагу на науковій сфері, то можна виділити наступні напрями його досліджень, що дає змогу зрозуміти місце в них економіко-екологічної доктрини та значення його енергетичної теорії для різних галузей наукового пізнання (табл. 1).

Таблиця 1

Напрями досліджень С. Подолинського
та місце в них еколого-економічного вчення

№ з/п	Напрямок досліджень	Основні положення досліджень
1	Екогомологічний	Обґрунтування принципів обміну речовин у живій природі, в результаті якого забезпечуються процеси суспільного розвитку, еволюція життя
2	Валеологічний	Вивчення стану здоров'я людини, способів покращення суспільного здоров'я
3	Соціозабезпечуючий	Впровадження ідей соціалізму з наданням більших прав власності селянам і робітникам, активізацією громадських рухів, популяризацією принципів моральності
4	Економічний	Аналіз економічних процесів, зокрема структури господарювання
5	Працересурсний	Обґрунтування значимості праці людини для зростання обсягів нагромадженої енергії
6	Освітній	Обґрунтування необхідності навчання, розгляду освіти як визначальної детермінанти підвищення продуктивності праці людини
7	Еколого-економічний	Визначення детермінацій з боку енергетичного чинника еколого-економічних процесів та їх балансу

* Розроблено автором

Характеризуючи визначені напрями досліджень С. Подолинського, найперше вирізняється *екогомологічний*. Його назву сформульовано на основі напрацювань С. Злупка, який під екогомологією вбачав органічність розвитку людини і довкілля [3]. У межах даного напрямку вчений обґрунтовував специфічні форми обміну речовин у живій природі, що забезпечує історичний процес розвитку суспільства як природного процесу еволюції життя [4].

Ще один напрямок досліджень С. Подолинського – *валеологічний*, який виділений закономірно у зв'язку з основним професійним профілем вченого. Праці валеологічного напрямку охоплюють напрацювання в галузі медицини з питань вивчення стану здоров'я людини, способів покращення суспільного здоров'я.

Соціоабезпечуючий напрям у дослідженнях вченого окремо виділений у зв'язку з його активною політичною і громадською діяльністю, в ході якої він пропагував ідею соціалізму. Водночас не слід адаптовувати його ідеї до марксистських положень, як це робили радянські дослідники у 80-х роках ХХ століття. Вчений пропагував громадівство з наданням прав власності на землю і фабрики селянам і робітникам. Соціалістичні вчення С. Подолинського доповнювались напрацюваннями щодо аналізу громадських рухів, зокрема на європейських теренах, пріоритетах підвищення прав населення. Вчений відстоював ідею солідарності – як основи нівелювання більшості суспільних проблем і стимулювання розвитку моральності, культури.

Економічний напрям досліджень С. Подолинського підтверджує його фаховість у галузі економічного знання. У доказ цьому – праці вченого щодо вивчення стану економіки, розвитку сфер хліборобства, різних видів ремесел, діяльності фабрик тощо.

Завдяки популярності окремих праць С. Подолинського, одним з найбільш відомих є *працересурсний* напрям його досліджень. Напрацювання даного напрямку відображені в книзі «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1881 р.), де формулюються твердження так званої космогенно-енергетичної концепції з обґрунтуванням, що кількість нагромадженої енергії здебільшого зростає, найважливішою причиною чого є праця, виконувана людьми [5]. Виходячи з принципу розподілу енергії, діяльність є не що інше, як перерозподіл енергії, носіями якої є група людей або частина суспільства, суспільство; отже, людина, група людей або частина суспільства, суспільство володіють запасами енергії (запасами праці), які і слід визначити як трудовий потенціал [6, с. 22]. У контексті продуктивності праці вчений обґрунтовує, що «український косар би розсміявся, глянувши на величину розмаху косаря верхньоавстрійського, який, однак, завдяки ліпшим умовам для праці (клімату, житла та їжі) в силі не поступається українцю» [7, с. 86]. Дане положення відкидає мотиваційний аспект організації праці та реалізації трудового потенціалу, проте вказує на роль працьовитості.

Хоча вчений і не приділяв багато уваги проблемам освітнього характеру, однак *освітній* напрям його досліджень виділений у зв'язку з обґрунтуванням ним необхідності навчання, розгляду освіти як визначальної детермінанти підвищення продуктивності праці людини, що на період формулювання відповідних тверджень було прогресивним викликом принципам розвитку суспільства.

Нарешті, *еколого-економічний* фокус досліджень С. Подолинського, який хоч і переплітається з рештою виділених у табл. 1 напрямів, особливо з екогомологічним, однак має свою специфіку. Даний напрям став актуальним об'єктом досліджень українських вчених з початку ХХ століття, коли почали розроблятися нові екологічні теорії; цьому сприяла опублікована в Парижі у 1924 році геніальна праця В. Вернадського про біосферу, в якій він згадує про дві праці С. Подолинського про сонячну енергію [8, с. 3].

Еколого-економічний напрям характеризується напрацюваннями вченого з розглядом енергетичної теорії у різних позиціях. На основі цього можна зробити наступні висновки для розвитку еколого-економічного вчення:

- *використання ресурсів для отримання енергії*. Основною ідеєю енергетичної теорії вченого є енергетичний обмін. Від характеру такого обміну залежать процеси розвитку, еволюції. Оскільки такий обмін у ході розвитку людства зазнав значних деформацій, включаючи непомірне використання вичерпних природних ресурсів планети як джерел енергії (отримуються внаслідок спалення біомаси), актуалізується впровадження технологій використання невичерпних джерел енергії;

- *використання результатів інтелектуальної праці для пошуку нових способів нагромадження енергії*. Згідно тверджень С. Подолинського, прогрес суспільства пов'язується зі збільшенням енергетичного бюджету кожної людини і людства в цілому, зі збереженням і нагромадженням енергії; збереження і нагромадження енергії відбувається завдяки усвідомленій, творчій праці людини [8, с. 10]. З цього положення

впливає, що побудова еколого-економічної моделі розвитку суспільства має базуватись на нових підходах енергозабезпечення, які людство отримує завдяки результатам інтелектуальної праці. Зокрема нині все більш поширеними і реальними до впровадження є нанотехнології в енергетиці – тонкоплівкові сонячні батареї для кращого поглинання Сонячної енергії, нанороботи для фільтрації рідин, очищення, створення рідкого палива, органічні фотовольтаїчні пристрої та ін. Так само перспективним є використання роботизованих технологій для оптимізації ресурсовикористання, енергозаміщення;

- *закладення вартості джерела енергії в основу світової фінансової піраміди.* Вчений відстоював ідею щодо переведення світової економічної системи на фізичні вартісні показники замість фетишизованих грошей і банківських металів [9, с. 112]. Такі погляди досі залишаються актуальними. Хоча світова економіка значно прив'язана до вартості енергетичних ресурсів, однак така «прив'язаність» часто має суб'єктивний, приховано керований характер. Якщо б залежність енергоресурсу і фінансової системи була прямою, це б у більшій мірі мотивувало світову спільноту до оптимізації енерговикористання;

- *збалансованість використання різних видів енергії.* С. Подолинський писав, що всі роди енергії, в кінці кінців, є кінетичними, тобто такими, що представляють собою рух; розбіжність між енергією кінетичною і потенціальною абсолютно не суттєва [10, с. 127]. Звідси можна зробити висновок, що еколого-економічні системи мають розвиватись динамічно, проте збалансовано, без пришвидшеної експлуатації ресурсів, що б дисонувало до результатів економічної діяльності у зменшуючих пропорціях, відповідно до використання нових технологій;

- *регулювання потреб суспільства відповідно до еколого-економічних пропорцій.* С. Подолинський стверджував, що людина володіє певним економічним еквівалентом, який зменшується у міру того, як зростають потреби людини [10, с. 138]. Необґрунтованість людських потреб відносно використання природних, у тому числі енергетичних, ресурсів теж формує проблемну площину розвитку економіки. Таким чином, С. Подолинський доводить необхідність регулювання потреб суспільства з їх співставленням до економічних процесів та, закономірно, формує еколого-економічні пропорції;

- *позитивний вплив демовітворювальних процесів на економічне зростання в умовах високої продуктивності праці і відповідності екологічним цілям.* С. Подолинський, всупереч Мальтусу, вважав, що зростання кількості населення на Землі разом зі збільшенням продуктивності праці приведуть до нагромадження енергії, що означатиме прогрес для людства [11]. З таких тверджень можна зробити висновок, що еколого-економічний розвиток людства має підтримуватись зростаючими демовітворювальними процесами, однак при цьому супроводжуватись високою продуктивністю праці. Таким чином, людство буде продукувати енергію, необхідну для балансування еколого-економічних цілей;

- *сталий розвиток суспільства на основі балансування економічних, соціальних, біологічних і космічних процесів.* Згідно тверджень сучасних вчених, напрацювання С. Подолинського лягли в основу формування нової системної парадигми фізичної економії, яка будується на єдності економічного, соціального, біологічного та космічного і дозволяє більш чітко відобразити сучасні тенденції розвитку науки [8, с. 9]. Таким чином, вчення фізичної економії С. Подолинського методологічно обґрунтовує єдність, збалансованість, сталість змінних процесів, що формують імперативи сучасної еколого-економічної моделі розвитку людства.

Останнє положення щодо напрацювань вченого доводить, що фактично, погляди С. Подолинського лягли в основу нового еколого-економічного мислення – з інституціоналізацією в ідеології сталого, збалансованого розвитку. Сучасні українські вчені справедливо стверджують, що екологічна криза є наслідком зневажання соціумом теорії фізичної економії С. Подолинського і підміни її політичною економією; якщо за

теорією фізичної економії економічні процеси мають будуватися узгоджено із їх природним еталоном, то політична економія пропагує соціальне підґрунтя їх автономності [12, с. 40].

Таким чином, бачимо всебічність еколоґо-економічних поглядів С. Подолинського, які не лише розкривають окремі специфічні положення балансування відповідних процесів, але й концептуалізують ідею сталого розвитку.

До огляду напрацювань С. Подолинського еколоґо-економічного характеру важливо звернути увагу на їх основоположність відносно *ноосферного вчення*, яке є одним з найбільш результатуючих та популярних наукових ідей українських вчених на рівні світової наукової спадщини. На основі праць С. Подолинського розвивав ідеї розвитку біосфери, зокрема ноосфери, В. Вернадський. Ці положення є дуже важливими в контексті формування сучасного еколоґо-економічного знання, побудованого на принципах сталого розвитку (рис. 1).

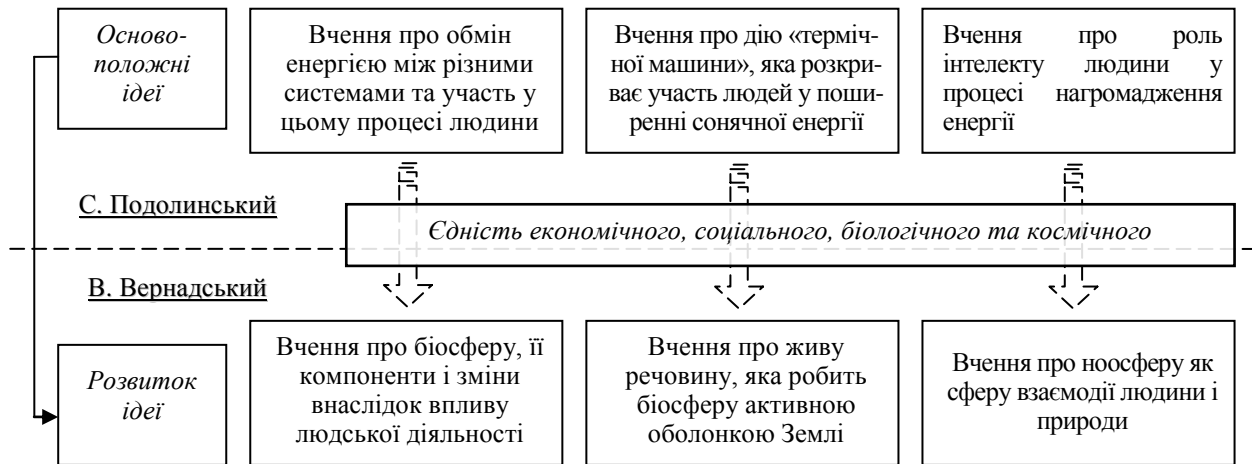

Рис. 1. Наслідковість еколоґо-економічних поглядів С. Подолинського та В. Вернадського

* Розроблено автором за даними [8, с. 10]

Головною ідеєю ноосферного вчення В. Вернадського, як відомо, є те, що на зміну руйнуючій техносфері має прийти ноосфера, яка б передбачала гармонію в усіх системах стосунків «природа – людина», «планета Земля – людина», «Всесвіт – людина»; ноосфера – це нове геолоґічне явище на нашій планеті, новий стан біосфери з розумними продуманими діями людини у глобальному масштабі за умов гармонійного спільного розвитку природи і суспільства, де нормально розвивається людина і біосфера [13, с. 142-143; 14, с. 5]. Це дуже важливі і практично використовувані нині положення, які лягли в основу ідей сталого розвитку та визначають прикладні аспекти його забезпечення.

Висновки. Наукова спадщина С. Подолинського відзначається багатогранністю та міждисциплінарним характером. Еколоґо-економічний напрям досліджень вченого розкривається ідейністю енергетичної теорії з узагальненням у науці фізичної економії. У принципі, в усіх напрямках досліджень С. Подолинського можна виділити еколоґічний фокус проблематики, адже так чи інакше ідейність енергетичної теорії пронизує різні вчення. Вивчення поглядів вченого в суто еколоґічному, точніше еколоґо-економічному фокусі, є важливим у контексті науково-стратегічного обґрунтування подальшого розвитку України. Еколоґічні аспекти економічного розвитку, особливо щодо енергетичної залежності, структурних деформацій національної економіки (з неконтрольованою експлуатацією природних ресурсів і ризиком подальших еколоґічних катастроф), низької продуктивності праці як головного чинника енергозростання, потребують кардинальних модернізаційних

трансформацій. Це підтверджує, що погляди С. Подолинського до нині не втрачають своєї актуальності для нашої держави. Відтак вироблення практичних рекомендацій з питань впровадження еколого-економічного вчення С. Подолинського до вітчизняних реалій залишається актуальним предметом досліджень. Тому в подальших працях планується визначення пріоритетів еколого-економічного розвитку України з позиції ефективізації розподілу і перерозподілу енергії у різних рівневих системах.

Список використаних джерел:

1. Злупко С. М. Економічна історія України : Навч. посібник / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
2. Burkett P. The Podolinsky Myth : An Obituary Introduction to «Human Labour and Unity of Force», by Sergei Podolinsky / Paul Burkett, John Bellamy Foster // Historical Materialism. – 2008. – № 16. – P. 115-161.
3. Злупко С. М. Екогенологія – новий науковий напрям сучасності (причини і умови формування) / С. М. Злупко // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С. 33-41.
4. Кузнецов О. Л. Система природа-общество-человек : Устойчивое развитие / О. Л. Кузнецов, П. Г. Кузнецов, Б. Е. Большаков // Государственный научный центр Российской Федерации ВНИИ геосистем ; Международный университет природы, общества и человека «Дубна», 2000. – 403 с.
5. Подолинський С. Людська праця і єдність сили (з додатками) / Сергій Подолинський // Вибрані твори. Упорядкував Роман Сербин. Українське історичне товариство, 1990. – С. 151-189.
6. Шевчук Л. Т. Використання трудового потенціалу крізь призму нової парадигми науки XXI століття / Л. Т. Шевчук // Регіональна економіка. – 2001. – № 3. – С. 17-25.
7. Злупко С. Українство видатного вченого і мислителя С. А. Подолинського / Степан Злупко // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2.
8. Воробйова Л. В. Українська школа фізичної економії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.04 «Економічна історія та історія економічної думки» / Л. В. Воробйова. – Київ, 2006. – 16 с.
9. Сонько С. П. Значення наукової спадщини С. А. Подолинського у формуванні уявлень про збалансоване природокористування / С. П. Сонько // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2010. – № 4 (24). – С. 111-117.
10. Подолинський С. Людська праця та її відношення до розподілу енергії / Сергій Подолинський // Українська економічна думка : Хрестоматія / Упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ. розд. і біогр. довід. С. М. Злупко. – К. : Знання, 1998. – 448 с. – С. 125-139.
11. Гнатишин М. А. Сталий еколого-економічний розвиток : еволюція поглядів / М. А. Гнатишин // Ефективна економіка. – 2010. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=409>
12. Крюкова І. О. Екологічна криза як прояв морально-етичних проблем економіки / І. О. Крюкова // Екологічна криза як прояв морально-етичних проблем економіки // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 1-2. – С. 40-43.
13. Кузнецова А. Ф. Ноосфера. Ноосферна (еволюційна) освіта : завдання і принципи їх реалізації / А. Ф. Кузнецова // Духовність особистості : методологія, теорія і практика. – 2012. – № 5 (52). – С. 139-151.
14. Тихоненко Д. Г. Екологічні парадигми і ноосфера В. І. Вернадського / Д. Н. Тихоненко // Вісник ХНАУ. Грунтознавство. – 2013. – № 1. – С. 5-7.

Рецензент д.е.н., професор Голубка С.М.

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 658.26+336.648

Данилейчук Р.Б., к.е.н.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРІ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

В статті визначено доцільність та умови використання програм державно-приватного партнерства в сфері енергозбереження та розвитку інфраструктури паливно-енергетичного комплексу. Пріоритетними формами для укладання договорів державно-приватного партнерства в цій сфері визначені “будівництво – управління – передача” та “будівництво – передача – управління”, оскільки саме вони забезпечують максимальний контроль держави над діяльністю концесіонера.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, енергозбереження, інфраструктура паливно-енергетичного комплексу.

Danyleychuk R.

THE USE OF PROGRAMS OF THE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF ENERGY SAVING AND THE DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE OF FUEL AND ENERGY COMPLEX

The expedience and conditions of use of programs of the public-private partnership in the field of energy saving and the development of infrastructure of fuel and energy complex are defined in the article. The “Build – Operate – Transfer” and “Build – Transfer – Operate” forms of contracts for public-private partnership are defined as the priority forms in this area because they provide the maximum state control over the activities of the concessionaire.

Keywords: public-private partnerships, energy efficiency, the infrastructure of fuel and energy complex.

Данилейчук Р.Б.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРАММ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА

В статье определена целесообразность и условия использования программ государственно-частного партнерства в сфере энергосбережения и развития инфраструктуры топливно-энергетического комплекса. Приоритетными формами для заключения договоров государственно-частного партнерства в этой сфере определены "строительство – управление – передача" и "строительство – передача – управление", поскольку именно они обеспечивают максимальный контроль государства над деятельностью концессионера.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, энергосбережение, инфраструктура топливно-энергетического комплекса.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Трансформаційні процеси, що тривають в Україні, супроводжуються поступовим становленням конкурентних засад функціонування основних національних ринків, а також ринкових принципів взаємовідносин між суб'єктами господарювання, між роботодавцями і працівниками. На сьогодні варто відзначити відчутне відставання у формуванні та інституційному оформленні взаємного узгодження інтересів між органами державної влади, підприємницькими структурами та організаціями громадянського суспільства. Це

загрожує розвитком суспільно-економічних процесів, здатних послабити конкурентоспроможність національної економіки, суттєво деформувати розподіл суспільних благ, спричинити виникнення соціальних криз та послаблення ролі держави у проведенні цілеспрямованої соціально-економічної політики.

Належна відповідь на ці виклики може бути дана лише за умови національної та суспільної консолідації, формування свого роду загальнонаціональної “мережевої структури” в системі відносин між державою, бізнесом та громадянським суспільством в напрямку мінімізації конфліктності та забезпечення їх партнерської основи як фундаменту підвищення ефективності соціально-економічних реформ [1].

Одним із шляхів забезпечення такої консолідації в суспільно-економічних відносинах є використання програм державно-приватного партнерства (ДПП), яке полягає в поєднанні ресурсів держави та бізнесу для досягнення спільних цілей. В умовах розгортання економічної кризи таке поєднання ресурсів при збереженні стратегічно важливих об’єктів державної власності стає одним з важливих інструментів подолання негативних наслідків цих процесів без втрат для перспектив держави.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Різноманітні питання, що стосуються проблем реалізації програм ДПП, досліджувались у працях провідних вітчизняних і зарубіжних вчених: А. В. Беліцької, В. Г. Варнавського, М. А. Дерябіної, Л. І. Єфімової, В. Н. Мочальникова, В. А. Михеева, Л. Отул, В. Ребок, В. І. Якуніна й ін. Однак, у вітчизняній науковій літературі проблемам використання програм ДПП в сфері енергозбереження і розвитку інфраструктури паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) присвячено мало уваги, тільки в окремих публікаціях вченими ставиться питання про доцільність їх використання в розглянутих сферах.

Зокрема, науковець О. І. Снігір доводить, що, оскільки реалізація проектів ПЕК потребує значних фінансових вкладень, які перевищують можливості вітчизняного бюджету, то з огляду на мінливість поведінки іноземних кредиторів, одним із сценаріїв є залучення коштів приватного сектору у формі застосування механізму ДПП [2, с. 62].

Суттєва увага питанням реалізації проектів ДПП приділяється в доповіді про стан та перспективи розвитку підприємництва в нашій державі, підготовленій Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва за участі К. О. Ващенко, З. С. Варналія, В. Є. Воротіна, В. М. Гейця, Е. М. Кужель, О. В. Лібанової та ін. [3]. В той же час, проведений цими дослідниками аналіз динаміки інвестицій у проекти на основі ДПП свідчить про те, що потенціал ДПП недостатньо було використано для розвитку економічної та соціальної інфраструктури національної економіки.

Наведені твердження вимагають проведення ґрунтовних досліджень в обраній сфері.

Цілі статті. Метою даного дослідження є визначення доцільності та умов використання програм державно-приватного партнерства в сфері енергозбереження та розвитку інфраструктури паливно-енергетичного комплексу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Державно-приватне партнерство – система відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об’єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових чи модернізації (реконструкції) діючих об’єктів, які потребують залучення інвестицій, та користуванні (експлуатації) такими об’єктами [1; 4].

В Україні з прийняттям Закону “Про державно-приватне партнерство” від 1 липня 2010 року № 2404-VI [5] відбулося формування законодавчого підґрунтя для

співробітництва державного та приватного сектора з метою підвищення конкурентоспроможності та залучення інвестицій в економіку держави.

Закон передбачає реалізацію проектів лише у формі договору, визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні, врегульовує відносини, пов'язані з підготовкою, виконанням та припиненням договорів, що укладаються в рамках державно-приватного партнерства, встановлює гарантії додержання прав та законних інтересів сторін цих договорів.

Метою закону є створення умов для підвищення конкурентоспроможності державного сектора економіки. Для іноземних приватних партнерів, які реалізують на території України проекти в рамках ДПП, встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності.

Статтю 18 зазначеного Закону передбачена можливість надання державної підтримки здійснення ДПП шляхом надання державних гарантій, фінансування (співфінансування) та в інших формах, передбачених законом. Варто зазначити, що механізми надання таких форм державної фінансової підтримки для інвестиційних проектів уже врегульовані чинним законодавством України [5-6]. Більш того, постановою Кабінету Міністрів України від 17.05.2010 № 415 [7] передбачено створення спеціальної комісії з метою сприяння координації дій міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади під час реалізації інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проектів розвитку Кабінетом Міністрів України. Усі вказані вище форми надання державної підтримки реалізації інвестиційних проектів на засадах ДПП надаються виключно на конкурсних умовах.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 459 від 20.08.2014 “Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі” [8], Мінекономрозвитку виконує свою функцію спеціально уповноваженого органу з питань державно-приватного партнерства. Варто зауважити, що вказане міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує, серед іншого, і формування державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива тощо.

Що стосується ДПП, то Мінекономрозвитку, відповідно до покладених на нього завдань, проводить моніторинг ефективності діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері ДПП; організовує перевірки виконання договорів, укладених у рамках ДПП; проводить моніторинг, узагальнення та оприлюднення в установленому порядку результатів здійснення ДПП, у тому числі оцінку та моніторинг загального рівня ризиків державного партнера в договорах, укладених у рамках ДПП; проводить моніторинг дотримання вимог законодавства у сфері ДПП, у тому числі під час проведення конкурсів з визначення приватного партнера; бере участь в організації навчання і підвищення кваліфікації фахівців у сфері ДПП; веде облік договорів, укладених у рамках ДПП.

Загалом можна констатувати створення в Україні необхідного правового поля для залучення інвестицій та розвитку економіки України на засадах ДПП. При цьому основними принципами державно-приватного партнерства є: 1) поєднання інтересів державного та приватного партнерів з метою досягнення взаємної вигоди; 2) об'єкти ДПП не підлягають приватизації і перебувають у державній або комунальній власності на весь термін дії договору; 3) дотримання прав та інтересів споживачів товарів (робіт, послуг), вироблених (наданих) в рамках реалізації ДПП; 4) визначення приватного партнера виключно на конкурсних засадах; 5) істотні умови договору, права, обов'язки та відповідальність сторін, особливості здійснення інвестором господарської діяльності визначаються відповідно до законодавства та за домовленістю сторін; 6) участь держави, органів місцевого самоврядування у фінансуванні ДПП; 7) незмінність цільового призначення та форми власності об'єкту ДПП; 8) впровадження ресурсо- та

енергозберігаючих, безпечних та екологічно чистих технологій при створенні нових, відновленні діючих та експлуатації об'єктів, що здійснюється згідно з проектами ДПП; 9) підвищення кваліфікаційного рівня трудових ресурсів при виконанні договорів ДПП; 10) справедливий розподіл ризиків, пов'язаних з реалізацією ДПП, між державним та приватним партнером; 11) державні гарантії дотримання прав та інтересів приватного партнера, наданих йому згідно з чинним законодавством України; 12) непорушність права власності на майно, яке належить приватному партнеру та використовується ним для реалізації ДПП; 13) забезпечення державою стабільних умов виконання договорів ДПП; 14) справедливий розподіл між приватним партнером та державою відповідальності та винагород (відшкодувань) за результатами реалізації ДПП [1; 4].

Як засвідчує міжнародний досвід, найпоширенішими сферами ДПП є: а) житлово-комунальна сфера (виробництво та транспортування електроенергії, водопостачання, експлуатація та благоустрій); б) будівництво та утримання автошляхів; в) енергозбереження; г) експлуатація будівель бюджетного сектору економіки.

Досить поширеним у промислово розвинених країнах світу є також застосування програм державно-приватного партнерства як складових інноваційної політики. Йдеться про правові й організаційні механізми, які стимулюють кооперацію приватних компаній з державними університетами і дослідницькими інститутами, спрощують доступ приватних наукових центрів до результатів наукових розробок, отриманих за рахунок державних коштів, делегують приватним чи державно-приватним фондам чи банкам повноваження щодо надання державної допомоги на реалізацію інноваційних проектів тощо [1].

Особливого значення нині набуває й державно-приватне партнерство в екологічній сфері. Оскільки проблема високого рівня забруднення навколишнього середовища в Україні накладається на проблему енергетичної залежності і енергетичної неефективності в умовах подорожчання енергоносіїв, насамперед важливою є участь бізнесу в розробці і застосуванні технологій енерго- та ресурсозбереження, їх впровадженні, в тому числі, в державному та комунальному секторах економіки [9, с. 196-197].

Доцільність використання механізмів ДПП в паливно-енергетичному комплексі України визначається тим фактом, що ПЕК посідає одне з провідних місць серед секторів національної економіки та забезпечує вітчизняну промисловість сировинними ресурсами (вугіллям, продуктами нафто- і газопереробки), а також забезпечує соціальну сферу та суб'єктів господарювання необхідними видами кінцевих енергоносіїв (електричною і тепловою енергією, природним газом, моторними видами палива). В той же час, сьогодні значна частина об'єктів ПЕК перебувають на межі фізичного зносу, а отже, потребують реконструкції, модернізації або повної заміни [2, с. 58; 10].

З огляду на суттєві зміни в умовах функціонування ПЕК через анексію Криму та бойові дії на території Донецької та Луганської областей, спричинені агресією Російської Федерації, Верховна Рада України ухвалила Програму діяльності Кабінету Міністрів України, в якій містяться засади щодо забезпечення політики енергетичної незалежності, включаючи пріоритетні напрями розвитку суб'єктів ПЕК України на 2015-2016 роки [11]. Пріоритетними напрямками реформування ПЕК, серед інших, є: а) реалізація проекту з Європейського банку реконструкції та розвитку та Європейського інвестиційного банку щодо модернізації газотранспортної системи України; б) створення ПАТ "Магістральні газопроводи України", ПАТ "Підземні газові сховища України"; в) повне фінансове оздоровлення НАК "Нафтогаз України"; г) будівництво LNG-терміналу та інтерконекторів; д) інтеграція української енергосистеми в мережу європейських енергосистем ENTSO-E та ін. Першочерговими заходами в сфері енергозбереження, згідно згаданої вище Програми [11], є: а) модернізація енергогенеруючих потужностей теплоелектростанцій; б) будівництво й реконструкція

житла згідно з новими стандартами енергоефективності (підготовка нових державних будівельних норм і стандартів енергоефективності); в) підвищення енергоефективності за рахунок реалізації проектів з використанням альтернативних джерел енергії (Clean Energy) та ін.

Такі масштабні програми енергозбереження та плани реорганізації ПЕК вимагають наявності відповідних джерел їх фінансування та реалізації, серед яких важливе місце може зайняти використання механізмів ДПП [2, с. 61; 12, с. 100-101].

З огляду на важливість успішної реалізації програм з енергозбереження та приймаючи до уваги стратегічне значення паливно-енергетичного комплексу для економіки держави, нами рекомендується з основних форм державно-приватного партнерства використовувати дві: 1) “будівництво – управління – передача”; 2) “будівництво – передача – управління” [5-6]. Саме ці дві форми є оптимальними з позиції збереження максимального контролю держави над діяльністю концесіонера. Розглянемо ці дві форми детальніше.

Так форма “будівництво – управління – передача” (Build – Operate – Transfer або BOT) передбачає, що концесіонер здійснює будівництво та експлуатацію протягом встановленого строку, після чого об’єкт передається державі. Зазвичай концесійні схеми BOT використовуються при будівництві трубопроводів, автострад, електростанцій, аеропортів, тунелів, стадіонів та інших об’єктів, які вимагають значних капіталовкладень, проте повинні залишатись у власності держави.

Форма “будівництво – передача – управління” (Build – Transfer – Operate або BTO) передбачає, що концесіонер будує об’єкт, який передається державі у власність одразу після завершення будівництва, після чого він надається в експлуатацію концесіонеру. Ця схема найвигідніша для держави, оскільки передбачає високий ступінь державного контролю над об’єктом концесії і у випадку необхідності держава в будь-який час може вплинути на діяльність концесіонера.

Висновки. Отже, проведені дослідження дає підстави говорити не тільки про доцільність, а й про необхідність використання програм державно-приватного партнерства в сфері енергозбереження та розвитку інфраструктури паливно-енергетичного комплексу. На основі аналізу існуючого нормативно-правового поля констатовано, що в Україні створено необхідну законодавчу базу для залучення інвестицій та розвитку економіки України на засадах ДПП.

За результатами аналізу умов використання програм ДПП в сфері енергозбереження та розвитку інфраструктури ПЕК рекомендується з основних форм ДПП використовувати дві: “будівництво – управління – передача” та “будівництво – передача – управління”, оскільки саме ці форми є оптимальними з позиції збереження максимального контролю держави над діяльністю концесіонера.

Загалом, запровадження стосунків державно-приватного партнерства, яке полягає у встановленні довгострокових відносин між суб’єктами центральної або місцевої влади та підприємствами чи їх громадськими об’єднаннями з приводу вирішення важливих для усього суспільства соціально-економічних проблем, є одним із заохочувальних засобів для започаткування активного економічного діалогу. В такому діалозі держава як стратегічно орієнтований суб’єкт має змогу “підштовхнути” бізнес до соціально спрямованих дій шляхом запровадження комплексу спеціальних стимулів.

Список використаних джерел:

1. Король В. С. Формування та розвиток інфраструктури малого бізнесу на регіональному рівні (на прикладі Івано-Франківської області) [Текст] : монографія / В. С. Король, Р. Б. Данилейчук. – Івано-Франківськ, Луцьк: ВІЕМ, 2011. – 168 с.
2. Снігір О. І. Модернізація інфраструктури паливно-енергетичного комплексу: шляхи реалізації урядових реформ / О. І. Снігір // Наукові праці НДФІ. – 2015. – Вип. 1 (70). – С. 57-64.
3. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. С. Воротін та ін.]. – К., Держкомпідприємство, 2008. – 226 с.

4. Данилейчук Р. Б. Реалізація державної політики підтримки розвитку інфраструктури малого бізнесу [Текст]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Данилейчук Р. Б.; Держ. вищ. навч. закл. "Ужгород. нац. ун-т". – Ужгород, 2013. – 22 с.
5. Закон України "Про державно-приватне партнерство" від 01.07.2010 №2404-VI // Офіційний вісник України від 09.08.2010. – 2010 р., № 58, стор. 17, стаття 1988, код акту 52182/2010 (з подальшими змінами і доповненнями).
6. Бондар Н. М. Правові передумови формування організаційно-економічного механізму партнерських взаємодій держави і приватного сектору в Україні / Н. М. Бондар // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 22(2). – С. 69-75.
7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про Комісію з координації здійснення заходів, пов'язаних з реалізацією інвестиційних проєктів" від 17.05.2010 № 415 // Офіційний вісник України від 18.06.2010. – 2010 р., № 43, стаття 1414, код акту 51465/2010.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 459 "Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі" // Офіційний вісник України від 03.10.2014 р. – 2014 р., № 77, стаття 2183, код акту 74037/2014.
9. Данилейчук Р. Б. Фінансування заходів з енергозбереження із залученням коштів вітчизняних та іноземних інвесторів / Р. Б. Данилейчук, О. П. Романко // Економічний форум. – 2014. – № 4. – С. 196-200.
10. Кісь С. Я. Ідентифікація загроз економічній безпеці держави у паливно-енергетичному комплексі / С. Я. Кісь, Г. Р. Кісь // Вчені записки університету "Крок" (випуск 27, том 1). – Київ, 2011 р. – С. 142-147.
11. Постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 № 26-VIII "Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/26-19>.
12. Яцюк О. С. Особливості інвестиційної діяльності на підприємстві в умовах кризи / О. С. Яцюк // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції "Тренди та інновації в сучасній економіці". Тези доповідей. Частина 4. – Харків: ХНУБА, 2015. – С. 100-103.

Рецензент д.е.н., професор Дзьоба О.Г.

УДК 338.2:629.34

Кривов'язюк І.В., к.е.н., професор

Луцький національний технічний університет

Крайчук С.О., к.т.н.

Рівненський державний гуманітарний університет

АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ АВТОБУСОБУДУВАННЯ ТА ТРОЛЕЙБУСОБУДУВАННЯ

В статті проаналізовано динаміку та структуру галузевого пасажирообороту в Україні. Визначено місце ринку автобусобудування України у сучасній системі світових автомобільних ринків. Розкрито чинники впливу на динаміку ринкової кон'юнктури ринку автобусо- і троллейбусобудування. Здійснено аналіз динаміки пропозиції продукції автобусобудування та структури продаж нових автобусів за марками, цінової політики підприємств. Проаналізовано ринок троллейбусобудування країни. Виділено особливості функціонування ринку автобусо- і троллейбусобудування України та перспективи їх розвитку.

Ключові слова: ринок, автобусобудування, троллейбусобудування, попит, пропозиція, розвиток.

Kryvovyazyuk I., Kraichuk S.

ANALYSIS OF UKRAINIAN MARKET OF BUS AND TROLLEYBUS ENGINEERING

The dynamics and structure of the sectorial passenger turnover in Ukraine was analyzed in the article. The place of Ukraine's market of bus engineering in the modern system of global automotive markets was defined. The factors influencing the dynamics of the market conjuncture of bus and trolleybus engineering market were revealed. The analysis of dynamics of supply of bus engineering's production and sales' structure for new buses by brand and pricing policy of enterprises was made. The market of trolleybus engineering of the country was analyzed. Peculiarities of market functioning of and bus and trolleybus engineering of Ukraine and prospects of their development were allocated.

Keywords: market, bus engineering, trolleybus engineering, demand, supply, development.

Кривов'язюк І.В., Крайчук С.А.

АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО РИНКА АВТОБУСОСТРОЄННЯ І ТРОЛЕЙБУСОСТРОЄННЯ

В статті проаналізована динаміка і структура отраслевого пасажирообороту в Україні. Определено місце ринку автобусостроєння України в сучасній системі світових автомобільних ринків. Раскрыто фактори впливу на динаміку ринкової кон'юнктури ринку автобусо- і троллейбусостроєння. Проведен аналіз динаміки пропозиції продукції автобусостроєння і структури продаж нових автобусів по маркам, цінової політики підприємств. Проаналізований ринок троллейбусостроєння. Виділені особливості функціонування ринку автобусо- і троллейбусостроєння України і перспективи їх розвитку.

Ключевые слова: ринок, автобусостроєння, троллейбусостроєння, спрос, пропозиція, розвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Автобусобудування та троллейбусобудування як особливі сфери автомобільної промисловості в багатьох країнах світу є важливими зв'язуючими компонентами, що забезпечують функціонування суміжних підгалузей промисловості шляхом здійснення перевезень пасажирів (робочої сили), від мобільності доставки яких до робочих місць залежить стабільність функціонування підприємств. Розвиток виробництва автобусів і троллейбусів в Україні відбувається вкрай нерівномірно, що призводить до підвищення його ролі у перевезеннях.

В умовах поглиблення кризових явищ в економіці країни на ринку автобусобудування та троллейбусобудування можуть відбуватись деструктивні явища, подальше поширення яких може становити небезпеку і так вже достатньо сильно порушеній стабільності в Україні.

За існуючих обставин проблематика визначення основних тенденцій розвитку ринку сучасного автобусо- і троллейбусобудування в країні має незаперечну актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження, присвячені формуванню ринкової кон'юнктури в сфері автобусо- та троллейбусобудування обмежено незначною кількістю наукових публікацій. Але, якщо питання розвитку ринку автобусобудування відображено в роботах таких вчених як Брюховецька Н. Ю. [2], Кизим М. О. [4], Колбасін Є. С. [5], Остапенко А. В. [9], Тимошик Н. С. [15], то вирішенню проблем розвитку троллейбусобудування, присвячено дослідження лише з технічних засад, які розкривають Гутиря С. С., Борденюк Д. М., Чанчін А. М. [3]. Певною мірою корисними і цікавими є авторські доробки, які доповнюють та продовжують бачення зазначених авторів стосовно ринку автомобілебудування в цілому та автобусобудування зокрема. Це – наукові публікації за результатами науково-практичної конференції «Автобусобудування та пасажирські перевезення в Україні» (м. Львів, 2015 р.) [1], матеріали монографій Кривов'язюка І. В. і Кость Я. О. [6], а також Морохової В. О. і Герасим'як Н. В. [8].

Недостатність досліджень сфери автобусо- і троллейбусобудування в Україні з економічних позицій, а також значна їх соціальна значимість викликають необхідність поглиблення вивчення ринкових засад їх розвитку, тенденцій які їх супроводжують в роки кризи та стагнації економіки.

Цілі статті. Метою статті є аналіз ринку автобусобудування і троллейбусобудування в Україні задля виявлення тенденцій їх розвитку та обґрунтування майбутніх перспектив.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В останні роки у країні спостерігається поступове скорочення пасажирообороту. Так, в Україні послугами пасажирського транспорту в 2014 році скористалися 5899,5 млн пасажирів, або 94,7 % від обсягу 2013 року. Слід відзначити й зниження показника пасажирообороту, який у 2014 році склав 106147,8 млн пас. км, що становить 88,3 % від показника 2013 року [10].

Структура галузі за наданням послуг у перевезенні пасажирів різними видами транспорту представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка та структура галузевого пасажирообороту в 2014 р. порівняно з 2013 р. [11]

Транспорт	Пасажирооборот			Перевезено пасажирів		
	млн.пас.км	у % до 2013р.	Структура, %	млн.	у % до 2013 р.	Структура, %
Залізничний	35623,5	78,3	33,56	389,1	96,4	6,60
Автомобільний	42696,9	92,5	40,22	2915,3	91,2	49,42
Водний	42,0	72,4	0,04	0,6	89,2	0,01
Авіаційний	11583,7	95,1	10,91	6,5	83,2	0,11
Трамвайний	4292,3	104,8	4,04	769,9	103,4	13,05
Тролейбусний	6347,4	100,5	5,98	1092,3	99,0	18,52
Метрополітенівський	5562,0	93,7	5,25	725,8	93,7	12,29
Разом	106147,8	88,3	100,0	5899,5	94,7	100,0

Як бачимо, за кількістю перевезених пасажирів 67,94 % припадає на автомобільний та тролейбусний транспорт. Це свідчить про значну роль у перевезенні пасажирів автобусного та тролейбусного парку.

За даними Міністерства інфраструктури України, парк автобусів в Україні налічує близько 250 тис. одиниць, тролейбусів – 3736 одиниць. З них повністю виробили свій ресурс і потребують заміни 50 % автобусів і до 67 % тролейбусів. Міста не можуть оновлювати транспорт самостійно, оскільки комунальні підприємства зазнають збитків через перевезення великої кількості пільговиків. У період з 1991 по 2014 рік темпи закупівель були мінімальні. Зараз основа парку тролейбусів у містах України (крім м. Києва, Харкова та Полтави) – це машини, випущені в 1980-х, трамвайного – в 1970-1980-х роках минулого століття. При мінімальній потребі в оновленні близько 400 тролейбусів на рік фактичні обсяги їх придбання у 2013 році склали лише 48 одиниць, що не відповідає показникам оновлення, які були прийнято до виконання Державними програмами, які містять заходи з розвитку міського електротранспорту [12]. Нині існує потреба у виробництві щонайменше 35 тис. автобусів і 3,6 тис. тролейбусів [13].

Наведені дані свідчать про необхідність вивчення тенденцій розвитку ринку продукції автобусо- і тролейбусобудування.

В таблиці 2 наведені порівняльні показники динаміки індексів промислової продукції в Україні за видами діяльності (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя).

Таблиця 2

Індекси обсягу виробництва промислової продукції за видами діяльності (у порівняних цінах, відсотків до попереднього року) [11]

Показники	Роки					
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Промисловість	79,4	112,2	108,0	99,3	95,7	89,9
Машинобудування, у т.ч.:	52,5	142,4	115,4	96,7	86,4	79,4
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	41,2	105,7	102,4	89,7	86,0	77,9
виробництво електричного устаткування	58,4	163,6	125,8	88,6	91,1	100,9
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	53,2	133,9	109,9	97,3	93,5	88,7
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	54,4	154,8	119,1	100,4	79,8	64,3
зокрема, автобусів	13,5	208,1	136,3	89,9	73,8	36,6

Як видно з даних таблиці 2, машинобудування розвивається швидше, ніж промисловість країни в цілому (як у сторону зростання, так і падіння темпів зміни показників). Ще швидшими темпами зростає і, відповідно, спадає виробництво

автобусів. Причинами таких різких змін є більш швидкий вихід з кризи 2009 року, але, як наслідок стагнації виробництва у вітчизняній економіці [7], падіння платоспроможності українських покупців, зміни кон'юнктури світового ринку автобусобудування, падіння обсягів виробництва як в машинобудуванні загалом, так й у виробництві автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів, зокрема, й автобусів і тролейбусів.

У сучасній системі світових автомобільних ринків особливе місце займає автобусний ринок – один з найбільших ринків, що швидко розвивається і є прибутковим, всередині якого ведеться жорстка конкурентна боротьба. В останні роки вона помітно загострилася, особливо у протистоянні європейських і південноамериканських та китайських виробників автобусів. В цілому це було зумовлено наступними факторами: наявні надлишки виробничих потужностей автомобільної галузі, сформовані у докризовий період в світовій економіці; зростання експансії китайських виробників, що організовують власне виробництво продукції, завдяки посиленню фінансових впливів в перспективні галузі економіки; формування міжнародних автомобільних альянсів.

“Світова асоціація виробників автотранспортних засобів” (The International Organization of Motor Vehicle Manufacturers), яка здійснює дослідження та моніторинг галузі автомобілебудування у світі, наводить обсяги світового виробництва автобусів у сегменті великих автобусів серед провідних компаній світу у 2009 – 2014 рр. (рис. 1).

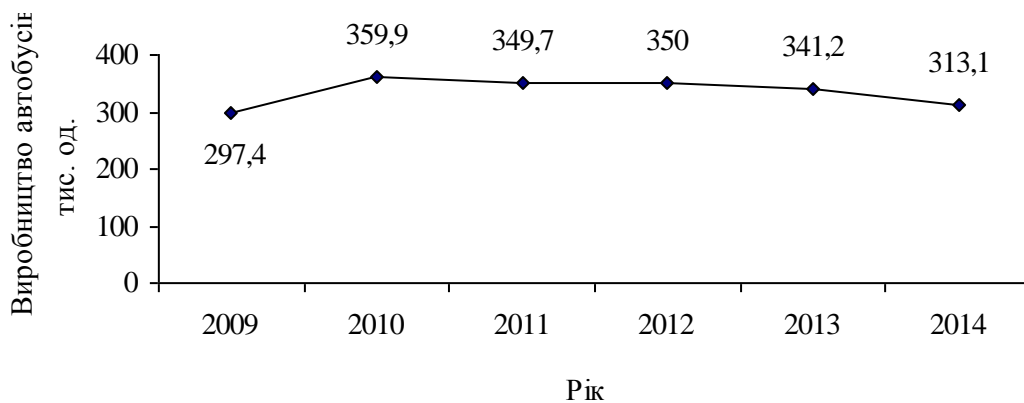

Рис. 1. Динаміка світового виробництва автобусів у 2009-2014 рр. [14]

Статистика вказує на незначні негативні зрушення в світі у бік скорочення обсягів виробництва автобусів, починаючи з 2010 року.

Аналіз стану світової автобусобудівної промисловості показав, що країнами – лідерами з виробництва автобусів є Китай, П. Корея, Бразилія, США, Японія, Росія та Індія. Лідерами автобусного ринку у світі є такі компанії, як “HYUNDAI-KIA”, “DAIMLER AG”, “FIAT”, “TATA” та “ASHOK LEYLAND”, але в останні роки намітилася тенденція до домінування виключно компаній Китаю.

Україна є одним із найбільш потужних виробників автобусів у світі, займаючи в 2009 році 20 місце з обсягом виробництва автобусів 1473 штук, а в 2010 році – 15 місце з обсягом виробництва 2740 автобусів, проте, вже у 2011 році було вироблено 3738 автобусів, що відповідало 10 місцю в рейтингу, а у 2012 році обсяги склали 3359 автобусів, а в рейтингу країн-виробників українська держава займала 11 місце, у 2013 році з обсягом виробництва 2479 автобусів – 12 місце, але у 2014 році він скоротився до 906 автобусів, що відповідало 14 місцю [13; 14].

Будь-який ринок, у тому числі й ринок продукції автобусо- і тролейбусобудування, має такі нерозривно пов'язані та взаємозалежні характеристики як попит і пропозицію.

Загальний попит на автобуси та тролейбуси у значній мірі залежить від чинників макроекономічного характеру, таких як рівень ВВП на душу населення в країні, середній рівень цін виробника, платоспроможність місцевих органів влади.

Динаміку темпів росту ВВП України та, зокрема, автобусобудування, можна простежити за рис. 2. Важливо відмітити, що статистична інформація про ринок тролейбусів в Україні є комерційною таємницею. Тому в роботі будуть переважати дані офіційних статистичних джерел інформації [11-14], до яких відкрито публічний доступ.

Автомобілебудування та у його сегменті автобусобудування у після кризовому періоді (2010-2011 рр.) розвивається швидшими темпами, ніж ВВП, що свідчить про позитивні тенденції розвитку даної галузі. Проте, вже у 2011 році темпи розвитку автомобілебудування скорочуються, а в подальшому, в період стагнації економіки (2012-2014 рр.) взагалі є значно нижчими від темпів зміни ВВП.

Відносно високі темпи росту автомобілебудування та, відповідно, автобусобудування, реалізації їх продукції у після кризовому періоді були зумовлені зростанням попиту, викликаного зростанням доходів органів місцевого самоврядування, які виступали покупцями автобусів, зростанням можливостей держави стосовно підтримки та забезпечення державних закупівель такої продукції, а також посиленням експортної активності виробників автобусів і тролейбусів України.

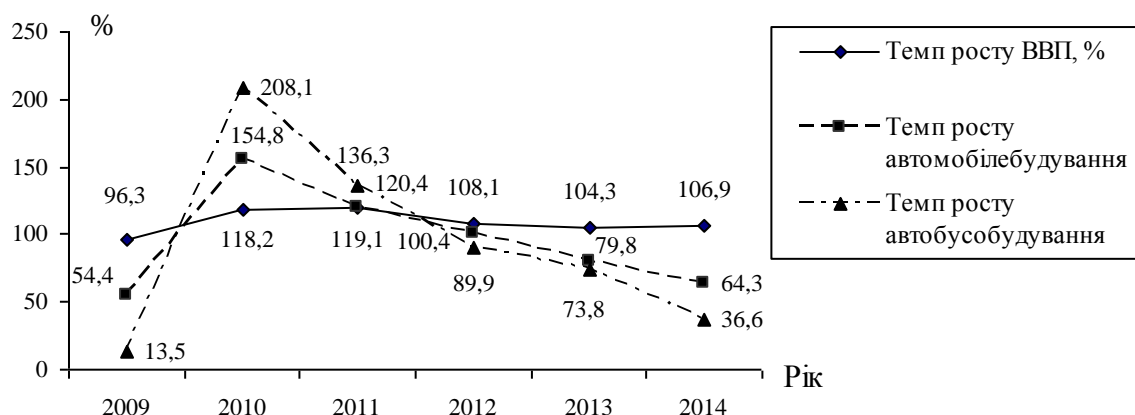

Рис. 2. Динаміка темпів росту ВВП, автомобілебудування та автобусобудування в Україні (узагальнено на основі [11; 14])

Темпи росту реалізації автобусів на вітчизняному ринку були вищими в період 2010-2011 рр., в той час, коли держава надавала значну підтримку, в тому числі дотаційну на придбання автобусів міським і селищним радам.

Найбільш потужними виробниками автобусів в Україні є: АТ “Черкаський автобус”, корпорація “Еталон”, ПАТ “Завод “Часівоярські автобуси”, ПАТ “Запорізький автомобільний завод”, ДП “АСЗ №1” ПАТ “АК “Богдан Моторс”.

В таблиці 3 представлено дані щодо динаміки виробництва автобусів функціонуючими автомобілебудівними компаніями України. Аналіз показав, що кількість вітчизняних автобусобудівних компаній на ринку суттєво скоротилась (на 37,5 %). Значних змін у 2009-2014 рр. зазнала і пропозиція продукції автобусобудування компаніями країни.

Таблиця 3

Динаміка пропозиції продукції автобусобудування компаніями України впродовж 2009-2014 рр. [13]

Назва компанії	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
ПАТ "Запорізький автомобільний завод"	189	344	300	669	297	34
ДП "АСЗ №1" ПАТ "АК "Богдан Моторс"	474	914	144	455	496	64
Корпорація "Еталон"	381	1008	1734	1435	981	334
ТОВ "Автомобільний завод "АнтоРус"	37	66	84	1	-	-
ПАТ "Завод "Часівоярські автобуси"	174	319	551	248	316	126
АТ "Черкаський автобус"	-	733	828	701	389	348
ПрАТ "Завод комунального транспорту"	49	89	97	-	-	-
ПАТ "Чернігівський автоплан"	169	-	-	-	-	-
Всього	1473	2740	3738	3359	2479	906

Так, якщо в період кризи на світовому ринку автомобілебудування обсяги пропозиції даної продукції українськими товаровиробниками становили 1479 од., то в післякризовий період вони стрімко зростали, але вже в період стагнації виробництва знову скоротились до рівня, що нижче, ніж у кризовому 2009 році на 38,5 % [14].

Разом з тим, на ринку продукції автобусобудування України присутні не лише вітчизняні, але й іноземні компанії, продукція яких, незважаючи на відмінності у цінах, також користується попитом.

Структура продаж нових автобусів в Україні за марками в період 2012-2014 рр. представлена на рисунку 3.

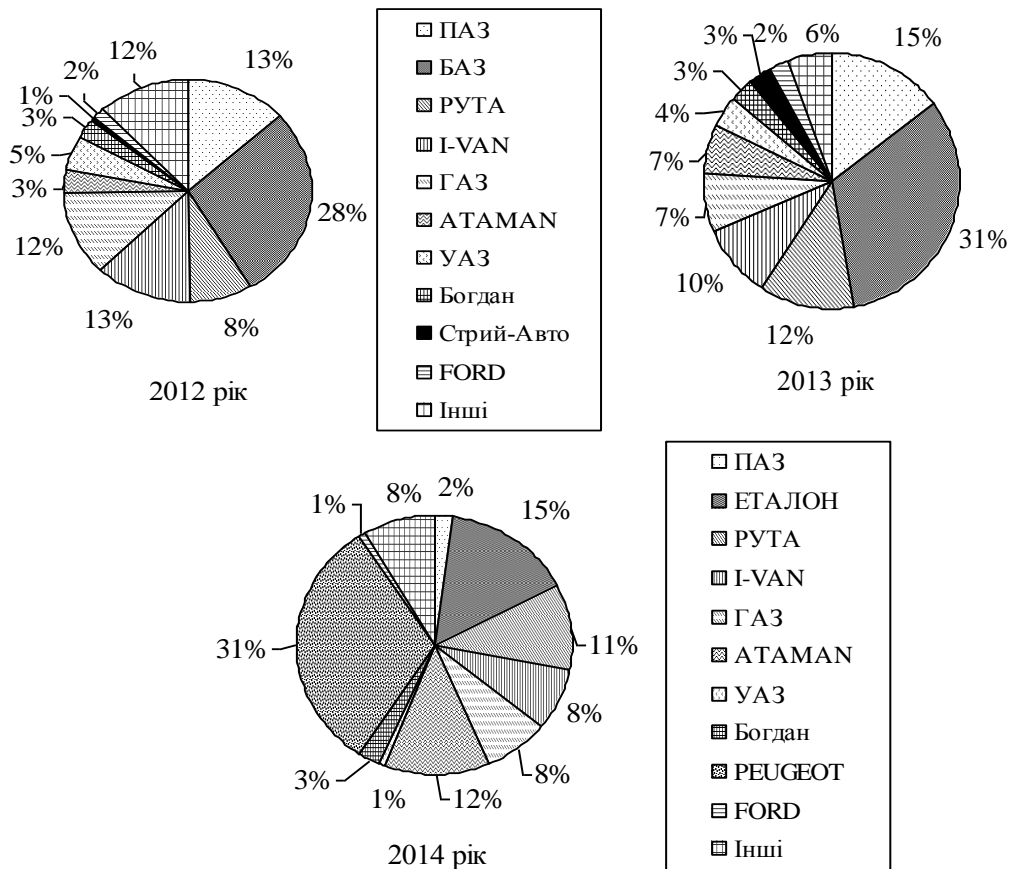

Рис. 3. Структура продаж нових автобусів в Україні за марками в 2012-2014 рр. (узагальнено на основі [13])

Як показує статистика Автопрому [13], у 2012 році на вітчизняному ринку автобусів було реалізовано 4018 нових автобусів, у 2013 році – вже 3179 автобусів, що на 21,9 % менше, ніж у попередньому періоді, а у 2014 році реалізовано лише 1708 нових автобусів вітчизняних та іноземних автомобілебудівних компаній, що на 46,3 % нижче за попередній рік.

Слід відмітити, що структура продаж нових автобусів в Україні за марками зазнала певних змін. Так, якщо у 2012-2013 рр. лідерами були такі марки як “БАЗ”, “ПАЗ”, “I-VAN”, “Рута” (на які припадало 62-68 % ринку), то у 2014 році основним гравцем на ринку стала торгова марка “PEUGEOT”, значно менш потужними виглядають “Еталон”, “АТАМАН” та “Рута” (на ці марки припадає 69 % ринку). Даний факт свідчить про поступове захоплення ринку продажу нових автобусів найбільш потужними компаніями, серед яких з’являються й іноземні.

Основна проблема ринку як автобусів, так і особливо тролейбусів України полягає в тому, що для їх виробництва досить часто використовують комплектуючі (двигуни, електронне обладнання тощо) найбільш відомих німецьких і японських виробників, що призводить до зростання цін на продукцію українських товаровиробників. Проте, і з такими цінами підприємства можуть гідно конкурувати з іноземними компаніями.

Так, ціни на автобуси ДП “АСЗ №1” ПАТ “АК “Богдан Моторс” коливаються в таких межах [13]: на БОГДАН А22110 (для міських перевезень, у т.ч. осіб з вадами рухового апарату) – 1123,65 тис. грн, Богдан А202.10 (для міжнародних перевезень) – 1169,0 тис. грн, БОГДАН А-06902 – 862,6 тис. грн (для приміських перевезень). Загальна асортиментна лінійка – 10. Ціни на автобуси корпорації “Еталон”: на А08128 (для міських перевезень, у т.ч. інвалідів) – 1816,0 тис. грн, А081.15 (для міжнародних перевезень) – 1199,0 тис. грн, А079.52 – 1040,0 тис. грн (для приміських перевезень). Загальна асортиментна лінійка – 20. Ціни на автобуси ПАТ “Черкаський автобус” за схожими модифікаціями: А-093Н6 (для міських перевезень, у т.ч. осіб з вадами рухового апарату) – 1190,2 тис. грн, А-09216 (для міжнародних перевезень) – 1423,0 тис. грн, для приміських перевезень автобусів немає. Загальна асортиментна лінійка – 15.

Досвід таких країн як Польща, Чехія, Бразилія, Китай та ряду інших показує, що ті з них, які зробили ставку на забезпечення потреб транспортної системи держави за рахунок автотранспортних засобів власного виробництва, забезпечили зростання економіки загалом, тобто вірно обрали як один із пріоритетних напрямів економіки розвиток автомобіле-, й зокрема, автобусобудування.

Щодо ринку тролейбусів, то у більшості країн світу немає спеціалізованих виробників тролейбусів, що пов’язано з невеликою кількістю тролейбусних господарств.

Аналіз стану світової тролейбусобудівної промисловості показав, що країнами-лідерами з виробництва тролейбусів є Росія, Німеччина, Франція, Польща, Чехія та інші. В Росії виробниками тролейбусів є ЗАТ “Тролза”, м. Енгельс, Саратовська область; ВАТ “Башкирський тролейбусний завод”, м. Уфа; ВАТ “Транс-Альфа” (Вологодський механічний завод), м. Вологда; “Московський тролейбусний ремонтний завод”, м. Москва; ВАТ “Тушинський машинобудівний завод”, м. Москва; ВАТ “Петербурзький трамвайно-механічний завод”, м. Санкт-Петербург; ТОВ “Лікінський автобусний завод” (Група ГАЗ), м. Лікіно-Дульово та інші. В Німеччині – це відомі на весь світ компанії “Mercedes-Benz”, “Viseon Bus” (підрозділ “MAN-Neoplan”). В Польщі – “Solaris Bus & Coach”, в Чехії – “Škoda”, в Швейцарії – “Hess AG”, у Франції – “Irisbus Cristalis”.

В Україні виробниками тролейбусів є компанія “Еталон”, ДП “Виробниче об’єднання “Південмаш”, ДП “АСЗ №1” ПАТ “АК “Богдан Моторс”, спільне україно-німецьке підприємство “Електронтранс”, створене у 2011 році корпорацією “Електрон” та фірмою “TransTec F&E Vetschau UG”. Вітчизняні виробники здатні забезпечити потребу підприємств міського електротранспорту в рухомому складі, який за показниками енергоспоживання, надійності і комфортності не поступається аналогам у розвинутих європейських країнах.

Разом з тим, відсутність державної підтримки вітчизняного автопрому призвело до того, що ряд українських виробників автобусів і тролейбусів були вимушені фактично залишити вітчизняний ринок. Так, певною мірою це стосується й компанії “Богдан Моторс”, яка з 2012 року постачає тролейбуси переважно для зарубіжних партнерів.

Ринок автобусів і тролейбусів в Україні, безпосередньо пов’язаний з державними й комунальними замовленнями, оплачуваними бюджетами різних рівнів, серйозно скоротився в 90-х роках ХХ століття. Одночасно із процесом припинення закупівлі тролейбусів та великих автобусів для комунальних підприємств з’явилися приватні перевізники, що закуповували переважно мікроавтобуси й малі автобуси. Саме з цим пов’язаний бум на ринку середніх автобусів, що тривав до останніх років.

В останні кілька років відносна дестабілізація фінансової ситуації в країні призвела до фактичного зникнення платоспроможного попиту на великі автобуси, особливо у столиці й великих містах, виробництво яких скоротилось з 3734 одиниць у 2011 році до 906 автобусів у 2014 році. З іншого боку, специфікою саме тролейбусних мереж, є те, що всі вони перебувають у комунальній власності, а рухомий склад належить тролейбусним управлінням. Це зумовлює той факт, що тролейбуси закуповуються, як і у країнах Європи, виключно через систему конкурсних тендерних закупівель, а замовником торгів є комунальні служби або місцеві органи влади.

З погіршенням фінансового положення багатьох міст і збільшенням перевезень на маршрутах, попит на нові тролейбуси значно знизився, міські органи влади почали закуповувати тролейбуси, які вже повністю відпрацювали свій пробіг, у Польщі (зокрема, такі закупівлі здійснювались Луцькою міською радою). Деякі міста – Тернопіль, Рівне, Івано-Франківськ, Львів, Дніпропетровськ, Луганськ, Чернівці – зважаючи на складне фінансове положення, почали купувати вживані тролейбуси в Чехії і Німеччині.

Фактично тільки два міста України постійно інвестували засоби в оновлення парку тролейбусів – це м. Київ і м. Полтава (остання за роки незалежності придбала більше 80 нових тролейбусів дніпропетровського виробництва – більше, ніж “містамільонери” Донецьк, Одеса і Харків). Проте, в таких містах як Тернопіль, Чернівці, Маріуполь, Харків, Луганськ, Львів, Одеса, Дніпропетровськ, Харків і Житомир також встигли частково оновити тролейбусний парк.

За висновками експертів, передчуваючи великі прийдешні замовлення, найбільші компанії вже почали ділити ринок комунального електротранспорту. Проте, нечесна конкуренція і корупція місцевих властей можуть пригальмувати відновлення масового виробництва тролейбусів в Україні. Якщо деякі підприємства намагаються отримати замовлення шляхом розвитку виробництва і розробок нових моделей, то інші заробляють на перепродажі другорядної техніки, завезеної з інших країн.

Ще на початку ХХІ ст. основними виробниками в Україні були “Авіант” і “Південмаш”. Проте, останні вирішили зробити ставку на великовузлову зборку та імпорт російських тролейбусів. Використовуючи підтримку на найвищому державному рівні, дніпропетровське підприємство практично усунуло з ринку компанію “Богдан Моторс”. Місце “Авіанта” зумів зайняти Львівський автозавод, контрольований російськими бізнесменами Чуркініми, що розробив декілька дуже конкурентоздатних моделей. Дещо пізніше на ринок тролейбусів вийшла корпорація “Богдан”, яка володіє дуже потужними каналами збуту.

Українські міста завдяки стимулюючій політиці уряду в більшості випадків віддають переваги вітчизняним тролейбусам. Проте, останнім часом великими замовленнями тролейбусів можуть похвалитися тільки на ДП “АСЗ №1” ПАТ “АК “Богдан Моторс”.

Так, у липні 2012 року підприємство виграло тендер по Криму на поставку 56 тролейбусів “Богдан” КРВП “Кримтролейбус”, розпочало серійне виробництво нової моделі машини малого класу, 8-ми метрового автобуса “Богдан” А20120. 25 квітня 2014 року було укладено контракт з польською компанією URSUS на поставку 38

тролейбусів до польського міста Люблін. Презентація проекту електричного міського автобуса “Богдан Е7010” відбулася у грудні 2014 р. в м. Люблін (Польща). Замовлення було виконане на початку 2015 року. Зацікавленість екологічно безпечним видом транспорту проявляють не тільки у Ченстохові, Варшаві та Гданську, але й у Києві. З 2011 року по червень 2015 року було виготовлено та відвантажено 151 троллейбус в столицю України. В липні 2015 року на ДП “АСЗ №1” ПАТ “АК “Богдан Моторс” розпочали виробництво чергової партії троллейбусів “Богдан Т90110” з 30 одиниць на замовлення КП “Київпаstrанс” за контрактом. Фінансування контракту проходило відповідно до кредитної угоди з Європейським банком реконструкції та розвитку. Проте, ще більш перспективним експерти вважають продаж Т 701.15 в країні Східної Європи. З новою моделлю «Богдан» здатен потіснити на ринку Східної Європи багатьох виробників [10].

Ще один виробник троллейбусів нещодавно з’явився у Чернігові. ПрАТ “Чернігівський автозавод” (входить в корпорацію “Еталон”). Кінцева мета проекту – щомісячний випуск 25-30 машин з локалізацією виробництва не менше 51 %.

Загалом, вітчизняні виробники здатні щорічно виготовляти понад 300 троллейбусів, а у разі потреби збільшити об’єм виробництва і повністю забезпечити ними міста України. Але перспективи розвитку виробництва троллейбусів для деяких муніципалітетів не такі актуальні, як власне збагачення. Зокрема, за інформацією Тендерної палати України, розпорядники державних коштів банально ігнорували законодавство і “відмивали” державні кошти при закупівлях троллейбусів за завищеними цінами. Місцеві чиновники порушуючи порядок використання державних субвенцій купували троллейбуси російського виробництва, хоча у постановою Кабміну прямо передбачено придбання троллейбусів вітчизняного виробництва.

Доцільно виділити наступні особливості функціонування ринку автобусо- і троллейбусобудування України (уточнено на основі [8]):

- розглянута галузь є капіталомісткою та стратегічно важливою сферою економіки, адже від її інфраструктурного забезпечення, а транспортна галузь фактично виступає її основою, залежить подальша швидкість розгортання економічних процесів;
- в даній сфері спостерігається певна залежність від купівельної спроможності споживачів і наявних державних гарантій. Виробник потребує або власної дослідницько-конструкторської бази, або купівлі вже готових конструктивних рішень;
- до певної міри характеризується сезонністю попиту;
- характерним є нестабільне законодавство, особливо це стосується врегулювання питань митного режиму, оподаткування, дотацій;
- є незадовільною структура номенклатури транспортних засобів, що пропонуються на ринку;
- наявний значний знос виробничих потужностей основних підприємств, виробників автобусів і троллейбусів;
- спостерігається значна залежність від імпорту матеріалів і комплектуючих виробів;
- дана сфера знаходиться на стадії трансформації з кількісного показника в якісний.

Державна політика щодо забезпечення розвитку виробництва комплектуючих виробів і матеріалів для даних підгалузей автомобілебудування повинна здійснюватися з метою забезпечення належної якості двигуна внутрішнього згорання з новими екологічно чистими і економічними характеристиками, зокрема потрібно розробити ефективні системи нейтралізації шкідливих викидів двигунів внутрішнього згорання; застосувати альтернативні види палива; удосконалити систему забезпечення безпеки транспортних засобів; розробляти прогресивні технічні рішення.

Висновки. До основних галузевих тенденцій, що склались на ринку слід віднести: падіння пасажирообороту та кількості перевезених пасажирів, що призведе до зниження інтенсивності використання транспортних засобів і, відповідно, скорочення попиту на них; зростання частки застарілих транспортних засобів, які підлягають оновленню, що вимагає випуску нових автобусів і троллейбусів. Як бачимо, нині діють

дві основні суперечливі тенденції. В перспективі, зважаючи на падіння платоспроможності покупців, нестачу коштів у товаровиробників, загальний нестабільний стан в економіці, слід очікувати на скорочення обсягів виробництва автобусів і тролейбусів для українського ринку пасажироперевезень, зростання орієнтації на зарубіжні ринки збуту транспортних засобів.

Таким чином, враховуючи важливу роль автобусобудування і тролейбусобудування як структуроутворюючих елементів сфери автомобілебудування України для економіки країни, в коло основних завдань їх розвитку слід віднести: забезпечення створення сучасних, високоспеціалізованих, здатних до саморозвитку, підгалузей із виробництва конкурентоспроможної продукції (автобусів, тролейбусів) шляхом розвитку тих, що існують і організацією нових виробництв, у т. ч. комплектуючих і запчастин; освоєння нових видів продукції, зокрема електробусів, на які наявний підвищений попит на ринку ЄС; нарощування експортного потенціалу продукції автобусобудування і тролейбусобудування; забезпечення ефективного використання наукового потенціалу, а також обміну результатами інтелектуальної праці підприємств; впровадження екологічних технологій, розробка системи екологістики та екоменеджменту, реалізація екологічного моніторингу; розвиток транспортної логістики, й зокрема, оптимізація транспортних маршрутів; забезпечення випереджаючих темпів збільшення продуктивності праці; створення нових робочих місць; збільшення податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів.

Результати дослідження тенденцій розвитку ринку продукції автобусо- і тролейбусобудування є основою для подальшого проведення аналізу інструментів реалізації маркетингової політики конкретного підприємства.

Список використаних джерел

1. Автобусобудування та пасажирські перевезення в Україні (до 50-річчя інституту Укравтопром / ВКЕІ Автобуспром) : Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Львів, 24-25 вересня 2015 р. : тези доповідей / Нац. ун-т "Львівська політехніка". Ін-т інж. механіки та транспорту, ВАТ "Укравтопром"; Редкол. Л. Крайник, О. Горбай, М. Бондар. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. – 91 с.
2. Брюховецька Н. Ю. Вплив світової фінансової кризи на стан автомобільного ринку України / Н. Ю. Брюховецька // Проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 19 – 23.
3. Гутиря С. С. Технічна еволюція світового і вітчизняного тролейбусобудування / С. С. Гутиря, Д. М. Борденюк, А. М. Чанчін // Машинобудування. Технологія металів. Матеріалознавство. – Праці Одеського політехнічного університету. – 2011. – Випуск 1 (35). – С. 44-50.
4. Кизим М. О. Державна підтримка автомобілебудування в Україні: монографія / М. О. Кизим, Є. С. Колбасін. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2011. – 264 с.
5. Колбасін Є. С. Аналіз світового ринку автобусобудування / Є. С. Колбасін, А. В. Остапенко, І. В. Ярошенко // Проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 28–39.
6. Кривов'язюк І. В. Діагностика фінансово-господарської діяльності промислового підприємства : Монографія / Кривов'язюк І. В., Кость Я. О. / Під наук. ред. д.е.н. Брюховецької Н. Ю. / НАН України. Інститут економіки промисловості, Луцький НТУ. – Донецьк-Луцьк : ЛНТУ, 2012. – 200 с. – (Сер. «Хозяйственный механизм предпринимательства и корпоративное управление»).
7. Кривов'язюк І.В. Функціонування та розвиток підприємств в умовах кризи: системно-аналітичний підхід: монографія / Кривов'язюк І.В. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2012. – 392 с.
8. Морохова В. О. Маркетингова товарна політика автомобілебудівних підприємств на ринку легкових автомобілів України : монографія / В. О. Морохова, Н. В. Герасимяк. – Луцьк : ВМА "Терен", 2010. – 224 с.
9. Остапенко А. В. Оцінка конкурентоспроможності продукції підгалузі автобусобудування України / А. В. Остапенко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 12. – С. 283–292.
10. Офіційний сайт корпорації "Богдан Моторс" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bogdan.ua/ru/production.html>.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mtu.gov.ua/content/statistichni-dani-po-galuzi-avtomobilnogo-transportu.html>.
13. Офіційний сайт Асоціації автовиробників України "Укравтопром" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrautoprom.com.ua/statistika>.
14. Офіційний сайт "Світової асоціації виробників автотранспортних засобів" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oica.net/>.
15. Тимошик Н. С. Формування цінової політики автобусобудівних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (машинобудування та приладобудування) / Тимошик Наталія Степанівна. – Львів : Національний університет "Львівська політехніка", 2009. – 23 с.

УДК 332.133:339.3

Ковальська Л.Л., д.е.н., професор

Речун О.Ю., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

РОЗДРІБНА ТОРГІВЛЯ: СУТНІСТЬ, ОЦІНКА ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено сутність поняття «роздрібна торгівля». Подано авторське бачення сутнісної характеристики роздрібною торгівлі. Проведено аналіз та оцінку розвитку роздрібною торгівлі в Україні та регіонів зокрема. Запропоновано напрями розвитку роздрібною торгівлі регіонів держави

Ключові слова: торгівля, роздрібна торгівля, торговельна мережа, регіон, оцінка, розвиток, об'єкти торгівлі

Kovalska L., Rechun A.

RETAIL: ESSENCE, ASSESSMENT AND AREAS OF DEVELOPMENT

In the article the essence of the concept of "retail." Posted authors' view of the essential characteristics of retailers. The analysis and assessment of retail development in Ukraine and the regions in particular. Directions retail development regions of the country

Keywords: trade, retail trade, retail chain, region, assessment, development, trade objects

Ковальська Л.Л., Речун А.Ю.

РОЗНИЧНА ТОРГОВЛЯ: СУЩНОСТЬ, ОЦЕНКА И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

В статье исследована сущность понятия «розничная торговля». Представлено авторское видение сущностной характеристики розничной торговли. Проведен анализ и оценка развития розничной торговли в Украине и регионов в частности. Предложены направления развития розничной торговли регионов страны.

Ключевые слова: торговля, розничная торговля, торговая сеть, регион, оценка, развитие, объекты торговли

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Роздрібна торгівля як ланка розвитку національної та регіональної економік зокрема, набуває особливого значення в умовах активізації трансформаційних процесів. Трансформаційні процеси призвели до радикальних змін економічних умов функціонування об'єктів роздрібною торгівлі, виникнення значних диспропорцій у рівнях її розвитку. Максимальне задоволення попиту та потреб населення у різних видах товарів та торговельних послуг вимагає збалансованого та раціонально організованого процесу розвитку роздрібною торгівлі. З іншої сторони, вагомим значення набувають питання територіальної організації роздрібною торгівлі та територіальної доступності до об'єктів торгівлі. Це вимагає детального обґрунтування та дослідження процесів розвитку роздрібною торгівлі у регіонах держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичні та прикладні засади розвитку роздрібною торгівлі знайшли своє відображення в роботах провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема таких як Апопій В.В. [1], Голошубова Н.О. [2], Гончаров П.Г. [3], Мішук І.П. [1], Памбухчянц О.В. [4], Платонов В.М. [5], Соколов В.О. та ін. Проте ряд питань, пов'язаних із визначенням сутнісної характеристики роздрібною торгівлі, вибором системи показників оцінки роздрібною торгівлі, напрямів забезпечення її розвитку і досі залишаються невирішеними, що зумовлює необхідність подальших поглиблених досліджень.

Цілі статті. Основною ціллю досліджень є визначення напрямів розвитку роздрібної торгівлі регіонів держави на основі з'ясування сутнісної характеристики поняття «роздрібна торгівля» та проведення її оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зважаючи на поставлені цілі дослідження, першочергово дослідимо та деталізуємо сутність поняття «роздрібна торгівля». У сучасній економічній науці є досить багато публікацій з приводу змісту роздрібної торгівлі та торговельної мережі зокрема, які різняться за своєю суттю. На думку Бергер І.М., торговельна мережа – це сукупність роздрібних підприємств, що діють на визначеній території, яка є окремою адміністративною одиницею. В свою чергу, Бланк І.О. зазначає, що реалізація товарів покупцям здійснюється через певні пункти продажу, які формують роздрібну торгівлю певного регіону [1, с.45; 2]. Вагомий внесок у розвиток роздрібної торговельної мережі внесли такі науковці, як Дашкова Л.П. та Памбухчіянц В.К., які в своїх дослідженнях зазначали, що процес обігу товарів і доведення їх до безпосередніх споживачів закінчується в роздрібній торговельній мережі, що складає основу матеріально-технічної бази торгівлі та є сукупністю торговельних підприємств [3, с.25]. Памбухчіянц О.В. роздрібну торгову мережу трактує як сукупність великої кількості роздрібних торгових підприємств, що здійснюють купівлю-продаж товарів і надання послуг покупцям для їх особистого, сімейного та домашнього використання [4, с. 9]. В структуру роздрібної торговельної мережі він включає магазин, магазин-склад, павільйон, кіоск, палатку, поштову торгівлю. На думку Голошубової Н.О., роздрібна торгівля є основною складовою частиною інфраструктури споживчого ринку. І якщо першою умовою розвитку роздрібного товарообороту є наявність товарів і послуг, які відповідають попиту покупців за асортиментом, якістю і ціною, то другою, не менш важливою умовою є наявність широко розгалуженої, сучасно обладнаної та з високим рівнем якості обслуговування покупців роздрібної торговельної мережі. Продаж товарів населенню здійснюється через різні види об'єктів торгівлі, сукупність яких і складає в цілому роздрібну торгову мережу [5, с.8]. Інші науковці (Єгоров В.Ф.) роздрібну торгову мережу представляють як сукупність підприємств роздрібної торгівлі, розміщених в межах конкретної території [6, с.27]. Колектив науковців Апопій В.В., Міщук І.П., Ребицький В.М. роздрібну торгову мережу трактують як “загальну сукупність стаціонарних, напівстаціонарних, пересувних, віртуальних суб'єктів роздрібного продажу товарів і послуг, об'єднаних за територіальною ознакою” [7, с.300]. Платонов В.М. роздрібну торгову мережу представляє як сукупність пунктів роздрібного продажу товарів [8, с.20]. На думку Тимофєєвої О. та Голошубової Н.О., торгова мережа являє собою сукупність однотипних або різнотипних бізнес-одиниць, які здійснюють роздрібну торгівлю під однією торговою маркою, мають корпоративну стратегію діяльності, єдиний центр управління, координації та контролю, власний розподільчий склад, з якого здійснюється товаропостачання бізнес-одиниць, що входять до складу об'єднання [9, с.69]

Зважаючи на це, у своїх дослідженнях будемо виходимо з того, що роздрібна торгівля представляє собою діяльність, пов'язану із купівлею-продажем товарів та послуг кінцевим споживачам для особистого, сімейного і домашнього використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю. Здійснюючи купівлю-продаж товарів безпосередньо кінцевому споживачу та надаючи різні види послуг, вона задовольняє потреби споживача в них.

Забезпечення ефективного розвитку роздрібної торгівлі неможливе без комплексного аналітичного дослідження передумов та результатів її функціонування. Зокрема, важливим є вибір показників та індикаторів, що дозволяють дати кількісну оцінку динаміки та основних тенденцій розвитку роздрібної торгівлі держави в цілому та її регіонів зокрема.

В цілому, по Україні на початок 2015р. в Україні діяло 12,7 тис. підприємств (юридичних осіб), які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлю. З них підприємств, основним видом діяльності яких за класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) є роздрібна торгівля (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) - налічувалося 8,1 тис. підприємств, оптової та роздрібною торгівлю автотранспортними засобами та мотоциклами – 0,9 тис., підприємств інших видів економічної діяльності – 3,7 тис. У загальній кількості підприємств роздрібною торгівлю 45,7% (3,7 тис.) становили підприємства з торгівлі продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами у неспеціалізованих магазинах, 41,4% (3,3 тис.) – підприємства торгівлі непродовольчими товарами у спеціалізованих магазинах, з яких 53,3% (1,8 тис.) займалися торгівлю фармацевтичними товарами.

За організаційними формами суб'єктів економіки найбільша кількість підприємств, які здійснювали роздрібну торгівлю, припадала на товариства з обмеженою відповідальністю (48,6%).

На 1 січня 2015р. в Україні на балансі підприємств (юридичних осіб), які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлю, налічувалося 38,6 тис. магазинів. Проти 1 січня 2014р. кількість магазинів у цілому зменшилася на 10%, у т.ч. у містах та селищах міського типу – на 10%, у сільській місцевості – на 10,2% і становила відповідно 29,8 тис. та 8,8 тис. магазинів.

Торгова площа магазинів проти 1 січня 2014р. зменшилася на 13,3% і на початок 2015р. становила 7,8 млн.м². При цьому в містах та селищах міського типу вона скоротилася на 13,9% і склала 7 млн.м², у сільській місцевості – на 7,4% і становила 0,8 млн.м². Торгова площа в розрахунку на один міський магазин у 2014р. була майже в 3 рази більша, ніж на один сільський – 235 м² і 83 м², відповідно у 2013р. – 246 м² і 81 м². Таку динаміку можна простежити на даними наведеними у табл.1.

Таким чином, здійснимо аналіз та оцінку роздрібною торгівлю, які передбачають два напрями дослідження:

- 1) аналіз забезпеченості регіону торговельними об'єктами;
- 2) аналіз результативності функціонування об'єктів роздрібною торгівлю.

Аналіз забезпеченості регіону торговельними об'єктами здійснюється за такими показниками, як кількість підприємств роздрібною торгівлю; забезпеченість населення мережею роздрібною торгівлю; забезпеченість населення торговою площею у магазинах; кількість об'єктів ресторанного господарства; кількість місць у мережі ресторанного господарства; забезпеченість населення мережею ресторанного господарства.

Аналізуючи мережу роздрібною торгівлю за кількістю об'єктів торгівлю, слід відмітити наступне. У динаміці за період 2005–2013 років спостерігається щорічне зменшення кількості об'єктів торгівлю як в цілому по Україні, так і по регіонах зокрема. У 2013 році найбільша кількість об'єктів торгівлю була зосереджена у Донецькій (5,2 тис.од.), Дніпропетровській (3,9 тис.од.), Львівській (3,7 тис.од.), Харківській (3,5 тис.од.) областях та м. Києві (5,1 тис.од.). Водночас, найменше їх зосереджено у Чернівецькій (0,9 тис.од.), Тернопільській (1,1 тис.од.), Сумській (1,3 тис.од.), Закарпатській (1,3 тис.од.). Розглядаючи мережу роздрібною торгівлю у міській та сільській місцевостях, необхідно відмітити, що вона також значно різниться у регіональному розрізі. Якщо аналізувати їх зосередженість у регіонах, то найбільше їх у м. Києві, м. Донецьку, м. Львові.

Аналізуючи забезпеченість населення торговельною площею у магазинах, необхідно відмітити, що у динаміці за досліджуваний період на фоні зменшення кількості об'єктів торгівлю спостерігається зростання торговельної площі магазинів. Це обумовлено розширенням магазинів, диверсифікацією продукції для більш комплексного задоволення потреб споживачів. Найбільша площа магазинів у розрахунку на 10000 осіб спостерігається у Дніпропетровській (786 тим.м²), Харківській (582 тим.м²), Запорізькій (414 тим.м²), Одеській (636 тим.м²), Львівській (436 тим.м²) областях,

м.Києві (1438 тис.м²). Найменший рівень забезпеченості населення торговою площею у Чернівецькій (116 тис.м²), Тернопільській (117 тис.м²) областях.

Таблиця 1

Мережа роздрібної торгівлі підприємств по Україні (на кінець року)*

	Кількість магазинів, од			Торгова площа магазинів, тис.м ²			Кількість кіосків та АЗС, од		
	2014р.	2013р.	2014р. у % до 2013р.	2014р.	2013р.	2014р. у % до 2013р.	2014р.	2013р.	2014р. у % до 2013р.
Україна	38621	42922	90,0	7752,9	8946,1	86,7	10986	13363	82,2
Вінницька	1548	1692	91,5	202,0	232,1	87,0	421	456	92,3
Волинська	1097	1124	97,6	159,7	160,9	99,3	322	335	96,1
Дніпропетровська	3050	3106	98,2	722,6	786,1	91,9	587	795	73,8
Донецька	1693	3782	44,8	438,4	878,4	49,9	288	1259	22,9
Житомирська	1360	1458	93,3	161,2	184,8	87,2	302	284	106,3
Закарпатська	957	987	97,0	177,7	177,0	100,4	285	332	85,8
Запорізька	1729	1752	98,7	314,2	413,9	75,9	512	545	93,9
Івано-Франківська	1166	1210	96,4	168,5	179,6	93,8	294	301	97,7
Київська	2060	2136	96,4	421,5	407,5	103,4	697	745	93,6
Кіровоградська	1133	1183	95,8	137,9	153,6	89,8	306	324	94,4
Луганська	493	1763	28,0	73,4	353,1	20,8	73	770	9,5
Львівська	3018	2899	104,1	437,8	435,4	100,6	763	829	92,0
Миколаївська	952	986	96,6	209,4	235,8	88,8	406	453	89,6
Одеська	2318	2321	99,9	584,5	636,8	91,8	720	708	101,7
Полтавська	1510	1605	94,1	241,3	266,1	90,7	381	422	90,3
Рівненська	1217	1231	98,9	200,7	197,0	101,8	258	248	104,0
Сумська	1021	1090	93,7	171,2	171,4	99,9	216	255	84,7
Тернопільська	820	826	99,3	109,2	117,1	93,3	247	287	86,1
Харківська	2317	2221	104,3	571,3	581,6	98,2	1272	1256	101,3
Херсонська	1015	974	104,2	209,3	208,6	100,3	286	309	92,6
Хмельницька	1427	1421	100,4	212,2	226,5	93,7	342	349	98,0
Черкаська	1167	1273	91,7	177,7	204,6	86,9	402	425	94,6
Чернівецька	666	688	96,8	108,4	116,4	93,2	203	187	108,6
Чернігівська	1164	1311	88,8	161,2	184,0	87,6	276	304	90,8
м.Київ	3723	3883	95,9	1381,6	1437,8	96,1	1127	1185	95,1

* - за даними Державного комітету статистики України

Аналізуючи мережу ресторанного господарства у 2013 році, необхідно відмітити, що існує значна диференціація у їх розміщенні за регіонами держави. Найбільша їх зосередженість спостерігається у Львівській (1,3 тис.од.), Харківській (1,7 тис.од.), Дніпропетровській (1,1 тис.од.) областях та м.Києві (1,7 тис.од.). Водночас, найменше їх

– у Чернівецькій (0,3 тис.од.), Чернівецькій (0,3 тис.од.), Херсонській (0,3 тис.од.), Закарпатській (0,3 тис.од.), Миколаївській (0,4 тис.од.) областях. Аналізуючи їх кількість в цілому по Україні, необхідно зазначити тенденцію до зменшення кількості об'єктів ресторанного господарства у 2013 році порівняно з минулими періодами (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість об'єктів роздрібно́ї торгівлі та ресторанного господарства підприємств (на кінець року, тис.)*

Показники	Роки							
	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Роздрібна торгівля								
Усього	75,2	71,9	69,2	65,3	64,8	64,2	62,2	59,8
Магазини	55,8	52,3	50,5	47,6	48,0	48,4	47,2	45,5
У міських поселеннях	36,8	36,1	35,4	33,7	34,6	35,7	35,8	35,3
У сільській місцевості	19,0	16,2	15,1	13,9	13,4	12,7	11,4	10,2
На 10 тис. населення								
Об'єктів роздрібно́ї торгівлі, од.	16	16	15	14	14	14	14	13
Торгової площі магазинів, м ²	1355	1616	1753	1744	1842	1975	2040	2073
Ресторанне господарство								
Усього	27,3	26,1	24,9	24,0	23,4	22,9	21,6	20,6
У міських поселеннях	19,2	18,2	17,4	16,3	15,9	15,7	14,6	14,0
У сільській місцевості	8,1	7,9	7,5	7,7	7,5	7,2	7,0	6,6
На 10 тис. населення								
Об'єктів ресторанного господарства, од.	6	6	5	5	5	5	5	5
Місць	361	361	354	353	348	344	334	324

* - за даними Державного комітету статистики України

Аналізуючи результативність функціонування об'єктів роздрібно́ї торгівлі доцільно проаналізувати показники роздрібно́го товарообороту. Аналізуючи обсяг роздрібно́ї торгівлі в цілому по Україні, необхідно відмітити тенденцію до його зростання, що свідчить про диверсифікацію роздрібно́ї торговельної мережі у регіонах держави. Так, оборот роздрібно́ї торгівлі в цілому по Україні зріс з 174,4 млрд.грн у 2005 році до 888,8 млрд.грн у 2013 році (табл. 3).

Значну частку обороту роздрібно́ї торгівлі у загальному товарообороті займають такі регіони держави, як м. Київ (114351 млн грн), Дніпропетровська (68175 млн грн), Харківська (61979 млн грн), Одеська області (55568 млн грн).

Роздрібний товарооборот торговельної мережі свідчить про значні його розбіжності за регіонами держави. Лідерами є Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Харківська області. Обсяги роздрібно́го товарообороту тісно пов'язані з кількістю їх розташування по території України. Найбільша щільність їх розміщення спостерігається у Дніпропетровській, Львівській та Харківській областях. Цікавим є аналіз результативності функціонування роздрібно́ї торговельної мережі з позиції роздрібно́го товарообороту на душу населення. Роздрібний товарооборот на одну особу по Україні з кожним роком зростає. Якщо у 2005 році цей показник становив 2003 грн., то у 2013 році зріс майже у 5 раз склав 9520 грн.

Таблиця 3

Товарооборот торгівлі та ресторанного господарства (млрд.грн.)*

Роки	Оборот роздрібної торгівлі	Оборот ресторанного господарства	Роздрібний товарооборот підприємств
2005	174,4	7,5	94,3
2006	237,8	9,1	130,0
2007	325,1	11,7	178,2
2008	456,0	15,6	246,9
2009	444,3	15,4	231,0
2010	541,5	17,9	280,9
2011	685,7	21,2	350,1
2012	812,1	23,5	405,1
2013	888,8	24,6	433,1

* - за даними Державного комітету статистики України

Лідерами по обсягах роздрібного товарообороту на душу населення є Дніпропетровська область, де припадало 11436 грн. на одну особу, Київська область, що відповідно склало 13072 грн., аутсайдером є Тернопільська область, де на одну особу припадало 4693 грн. обсягу роздрібного товарообороту. Отож, можемо спостерігати регіональні асиметрії по цьому показнику майже у 3 рази. Це вказує на значну територіальну неоднорідність розміщення об'єктів роздрібної торгівлі по території держави та про різну результативність їх функціонування.

Зважаючи на проведені теоретичні та аналітичні дослідження, визначимо перспективні напрями розвитку роздрібної торгівлі регіонів держави:

- підтримка позитивних тенденцій розвитку роздрібної торгівлі, пошук резервів підвищення результативності її функціонування, забезпечення територіальної доступності роздрібної торговельної мережі, розширення торговельної мережі, збільшення кількості надання торговельних послуг, удосконалення логістичного ланцюга «постачання–виробництво–збут»;

- інтенсивне впровадження новітніх видів торговельних послуг, впровадження геоінформаційних технологій, забезпечення високої результативності функціонування роздрібної мережі, застосування інтелектуального потенціалу для впровадження ефективних методів удосконалення розвитку роздрібної торгівлі;

- підвищення конкурентоспроможності товару, пошук цільових сегментів вітчизняних та іноземних ринків збуту, освоєння нових каналів просування товару;

- створення регіональних торговельних мереж, формування регіональної логістичної системи торгівлі; інтеграція усіх елементів регіональної логістичної системи у єдиний логістичний ланцюг;

- удосконалення територіальної структури торгівлі регіону шляхом формування «полюсів» росту, як напряму розвитку економічних зв'язків всередині регіональної логістичної системи;

- запровадження та удосконалення «електронної комерції» чи «інтернет-торгівлі» як важливого чинника диверсифікації роздрібної торгівлі.

Висновки. Таким чином, запропоновані заходи дозволять диверсифікувати мережу роздрібної торгівлі, удосконалити її територіальну організацію, територіально наблизити споживача до об'єктів роздрібної торгівлі та максимально задовольнити його потреби.

Список використаних джерел:

1. Бланк И.А. Торговый менеджмент / И.А. Бланк. – К. : УФИМБ, 1997. – 408 с.
2. Бланк И.А. Торговый менеджмент : учебный курс / И.А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 488 с.
3. Дашкова Л.П. Организация, технология и проектирование торговых предприятий / Л.П. Дашкова, В.К. Памбухчианц. – М. : ИВЦ Маркетинг, 2000. – 336 с.

4. Памбухчянц О.В. Технология розничной торговли : учебник для начального профессионального образования по профессии «Продавец, контролер-кассир» / О.В. Памбухчянц. – М. : Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2001. – 284 с.
5. Голошубова Н.О. Организация торговли : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Н.О. Голошубова. – К. : Книга, 2004. – 560 с.
6. Егоров В.Ф. Организация торговли : учебник для вузов / В.Ф. Егоров. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 352 с.
7. Апопій В.В. Организация торгівлі : підручник. – 2-ге вид., перероб. та доп. / Апопій В.В., Міщук І.П., Ребицький В.М. та ін. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 616 с.
8. Платонов В.Н. Организация торговли : учеб. пособие / В.Н. Платонов. – Минск : БГЭУ, 2002. – 287 с.
9. Тимофеева О. Проблемы розвитку продовольчих торгових мережі в Україні // Вісник КНТЕУ. – 2007. – №6. – С.69–76.

УДК 338.242+336.71

Миронов Ю.Б., к.е.н.

Львівська комерційна академія

СТАБІЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ОСНОВІ БАНКІВСЬКОГО РЕЙТИНГУВАННЯ

У статті наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення науково-практичного завдання щодо стабілізації національної економіки на основі банківського рейтингування. Удосконалено методи розрахунку ряду показників надійності банківських рейтингів. Запропоновано методику формування надійних банківських рейтингів за відкритою фінансовою звітністю українських банків.

Ключові слова: стабілізація економіки, банківський рейтинг, банківське рейтингування, макроекономічний агент, державне регулювання, макроекономічна нестабільність.

Миронов Ю.Б.

СТАБИЛИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ НА ОСНОВЕ БАНКОВСКОГО РЕЙТИНГОВАНИЯ

В статье приведены теоретическое обобщение и новое решение научно-практической задачи по стабилизации национальной экономики на основе банковского рейтингования. Усовершенствованы методы расчета ряда показателей надежности банковских рейтингов. Предложена методика формирования надежных банковских рейтингов по открытой финансовой отчетности украинских банков.

Ключевые слова: стабилизация экономики, банковский рейтинг, банковское рейтингование, макроекономический агент, государственное регулирование, макроекономическая нестабильность.

Myronov Y.

STABILIZATION OF NATIONAL ECONOMY ON THE BANK RATINGS BASIS

The article provides a theoretical generalization and a new solution of scientific and practical task concerning the stabilization of the national economy in the macroeconomic instability conditions on the bank ratings basis. Methods of calculation of bank ratings reliability indicators are improved. The optimum method of forming the reliable bank ratings on the basis of open financial statements of the Ukrainian banks is developed.

Keywords: stabilization of the economy, bank rating, macroeconomic agent, government regulation, macroeconomic instability.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Стабілізація національної економіки за умов макроекономічної нестабільності завжди була і залишається актуальною темою в економічній науці. На сьогоднішній день людство не змогло розробити і впровадити ефективних механізмів розвитку економіки та виходу з криз, незважаючи на значні теоретичні та практичні доробки в галузі макроекономічного регулювання. Особливістю економічних криз останніх десятиліть є те, що вони починалися з фінансового сектору. Глобальний рух капіталу, розвиток інформаційних технологій та інновацій у фінансовому секторі сприяли швидкому зростанню «фінансової економіки» за останні кілька десятиліть. У зв'язку з цим шоки фінансового сектору на сучасному етапі завдають суттєвих ударів усій макроекономічній системі, тому актуальним є питання про регулюючу роль банківських рейтингів у фінансовому секторі для попередження макроекономічних шоків та дослідження механізмів, через які банківські рейтинги впливають на стабільність національної економіки.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми формування та використання банківських рейтингів розглядалися у працях таких вчених як І. Бабкіна [1], В. Батковський [2], Е. Альтман [7], Л. Ісмагілова [3], А. Кармінський [4], Дж. Кіфф [8], Дж. Кранен [9], М. Лівінгстон [10], Г. Лоффлер [11], Р. Мертон [12], А. Пересецький [4], Б. Самородов [6] та ін. Однак актуальним є питання про те, як банківське рейтингування може забезпечити стабілізацію національної економіки.

Цілі статті. Метою статті є розроблення методологічних принципів стабілізації національної економіки на основі формування надійних банківських рейтингів і практичних рекомендацій щодо імплементації банківських рейтингів у механізми стабілізації національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поведінка економічних агентів, яка впливає на макроекономічні процеси в країні, залежить від інформації. Теоретично використання якісних банківських рейтингів повинно запобігати негативним тенденціям на фінансовому ринку і таким чином сприяти макроекономічній стабілізації національної економіки. Банківські рейтинги є інструментом подолання інформаційної асиметрії в макроекономічній системі, тому вони повинні суттєво впливати на поведінку користувачів банківських рейтингів. Кожна група користувачів рейтингової інформації, залежно від своїх цілей, може мати свої специфічні вимоги до методологічних принципів побудови банківських рейтингів. Наприклад, інвестор або вкладник банку з короткостроковим інвестиційним горизонтом вимагатиме, щоб методика рейтингування була оперативною, тобто, щоб рейтинги відображали поточний фінансовий стан і рейтингові оцінки виставлялися якомога частіше, що дозволить такому інвестору оперативно переміщувати свої кошти до надійних фінансових установ. Довгостроковий інвестор вимагатиме, щоб методика рейтингування банків базувалася на принципі стабільності, тобто банківські рейтинги не повинні змінюватися під дією короткострокової кон'юнктури ринку.

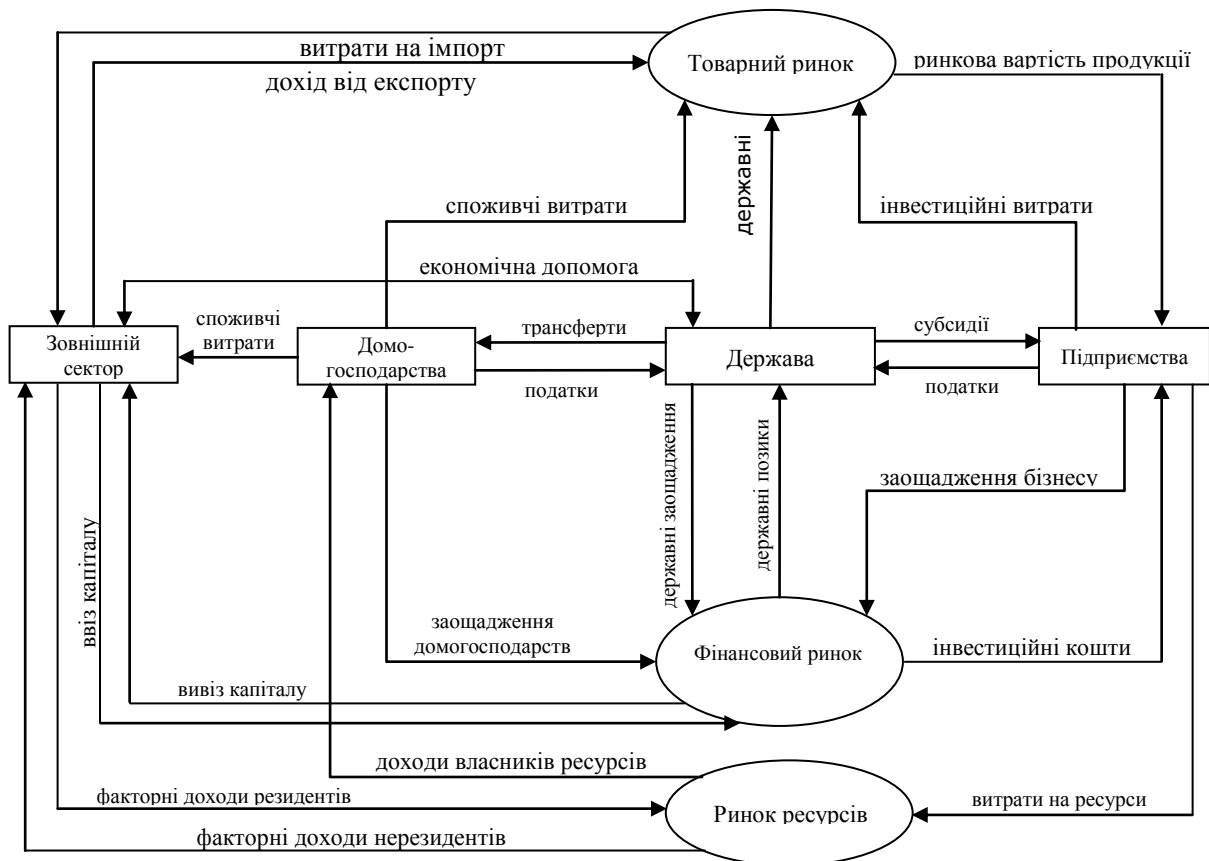

Рис. 1. Модель грошових потоків відкритої макроекономічної системи

Різні вимоги користувачів до змісту та якості банківських рейтингів, з одного боку, обумовлені складністю макроекономічної системи (рис. 1), а з іншого боку, зміст та якість банківських рейтингів впливають на рішення макроекономічних агентів, від яких залежить стабільність національної економіки. З рис. 1 видно, що грошові потоки в сучасних відкритих макроекономічних системах значною мірою залежать від фінансового ринку. Тому дестабілізація грошових потоків на фінансовому ринку може призводити до макроекономічної нестабільності в країні чи навіть у цілому світі. Від банківських рейтингів залежать такі грошові потоки: державні заощадження, державні позики, заощадження домогосподарств, заощадження бізнесу, інвестиційні кошти, ввіз та вивіз капіталу. Від інвестиційних коштів залежать інвестиційні витрати підприємств. Центральні банки, уряди країн, розміщуючи вільні кошти в комерційних банках, також повинні користуватися банківськими рейтингами. Теоретично це дозволяє розміщувати державні заощадження в надійних банках. Якщо банківські рейтинги при цьому є ненадійними, то це призводить до того, що державні заощадження можуть опинитися в неефективних банках, що може спричинити макроекономічну нестабільність у країні. Ввіз і вивіз капіталу часто здійснюється через банківський сектор шляхом купівлі або продажу акцій комерційних банків іноземними інвесторами. Це особливо характерно для країн із відкритою економікою, зокрема, України. Коли об'єктом інвестування виступає комерційний банк, іноземний інвестор обов'язково враховує його рейтинг. Також ввіз і вивіз капіталу може здійснюватися шляхом безпосереднього розміщення коштів на рахунках вітчизняних банків. Очевидно, що іноземний інвестор приймає рішення, оцінюючи надійність банку за його рейтингом. Отже, надійні банківські рейтинги дозволяють подолати інформаційну асиметрію при прийнятті фінансових рішень макроекономічними агентами. Ці рішення, у свою чергу, мають суттєвий вплив

на макроекономічні процеси загалом.

Описаний вище механізм впливу банківських рейтингів на макроекономічну систему показує, що різні економічні агенти мають різні цілі і їм потрібні надійні банківські рейтинги, які б за своїм змістом дозволяли подолати інформаційну асиметрію у кожній конкретній ситуації.

У вітчизняній науковій літературі домінують такі показники надійності банківських рейтингів як коефіцієнт передбачуваної здатності (*КПЗ*), показник Бріера. Такі показники надійності банківських рейтингів як *AUC* (area under curve) за кривою *ROC* (receiver operating characteristic), рівень точності *PT* (accuracy ratio – *AR*) за кривою ПАТ (профіль акумульованої точності), індекс Пієтра, Баєсівський рівень помилки, відстань Кулбека-Лайблера і рівень умовної інформаційної ентропії рекомендовані Базельським комітетом з банківського нагляду (БКБН). Також існує багато інших інструментів для оцінки надійності банківських рейтингів, які розробляються науковцями. Загальним недоліком зазначених показників надійності банківських рейтингів є те, що їх розрахунок базується на визначенні фактичних частот дефолтів у рейтингових класах. Оскільки відношення кількості дефолтів серед банків до їх загальної кількості часто є незначним, то фактичні частоти дефолтів будуть мати значну варіацію, що у свою чергу зменшує рівень точності показників надійності банківських рейтингів і вимагає наявності великої кількості статистичних даних про дефолти. Для оцінювання впливу варіації частоти дефолтів у певній рейтинговій категорії на точність методики складання банківських рейтингів було запропоновано показник надійності банківських рейтингів – коефіцієнт детермінації для лінійної кореляційної залежності фактичної частоти дефолтів від середнього або медіанного значення бальної оцінки банків. Методику розрахунку цього показника наведено у статті [5, с. 29].

Також пропонується використовувати показник, який характеризує наскільки ренкінг, який побудований на основі кредитних рейтингів, відрізняється від ренкінгу банків за *ROA* (рентабельністю активів, яка обчислена за нерозподіленим прибутком) через певну кількість кварталів, за наступною формулою:

$$MTORQS(t) = \frac{\sum_{i=1}^N |R^{ROA}(t+k, i) - R^{CR}(t, i)|}{2 \cdot \sum_{i=1}^N (N-i); i=1,3,5...N}, \quad (1)$$

де *MTORQS(t)* – модифікована відносна загальна порядкова помилка якості рейтингів певної рейтингової системи в момент часу *t*; *R^{ROA}(t+k, i)* – порядковий номер *i*-го банку в ренкінгу банків за рентабельністю активів, яка обчислена за нерозподіленим прибутком у момент часу *t+k* (*k* – часовий період після виставлення рейтингової оцінки); *R^{CR}(t, i)* – порядковий номер *i*-го банку в кредитному ренкінгу певного рейтингового агентства в момент часу *t*; *N* – загальна кількість банків у ренкінгу.

Якщо банки мають однакову рейтингову категорію, то їх місце в ренкінгу визначається за додатковим параметром – рентабельністю активів, яка обчислена за нерозподіленим прибутком у момент часу *t*. Значення *MTORQS* перебуває в межах від 0 до 1, чим менше значення *MTORQS*, тим надійнішою є рейтингова система. Ми розрахували *MTORQS* для прогнозних горизонтів 1, 2, 3 та 4 квартали і відповідно позначили ці показники: *MTORQS-1*, *MTORQS-2*, *MTORQS-3*, *MTORQS-4*. У табл. 1 наведено середні значення квартальних *MTORQS* з часовими горизонтами 1, 2, 3 та 4

квартали для банківських рейтингів уповноважених українських рейтингових агентств.

Таблиця 1

Середні значення квартальних *MTORQS*-(1-4) для банківських рейтингів українських уповноважених рейтингових агентств у 2009-2014 рр.

Назва рейтингового агентства	Середня к-сть банків у квартальних ренкінгах	<i>MTORQS</i> -1	<i>MTORQS</i> -2	<i>MTORQS</i> -3	<i>MTORQS</i> -4
РА «Кредит-Рейтинг»	50	0,6706	0,6776	0,6807	0,6810
РА «Експерт-Рейтинг»	9	0,7129	0,7224	0,7358	0,7367
РА «ІВІ-Рейтинг»	12	0,5332	0,5105	0,4804	0,5071
НРА «РЮРІК»	12	0,5478	0,5670	0,5351	0,5060
РА «УКРА»	12	0,3420	0,3352	0,3092	0,2644

З табл. 1 видно, що за показником *MTORQS* жодне з українських рейтингових агентств не дає високонадійних банківських рейтингів.

Через малу кількість дефолтів серед прорейтингованих українськими рейтинговими агентствами банків було модифіковано розрахунок показника *КПЗ*. Модифіковані показники *КПЗ* позначено наступним чином: *КПЗ-м-1*, *КПЗ-м-2*, *КПЗ-м-3*, *КПЗ-м-4*. Цифрою позначено кількість кварталів, тобто часовий горизонт для якого розраховується *КПЗ-м*. Для розрахунку *КПЗ-м* банки поділяються на дві групи:

1) ті, у яких через відповідну кількість кварталів після виставлення рейтингів рентабельність активів за нерозподіленим прибутком більша за середню рентабельність по банківській системі;

2) ті, у яких через відповідну кількість кварталів після виставлення рейтингів рентабельність активів за нерозподіленим прибутком менша за середню рентабельність по банківській системі, або банки, що збанкрутували упродовж часового горизонту, який охоплюється показником.

Рентабельність активів за нерозподіленим прибутком обрано тому, що саме цей показник найповніше розкриває прибутковість банківського бізнесу упродовж усього часу його існування, оскільки він відображає кумулятивну прибутковість банку. Збитковий банк, провівши ризикові операції, за певний період може показати прибутки, які на фоні попередніх накопичених збитків є незначними, а рентабельність за чистим прибутком цього не врахує. Показник *КПЗ-м* розраховується за формулою:

$$КПЗ-м = \frac{\sum R(ij)}{(M \cdot N)}, \quad (2)$$

де M – кількість банків, які належать до першої групи; N – кількість банків, які належать до другої групи; $R(ij)=1$, якщо початковий рейтинг позичальника (i), який належить до першої групи, був кращим за рейтинг позичальника (j), який належить до другої групи, $R(ij)=0,5$, якщо рейтинги збігаються, $R(ij)=0$, якщо початковий рейтинг позичальника (i), який належить до першої групи, був гіршим за рейтинг позичальника (j), який належить до другої групи.

У табл. 2 наведено середні значення квартальних *КПЗ-м* з часовими горизонтами 1, 2, 3 та 4 квартали для банківських рейтингів уповноважених рейтингових агентств України.

Таблиця 2

Середні значення квартальних *КПЗ-м*-(1-4) для банківських рейтингів українських уповноважених рейтингових агентств у 2009-2014 рр.

Назва рейтингового агентства	<i>КПЗ-м</i> -1	<i>КПЗ-м</i> -2	<i>КПЗ-м</i> -3	<i>КПЗ-м</i> -4
РА «Кредит-Рейтинг»	0,3235	0,3207	0,3159	0,3125
РА «Експерт-Рейтинг»	0,3579	0,3464	0,3602	0,3681
РА «ІВІ-Рейтинг»	0,6220	0,6319	0,6451	0,6616
НРА «РЮРІК»	0,6432	0,5028	0,5000	0,4135
РА «УКРА»	0,6067	0,5939	0,5970	0,6076

За даними табл. 2 можна зробити висновок, що банківські рейтинги вітчизняних уповноважених рейтингових агентств не можуть подолати інформаційну асиметрію на фінансовому ринку. Тому ці рейтинги не можуть ефективно регулювати фінансові потоки і таким чином стабілізувати національну економіку за умов макроекономічної нестабільності.

За ознакою врахування економічної кон'юнктури банківські рейтинги поділяються на:

1) ТТС-рейтинги – контрциклічні рейтинги або «рейтинги через цикл» (на англійській мові – «through the cycle ratings»);

2) РІТ-рейтинги – проциклічні рейтинги або «рейтинги поточних умов» (в англійській літературі – «point-in-time ratings»).

ТТС-рейтинги враховують тільки довготермінові зміни вартості активів банку. РІТ-рейтинги одночасно враховують постійні і перехідні коливання вартості активів банку. Макроекономічна нестабільність безпосередньо створює перехідні коливання вартості активів банку, тому РІТ-рейтинги банків відображають фази економічного розвитку. Водночас макроекономічна нестабільність може мати фундаментальний вплив на діяльність банку, тобто змінити динаміку постійних коливань вартості активів банку. Якщо такий вплив відбувається, то макроекономічна нестабільність матиме вплив і на ТТС-рейтинг банку. За умов значної макроекономічної нестабільності РІТ-рейтинги стають точнішими, а ТТС-рейтинги демонструють ефект «провалювання», який полягає в різкій зміні рейтингу на кілька рейтингових градацій. Сучасна методологія складання банківських рейтингів повинна передбачати розрахунок показника макроекономічної нестабільності, і при низьких та середніх значеннях цього показника рейтинг банку повинен визначатися на основі ТТС-методики, а при високих рівнях макроекономічної нестабільності повинна застосовуватися РІТ-методика.

Рівень стабільності банківських рейтингів важливіший для портфельного інвестора, а рівень точності має більше значення, наприклад, для вкладника депозиту при виборі фінансової установи. Тому більшість рейтингових агентств намагаються за допомогою своїх методологічних підходів складання банківських рейтингів збалансувати показники точності та стабільності банківських рейтингів (рис. 2).

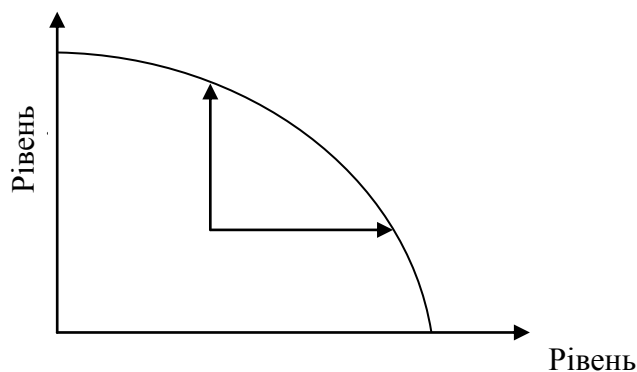

Рис. 2. Вибір між рівнями стабільності та точності

З рис. 2 видно, що рівні точностей для моделей складання банківських рейтингів

А і С однакові, проте модель С має більший рівень стабільності, відповідно модель С краща за А. Модель В і А мають однакові рівні стабільності, проте модель В має більший рівень точності, тому модель В краща за А. Проте, залишається відкритим питання, яка з моделей В і С є кращою? Для відповіді на це питання доцільно для кожної з моделей розрахувати інтегральний індекс надійності (IR – integral reliability) за формулою:

$$IR = \lambda \cdot AR + (1 - \lambda) \cdot SR, \quad (3)$$

де SR – рівень стабільності; AR – рівень точності; λ – параметр в межах від 0 до 1, який характеризує якому показнику надає перевагу користувач рейтингової інформації.

Якщо λ більше 0,5, то для користувача рейтингової інформації більше значення має рівень точності. Для нейтрального користувача доцільно встановити λ рівне 0,5, оскільки такий вибір оптимально збалансовує точність та стабільність рейтингів.

Проведені дослідження показали, що на основі відкритої фінансової звітності банків, використовуючи методи інтелектуального аналізу даних (data mining), можливо сформувати надійні банківські рейтинги за показниками $KПЗ$ -м, $KПЗ$, PT , порівняно з рейтингами українських уповноважених рейтингових агентств. На основі відкритої квартальної фінансової звітності банків було сформовано та відібрано 132 найважливіших абсолютних та відносних показники їх діяльності. У розробленій моделі ці 132 показники виступають факторними незалежними ознаками. У залежності від вибору результуючої залежної змінної можна максимізувати той чи інший показник надійності банківських рейтингів. Маючи квартальну відкриту фінансову звітність українських банків з 2009 року, було отримано 3934 квартальних спостережень. Для початку перевіряється, чи можна спрогнозувати банкрутство банку у наступному кварталі за його фінансовими показниками в поточному кварталі. Розглядається результуюча змінна $DF-1$, яка набуває значення «0», якщо банк не банкрутує у наступному кварталі, і значення – «1», якщо банк банкрутує у наступному кварталі. Аналогічно до $DF-1$ перевіряється, чи можна спрогнозувати банкрутство банку протягом наступних двох, трьох та чотирьох кварталів за його фінансовими показниками в поточному кварталі. Розглядаються результуючі змінні $DF-2$, $DF-3$, $DF-4$. Для того, щоб перевірити, чи можливо максимізувати надійність банківських рейтингів за показником $KПЗ$ -м, перевіряється, чи можна спрогнозувати рівень рентабельності активів банку за нерозподіленим прибутком у наступному кварталі за його фінансовими показниками в поточному кварталі. Розглядається результуюча змінна $RA-1$, яка набуває значення «0», якщо банк у наступному кварталі має рентабельність активів за нерозподіленим прибутком більшу за середню по банківській системі, і значення – «1», якщо банк у наступному кварталі має рентабельність активів за нерозподіленим прибутком меншу за середню по банківській системі. Аналогічно до $RA-1$ перевіряється, чи можна спрогнозувати рівень рентабельності активів банку за нерозподіленим прибутком через два, три, чотири квартали за його фінансовими показниками в поточному кварталі. Розглядаються результуючі змінні $RA-2$, $RA-3$, $RA-4$. Для того, щоб перевірити, чи можливо максимізувати надійність банківських рейтингів за показником ARP (рівень точності за чистим прибутком), перевіряється, чи можна спрогнозувати знак чистого прибутку банку у наступному кварталі за його фінансовими показниками в поточному кварталі. Розглядається результуюча змінна $NP-1$, яка набуває значення «0», якщо банк за наступний квартал має чистий прибуток, і значення – «1», якщо банк за наступний квартал має чистий збиток (від'ємний чистий прибуток). Аналогічно до $NP-1$ перевіряється, чи можна спрогнозувати знак чистого прибутку банку за наступні два, три, чотири квартали за його фінансовими показниками в поточному кварталі. Розглядаються результуючі змінні $NP-2$, $NP-3$, $NP-4$.

Проведені дослідження дозволили запропонувати оптимальний спосіб

формування класифікаційної моделі, який передбачає наступні етапи:

1) розглядається класифікаційна здатність кожної ознаки окремо із застосуванням t -статистики. Відповідно для кожної ознаки можна встановити p -значення (p -value), яке показує, яка ймовірність того, що дана факторна ознака є випадковою для розрізнення двох класів. Для подальшого розгляду відбираються тільки ті ознаки, для яких p -значення менше 1%;

2) ті ознаки, які залишилися, перевіряються на дискримінантну спроможність за допомогою квадратичного дискримінантного аналізу. Алгоритм навчання полягає у послідовному переборі відібраних факторних ознак із крос-валідацією на повірочних вибірках. Таким чином відкидається більшість факторних ознак і залишається найбільш дискримінантна сукупність факторних ознак;

3) для цих ознак перевіряється дискримінантна здатність повного дерева рішень (CART – classification and regression tree). Тестується знайдене дерево рішень на оптимальну кількість термінальних вузлів. Після знаходження оптимальної кількості вузлів дерево «обрізається» і повторно проводяться крос-валідаційні тести. На цьому етапі більшість факторних ознак відсіюється і в середньому дерево рішень враховує приблизно 4 факторні ознаки;

4) перевіряється, чи при зменшенні кількості факторних ознак для побудови «обрізаних» дерев рішень не були втрачені важливі фактори, які б могли покращити якість прогнозу результуючої змінної (DF , RA , NP). Для цього використовується алгоритм побудови «лісу дерев», який дозволяє виявити важливість кожного із факторів при визначенні рейтингових класів банків у тестових крос-валідаційних випадкових вибірках;

5) отримавши новий набір факторних ознак, знову будується дерево рішень і порівнюється його точність з точністю «обрізаного» дерева, яке було отримано на третьому етапі. З двох дерев обирається найточніше.

Для прикладу на рис. 3 наведено оптимальне дерево рішень з 4 термінальними вузлами (ДР-4тв) для прогнозування $DF-1$. З рис. 3 видно, що оптимальне дерево рішень враховує лише дві факторні ознаки: коефіцієнт левериджу (LR) і відношення дохідних активів до зобов'язань ($K48$).

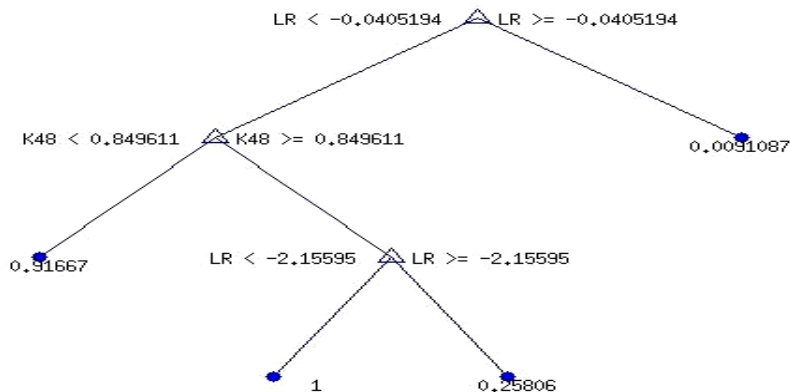

Рис. 3. Оптимальне дерево рішень з 4 термінальними вузлами (ДР-4тв) для прогнозування $DF-1$

Для перевірки точності сформованих дерев рішень було розраховано $KПЗ$, $KПЗ-с$ і MSE . $KПЗ$ розраховується за формулою (2), тільки банки діляться на наступні дві групи:

- 1) банки, що збанкрутували протягом певної кількості майбутніх кварталів;
- 2) банки, що не збанкрутували протягом певної кількості майбутніх кварталів.

Значення $KПЗ$ більше за 0,5 є прийнятним для рейтингової моделі, проте у даному випадку є лише два рейтингові класи («дефолтний» і «недефолтний»), тому було модифіковано розрахунок $KПЗ$, щоб збільшити ціну помилки. $KПЗ$ з більшою ціною

похибки (*KПЗ-с*) розраховується за формулою (2), тільки $R(ij)$ дорівнює 0, а не 0,5, якщо рейтингові класи двох порівнюваних банків збігатимуться. Помилка класифікації *MCE* розраховується як відношення кількості точок, які були класифіковані неправильно, до їх загальної кількості. При цьому помилки можуть бути двох типів: 1) помилка першого типу – це помилка, при якій банк, що не банкрутує, класифікується як банкрут; 2) помилка другого типу – це помилка, при якій банк, що банкрутує, класифікується як фінансово стійкий банк. Показники надійності класифікаційних дерев, які сформовані за допомогою рекомендованого методу, зведено в табл. 3.

З табл. 3 видно, що відсоток помилок класифікації *MCE* при прогнозуванні дефолтів банків у наступному кварталі (*DF-1*) є незначним – 1,3%, проте така низька помилка пояснюється малою кількістю дефолтів. *KПЗ-с* дає більш точне уявлення про точність прогнозування. Запропоновані моделі за *KПЗ-м* є набагато надійніші, ніж моделі формування банківських рейтингів українських уповноважених рейтингових агентств. Також табл. 3 показує, що найважчим є прогнозування знаку чистого прибутку. Це можна пояснити тим, що чистий прибуток банку за умов макроекономічної нестабільності залежить від багатьох випадкових факторів.

Таблиця 3

Показники надійності рекомендованих класифікаційних дерев рішень

Показники надійності	Прогнозна змінна			
	<i>DF-1</i>	<i>DF-2</i>	<i>DF-3</i>	<i>DF-4</i>
<i>KПЗ-с</i> середній	0,4016	0,5029	0,2025	0,2877
<i>KПЗ</i> середній	0,7006	0,7505	0,6013	0,6430
Помилки класифікації (<i>MCE</i>), %	1,3	2,15	3,94	4,71
	<i>RA-1</i>	<i>RA-2</i>	<i>RA-3</i>	<i>RA-4</i>
<i>KПЗ-с</i> середній	0,8770	0,8008	0,7889	0,7324
<i>KПЗ-м</i> середній	0,9375	0,8984	0,8922	0,8645
Помилки класифікації (<i>MCE</i>), %	3,45	5,06	5,28	5,73
	<i>NP-1</i>	<i>NP-2</i>	<i>NP-3</i>	<i>NP-4</i>
<i>KПЗ-с</i> середній	0,3273	0,3160	0,2939	0,3510
Середній <i>KПЗ</i> за чистим прибутком	0,6491	0,6411	0,6309	0,6563
Помилки класифікації (<i>MCE</i>), %	19,96	21,28	21,39	20,05

Перевагою запропонованої методики розрахунку рейтингової оцінки банку є можливість побудови на її основі інтегральної рейтингової оцінки. Щоб побудувати інтегральну рейтингову оцінку банку з високими показниками надійності, для початку необхідно встановити важливість кожного цільового показника (*DF*, *RA*, *NP*) для користувача рейтингу. Якщо рейтинг складається для користувача, якого цікавить надійність банку, то на першому місці за важливістю для нього буде прогноз ймовірності дефолту банку у майбутніх періодах (*DF*), на другому місці за важливістю буде прогноз рентабельності активів за нерозподіленим прибутком (*RA*), і на третьому місці за важливістю буде прогноз прибутковості чи збитковості банку у майбутніх періодах (*NP*). Як вже зазначалося, наявність чистого прибутку не є визначальною ознакою фінансової стабільності банку, оскільки чистий прибуток у поточному періоді може бути отриманий шляхом проведення ризикових банківських операцій, які в майбутньому супроводжуватимуться значними збитками. У той же час наявність збитків у поточному періоді може компенсуватися за рахунок накопиченого нерозподіленого прибутку, і самі збитки можуть бути пов'язані із виведенням з балансу банку «токсичних» активів, що супроводжуватиметься зростанням дохідності у майбутніх періодах. Тобто наявність достатнього розміру накопиченого нерозподіленого прибутку є важливішим фактором фінансової стійкості банку, ніж поточне значення чистого прибутку або збитку.

Після визначення важливості кожного з факторів для користувача рейтингу їм присвоюються бальні оцінки. Чим важливіший показник, тим більша бальна оцінка. Для користувача, якого цікавить надійність банку для розміщення депозиту, бальні

оцінки будуть наступними: прогноз DF отримує 3 бали; прогноз RA отримує 2 бали; прогноз NP отримує 1 бал. Відповідні прогнози мають різні рівні точностей, тому присвоєні бали за важливістю потрібно множити на відповідні $KПЗ-с$. Логіка такої операції полягає в тому, що чим точніша прогнозна модель, тим надійнішими є бальні оцінки. Таким чином, інтегральна рейтингова оцінка банку $R(n)$ на прогнозний період в n кварталів розраховується за формулою:

$$R(n) = W_{DF} \cdot KПЗс(DF,n) \cdot DF(n) + W_{RA} \cdot KПЗс(RA,n) \cdot RA(n) + W_{NP} \cdot KПЗс(NP,n) \cdot NP(n),$$

(4)

де W_{DF} – бальна оцінка важливості прогнозу DF ; W_{RA} – бальна оцінка важливості прогнозу RA ; W_{NP} – бальна оцінка важливості прогнозу NP ; $KПЗс(DF,n)$ – середній $KПЗ-с$ для прогнозу DF на наступні n кварталів; $KПЗс(RA,n)$ – середній $KПЗ-с$ для прогнозу RA на наступні n кварталів; $KПЗс(NP,n)$ – середній $KПЗ-с$ для прогнозу NP за наступні n кварталів; $DF(n)$ – прогнозне значення DF для банку на наступні n кварталів, яке оцінене відповідним оптимальним деревом рішень; $RA(n)$ – прогнозне значення RA для банку на наступні n кварталів, яке оцінене відповідним оптимальним деревом рішень; $NP(n)$ – прогнозне значення NP для банку на наступні n кварталів, яке оцінене відповідним оптимальним деревом рішень.

Таким чином, інтегральна рейтингова оцінка з часовим горизонтом прогнозування 1 квартал розраховується наступним чином: $R(1) = 3 \cdot 0,4016 \cdot DF(1) + 2 \cdot 0,877 \cdot RA(1) + 1 \cdot 0,3273 \cdot NP(1) = 1,2048 \cdot DF(1) + 1,754 \cdot RA(1) + 0,3273 \cdot NP(1)$. Рекомендовані дерева рішень надають оцінки для $DF(1)$, $RA(1)$ та $NP(1)$, які перебувають в межах від 0 до 1. Відповідно інтегральна рейтингова оцінка $R(1)$ перебуватиме в межах від 0 до 3,2861. Чим більше значення $R(1)$, тим менш надійним є банк, оскільки максимальне значення отримується при умові, що банку прогнозується дефолт у наступному кварталі ($DF-1=1$), рентабельність його активів за нерозподіленим прибутком у наступному кварталі також прогнозується на рівні нижчому за середню по банківській системі ($RA-1=1$) і прогнозується збиток у наступному кварталі ($NP-1=1$).

Застосування рекомендованої методики розрахунку рейтингової оцінки банків дозволяє:

- 1) врахувати пріоритети користувачів рейтингової інформації;
- 2) поєднати в залежності від потреб користувачів в рамках єдиного підходу переваги РІТ- і ТТС-методик;
- 3) вибрати і оцінити цільові показники надійності отриманих рейтингів;
- 4) здійснювати рейтингове управління банком.

Висновки. В ході дослідження була розроблена оптимальна методика формування надійних банківських рейтингів за публічною фінансовою звітністю українських банків. Оптимальна модель прогнозування цільового показника формується у вигляді дерева рішень, яке враховує мінімально можливу кількість найбільш дискримінантних немультіколінеарних факторів. Запропонована методика розрахунку банківських рейтингів на основі відкритої фінансової звітності українських банків показує кращі показники надійності, ніж рейтинги уповноважених рейтингових агентств України.

Список використаних джерел:

1. Бабкіна І. Є. Адекватність оцінок провідних рейтингових агентств / І. Є. Бабкіна // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2011. – № 4. – С. 61-71.
2. Батковський В. А. Рейтингова оцінка діяльності банків / В. А. Батковський // Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 145-150.
3. Исмагилова Л. А. Концептуально-методические подходы к оценке внутреннего рейтинга коммерческого банка / Л. А. Исмагилова, З. Н. Идрисова, А. Р. Саттарова // Вестник ВЭГУ. – 2011. – № 1 (51). – С. 31-39.
4. Карминский А. М. Рейтинги в экономике: методология и практика / А. М. Карминский, А. А. Пересецкий, А. Е. Петров. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 236 с.
5. Миронов Ю. Б. Сильні та слабкі сторони різних показників надійності банківських рейтингів / Ю. Б. Миронов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 6, Ч. 5. – С. 26-30.
6. Самородов Б. В. Теоретичний аналіз сучасних методик визначення кредитного рейтингу банку / Б. В. Самородов //

Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2012. – № 2 (13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fkd.org.ua/article/viewFile/25124/22582>.

7. Altman E. I. The Impact of Rating Agencies' Through-the-Cycle Methodology on Rating Dynamics / E. I. Altman, H. A. Rijken // Economic Notes by Banca Monte dei Paschi de Siena. – 2005. – Vol. 34. – P. 127-154.

8. Kiff Jh. Rating Through-the-Cycle: What does the Concept Imply for Rating Stability and Accuracy? / Jh. Kiff, M. Kisser, L. Schumacher // IMF Working Paper. – 2013. – Vol. 13 (64). – 29 p.

9. Krahn J. P. Generally Accepted Rating Principles: a Primer / J. P. Krahn, M. Weber // Journal of Banking and Finance. – 2001. – Vol. 25. – P. 3-24.

10. Livingston M. Split Bond Ratings and Rating Migration / M. Livingston, A. Naranjo, L. Zhou // The Journal of Banking and Finance. – 2008. – No. 32 (8). – P. 1613-1624.

11. Löffler G. An Anatomy of Rating Through the Cycle / G. Löffler // Journal of Banking and Finance. – 2004. – Vol. 28. – Issue 3. – P. 695-720.

12. Merton R. C. On the Pricing of Corporate Debt: the Risk Structure of Interest Rates / R. C. Merton // Journal of Finance. – 1974. – No. 29. – P. 449-470.

Рецензент д.е.н., професор Башнянин Г.І.

УДК 334.021:504.03

Смачило В.В., к.е.н, доцент

Халіна В.Ю., к.е.н, доцент

Харківський національний університет будівництва та архітектури

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СЕСТЕЙНОВОГО РОЗВИТКУ: ЕКОЛОГІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ

У статті розглянуто концептуально-теоретичні основи екологічної компоненти соціальної відповідальності в аспекті сестейнового розвитку, а саме: визначення понять «соціальна відповідальність», «екологічна відповідальність», «сестейновий розвиток», «сестенізація», а також основні принципи взаємодії цих категорій та функціонування соціально-економічних систем на засадах комплексного сприйняття наведених концептів.

Ключові слова: соціальна відповідальність, екологічна відповідальність, сестейновий розвиток.

Smachylo V., Khalina V.

THEORETICAL ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ECOLOGICAL AND SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS

The conceptual and theoretical foundations of the environmental component of social responsibility from the point of view of sustainable development, namely: definition of «social responsibility», «ecological responsibility», «sustainable development», «sustainisation» and the basic principles of interaction of these categories and operation of social-economic systems based on integrated perception of the above concepts are considered in the paper.

Keywords: social responsibility, environmental responsibility, sustainable development.

Смачило В.В., Халіна В.Ю.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СЕСТЕЙНОВОГО РАЗВИТИЯ: ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА

В статье рассмотрены концептуально-теоретические основы экологической компоненты социальной ответственности в аспекте сестейнового развития, а именно: определение понятий «социальная ответственность», «экологическая ответственность», «сестейновое развитие», «сестенізація», а также основные принципы взаимодействия этих категорий и функционирования социально-экономических систем на основе комплексного восприятия приведенных концептов.

Ключевые слова: социальная ответственность, экологическая ответственность, сестейновое развитие.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний розвиток економічних відносин супроводжується високим впливом на оточуюче середовище та зростанням ролі

людини в формуванні вартості. Ера індустріальної економіки змінилася ерою економіки, заснованої на знаннях, так званої «економікою знань». У роботі [1] наведено еволюцію та відмінності економіки знань від таких етапів її становлення як: традиційна економіка; інформаційна економіка; інноваційна економіка; нова економіка і, нарешті, економіка знань як вінець розвитку. Особливістю української економіки є те, що вона, в залежності від галузі та сфери діяльності, поєднує декілька типів економіки одночасно. Отже, зміна економічних формацій, підвищення ролі людини в створенні вартості, формування економіки, заснованої на знаннях, носіями яких є людина, вимагають зміни відносин всіх суб'єктів економічної системи, підвищення їх відповідальності за використання обмежених ресурсів, за напрям розвитку соціально-економічних відносин людства взагалі. Тому, останнім часом, у якості принципів даного розвитку, виступає соціальна відповідальність всіх суб'єктів соціально-економічних відносин, якими можуть бути окремі особи, громади, бізнес-структури, регіони та держави. Таким чином, саме соціальна відповідальність повинна стати фундаментом розбудови системи взаємовідносин в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичні аспекти сестейнового розвитку розглядали провідні вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: Л. С. Гринів, Л. Г. Мельник, В. Г. Полішук, В. Я. Шевчук, Л. Хенс. Дефініція категорії «соціальна відповідальність» отримала широке поширення серед закордонних дослідників, які стояли у витоків даного напрямку: У. Баффетт, Ф. Котлер, М. Х. Мескон, У. Нордхаус, Дж. Расел, П. Самуельсон та багато інших. Серед вітчизняних науковців проблему «соціальної відповідальності» досліджували О. А. Грішнова, В. К. Грищук, А. М. Колот, Е. М. Лібанова та інші. Екологічна відповідальність була об'єктом дослідження таких науковців як О. А. Грішнова, В. П. Думанська, В. В. Костицький, Р. А. Новиков, Р. Б. Прилуцький, О. В. Черних. Проте, наявність великої кількості неузгодженостей, нерозв'язаних накопичених проблем, а також необхідність побудови не лише нових підходів, а інноваційної парадигми розвитку соціально-економічних систем усіх рівнів, обумовлюють необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Цілі статті. Метою статті є узагальнення та систематизація концептуально-теоретичного базису сестейнового розвитку крізь призму екологічної компоненти соціальної відповідальності бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дефініція соціальної відповідальності має дискусійний характер та багатоваріантність розуміння. В даному дослідженні пропонується виходити з того, що соціальна відповідальність є соціальним явищем, яке може виникнути лише в суспільстві, у результаті формування правил, норм поведінки та дій всіх суб'єктів таких відносин, їх виконання, контролю, дотримання, а у протилежному випадку – застосування до порушників заздалегідь розроблених заходів впливу. Взаємодію суб'єктів соціальних відносин можна розглядати ієрархічно на різних рівнях соціально-економічної системи (людина, громада, суспільство, бізнес-структури, влада в регіоні, державі) та за різним напрямками (екологія, економіка (бізнес), праця, тощо).

Саме екологічна компонента соціальної відповідальності потребує дослідження в аспекті сталого розвитку соціально-економічних систем, адже від збереження та гармонійного розвитку екосистеми залежить наявність життя в світі. Діапазон даної компоненти варіюється від охорони праці на підприємстві та створення безпечних умов праці до підвищення екологічності виробництва, яке повинно базуватися на скороченні негативного впливу на оточуюче середовище та підвищення ефективності ресурсоспоживання та енергозбереження, яке стосується кожного індивіда окремо, громад та суспільства в цілому.

Категорія екологічної відповідальності трактується з точки зору декількох підходів [2]: класичного, згідно якого її виникнення обумовлено дією нормативно-

законодавчих актів в сфері екології; та неокласичного, де її виникнення обумовлено не лише впливом обмежувальних нормативно-законодавчих документів, а й моральністю виробників. Поєднання вказаних підходів представляє собою концепцію сталого розвитку, яка перетворює екологічну відповідальність на внутрішні правила ведення бізнесу.

Термін сталий розвиток є українською інтерпретацією поняття sustainable development (сестейновий розвиток). Під сестейновим розвитком розуміють такий розвиток, який забезпечує задоволення потреб теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

Завдання переходу людства до сестейнового (сталого) розвитку в першу чергу означає необхідність переходу до нового типу економіки – сестейнової економіки. Адже більшість проблем: екологічних, соціальних та і власне економічних, які сьогодні доводиться вирішувати людині в просуванні до сестейнового розвитку, саме економікою і обумовлені [3].

На рис. 1 представлена характеристика складових сестейнового розвитку.

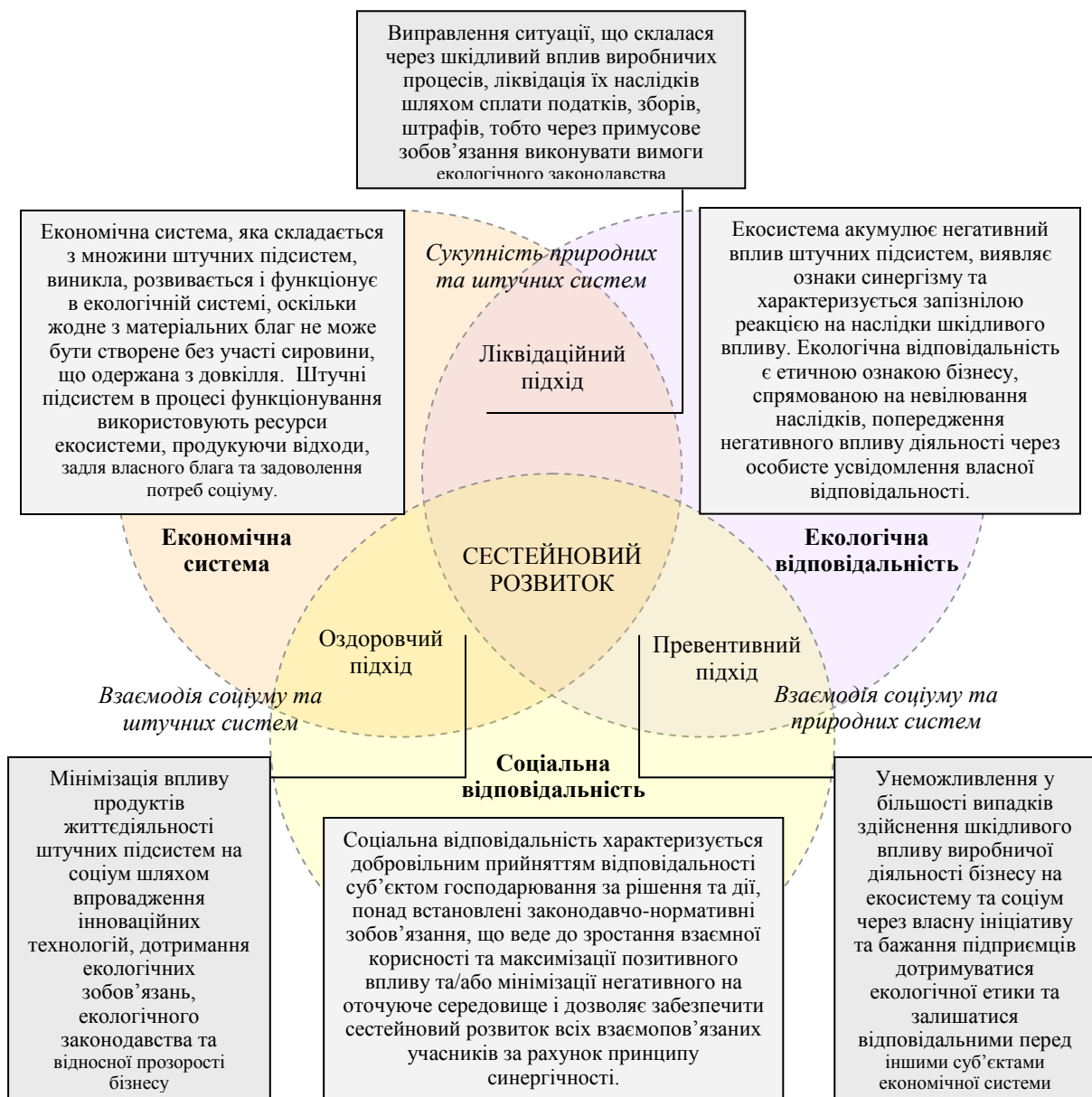

Рис. 1. Характеристика складових сестейнового розвитку (інформаційне джерело: розроблено авторами)

Отже, сестейновий розвиток соціально-економічної системи обумовлюється тріадою та триєдністю економічної системи, екологічної та соціальної відповідальності. При цьому поєднання цих окремих компонентів визначає певну модель розвитку системи. Таким чином, комбінація природних та штучних систем (економічна та екологічна систем) дає великі можливості для економічного розвитку та, в той же час, здійснює руйнівний вплив на екосистему. В цьому випадку найчастіше вдаються до виправлення ситуації шляхом ліквідації наслідків через примусовий вплив на суб'єктів економічної системи. У авторській інтерпретації такий підхід пропонується називати ліквідаційним. Сполучення та взаємодія економічної системи та соціуму, засновані на соціальній відповідальності, обумовленні задоволенням матеріальних потреб суспільства. При цьому пропонується застосовувати, так званий, оздоровчий підхід, заснований на мінімізації впливу продуктів життєдіяльності штучних систем на соціум шляхом впровадження інноваційних технологій та добровільного й сумлінного дотримання норм та стандартів, соціальних зобов'язань та екологічного законодавства. І, нарешті, детермінантою поєднання соціальної та екологічної відповідальності слугує, названий авторами даного дослідження превентивним, який унеможливує у більшості випадків здійснення шкідливого впливу штучних систем на екосистему та соціум через власну ініціативу та бажання підприємців дотримуватися екологічної етики та залишатися відповідальними по відношенню до оточуючого середовища та суспільства.

Комплекс усіх трьох складових дає підґрунтя для подальшого розвитку системи на засадах сестейновості. Таким чином, системна сестейнізація (тобто, процес формування цілісної системи, що обумовлює постійне відтворення процесів трансформації з метою сестейнового розвитку основних виробничих факторів (у тому числі матеріальної основи, нематеріальних активів і людей), а також методів управління ними) дає підстави стверджувати, що наступні відносини всередині економічної системи набудуть ознак гармонізації та збалансованості.

У традиційній корпоративній культурі соціальні та екологічні проблеми розглядаються, як правило, у протиріччі з економічними. Виснаження невідновлювальних ресурсів, наприклад, є яскравим прикладом екодиструктивної діяльності, однак, оскільки альтернативні напрями потребують значних інвестицій, то, як правило, продовжується використання дорогих традиційних ресурсів у короткостроковій перспективі [4].

Доречно ще раз підкреслити, що процес переходу до сестейнового розвитку значно ширший власне екологічного вдосконалення, що розуміється як зниження технократичного навантаження на природні системи. Вони охоплюють широкий спектр явищ зміни якості соціально-економічних систем, включаючи їх гуманізацію, дематеріалізацію, етизацію. Всі вони і повинні включатися в згадані трансформаційні процеси.

Висновки. Таким чином, сестейновий розвиток призводить до гармонізації та збалансованості відносин всередині соціально-економічної системи завдяки комплексному підходу щодо функціонування його компонентів. При цьому, слід відмітити, особливе місце екологічної компоненти соціальної відповідальності економічної системи, яку необхідно розглядати в розрізі сестейнового розвитку. Її значущість важко переоцінити в сучасній економічній ситуації. Тому, вкрай важливо, розглядати та формувати концепцію розвитку економічної системи будь-якого рівня кризь призму екологічної компоненти в аспекті сестейнового розвитку.

Список використаних джерел:

1. Федуллова Л.І. Концептуальні засади економіки знань // Економічна теорія. – 2008. - № 2. – С. 37-59.
2. Грішнова О.А., Брінцева О.Г. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка Випуск № 151 / 2013 // Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru>.

3. Мельник Л.Г. Триалектические основы управления развитием экономических систем: монография / Л.Г. Мельник. – Сумы: Универсальная книга, 2015. – 445 с.
4. Халіна В.Ю. Економічне управління сестейновим розвитком соціально-економічної системи. // Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах: Колективна монографія / За заг. роф. Д.е.н., роф. О.С. Іванілова. – Харків: ХНУБА, 2015. – 74-82.

Рецензент д.е.н., професор Іванілов О.С.

УДК 330.341.1

Чорна М.В., д.е.н., професор

Кушнір Т.Б., к.е.н., професор

Смольнякова Н.М., к.е.н., доцент

Харківський державний університет харчування та торгівлі

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ЕЛЕКТРОННОГО РИТЕЙЛУ НА ПІДСТАВІ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті представлено огляд ринку електронного ритейлу як перспективного напрямку розвитку української торгівлі в аспекті інноваційних технологій. Визначено особливості та природу електронного ритейлу, наведено економічні оцінки, що відображують масштаби його розповсюдження, охарактеризовано тенденції розвитку, обгрунтовано виявлені проблеми, систематизовано практичний досвід реалізації інноваційних рішень, які використовують суб'єкти електронного ритейлу.

Ключові слова: електронний ритейл, онлайн-торгівля, оффлайн-торгівля, Інтернет-торгівля, омніканальний ритейл, розвиток, інноваційні технології.

Chorna M., Kushnir T., Smolnyakova N.

UKRAINIAN ELECTRONIC RETAIL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF INNOVATION TECHNOLOGIES

The article presents an overview of Ukrainian electronic retail as perspective direction of Ukrainian trade in terms of innovative technologies. The features and nature of electronic retail are defined, the economic assessment reflecting the extent of its distribution is given, trends of development is described, identified problems is grounded, practical experience in implementing innovative solutions that use electronic retail entities is systematized.

Keywords: e-retail, online-trading, offline-trading, Internet-trading, omnichannel retail, development, innovative technologies.

Черная М.В., Кушнир Т.Б., Смольнякова Н.Н.

РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОГО ЭЛЕКТРОННОГО РИТЕЙЛА В АСПЕКТЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье представлен обзор рынка электронного ритейла как перспективного направления развития украинской торговли в аспекте инновационных технологий. Определены особенности и природа электронного ритейла, даны экономические оценки, отражающие масштабы его распространения, охарактеризованы тенденции развития, обоснованы выявленные проблемы, систематизирован практический опыт реализации инновационных решений, которые используют субъекты электронного ритейла.

Ключевые слова: электронный ритейл, онлайн-торговля, оффлайн-торговля, Интернет-торговля, омніканальний ритейл, развитие, инновационные технологии.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний світ існує в умовах революційних змін у сфері інформаційного забезпечення життя, що перетворює інформаційні технології та комунікаційні системи у стратегічно важливу життєву цінність. Процес глобалізації систем масової комунікації та всеохоплення інформаційного простору

Інтернетом практично “прирікають” людство використовувати ці досягнення цивілізації у всіх різновидах своєї діяльності. Не обійшла така тенденція і торговельну сферу. Ми стаємо свідками зародження так званої “електронної економіки”, яка, передусім, задає принципово новий вимір і стратегічний напрям розвитку сфері товарного обігу, формуючи нову інфраструктуру системи послуг.

Поява глобальних мереж зв'язку, і перш за все – Інтернету, привела до справжньої революції у сфері організації та ведення комерційної діяльності [1, с. 343]. Деякі види такої діяльності більш сприятливі для використання електронних форм її здійснення, наприклад, сфера програмного забезпечення, дистанційного навчання, надання банківських чи інформаційних послуг, операції на фондовому ринку та таке інше. Для інших підприємств, які можуть собі дозволити не так швидко реагувати на електронне середовище, імплементація он-лайн форм ведення бізнесу все одно є неминучою.

Поступовий перехід в електронний сегмент ритейлу в світі відбувається вже давно, хоча торгівля вважається однією з галузей, що мають низький інноваційний потенціал порівняно з підприємствами високих технологій. Але без впровадження інноваційних технологій майбутній розвиток торгівлі неможливий. У торговельну галузь України активно вступають передові технології торгівлі та маркетингу, різноманітні інформаційні, технічні та технологічні інноваційні проекти розвитку, які докорінним чином змінюють традиційне уявлення про торговельний бізнес [2, с. 7]. До того ж, внаслідок наявності у “всесвітній павутині” різноманітних форм комунікацій: від спілкування в соціальних мережах до проведення аукціонів, вебінарів, конференцій, презентацій, використання рекламної продукції, навчання та багато чого іншого, за допомогою “он-лайн” засобів можна знайти велику кількість споживачів.

На сьогодні Інтернет-торгівля показує найшвидші темпи зростання, перетворюється в один з інструментів для ведення бізнесу [3, с. 99], перерозподіляє фінансові потоки, є потужним імпульсом для розвитку торгівлі. При всій позитивності розвитку цього напрямку торгівлі, відсутність системного наукового підґрунтя, необізнаність та невизначеність виробників, споживачів та посередників з методами переходу в електронний спосіб взаємодії, створює певну проблемність в торговельних взаємодіях між учасниками ринкових відношень. А сам цей розвиток має стихійний характер і дещо непередбачено впливає на торговельну сферу в цілому. Цьому є об'єктивна причина – Україна з запізненням приєдналась до цього процесу, і суб'єктивні бар'єри – в національній торговельній сфері вкрай незадовільно формуються законодавчі та інституціональні умови ведення торговельного бізнесу. Тому, враховуючи глобальний характер та перспективність Інтернет-бізнесу, дослідження електронного ритейлу як нового напрямку розвитку української торгівлі в аспекті інноваційних технологій є науково необхідним, а розробка і використання регуляторних механізмів як частини стратегії управління розвитком торговельного бізнесу, є затребуваними життєвими реаліями.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблематикою торговельної діяльності в умовах змін механізмів та технологій її організації займалися такі науковці як В. В. Апопій, І. В. Височин, Л. О. Лігоненко, А. А. Мазаракі, І. П. Міщук, представники харківської, полтавської наукових шкіл та багато інших. Вивченню теоретико-прикладних аспектів електронного ритейлу присвятили свої наукові праці О. М. Ананьєв, І. Т. Балабанов, М. Ю. Берко, Є. В. Відіщева, Л. С. Винарик, В. А. Висоцька, Н. Т. Гринів, М. Л. Калужський, Б. І. Копитко, А. С. Крутова, М. С. Лебеденко, Н. С. Меджибовська, А. М. Одарченко, Н. Л. Савицька, І. І. Свидрук та ін.

Однак в опублікованих працях неповно висвітлені питання структурних особливостей та операційних процесів електронної торгівлі, а сам механізм управління підприємствами електронного профілю є не достатньо розробленим. Необхідність забезпечення ґрунтовної наукової підтримки, особливо на етапах стрімкого

розповсюдження електронного ритейлу зумовлюють актуальність дослідження обраної тематики.

Цілі статті. Метою статті є узагальнення результатів дослідження сучасного стану, особливостей та тенденцій розвитку суб'єктів українського електронного ритейлу, огляд досвіду реалізації інноваційних рішень у практиці їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні тематика електронного ритейлу набуває все більшої популярності серед споживачів, суб'єктів бізнес-середовища, науковців. Це пояснюється високими темпами щорічного зростання Інтернет-аудиторії. Її загальна кількість на всій території України, без врахування Криму, складала у 2014 році 18,8 млн. користувачів, а на кінець 2015 р. вже 21,8 млн., тобто 59% всього населення країни (для порівняння у США цей показник становить 78%, у Великобританії – 84%, Німеччині – 83%, Норвегії – 97%). Найбільш активно зростає аудиторія похилого віку. Вже кожен 10-й українець віком 65 років та кожен другий сільський мешканець є користувачами електронної “павутини” [4].

Не маючи ще великого досвіду, але усвідомивши деякі переваги електронної комерції (систематизація яких наведена у праці [5]), збільшується кількість українців, які користуються послугами купівлі через Інтернет-мережу порівняно з традиційним відвідуванням торговельних об'єктів. “Прискорення ритму життя і нова звичка вирішувати питання на ходу визначають прагнення сучасного покупця” [6]. Але, у той же час, українські користувачі найчастіше відвідують мережу з метою отримання інформації та задля розваг, а комерційна складова відстає у розвитку.

Дані, зібрані аналітичними службами, свідчать, що близько 14% українського населення користуються послугами інтернет-торгівлі. Половина Інтернет-покупців – молодь у віці 25-34 років, покупців старше 65 років всього 2%. Споживачі надають перевагу купівлі через Інтернет основних категорій реальних товарів: побутової техніки, електроніки, одягу, косметики і парфумів, товарів для дітей, аксесуарів і подарунків [6, 7]. Зростає частка купівлі квитків на транспорт і культурні заходи, продуктів харчування, будівельних матеріалів, медичних препаратів, автотоварів, товарів для дому (меблів) та спортивного інвентарю, у зв'язку з бойовими діями на сході України виріс попит на військову продукцію (за даними Allbiz, кількість бажаючих придбати товари з категорії “військово-промислового комплексу” в 2014 році збільшилася в 2,5 рази, а ця товарна категорія потрапила в 20 найпопулярніших на майданчику) [8].

У світовому просторі електронної торгівлі велику частку займають віртуальні товари (цифрові, електронні), які можна “скачати”, тобто це різні нематеріальні об'єкти, наприклад, файли, програми, об'яви, онлайн-ігри, електронні книги, фільми, музика, відео, цифрові фотографії, інформація про ціни тощо, та доставка яких здійснюється в реальному режимі часу і практично без витрат на постачання. Цей сектор продажу займає у деяких країнах до 70% загального обсягу. На таку активність попиту відповідає і пропозиція вітчизняних послуг електронного ритейлу. Бізнес-суб'єкти українського електронного ритейлу представлені віртуальними Інтернет-магазинами, торговельними онлайн-майданчиками, сайтами з оголошеннями, маркетплейсами, прайс-агрегаторами, сервіс-провайдерами. Зростає кількість українських онлайн-покупців, які користуються торговельними платіжними терміналами, мобільними пристроями, хмарними сервісами, цифровим контентом. Одночасно спостерігається зацікавленість до покупок через соціальні мережі (ВКонтакте, Facebook, MySpace, Twitter, YouTube, mail.ru тощо), у 2014 р. 39% онлайн-покупців робили покупки через соціальні мережі [6-8].

Зрозуміло, що така тенденція зберігатиметься і надалі, тобто український електронний ритейл вже пройшов стадію зародження і поступово налагоджує свої норми, правила та операційні технології, накопичує знання та досвід, вчиться приймати виважені рішення. Але це не означає, що ситуація на ринку електронного ритейлу

безпроблемна.

На сьогодні оцінити стан розвитку електронної торгівлі в Україні досить складно з причини відсутності необхідної статистичної інформації. Окрім того, наявна статистична інформація є недостатньо прозорою у зв'язку з тим, що національними та міжнародними статистичними службами при дослідженні охоплюється не весь перелік підприємств, а деякі підприємства приховують реальні дані щодо своєї діяльності [9, с.72]. “Розмиває” статистику також присутність на ринку значної кількості маленьких Інтернет-магазинів, врахувати діяльність яких не виявляється можливим, нерегульований сектор фізичних осіб, що не чітко фіксується в обліку, застосування “тіньових” готівкових розрахунків.

Середньостатистично в загальному обсязі роздрібних продажів на долю електронної торгівлі припадає у Великій Британії – 12,1%, в США – 10,6%, Європі – 7%, Україні – 2% [10]. Але ця доля щорічно зростає, зокрема в Україні не менш, ніж на 30 відсотків.

У глобальному рейтингу розвитку ринку e-commerce, де основними критеріями відбору є рівень використання Інтернету, безпека, використання кредитних карт та якість поштових сервісів, Україна займає 58-ме місце [11].

На підтримку e-commerce в Україні та врегулювання галузі електронного ритейлу стало прийняття Закону «Про електронну комерцію» (від 03.09.2015 р. № 675-VIII), який визначає організаційно-правові засади діяльності, права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції, встановлює порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем.

За даними Ekos Global, Української асоціації директ-маркетингу у 2013 р. весь вітчизняний ринок Інтернет-торгівлі оцінювався в \$2 млрд., у 2014 р. – \$1,6 млрд. (довідково: у Польщі – \$4,7 млрд., Росії – \$17,5 млрд., Західній Європі – \$118 млрд., Німеччині – \$ 69,8 млрд., Франції – \$ 70,8 млрд.). За перші шість місяців 2015 р. він скоротився на 30-40% у доларовому еквіваленті [12], але в гривні показав стале зростання: в 2014 р. склав 19 млрд. гривень, а в 2015 р. зріс до 25 млрд. За прогнозами фахівців щодо 2016 року його обсяг складе – 33,7 млрд., а у 2017-му – 44 млрд. грн. [13]. Розмір середнього чека варіюється в різних областях України і становить від 607 до 1157 грн. [8]. Все це свідчить про поступову позиційну “звичку” українців до Інтернет-діяльності.

Не дивлячись на статистичні труднощі обліку електронного ритейлу, цей вектор розвитку для торговельної діяльності вважається безперечно інноваційним. У торговельну галузь України активно вступають передові технології торгівлі та маркетингу, різноманітні інформаційні, технічні та технологічні інноваційні проекти розвитку, які докорінним чином змінюють традиційне уявлення про торговельний бізнес [2, с.7]. Останній, як відомо, має фізично представлені товари, суб'єктів та процедури паперового оформлення торговельної угоди. Електронний ритейл має електронно-цифрове оформлення угоди купівлі-продажу фізичного товару із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем [14, 15].

Онлайн-ритейл має фізично-цифрову природу економічного процесу, оскільки в ньому взаємодоповнюється фізичне представлення (наявність та доставка) товару з цифровою торговельною послугою, електронним форматом суб'єкта торгівлі (ритейлора) і фізично-цифровим проведенням трансакції (через оплату готівкою – фізично, через системи електронних грошей – цифровим способом). Суто електронна комерція спирається на триєдину цифрову природу продукту, суб'єкту та трансакції, тоді як у офлайн-ритейлі, як мінімум, два компоненти – продукт і суб'єкт представлені фізично [15].

Тобто у сучасному світі, за допомогою Інтернету, відбувається поєднання фізичних та цифрових об'єктів у єдину інформаційну систему, взаємодія реального та віртуального. Так дійсно стає зрозумілою віртуальна реальність, яка розмиває сприйняття реальності наявністю додаткових можливостей віртуального (web-)

простору. У цьому сенсі електронний ритейл стає своєрідною електронно-інформаційною структурою, де відбувається заміна деяких фізичних торговельних послуг електронно-автоматизованими, завдяки яким здійснюється реалізація фізичного товару через матеріалізацію віртуально-представленої пропозиції та дистанційно організованого продажу. Але для традиційного ритейлера необхідність кардинальних змін (придбання програмного забезпечення, інвентаризація, вибір серверної платформи, інтеграція всіх даних, повне або часткове оновлення бізнес-процесів) вносить певних складнощів в опанування новітніх технологій.

У ході опитування, яке проводила компанія Retail Systems Research (RSR), 84% ритейлерів по всьому світу вважають, що створення безперервного клієнтського досвіду через різні канали продажів відіграє дуже важливу роль, але тільки 3% за даними CMO Council and SAS повністю інтегрували online і offline аналітику, не кажучи вже про інтеграцію всіх функцій і процесів. Нещодавній звіт MIT під назвою «Beyond the Checkout Cart» визначає омніканального споживача як базовий еталон, що формує елемент для майбутнього як e-commerce проєктів, так і звичайних оффлайн магазинів [16].

Концепція omnichannel retail (омніканальний ритейл) набуває все більше популярності серед ритейл-операторів як новий інтегрований, більш персоніфікований підхід до клієнтів, який припускає можливість фізичного відвідування торговельної точки, або його відсутність, та передбачає створення різних інтерфейсів, через які клієнт приходить до одного і того ж ритейлера, а всіма процесами управляє одна CRM-система. З точки зору операційних особливостей, ведення бізнесу в такий спосіб дозволяє онлайн-продавцям поступово накопичувати інформацію про попередні покупки та вивчати поведінкові моделі (поняття big data, user experience і customer care), які вже не перший рік є одними з ключових парадигм операторів ринку, спрямованих на підвищення рівня конверсії. З точки зору споживача, така система охоплює всі етапи покупки товару: пошук, попереднє тестування, власне купівлю, доставку/самовивіз і повернення товарів; та відповідає за усіма його вимогами щодо ціни, обслуговування, доступності та зручності.

Межа між онлайн і оффлайн сегментами торгівлі поступово стає все більш розмитою. Взагалі у структурі компаній світового ритейлу омніканальні оператори займають до 80%, суто онлайн-оператори становлять лише 20%.

Серед світових онлайн-ритейлерів найвідоміші – Amazon, eBay, Buy.com, а також AliExpress JD.com, присутні на українському ринку з їх широким асортиментом, привабливою ціною на якісні товари, швидкою та безкоштовною доставкою, можливістю знайти “брендовий” товар на користь феномену моди.

За даними GFK для порівняння цін в 2014 році українці віддавали перевагу трьом основним прайс-агрегаторам: price.ua, hotline.ua і market.yandex.ua. Hotline.ua був визнаний кращим прайс-агрегатором в рамках конкурсу Ukrainian E-commerce Awards 2014, торік його відвідали 21,8 млн. разів [8].

Лідером серед торгових майданчиків (маркетплейсов) є olx.ua (міжнародна мережа сайтів, що надають безкоштовно послуги онлайн-дошок оголошень у 114 країнах), який змістив на друге місце aukro.ua.

Найпопулярніші українські оператори електронного ритейлу: Rozetka.ua, Tickets.ua, Slando, Aliexpress.com, Prom.ua, Aukro, Mobilluck.com.ua, ModnaKasta, LeBoutique, Sokol, FotoMag, Deshevshe.net.ua та інші в перспективі будуть будувати бізнес з урахуванням омніканальності, як наприклад, відкриття шоу-румів ритейлером Rozetka.ua, сайт якого утримує позицію лідера на ринку за рівнем продажів (13%) та кількістю відвідувачів, поділяючи першу трійку місць з китайським AliExpress і торговою площадкою Prom.ua.

Майже всі відомі світові оффлайн-ритейли – Wal-Mart, Amazon (США), Carrefour (Франція), Tesco та Marks&Spencer (Великобританія), Dell, Signet Jewelers (США), Yoox (Італія) – мають якщо не сайт-проєкти, то власні брендові інтернет-

магазини. Серед вітчизняних представників роздрібної торгівлі інтернет-магазини створили Comfy, Фокстрот (частка якого в 2014-му складала 3%, що відповідало 2 місцю на ринку електронного ритейлу за обсягами продажів, але у квітні 2015 р. його викупив Sokol.ua), Eldorado, Intertop, Allo, Argo, Helen Marlen, L'Oreal, Fozzy, Watsons, “Антошка”, “Лэтуаль”, інші відомі українському споживачу торговельні марки.

Таким чином, наявність web-сайту чи іншого інтернет-представництва підвищує обсяги продажу в оффлайн-магазинах, і, навпаки, онлайн ритейлери намагаються відкривати стаціонарні представництва для демонстрації товарів. Для українського ритейлу в сенсі омнікальності досвід іноземних лідерів роздробу стає показовим з точки зору клієнтського визнання та формуванні іміджу.

Сьогодні, продавці повинні використовувати безліч інструментів, щоб взаємодіяти зі споживачем у реальному часі. Основним завданням такої взаємодії є організація Інтернет-реклами, розширення присутності власного бренду онлайн з метою залучення максимально широкої аудиторії, збільшення пошукових запитів за конкретним брендом і кількості відвідувань веб-сайту. Вирішують це завдання оператори через: оптимізацію Лендінг-сторінки в онлайн і мобільному сегменті; розміщення торговельної марки в соціальних мережах та на всіх популярних платформах; використання оплачених сервісів для зручності та поширення можливостей пошуку товарів, тобто так звану *SEO-оптимізацію сайту* (англ. *search engine optimization*), його “розкручування”, “просування”; застосування *крауд-технологій* (оптимальних інструментів управління рішенням споживачів); таргетинг та ретаргетинг.

Практичний досвід реалізації інноваційних рішень, які використовують суб'єкти електронного ритейлу, можна розподілити за видами транзакцій на три групи [17]: фінансові; торговельні та комунікаційні; логістичні.

Щодо реалізації фінансових транзакцій, то їх ефективність залежить від специфіки систем взаєморозрахунків, які являють собою сукупність платіжних засобів, способів оплати, використання платіжних інструментів, до яких належать платежі при доставці товару готівкою, а також електронні розрахунки (банківські перекази, платіжні картки, смарт-картки, інтернет-банкінг, мобільний банкінг, розрахунки в платіжних терміналах торгово-сервісних підприємств, а також в мережі Інтернет, електронні гроші, електронні чеки та ін. на ринку платіжних систем України).

Згідно з даними НБУ, зараз в Україні знаходяться в обігу майже 30 млн. активних платіжних карток, 33 424 банкомати, з них торговельних – 168 720. Починаючи з 2012 року, щороку українці проводять за допомогою “пластику” понад трильйон операцій [18], кількість безготівкових платежів у 2015 році, порівняно з 2014 р., зросла майже на 60% і склала більше \$ 3 млрд. [19], їх частка у загальному обсязі операцій склала 64,7%.

У світовій практиці більше за 60 % онлайн-споживачів здійснюють оплату банківською картою і 25 % використовують систему електронних платежів, що значно інтенсифікує розвиток онлайн-торгівлі. Для країн з транзитивною економікою, наприклад України, ситуація обернена: близько 71 % респондентів оплачують онлайн-покупки готівкою під час доставки, 19% обирають спеціалізовані системи онлайн-платежів, 18% оплачують замовлення за допомогою банківських карт, 13% обирають банківські перекази та 7% – післяплату [20]. За іншими даними більш надійним способом оплати “з рук в руки” при отриманні товару зазвичай віддають перевагу ще більше – 85-90% українців (для порівняння в Люксембурзі 99% розрахунків здійснюється в електронній формі) [21]. У той же час сайт ПрАТ «Київстар» стверджує, що найпопулярнішими способами оплати вже є безготівковий розрахунок і накладений платіж і тільки чверть покупок оплачують готівкою [8]. Отже, ситуація зі статистичними підрахунками реальних даних на ринку електронного ритейлу досить суперечлива, що створює кардинальні розбіги в показниках, та обмежує намагання фахівців щодо однозначної оцінки.

Складна ситуація на вітчизняному споживчому ринку обумовлена також низьким рівнем купівельної спроможності населення, його незацікавленістю у користуванні платіжними картками, недостатнім розвитком інфраструктури обслуговування платіжних карток, високим рівнем недовіри до суб'єктів е-торгівлі, наявністю прикладів махінацій та злочинів в мережі, що відіграє гальмуючу роль у розвитку електронного ритейлу.

До того ж використання у якості засобу оплати безготівкових платежів носить обмежений характер ще й тому, що це пов'язано з інвестиціями для впровадження карткових розрахунків, додатковими витратами торговців на придбання та обслуговування обладнання, навчанням персоналу, а також зменшує можливості підприємств для роботи на "сірому" ринку (нелегальні поставки, економія на податках). Відповідно, не зважаючи на очевидні переваги платіжних карт над розрахунками готівкою, частина підприємств продає свої товари за різною ціною в залежності від способу оплати [22], при цьому оплата картками на кілька відсотків дорожча, ніж кешева транзакція.

Але "звичка" до банківських карток та інших систем електронних розрахунків все ж таки укріплюється. Покупці звикають до безготівкових платежів (найчастіше іноземні торгові майданчики не пропонують вітчизняному покупцеві інших опцій оплати), і більш охоче розплачуються картками в українському онлайні. Протягом 2014-2015 рр. майже 70% великих українських інтернет-магазинів почали використання безготівкового розрахунку.

Важливим фінансовим гарантом усіх електронних угод виступають банки. Протягом останніх років в Україні спостерігається стала тенденція до щорічного збільшення вітчизняними банками емісії платіжних карток, торговельних терміналів та поштових банкоматів.

Згідно з статистичними даними НБУ щодо кількості платіжних карток та інфраструктури їх обслуговування за станом на 01.10.2015 р. у розрізі банків-членів платіжних систем ринок розподілено між 104 банками. Безумовним лідером та найбільшим гравцем фінансового сегменту є ПАТ КБ "ПриватБанк" (48,5% від загальної суми платіжних карток в обігу і 53,11% від загальної суми активних з них), до першої п'ятірки входять відповідно: АТ "Ощадбанк" (16,24% і 13,2%), АТ "Райффайзен Банк Аваль" (6,9% і 6,77%), ПАТ "ПУМБ" (3,36% і 2,24%) і АТ "УкрСиббанк" (3,33% і 3,4%) [23].

За даними статистики компанії MasterCard, зростання обсягів та частки безготівкової оплати покупок дозволив Україні вийти на третє місце в Європі за зростанням кількості транзакцій за пластиковими картками, а завдяки підтримці терміналами оплати безконтактними картками, Україна посіла 4-е місце серед усіх країн Європи за рівнем розвитку інноваційних безконтактних платежів [24].

Серед найбільш розповсюджених виділяють платіжні середовища: BidPay, BillPoint, Q-Pass, i-Escrow, CyberCash, EDI Messages, Opening Buying on Internet (OBI), Internet Open Trading Protocol, Java СС Framework. В Україні найбільш поширеними є: Egold, WebMoney Transfer, Яндекс.Деньги, Інтернет.Гроші, МонеХу, Максї тощо.

З початку 2015 р. виходять на ринок України платіжні системи PayPal, GoogleWallet, ApplePay та інші міжнародні системи інтернет-розрахунків, у 2016 р. MasterCard планує запустити електронний гаманець MasterPass, який дозволить власникам карт зручно і швидко здійснювати платежі в Інтернеті з різних пристроїв [25]. За умов їх впровадження, можливо на український ринок електронних розрахунків звернуть увагу такі компанії як Google Checkout, Amazon Payments, Dwolla, WePay та ін.

Застосування цих платіжних систем та засобів дозволять українцям оплачувати послуги і товари по всьому світові без посередників і сплати банківських комісій, а також купувати товари в іноземних магазинах напряму і не виходячи з дому, але реалізована вона може бути лише за умов використання інноваційного потенціалу

української банківської системи.

Перелік інноваційних продуктів, які використовує переважна більшість українських банків відносно електронного ритейлу досить широкий: платіжні міні-термінали; онлайн-інкасація; віртуальні банківські “Інтернет-картки”; так звані «захищені платежі», суть яких зводиться до використання в транзакції коду доступу до коштів (без нього отримати оплату неможливо); хмарні операційні системи; мобільні додатки для мобільних пристроїв; послуги онлайн-консультування; системи багаторівневої верифікації, коли при здійсненні покупки в Інтернеті платіж за товар або послугу заморожується на рахунку банку, поки покупець не підтвердить отримання товару, що робить платежі в мережі більш безпечними та інші.

Вдала реалізація торговельних та комунікаційних транзакцій другої групи забезпечується чіткою організацією торговельно-технологічного процесу з конкретно інформаційною підтримкою в Інтернеті через: електронні представництва – сайти, Web-вітрини, Web-каталоги, які несуть важливе інформаційне та рекламне навантаження і формують подальшу емоційно-психологічну поведінку покупця; систему інтерфейсу, яка дозволяє легко отримати повну та достовірну інформацію про товари; рейтингове порівняння ідентичних товарів за різними критеріями; наявність електронного кошику, що регулює запаси ритейлора синхронно з заповненням покупцем форми замовлення в он-лайн. Залежить це перш за все від правильно обраної безпечної серверної платформи, надійності послуг Інтернет-провайдера та використаних програмних продуктів, що дозволяє запобігти низки певних технічних проблем.

Щодо програмного забезпечення, то як великі мережеві системи, так і поодинокі Інтернет-магазини вишуковують свій ексклюзивний пакет програм, а тому програмне забезпечення у цій сфері будується на ноу-хау. При його розробці враховуються декілька факторів, в тому числі операційна простота за умов комфортності споживача, “свій фірмовий стиль” та орієнтація на клієнта.

Сучасний споживач досить прискіпливий і приймає позитивні рішення за умов максимальної зручності, комфортного замовлення з дому, збереження часу, більш розширеного асортименту. Тому він воліє знайти єдиний онлайн-майданчик із зрозумілим інтерфейсом, багатим різноманіттям груп товарів, що набагато зручніше, ніж перевірка кожної Інтернет-точки на ступінь надійності.

У 2014 р. 93% українських онлайн-покупців користувалися торговими площадками та сайтами з оголошеннями (slando.ua/olx.ua, aukro.ua, prom.ua), 77% – сайтами для порівняння цін (price.ua, hotline.ua, market.yandex.ua), 39% – робили замовлення через соціальні мережі (порівняно з 2013 р. – 12%) [7].

Особливо приваблюють українських користувачів веб-портали, які пропонують знижки або промокоди (числово-буквенні комбінації, що при вводі у спеціальне поле на сторінці замовлення товару в магазині дозволяють отримати відсоткову чи абсолютну знижку, виражену в гривнях, безкоштовну доставку або подарунок до замовлення) для купівлі товарів он-лайн. Вони швидко завойовують долю ринку і покликані показати користувачам реальну вигоду від здійснення купівель в Інтернеті та можливість заощадження за допомогою промокодів [11].

Підвищують ефективність торговельних та комунікаційних транзакцій також використання мобільних додатків і корпоративного програмного забезпечення, пов'язаного з бек-офісом.

Мобільна комерція та мобільні платежі є однією з сучасних інноваційних технологій електронного ритейлу. Транзакціями через мобільні пристрої займаються багато компаній, у тому числі, мобільні оператори та банки. Стрімке зростання мобільного ринку є надійним підґрунтям щодо перспектив його використання в електронному ритейлі.

Зараз в Україні взагалі нараховується 15 мільйонів користувачів мобільних пристроїв, кожен четвертий має смартфон (для порівняння у 2013 р. тільки 9%

населення), 35% користувачів виходять в Інтернет за допомогою декількох пристроїв [25]. За даними Google Україна, в 2014 році 70% клієнтів робили покупки зі стаціонарних комп'ютерів, що на 9% менше, ніж в 2013-му. 63% отоварюються через ноутбук, 18% – зі смартфона і 13% – з планшета. Зі світових тенденцій у середньому по світу 80% опитаних купують в Інтернеті за допомогою комп'ютерів, 44% використовують смартфон, а 31% – планшет, серед європейців, які отоварюються в Інтернеті 33% користаються смартфоном, 24% – планшетом [8].

Зростання кількості комунікаційних транзакцій на користь електронного ритейлу відбувається також завдяки появі високошвидкісного Інтернету, зв'язку поліпшеної якості (Life, МТС, «Київстар» вже використовують 3G-зв'язок, найближчим часом з'явиться 4G), використанню за їх допомогою спеціально розроблених програмних додатків.

У світі вже більше 30% транзакцій у мережі здійснюється з мобільних пристроїв. Іноземні електронні ритейлори використовують програми для смартфонів або технологічні кіоски під час перебування в магазині з наступною доставкою товарів споживачу, або ж покупець може самостійно забрати товари в зручний для нього час. Також існує сервіс “натисни і забери”, який передбачає здійснення замовлення в Інтернеті, але отримання безпосередньо у традиційному магазині. Крім того, деякі ритейлери дозволяють повертати в магазин покупки, зроблені он-лайн [16].

Мобільні оператори активно використовують функції мобільного фандрейзингу, як то надсилання sms або дзвінка на певний номер з метою збору коштів для реалізації благодійних та інших проектів, а також пропонування прихильникам придбати контент для мобільного телефону (наприклад, рингтон) або замовити і сплатити по sms будь-яку фірмову дрібницю (наприклад, браслет кампанії), який потім надсилають поштою.

Експерти погоджуються з твердженням, що необхідно перебудовувати свій бізнес вже зараз для того, щоб бути успішними і далі, але для успішної інтеграції в електронний ритейл мобільних систем потрібно правильне визначення цільової аудиторії [12].

Третя група транзакцій пов'язана з вчасним та якісним матеріальним забезпеченням дистанційних торговельних угод, тобто організацією логістичних потоків, яке не є одноразовою роботою, а потребує постійної уваги та модернізації. Логістичні транзакції пов'язані з управлінням ланцюгом постачання товарів та складським обліком для його забезпечення. У цьому напрямку є свої особливості в українському електронному ритейлі.

Постачання товарів до споживача потребує часу (1-5 днів в залежності від віддаленості пункту призначення) і витрат (в містах 5-12% від вартості товару, в сільській місцевості – до 20% в загальній сумі замовлення) та використання послуг різноманітних служб постачання.

Бізнес-суб'єкти українського електронного ритейлу під час здійснення дистанційно укладених угод залучають поштово-логістичні компанії, які у свою чергу репрезентують п'ять сегментів діяльності: транспортно-експедиційні послуги; професійні складські послуги; експрес-доставка; комплексні логістичні рішення (контрактна логістика); управління ланцюгами поставок.

На ринку спеціалізованих логістичних послуг України активно функціонують транснаціональні (“FM Logistics”, “Revival Express”, “Danzas”, “Kuehne and Nagel”, DB Schenker Україна, DHL Global Forwarding, DPD, TNT, UPS, Raben, Dimex тощо) та вітчизняні (“Українські вантажні кур'єри”, “Комора – С/СAB-сервіс”, “Ост-Вест Експрес”, “Центр транспортної логістики”, “Ексім Лоджистік Україна”, “Укртранс”, ін.) логістичні компанії. Ефективна співпраця з ними вирішує для електронного ритейлу низку транспортних, експедиційних, страхових, пакувальних, складських, інформаційних питань.

В Інтернеті є сайт myCargo.com.ua, який представляє собою каталог у сфері вантажоперевезень України, де зібрано 65 вітчизняних компаній – служб доставки.

Безумовний лідер – УДППЗ “Укрпошта” – налічує понад 14 тис. відділень по всій території країни, з них понад 10 тис. – у сільській місцевості. Основною альтернативою при отриманні вищезгаданих послуг є “Нова Пошта” (2500 відділень), “Ін-Тайм” (2000 пунктів видачі вантажів по всій Україні, з яких 548 стаціонарних відділень та 1477 почтоматів), “Делівері” (220), “Автолюкс” (200), ТзОВ “Торговий дім “Міст Експрес” (145) тощо. Окрім того, найбільш відомі: “Нічний Експрес”, “Укркур’єр”, САТ, “Inter Express”, “Евро Експрес”, “Гюнсел”, “Українська поштова група, “Український експрес” та інші, які переважно пропонують повний комплекс логістичних послуг, зокрема перевезення, зберігання, пакування, обробку вантажів, стікетування [26].

В електронному ритейлі пропонують доставку товарів споживачу декількома способами: самовивозом, кур’єрською доставкою власним кур’єром або кур’єрськими компаніями, поштовим перевізником. Розвиваються й такі інноваційні форми постачання, як автоматизовані служби доставки (поштомати). При цьому важливими технологіями є штрих-кодування, QR-кодування та інші технології, які дають можливість обміну даними.

Під час організації постачання онлайн-ритейлери орієнтуються на налагоджений процес доставки в регіони, зменшення витрат при вчасній доставці товарів, зручні сервіси і тарифи, які надають приватні поштово-логістичні компанії, підвищення надійності обслуговування замовників, покращення в цілому економічних показників діяльності підприємства.

Таким чином, в цілому слід зазначити, що інноваційні технології електронного ритейлу постійно розвиваються. При цьому світові тенденції випереджають вітчизняні за темпами розвитку, але українські оператори вже конкурують з іноземними за покупця і демонструють стійкий приріст як обсягів продажу, так і частки ринку. За сучасних умов вітчизняні ритейлери розуміють перспективність застосування інноваційних технологій електронного способу продажу товарів та готові впроваджувати їх з метою підвищення рівня якості обслуговування та поліпшення задоволення потреб споживачів.

Висновки. Електронний ритейл – це новий об’єкт дослідження для економічної науки, яка має у вивченні цієї сфери свої проблеми і завдання. В сучасних умовах це актуальний інноваційний вектор динамічного розвитку сфери торгівлі, що підтверджує широкий спектр інноваційних технологій, які використовуються підприємствами оффлайн торгівлі, та наявність великої кількості онлайн-ритейлерів.

За результатами проведеного дослідження з’ясовано, що вітчизняний сектор електронного ритейлу має власні особливості та характеризується швидкими темпами зростання. Дані українських реалій свідчать, що перспективи розвитку електронного ритейлу в Україні достатньо сприятливі. Стрімке зростання Інтернет-аудиторії, масове використання мобільних пристроїв та поширення мобільного шопінгу, покупки з будь-якого гаджета і в будь-якій точці світу, автоматизація та поява омніканальних каналів продажів товарів, розповсюдження різноманітних платіжних систем, зростання обсягів безготівкової оплати покупок та кількості транзакцій за пластиковими картками, активне впровадження електронних розрахунків та обладнання для їх здійснення, наявність розгалуженої транспортно-логістичної інфраструктури виступають потужними драйверами активного розвитку українського електронного ритейлу, торгівлі та підприємництва взагалі.

Розкриті особливості вітчизняного електронного ритейлу та наведені економічні оцінки, що характеризують масштаби його розповсюдження, свідчать на користь поглиблення і розширення наукових досліджень у сфері цього “торговельного феномену” нашого часу. А головний результат наукової підтримки електронного бізнесу полягає в тому, щоб запропонувати нові інструменти інституціонального регулювання суттєвих дисбалансів, що виникли в торговельній ритейл-системі.

Цей цікавий науковий об’єкт може приваблювати науковців з самих різних боків, оскільки у кожній окремій сфері знань свої інтереси і свої завдання. В нашому

випадку, економічна наука, що прагне внести нові знання в електронну торгівлю як нове інноваційне явище, повинна поставити та надати відповіді на такі питання:

- у яких показниках оцінювати (вимірювати) характеристики електронного ритейлу (темпи розвитку, корисність і негативи);
- ступінь його впливу на економічні відношення (у тому числі на інституціональну систему забезпечення цих відносин);
- які елементи (складові) цього процесу необхідно стимулювати, а для яких створювати бар'єрні обмеження;
- вплив електронного ритейлу на споживчий ринок;
- які віднайти і впроваджувати методи і механізми регулювання розвитку Інтернет-торгівлі.

Цей неповний перелік завдань економічної науки у сфері електронного ритейлу потребує широкомасштабних досліджень і має на меті перевести “непередбачувану стихію” у регульований режим розвитку.

Економічна наука на відносинах з новим явищем (новою моделлю торгівлі) оцінює і сама себе, і свою спроможність до дослідження складних організаційно-економічних інновацій, свою забезпеченість інформацією для його пізнання, власний інструментарій аналізу й прогнозу (відомо, що інструментарій цей необхідно оновлювати згідно принципу: радикально нові проблеми вирішуються новими методами й інструментами). Наука має визначити також своє місце і роль як регулятора нового процесу.

Постановка таких завдань перед економічною наукою обумовлена доцільністю переходу її від ролі простого спостерігача всього, що вже відбулося у наш швидкозмінний час, до безпосереднього учасника процесу. Роль спостерігача зараз вже не задовольняє ні її саму, ні Інтернет-спільноту, ні суспільство в цілому.

Більш важлива нова парадигма економічної науки – бути активною складовою частиною управління розвитком суспільства, на базі аналізу здійснювати синтез нового: нові системи, нові відношення, нові результати.

Список використаних джерел:

1. Одарченко А. М. Особливості електронної комерції та перспективи її розвитку в Україні / А. М. Одарченко, К. В. Сподар // Бізнес Інформ. – 2015. – №1. – С. 342-346.
2. Лігоненко Л. Інноваційний вектор розвитку торгівлі в Україні / Л. Лігоненко, Г. Красневич // Міжнар. наук.-практ. журн. “Товари і ринки”, 2011. – № 1. – С. 7-14.
3. Кушнір Т. Б. Інтернет-торгівля як суб'єкт торговельної інфраструктури та чинник забезпечення соціальної стабільності споживчого ринку / Т. Б. Кушнір // Розвиток національної економіки України: нові реалії і можливості в умовах започаткованих змін: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 21 жовтня 2015 року. – Львів: «Ліана-М», 2015. – С. 98-102.
4. Количество регулярных интернет-пользователей в Украине выросла до 21,8 млн / Исследования компании Morgan Stanley Research при поддержке Fintime [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/ru/articles/life/_kolichestvo-regulyarnyh-internetpolzovatelej-v-ukraine-vyroslo-do-218-mln/633061.
5. Патраманська Л. Ю. Електронна комерція: переваги та недоліки [Електронний ресурс] / Л. Ю. Патраманська. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/32.pdf.
6. Дельта Банк став партнером дослідження ринку електронної комерції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://deltabank.com.ua/press/news/2015/02/2119/>.
7. Українські онлайн-покупці стали активніше купувати через соціальні мережі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gfk.com/es-mx/insights/press-release/ukrajinski-onlain-pokupci-stali-aktivnishe-kupuvati-cherez-socialni-merezhi>.
8. Рынок электронной коммерции Украины. Удобство и надежность – залог успеха онлайн-продаж [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://hub.kyivstar.ua/gynok-elektronnoy-kommercii-ukrainy>.
9. Маловичко С. В. Аналіз сучасних тенденцій та динаміки розвитку електронної торгівлі на підприємствах України / С. В. Маловичко // Проблеми економіки. – 2015. – № 2. – С. 71-77.
10. Рейтинг Forbes: хто лідує в українській інтернет-торгівлі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/magazine/forbes/1380331-rejting-forbes-hto-liduje-v-ukrayinskij-internet-torgivli#3>.
11. Ринок онлайн-комерції в Україні – чого очікувати гравцям ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/groshi/rinok-onlayn-kommerciyi-v-ukrayini-chogo-ochikuvati-gravcyam-rinku-437895.html>.
12. E-commerce в Україні: розвиток попри кризу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/10/27/564857/>.
13. “E-commerce in Ukraine: development despite the crisis” [“E-commerce v Ukrayini: rozvytok popry kryzu”], <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/10/27/564857/>.
13. Кожен п'ятий товар в Інтернеті – український [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkurse.ua/ua/business/kazhduy-pyatyy-tovar-v-internete.html>.
14. Савицька Н. Л. Драйвери та бар'єри розвитку онлайн-ритейлу: теоретико-методичний аспект / Н. Л. Савицька //

Бізнес Інформ. – 2014. – № 10. – С. 236-241.

15. Савицька Н. Л. Тенденції розвитку мережного ритейлу як драйвера сучасної глобальної економіки [Електронний ресурс] / Н. Л. Савицька, К. В. Полевич // Ефективна економіка. – 2014. – № 9. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>.

16. Омниканальний ритейл: тенденції і проблеми розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ebukr.com/2014021424531/omnikanalnyj-ritejl-tendentsii-i-problemy-razvitiya>.

17. Самойленко Л. Б. Застосування технологій електронної комерції для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств [Електронний ресурс] / Л. Б. Самойленко // Ефективна економіка. – 2015. – № 4. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3997>.

18. Інфографіка: ринок платіжних карт в Україні. Як і з ким громадяни розраховуються безготівково [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/business/1394517-infografika-rinok-platizhnih-kart-v-ukrayini>.

19. Максим Нечаєв, експерт у галузі e-commerce. За прогнозами, обсяг безготівкових платежів в Україні буде істотно зростати, а тенденція до збільшення зберігатиметься [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrinform.ua/rubric-economics/1886335-ekspert_zakon_pro_elektronnu_komertsiyu_tse_zahist_i_garantiii_dlya_pidprie_mtsiv_i_sporivachiv_2097744.html.

20. Павлова В. А. О проблемах развития онлайн-торговли в Украине / В. А. Павлова // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 349-354.

21. Все в Мережу. Український ринок електронної комерції стоїть на порозі масштабних змін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/publications/vse-v-merezhu-ukrajinskij-rinok-elektronnoji-komertsiji-stojit-na-porozii-masshtabnih-zmin-78270.html>.

22. Черномор В. О. Сучасний стан та перспективи розвитку платіжних систем в сфері електронної комерції / В. О. Черномор // Фінансовий простір. – 2015. – № 1 (17). – С. 283-289.

23. Веб-сторінка Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219.

24. ПриватБанк запустив сторінку в Інтернеті, присвячену підсумкам 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://privatbank.ua/news>.

25. У MasterCard розповіли, як розвивається ринок електронної комерції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/-/364556/u-mastercard-rozpovily-yak-rozvuvaetsya-rynok-elektronnoyi-komertsiyi-v-ukrayini>.

26. Крупська В. О. Впровадження Укрпоштою послуг як умова гідної конкуренції на ринку послуг поштового зв'язку / В.О. Крупська // Економіка та держава. – 2014. – № 5. – С.103-107.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.96

Скриль В.В., к.е.н., доцент

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Дзеркаль А.Б.

Київський торгово-економічний університет

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖНАРОДНИХ
ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З УКРАЇНОЮ**

Стаття присвячена питанню проблеми співпраці з міжнародними фінансовими організаціями. Досліджено світовий досвід використання коштів міжнародних фінансових організацій. Сформовано принципи та мету співробітництва України з МФО. Розглянуто конкретні мотивації залучення позичок МВФ в Україну, котрі впливають із конкретних цільових їх функцій. Здійснено аналіз проблем співробітництва з МФО та здійснено їх групування.

Ключові слова: міжнародні фінансові організації, міжнародний валютний фонд, кредити іноземних держав, гранти, цінні папери.

Skryl V., Dzerkal A .

**PROBLEMS OF UKRAINE'S COOPERATION WITH INTERNATIONAL
FINANCIAL INSTITUTIONS**

This article is dedicated to problems of cooperation with International Financial Institutions. The main issue of this article is the world experience of using funds from International Financial Institutions. Principles and objectives of Ukraine's cooperation with International Financial Institutions were developed during this study. International Monetary Fund (IMF) has specific motivations of giving loans to Ukraine. These motivations arise from specific target functions of the loans. Problems of cooperation with International Financial Institutions were analyzed.

Key words: International Financial Institutions, the International Monetary Fund, loans from foreign countries, grants and securities.

Скрыль В.В., Дзеркаль А.Б.

**ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУНАРОДНЫХ
ФИНАНСОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ С УКРАИНОЙ**

Статья посвящена вопросу проблемы сотрудничества с международными финансовыми организациями. Исследован мировой опыт использования средств международных финансовых организаций. Сформированы принципы и цели сотрудничества Украины с МФО. Рассмотрены конкретные мотивы привлечения ссуд МВФ в Украине, вытекающие из конкретных целевых их функций. Проведен анализ проблем сотрудничества с МФО и осуществлена их группировка.

Ключевые слова: международные финансовые организации, международный валютный фонд, кредиты иностранных государств, гранты, ценные бумаги.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Діяльність міжнародних фінансових організацій є чинником який суттєво впливає на розвиток та модернізацію економіки, реалізацію програм, проведенню реформ, структурну перебудову народного господарства та стабілізацію національної валюти.

Водночас, ця діяльність є чинником нестабільності української економіки. Саме фінансова заборгованість перед міжнародними фінансовими організаціями робить економічну систему вразливою та нестабільною, залежною від їх подальших кредитів. Звідси виникає необхідність аналізу проблемних аспектів від діяльності з міжнародними фінансовими організаціями.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми економічної співпраці з міжнародними фінансовими організаціями досліджувались у працях Т. Вахненка, В. Кабанова, С. Круглика, Т. Ткачука, М. Савостьяненка та інших. Однак найбільш стратегічним завданням на сьогодні є подолання недоліків таких як формування фінансової залежності країни від зовнішніх ресурсів, нарощення зовнішнього боргу держави, формування «споживацького» типу економіки, перетворення проблеми обслуговування боргу в проблему запозичення, зубожіння населення в довгостроковій перспективі через підвищення тарифів на газ та опалення, замороження соціальних виплат та ін.

Цілі статті. Метою даної статті є дослідження тенденцій та проблем розвитку фінансових відносин України з Міжнародним фінансовими організаціями.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Світовий досвід має багато прикладів як ефективного, так і неефективного використання коштів міжнародних фінансових організацій (МФО). У кожному разі органічне поєднання внутрішніх і зовнішніх джерел фінансових ресурсів країни є запорукою сталого її розвитку. При цьому фінансова відкритість обов'язковим своїм аспектом повинна характеризувати здатність країни брати участь у міжнародних економічних відносинах без негативних наслідків для макроекономічної стабільності держави. Особливе значення це набуває в процесі ринкової трансформації країн Центральної та Східної Європи [1].

Залучення іноземних кредитів є нормальною світовою економічною практикою, коли вони отримуються, по-перше, на середньо- й особливо довгострокові терміни для інвестування в економіку і, по-друге, на короткострокові терміни за зовнішньоторговельних зв'язків. Існує, зокрема, світова практика, але за екстраординарних умов, коли іноземні кредити отримуються для покриття дефіцитів платіжних балансів, бюджетів, на здійснення структурних трансформацій у перехідних економіках, для відбудови народного господарства в повоєнні періоди, на подолання глибоких кризових явищ тощо.

Характерно, що отримання останніх має бути на умовах своєрідної допомоги, і вони мають залучатися на ефективній основі на короткий період для швидкого подолання екстремальних ситуацій, кризових явищ. Довгострокове, постійне їх залучення, як доводить світова практика, веде до закабалення країни, перетворення її на колоніально-сировинний додаток розвинених ринкових країн, втрати національної економічної, а разом із тим і політичної безпеки [1].

До основних реальних джерел залучення Україною іноземних коштів належать:

- позички міжнародних фінансових організацій — МВФ, СБ, МБРР, ЄБРР;
- кредити іноземних держав та їх угруповань (типу ЄС);
- кредити держав — постачальниць енергоносіїв, як, скажімо, Росія і Туркменістан;
- розміщення цінних паперів у вигляді облігацій державних позик на зовнішніх ринках, а також на внутрішньому ринку при купівлі їх нерезидентами;
- отримання Україною грантів, субсидій, стипендій тощо через науково-технічну допомогу (НТД) від МФО та з країн із розвинутою ринковою економікою.

Найбільше іноземних кредитів залучається в результаті співробітництва з МФО [85].

Принципи та мета співробітництва України з МФО, впливають, по-перше, з принципів і мети діяльності цих організацій, головний сенс яких записано в їх статутах, а по-друге, з тих особливостей, які накладаються на ці принципи і мету специфікою нашої країни, взаємовпливом обох сторін співробітництва («Україна — МФО») у взаємовідносинах.

Спілкування України з МФО має тактичний і стратегічний інтереси як із боку України, так і її партнерів, на що слід звертати особливу увагу при укладанні конкретних угод.

Тактичний, короткостроковий інтерес України та інтереси МФО у цілому збігаються, бо полягають у якнайшвидшому входженні нашої країни у світове господарство без значних соціальних потрясінь, що можуть призвести до революційного спалаху і відкочування назад, до командно-адміністративної системи [1].

Стосовно специфіки розбудови України, що може вплинути на відносини з МФО, то слід взяти до уваги, по-перше, те, що наша країна добровільно відмовилася від володіння ядерною зброєю, маючи з цього показника третє місце у світі (після США та Росії), погодилася на її демонтаж, вивезення і знищення. Це повинно відшкодуватися відповідними кредитами на розбудову Української держави. По-друге, чорнобильська катастрофа коштує Україні величезних щорічних фінансових витрат. Зараз вони, головним чином, лягають тягарем на бюджет держави, зокрема, через відрахування з доходу підприємств [85]. Але ця екологічна катастрофа світового масштабу зачіпає усі країни і може завдати нищівного удару по всьому людству, якщо не будуть розв'язані основні проблеми: будівництво нового саркофага-укриття; локалізація й припинення розгортання ядерних реакцій у зруйнованому блоці; закриття ЧАЕС і заміна її альтернативними джерелами електроенергії тощо. На це потрібні за підрахунками понад 4 млрд. дол. Розвинені країни, насамперед європейські, зацікавлені у розв'язанні проблеми Чорнобиля і мають взяти в цьому реальну фінансову участь. По-третє, західні країни намагаються всіляко використати відносини з Україною щодо Росії. Нарешті, по-четверте, величезний різноманітний економічний потенціал України є привабливим для розвинених держав.

Отже, можна виділити такі основні цілі та принципи, на яких Україна має співробітничати з МФО:

- 1) сприяння розвитку ринкових перетворень в Україні;
- 2) створення умов для успішного входження України до світової економіки;
- 3) розв'язання не тільки суто економічних, а й соціальних завдань;
- 4) додержання паритетності у відносинах Україна – МФО;
- 5) забезпечення національних інтересів і національної безпеки.

Конкретні мотивації залучення позичок МВФ в Україну впливають із можливих цільових їх функцій. Цими функціями є такі [1].

По-перше, позички МВФ, а також СБ, відкривають ширший доступ до світового ринку позичкових капіталів, на якому попит перевищує пропозицію. Конкретно для України відкриваються додаткові можливості залучення позичок із 2 - 5 названих вище джерел.

По-друге, функцією позичок МФО є залучення іноземних коштів для утримання України, як держави, «на плаву» з метою входження у світовий ринок, де вона має стати частиною світової економіки з однопорядковими вимірами стосовно країн ринкового господарювання.

По-третє, отримання кредитів для трансформації структури економіки України, зміни в ній народногосподарських пропозицій, створення умов економічної рівноваги.

По-четверте, отримання кредитів під залучення критичного імпорту, передусім енергоносіїв, яких нині в Україні обмаль, для розвитку національного виробництва та особистого споживання.

По-п'яте, під виглядом вищезазначених першої та другої цільових функцій кредити МФО отримуються для виживання конкретних урядів, насамперед, щоб частково розрахуватися щодо заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат [2].

Щодо кредитів окремих МФО, то для них характерні такі конкретні функціональні спрямування.

МВФ надає позички переважно на покриття дефіциту платіжного балансу, бюджету, на закупівлю критичного імпорту тощо при загальному векторі усіх цих спрямувань на підтримку національної валюти за умов розвитку ринкових відносин.

Ефективність використання позичок МФО є найважливішою складовою оцінки цих позичок. Вона відображає цільове призначення останніх. Першою щодо значення є потреба у використанні кредитів МФО для макроекономічної стабілізації. По-друге, показник використання їх на виробничі потреби (придбання засобів праці, в тому числі енергоносіїв і сировини) [2].

По-третє, показник розподілу кредитів конкретних МФО за галузевим принципом.

По-четверте, показник використання кредитів на системну та структурну трансформацію, розвиток ринкової економіки, підприємництва. В цілому ефективність використання кредитів МФО має загальнонаціональний, загальноєкономічний, споживчовартісний, вартісний, екологічний і як узагальнювальний, соціальний аспекти.

Складність побудови відносин із зовнішніми кредиторами пов'язана з багаторічною неможливістю для України виконувати в повному обсязі свої зобов'язання щодо них, і це при тому, що країна є залежною від нових фінансових вливань з-за кордону. Втім, існуючі проблеми не повинні розглядатися як привід для переведення відносин з міжнародними фінансовими організаціями в конфронтаційне стан. Інакше кажучи, надзвичайно небезпечним було б порушення виконання взятих на себе зобов'язань фінансового та іншого характеру у зв'язку з неспроможністю запобігти дефолту або в результаті свідомого політичного рішення [2].

Отже, проблеми взаємин з міжнародними фінансовими організаціями є вкрай важливими для сучасного етапу економічного і політичного розвитку держави. Досвід різних країн світу підтверджує об'єктивність того, що використання тих додаткових можливостей розвитку, які потенційно можуть надати зовнішні джерела фінансування, є помітним фактором поступального руху вперед, особливо в умовах трансформаційного розвитку. Адже очевидним є те, що країна, перед якою стоять завдання реструктуризації галузей виробництва, всього механізму власності та управління, мобілізації капіталів і кредитних ресурсів, в більшій мірі, ніж в умовах усталеної ринкової системи, залежить від того, наскільки ефективно використовується потенціал міжнародного співробітництва в кредитно-фінансовій сфері [3].

Інші питання, на які потрібно дати відповідь, полягають в тому, якою мірою доцільним і ефективним є використання зовнішніх боргових зобов'язань у зв'язку з конкретними проектами і програмами кредитування, наскільки в змозі є те або інша держава своєчасно розраховуватися за власними зобов'язаннями. Якщо говорити конкретніше, то важливо знати, наскільки позитивними або негативними є наслідки боргової політики держави, як слід діяти, виходячи з наявності об'єктивних і суб'єктивних чинників прийняття країною на себе боргових зобов'язань і їх виконання [3].

Необхідна також зважена оцінка кількісних параметрів, «стелі» національної заборгованості, з'ясування моменту небажаного перевищення певної критичної межі

зовнішнього боргу порівняно з валовими показниками внутрішнього продукту, іншими важливими макроекономічними агрегатами. Адже надмірне навантаження на бюджет, пов'язане з обслуговуванням зовнішнього боргу, перевищення сумарним боргом об'єктивних коефіцієнтів експортної можливості можуть відобразитися в погіршенні умов і результатів функціонування економіки в цілому, привести до втрати істотних складових національної безпеки держави, його здатності гарантувати свої інтереси в міжнародних відносинах.

Для України проблематика взаємин з міжнародними фінансовими організаціями небезпідставно розглядається в контексті здійснення економічних перетворень. Слід зазначити, що поточна ситуація з наявними зовнішніми борговими зобов'язаннями та їх обслуговуванням ставить державу в скрутне становище [3].

Якщо аналізувати проблеми співпраці з МВФ, то необхідно відмітити, що Україна вже одержала черговий транш в розмірі 1,7 млрд. доларів за програмою розширеного фінансування і ці кошти будуть спрямовані на поповнення міжнародних резервів. Але, ситуація, що склалась на сьогодні в Україні призвела до зупинення такої фінансової допомоги. Тобто Україна залишилась наодинці з вирішенням таких питань як зниження інфляції, зменшення ризиків у банківському секторі, стабілізація валютного курсу, вирішення проблем платіжного балансу, послаблення проблеми фіскального дефіциту та ін.

Також варто зазначити і те, що на кінець січня 2016 року Україна повинна виплатити МВФ лише 10,65 млрд. доларів по кредитах stand-by и EFF, які було залучено лише у 2014, 2015 роках. Незважаючи на поліпшення статистичних макроекономічних показників, в 2016 році нашу економіку очікує стагнація. І це якщо не говорити про песимістичні сценарії. Відмовитися від фінансової допомоги МВФ ми не можемо. У цих умовах логіка дій «МВФ нам уже допоміг, тепер можемо обійтися без нього» рівносильна саботажу. Відмова від ілюзій повинен супроводжуватися поверненням на рейки реформ. Реформами дуже рано хвалитися, вони все ще тільки починаються. Непростий шлях по переходу на чесні ціни на енергоносії (що не фінансуються боргами і грошовою емісією) не пройдений. Реформа системи соціального забезпечення, включаючи пенсійну, по суті ще не розгорнута. Без цього вийти на структурно стійкий баланс державних фінансів не вдасться. Шанси отримати третій транш кредиту МВФ у 2016 року ще є. Але будь-яка кредитна програма – це питання довіри. З кожним випадком невиконання зобов'язань, виправдань недостатнього прогресу, посилення складних обставин довіру невблаганно знижується.

Проблеми, які виникають у взаєминах України з міжнародними фінансовими організаціями, пов'язані як зі специфікою безпосередньо України, так і самих міжнародних фінансових організацій. Причому, якщо Україна виступає як країна з транзитивною (перехідний) економікою, то міжнародні фінансові організації використовують у співпраці з Україною стандартні вимоги щодо співпраці з іншими країнами, які мають високу питому вагу політичного забарвлення. Зрозуміло, що остання теза має відношення більшою мірою до Міжнародного валютного фонду і Світовому банку, ніж до Європейського банку реконструкції та розвитку.

Усі найвагоміші проблемні аспекти України з МФО наведено на рис.1.

Проблема платоспроможності України і зростання зовнішньої заборгованості. Ця проблема є дуже важливою як у напрямку можливостей залучення коштів міжнародних фінансових організацій, так і в напрямку збереження національної безпеки України саме в контексті зовнішньої заборгованості. Крім цього, саме платоспроможність України є тим самим фактором, який дозволяє взагалі вести мову про залучення зовнішніх фінансових ресурсів.

Рис. 1. Проблемні аспекти співробітництва України з МФО

Параметри зовнішньої заборгованості зараз не критичні для України. Але вони, безумовно, впливають як на можливість залучення нових фінансових ресурсів, так і на процес обслуговування вже отриманих.

Виходячи з наведених можливостей розвитку макроекономічної ситуації і характеру взаємовідносин з міжнародними фінансовими організаціями, необхідно будувати такі взаємини саме у сфері зміцнення платоспроможності України.

Проблема неадекватності вимог міжнародних фінансових організацій реаліям економіки України. Ця проблема пов'язана з використанням відносно України певних шаблонів, які використовуються в інших країнах світу, включаючи не тільки країни Центральної та Східної Європи, а й Латинської Америки та Азії. Національна економіка України має свої особливості, як структурного, так і гео економічного характеру, які не дозволяють ставити її в один ряд з економіками країн Латинської Америки.

Неадекватність вимог міжнародних фінансових організацій щодо України має відношення і до змін ситуації в світі. Фінансова криза виявила гострі протиріччя, пов'язані з процесами глобалізації в рамках сучасної світової економіки та лібералізації світогосподарських відносин з одного боку, а з іншого – з необхідністю їх ефективного регулювання на міжнародній основі. Крім цього, в останні десять років змінилася модель економічного розвитку країн-отримувачів допомоги, яка пропонується міжнародними установами.

Ще в середині минулого десятиліття на місце так званого «Вашингтонського консенсусу» (модель розвитку «вільна економіка і жорстка монетарна політика») прийшов так званий «поствашингтонський консенсус» (складніша модель, яка може враховувати національні особливості країн-одержувачів допомоги). При цьому із зміною вимог до країн-одержувачам допомоги є більш реальним співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями з урахуванням національних інтересів України.

Проблема постійного впливу на діяльність поточного уряду держави. Ця проблема пов'язана з можливістю використання міжнародних фінансових організацій як свого роду «винних за всі негаразди» кожного чергового уряду країни.

На макроекономічному рівні очікування коштів від міжнародних фінансово-кредитних установ знижує відповідальність уряду за свою економічну політику. Більше того, навіть успіх або провал економічної політики прив'язується до результатів переговорів з кредиторами, надання або ненадання коштів з їх боку.

Крім того, навіть сам факт очікування дешевих позик від міжнародних фінансово-кредитних установ спотворює макроекономічну кон'юнктуру і в кінцевому підсумку негативно впливає на ділову активність.

Проблема вимог з боку міжнародних фінансових організацій, які знаходяться на межі національної безпеки України, а в деяких випадках переходять цю межу. Ця проблема може ілюструватися цілим рядом вимог і аналізом можливих наслідків реалізації таких вимог.

Підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги до рівня собівартості, що є вимогою міжнародних фінансових організацій, призводить до порушення структури цін, збільшення субсидій з бюджету, зниження купівельної спроможності. Скорочення дефіциту державного бюджету з метою стримування інфляції призводить до збільшення боргів з соціальних виплат і прискорення інфляції в разі їх повного погашення.

Неінфляційне фінансування дефіциту бюджету призводить до створення піраміди облігацій внутрішньої державної позики з прибутковістю, яка в 3-4 рази перевищує інфляцію, що, в свою чергу, стимулює приплив спекулятивного капіталу і непередбачувані наслідки після обвалу піраміди. Відмова від державного замовлення в сільському господарстві призводить до створення умов непрозорості у стосунках між державою та сільськими виробниками. Проведення адміністративної реформи призвело до фактичного збільшення кількості чиновників і створенню нових адміністративних структур.

Проблема використання політичних чинників прямої підтримки перебування на посаді різного роду «молодих реформаторів». Ця проблема знаходиться також в контексті проблем збереження національної безпеки. Причому в ряді випадків проблема призначення певних посадових осіб має з боку міжнародних фінансових організацій фактично ультимативний характер.

Питання оптимізації взаємин України з міжнародними фінансовими організаціями. Ця проблема передбачає визначення оптимальних параметрів взаємовідносин, які б не допускали як конфронтаційне поведінку, так і втрату своєї економічної та політичної безпеки. Визначення необхідних параметрів і цілей відносин із зовнішніми кредиторами є важливою передумовою оптимізації безпосередньо зовнішньої заборгованості. Адже фактично йдеться про два важливих фінансових факторах: про обслуговування залучених раніше зовнішніх запозичень і про перспективи отримання нових надходжень з інших країн. Причому щодо другого фактора така оптимізація має відношення до широкого спектру цілей отримання нових фінансових надходжень з-за кордону – як від міжнародних фінансово-кредитних установ, так і від власників приватного капіталу.

Використання зовнішніх запозичень виступає природним засобом мобілізації фінансових ресурсів, яке є апробованим світовою практикою. Широко використовуються як кредити довгострокового характеру, так і середньо-і короткострокові кредити, які пов'язані із зовнішньоекономічними зв'язками широким спектром потенційно можливих операцій. Існує також світова практика для надзвичайних умов, коли іноземні запозичення беруться для покриття дефіцитів платіжних балансів, бюджетів, на проведення структурної трансформації, з метою подолання глибоких кризових проявів тощо.

Проблеми взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями передбачають необхідність і можливість оптимізації таких взаємин. Така оптимізація повинна розглядатися як основний напрямок, яке визначало б відносини з міжнародними фінансовими організаціями на наступний період [4].

Висновки. Варто зазначити, що співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями має ряд позитивних, так і негативних наслідків. Безперечно серед позитивних наслідків слід виділити такі як: створення достатніх валютних резервів для повернення кредитів із відсотками, підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки, підвищення кредитного рейтингу країни на світовому фінансову ринку, сприяння удосконаленню банківської та грошово-кредитної системи держави. Але, проблемні аспекти теж варто враховувати. Саме вони повинні змусити владу сприяти перебудові економічної політики нашої держави. Отримання наступних траншів, не є засобом подолання кризи, а лише відтягує час до неминучого дефолту.

Список використаних джерел:

- 1.Ткачук Т. Становлення та сучасний стан міжнародних фінансових організацій, їх роль у регулюванні світових економічних процесів //Вісник Національного Банку України. – 2006. – № 4. – С. 56–61.
- 2.Колосова В. Кредитування економіки України міжнародними фінансовими інститутами //Фінанси України. – 2000. – № 2. – С. 20–29
- 3.Малиновська І.В. Співпраця України з Міжнародним валютним фондом: можливості та небезпеки. Стаття від 2009–го року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/6/malynovska.php>
- 4.Бураковський І.В. Проблеми взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями. Світова економіка: глобальна фінансова криза / І.В. Бураковський, А.В. Плотніков. – Харків: Фоліо, 2010. – С. 415

Рецензент д.е.н., професор Птащенко Л.О.

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.146.3

Забарна Е.М. д.е.н., професор

Одеський національний політехнічний університет

СПЕЦИФІКА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

В роботі проведено змістовний аналіз світового досвіду критеріїв визначення суб'єктів малого та середнього підприємництва. Досліджено наукові підходи до специфіки та місця малого підприємництва в соціально-економічному розвитку регіонів. Проаналізовано динаміку розвитку малого та середнього підприємництва по регіонах України. Запропоновано основні напрямки роботи щодо активізації діяльності малих підприємств в регіонах країни.

Ключові слова: мале підприємство, мале та середнє підприємництво, соціально-економічний розвиток регіону, підприємницький потенціал, чинники активізації

Zabarna E.

SPECIFICITY SMALL BUSINESS IN ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS UKRAINE

In work conducted meaningful analysis of international experience criteria for defining small and medium businesses. Investigated scientific approach to the specifics and place small businesses in socio-economic development of regions. Describes the dynamics of small and medium enterprises in the regions of Ukraine. Offered main directions for revitalization of small businesses in the country.

Keywords: small business, small and medium business, economic and socio-economic development of regions, the business potential, factors activation

Забарная Э.Н.

СПЕЦИФИКА МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

В работе проведен содержательный анализ передового опыта критериев определения субъектов малого и среднего предпринимательства. Исследованы научные подходы к специфике и месту малого предпринимательства в социально-экономическом развитии регионов. Проанализирована динамика развития малого и среднего бизнеса по регионам Украины. Предложены основные направления работы по активизации деятельности малых предприятий в регионах страны.

Ключевые слова: малое предприятие, малое и среднее предпринимательство, социально-экономическое развитие региона, предпринимательский потенциал, факторы активизации

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Соціально-економічний розвиток країни та її регіонів безпосередньо залежить від ефективності використання підприємницької активності. Розуміння сутності підприємницького потенціалу та його використання набувають все більшого значення. Ефект розвитку малого бізнесу, як свідчить зарубіжний досвід, проявляється не тільки на мікрорівні (через збільшення обсягу продаж та прибутку), але й в масштабних перетвореннях соціально-економічного розвитку регіонів та країни в цілому [1]. Малий бізнес, залежно від ступеня розвитку, стабілізує певні сектори регіональних ринків, залучаючи до обігу місцеві ресурси, сприяючи розвитку малих міст та селищ; він є провідним сектором ринкової економіки; визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП;

здійснює структурну перебудову економіки, швидко окупність витрат, свободу ринкового вибору; забезпечує насичення ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту, реалізацію інновацій, додаткові робочі місця; має високу мобільність, раціональні форми управління; формує новий соціальний прошарок підприємців-власників; сприяє послабленню монополізму та розвитку конкуренції.

Сучасна економічна криза істотно вплинула на умови функціонування малих підприємств та потребує від них переорієнтації та імпортозаміни, оновлення асортименту та підвищення якості продукції, прискорення процесу реструктуризації підприємств. Такі вимоги мають дати імпульс для сучасного етапу розвитку малих підприємств в регіонах України.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженню проблем розвитку малого підприємництва з метою забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України та подолання ідепресивності територій присвячено низку наукових робіт [2]. Слід зазначити, що майже всі сучасні теорії регіонального розвитку визначають мале підприємництво як невід'ємну та потужну складову розвитку регіональних економічних систем (рисунок).

Рис. 1. Сучасні наукові підходи до регіонального розвитку на основі активізації діяльності малих підприємств

Зазначимо, що на практиці одночасно реалізуються і тим самим підтверджуються всі перераховані наукові підходи, що також є свідченням того, що активізація розвитку

малого підприємництва є визначальним чинником вирішення багатьох регіональних проблем, що накопичилися під час економічних трансформацій в Україні.

За оцінками експертів Світового банку, тільки у країнах, що розвиваються, існує близько 50 визначень малого підприємства. У різних країнах використовують різні класифікаційні ознаки (критерії) віднесення підприємства до розряду малих. Так, у Японії такими критеріями є розмір капіталу, чисельність працюючих та галузева належність. Згідно з чинним законодавством до малих та середніх відносять юридично самостійні підприємства, що мають до 300 робітників, у галузях промисловості, будівництва, транспорту, зв'язку, кредиту, комунального господарства; до 100 – в оптовій торгівлі; до 50 – у роздрібній торгівлі та сфері послуг. На практиці малі та середні підприємства поділяють на сім груп залежно від чисельності зайнятих: 1–4, 5–9, 10–29, 30–49, 50–99, 100–299, 300–499 робітників. У Великобританії у виробничій сфері фірма офіційно вважається малою, якщо в ній зайнято до 200 осіб. У більшості інших секторів економіки основним критерієм визначення малого підприємництва є показник річного обороту, який не повинен перевищувати 250 тис. фунтів стерлінгів. Кількість зайнятих і обсяг основного капіталу – такі критерії віднесення підприємства до розряду дрібних в Італії, в Індії – чисельність зайнятих і обсяг інвестицій, а в багатьох галузях – ще й рівень використання енергії [3].

Відповідно до Господарського кодексу України в редакції 22.03.2012р. – суб'єктами мікропідприємництва є фізичні/юридичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку / суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн. євро визначену за середньорічним курсом Національного банку України; суб'єктами малого підприємництва є фізичні/юридичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку / суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн. євро визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Великими підприємствами визнаються суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Усі інші підприємства визнаються середніми [4].

На початок 2015 р. в Україні було зареєстровано більше 420 тис. підприємств. Левова частка (більше 94%) підприємств відноситься до малих. За різними оцінками малі та середні підприємства виробляють від 7% до 15% ВВП. За даними Федерації роботодавців України, 85% української економіки створюється приблизно трьома сотнями крупних підприємств, та лише 15% ВВП генерується малим та середнім бізнесом. В той же час, в Австрії цей показник досягає 45% ВВП, в Німеччині – майже 60% [3].

Роль та функції малого підприємництва полягають не тільки в тому, що воно є одним із найважливіших дійових факторів соціально-економічного розвитку суспільства, яке спирається на ринкові методи господарювання. Його важливою функцією є сприяння соціально-політичній стабільності, тобто воно відкриває простір вільному вибору шляхів і методів роботи на користь суспільства та забезпечення

добробуту. За умов дестабілізації економіки, обмеження фінансових ресурсів саме суб'єкти малого підприємництва не вимагають великих стартових інвестицій, мають швидке обертання ресурсів, спроможні за певної підтримки найбільш швидко й економічно доцільно вирішувати проблеми демонополізації, стимулювати розвиток економічної конкуренції. В цілому, дослідження світових та вітчизняних економічних процесів показало, що політика, орієнтована на підтримку розвитку малого підприємництва, в т.ч. інноваційно-активного, сприятиме збалансованому соціально-економічному розвитку регіонів країни.

Ціль статті полягає в аналізі вітчизняного та закордонного досвіду активізації розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) задля визначення «вузьких місць» у вітчизняній практиці господарювання та імплементації передового досвіду стимулювання малого бізнесу в регіони України.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Показниками вагової ролі малого підприємництва як інтегруючого структурного елементу системи сучасної ринкової економіки є передусім дані про його кількісні параметри. Про місце і значення МСП свідчать показники його ролі в ринковій економіці, зокрема частка МСП у загальній кількості зайнятих та його частка у ВВП. Так, частка МСП у загальній кількості зайнятих становить у США і Франції – 54 %, в Італії – 73%, в Японії – 78 % [5].

В Україні щороку роль малого сектора повільно зростає, хоча темпи такого зростання нерівномірні та більшою мірою знижуються (табл. 1), в основному, через повільне зростання споживчого попиту і, можливо тому, що початкові способи спрощення господарського регулювання останніми роками зупинилися.

Таблиця 1

Основні показники діяльності малих підприємств (МП)*

Показник	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.
Кількість МП на 10 тис. чоловік наявного населення, од.	78	77	76	82	72
Темп зростання загальної кількості МП, %	8,33	-1,28	-1,30	7,89	-12,20
Загальна кількість зайнятих на МП, тис. осіб	2164,6	2091,5	2051,3	2010,7	1675,9
Темп зростання загальної кількості зайнятих на МП, %	-3,25	-3,38	-1,92	-1,98	-16,65
Обсяг реалізованої продукції, (товарів, послуг), млн. грн.	568267,1	607782,4	672653,4	670258,5	694423,6
Частка МП до загальних показників по підприємствах - суб'єктах підприємницької діяльності, %					
- за кількістю найманих працівників;	27,2	26,9	26,7	27,1	27,1
- за обсягами реалізованої продукції	16,9	15,2	16,0	16,6	17,2

* розраховано за даними Державної служби статистики України [6]

Про значення малого підприємництва також свідчать інтегровані показники, що характеризують стан сектору малого підприємництва у розвинутих країнах та підкреслюють фундаментальну роль малого підприємництва в соціально-економічному та політичному житті кожної країни (табл. 2).

Таблиця 2

Стан розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) в окремих країнах

Країна	Кількість МСП, тис.	Кількість МСП на 1000 чол. населення	Зайнято в МСП, млн. чол.	Частка МСП у загальній кількості зайнятих, %	Частка МСП у ВВП, %
Великобританія	2 630,00	46	13,6	49	50–53
Німеччина	2 290,00	37	18,5	46	50–54
Італія	3 920,00	68	16,8	73	57–60
Франція	1 980,00	35	15,2	54	55–62
США	19300,00	74,2	70,2	54	50-52
Японія	6 450,00	49,6	39,5	78	52–55
Російська Федерація	836,2	5,7	8,1	9,6	10–11
Україна*	5 460,3	39,3	5	46	10–15

*розраховано за даними Державної служби статистики України станом на 01.01.2015р. (кількість МП) [6]

У 2014 р. загальна кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тисяч осіб наявного населення України становила 72 одиниці, що на 12,2 % менше, ніж у 2013 р. Протягом 2010-2013 рр. ці показники суттєвих змін не зазнали. У суб'єктів малого підприємництва у 2014 р. працювало 1675,9 тис. осіб. Кількість найманих працівників у порівнянні з 2013 р. зменшилась на 16,65% (334,8 тис. осіб).

Такі країни, як Польща, Угорщина, Словенія і Чехія вже перебувають на третьому етапі саморегуляції ринку. Можна навести ряд аргументів, зокрема, про те, що ці країни вже мали основу для розвитку, їхня економіка перебувала на вищому етапі розвитку і вони мали кращі відносини з іншими країнами з вільною ринковою економікою. Незважаючи на ці фактори, аналіз розвитку МСП в Україні показує, що головною причиною неефективності економіки є відсутність гнучкого й пристосованого до нових умов політичного середовища. Таке спостереження можна легко пояснити й підтвердити високою часткою (за різними оцінками до 50%) тіньової економіки в Україні [7].

В регіонах України малий бізнес розвинений нерівномірно (табл.3). За кількістю підприємств лідером є м. Київ. Саме тут зареєстровано 75 тисяч юридичних осіб, або 20,6% від загальної кількості в Україні. На одну тисячу мешканців столиці припадає близько 26 підприємств. При цьому слід зазначити, що багато підприємств, які зареєстровано в м. Київ фактично знаходяться в інших регіонах. Пов'язано це з тим, що таким чином малі підприємства намагаються оминати увагу до себе перевіряючих органів та спрощенням доступу до певних ресурсів, в тому числі і фінансових. Друге місце по кількості підприємств, які зареєстровані, посідає Одеський регіон. Тут на одну тисячу населення припадає 10 юридичних осіб. Поряд з тим, фахівці зазначають, що саме Одеський регіон характеризують найбільш значні показники щодо корупції та найбільш низькі показники щодо захисту прав власності; спостерігається висока небезпека рейдерства в цьому регіоні, що негативно впливає на реалізацію інвестиційного потенціалу Одещини.

Таблиця 3

Рівень ділової активності по регіонах України за показником кількості зареєстрованих підприємств

РЕГІОН	Кількість підприємств – юридичних осіб		Кількість фізичних осіб-підприємців	
	загальна кількість	кількість на 1000 мешканців	загальна кількість	кількість ФОП на 1000 мешканців
<i>Середня кількість по Україні</i>	<i>13516</i>	<i>7,14</i>	<i>42729</i>	<i>26,44</i>
Вінницька	8744	5,39	42344	26,13
Волинська	5177	4,97	23904	22,95
Дніпропетровська	27363	8,01	80592	24,46
Донецька	28009	6,43	108684	24,75
Житомирська	6221	4,92	32799	25,94
Закарпатська	5627	4,48	32238	25,65
Запорізька	14301	8,04	48735	25,65
Івано-Франківська	7675	5,55	33117	23,95
Київська	17482	10,13	52865	30,64
м. Київ	75338	25,90	90561	32,20
Кіровоградська	7011	7,08	23396	23,66
Луганська	10732	4,78	59731	26,64
Львівська	17332	6,82	57122	22,50
Миколаївська	10198	8,72	36819	31,48
Одеська	24676	10,30	76657	32,42
Полтавська	9772	6,69	40440	27,70
Рівненська	4925	4,25	26164	25,58
Сумська	5432	4,79	29486	25,98
Тернопільська	4810	4,48	23773	22,13
Харківська	24960	9,11	88256	32,23
Херсонська	7641	7,11	29084	27,08
Хмельницька	6588	5,03	41892	32,01
Черкаська	7186	5,69	35300	27,97
Чернівецька	3994	4,39	28291	31,14
Чернігівська	5887	5,50	27633	25,84
Крим	13964	7,09	51581	26,22
м. Севастополь	3890	-	13728	36,60

Достатньо високими є показники Харківської області – 9 підприємств на одну тисячу мешканців. Високий рівень економічного розвитку області пов'язаний з вигідним географічним положенням та зі значними запасами власних сировинних ресурсів. В рейтингу інвестиційної привабливості Харківщина займає одне з перших місць. Порівняно з цим, Рівненська та Чернівецька області є найбільш слабкими по загальній кількості підприємств – відповідно 5 тис. та 4 тис. або по 4 підприємства на кожну 1000 мешканців. В рейтингу інвестиційної привабливості стосовно бізнес-клімату Чернівецька область є однією з найпоганіших в країні. Основними проблемами цього регіону експерти називають бюрократію та тиск фіскальних органів [8]. Розвиток малого бізнесу в Рівненській області гальмує також і слабкий внутрішній ринок.

За абсолютною кількістю підприємств, найбільш високі показники після м. Київ на сході були в Донецькій та Дніпропетровській областях (відповідно 28 тис. та 27 тис.

підприємств) – на кожну припадає близько 7,5% від всіх підприємств України. Слід також зазначити, що в цих регіонах знаходяться великі промислові об'єкти. Питома вага великих підприємств, які формують ділову активність – не більше 0,1% від загальної кількості юридичних осіб. Крім того, в Дніпропетровській області найбільш висока щільність населення та рівень його урбанізації за рахунок цього тут на 1000 мешканців припадає лише 8 підприємств. При цьому, 80% зареєстрованих в країні суб'єктів господарювання – це фізичні особи-підприємці (ФОП). Самий високий показник ФОП на 1000 мешканців – у великих портових центрах (наприклад, на Одещині – 32,4). В м. Київ, Харківській та Хмельницькій областях – по 32, а у Чернівецькій області – 31. Найбільш низька «щільність» ФОП – на Західній Україні: в Тернопільській, Рівненській та Львівській областях – по 22 підприємця на 1000 мешканців. Однак, за абсолютною кількістю ФОП на область лідером був Донецьк. Цікаво, що сумарно на м. Київ та Донецьку область припадало 16% ФОП.

Слід зазначити, що така нерівномірність склалася історично. Бізнес активніше розвивається в регіонах, де зосереджені промисловість, наукова діяльність, працюють потужні ВНЗ отже – кваліфіковані кадри. Сьогодні на розвиток МСП в регіонах впливає і наявність регіональних програм розвитку підприємництва (такі програми можуть передбачати певні пільги для підприємців щодо кредитування, створення об'єктів інфраструктури тощо).

Низький рівень підприємницької активності малого підприємництва по регіонах України обумовлений загостренням проблем фінансового, організаційно-економічного, правового, інформаційного та загальноринкового характеру. Серед них можна виділити такі:

- нестача власних коштів підприємств та суттєве обмеження доступу до кредитних фінансових ресурсів, можливостей інвестування, фінансової підтримки малого підприємництва (суб'єкти малого підприємництва використовують кредити, в основному, для поповнення обігових активів, закупівлі товарів у великих виробників, оптовиків; у малому бізнесі значна потреба у короткострокових та середньострокових кредитах). Більшою мірою вплив фінансової кризи відчувають ті підприємства, які працюють з невеликими регіональними банками, які є менш ліквідними та посилюють вимоги до позичальників, підвищуючи процентні ставки по кредитах. Проте, не усі малі підприємства спроможні отримати кредит і розраховуватися на нього незалежно від забезпечення та застави;

- відсутність правової основи для формування інфраструктури розвитку малого підприємництва – сьогодні МП невзможі виконувати роль стимулятора розвитку країни на якісно новому рівні, через відсутність у чинному законодавстві визнання та закріплення цієї функції в цілому, у т.ч. за МП, з визначенням відповідних важелів регулювання державою інноваційних процесів; відсутність умов для налагодження коопераційних зв'язків з іншими суб'єктами інноваційного процесу тощо;

- загальною проблемою активізації малого підприємництва в регіоні є відсутність оперативної статистичної інформації у цій сфері. Доцільним є формування єдиного банку даних з метою оперативного реагування та визначення тенденцій у секторі малого підприємництва;

- проблеми внутрішнього характеру – нестача кваліфікованого технічного та управлінського персоналу.

Висновки. Малий бізнес в Україні має певні риси, які суттєво відрізняють його від підприємництва більшості зарубіжних країн, а саме: низький рівень технічної озброєності при значному інноваційному потенціалі; низький управлінський рівень, бракує знань, досвіду та культури ринкових відносин; прагнення до максимальної самостійності (більшість зарубіжних МП працює за умов франчайзингу тощо, а у нас це

майже відсутнє); поєднання в межах одного МП декількох видів діяльності, неможливість в більшості випадків орієнтуватися на однопродуктову модель розвитку; відсутність системи самоорганізації та недостатня інфраструктура підтримки малого підприємництва; відсутність повної і вірогідної інформації про стан та кон'юнктуру ринку, низький рівень консультаційних послуг та спеціальних освітніх програм; практична відсутність державної фінансово-кредитної підтримки; недовіра західних партнерів та негативне психологічне ставлення населення до підприємців. Крім того, слід зазначити, що стан товарного ринку в Україні, на якому діють суб'єкти малого підприємництва, суттєво відрізняється від економічно розвинутих країн. Розвинутим ринковим відносинам притаманні переважаючий вплив попиту з швидкою реакцією на нього, пріоритет приватної власності, розвинута ринкова інфраструктура, дієвість та усталеність законодавства, фінансова стабільність, доступність засобів виробництва, традиції використання договірних відносин, інформаційна відкритість, офіційно мінімальна криміналізація.

На основі проведеного нами дослідження можна зазначити, що МП мають особливу властивість пом'якшувати агресивність ринкового середовища, через те що беруть на себе частину ринкових ризиків, тим самим забезпечують інтегрованість та узгоджену діяльність ринкових структур різного масштабу. Регіональний простір функціонування крупного бізнесу заповнюється малими підприємницькими структурами, які оперативної та мобільно концентрують ресурси «вузьких місць» ринку. Також, мале підприємництво створює товари малосерійного попиту з урахуванням споживчих властивостей регіонального ринку, тим самим сприяють соціально-економічному розвитку регіонів в частині подолання їх репресивності.

Нині сектор малого бізнесу в Україні досі перебуває на початковому етапі розвитку і характеризується високим ступенем неефективності. Одночасно українські підприємства потерпають від надмірних податків і складної системи регулятивних норм. В той же час, сьогодні спостерігається значний ріст малого бізнесу в багатьох сферах: запровадженні нових гнучких технологій; розширенні попиту споживачів, який відходить від стандартних товарів масового виробництва, і звертається до товарів, які мають свій стиль і характерні риси. Ці досягнення можна пояснити певними перевагами МП у пристосуванні до умов трансформаційної економіки. Невеликі фірми входять у ринок, не маючи таких проблем як великі накладні витрати, неефективність у використанні капіталу та трудових ресурсів, заборгованість тощо.

За нинішньої ситуації в Україні розвиток малого бізнесу повинен стати вирішальним чинником для вдосконалення економічних механізмів. Тільки енергійний розвиток малого та середнього підприємництва забезпечить соціальну реструктуризацію суспільства і перехід у цивілізований ринок. Розвиток малого підприємництва потребує узгодження політики розвитку малого підприємництва з основними економічними та соціальними цілями регіонів; виконання МП регіональних замовлень; проведення сприятливої для малого бізнесу податкової політики; формування системи ефективного співробітництва малих підприємств з крупним бізнесом та великими підприємствами; сприяння створенню в регіонах територіально-виробничих систем з відповідною допомогою з боку місцевої влади та органів місцевого самоврядування; визначення та оптимізації внеску малого бізнесу в структуру виробництва регіону тощо.

Список використаних джерел:

1. Забарная Э. Механизм стратегического инновационного развития региона / Э. Забарная, А. Смородинова // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. – V.31. – 2015. – P.171-174.
2. Варналій З.С. Мале підприємництво України як чинник регіонального розвитку: стан і перспективи / З.С. Варналій, А.П. Павлюк // Актуальні проблеми економіки. – 2004. - №4(34). – С.64-73.
3. Гиниятулин А.Р. Правовое регулирование деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства в зарубежных странах [Электронный ресурс] / А.Р. Гиниятулин // Евразийский юридический журнал. – 2012. - №10

- (53). – Режим доступа: <http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=3538:-10-53-2012&catid=304:-10-53-2012&Itemid=541>
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>>
5. Економічний розвиток регіону на основі активізації підприємницької діяльності: монографія // За заг. ред. док. екон. наук, професора А.І.Ковальова. – Одеса: Антлант, 2014. – 178с.
6. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Забарна Е.М. Наукові підходи до управління інноваційним потенціалом підприємства / Е.М.Забарна, В.Г.Песчанська // ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMICS, MANAGEMENT AND LAW IN MODERN SOCIAL AND ECONOMIC ENVIRONMENT. Collection of scientific articles. – Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2015. – P.26-30.
8. Мале і середнє підприємництво в Україні: стан та регіональні відмінності (2010-2014 роки). – К.: Проект USAID «Впевнений бізнес – заможна громада»; Центр міжнародного приватного підприємництва, 2015. – 96с.

УДК: 332.1

Буднікевич І.М. д.е.н., професор

Венгер Є.І. к.е.н.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

АНАЛІЗ ОКРЕМИХ НАПРЯМКІВ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК ЧИННИКІВ КАПІТАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНУ

В статті здійснено аналіз окремих напрямків інвестицій у субрегіони Чернівецької обл. На основі застосування картографічного методу, визначено їх вплив на капіталізацію регіону. Зазначений метод дозволив візуалізувати моделі інвестицій в основний капітал, обсяг виконаних будівельних робіт та ідентифікувати типи адміністративних районів Чернівецької області за параметрами капіталізації. Зроблено висновок про необхідність подальшої розробки напрямків підвищення капіталізації регіонів на основі інформаційних, інвестиційних, інноваційних та маркетингових чинників.

Ключові слова: інвестиції, капіталізація, регіон, картографічний метод, моделі інвестицій, чинники капіталізації

Budnikevich I., Venher Ye.

THE ANALYSIS OF SELECTED DIRECTIONS OF INVESTMENTS AS FACTORS OF CAPITALIZATION OF REGION

The article analyzes some directions of investment in the sub-regions of Chernivtsi region. Their impact on the capitalization of the region is defined by the using of cartographic method. The above method allowed to create visualization model of investment in fixed assets and the volume of construction works, and to identify the types of districts of Chernivtsi region parameters for capitalization. The conclusion about the need of further development of directions of capitalization increasing of the regions on the basis of information, investment, innovation and market factors was made as well.

Keywords: investments, capitalization, region, cartographic method, models of investment, capitalization factors.

Буднікевич І.М., Венгер Є.І.

АНАЛИЗ ОТДЕЛЬНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ИНВЕСТИЦИЙ КАК ФАКТОРОВ КАПИТАЛИЗАЦИИ РЕГИОНА

В статье осуществлен анализ отдельных направлений инвестиций в субрегионы Черновицкой обл. На основе применения картографического метода, определено их влияние на капитализацию региона.

Указаний метод дозволив візуалізувати моделі інвестицій в основний капітал, об'єм виконаних будівельних робіт та ідентифікувати типи адміністративних районів Чернівецької області за параметрами капіталізації. Сделано висновок про необхідність подальшої розробки напрямків підвищення капіталізації регіонів на основі інформаційних, інвестиційних, інноваційних та маркетингових факторів.

Ключеві слова: інвестиції, капіталізація, регіон, картографічний метод, моделі інвестицій, фактори капіталізації

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На початку ХХІ ст. активізувалися інформаційні, інвестиційні, інноваційні та маркетингові чинники трансформації регіону. Інновації, маркетинг, інформаційні технології, економіка знань стають активними і визначальними чинниками впливу на розвиток регіону, підвищення його капіталізації та структуру територіального господарства. Відбувається міжгалузєва зміна пріоритетів, яка особливо помітна на регіональному рівні. Попри існування традиційних форм підвищення капіталізації території, яскраво виражених у формі прискорення нагромадження різних видів капіталу, залучення більшої кількості матеріальних, природних та трудових ресурсів, у регіонах на сучасному етапі з'являються новітні напрямки підвищення капіталізації, одним з яких управління структурою інвестицій – маневрування часткою ресурсного, фінансового, інноваційного, торговельного, сервісного капіталу.

У ринкових умовах інвестування відіграє роль потужного каталізатора капіталізації регіону, оскільки створюються більші можливості для інновацій, освоєння ефективних технологій, у т.ч. інформаційних, впровадження технологічних ноу-хау, а це у свою чергу забезпечує значні переваги в міжрегіональній конкуренції. Особливо важливим є те, що інвестування зумовлює трансформацію напрямків капіталізації регіону та впливає на зміну територіальної структури економіки того чи іншого регіону через розподіл капіталовкладень між сферами господарювання.

Цілі статті є аналіз окремих напрямків інвестицій у субрегіоні Чернівецької обл. та їх вплив на капіталізацію на основі застосування картографічного методу. Зазначений метод дозволить візуалізувати моделі інвестицій в основний капітал, обсяг виконаних будівельних робіт та ідентифікувати типи адміністративних районів Чернівецької області за параметрами капіталізації.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичні засади капіталізації національної економіки та економіки регіону загалом, та роль інвестицій в її підвищенні зокрема, досліджували І. Бобух [2], Н. Кухарська [6], Ю. Лищикова [7], І. Мазур [8], Т. Арт'ємова та О. Полічко [1], В. Радаєв [11], Ю. Савельєв [12], О. Яременко [15], колективи авторів під керівництвом Б. Буркинського [4], В. Гейця, А. Гриценка [5] та інші. Вчені розглядають теоретико-методологічні засади капіталізації економіки, методичні підходи до оцінки рівня капіталізації економіки регіонів, окремі особливості капіталізації економіки, механізми капіталізації економіки регіонів, вибір стратегічних напрямків регіональної політики підвищення капіталізації економіки, аналізують процеси капіталізації тощо. Практично усі дослідники, у якості чинники підвищення капіталізації регіону, відмічають активізацію інвестиційної діяльності. У той же час, достатньо обмеженим є перелік робіт присвячених структурі регіональних інвестицій, аналізу їх впливу на капіталізацію регіону, а тим більше субрегіонів (райони області).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Довготривалі капіталовкладення (інвестиції в основний капітал, житлове будівництво) – доволі мінливий процес, на перебіг якого безпосередній вплив мають термін використання інвестицій; нерегулярність нововведень; мінливість сподівань. В умовах сучасної кризи відбуваються такі деформації в процесах інвестування регіональних економік, які можуть зумовлювати кардинальну зміну рівня капіталізації регіону та трансформацію (необоротні зміни) у територіальній організації господарства того чи іншого регіону, у тому числі Чернівецької області (рис. 1). Індекси інвестицій в основний капітал області, як показник рівня капіталізації, у порівнянні з 1990 р. (в економічному аналізі показники саме цього року традиційно виступають базою порівняння) досягли найвищих значень у 2008 р. і чітко відображають виражені територіальні диспропорції. Зокрема, лідером у Чернівецькій області, за обсягами інвестицій в основний капітал, є Сокирянський район – понад 180% до рівня 1990 р. Більшу інвестиційну привабливість, а відтак і перспективи до підвищення рівня капіталізації, мають південні райони області, які порівняно з північними демонструють і кращу демографічну ситуацію.

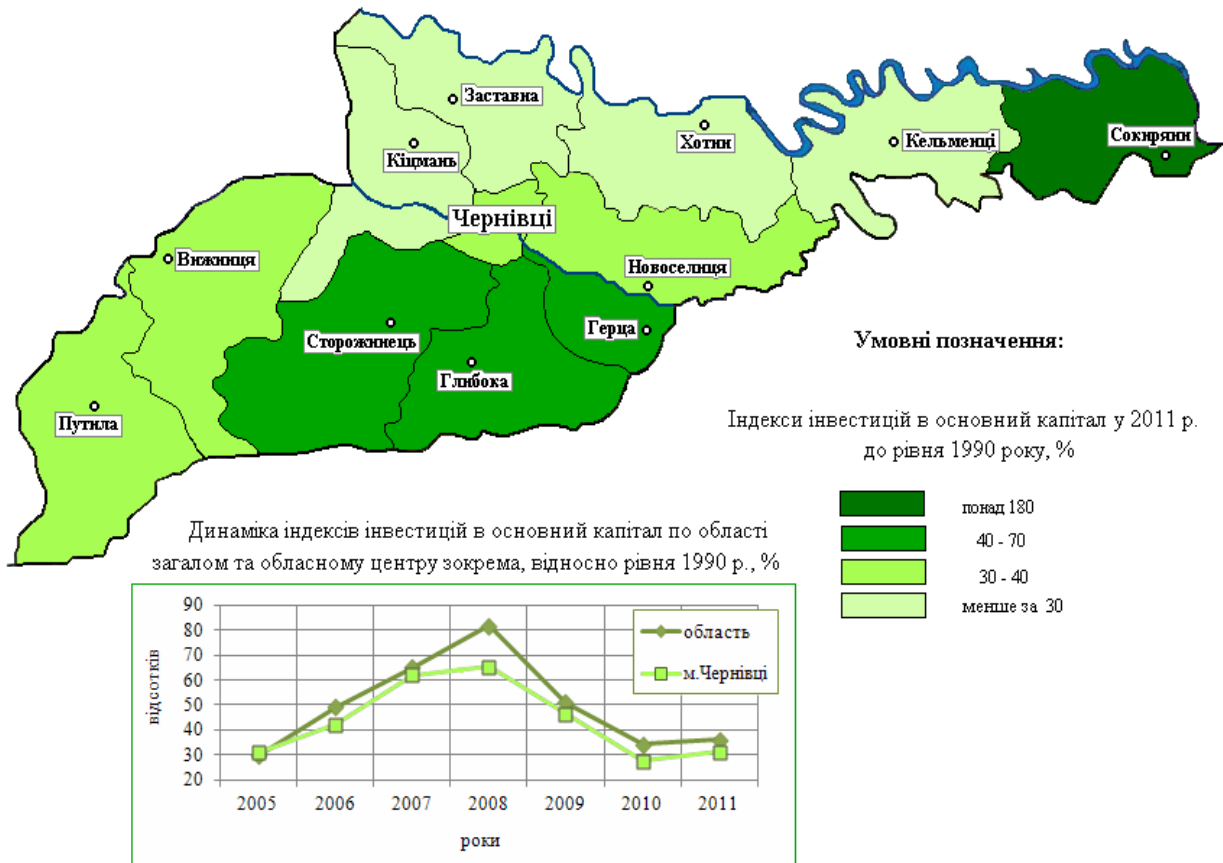

Рис. 1. Індекси інвестицій в основний капітал у Чернівецькій області у 2011 р. по відношенню до рівня 1990 р.
(побудовано на основі інформації Держкомстату України [16])

Активізація інвестицій в основний капітал у 2011 р. порівняно з 2010 р. була особливо характерною для Глибоцького району (інвестиції на рівні понад 130% до попереднього року) (рис. 2.). Серед позитивних тенденцій, слід відмітити підвищення капіталізації окремих районів Чернівецької області на інноваційній (технічній та

технологічній) основі з активним впровадженням інформаційних технологій. Так, збереження інвестиційної привабливості Сокирянського району відбувається за рахунок іноваційно-інвестиційного розвитку м.Новодністровська, де кошти інвестуються в технічне переоснащення найкрупнішої в Європі Дністровської ГАЕС (початкові інвестиції – 8 млрд грн. у цінах 2010 р., термін окупності 8-10 років) . У 2006, 2008, 2009, 2011 рр. м.Новодністровськ характеризувалося вищими за обласні рівнями щорічного приросту індексів інвестицій в основний капітал. Герцаївський, Кельменецький, Новоселицький райони та м. Чернівці інвестувалися на рівні 100-130% за рік. Для порівняння, для України в цілому приріст інвестицій в основний капітал за 2011 рік склав 122%. У шести районах області приріст інвестицій був нижчим за рівень 2010 року.

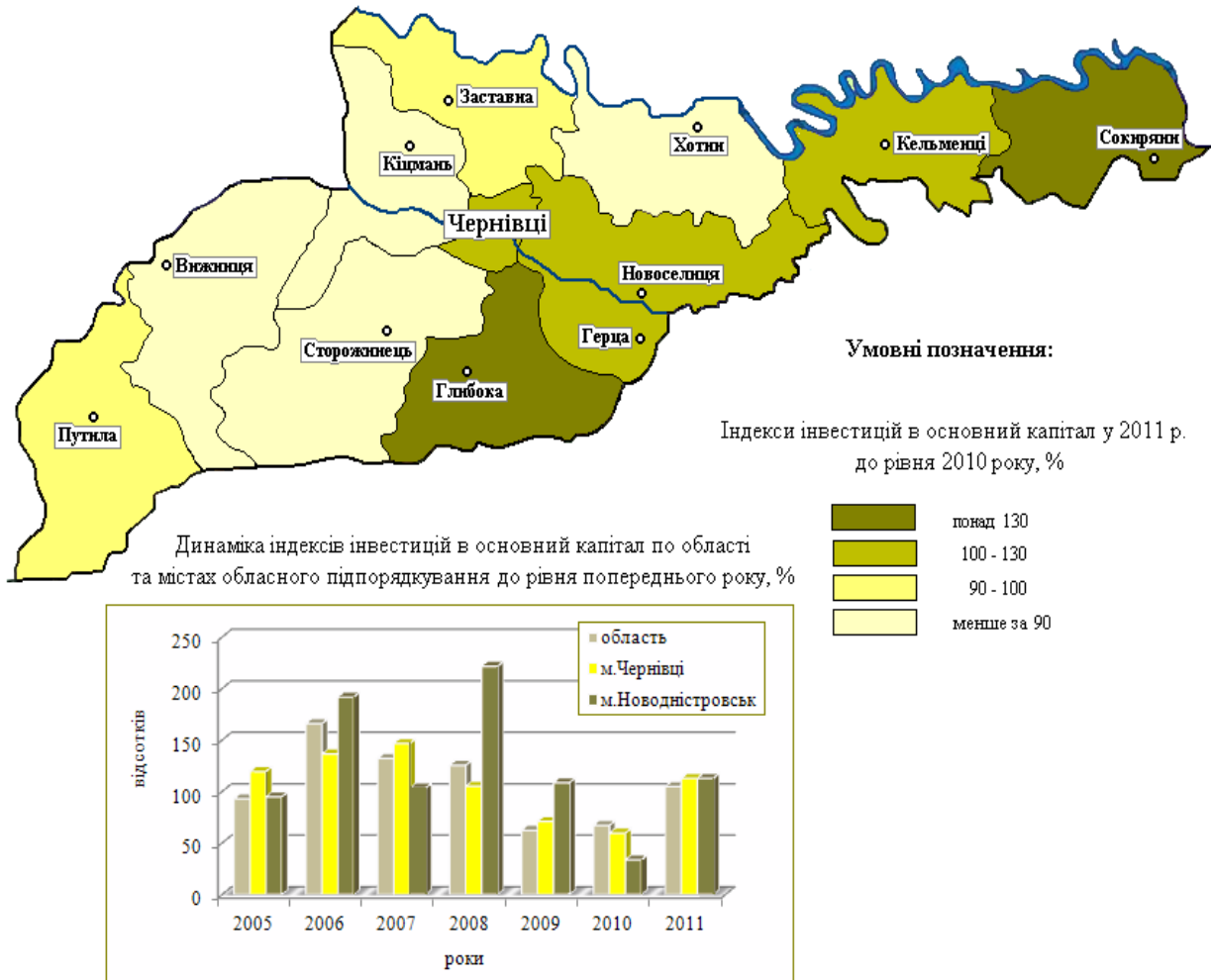
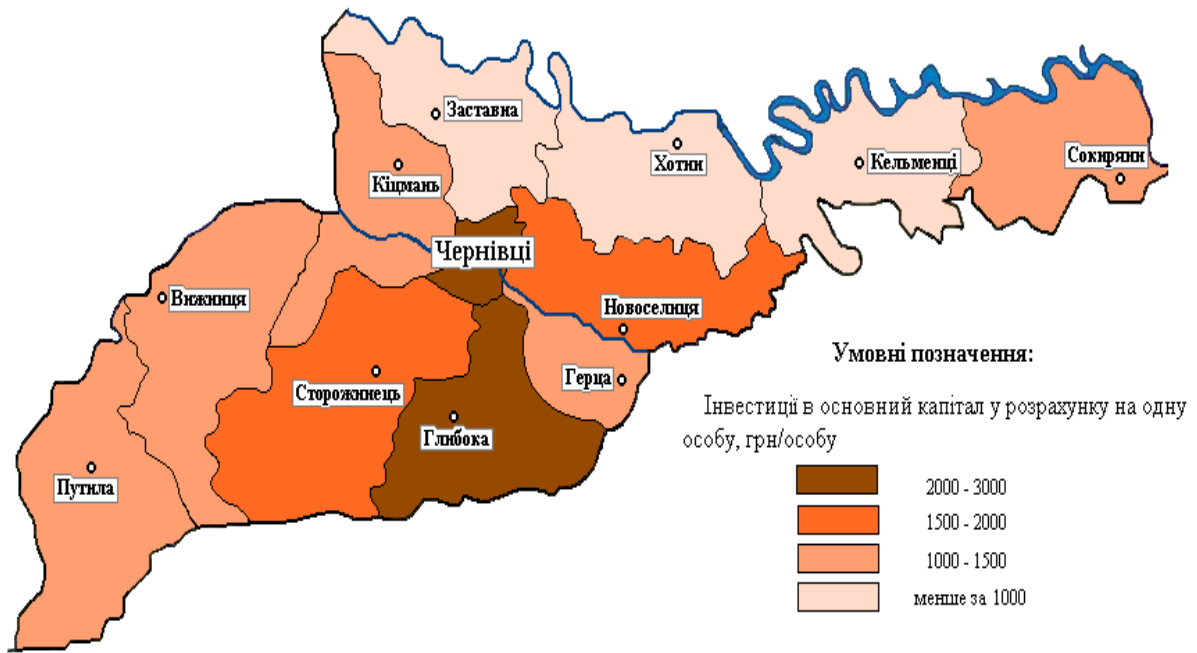
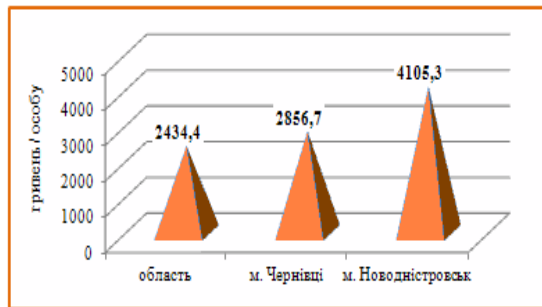

Рис.2. Індекси інвестицій в основний капітал у Чернівецькій області у 2011 р. по відношенню до рівня попереднього року (побудовано на основі інформації Держкомстату України [16])

Більш інформативним для порівняння є показник обсягів інвестицій у розрахунку на одну особу (рис.3). Середньообласний рівень за зазначеними показником перевищено в містах обласного підпорядкування та у Глибоцькому районі. Низькі обсяги інвестицій у розрахунку на одну особу характерні для Заставнівського, Хотинського та Кельменецького районів – менше за 1000 грн./особу.

Інвестиції в основний капітал у Чернівецькій обл. у 2011 р.

Динаміка інвестицій в основний капітал у Чернівецькій обл.

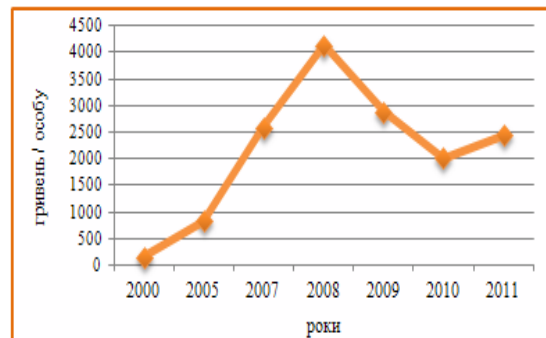
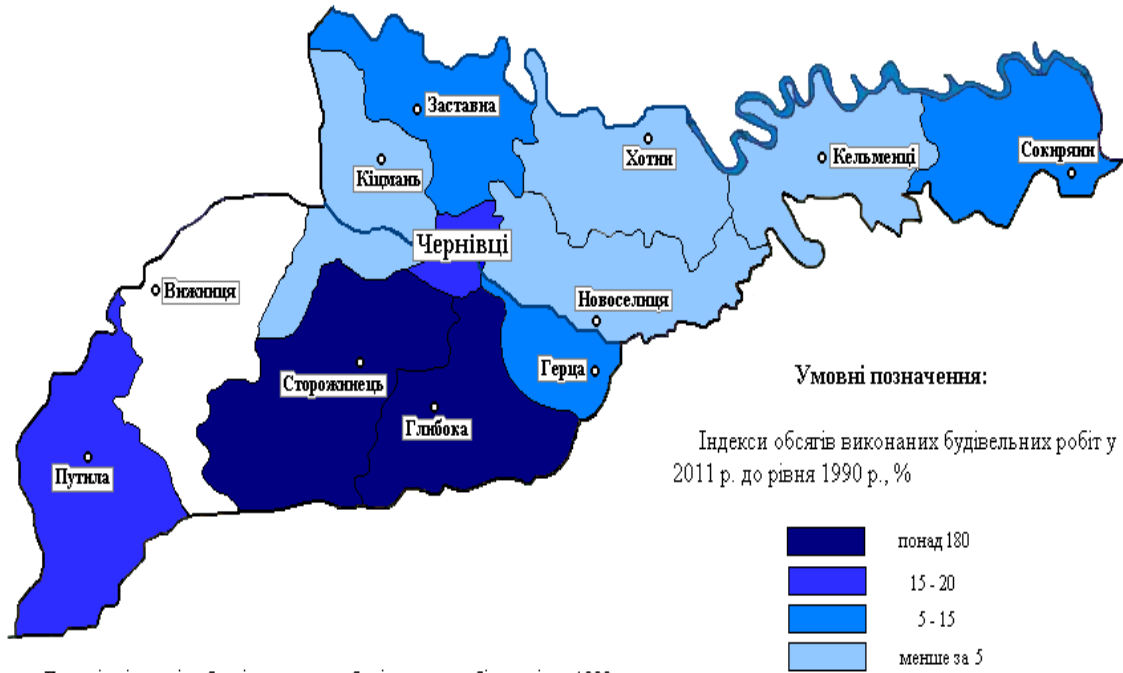

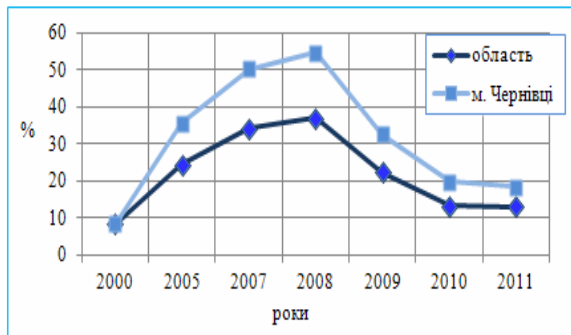
Рис. 3. Інвестиції в основний капітал у 2011 р. у розрахунку на одну особу (побудовано автором на основі інформації Держкомстату України [13; 16])

У розвинутих країнах світу домінуючим вектором інвестиційних видатків, а відтак і капіталізації регіону, є будівництво житла. Саме через будівництво житла підвищується «цінність» регіону з точки зору цільової аудиторії «населення» та, безперечно, цільової аудиторії «інвестор», змінюються структура заселеності регіону, а отже відбуваються зміни і у територіальній організації господарства регіону загалом. Як відображає статистична інформація [16; 17], у Чернівецькій області у 2011 р. було введено в експлуатацію 217,4 тис. км² загальної площі житла, а це лише 74% до рівня попереднього року. Отже, у найближчій перспективі можна очікувати нових просторових трансформацій, пов'язаних із змінами у територіальному розселенні, підвищення інвестиційної привабливості будівельної галузі, а відтак і підвищення капіталізації регіону.

Відповідно до 1990 року найвищими обсягами будівельних робіт характеризуються Storozhynets'kyi та Gliboc'kyi райони (рис. 4), у яких зафіксовано обсяги будівництва у 9 разів вищі, ніж у середньому по області.

Динаміка індексів обсягів виконаних будівельних робіт до рівня 1990 р.

По Вижицькому району інформація відсутня, згідно даних наведених у Статистичному щорічнику Чернівецької області за 2011 р.

Рис. 4. Індекси обсягів виконаних будівельних робіт у 2011 р. по відношенню до рівня 1990 р.

(побудовано автором на основі інформації Держкомстату України [16])

Справжній будівельний бум у 2011 р. зафіксовано у Путильському районі – на рівні понад 200% до рівня попереднього року та у Сторожинецькому районі (рис. 5). І якщо у Путильському районі будівництво нарощує обсяги завдяки розвитку сільського зеленого туризму, пропозицію на даному ринку детально висвітлює сайт Путильської РДА, то у Сторожинецькому за участі обласного Фонду підтримки індивідуального житлового будівництва на селі з січня 2013 р буде реалізована програма «Власний дім», яка передбачає надання громадянам, які живуть і працюють у сільській місцевості, пільгових кредитів для будівництва індивідуального житла, здійснення добудови, реконструкції, купівлі та газифікації власних житлових будинків. У Чернівецькій області ця програма діє з 2006 року, у якій взяли участь дев'ять жителів Сторожинецького району [17]. Кредити надаються Чернівецьким обласним фондом підтримки індивідуального житлового будівництва на селі під 3% річних без комісій терміном до 30 років. Джерелами фінансування програми виступають кошти державного, обласного та районного бюджетів. Після повернення кредиту гроші повертатимуться до бюджету для подальшого кредитування інших забудовників.

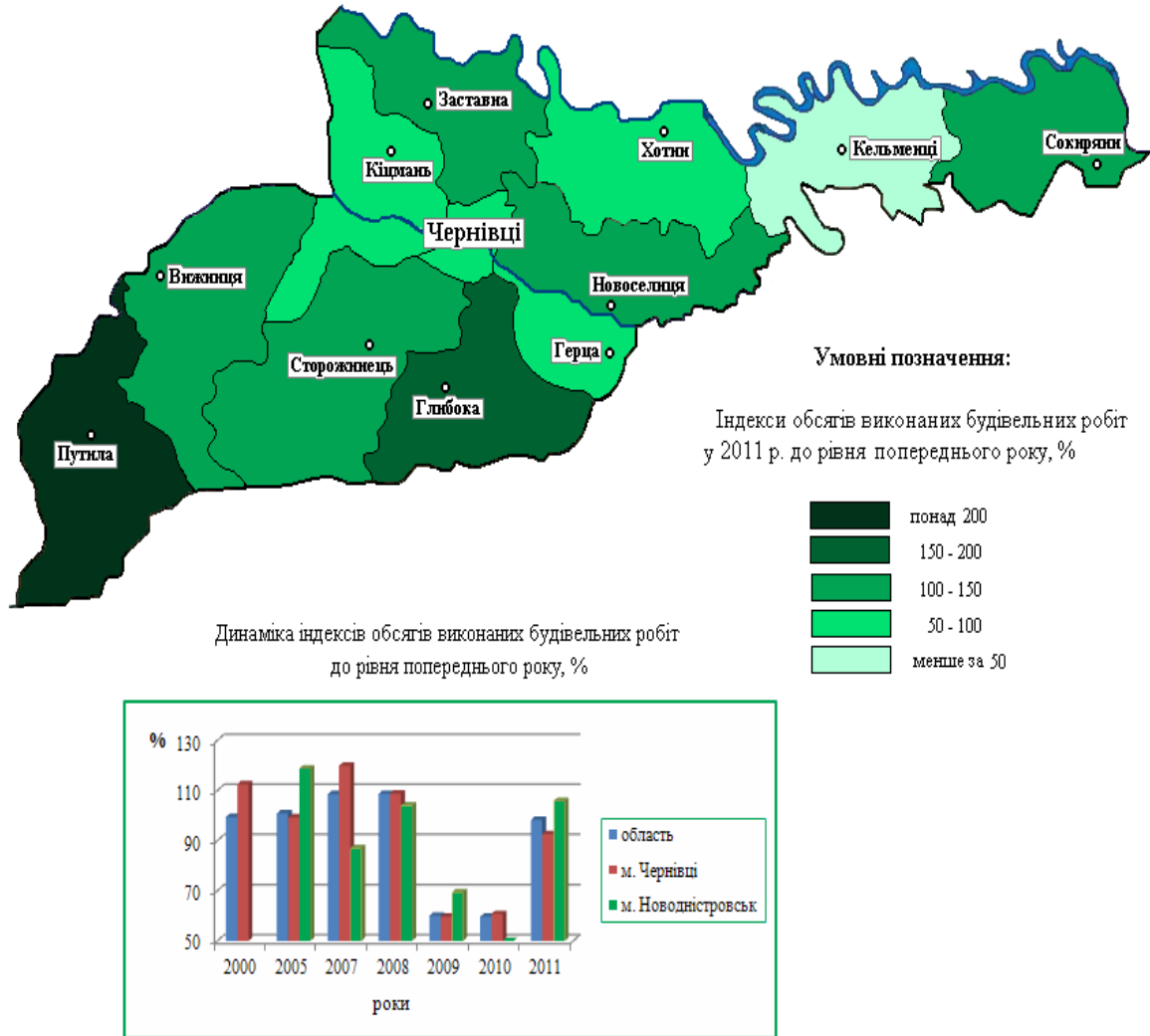

Рис. 5. Індекси обсягів виконаних будівельних робіт у 2011 р. по відношенню до рівня 2010 р.
(побудовано автором на основі інформації Держкомстату України [16])

У контексті побудови регіональної політики доречним є встановлення пріоритетів у галузевій структурі інвестицій, завдяки яким можна впливати на капіталізацію регіону у бажаному напрямку. Важливим напрямком є функція регіонального інвестування, яке повинно стати каталізатором зростання приватних інвестицій. Капіталовкладення місцевої влади мають слугувати інвестиційній привабливості регіону та стимулювати приватні інвестиції, насамперед з боку місцевих фізичних та юридичних осіб. Державні інвестиції мають надходити у галузі виробничої інфраструктури, на підготовку робочої сили потрібної ринку кваліфікації, на об'єкти більшого соціального значення, на об'єкти з тривалим терміном окупності, як, наприклад, це вже реалізується у рамках програми «Власний дім». В умовах сучасної кризи відбуваються такі деформації в процесах інвестування регіональних економік, які можуть зумовлювати кардинальні зміни у рівні капіталізації регіону.

Сьогодні (у зв'язку з масштабними проектами реформ) ведеться багато дискусій про роль ВЕЗ та СЕЗ як ефективних інструментів поліпшення бізнес-клімату та необхідність їх відновлення для економічного розвитку та підвищення конкурентноспроможності країни. На наш погляд, можна розглядати створення саме спеціалізованих економічних зон, які будуть вирішувати локальні проблеми за активної

участі та в інтересах усіх стейкхолдерів: місцевої бізнес-спільноти, представників муніципалітету, міської ради, населення. Одним з вагомих показників, який значно впливає на прийняття рішення щодо території розміщення торговельної мережі при реалізації стратегії регіонального розвитку, є визначення конкурентного поля невеликих локальних компаній, що використовують спрощені режими оподаткування. За оцінками експертів, торговельні мережі, які змушені платити ПДВ, програють дрібному бізнесу до 15% рентабельності [9], а отже, ризикують втратою конкурентноспроможності, а місто втратою інвестора.

Сьогодні можна говорити про зміну пріоритетів у сфері конкуренції територій та зростання їх капіталізації у бік якісної характеристики чинників: формування сприятливого інноваційного клімату, інвестиції у сучасну та якісну інфраструктуру, залучення кваліфікованого та підприємливого населення, створення та залучення освітніх та наукових організацій, залучення банківського, торговельного та сервісного капіталу, створення центрів компетенції в різних галузях знань тощо [3; 14]. Для американського міста Клівленда, депресія якого була викликана крахом традиційної тяжкої промисловості, конкурентні переваги були виявлені в результаті складного багатостороннього діалогу бізнес-еліти, інтелектуальної еліти, лідерів самоуправління та міської адміністрації. За 18 років місто «піднялося з колін» завдяки цілеспрямованій маркетинговій діяльності над «капіталізацією» єдиного багатства – знань та вмінь, нагромадження поколіннями інженерів та вчених. Сьогодні Клівленд позиціонує себе як лідера в галузі технічних ноу-хау, його культурне, предметне, інформаційне середовище є привабливим для талантів. У 90-х роках в м. Чернівцях нараховувалося більше 20 тис. працівників інженерних, технічних, наукових спеціальностей, і увесь цей інноваційний капітал не був використаний, а тепер повністю втрачений.

Сучасна модель розвитку Лондона базується на розширенні можливостей для людей та підприємств, досягненні високих екологічних стандартів та якості життя, спрямована на вирішення урбаністичних викликів двадцять першого століття: клімат, бідність, нерівність. Ця модель реалізується в контексті соціально-етичної концепції маркетингу, яка забезпечить Лондону підвищення капіталізації за рахунок енергії, динамізму та різноманітності міста та його жителів; забезпечить інноваційність та одночасно сприятиме розвитку ціннісної та культурної спадщини міста та його субтериторій, цінує відповідальність, співчуття та громадянство [3].

Висновки. Сучасний підхід до підвищення «цінності» регіону в очах цільових аудиторій (населення, бізнес, інвестори, відвідувачі) передбачає використання новітніх форм підвищення капіталізації: нагромадження та активне використання інформаційних ресурсів, підвищення рівня кваліфікації працівників та упровадження концепції «освіта протягом життя» в стратегічні плани розвитку регіону, розвиток державно-приватного партнерства, оновлення основного капіталу реального сектору регіону, управління структурою капіталу, залучення мережевих структур, капіталізація нематеріальних активів, залучення венчурного капіталу, формування наукових парків, регіонів науки, ініціювання та підтримка створення регіональних кластерів, застосування маркетингових засобів підвищення інвестиційної привабливості регіонів, управління структурою інвестицій – маневрування часткою ресурсного, фінансового, інноваційного, торговельного, сервісного капіталу.

Новітність зазначених форм визначається: активним використанням інформаційних технологій, які формують комунікаційну інфраструктуру, унікальну для кожного територіального утворення, виваженим підходом до структури інвестицій – регіони повинні чітко визначити, які види та форми інвестицій їм потрібні, які з них можуть знизити капіталізацію (шкідливі виробництва, інвестиції орієнтовані на вивіз капіталу з регіону, низько технологічні виробництва, які базуються на більшому

нагромадженні природних та трудових ресурсів тощо), необхідністю розробки маркетингових регіональних програм – формування унікального регіонального продукту, створення та просування сприятливого інвестиційного клімату, брендингу, комунікаційних програм, регіонального промоутерство тощо. На наш погляд, перспективними напрямками підвищення капіталізації регіону є впровадження соціальних інновацій, інноваціях в громадському секторі; концепції дослідницької екосистеми (living labs), в центрі якої житель конкретного місця, який залучається до досліджень, пов'язаних з місцем його проживання; краудсорсінг (англ. crowdsourcing, crowd – «натовп» и sourcing – «підбір ресурсів») – використання колективного розуму тисяч людей, їх спільної праці; відкриті дані – можливість використання відкритих даних для особистого та комерційного використання; відкриті платформи для розвитку мереж; відкриті сенсорні мережі [3].

Список використаних джерел:

1. Артьомова Т. Капіталізація економіки: еволюція підходів щодо змісту та моделювання в західній науковій думці / Т. Артьомова, О. Полічко // Економіст. – 2009. – № 12.
2. Бобух І. М. Пропорції та перспективи формування національного багатства України : монографія / І. М. Бобух. – К. : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2010. – 372 с.
3. Буднікевич І. Муніципальний маркетинг: теорія, методологія, практика / Ірина Буднікевич. ІРД НАН України – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 645 с.
4. Інституційні механізми капіталізації економіки регіонів Українського Причорномор'я : [монографія] / [Б. В. Буркинський, В. М. Осипов, О. В. Моліна та ін.] ; за наук. ред. Б. В. Буркинського ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса : ІПРЕД НАН України, 2014. – 520 с.
5. Капіталізація економіки України / [за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, д. е. н. А. А. Гриценка]. – К. : Ін-т економ. та прогноз. НАН України, 2007. – 220 с.
6. Кухарська Н. О. Регіональне стратегування – основа формування стратегії розвитку регіону / Н. О. Кухарська // Економіст. – 2012. – № 1. – С. 63-65.
7. Лышикова Ю. В. Стратегия повышения капитализации экономического потенциала региона / Ю. В. Лышикова // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2013. – №1. – С. 348-352.
8. Мазур І.І. Капіталізація економіки: проблеми та перспективи. Матеріали семінара (частина 1) / І. І. Мазур. // Економічна теорія. – 2006. – № 2.
9. Морозова С. Опыт создания торговой сети в регионах /С.Морозова // Финансовый директор. – 2006. – №15. – С.45-49.
10. Особенности воспроизводства регионального капитала: сущность, подходы к оценке, методы управления / Ін-т економіки КарНЦ РАН [под общей ред. Ю. В. Савельева]. – Петрозаводск : Изд-во Карельского научного центра РАН, 2008. – 198 с.
11. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. В. Радаев // Общественные науки и современность. – 2003. – № 3. – С. 5-16.
12. Савельев Ю.В. Управление конкурентоспособностью региона : от теории к практике / Ю. В. Савельев ; Ін-т економіки КарНЦ РАН. – Петрозаводск : Карельский научный центр РАН, 2010. – 516 с.
13. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік: Державна служба статистики України; Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Чернівці, 2012. – 604 с.
14. Черная И.П. Территориальный маркетинг / И.П.Черная. – Владивосток : Изд-во ВКУЭС, 2005. – С.40.
15. Яременко О. Л. Капіталізація економіки: проблеми та перспективи. Матеріали семінара (частина 2) / О. Л. Яременко // Економічна теорія. – 2006. – № 3.
16. www.ukrstat.gov.ua – офіційний веб-сайт Державної служби статистики України
17. www.oda.cv.ua – офіційний веб-сайт Чернівецької ОДА

УДК: 336.143.2

Вахович І.М., д.е.н., професор

Купира М.І.

Луцький національний технічний університет

БЮДЖЕТНІ ІНСТРУМЕНТИ ПОДОЛАННЯ ДЕПРЕСИВНОГО СТАНУ РЕГІОНУ

У статті розглянуто та проаналізовано роль і значення бюджетних інструментів у процесі подолання депресивного стану в регіоні, визначено дієвість впливу інструментів бюджетного регулювання на забезпечення соціально-економічної безпеки проблемної території та обґрунтовано основні завдання бюджетного механізму в досягненні поставлених цілей.

Ключові слова: бюджетні інструменти, бюджетне регулювання, депресивний регіон, соціально-економічна безпека, самофінансування.

Vakhovych I., Kurya M.

BUDGET INSTRUMENTS OF OVERCOMING DEPRESSIVE STATE OF REGION

The article examines and analyzes the role and importance of budgetary instruments in overcoming the depressed state of the region, determined the efficacy of influence tools of fiscal adjustment on the socio-economic security problem of the territory and substantiated basic tasks budgetary mechanism in achieving the goals.

Key words: budgetary instruments, the budgetary regulation, depressed region, the socio-economic security, self-financing.

Вахович И.М., Купира М.И.

БЮДЖЕТНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ ДЕПРЕССИВНОГО СОСТОЯНИЯ РЕГИОНА

В статье рассмотрено и проанализировано роль и значение бюджетных инструментов в процессе преодоления депрессивного состояния в регионе, определено действенность влияния инструментов бюджетного регулирования на обеспечение социально-экономической безопасности проблемной территории и обосновано основные задачи бюджетного механизма в достижении поставленных целей.

Ключевые слова: бюджетные инструменты, бюджетное регулирование, депрессивный регион, социально-экономическая безопасность, самофинансирование.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток суспільства та стратегічні прагнення України до рівноправного партнерства у європейському співтоваристві зумовлюють посилення уваги до обґрунтованості та ефективності бюджетної політики у системі забезпечення соціально-економічної безпеки регіону. Побудова та здійснення такої політики має відповідати як тактичним завданням, так і довгостроковим перспективам соціально-економічного розвитку країни. Позитивні зрушення у сфері державних фінансів, які стосуються впровадження у бюджетний процес програмно-цільового методу планування, програмного забезпечення, формування бюджету розвитку на державному та місцевому рівнях, дієвих форм фінансового контролю сприяють більш ефективній реалізації функцій бюджетної політики та використання її регуляторного потенціалу для вдосконалення системи бюджетного регулювання з метою підвищення рівня функціонування і розвитку економіки та добробуту населення [1, с. 1]. Разом з тим, у сучасних економічних умовах важливим є використання бюджетної політики як дієвого інструменту впливу на депресивний стан в регіоні, що поступово створює небезпеку, яка є найголовнішим показником якості життя та стану економіки. Сьогодні негативні економічні явища набувають в економіці країни ще більшого масштабу у зв'язку з відсутністю науково обґрунтованої стратегії національного розвитку, заснованої на економічно безпечних орієнтирах в умовах загострення політичної, соціальної та економічної ситуації в країні.

Тому вирішення питань щодо подолання депресивного стану та забезпечення безпеки в регіоні неможливе без різкого підвищення якості бюджетного регулювання в усіх сферах соціального і економічного життя, без здійснення кардинальних змін у взаємовідносинах між державою та регіонами, гармонізації та збалансованості їх інтересів, оптимізації форм та методів державного впливу на розвиток регіональних економічних систем [2]. Адже взаємовідносини між бюджетами різних рівнів виступають невід'ємною складовою бюджетного процесу, інструментом вдосконалення фінансових відносин між центральними та місцевими органами влади, дієвим чинником макроекономічної стабілізації та економічного зростання України.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. В економічній літературі існує багато досліджень, присвячених проблемам визначення та подолання рівня депресивності регіонів. Серед вітчизняних вчених даного наукового

напрямку найбільш обґрунтованими є праці: І.М. Вахович, М.В. Кирику, Л.В. Лисяк, Л.В. Панасюк, Т.М. Чернякова, Ю.І. Стадницький, М.Д. Пасічний, О.В. Прокопенко, Н.В. Кузьминчук, В.Я. Швець.

Однак, незважаючи на достатньо глибокі та вагомі наукові здобутки з зазначених питань, проблема бюджетного регулювання як одного з інструментів подолання депресивного стану регіону з врахуванням соціально-економічної безпеки та бюджетного потенціалу території, потребує подальших досліджень та уточнень.

Цілі статті полягають у дослідженні ролі та значенні бюджетних інструментів у процесі подолання депресивного стану в регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Децентралізація фінансових відносин, що є характерною рисою сучасного економічного розвитку України, зумовлює підвищення ролі місцевих органів влади в подоланні депресивності та забезпеченні ефективного розвитку територій. Це викликає необхідність вирішити низку проблем, пов'язаних з удосконаленням методів формування та використання інструментів бюджетної політики задля забезпечення стану безпеки. Успішне вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів, задоволення потреб регіону безпосередньо залежить від результативності залучення та ефективності використання фінансових ресурсів регіону. Враховуючи те, що фінансовою базою функціонування органів місцевого самоврядування виступають місцеві бюджети, соціально-економічний розвиток регіону та його безпека в значній мірі визначається бюджетним потенціалом, достатнім для стимулювання розвитку виробництва та сфер діяльності, які не можуть функціонувати самостійно.

Слід зазначити, що подолання депресивного стану та забезпечення соціально-економічної безпеки неможливе без застосування інструментів державного регулювання, що потребують аналізу переваг їх використання та визначення одного з можливих варіантів для подальшого дослідження.

Так, спроможність регіону стимулювати соціально-економічний розвиток визначається тим, які інструменти будуть використовуватись органами місцевої влади при подоланні депресивного стану та досягненні в регіоні стану безпеки.

Зазначимо, що інструмент розглядаємо як важіль, для здійснення впливу на визначену систему. Інструменти подолання депресивності, як сукупність регуляторів, що долають небезпеку, підтримують та забезпечують рівень безпеки в регіоні.

До інструментів подолання та забезпечення розвитку депресивних регіонів відносимо видатки бюджету, бюджетне інвестування, фінансове вирівнювання, бюджетне регулювання, міжбюджетні трансферти, податкове навантаження, податкові пільги, грантові програми, прямі платежі з цільовим та необмеженим використанням.

Тобто, важливо за допомогою бюджетного регулювання не тільки здійснити справедливий розподіл дохідної частини бюджету між його рівнями, достатньої для виконання покладених функцій, та наповнення бюджету власними коштами, а й створити сприятливі можливості з використанням власних джерел з метою перетворення депресивного регіону в регіон соціально-економічної безпеки.

В процесі дослідження на систему бюджетного регулювання соціально-економічної безпеки покладаємо подолання регіональних дисбалансів та зменшення кількості дотаційних регіонів, шляхом збільшення власної фінансової бази, посилення контролю за цільовим використанням фінансової допомоги та ефективністю використання власних фінансових ресурсів.

Зазначимо, що зростання диспропорцій між потребами в ресурсах та можливістю забезпечення соціально-економічного розвитку територій, що посилюються сучасними глобальними економічними процесами, обумовлює необхідність реформування існуючої системи розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів на державному та місцевому рівнях. Тобто на сьогодні, місцеві органи влади не можуть мати повної фінансової незалежності і потребують додаткового фінансування, що здійснюється за

рахунок системи трансфертів. Власне неефективна державна трансфертна політика і призводить до того, що місцеві органи влади втрачають стимули до розвитку власної бази фінансового забезпечення регіону [3, с. 204]. В цьому напрямі основний акцент ставимо на розвиток депресивних регіонів через інструмент бюджетного регулювання, шляхом реалізації програм подолання небезпеки в регіоні та забезпечення соціально-економічної безпеки [4], не лише за кошти державного бюджету (субвенції з бюджету, компенсація за бюджетні кошти, проценти за взяті кредити та ін.), а й формувати дохідну базу на основі реалізації принципу самофінансування.

Першим етапом у процесі бюджетного регулювання має бути пошук оптимального ступеня централізації для різних завдань державної діяльності та встановлення норми мінімальної бюджетної забезпеченості в регіоні. Це потребує жорсткого визначення критеріїв для розмежування витрат, тобто встановлення соціальних нормативів та розробка на їх основі фінансових норм для встановлення бюджетної забезпеченості й мінімального обсягу місцевих бюджетів. Це надасть можливість виділити конкретні рівні самофінансування різних територіальних одиниць. Їх розмір можна визначити за чотирма формами фінансування: надходження за рахунок власних джерел перевищують нормативні потреби; власні надходження покривають повністю і без залишку нормативні потреби, тобто відрахування коштів у державний бюджет не проводиться; власні надходження менші від нормативних потреб, але регіон має інші фінансові джерела доходів із відрахувань у бюджет, включає асигнування з державного бюджету; власні й асигновані надходження недостатні для покриття нормативних потреб, тому така форма передбачає планову дотацію, не зважаючи на умови державного бюджету про скорочення і ліквідації дотацій.

Підвищення ефективності системи бюджетного регулювання депресивного регіону та використання бюджетних коштів повинно здійснюватись у напрямках удосконалення якості прогнозування дохідної спроможності регіону та формування й оцінки стимулів місцевих бюджетів щодо мобілізації доходів та економії видатків, з метою створення регіону соціально-економічної безпеки.

Вважаємо, що таке підвищення буде ефективним, якщо воно спиратиметься на чіткі й обґрунтовані науково-методичні підходи і рекомендації. Тому держава повинна посідати вагоме місце у формуванні ефективного механізму регулювання економіки регіону як особливої соціально-економічної системи, виявленню можливостей, способів взаємодії держави та регіонів України в державному управлінні, поглиблювати та розвивати регулювальні функції, та враховувати їх при реалізації державних пріоритетів.

Висновки. Таким чином, щоб подолати депресивний стан та забезпечити високий рівень соціально-економічної безпеки регіону, необхідно вдосконалювати систему державного регулювання, використовуючи один з основних його інструментів бюджетний механізм, що впливатиме на соціально-економічний розвиток через бюджетне регулювання, основними завданням якого є: досягнення відповідності між видатками та доходами всіх бюджетів (збалансування); створення зацікавленості органів місцевого самоврядування у повній мобілізації доходів на своїй території; забезпечення самостійності у використанні додатково одержаних коштів в процесі виконання місцевих бюджетів; перерозподіл бюджетних ресурсів між «багатими» й «бідними», у фінансовому розумінні, територіями; здійснення фінансового вирівнювання. Рівень економічної безпеки залежить від бюджетної політики та виступає її ефективним результатом, що визначає умови до ефективного нарощення бюджетного потенціалу, досягнення прогресу у задоволенні потреб і прагнень населення регіону та стратегію соціально-економічного розвитку країни.

Список використаних джерел:

1. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки. – Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. –

Науково-дослідний фінансовий інститут Академії фінансового управління Міністерства фінансів України. – Київ, 2010. – 37 с.

2. Кирику М.В. Державне регулювання забезпечення економічної безпеки старопромислових регіонів / М.В. Кирику // Державне управління: удосконалення та розвиток. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=691>.

3. Панасюк Л.В. Проблеми вирівнювання фінансового забезпечення регіонів / Л.В. Панасюк // Актуальні проблеми економіки. – К.: ВНЗ Національна академія управління, 2007. - № 11 (89). – С. 204-213.

4. Чернякова Т.М., Соловей М.М., Дрозняк О.В. Формування системи індикаторів для визначення ефективних інструментів податкового регулювання депресивних регіонів України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/504/16/Chernjakova.pdf>.

УДК 330.341.1: 332.1(477)

Луцків О.М., к.е.н.,с.н.с.

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» (м. Львів)

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті досліджено тенденції та виявлено особливості інноваційного розвитку регіонів України. Зокрема, проаналізовано рівень їх інноваційної активності, фінансового забезпечення інноваційної діяльності, розподілу обсягів реалізованої інноваційної продукції, динаміки експорту інноваційної продукції. Виділено основні проблеми інноваційного розвитку та запропоновано перспективні напрями і шляхи їх вирішення.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, фінансові ресурси, конкурентоспроможність.

Lutskiv O.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN REGIONS: TRENDS, PROBLEMS AND PROSPECTS

In the article the trends and found features of innovative development of Ukrainian regions are presented. In particular, it is analyzed their level of innovation activity, financial support of innovative activity, the distribution volume of sales of innovative products, exports of innovative production. The main problem of innovation are determined and their solutions are proposed.

Key words: innovation, innovative activity, innovation development, financial resources, competitiveness.

Луцків Е.Н.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ: ТЕНДЕНЦИИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье исследованы тенденции и выявлены особенности инновационного развития регионов Украины. В частности, проанализирован уровень их инновационной активности, финансового обеспечения инновационной деятельности, распределения объемов реализованной инновационной продукции, динамики экспорта инновационной продукции. Выделены основные проблемы инновационного развития и предложены перспективные направления и пути их решения.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инновационное развитие, финансовые ресурсы, конкурентоспособность.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В ринкових умовах господарювання інноваційний вектор стає іманентною якістю економічного розвитку національної економіки. На макроекономічному рівні спостерігається процес переходу від мобілізаційного (ресурсного) типу економічного розвитку до інноваційного. Формується нова інноваційна модель розвитку, яка є наслідком переходу до

домінування в економіці таких елементів, як: інформаційні і комунікаційні технології, зовнішній і внутрішній трансферт інновацій, ринок інновацій та високих технологій. Основою економічного розвитку України є активізація інноваційних процесів в регіонах. У свою чергу інноваційна діяльність на рівні регіону залежить від особливостей формування регіональної інноваційної політики, визначення пріоритетів інноваційного розвитку, розробки інноваційних програм і проектів. На жаль, основною невирішеною проблемою сьогодення і надалі залишається дуже низький рівень інноваційної активності українських регіонів.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання інноваційного розвитку та проблеми управління інноваційними процесами знайшли своє відображення у працях як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Серед зарубіжних вчених дослідженню інноваційних процесів присвячено праці: Й. Шумпетера, Г. Менша, П. Друкера, Б. Твісса, Б. Санто, В. Хартмана, Р. Солоу, Є. Тоффлера та інших. Великий інтерес викликає дослідження даних питань і серед українських вчених. Зокрема, цим питанням присвячені праці: С. Білої, В. Бабича, Ю. Бажала, В. Беседіна, В. Воротіна, А. Гальчинського, В. Гейця, І. Лукінова, В. Мартиненка, Л.І. Федулової та інших. Однак, не зважаючи на те, що в економічній літературі глибоко і багатосторонньо досліджуються питання активізації процесів інноваційного розвитку, формування і використання науково-технічного і інноваційного потенціалів, визначення соціально-економічної ефективності нововведень, разом з тим, недостатньо уваги приділяється шляхам активізації економічного розвитку територій. Нажаль в Україні на регіональному рівні так і не визначено чіткі цілі і першочергові пріоритети стимулювання інноваційної діяльності саме в пріоритетних галузях економіки, що і гальмує активізацію цих процесів на місцях.

Цілі статті – оцінка тенденцій економічного розвитку регіонів України, обґрунтування сучасних проблем та виокремлення бар'єрів інноваційного розвитку регіонів, визначення перспектив активізації інноваційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інноваційний вектор розвитку промислових підприємств є складовою частиною інноваційного розвитку економічної системи регіону та важливим аспектом відтворення виробничих відносин та розвитку наукоємних виробництв в Україні загалом. Цей шлях розвитку України хоч і задекларовано в багатьох стратегічних та програмних документах, як державного так і регіонального рівнів («Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», Регіональні програми та проекти програм науково-технічного та інноваційного розвитку, наприклад, Волинської, Івано-Франківської та Львівської областей) однак відчутних позитивних змін в цьому напрямі так і не відбулося. Тобто незважаючи на розуміння на усіх рівнях управління важливості саме інноваційного вектору розвитку, дієвих механізмів державної чи регіональної підтримки інновацій все ще немає, а практика діяльності підприємств свідчить про низку проблем у цій сфері та низьку інноваційну активність, що не сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіонів.

Основним гальмом підвищення конкурентоспроможності економіки є низький техніко-технологічний рівень її виробництва, що зумовлений значним зносом наявного устаткування. Так, в середньому по Україні ступінь зносу основних фондів невпинно зростає, а саме: із 43,7 % у 2000 р. до 83,5% у 2014 році. Особливо різко збільшилося значення цього показника у 2008 р. та 2010 р., відповідно на 8,6 в.п. та 14,9 в.п. Найгірша ситуація щодо стану основних засобів у транспорті та зв'язку. Рівень їх зносу у 2014 році становить 97,9%, проти, наприклад, 50,5% у 2000 році та 60,5% у 2006 році. Друге місце за ступенем зношеності основних засобів займає промисловість – 60,3 %, проти 48,8% у 2000 році, за нею слідує будівництво (54,4%). Найменш зношеними є основні фонди в сфері операцій з нерухомим майном (36,2%). У галузевому розрізі найкритичніша ситуація зі станом основних засобів склалася на підприємствах

машинобудівної галузі, де ступінь їх зношеності становив 83,4 %, а також хімічної і нафтохімічної промисловості та виробництва коксу і продуктів нафтопереробки – 70 %. Водночас менш зношеними є основні фонди в харчовій промисловості та виробництві неметалевої мінеральної продукції. Серед регіонів України лідерами за ступенем зносу основних засобів є: Харківська (81,2 %), Кіровоградська (73,8 %), Вінницька (70,7 %) і Полтавська (70,1 %) області. У семи регіонах України знос основних засобів становив від 60 до 70 %, а саме Донецькій, Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Сумській, Херсонській і Черкаській областях. Від 50 до 60 % зношених основних засобів є у Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Луганській, Одеській, Рівненській, Хмельницькій і Чернігівській областях. Лише в трьох регіонах, а саме у Волинській, Тернопільській, Чернівецькій областях основні засоби зношені менше ніж на половину. Слід також зазначити, що у всіх без виключення регіонах України впродовж 2000-2014 років прослідковується стійка тенденція до збільшення ступеня зносу основних засобів [1].

Однак, не зважаючи на високий ступінь зношеності основних засобів процес їх оновлення є дуже пасивним, а в більшості галузях економіки взагалі не відбувається. Основна причина такої ситуації – відсутність фінансових ресурсів на розробку та впровадження інноваційних технологій. Ще однією з причин є довгий термін окупності коштів вкладених в нові технології, а за умови відсутності власних коштів і високих відсоткових ставок на кредитні ресурси цей процес ще більше гальмується. Значно гальмує також процес оновлення основних засобів недосконала амортизаційна політика.

Для розвитку економіки, її здатності задовольняти потреби ринку і реалізовувати стратегічні пріоритети, ключове значення має активне впровадження нових видів інноваційної продукції та наукомісткої техніки і технологій. Лише інтенсивне створення та освоєння нових технологій дозволить скоротити час розробки та впровадження у виробництво нових продуктів, а це, в свою чергу, дасть змогу швидше реагувати на запити споживачів. Нажаль ситуація в цій сфері є дуже плачевною.

Статистичні дані свідчать про те, що стан інноваційної діяльності загалом по Україні визначається як такий, що не відповідає сучасному рівню інноваційних процесів у промислово-розвинутих країнах світу (наприклад, у США, Японії, Німеччині, Франції інноваційно активні підприємства становлять від 70% до 82% загальної кількості промислових підприємств). Інноваційні та науково-технічні розробки, у тому числі і пріоритетні, відіграють незначну роль у вирішенні проблеми технологічного оновлення виробництва в регіонах. Так, питома вага підприємств, які займалися інноваційною діяльністю в Україні впродовж 2005-2013 рр. зростає і коливалася в межах від 11,9% до 16,8%, однак у 2014 році рівень інноваційної активності порівняно з попереднім роком зменшується на 0,7в.п. і становить 16,1%.

Розглядаючи рівень інноваційної активності в регіональному розрізі слід зазначити, що у 2014 році вищою за середнє значення по Україні була частка інноваційно активних підприємств лише в 10 регіонах, а саме: Херсонській, Запорізькій, Івано-Франківській, Харківській, Миколаївській, Сумській, Кіровоградській, Одеській, Львівській областях та м. Києві. Впродовж 2005-2010 років безумовним лідером інноваційної активності був м. Київ. Однак починаючи з 2011 року ситуація змінюється і в Україні немає чітко вираженого лідера інноваційної активності, а м. Київ втратив свої лідерські позиції. Впродовж 2011-2013 рр. лідером інноваційної активності була Запорізька область, частка інноваційно активних підприємств становила відповідно 27,6%, 29,8% та 28,8%. У 2013 році ці позиції область розділила ще й з Миколаївською областю. Однак, у 2014 році Запорізька область втрачає лідерські позиції і поступається ними Херсонській області (24,2%) і переміщається на друге місце (22,9%). Слід відзначити, що у 2014 році порівняно з попереднім диференціація між max. і min. рівнем інноваційної активності між регіонами України дещо скорочується а саме з 4,2 рази до 4 раз.

У розрізі видів економічної діяльності слід виокремити підприємства з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (38,2%), комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (34,0%), інших транспортних засобів (33,9%), підприємства з добування металевих руд (30,4%), підприємства з іншої діяльності щодо поводження з відходами (28,6%) та машинобудування (27,0%) [1].

У 2014 році загалом по Україні промислові підприємства витратили на інновації 7695,9 млн.грн., що у 1,24 рази менше порівняно з 2013 роком. В регіональному розрізі найбільш суттєво зменшився обсяг витрат в окупованих Донецькій та Луганській областях (відповідно у 1,8 та 10,6 рази), а також в Івано-Франківській області у 5,1 рази (в основному за рахунок зменшення іноземних інвестицій). Розглядаючи розподіл витрат на інновації серед регіонів України то слід відзначити, що 47,2 % від загального їх обсягу припадає на 4 регіони, а саме м. Київ, Вінницьку, Дніпропетровську та Харківську області. Розглядаючи розподіл витрат на інноваційну діяльність в розрізі видів економічної діяльності то слід відзначити, що лідерами є три галузі, а саме: машинобудування (29,5% загального обсягу витрат по промисловості); харчова промисловість (28,2%); хімічна промисловість (15,7%). На інші види промислової діяльності припадає 26,% від загального обсягу витрат на інноваційну діяльність у промисловості [1].

Одним із показників ефективності здійснення інноваційної діяльності є реалізація інноваційної продукції на ринку. З огляду на зниження інноваційної активності у 2014р. порівняно з попереднім зменшується і обсяг реалізованої інноваційної продукції, а саме з 35891,6 млн.грн. до 25669 млн.грн., або на 28,5%. Зменшення обсягів реалізованої інноваційної продукції характерне для більшості регіонів України, за виключенням Вінницької, Івано-Франківської, Рівненської, Сумської, Херсонської та Чернігівської областей. Серед регіонів України найбільший вклад в обсяги реалізованої продукції внесла Полтавська область на неї припадає 25,4% загального її обсягу по Україні.

Значна частка виготовленої інноваційної продукції йде на експорт. Однак, у 2014 році порівняно з попереднім частка імпортованої продукції зменшилась з 44,8% до 29,2% загального обсягу реалізованої інноваційної продукції. Лідерами-експортерами інноваційної продукції в Україні є Харківська область (18,7% загального обсягу імпортованої продукції в Україні). Понад 50% загального обсягу інноваційної продукції реалізують за межі України промислові підприємства 4-х областей, а саме Донецької, Запорізької, Харківської та Чернігівської. Орієнтують майже повністю на внутрішню реалізацію продукції промислові підприємства Вінницької та окупованої Луганської областей. Частка імпортованої продукції складає лише 1,3% та 0,2% загального обсягу реалізованої інноваційної продукції. Менше ніж 10% інноваційної продукції імпортують промислові підприємства Житомирської, Полтавської та Тернопільської областей [2, С. 197].

Важливу роль у веденні інноваційної діяльності відіграють фінансові можливості підприємств. Однак, у 2014 році і так недостатні обсяги фінансових коштів зменшуються у порівняно з попереднім роком на 19,5%, а саме з 9562626 тис.грн. до 7695892,3 тис.грн., що в значній мірі і є основним гальмом зниження інноваційної активності. Розглядаючи розподіл загального обсягу фінансування поміж регіонами України слід відзначити, що значна їх частка припадає на м. Київ (17%) загального обсягу фінансування в Україні. Понад 10% фінансових ресурсів зосереджено у Дніпропетровській та Вінницькій областях. Найменший обсяг фінансових коштів серед регіонів України припадає на Закарпатську (0,2%) та Рівненську області (0,15%) [2, С. 175-176].

У цілому по Україні основним джерелом фінансування інноваційної діяльності є власні кошти підприємств. З державного і місцевого бюджету і надалі не виділяються (або виділяється дуже незначна частка) коштів на підтримку інноваційних процесів в регіоні. Внаслідок нестабільності банківської системи і високих кредитних ставках, кредитні ресурси не відіграють значну роль у підтримці цих процесів.

Одним з показників активізації інноваційних діяльності та технологічного розвитку економіки загалом є кількість придбаних нових технологій в Україні та за її межами. В Україні впродовж 2005-2014 рр. кількість придбаних нових технологій збільшилась з 237 одиниць до 543 одиниць. Найвищий пік активізації цього процесу зафіксовано у 2007 році (1141 одиниця), проти, наприклад, 237 од. у 2005 році та 382 од. – у 2006 році. Серед регіонів у 2014 рр. лідерами по придбання нових технологій в Україні були промислові підприємства Сумської та Миколаївської областей. Ними придбано відповідно 105 та 88 нових технологій. Найменш активно цією діяльністю займалися промислові підприємства 7 регіонів, а саме Донецької, Закарпатської, Одеської, Чернігівської – придбано по 2 одиниці нових технологій, а Волинської та Кіровоградської – по 4 одиниці. Взагалі не долучались до цієї діяльності, окрім окупованої Луганської області, ще й Хмельницька та Черкаська області.

Нові технології промислові підприємства закуповують і за межами України. Нажаль сьогодні регіони України слабо залучені до процесу міжнародного трансферу технологій. Так, більшість технологій була придбана саме в Україні, що свідчить про орієнтацію вітчизняних виробників на внутрішні розробки в основному через відсутність коштів для придбання значно дорожчих від вітчизняних аналогів нових іноземних технологій. Так, у 2014 році було придбано 117 таких технологій, проти 139 у 2013 році. Слід відзначити, що цією діяльністю займалися лише промислові підприємства 15 регіонів. Лідером у цій діяльності є Івано-Франківська область (22 одиниці) [2, С. 201]. Найбільші запозичення іноземних технологій здійснювали ті галузі промисловості, які традиційно мають досить розвинуту виробничу та наукову базу, а саме підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості, металургійні та машинобудування.

Вище наведені дані переконливо свідчать, що основною, невирішеною проблемою регіонів України і надалі залишається їх несприйнятливість до нововведень, не зважаючи на те, що для активного їх виробництва та впровадження є всі необхідні передумови, а саме: висока концентрація наукового, освітнього і виробничо-технічного потенціалу, сприятливі умови для розвитку інноваційного бізнесу та перетворення інноваційної діяльності в основне довгострокове джерело підвищення конкурентоздатності промисловості.

Поряд з стимулюючими передумовами для активізації інноваційної діяльності, низькі інноваційні можливості регіонів зумовлені незатребуваністю інноваційних рішень вітчизняною економікою; низькою інноваційною активністю підприємств; частковим розпадом вітчизняної інноваційної сфери у зв'язку з ліквідацією галузевої науки; старінням наукових кадрів і виїздом молодих дослідників за кордон; незначною кількістю конкурентоздатних інноваційних проектів; неготовністю багатьох інноваційних рішень до освоєння і передачі замовникові під ключ і ін.

Основними бар'єрами для впровадження нових технологій є недосконала законодавча база, економічна нестабільність, надмірний податковий тиск, а також відсутність коштів для фінансування інноваційних розробок, які зумовлені фінансово-економічними (наприклад, високими кредитними ставками та неспроможністю отримання довготермінових кредитів) та нормативно-правовими передумовами (недосконала податкова база, митна система тарифів та платежів). Окрім того, в Україні не створено необхідних податкових і тарифних стимулів для промислових підприємств щодо вкладення інвестицій в НДДКР і системи компенсації витрат на впровадження інновацій. Основна проблема нинішнього стану справ в інноваційній сфері, яку ніяк не вдасться вирішити, полягає і в тому, що органи влади, освіта, наука і виробництво розвиваються ізольовано один від одного. Причому сам підприємницький сектор в більшості випадків не зацікавлений в інноваціях, не зважаючи на зниження його конкурентоспроможності. Інфраструктура створення, капіталізації і упровадження інновацій знаходиться у стадії формування, що не дає можливості задовольнити

внутрішній попит на інновації. Однією з проблем є також і недостатнє інформаційне забезпечення (інноваційні технології повинні виникати на базі потреб а не нових знань). Проблема низького попиту економіки на інновації безпосередньо пов'язана також і з станом конкуренції в країні. Високий рівень монополізованості галузей промисловості, надмірні захисні бар'єри – ключова проблема, що знижує мотивацію промисловців до впровадження інновацій [3].

Інноваційний розвиток регіонів обмежений також з одного боку тим, що самі промисловці слабо мотивовані на активне введення інноваційної діяльності та широкомасштабне впровадження прогресивних технологій у виробничі процеси, з іншого боку, національна пропозиція технологічних інновацій для промислового впровадження є надзвичайно низькою. Останнє зумовлено тим, що колишня система галузевої і прикладної науки практично повністю зруйнована, а нова інфраструктура створення, капіталізації і впровадження інновацій знаходиться у стадії формування. Тому на сьогоднішній день попит промисловців на інновації задовольняється в основному імпортом, який в більшості випадків є недоступним [4].

Іншими вагомими чинниками, які перешкоджають здійсненню інновацій є великі витрати на нововведення, високий економічний ризик, тривалий термін окупності нововведень, нестача інформації про нові технології та ринки збуту, відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами та науковими установами, відсутність кваліфікованого персоналу, відсутність попиту на високотехнологічну продукцію на внутрішньому ринку через домінування галузей, орієнтованих на виробництво низькотехнологічної продукції, несприйнятливості підприємств до нововведень, недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності тощо. Крім того, не створено помітних податкових і тарифних стимулів для промислових підприємств по інвестиціях в НДДКР і системи компенсації витрат на впровадження інновацій.

Висновки. У цілому слід відзначити, що основною невирішеною проблемою сьогодення є низький технологічний рівень виробництва, низька інноваційна активність промислових підприємств, слабе державне фінансування інноваційних розробок, відсутність власних коштів на ведення інноваційної діяльності, а внаслідок низькі темпи та якість розвитку економіки в цілому. Для покращення ситуації в інноваційній сфері негайного вирішення потребують питання щодо: вдосконалення нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності; фінансового стимулювання активізації інноваційних процесів; покращення та розширення інноваційної інфраструктури; захисту прав інтелектуальної власності в інноваційній сфері; посилення взаємозв'язку між наукою і виробництвом; належного інформаційного забезпечення в напрямі збалансування попиту і пропозиції на інноваційні розробки тощо. Тобто основні зусилля як державних так і регіональних органів влади повинні бути зосереджені на всебічне стимулювання інноваційної діяльності на основі вдосконалення як фінансових так і нормативно-правових механізмів її регулювання засобами проведення ефективної інноваційної політики на місцях. Основну увагу слід зосередити також і на розробці (або удосконаленні існуючих) дієвих регіональних стратегій та програм інноваційного розвитку та усуненні інституційних перешкод для їх реалізації.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2014 році. Статистичний збірник. – Київ.: Державна служба статистики України, 2015. – 255с
3. Столяров Б. Інновації в промисловості: модель не подошла, / Б. Столяров. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrindprom.ua/digest/Innovatsii_v_promishlennosti_Model_ne_podoshla
4. Федуллова Л.І. Тенденції та перспективи розвитку промисловості України / Л.І. Федуллова [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/eprom/2008_43/st_43_08.pdf

Рецензент д.е.н., професор Вовканич С.Й.

УДК 332

Олександренко І.В. к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОБҐРУНТУВАННЯ ФАКТОРІВ ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ РЕГІОНУ

У статті подано визначення ринкової вартості регіону та обґрунтовано потребу у виявленні факторів впливу на її зміну. Досліджено теоретичні підходи до визначення системи факторів впливу на вартість підприємства. На основі існуючих досліджень в напрямку визначення чинників впливу на вартість підприємства, обґрунтовано альтернативні фактори формування ринкової вартості регіону.

Ключові слова: вартість підприємства, підходи до визначення факторів вартості, регіон, ринкова вартість регіону, фактори формування ринкової вартості регіону

Oleksandrenko I.

THEORETICAL APPROACHES TO THE JUSTIFICATION FACTOR IN THE FORMATION OF MARKET VALUE REGION

The article defines the market value of the region and proved the need to identify the factors influencing the change in her. Theoretical approaches to the definition of factors influencing the enterprise value. Based on existing research towards identifying the factors influencing the enterprise value, reasonable alternative factors of the market value of the region.

Keywords: enterprise value, approaches to determining the value drivers, the region, the market value of the region, factors of market value in the region

Oleksandrenko I.V.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОБОСНОВАНИЮ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНОЧНОЙ СТОИМОСТИ РЕГИОНА

В статье представлены определения рыночной стоимости региона и обоснованно потребность в выявлении факторов влияния на ее изменение. Исследованы теоретические подходы к определению системы факторов влияния на стоимость предприятия. На основе существующих исследований в направлении определения факторов влияния на стоимость предприятия, обоснованно альтернативные факторы формирования рыночной стоимости региона.

Ключевые слова: стоимость предприятия, подходы к определению факторов стоимости, регион, рыночная стоимость региона, факторы формирования рыночной стоимости региона

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ринкова вартість регіону є вагомим індикатором його інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності та здатності генерувати потоки товарів та капіталів. Створення ринкової вартості на регіональному рівні забезпечить прискорення інтеграційних процесів в регіоні та країні в цілому. При цьому варто розуміти, що кожний із регіонів буде відображатись різною ринковою вартістю, оскільки її формування буде відбуватись під впливом низки факторів, які визначають обсяги ресурсів в регіоні, можливості їх використання та здатність отримувати очікуваний результат від їх споживання. Таким чином для забезпечення високої ринкової вартості регіону необхідним є визначення факторів впливу та постійний моніторинг за їх зміною.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Сучасні дослідження свідчать, що існує низка праць присвячених класифікації, систематизації та деталізації чинників впливу на різні напрямки розвитку регіону, однак відсутнім в даному аспекті є підхід до визначення системи факторів, що впливають на ринкову вартість регіону. В першу чергу це обумовлюється тим, що економічний термін „ринкова вартість” набув широкого використання лише на рівні

підприємств та в цілому бізнесових структур. І відповідно до цього існує значна кількість досліджень присвячених теоретико-методологічним та практичним основам визначення ринкової вартості підприємств і систематизації факторів її створення. Це обумовлює потребу в адаптації існуючих підходів до формування факторів вартості підприємств на регіональний рівень. Зокрема підходи до визначення системи факторів впливу на вартість підприємства подавали у своїх працях: М.Г. Бойко [1], О.В. Брезіцька [2], Т.А. Говорушко [3], В.В. Демшин [4], І.В. Журавльова [5], Н.В. Грапко [6], С.С. Гринкевич [7], І.В. Івашковська [8], С.А. Казанцева [9], З.О. Коваль [10], М.В. Костель [15], П.В. Круш [11], Ф.Н. Маренков [4], О.Г. Мендрул [12], С.В. Поліщук [11], Н.І. Обрушна [3], А.Раппопорт [16], Я.А. Ровний [3], П.Ю. Старюк [13], С.І. Тарасенко [14], Ю.Г. Шишова [15].

Цілі статті. Основною метою статті є дослідження підходів до визначення чинників впливу на вартість підприємства з метою обґрунтування факторів формування ринкової вартості регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Прийняття та реалізація рішень в контексті управління та підвищення ринкової вартості регіону, передбачає необхідність врахування низки факторів, які впливають на її формування. В результаті дослідження концептуальних підходів до визначення вартості регіону визначено, що ринкова вартість регіону – це величина за якої наявний обсяг ресурсів відповідає потребі у їх використанні для отримання очікуваного результату їх економічної та соціальної корисності. Наявні ресурси в даному випадку формують пропозицію, а очікуваний результат від їх економічної та соціальної корисності – попит.

Факторами ринкової вартості регіону необхідно вважати будь-який параметр (показник), що прямо чи опосередковано впливає на її величину. У цьому контексті виникає потреба у розробці підходів до формування системи факторів ринкової вартості регіону та їх структурної класифікації, що створить обґрунтовані умови для організації управління вартістю на регіональному рівні в умовах невизначеності та ризику. Також класифікація та систематизація факторів ринкової вартості регіону є необхідною з огляду на наступні причини: по-перше, регіональні суб'єкти не можуть прямо працювати із вартістю регіону; по-друге, кожен із зацікавлених осіб в напрямку формування вартості регіону буде чітко розуміти під впливом чого вона може змінюватись; по-третє, місцеві органи управління матимуть можливість координувати свої дії в правильному напрямі з метою формування високої ринкової вартості регіону.

З метою дослідження факторів формування ринкової вартості регіону виникає потреба у вивченні підходів до формування факторів вартості підприємств і їх подальшої адаптації на регіональний рівень. Згідно до цього основною задачею є систематизація усіх існуючих підходів до визначення факторів вартості підприємств та виокремлення ключових характеристик, що можуть бути притаманні регіону, який в даному дослідженні виступатиме об'єктом вартості.

Проведений аналіз літератури дозволяє свідчити, що існує безліч підходів до виокремлення факторів вартості підприємств. Однак кожний із підходів відображає різні фактори вартості і по різному обґрунтовує їх роль. Окремі із авторів більшу увагу приділяють саме фінансовим показникам, як факторам визначення вартості. Такий підхід у своїх працях подавали О.В. Брезіцька [1], І.В. Журавльова [5], Н.В. Грапко [6], С.С. Гринкевич [7], О.Г. Мендрул [12], А.Раппопорт [16], П.Ю. Старюк [13], С.І. Тарасенко [14]. Одним із перших, хто підтримував даний підхід є А.Раппопорт. В основу факторів вартості А.Раппопорт [16] поклав грошові потоки від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємств в поточному та прогнозованому періоді. Прогнозовані грошові потоки визначались як коригування поточних фінансових потоків на бажану ставку дисконтування. З огляду на це ринкова вартість регіону буде піддаватись впливу обсягу грошових надходжень та видатків суб'єктів господарювання, що функціонують на його території, а також величині дисконтованих

грошових потоків підприємств з врахуванням найбільш альтернативної ставки дисконтування.

Вплив величини грошових потоків суб'єктів господарювання в поточному та в прогнозованому періоді на вартість підприємств подається також в працях С.С. Гринкевич [7]. Окрім цього автор також відзначає, що вартість підприємства формується під впливом вартості капіталу та величини інвестованих в підприємство коштів. Таким чином вартість регіону, буде формуватись під впливом грошових потоків та вартості капіталу суб'єктів господарювання. Про роль грошових потоків операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства у створенні вартості зазначається також в праці П.Ю. Старюка [13]. Однак його дослідження базуються саме на впливі факторів операційної, інвестиційної та фінансової ефективності. В результаті цього необхідно свідчити, що вартість регіону буде залежати від ефективності операційної, інвестиційної та фінансової ефективності регіону. При цьому операційна ефективність регіону буде визначатись темпом росту обсягів реалізації в регіоні, рентабельністю продажів в регіоні, рівнем податкового навантаження на суб'єктів господарювання, рентабельністю виробництва в регіоні. Інвестиційну ефективність регіону необхідно визначати за допомогою таких показників як: рентабельність інвестицій; темп росту інвестицій в основний капітал в регіоні; обсяг прямих іноземних інвестицій в розрахунку на одну особу; темп росту прямих іноземних інвестицій; рентабельність інвестицій в оборотні та необоротні активи суб'єктів господарювання. Основними показниками фінансової ефективності регіону будуть рівень фінансової стійкості суб'єктів господарювання регіону; середня вартість кредитів в регіоні; середня вартість акцій суб'єктів господарювання в регіоні. В цілому подані нами фактори впливу на вартість регіону, що виокремленні згідно до даного підходу є фінансовими показниками і дозволяють свідчити, що найбільшу у роль у формуванні ринкової вартості відіграє фінансова, операційна та інвестиційна діяльність регіональних суб'єктів господарювання.

О.Г. Мендрул [12] у своїх працях визначає більш ширший перелік факторів формування вартості. При цьому він виокремлює їх цілу систему і відображає взаємозв'язок між ними. Згідно до цього основна роль у системі факторів належить грошовим потокам, вартості зобов'язань і співвідношенню попиту та пропозиції на фондовому ринку. Другорядну роль у факторах вартості автор надає інвестиціям в основний і оборотний капітал, попиту на ринку продукції, вартості активів суб'єкта господарювання та ціновій політиці фондового ринку. Адаптуючи цей підхід на регіональний рівень необхідно свідчити, що чинниками створення вартості регіону будуть: обсяги інвестицій в регіоні, грошові потоки суб'єктів господарювання, вартість основного капіталу в регіоні, вартість усіх зобов'язань регіональних суб'єктів, обсяги виробництва та реалізації продукції, вартість акцій суб'єктів господарювання. Разом із цим ринкова вартість регіону буде залежати від загальноекономічної ситуації, що склалась в країні. Таким чином вартість регіону буде формуватись під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Заслуговує на увагу підхід до визначення чинників формування вартості, розглянутий в працях О.В. Брезіцької [2]. Автор зазначає, що усі фактори необхідно розділяти на три рівні, що дозволить більш ефективно управляти вартістю підприємств і детально досліджувати усі аспекти діяльності. Згідно із цим найвищий рівень охоплюють такі показники як прибуток від операційної діяльності та інвестований капітал в основний та оборотний капітал, що відповідно служать базою для розрахунку рентабельності інвестицій. Середній рівень належить специфічних факторам, що відображають клієнтську базу, продуктивність збутових служб, розподіл постійних витрат, управління виробничими потужностями. Третій рівень згідно з дослідженнями автора займають оперативні фактори вартості, до яких необхідно віднести: термін

погашення дебіторської та кредиторської заборгованості, обсяг виручки в розрахунку на одне замовлення, частка поновлювальних рахунків, питомий дохід, частка оплачених годин в загальному фонді робочого часу, частка завантажених потужностей, затрати на доставку. В цілому кожний із факторів, що знаходиться на різних рівнях здійснює частковий вплив на вартість підприємств. Враховуючи даний підхід до визначення факторів вартості регіону, необхідно визначати, що найвищий рівень будуть складати обсяг інвестицій в основний та оборотний капітал в регіоні, операційний прибуток суб'єктів господарювання регіону і розрахований на їх підставі рівень рентабельності інвестицій в цілому по регіоні. До специфічних факторів, що знаходяться на другому рівні за їх використанням необхідно відносити доходи підприємств, що є постачальниками та споживачами продукції в регіоні, обсяг виробничих потужностей в регіоні та співвідношення обсягів виробництва продукції в регіоні до обсягів її збуту (продуктивність збутових служб в регіоні). До факторів третього рівня можна віднести обсяг кредиторської та дебіторської заборгованості суб'єктів господарювання регіону та їх співвідношення, обсяг доходів суб'єктів господарювання регіону; співвідношення доходів від реалізації до кількості наявних підприємств в регіоні. Підсумовуючи зазначений підхід необхідно визначати, що формування вартості у даному напрямку буде здійснюватись під впливом лише внутрішніх факторів, які є контрольованими з боку регіональних суб'єктів.

Подібний підхід, щодо визначення факторів вартості в певній ієрархічній послідовності поданий у працях Н.В. Грапко [6]. Згідно до цього затверджуються склад основних показників, які розміщуються в певній ієрархічній послідовності (у вигляді дерева факторів вартості) залежно від їх ролі у процесі встановлення вартості підприємств. У цій системі факторів ключова роль належить показнику рентабельності інвестованого капіталу в операційну діяльність. Однак для розрахунку зазначеного фактору необхідно використати інші показники, що будуть займати нижчі ієрархічні позиції: дохід від реалізації, маржинальний дохід, прибуток в продажі, прибуток до сплати податків і зборів, змінні витрати, постійні витрати, ціна одиниці продукції, кількість одиниць реалізованої продукції. Також окрім факторів вартості, що формують ієрархічні позиції, Н.В. Грапко [6] визначає роль інших показників у створенні вартості, а саме обсягу чистого грошового потоку, ефективності його формування та використання. З огляду на цей підхід до визначення факторів вартості, необхідно свідчити, що на ринкову вартість регіону будуть впливати такі показники як: рентабельність операційної діяльності суб'єктів господарювання регіону; обсяги реалізації продукції в натуральних та вартісних одиницях; операційний прибуток та прибуток до оподаткування, отриманий суб'єктами господарювання в регіоні; грошові потоки суб'єктів господарювання регіону. В цілому підсумовуючи, зазначений підхід, необхідно свідчити, що основну роль у формуванні ринкової вартості регіону відіграють результати діяльності суб'єктів господарювання, що провадять свою діяльність на його території.

Практичний аспект визначення факторів впливу на вартість підприємств поданий у працях І.В. Журавльової [5]. Автором для виявлення факторів впливу на вартість підприємств використано кореляційно-регресійну модель, згідно до якої встановлено, що позитивний вплив забезпечують такі показники як вартість інтелектуального капіталу та рентабельність власного капіталу. Згідно із дослідженнями автора негативний вплив на вартість підприємств обумовлюється наступними факторами: рентабельність активів, норма прибутку на інтелектуальний капітал, інтелектуальний коефіцієнт доданої вартості. Застосовуючи результати даного дослідження у процесі встановлення факторів впливу на вартість регіону, необхідно до останніх відносити: величину інтелектуального капіталу в регіоні; рентабельність власного капіталу та активів суб'єктів господарювання регіону; співвідношення загального обсягу прибутку,

отриманого суб'єктами господарювання до обсягу інтелектуального капіталу в регіоні. Підсумовуючи вище зазначене, необхідно свідчити, що основна роль у формуванні вартості регіону буде належати інтелектуальним ресурсам та результатам від їх ефективного використання.

Тарасенко С.І.[14] визначає фактори вартості підприємств на підставі методів за якими здійснюється оцінка ринкової вартості бізнесу. Таким чином автор виділяє три основні підходи до оцінки вартості підприємства: майновий (витратний), прибутковий та порівняльний. Згідно із цими методами оцінки вартості, виокремлено цілу систему факторів впливу. В системі факторів впливу найбільш чільне місце займає грошовий потік (для використання прибуткового методу оцінки вартості), вартість зобов'язань (у процесі застосування майнового підходу до оцінки вартості) та попит і пропозиція на ринку бізнесу (у ході використання порівняльного методу оцінювання вартості підприємства). Адаптація наукових досліджень С.І. Тарасенко на регіональний рівень, дозволяє свідчити, що ринкова вартість регіону буде формуватись під впливом грошових потоків суб'єктів господарювання, обсягу зобов'язань підприємств та населення регіону, попиту та пропозиції на цінні папери емітовані в регіоні. В цілому цей підхід також пов'язаний із врахуванням факторів як внутрішнього так і зовнішнього середовища.

В цілому підсумовуючи вище зазначені підходи, необхідно визначати, що окрім врахування фінансових показників, їх спільною ідеєю є ключова роль внутрішніх чинників створення вартості. Це дозволяє свідчити, що ринкова вартість регіону залежатиме від факторів внутрішнього середовища, які можуть бути контрольовані та прогнозовані з боку регіональних суб'єктів і ними ефективно можна управляти. Про те другий підхід до визначення факторів формування вартості, що базується на використанні фінансових та нефінансових показників, в більшій мірі віддає перевагу зовнішнім чинникам, які є менш контрольовані з боку суб'єктів, зацікавлених у підвищенні вартості окремого об'єкту. Зокрема, підходи щодо врахування фінансових і нефінансових факторів формування вартості подавали у своїй праці М.Г. Бойко [], Т.А. Говорушко [3], В.В. Демшин [4], І.В. Івашковська [8], С.А. Казанцева [9], З.О. Коваль [10], М.В. Костель [15], П.В. Круш [11], Ф.Н. Маренков [4], Н.І. Обрушна [3], С.В. Поліщук [11], Я.А. Ровний [3], Ю.Г. Шишова [15].

Зокрема, В.В. Демшин [4], С.А. Казанцева [9], Ф.Н. Маренкою [4] фактори вартості поділяють на внутрішні та зовнішні, які включають як фінансові так і нефінансові показники. В.В. Демшин та Ф.Н. Маренкою [4] до ключових внутрішніх чинників формування вартості вони відносять цінову політику підприємства та стан виробничих потужностей. Зовнішні фактори згідно із дослідженням включають рівень конкуренції в галузі, надійність постачальників, законодавчо-нормативні активи, економічну ситуацію в державі. Таким чином вартість регіону буде формуватись під впливом таких факторів як: середні ціни на товари, що виробляються в регіоні; вартість виробничих потужностей в регіоні; рівень конкурентоспроможності галузей, які розвиваються в регіоні; наявність нормативно-правової бази, що регулює діяльність суб'єктів господарювання та міжбюджетні відносини; економічна ситуація в країні. Перші два чинника є внутрішніми по відношенню до формування ринкової вартості регіону, а інші є факторами зовнішнього середовища. В цілому цей підхід дає можливість свідчити, що при визначенні вартості необхідно враховувати фактори мікро- та макросередовища.

С.А. Казанцева [9] у своїй праці наголошує на вагомості врахування фінансових та нефінансових показників у процесі формування системи факторів впливу на вартість. Це підтверджується тим, що фінансові показники характеризують результати роботи в минулому і не розкривають шляхи їх досягнення в майбутньому. При цьому нефінансові показники є набагато складнішими в оцінці впливу, оскільки не можна

визначити їх прямий вплив на вартість, однак дозволяють прогнозувати майбутню величину фінансових факторів. Однак з поміж цього автор зазначає, що усі фінансові та нефінансові показники впливу на вартість необхідно досліджувати в розрізі внутрішніх та зовнішніх. Внутрішні фактори включають імідж підприємства, фінансово-майнові фактори та відкритість для зовнішніх суб'єктів. До зовнішніх факторів віднесено територіальні (регіональні та національні) і галузеві. Відповідно всі фактори між собою взаємопов'язані і впливають один на одного і на формування вартості загалом. З огляду на результати цього дослідження, необхідно свідчити, що ринкова вартість регіону буде формуватись під впливом наступних внутрішніх факторів: імідж регіону, фінансово-економічні показники діяльності суб'єктів господарювання, відкритість регіону для інвесторів та зовнішніх суб'єктів господарювання. Зовнішні чинники формування ринкової вартості регіону будуть поділятися на національні, галузеві та міжнародні. В цілому такий підхід дозволяє свідчити, що ринкова вартість регіону буде залежати від низки факторів, які мають не лише кількісне, а й якісне вираження і є частково неконтрольованими з боку органів місцевого самоврядування.

Вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на вартість досліджували у своїй праці П.В. Круш та С.В. Поліщук [11], які наголошували на потребі врахування факторів саме мікро- та макросередовища у процесі підвищення та управління вартістю підприємств. Зокрема науковці виокремлювали такі групи факторів: попит; дохід власників підприємств; термін отримання доходів; ризики, що наявні в отриманні майбутніх доходів; рівень контролю над підприємствами з боку власників; рівень ліквідності активів; наявні обмеження діяльності підприємства; співвідношення попиту та пропозиції. Застосування зазначеного наукового підходу до обґрунтування факторів впливу на ринкову вартість регіону свідчить, що основними факторами будуть: попит і пропозиція на цінні папери емітовані в регіоні; доходи отримані в регіоні; ризики, пов'язані із інвестуванням коштів в регіональні об'єкти; рівень ліквідності активів суб'єктів господарювання в регіоні; законодавчі обмеження ведення діяльності в регіоні. В цілому це дозволяє враховувати, окрім внутрішніх чинників і вплив факторів зовнішнього середовища на формування вартості регіону.

У процесі визначення факторів створення вартості І.В. Івашковська [8] чітко розмежує їх на фінансові та нефінансові. При цьому фінансові фактори включають фінансовий капітал компанії, а нефінансові – інтелектуальний та соціальний капітал. Таке розмежування на думку автора дозволить врахувати інтереси усіх зацікавлених суб'єктів у створенні вартості. Врахування цього підходу на регіональному рівні дозволяє визначати, що вартість регіону буде формуватись під впливом таких чинників як обсяг фінансового, соціального та інтелектуального капіталу регіону. Фінансовим капіталом регіону необхідно вважати вартість усіх капіталізованих фінансових ресурсів, що є наявними в регіоні. Соціальний капітал регіону як чинник формування його вартості включає наявність певних соціальних організацій та установ, що дозволяють підвищувати обізнаність, освіченість, кваліфікацію населення, комунікативні здібності та сприяє накопиченню знань населення. Ще одним із чинників формування вартості згідно до цього підходу виступає інтелектуальний капітал, який визначається наявністю певних інтелектуальних здібностей населення регіону та інноваційних продуктів в регіоні. На нашу думку, вище поданий підхід носить визначальну практичну роль у формуванні системи факторів впливу на вартість регіону, оскільки як фінансовий, так і соціальний та інтелектуальний капітал виступають вагомими критеріями не лише ринкової вартості регіону, а й конкурентоспроможності, фінансового забезпечення та інвестиційної активності на регіональному рівні.

Коваль З.О. [10] досліджуючи основні аспекти вартісно-орієнтованого управління підприємством відзначає, що його ефективність буде проявлятися у результатах різних

сфер діяльності. При цьому зазначається, що загальна ефективність такого управління буде характеризуватись соціальною ефективністю, ресурсною ефективністю та фінансовою ефективністю. Використовуючи цей науковий підхід в регіональній економіці необхідно свідчити, що основними факторами вартості буде соціальна, ресурсна та фінансова ефективність. Згідно до цього вартість регіону буде формуватись під впливом показників фінансової, соціальної та ресурсної ефективності. Фінансову ефективність в регіоні пропонуємо відображати рентабельністю капіталу суб'єктів господарювання регіону; обсягом прибутку на одну гривню реалізованої продукції; рентабельністю акцій суб'єктів господарювання регіону; рентабельністю наявних інвестицій в регіоні. Соціальна ефективність регіону, на нашу думку буде відображати рівень соціального забезпечення населення регіону і при цьому її будуть відображати такі показники як: середній рівень заробітної плати в регіоні; відношення витрат на соціальний розвиток до кількості наявного населення в регіоні; відношення витрат на соціальний розвиток до доходів місцевих бюджетів; співвідношення витрат на соціальний розвиток до загальних видатків місцевого бюджету; рівень зайнятості в регіоні; рівень життя населення в регіоні. Ресурсна ефективність регіону полягає у співвідношенні результатів діяльності до наявних ресурсів в регіоні. При цьому показниками, що будуть характеризувати ресурсну ефективність будуть: співвідношення прибутку до обсягу наявних фінансових, природних, матеріальних, трудових ресурсів в регіоні; відношення доходів місцевих бюджетів до вартості основного капіталу; відношення доходів населення до кількості наявного населення в регіоні.

Подібні аспекти визначення факторів вартості, що були наявними у праці З.О. Коваль притаманні дослідженню М.В. Костель та Ю.Г. Шишова [15], які також здійснювали вивчення напрямів та ефективності вартісно-орієнтованого управління підприємством. Дослідження науковців базується на тому, що основними факторами збільшення вартості є важелі забезпечення ефективності операційної діяльності, важелі підвищення інвестиційної привабливості та важелі стимулювання персоналу. З огляду на це необхідно свідчити, що вартість регіону буде залежати від обсягу виробництва та реалізації продукції в регіоні, прибутку та рентабельності діяльності суб'єктів господарювання, що є складовими ефективності операційної діяльності. Щодо важелів підвищення інвестиційної діяльності, то на рівні регіону до них варто відносити обсяг інвестицій, ризики інвестування в регіон, інструменти стимулювання інвестицій на регіональному рівні. До факторів, що лежать в основі стимулювання персоналу на рівні регіону необхідно відносити заробітну плату працівників в регіоні, премії та гранти що отримують працівники, рівень соціальної відповідальності бізнесу в регіоні, соціальне забезпечення працівників та населення в цілому. Враховуючи ці фактори у процесі забезпечення вартості регіону необхідно зазначати, що фактори які лежать в основі важелів операційної діяльності та інвестиційної привабливості носять фінансову основу, а фактори стимулювання працівників є якісними характеристиками формування вартості регіону і не завжди можна кількісно визначити.

У науковій літературі також існує підхід до визначення факторів впливу на вартість підприємств, який чітко їх розмежовує на основні та другорядні та з поміж цього виокремлюються як фінансові так і нефінансові показники. Зокрема такий підхід розвинутий у дослідженнях М.Г. Бойко [1], де фактори впливу поділяються на: мультидетермінанти (це фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, що групуються залежно від сили та характеру впливу); визначальні детермінанти (фактори, що є основою для нарощення вартості); детермінанти-оптимізатори (є найбільш впливовими у процесі створення вартості), детермінанти доповнювані (фактори, що не мають чітко визначеного характеру впливу на вартість) Таким чином, дотримуючись зазначеної думки у процесі визначення вартості регіону необхідно усіх фактори ранжувати залежно від їх впливу на цей процес. При цьому необхідно визначити

фактори: 1) що є фундаментом для формування вартості регіону; 2) є найбільш впливовими; 3) інші фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, які групуються залежно від характеру та сили впливу; 4) фактори, доповнювані, які дозволять більш детально та ґрунтовно підійти до визначення вартості регіону. Віднесення тих, чи інших показників до певної групи факторів буде залежати від конкретних обставин в яких буде здійснюватись оцінювання та розробка напрямів підвищення ринкової вартості регіону.

Розмежування факторів впливу на вартість підприємств досить широко подається у праці Т.А. Говорушко, Н.І. Обушна та Я.А. Ровний [3]. Автори доповнили існуючий розподіл факторів впливу за такими ознаками: можливість регулювання з боку менеджменту компанії (регульовані та нерегульовані); за інтенсивністю впливу (основні та другорядні); за терміном впливу (довгострокові та короткострокові); за напрямом впливу на вартість (стимулюючі, дестимулюючі, нейтральні); за напрямами формування потенціалу підприємства (виробничий, інноваційний, фінансово-інвестиційний, маркетинговий, потенціал налагодження бізнес-відносин); за характером впливу (потенційні та фактичні фактори); за сферою виникнення (фактори мікрорівня, мезорівня, макрорівня і мегарівня). В цілому такий широкий розподіл факторів дозволяє більш ґрунтовно підійти до управління вартістю на будь-якому рівні та її максимізації. З огляду на такий підхід, фактори формування вартості регіону теж можна розподіляти за широким переліком класифікаційних ознак, що сприятиме їх детальному вивченню та гнучкому реагуванню на зміну. Таким чином за можливістю регулювання з боку органів місцевої влади можна виокремлювати фактори регульовані (на які можна впливати у процесі управління вартістю регіону) та нерегульовані (які не залежать від органів місцевої влади і їх не можна прогнозувати чи управляти на регіональному рівні). Відповідно за іншою ознакою, а саме інтенсивністю впливу можна виокремлювати основні та другорядні фактори впливу на вартість регіону. Розподіл чинників на основні та другорядні буде здійснюватись залежно від цілей оцінки ринкової вартості регіону. В умовах коли оцінка ринкової вартості регіону буде проводитись з метою виявлення перспектив його розвитку, посилення інвестиційної привабливості чи конкурентоспроможності, то основними факторами вартості будуть: валовий регіональний продукт, доходи місцевих бюджетів, прибуток суб'єктів господарювання; доходи населення; обсяги інвестицій; інноваційна активність суб'єктів господарювання, рівень безробіття, рентабельність виробництва, власний капітал суб'єктів господарювання, географічне розташування, вартість основного капіталу в регіоні, наявні природні ресурси, обсяг виробництва і реалізації продукції та інші). У цьому аспекті до другорядних факторів вартості будемо відносити: середня заробітна плата в регіоні, кількість підприємств в регіоні, обсяг наданих кредитів суб'єктам господарювання, джерела інвестицій, розвиток сфер діяльності в регіоні, обсяг експорту та імпорту та інші). В цілому у процесі оцінювання ринкової вартості, кожний суб'єкт самостійно визначатиме порядок віднесення тих чи інших факторів до основних чи другорядних.

Згідно із підходом Т.А. Говорушко, Н.І. Обушна та Я.А. Ровний [3], також необхідно виокремлювати довгострокові та короткострокові фактори впливу на ринкову вартість регіону. Короткострокові фактори носять тимчасовий характер і можуть змінюватись в силу різних умов і обставин. Довгострокові фактори впливу на вартість регіону є стабільними протягом тривалого періоду (більше одного року). За напрямом впливу виокремлюються стимулюючі, дестимулюючі та нейтральні чинники. Стимулюючі фактори, включають у себе ті показники ріст які на будь-якому етапі розвитку підвищують ринкову вартість регіону: валовий регіональний продукт, доходи місцевих бюджетів, експортний потенціал регіону; прибуток суб'єктів господарювання в регіоні та інші. Дестимулюючі фактори навпаки негативно відображаються на вартості регіону і їх наявність є загрозою її зниження. До дестимулюючих факторів належить рівень безробіття в регіоні, обсяги імпорту; дефіцит місцевого бюджету, знос

основних засобів в регіоні, кількість збиткових підприємств та інші. Нейтральні фактори є стабільними у формуванні вартості регіону і до них можна відносити географічне розміщення регіону, спеціалізація регіону; нормативно-правове регулювання господарських взаємовідносин на регіональному рівні. За напрямом формування потенціалу регіону можна виокремити фактори створення вартості, що окремо відображають виробничий, інноваційний, фінансово-інвестиційний, маркетинговий, потенціал розвитку бізнесу. В цілому показники впливу на ринкову вартість регіону, що розподілені за ознакою „формування потенціалу регіону” дозволяють широко оцінити зміну ринкової вартості під впливом низки чинників виробничої, інвестиційної, інноваційної, маркетингової діяльності та соціально-економічного розвитку.

Т.А. Говорушко, Н.І. Обушна та Я.А. Ровний [3] також виокремлюють фактори впливу на вартість за ознакою „характер впливу”. Ця ознака дозволяє виокремлювати потенційні та фактичні фактори. З огляду на цю класифікацію факторів, до фактичних будуть належати ті показники розвитку регіону, які є на даний момент часу чи були у минулому. До потенційних факторів необхідно відносити ті показники, які будуть у майбутньому і можуть як сприяти підвищенню вартості регіону так і становити загрозу її зменшення.

За сферою виникнення необхідно виокремлювати фактори мікрорівня, мезорівня, макрорівня та мегарівня. Це підхід до розподілу факторів досить доцільно застосовувати на регіональному рівні, оскільки саме цей розподіл найбільш точно дозволить управляти ринковою вартістю, з огляду на з’ясування місця (сфери) виникнення позитивного чи негативного впливу. В цілому підсумовуючи підхід Т.А. Говорушко, Н.І. Обушна та Я.А. Ровний, необхідно свідчити, що такий розподіл факторів впливу на ринкову вартість регіону доцільно застосовувати в сучасних умовах господарювання, оскільки завдяки такій класифікації можна досягнути високого рівня ефективності управління ринковою вартістю на регіональному рівні.

В цілому відображені фактори формування ринкової вартості регіону, що виокремлені із наявних підходів до обґрунтування чинників створення вартості підприємств (компаній), дозволяють свідчити, про вагому роль чинників мікросередовища у забезпеченні вартості регіону. Таким чином це дає можливість відзначати роль підприємств у формуванні ринкової вартості регіону. Однак з поміж цього вагома роль також належить показникам, які формуються на регіональному рівні і характеризують мезосередовище. З огляду на наявність зовнішніх факторів, які формуються на рівні держави та за її межами, виникає також потреба у виокремленні групи факторів макро- та мегасередовища.

Кожний із поданих факторів впливу на ринкову вартість регіону між собою взаємопов’язаний, оскільки фактори мікросередовища впливають на формування чинників мезосередовища. Наприклад фінансові результати окремого підприємства будуть визначати розмір фінансових результатів суб’єктів господарювання регіону в цілому. Таким же чином фактори макросередовища впливають на величину показників мікро- та мезосередовища, що наприклад обумовлено впливом законодавчої бази на здійснення певних видів діяльності і отриманих фінансових результатів. Фактори мегасередовища відображаються на зміні показників мікро-, мезо-, та макросередовища, що в більшій мірі обумовлено впливом економічної ситуації зарубіжних партнерів на діяльність вітчизняних суб’єктів господарювання та зовнішню політику країни.

Висновки: Підсумовуючи вище зазначене і як результат дослідження, необхідно фактори формування ринкової вартості регіону визначати в розрізі факторів мікро-, мезо-, макро- та мегасередовища. Таким чином до факторів мікросередовища, що впливають на ринкову вартість регіону необхідно відносити: прибуток, доходи та витрати суб’єктів господарювання; грошові потоки суб’єктів господарювання; обсяг капіталу суб’єктів господарювання; величина акціонерного капіталу суб’єктів

господарювання; вартість оборотних та необоротних активів; вартість основних засобів та рівень їх зносу; структура активів та пасивів суб'єктів господарювання регіону.

До факторів мезосередовища, що впливають на формування ринкової вартості регіону належать: обсяг виробництва та реалізації продукції в регіоні; кількість підприємств в регіоні; величина інтелектуального капіталу в регіоні; обсяг інвестицій в регіоні; рівень податкового навантаження на суб'єктів господарювання регіону; обсяг прямих іноземних інвестицій в регіоні; середня вартість кредитів в регіоні; середня вартість акцій суб'єктів господарювання в регіоні; обсяг зобов'язань підприємств і населення в регіоні; попит та пропозиція на цінні папери емітовані в регіоні; середні ціни на товари, що виробляються в регіоні; вартість виробничих потужностей в регіоні; рівень конкурентоспроможності галузей; фінансові, природні, матеріальні, трудові ресурси регіону; наявність соціальних організацій та установ; наявність інтелектуальних здібностей населення регіону; наявність інноваційних продуктів в регіоні; середній рівень заробітної плати в регіоні; витрати на соціальний розвиток; доходи та видатки місцевих бюджетів; рівень зайнятості в регіоні; рівень життя населення в регіоні; кількість наявного населення в регіоні; інвестиційна та соціальна політика в регіоні.

Щодо факторів макросередовища, то необхідно виокремлювати такі як економічний розвиток видів економічної діяльності в країні, міжбюджетні відносини; зовнішньоекономічна діяльність країни; нормативно-правова база, що регулює діяльність суб'єктів господарювання; економічна ситуація в країні; законодавчі обмеження ведення діяльності в окремому регіоні. В цілому, щодо факторів мегасередовища, то їх вплив на формування ринкової вартості регіону буде проявляється в умовах зміни параметрів економічного та соціального розвитку інших країн.

Список використаних джерел:

1. Бойко М. Методологічні основи формування ціннісно-орієнтованого управління підприємствами / М.Бойко // Вісник КНТЕУ. – 2009. - №5. – С. 74-84.
2. Брезіцька О.В. Управління вартістю: фактори формування вартості підприємства / О.В. Брезіцька // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури (економічні науки). – 2011. - №31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jml.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/346>.
3. Говорушко Т.А. Формування системи факторів вартості підприємства / Т.А. Говорушко, Н.І. Обушна, Я.А. Ровний // Торгівля і ринок України: збірник наукових праць. – 2013. – Вип..4. – С. 121-130.
4. Демшин В.В. Концепція управління стоимостью / В.В. Демшин, Ф.Н. Маренков // Управление компанией. – 2001. - №4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cfin.ru>
5. Журавльова І.В. // Емпіричні дослідження факторів впливу на вартість підприємств / І.В. Журавльова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kpi.kharkov.ua/
6. Грапко Н.В. Вартісно-орієнтований підхід в управлінні фінансами підприємств / Н.В. Грапко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/35.pdf
7. Гринкевич С. Управління ринковою вартістю підприємства / С.Гринкевич, І.Онисько // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип.. 20.1. – С. 187-190.
8. Ивашковская И. В. Управление стоимостью компании – новый вектор финансовой аналитики фирмы / И. В. Ивашковская // ЖУК. – 2004. – № 5. – С. 30 – 33.
9. Казанцева С.А. Проблемы определения факторов, влияющих на формирование стоимости предприятия / С. А. Казанцева // Актуальные вопросы экономики и управления : материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2011 г.). Т. I. – М. : РИОР, 2011. – С. 183 – 188.
10. Коваль З.О. Оцінювання ефективності вартісно-орієнтованого управління підприємством в екосистемі інновацій / З. О. Коваль // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 714. – С. 348 – 357.
11. Круш П.В. Управління вартістю підприємств / П.В. Круш, С.В.Поліщук // Маркетинг в Україні . – 2003. – №4. – С. 16-19.
12. Мендрул О.Г. Управління вартістю підприємств : монографія / О.Г. Мендрул. – К. : КНЕУ, 2002. – 272 с.
13. Старюк П. Ю. Управление стоимостью компании как основная задача корпоративного управления / П. Ю. Старюк // Корпоративный менеджмент [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cfi.ru/management/finance/valman/corp_governance_in_vbm.shtml
14. Тарасенко С.І. Формування системи факторів вартості підприємства / С.І. Тарасенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/15031/41-Tarasenko.pdf>
15. Шишова Ю.Г. Вартісно-орієнтоване управління підприємствами в умовах екологоорієнтованого розвитку на основі методу вартісних розривів / Ю. Г. Шишова, М. В. Костель // Проблеми економіки. – 2013. – №4. – С. 206 – 214
16. Rappaport A. Creating shareholder value: a guide for managers and investors / A. Rappaport. – Rev. and updated ed. New York: Free Press, 1998. – 205 p.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 332.13

Пушкарчук І.М., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

У статті розглянуто фінансові механізми підвищення конкурентоспроможності регіону та встановлено пріоритетну роль капіталізації у забезпеченні таких процесів в реаліях української економіки. Проведено теоретичний аналіз сутності капіталізації регіону. Встановлено основні функції та значення капіталізації регіону. Наведено фактори впливу на рівень капіталізації регіону. Визначено вплив капіталізації регіону на рівень його конкурентоспроможності. Обґрунтовано стратегічні орієнтири підвищення капіталізації регіону.

Ключові слова: регіон, регіональна економіка, економічний потенціал регіону, конкурентоспроможність регіону, капіталізація регіону.

Pushkarchuk I.

CAPITALIZATION AS A MECHANISM OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE REGION

The financial mechanisms of increasing the competitiveness of the region are considered and the strategic role of the capitalization at providing such processes in the realities of the Ukrainian economy are identify in the article. The theoretical analysis of essence of capitalization of the region are conducted. The main function and significance of capitalization in the region are established. An factors of influence on the level of capitalization of the region are presented. The influence of the level of capitalization of the region on the level of it's competitiveness is determined. The strategic benchmarks in increasing the capitalization of the region are grounded.

Keywords: region, regional economics, economical strength of the region, competitiveness of the region, capitalization of the region.

Пушкарчук І.Н.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ КАК МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА

В статье рассмотрены финансовые механизмы повышения конкурентоспособности региона и установлено приоритетную роль капитализации в обеспечении таких процессов в реалиях украинской экономики. Проведен теоретический анализ сущности капитализации региона. Установлены основные функции и значение капитализации региона. Приведены факторы, влияющие на уровень капитализации региона. Определено влияние капитализации региона на уровень его конкурентоспособности. Обоснованы стратегические ориентиры повышения капитализации региона.

Ключевые слова: регион, региональная экономика, экономический потенциал региона, конкурентоспособность региона, капитализация региона.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Конкурентоспроможність регіону є стратегічним орієнтиром соціально-економічного розвитку України, забезпечення якого потребує належного фінансування. При цьому актуалізуються питання фінансової самостійності регіонів у забезпеченні конкурентоспроможності, що вимагає активної реалізації нових механізмів, які б гарантували регіональну самодостатність. Пріоритетна роль у цих процесах належить механізму підвищення капіталізації регіону. Таким чином, проблематика підвищення капіталізації регіонів України на сьогодні потребує особливої уваги як з теоретичної, так і практичної сторони, особливо у контексті забезпечення конкурентоспроможності регіону.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності регіонів викликають значний теоретичний і практичний інтерес як у вітчизняних, так і у зарубіжних науковців. Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад конкуренції і конкурентоспроможності здійснили такі зарубіжні вчені, як І.Ансофф, С.Брю, У.Джевонс, Ф.Котлер, Д. Кейнс, Д.Кембел, К.Макконел, М.Портер, Дж.Робінсон, Ф.Хайєк, Й.Шумпетер та інші. Дослідженню окремих аспектів конкурентоспроможності регіону, шляхам її підвищення присвячені праці провідних українських вчених-економістів: В.Безуглої, О.Васильєвої, А.Воронкової, П.Беленького, М.Бутка, В.Гейця, Б.Губського, О.Дубовика, Ю.Іванова, Т.Ігнатової, Б.Кваснюка, О.Кузьміна, Ю.Макогона, Н.Мікули, О.Панкрухіна, Й.Петровича, В.Реутова, А.Татаркіна, Н.Чухрай, В.Шевчука та багатьох інших. Увага дослідників акцентується, в основному, на дослідженні окремих конкурентних переваг, умов і факторів, що обумовлюють конкурентоспроможність регіону, методичних підходах до їх оцінки та державній політиці у даному напрямі, а також причинах і наслідках низького рівня конкурентоспроможності регіонів держави та вітчизняної промисловості. Однак, реалії сьогодення засвідчують негативну динаміку у рівнях конкурентоспроможності регіонів України, низьку дієвість сучасного інструментарію її забезпечення та потребу пошуку нових механізмів її формування, зокрема механізму капіталізації.

Проблематика капіталізації регіону є недостатньо вивченою. І загалом довгий час у вітчизняній економічній науці їй не приділялось належної уваги. Лише наприкінці ХХ століття капіталізація території опинилась в колі професійних інтересів дослідників національної та регіональної економіки. Зокрема, капіталізація на мікро-, мезо- та макрорівнях є об'єктом дослідження таких вітчизняних науковців, як Б.Буркинський, В.Геєць, А.Гриценко, М.Козоріз, Н.Кухарська, С.Мочерний, С.Шумська, О.Яременко та інших. Активніше питання капіталізації піднімаються зарубіжними ученими, серед яких варто виділити основоположників і класиків економічної науки Л.Вальраса, Г.Брігхема, Т.Мальтуса, К.Маркса, А.Маршалла, Дж.Мілля, А.Сміта, Д.Рікардо, а також сучасних науковців таких, як Л.Едвінссон (*L.Edvinsson*), М.Мелоун (*M.Malone*), Г.Беккер (*G.Becker*) та інші. Разом з тим, треба відзначити, що категорія «капіталізація» немає єдиного загального тлумачення, а також продовжується дискусія щодо підходів до її оцінки та шляхів підвищення.

Наявність зв'язку процесу капіталізації і конкурентоспроможності регіону відмічено у працях Б.Буркинського, В.Горячука, В.Княгініна, Ю. Копачева, Н.Кухарської, О.Молчана, Л.Трінки та інших. Проте такі дослідження є поодинокими, не окреслюють усе коло проблем та потребують більшої уваги.

Цілі статті. Так, основна мета дослідження полягає в обґрунтуванні концептуальних засад капіталізації регіону як механізму підвищення його конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під конкурентоспроможністю регіону розуміється його здатність до управління своїми конкурентними перевагами, раціонального й ефективного розміщення продуктивних сил з метою забезпечення стійкого фінансового й економічного становища, одержання максимальної вигоди, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб на умовах самостійності та самофінансування, у межах існуючого законодавства [1, с. 64]. Конкурентоспроможність регіону свідчить про здатність досягати високого рівня життя для свого населення й постійно його поліпшувати.

Конкурентоспроможними виявляються ті країни та регіони, які управляють потоками товарів, фінансових активів, інвестицій, технологій, правами власності,

кваліфікованих кадрів [2, с. 167].

Конкурентоспроможність регіону характеризує його спроможність формувати конкурентні переваги над іншими. Закономірно, що формувати та утримувати конкурентні переваги можуть фінансово спроможні регіони, що характеризуються фінансовою самостійністю, достатністю сформованого фінансового потенціалу та ефективністю його використання. Основними фінансовими механізмами забезпечення конкурентоспроможності регіону є:

- механізми бюджетної підтримки (субсидії, субвенції, дотації);
- механізми бюджетного інвестування (цільове фінансування);
- механізми стимулювання (податкові, митно-тарифні, валютні пільги; пільгове кредитування);
- механізми регуляторного впливу (державні гарантії, держзамовлення, держконтракти, держзакупівлі);
- механізм капіталізація.

У зарубіжній практиці господарювання пріоритетна роль відводиться саме росту капіталізації регіональних суб'єктів господарювання та на цій основі регіону в цілому. В Україні ж, на жаль, визначальне місце відводиться бюджетному фінансуванню. У докризовий період бюджетних коштів було достатньо для фінансування найнеобхідніших потреб регіонального розвитку, обсяги бюджетного та інвестиційного фінансування регіонального розвитку зростали щороку, однак криза вплинула на обсяги фінансової підтримки регіонів [3, с. 44]. Тому в сучасних умовах дефіциту бюджетних та інвестиційних ресурсів, обмеженості власного фінансового потенціалу короткострокового кредитування, важкодоступності банківського кредитування, низького рівня розвитку лізингових операцій, що склались в Україні, постає потреба пошуку додаткових джерел фінансування розвитку її регіонів. Таким чином, за таких умов виняткового і вирішального значення у процесах підвищення конкурентоспроможності регіонів України набуває капіталізація. Та й загалом капіталізація економіки є важливою науково-практичною проблемою наряду з проблемами росту національного багатства, структурної перебудови економіки, розвитку її фінансової системи [4]. Та на сучасному етапі розвитку України саме підвищення капіталізації регіонів є метою соціально-економічного розвитку країни в цілому [5, с. 249].

Для того, щоб встановити значення та вплив капіталізації на рівень конкурентоспроможності регіону, насамперед, з'ясуємо її сутність.

Категорія «капіталізація» походить від франц. слова «capitalization», запозиченого економічною теорією у XIX ст., та є похідною від багатоаспектної категорії «капітал» [6, с. 88]. Відповідно до рівня, на якому проводиться дослідження, можна розглядати капіталізацію прибутку, капіталізацію підприємства, капіталізацію ринку, капіталізацію регіону, капіталізацію держави. Результатом такого широкого застосування категорії «капіталізація» стала різноманітність підходів до її трактування.

Підходи науковців до трактування капіталізації регіону наведено у таблиці 1. У більшості підходи науковців до трактування капіталізації регіону є одноманітними та похідними від категорії «капіталізація». Як бачимо, науковці розглядають капіталізацію регіону як процес, як стан, як показник економічного становища регіону, як систему економічних відносин. Окремі учені відстоюють відразу декілька підходів до розуміння даної категорії, надаючи їй ширшого змісту. З нашої точки зору, капіталізація регіону є процесом кількісно-якісної зміни стану регіону, що охоплює систему економічних відносин та, в кінцевому підсумку, результат такого процесу слугує показником (критерієм) економічного розвитку регіону.

Сучасні підходи до трактування капіталізації регіону

<i>Автори</i>	<i>Трактування</i>
Молчан О.С., Трінка Л.І., Копачев Ю.П.	Капіталізація регіону – це процес росту вартості сукупних активів регіону, що беруть участь у відтворювальних процесах усіх галузей економіки [4; 7, с. 35].
Амосов О.Ю., Гавкалова Н.Л.	Капіталізація являє собою систему господарювання, яка забезпечує розширене відтворення активів, що сприяє росту національної економіки [8].
Сіліфонкіна С.В.	Капіталізація економіки регіону – це: процес приросту вартості активів економіки регіону; оцінка вартості активів, розташованих на території регіону на основі дисконтування очікуваних доходів від них, чи іншим шляхом, що дозволяє наблизити отриману оцінку до ринкової вартості [9].
Похилько С.В.	У широкому розумінні капіталізація території означає процес залучення різних видів капіталу (людського, виробленого, природного) до відтворення регіональної еколого-економічної системи. У вузькому розумінні – це відтворювальна оцінка загального капіталу території, що може бути виражена вартісною оцінкою окремих його складових як факторів, що з одного боку забезпечують можливість отримання доходів, а з іншого – не зменшують розмір природної складової капіталу (природного капіталу) території [10].
Овчиннікова О.П., Лишківська Ю.В.	Капіталізація економіки регіону – це процес нарощування вартості активів регіону за рахунок ефективного залучення у процес виробництва усіх складових регіонального економічного потенціалу [11; 12, с. 350].
Кухарська Н.О.	Капіталізація регіону представляє собою процес зростання вартості сукупних матеріальних і нематеріальних активів (ресурсів) регіону, що знаходяться на його території і що беруть участь у відтворювальних процесах всіх галузей народного господарства з урахуванням ефективності їх використання [5, с. 249; 13, с. 27].
Чапюк О.П.	Капіталізація – це залучення будь-яких територіальних ресурсів у вигляді додаткової вартості [14, с. 179].
Дедкова М.В.	Капіталізація регіону – це сумарна вартість активів довгострокового (капітального) характеру економічних агентів регіональної юрисдикції, що належать до різних форм власності і організаційно-правових форм й спеціалізуються на різних видах діяльності [15, с. 12].
Турило А.А.	Капіталізація регіону – це економічна категорія, що характеризує систему економічних відносин, пов'язаних з процесом забезпечення зростання валового внутрішнього продукту на основі формування і реалізації сукупності соціально-економічних та нормативно-правових програм розвитку країни, є динамічною величиною і відображає роль і ступінь використання інтелектуального капіталу в результатах цього процесу [16, с. 184].
Горячук В. Ф.	Капіталізація економіки країни – це циклічний процес концентрації різноманітних ресурсів, їх включення у виробничий процес, створення нової доданої вартості шляхом споживання, конвертації та використання капіталу, розподіл створеної нової вартості у межах специфічних відносин між суб'єктами капіталізації й наступний її розподіл між споживанням і заощадженням [17, с. 278].
Лисенко Д.С., Гафуров Н.Ш.	Капіталізація регіону – це: поточна вартість усіх сукупних активів регіону; приріст власного капіталу регіону; процес, результатом якого є додана вартість, що розглядається як один із джерел інвестицій; процес, наслідком якого є підвищення фінансової стійкості і ділової активності регіону; оцінка ринкової привабливості регіону з точки зору інвесторів [18].

Таким чином, вважаємо, що капіталізація регіону – це процес нарощення економічного потенціалу регіону на основі формування та залучення різних видів капіталу, оптимального їх розподілу, накопичення й ефективного використання, а також формування позитивного іміджу регіону для цілей регіонального розвитку у коротко- та довгостроковій перспективі.

Очевидно, що капіталізація регіону базується на капіталізаційних процесах соціально-економічних систем нижчого рівня. При цьому ключовим каталізатором у капіталізації регіону виступають регіональні суб'єкти господарювання.

Мету капіталізації регіону з економічних позицій можна визначити як максимізацію доданої вартості із дотриманням екологічних обмежень щодо стану природного довкілля та забезпечення відповідного соціального рівня добробуту населення [17, с. 274-275]:

$$\begin{cases} Z = \max(DB) \\ E_{\phi} \leq E_2 \\ C_{\phi} \leq C_2 \end{cases},$$

де Z – мета капіталізації регіону;

DB – додана вартість;

E_{ϕ} , E_2 – відповідно фактичний та гранично допустимий рівні екологічного стану довкілля;

C_{ϕ} , C_2 – відповідно фактичний та гранично допустимий соціальні рівні добробуту населення.

На цій основі, можна стверджувати, що ріст капіталізації регіону вирішує проблеми фінансування його економічного розвитку, формування додаткових джерел фінансового потенціалу. Разом з тим, дана рівність відображає, що управління капіталізацією регіону спрямоване на максимізацію валової доданої вартості (ВВП) у довгостроковій перспективі, що за своєю суттю водночас і є цільовим орієнтиром формування конкурентних переваг регіону, однією із підсистем управління його конкурентоспроможністю.

За дослідженнями науковців елементами (факторами) капіталізації регіону виступають [11; 14, с. 179]: 1) природні ресурси; 2) інвестиційний потенціал; 3) інноваційний потенціал; 4) трудові ресурси; 5) виробничий потенціал; 6) фінансовий потенціал; 7) ринкова інфраструктура. Ці ж елементи кореспондують із елементами забезпечення конкурентоспроможності регіону.

Для визначення економічної сутності капіталізації регіону необхідно встановити функції, які вона виконує. Огляд літературних джерел дозволяє виокремити такі основні функції капіталізації регіону:

- інформаційну (капіталізація відображає поточний рівень економічного розвитку регіону, його рівень інвестиційної привабливості) [18];
- прогностичну (рівень капіталізації регіону слугує індикатором його майбутнього стану, адже базується на оцінці економічного потенціалу регіону) [18];
- мобілізаційну (полягає у концентрації фінансових ресурсів інвесторів для цілей розвитку регіону у контексті модернізації та розширення виробництва) [18];
- інноваційну (капіталізація регіону характеризується рівнем розвитку економіки знань, що є одним із визначальним засобів її забезпечення);
- інвестиційну (капіталізація регіону є показником інвестиційної привабливості регіону та інвестиційної активності регіональних суб'єктів господарювання);
- стимулюючу (капіталізація регіональних суб'єктів господарювання стимулює розвиток ресурсних ринків регіону, інвестиційні процеси тощо);
- відтворювальну (капіталізація сприяє відтворенню ресурсів регіону, залучених у процеси забезпечення його розвитку).

Рівень капіталізації регіону, як узагальнюючий показник, виконуючи інформаційну функцію, дозволяє робити висновки щодо:

- ефективності діяльності економічних інститутів;

- масштабу та потенціалу регіональної економіки;
- інвестиційної привабливості регіону;
- темпів розвитку економіки регіону [4; 5, с. 249; 8];
- рівня добробуту населення та якості його життя [4; 5, с. 249; 8];

Питанням, що викликає найбільшої дискусії у наукових колах та становить найбільший інтерес, є методика аналізу й оцінювання капіталізації на мезо- і макрорівнях. Це, насамперед, потребує визначення критеріїв капіталізації регіону, тобто ознак, за якими оцінюватиметься, чи відбуваються у регіоні процеси капіталізації, чи декапіталізації. На нашу думку, ключовими ознаками капіталізації регіону є:

- приріст валової доданої вартості та валового регіонального продукту;
- приріст надходжень до місцевих бюджетів регіону, що випереджує приріст їх видатків;
- приріст власного капіталу суб'єктів господарювання регіону;
- приріст вартості капітального будівництва, доходів населення регіону;
- приріст інвестицій в основні засоби суб'єктів господарювання регіону тощо.

Невідповідність вищевказаним критеріям свідчить про декапіталізацію регіону.

Загальною рисою більшості методів оцінки рівня капіталізації є те, що вони визначають вартісну оцінку капіталу з точки зору витрат на його створення (відновлення), або з точки зору його спроможності створювати додану вартість [19, с. 86].

Заслугове на увагу методичний підхід щодо оцінювання процесу капіталізації економіки країни, який запропонував В.Горячук, що охоплює систему показників, об'єднаних у такі групи [17, с. 275]:

- 1) показники рівня капіталізації (ВВП, ЧВП, ВВП на душу населення; обсяг окремого виду капіталу – людського, фізичного, природного, нематеріальних активів);
- 2) показники ефективності капіталізації (фондовіддача, частка ВДВ у випуску, продуктивність людського капіталу);
- 3) показники інвестування (коефіцієнт інвестицій в основний капітал, коефіцієнт іноземних інвестицій у людський капітал);
- 4) показники концентрації капіталу (ступінь концентрації капіталу у банківському секторі, ступінь концентрації капіталу на фондовому ринку);
- 5) показники розподілу доданої вартості (коефіцієнт Джині, децильний коефіцієнт, коефіцієнт соціалізації – частка державних соціальних витрат у ВВП, структура розподілу ВВП між інституційними секторами);
- 6) показники заощадження та нагромадження (коефіцієнт валового заощадження, коефіцієнт чистого заощадження, коефіцієнт трансформації валового заощадження в нагромадження, коефіцієнт трансформації чистого заощадження в нагромадження).

Цей підхід може бути застосовано і на мезорівні.

Рівень капіталізації на мезорівні визначає місце регіону в національній економіці [15, с. 3]. Регіони з низьким рівнем капіталізації неспроможні утримувати капітал, відчувають значний відтік ресурсів і, як наслідок, не є спроможними забезпечувати ефективний розвиток своєї економіки [20]. Таким чином, недокапіталізація регіону є стримуючим фактором конкурентоспроможності регіону. Низький рівень капіталізації регіону обумовлює посилення його залежності від державної підтримки та зовнішніх джерел фінансування соціально-економічного розвитку. У свою чергу низький рівень капіталізації держави в цілому спричиняє ріст залежності національної економіки від кон'юнктури світових фінансових ринків. У той же час «перекапіталізація» регіону призводить до відтоку виробництва, оскільки усі форми діяльності (окрім управління)

виявляються на території регіону неефективними через надмірну дорожнечу ресурсів [21, с. 39].

На рівень капіталізації регіону впливає безліч факторів, зокрема:

- забезпеченість регіону факторами виробництва;
- рівень централізації та децентралізації управління регіональним розвитком;
- рівень залучення у соціально-економічний розвиток різноманітних ресурсів та ефективності їх розподілу, розміщення та використання;
- стан основних виробничих фондів у суб'єктів господарювання регіону;
- інноваційно-інвестиційна активність регіону;
- ефективність функціонування регіональних суб'єктів господарювання та результативність реалізації ними свого потенціалу в контексті розширеного відтворення;
- доступність ринків [14, с. 179];
- монетизація економіки, що впливає на капіталізацію через насичення економіки грошовими та фінансовими ресурсами [22, с. 86];
- інституціональні умови капіталізації різноманітних локальних ресурсів регіону, що забезпечують їх перетворення на конкурентні фактори відтворення регіональної економіки [2, с. 171], а також визначають правила взаємодії суб'єктів капіталізації.

Висновки. Отже, вагомість підвищення капіталізації регіону особливо проявляється у контексті проблеми нарощення його конкурентоспроможності, адже вона є ключовим показником багатства регіону, спроможності модернізації регіональної економіки та динамічного її розвитку. Значення капіталізації зростає в умовах глобальних змін у виробничій та інституціональній структурі, фінансовій сфері світової економіки, суттєво впливаючи на розвиток національних економік [7, с. 35].

Капіталізація регіону не є стихійним процесом, а потребує розробки відповідної стратегії, політики і тактики управління таким процесом. Вважаємо, основними стратегічними орієнтирами підвищення капіталізації регіону є:

- 1) формування сприятливого інституційного середовища;
- 2) розвиток інтелектуального потенціалу регіону;
- 3) реструктуризація (докапіталізація) активів регіону;
- 4) розвиток ринків факторів виробництва [14, с. 179]
- 5) розвиток інноваційної інфраструктури;
- 6) формування регіональних виробничих кластерів [13, с. 28], учасники яких доповнюючи один одного, знижують витрати, збільшуючи при цьому частку доданої вартості своєї продукції (робіт, послуг);
- 7) стимулювання розвитку підприємництва, у т.ч. малого і середнього;
- 8) розвиток державно-приватного партнерства;
- 9) розвиток фінансового ринку;
- 10) модернізація обладнання і технологій;
- 11) розвиток міжрегіональних продовольчих зв'язків;
- 12) створення системи кредитування на пільгових умовах інвестиційних проектів модернізації обладнання і технологій;
- 13) створення регіональних інститутів венчурного фінансування з метою підтримки розвитку інновацій та інші.

Базою для розвитку економіки регіону на основі капіталізації в сучасних умовах має стати інноваційна економіка (економіка знань, інформаційна економіка, креативна економіка), що включає не тільки інноваційну індустрію, а й нові торговельні, виробничі та логістичні системи, розвинену сферу послуг, інформаційні та телекомунікаційні системи тощо [13, с. 27]. Проте, як зауважує Перелегін С.,

необхідно управляти процесами капіталізації, дотримуючись балансу між «традиційними» та «інноваційними» секторами економіки, оскільки інноваційна діяльність, з однієї сторони, знецінює основні фонди і знижує капіталізацію, а з іншої сторони – підвищує її, підвищуючи вартість оборотних активів і людського капіталу [21, с. 40]. Водночас подальші дослідження інструментарію підвищення капіталізації регіону варто поєднувати з децентралізацією управління територіями та спрямувати у напрямі нарощення соціального потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Безугла В. О. Аналіз конкурентоспроможності регіонів України / В. О. Безугла // Регіональна економіка. – 2004. – №4. – С. 64–68.
2. Кухарская Н. А. Институциональные проблемы государственной политики повышения капитализации регионов / Н. А. Кухарская, И. Н. Сараева // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – 2014. – №2. – С. 166-176.
3. Білик Р. Р. Фінансові інструменти зміцнення регіональної конкурентоспроможності України / Р. Р. Білик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – №1(154). – С. 43-49.
4. Молчан А. С. Капитализация воспроизводственного потенциала как фактор, обеспечивающий промышленное развитие региона [Электронный ресурс] / А. С. Молчан, Л. И. Тринка, Ю. П. Копачёв // Научный журнал КубГАУ. – 2011. – №66(02). – Режим доступа : <http://ej.kubagro.ru/2011/02/pdf/40.pdf>.
5. Кухарська Н. О. Розвиток ринків факторів виробництва як механізм підвищення капіталізації регіонів України / Н. О. Кухарська // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – №9. – С. 248-256.
6. Рудель Л. П. Современное понимание и границы употребления дефиниций, отражающих динамику капитализации промышленных предприятий / Л. П. Рудель // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. Вып. 24. – 2010. – № 3 (184). – С. 88–92.
7. Молчан А. С. Капитализация экономических субъектов как основной фактор воспроизводства ед. рсит-экономических систем / А. С. Молчан // Вопросы экономики и права. – 2011. – №3. – С. 33-37.
8. Амосов О. Ю. Капіталізація як стратегічний напрям розвитку регіону [Електронний ресурс] / О. Ю. Амосов, Н. Л. Гавкалова // Економіка і регіон. – 2011. – №2(29). – С. 55-58. – Режим доступа : file:///D:/Users/User/Downloads/econrig_2011_2_13.pdf.
9. Силифонкина С. В. Диагностика устойчивого развития экономики региона с применением критериев капитализации : автореф. ед. . На соискание уч. Степени ед. . Эк. Наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным ед. рсите (региональная экономика)» [Электронный ресурс] / Светлана Валерьевна Силифонкина. – Тюмень, 2013. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/diagnostika-ustoichivogo-razvitiya-ekonomiki-regiona-s-primeneniem-kriteriev-kapitalizatsii>.
10. Похилько С. В. Капіталізація території в системі рейтингового оцінювання регіонального природокористування [Електронний ресурс] / С. В. Похилько // Ефективна економіка. – 2012. – №11. – Режим доступа : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1550>.
11. Овчинникова О. П. Капитализация активов региона: сущность, элементы, проблемы [Электронный ресурс] / О. П. Овчинникова, Ю. В. Лыщикова // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : Экономика. Информатика. – 2011. – №13-1 (108). – Том 19. Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/kapitalizatsiya-aktivov-regiona-suschnost-elementy-problemy>.
12. Лыщикова Ю. В. Стратегия повышения капитализации экономического потенциала региона / Ю. В. Лыщикова // НИУ БелГУ. Гуманитарные, ед. рсит-экономические и общественные науки. – 2013. – №1. – С. 348-352.
13. Кухарська Н. О. Нова «зборка» активів на території регіону як механізм його капіталізації / Н. О. Кухарська // Економіст. – №11. – С. 27-29.
14. Чапук О. П. Оцінка капіталізації економіки регіону / О. П. Чапук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – №7. – Частина 7. – С. 177-180.
15. Дедкова М. В. Капитализация и её влияние на экономический рост (на примере непубличных компаний) : Автореф. Дисс. ... ед. . Экон. Наук. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Дедкова Мария Валерьевна. – Москва : ФГОУ ВПО «Российский государственный ед. рситет туризма и сервиса», 2008. – 28 с.
16. Турило А.А. Особливості капіталізації на різних рівнях господарювання / А. А. Турило // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 776. – С. 184-189.
17. Горячук В. Ф. Системний аналіз процесу капіталізації економіки країни та визначення його як системи / В. Ф. Горячук // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 1. – С. 270-278.
18. Лысенко Д. С. Проблема управления капитализацией региона [Электронный ресурс] / Д. С. Лысенко, Н. Ш. Гафуров. – Режим доступа : <http://dspace.susu.ac.ru/bitstream/handle/0001.74/1478/28.pdf?sequence=1>.
19. Інституційні механізми капіталізації економіки регіонів Українського Причорномор'я : [монографія] / [Б. В. Буркинський, В. М. Осипов, О. В. Моліна та ед.] ; за наук. ед. Б. В. Буркинського ; НАН України, Ін-т пробл. Ринку та екон.-екол. Дослідж. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2014. – 520 с.
20. Музика І.С. Капіталізація як критерій досягнення ефективності управління кредитним потенціалом регіону [Електронний ресурс] / І. С. Музика. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/9_NND_2012/Economics/3_102285.doc.htm.
21. Переслегин С. Капитализация будущего / С. Переслегин // Российское экспертное обозрение. – 2005. – №2(14). – С. 38-41.
22. Рожков Ю. В. Капитализация в системе целей инновационного развития региона / Ю. В. Рожков, И. П. Чёрная // Инновации. – 2009. – № 6. – С. 82–88.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 332.1: 620.9

Середа О.В., к.е.н.

Федорусь Л.А.

Луцький національний технічний університет

ВІДНОВЛЮВАЛЬНА ЕНЕРГЕТИКА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті розглянуто переваги використання відновлювальних джерел енергії на сільських територіях. Зазначено проблеми, що перешкоджають забезпеченню сталого розвитку сільських територій. Запропоновано концептуальну модель розвитку відновлювальної енергетики як перспективного напрямку забезпечення сталого розвитку сільських територій. Окреслено перспективи розвитку відновлювальної енергетики в контексті забезпечення сталого розвитку сільських територій України.

Ключові слова: відновлювальна енергетика, відновлювальні джерела енергії, сталий розвиток, сільська територія.

Sereda O., Fedorus L.

RENEWABLE ENERGY AS A PROMISING DIRECTION OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

The article discusses the advantages of using renewable energy sources in rural areas. The problems that hinder of ensuring sustainable development of rural areas are identified. The conceptual model of the development of renewable energy as a promising direction of ensuring sustainable development of rural areas is offered. Prospects of development of renewable energy in the context of ensuring sustainable development of Ukraine's rural areas are defined.

Keywords: renewable energy, renewable energy sources, sustainable development, rural area.

Середа О.В., Федорусь Л.А.

ВОЗОБНОВЛЯЕМАЯ ЭНЕРГЕТИКА КАК ПЕРСПЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

В статье рассмотрены преимущества использования возобновляемых источников энергии на сельских территориях. Определены проблемы, которые препятствуют обеспечению устойчивого развития сельских территорий. Предложена концептуальная модель развития возобновляемой энергетики как перспективного направления обеспечения устойчивого развития сельских территорий. Определены перспективы развития возобновляемой энергетики в контексте обеспечения устойчивого развития сельских территорий Украины.

Ключевые слова: возобновляемая энергетика, возобновляемые источники энергии, устойчивое развитие, сельская территория.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сільські території займають більшу частину площі території України та характеризуються переважно вигідним географічним розташуванням, сприятливими природно-ресурсними, кліматичними та іншими умовами для проживання та ведення господарської діяльності. Поряд з цим варто відмітити, що використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій України в сучасних умовах політичної та економічної нестабільності є нерациональним, антропогенний вплив на навколишнє середовище зростає, а процеси урбанізації негативно позначаються на соціально-економічній сфері життєдіяльності сільських територій нашої держави.

Депопуляція, падіння соціально-економічного добробуту й фактичне зубожіння жителів сіл, недосконалість виробничої і соціальної інфраструктури, непривабливість ведення бізнесу в сільській місцевості, централізоване використання природних ресурсів центральними органами виконавчої влади або великими приватними бізнес-структурами, екстенсивні методи й застарілі технології ведення сільського господарства, які призводять до забруднення навколишнього середовища – ось неповний перелік проблем, що стає на заваді забезпеченню сталого розвитку сільських територій. На наш погляд, однією з основних причин такої великої кількості проблем є неефективний менеджмент органів влади різних ієрархічних рівнів (місцевого, регіонального, державного), що, в свою чергу, пов'язано з недосконалістю нормативно-правового, кадрового забезпечення, недостатністю фінансових ресурсів, відсутністю бачення сталого розвитку сільських територій у стратегічній перспективі. Тому виникає об'єктивна потреба у пошуку перспективних напрямів забезпечення сталого розвитку сільських територій, одним із яких, на наш погляд, виступає відновлювальна енергетика.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми розвитку відновлювальної енергетики досліджували такі провідні економісти як: С. Бевз, С. Дев'яткіна, С.Кудря, О. Ляшенко, С. Мазепа, О.Соловей, О. Сохацька, А. Шидловський, Т. Шкварницька та ін. Водночас концептуальні засади забезпечення сталого розвитку сільських територій вивчали такі відомі вітчизняні вчені як: О.Бородіна, З.Герасимчук, В.Збарський, О.Коваленко, М.Орлатий, О.Павлов, І.Прокопа, П.Саблук, В.Славов, Л.Ставніча, В.Терещенко, В.Юрчишин та ін. Віддаючи належне науковим здобуткам вчених за вище зазначеними напрямами, слід відмітити недостатність комплексного дослідження впровадження та використання відновлювальних джерел енергії в контексті забезпечення сталого розвитку сільських територій. Більше того, загострення ситуації в енергетичній сфері нашої держави ускладнює реалізацію принципів сталого розвитку сільських територій, ставить під загрозу їх енергетичну безпеку та незалежність. Відповідно, виникає об'єктивна необхідність у подальших деталізованих дослідженнях у рамках даної проблематики.

Цілі статті. У статті поставлено за мету дослідити концептуальні засади розвитку відновлювальної енергетики як перспективного напрямку забезпечення сталого розвитку сільських територій України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Згідно з Концепцією розвитку сільських територій [1], основними причинами погіршення соціально-економічного та екологічного стану сільських територій і, відповідно, проблемами, що перешкоджають забезпеченню їх сталого розвитку, є:

- у економічній сфері – низький рівень диверсифікації економіки сільських територій, обмеженість фінансових ресурсів для розв'язання проблем сільського розвитку, низький рівень розвитку системи кредитування у сільській місцевості; невелика частка інвестицій в розвиток сільських територій; низький рівень підприємницької ініціативи; неконкурентоспроможність більшості малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників та ін.;

- у соціальній сфері – високий рівень безробіття; низькі доходи сільського населення та обмеженість можливостей для їх підвищення; руйнування соціальної інфраструктури та низька якість забезпечення сільського населення соціальними послугами; низький рівень інформаційно-просвітницької діяльності, спрямованої на створення позитивного іміджу, переваг та можливостей розвитку сільських територій України та ін.;

- у екологічній сфері – неврахування екологічних вимог у виробничих процесах, що відбуваються на селі; недостатність та неефективне застосування природоохоронних заходів тощо [1].

Більше того, в сучасних умовах спостерігається низька ефективність роботи органів місцевого самоврядування у рамках вирішення проблемних питань розвитку сільських територій в економічній, соціальній та екологічній сферах їх життєдіяльності. Адже процеси депопуляції та урбанізації не припиняються, а складна економічна ситуація в державі вимагає: по-перше, пошуку шляхів підтримки та недопущення деградації аграрного сектору; по-друге, розвитку альтернативних видів зайнятості сільського населення та створення нових робочих місць; по-третє, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Тому у Концепції розвитку сільських територій [1] зазначені шляхи і способи розв'язання проблем такого типу, що притаманні більшості сільських територій України. Одним із них є підтримка виробництва енергії з альтернативних (відновлювальних) джерел.

На наш погляд, використання відновлювальних джерел енергії є одним із найбільш перспективних шляхів вирішення зростаючих проблем енергозабезпечення і підвищення енергоефективності та відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій та держави в цілому.

Розглянемо сутність відновлювальних джерел енергії та визначимо їх переваги у використанні на сільських територіях порівняно із традиційними джерелами енергії.

Відновлювальні джерела енергії (ВДЕ) – це потоки енергії, що постійно або періодично діють в природі. Загалом усі енергетичні потоки ВДЕ поділяються на дві основні групи – пряма енергія сонячного випромінювання та її вторинні прояви у вигляді енергії вітру, гідроенергії, теплової енергії навколишнього середовища, геотермальної енергії, енергії біомаси тощо [2; 3].

Слід зазначити, що усі найбільш розповсюджені ВДЕ (сонячна енергетика, вітроенергетика, гідроенергетика та біоенергетика) характеризуються рядом суттєвих переваг у використанні порівняно із традиційними джерелами енергії. Це – екологічність, безпека, невичерпність, доступність, надійність, а також модульність та різноманітність і багатогранність шляхів застосування (для сонячної енергетики); можливість довготривалої експлуатації у важкодоступних та віддалених місцях (для вітроенергетики); відсутність потреби у добуванні, обробці, транспортуванні (для гідроенергетики); розвиток сільського господарства та утилізація відходів (для біоенергетики) тощо.

Проте, незважаючи на значну кількість переваг ВДЕ та безпосередньо потужний потенціал сільських територій для їх активного впровадження та використання, відновлювальна енергетика у сільській місцевості України не набула широкого розповсюдження. Причинами цього є: недосконале нормативно-правове забезпечення, недостатній рівень стимулювання держави щодо використання ВДЕ на сільських територіях; відсутність фінансових ресурсів; невелика частка інвестицій в сферу відновлювальної енергетики; проблеми логістичного забезпечення розвитку відновлювальної енергетики та ін.

Тому, виходячи з вище сказаного, виникає необхідність у пошуку комплексного підходу до розробки концептуальних засад впровадження та використання ВДЕ, в основу якого були б покладені стратегії, формування та реалізація яких сприятиме забезпеченню сталого розвитку сільських територій. Відтак, у нашому дослідженні запропонована концептуальна модель розвитку відновлювальної енергетики як перспективного напрямку забезпечення сталого розвитку сільських територій (рис.1).

Рис. 1. Концептуальна модель розвитку відновлювальної енергетики як перспективного напрямку забезпечення сталого розвитку сільських територій

* авторська розробка

Відповідно до визначеної нами концептуальної моделі (рис.1), стратегічною метою розвитку відновлювальної енергетики на будь-яких сільських територіях є забезпечення

максимально можливого впровадження та використання ВДЕ задля отримання позитивних ефектів у економічній, екологічній, соціальній сферах їх життєдіяльності. Для активізації впровадження та використання ВДЕ на сільських територіях необхідно, насамперед, здійснити оцінку фактичного рівня їх сталого розвитку; ідентифікувати внутрішні проблеми та конкурентні переваги сільських територій; визначити зовнішні можливості та загрози на основі проведення SWOT – аналізу, задекларувавши це у відповідних обраних стратегіях з обґрунтуванням перспективних напрямів забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Враховуючи те, що між сільськими територіями існують помітні відмінності у ресурсному потенціалі (в т.ч. й потенціалі ВДЕ), а соціально-економічні, політико-правові, екологічні, природно-географічні чинники зумовили різний рівень розвиненості сільських територій, стану довкілля та способу життя населення, то для розвитку відновлювальної енергетики виступають різні передумови.

На наш погляд, детальне вивчення передумов впровадження, активізації напрямів розвитку та доцільності використання різновидів ВДЕ (сонячної енергетики, вітроенергетики, гідроенергетики, біоенергетики та ін.) потребує ефективного локального енергоменеджменту, який, в свою чергу, повинен ґрунтуватись на стратегіях використання відновлювальних джерел енергії, формування та реалізація яких сприятиме забезпеченню сталого розвитку сільських територій. При цьому, відповідні стратегії повинні містити комплекс заходів щодо максимізації позитивних ефектів від впровадження та використання ВДЕ в економічній, екологічній та соціальній сферах життєдіяльності сільських територій.

Для реалізації таких стратегій виникає необхідність у розробці відповідних проектів та програм, орієнтованих на короткострокову та середньострокову перспективу, які б містили оперативні та тактичні цілі і передбачали застосування відповідних економічних, адміністративних та соціально-психологічних методів та інструментів (організаційне, нормативно-правове, фінансове, кадрове, інформаційне забезпечення), спрямованих на досягнення енергетичної незалежності сільських територій, підвищення частки ВДЕ в енергетичному балансі тієї чи іншої сільської території з метою надійного енергозабезпечення та підвищення рівня енергоефективності. Варто зауважити, що при розробці таких проектів та програм, слід враховувати вплив об'єктивних (соціально-економічних, політико-правових, екологічних, природно-географічних) факторів на розвиток відновлювальної енергетики на сільських територіях.

Досліджуючи концептуальні засади розвитку відновлювальної енергетики в контексті забезпечення сталого розвитку сільських територій, слід звернути особливу увагу на суб'єктів енергоменеджменту, відповідальних за формування та реалізацію відповідних стратегій, проектів та програм. Головним суб'єктом енергоменеджменту є сільські територіальні громади. Адже саме на них покладаються зобов'язання розвивати місцеву економіку з врахуванням комплексного та раціонального використання природних, виробничих та трудових ресурсів, при цьому дбаючи про потреби жителів сільських територій та охорону навколишнього середовища.

Перспективами розвитку відновлювальної енергетики в контексті забезпечення сталого розвитку сільських територій України є розвиток автономних енергосистем для сільських територій, які дозволять децентралізувати енергопостачання та диверсифікувати ВДЕ: сонячну енергетику; вітроенергетику, гідроенергетику та біоенергетику.

Особливо перспективним є комплексне використання у будинках сільських жителів сонячних колекторів та сонячних батарей, які, в свою чергу, є надійними, простими в експлуатації та практично не потребують періодичного технічного обслуговування, що дозволить забезпечити будинки безперебійним електроживленням [4].

Щодо розвитку вітроенергетики на сільських територіях, то перспективним є впровадження автономних вітрогенераторних установок, які не вимагають постійного контролю та обслуговування, й, відповідно, є оптимальним варіантом для енергозабезпечення віддалених об'єктів від традиційної мережі. Автономні вітрогенераторні установки широко застосовуються для енергозабезпечення приватних будинків, баз відпочинку в гористій і степовій місцевості, індивідуальних споживачів (фермерів, садівників, дачників, мисливців, рибалок), а також навігаційних, метеорологічних та інших постів безперебійним живленням в польових умовах [5].

Також як варіант для енергозабезпечення віддалених і важкодоступних районів сільської місцевості є розвиток гідроенергетики із активним використанням гідропотенціалу малих річок, що, в свою чергу, окрім забезпечення власними енергоресурсами сільських територій, сприятиме прискоренню припливу інвестицій, створенню нових робочих місць, використанню водосховищ для риборозведення, рекреації і туризму [6].

Окрім цього, сільські території мають значний потенціал для широкого впровадження і активізації використання біоенергетики, а сільське господарство, продукуючи біомасу, виступає не лише гарантом продовольчої безпеки, але й виконує функції потужного виробника, постачальника енергоносіїв і потенційного споживача відновлювальної енергетики.

Пріоритетними напрямками розвитку біоенергетики на сільських територіях є: розвиток енергетичного рослинництва (вирощування енергетичних культур: верба енергетична, просо лозоподібне, кукурудза, соняшник, льон, цукрове сорго, міскантус, тополя, біла акція тощо); виробництво біопалива з ріпака, цукрового буряка, стебел кукурудзи, соломи зернових культур, відходів від деревообробної промисловості; виробництво біогазу з інших сільськогосподарських (в т.ч. органічних) відходів.

Висновки. Отже, враховуючи економічну ситуацію в країні та постійне зростання цін на традиційні енергоносії, питання енергозбереження, підвищення енергоефективності, використання відновлювальних джерел енергії є пріоритетними для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Відповідно, активізація розвитку відновлювальної енергетики дасть змогу вже у найближчій перспективі забезпечити енергонезалежність та енергетичну безпеку сільських територій України, збільшити надходження інвестицій в аграрний сектор та кількість робочих місць, підвищити ефективність використання сільськогосподарських угідь, запровадити екологічно прийнятні технології у сільському господарстві, зменшити рівень забруднення сільських територій, зберегти запаси енергоресурсів та екологічно чисте навколишнє середовище для майбутніх поколінь.

Список використаних джерел:

1. Концепція розвитку сільських територій (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015р. № 995-р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248515797>
2. Відновлювальні джерела енергії [Електронний ресурс]: інформаційний портал електро-технічної галузі Proelectro.info: за матеріалами всеукраїнської галузевої газети "Електротема". – 2008. – Режим доступу: <http://www.proelectro.info/content/detail/3740>
3. Кудря С.О. Нетрадиційні та відновлювані джерела енергії: Підручник / С.О. Кудря. – К.:НТУУ «КПІ», 2012. – 492 с.
4. Паспорт Івано-Франківської області. Огляд енергетики, енергоефективності та відновлюваних джерел енергії Івано-Франківської області. Аналіз, висновки та рекомендації // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://cba.org.ua/two/images/stories/documents/EE_COMPONENT/Ivano-Frankivsk_Passport.pdf
5. Чумаченко С.М. Впровадження вітроенергетичного потенціалу України для середнього та малого бізнесу АПК / С.М. Чумаченко, Л.А. Пісня, І.А. Черепньов // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe.
6. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку гідроенергетики України: аналітична доповідь / За редакцією Суходолі О.М. – НІСД, 2014. – 54 с.

Рецензент д.е.н., професор Ковальська Л.Л.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 332.334.4.; 631.618

Галаган Т.І., к.е.н., доцент

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ ШТУЧНИХ ЗЕМЕЛЬ

Розроблено еколого-економічну стратегію використання та охорони рекультивованих земель. Вона складається з чотирьох основних взаємозалежних етапів: підготовчого, агротехнічного, агроекологічного і економічного. Кожному з них надана еколого-біологічна та еколого-економічна характеристика.

Обґрунтовано стратегічні напрямки для створення та впровадження на відвалах кар'єрів гірничорудних підприємств степового Придніпров'я сімох основних моделей рекультивації порушених земель.

Ключові слова: стратегічні етапи рекультивації, моделі рекультивації порушених земель.

Galagan T.

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS TO CREATE AN ARTIFICIAL LAND

A ecological and economic strategy for the use and protection of the reclaimed land. It consists of four main interrelated stages: preparatory, agro-technical, agro-ecological and economic. Each of them is provided with eco-biological, ecological and economic characteristics.

Sound strategic direction for the creation and implementation of on landfills quarries mining enterprises steppe Dnieper seven basic models of land reclamation.

Key words: strategic stages of reclamation, model reclamation.

Галаган Т.И.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ИСКУССТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ

Разработана эколого-экономическая стратегия использования и охраны рекультивированных земель. Она состоит из четырех основных взаимосвязанных этапов: подготовительного, агротехнического, агроэкологического и экономического. Каждому из них предоставлена эколого-биологическая и эколого-экономическая характеристика.

Обоснованы стратегические направления для создания и внедрения на отвалах карьеров горнорудных предприятий степного Приднепровья семи основных моделей рекультивации нарушенных земель.

Ключевые слова: стратегические этапы рекультивации, модели рекультивации нарушенных земель.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Із соціально-екологічної та економічної точок зору техногенне навантаження на довкілля степового Придніпров'я набуває, щонайменше, загрозливого рівня. В результаті виникає нагальна потреба розробити на регіональному та державному рівнях стратегію економіко-екологічного обґрунтування рекультивації порушених земель [1], керуючись якою можна було б звести нанівець негативний вплив виробничої діяльності людини, особливо у гірничодобувній промисловості.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Головна мета такої стратегії – це створення передумов для впровадження збалансованого економіко-екологічного використання рекультивованих земель та їх охорони [2]. Це принципово новий тип ощадливого землекористування [3-6], який може забезпечити гармонійне співвідношення між відводом землі та її рекультивацією

після видобутку мінеральної сировини для одержання в подальшому з неї стабільної екологічно чистої продукції.

Економіко-екологічний аналіз результатів рекультивації порушених земель гірничозбагачувальними, гірничо-металургійними, залізорудними комбінатами степового Придніпров'я, а також об'єднання «Павлоградвугілля» дозволили нам визначити основні чинники, які зумовлюють відновлення родючості порушених земель, тобто їх спроможність утворювати певну кількість сільськогосподарської продукції.

Цілі статті. Метою дослідження було обґрунтування і розробка теоретико-методологічних основ створення штучних земель в умовах техногенно порушеного середовища степового Придніпров'я. Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні положення, пов'язані з розробкою основних напрямів ефективного відновлення та раціонального використання потенціалу рекультивованих земель.

Використовувались наступні методи дослідження: діалектичний, аналітичного прогнозування, економіко-екологічного обґрунтування рекультивації земель на основі урожайності сільськогосподарських культур і окупності витрат та розрахунково-конструктивний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На підставі отриманих результатів багаторічного дослідження, нами розроблена і пропонується стратегія еколого-економічного обґрунтування рекультивації порушених земель, їх використання та охорони.

Стратегія складається з чотирьох основних взаємозалежних етапів.

Перший, підготовчий, етап забезпечує окультурення верхнього орного шару відпрацьованої ділянки кар'єру шляхом впровадження культуртехнічних і хімічних меліорацій.

Показниками, які свідчать про завершення цього етапу, є припинення просадкових явищ (5-8 років) та створення умов для застосування на рекультивованих ділянках сільськогосподарської техніки.

Другий, агротехнічний, етап забезпечує оптимізацію властивостей екотопу як середовища перебування рослин шляхом застосування спеціальних агротехнічних заходів (внесення добрив, сівозміни і т.д.

Показниками, які свідчать про завершення агротехнічного етапу, є спроможність сільськогосподарських культур, впроваджених на рекультивованих землях, утворювати продукцію на рівні їхньої кількості на непорушених землях. Тривалість цього етапу від 1 до 3 років.

Третій, агроекологічний етап, містить в собі дії і післядії всіх попередніх заходів, спрямованих на окультурення відновлених земель. Особлива увага приділяється впровадженню спеціальних фітомеліоративних сівозмін, насичених багаторічними бобовими травами або їх сумішками.

Показником, що свідчить про завершення цього етапу є створення на порушеній території екологічних умов максимально наближених до колишніх природних показників. Тривалість етапу безстрокова.

Четвертий, економічний етап, є таким, що визначає галузь економіки, найбільш доцільного подальшого використання рекультивованих земель. Визначається строк окупності всіх витрат, проведених протягом рекультивації порушеної ділянки та території в цілому.

Показником, що свідчить про завершення економічного етапу є стабільне отримання високоякісної сільськогосподарської продукції з одночасним поліпшенням екологічної обстановки в межах регіону. Тривалість цього етапу безстрокова.

На основі цих етапів обґрунтовано економіко-екологічні напрямки для створення на відвалах кар'єрів гірничорудних підприємств наступних основних моделей рекультивації порушених земель.

* Модель перша – це створення рекультивованих ділянок під рілля. Вона передбачає нанесення на вирівнювану поверхню лесоподібних або червоно-бурих

суглинків родючого шару чорнозему завтовшки 40 см із вмістом гумусу не менше 2 %.

* Модель друга – це створення земель під косовиці. На вирівняній поверхні лесоподібних або червоно-бурих суглинків потужністю не менше 1 м впроваджуються фітомеліоративні сівозміни, що на 60-80% насичені багаторічними бобовими травами з включенням посівів гречки, озимої пшениці, ріпаку і ячменю.

* Модель третя – це створення земель з трьох шарів: перший, нижній, складається із фітотоксичних гірських порід, другий - являє собою придатні породи завтовшки 50-60 см і служить екраном і третій – родючий шар нанесеного чорнозему завтовшки 40 см із вмістом гумусу не менше 2 %.

* Модель четверта – це створення земель з лесоподібних або червоно-бурих суглинків потужністю 2,5-3 м під плодово-ягідні насадження траншейним (1,0 x 0,7 м) або лунковим (1,4 x 1,0 x 0,7 м) способами, в які насипається родючий шар чорноземної маси із вмістом гумусу не менше 2 %.

* Модель п'ята – це створення рекреаційних об'єктів відпочинку та оздоровлення місцевого населення. Вони будуються з використанням зовнішніх відвалів кар'єрів та кінцевих траншей відкритих гірських розробок, заповнених біологічно придатною водою.

* Модель шоста – це створення природно-заповідних зон на незручних для використання відпрацьованих кар'єрних територіях де виникає і розвивається процес самозаростання різнотипними лісовими і трав'янистими угрупованнями.

* Модель сьома – це створення умов для природної та штучної фітомеліоративної консервації хвостосховищ, шламовідстійників, золівідвалів, токсичних шахтних порід і т.д.

Важливо відзначити, що всі ці моделі спрямовані на економічне відродження, гідне використання та охорону порушених земель, з обов'язковим поліпшення санітарно-гігієнічних умов довкілля.

Висновки.

1. Стан земельного фонду України наполегливо вимагає проведення реальної інвентаризації кількості порушених земель. Особливо у густонаселених регіонах, насичених промисловими об'єктами.

Принципової уваги заслуговує якість рекультивованих земель, для ефективного використання яких на кожну ділянку має бути розроблений та затверджений у відповідних органах агроекологічний паспорт.

2. Проблема рекультивації техногенних ландшафтів повинна передбачати, насамперед, еколого-економічну експертизу конкретної території. Вона має визначити не тільки найдодільнішу галузь економіки для подальшого використання відновлених земель, але і налагодження стійкого психологічного стану місцевого населення після створення нового ландшафту.

3. Визначено основні чинники, що зумовлюють відновлення родючості порушених земель і на цій основі розроблено та апробовано стратегію еколого-економічного обґрунтування рекультивації техногенних ландшафтів. Вона містить в собі можливість створення моделей штучних ґрунтів залежно від якісних показників гірських порід.

Список використаних джерел:

1. Галаган Т.І. Еколого-економічна оцінка рекультивованих земель степового Придніпров'я // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 2(7). – Т.2. – Полтава: ПДАА. – 2013. – С. 84-90
2. Галаган Т.І. Еколого-економічна стратегія використання та охорони рекультивованих земель // Землевпорядний вісник. – №10. – 2013. – С. 18-19
3. Голданов В.В. До питань еколого-економічної оцінки ґрунтів / В.В. Голданов // АгроСвіт – № 5. – 2009. – С. 23-26
4. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки. - К.: ННЦІАЕ, 2005.- 682 с.
5. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 24-30.
6. Фурдичко О.І., Шершун М.Х. Земля як природний ресурс – найважливіший об'єкт у виробництві сільськогосподарської і лісгосподарської продукції // Вісник аграрної науки. – 2011. – № 8. – С. 5-9.

Рецензент д.е.н., професор Гончаренко О.В.

УДК [620.92:338.45] (447)

Гільорме Т.В., к.е.н., доцент

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ НІВЕЛЮВАННЯ РИЗИКІВ ЗАХОДІВ З ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ

Запропоновано групування ризиків заходів з енергозбереження: технічні, фінансові, процедурні та можливі стратегії їх послаблення. Розглянута аналітична формула розрахунку інтегрального ризику заходів з енергозбереження на засадах концепції аудиторських ризиків. Розглянуто критерії успішності заходів з енергозбереження: зменшення енерговитрат підприємства, збільшення енергоефективності та збільшення енергобезпеки підприємства. Головний критерій успішності цих заходів обирається за допомогою експертної оцінки для кожного підприємства окремо, залежно від стадії життєвого циклу суб'єкта господарювання.

Ключові слова: енергозберігаючі технології, корпоративна відповідальність, споживачі, ризик, стратегія.

Hilorme T.

PECULIARITIES OF FORMING STRATEGIES FOR RISK LEVELING OF ENERGY EFFICIENCY MEASURES

The paper proposes clustering the risk of energy efficiency measures into: technical, financial, procedural as well as strategies for their attenuation. An analytic formula is considered to provide calculation of integral risk of energy efficiency measures based on the concept of audit risk. The work goes on to examine the criteria of success for energy efficiency measures: enterprise energy costs reduction, energy efficiency improvement and increase in enterprise energy security. The key criterion of success of such measures is selected by means of expert assessment of each separate enterprise in accordance with the life-cycle phase of the business entity.

Key words: energy efficient technologies, corporate responsibility, consumers, risk, strategy.

Гильорме Т.В.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИЙ НИВЕЛИРОВАНИЯ РИСКОВ МЕРОПРИЯТИЙ ПО ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЮ

Предложено группирования рисков мероприятий по энергосбережению: технические, финансовые, процедурные и возможные стратегии их ослабления. Рассмотрена аналитическая формула расчета интегрального риска мероприятий по энергосбережению на основе концепции аудиторских рисков. Рассмотрены критерии успешности мероприятий по энергосбережению: уменьшение энергозатрат предприятия, увеличение энергоэффективности и увеличения энергобезопасности предприятия. Главный критерий успешности этих мер избирается с помощью экспертной оценки для каждого предприятия отдельно, в зависимости от стадии жизненного цикла предприятия.

Ключевые слова: энергосберегающие технологии, корпоративная ответственность, риск, стратегия.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Енергозбереження є ключовими фактором виживання суб'єкта господарювання на глобальних ринках. Все більше підприємств

стають на шлях енергозбереження як складової ресурсозбереження, «зеленої економіки», енергетичної та екологічної безпеки на засадах корпоративної відповідальності як умови виходу на європейські ринки. При цьому актуальність розробки стратегій зменшення загроз енергетичній безпеці України є безперечною, особливо коли рівень енергоспоживання країни є одним з найвищих у Європі.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Зважаючи на певну новизну розробки методологічної платформи заходів з енергозбереження, існують розбіжності наукових поглядів, зокрема О. І. Косов [3, с. 141] при дослідженні проблем розвитку маркетингового управління енергозбереженням в Україні, особливу роль відводить саме механізму інформаційної обізнаності споживачів у сфері енергозбереження. Ш. Хенсен, Дж. Вейсман [6, с. 6] при прогнозуванні нових горизонтів фінансування проектів з енергоефективності розглядають особливості формування глобальних змін на ринку інноваційних енергозберігаючих технологій під впливом створення інформаційного інтерактивного супроводу з використанням Інтернет-технологій. О. В. Полякова [4, с. 163] при розгляді механізму керування просуванням пропонує концептуальну модель організаційно-економічного механізму маркетингового просування послуг, методологічний підхід якої, на наш погляд, можливо застосувати при розробки механізму маркетингового просування енергозберігаючих технологій. Т. Сааті [5, с. 134-138] при формуванні стратегії майбутньої енергосистеми, яка являє собою зворотний процес, буде п'ять ієрархічних рівнів: фокус, бажані сценарії, проблеми, актори, політики. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак зумовило вибір напряму дослідження в науковому та практичному аспектах.

Цілі статті. Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо формування стратегій нівелювання ризиків заходів з енергозбереження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. При впровадженні заходів з енергозбереження (ЗЕ) (проектів енергозберігаючих технологій; механізму просування енергозберігаючих технологій, його видів: економічного, організаційного, інформаційного, маркетингового, фінансового; тощо) перед суб'єктом господарювання виникають ризики, пов'язані з режимом запровадження, що можливо умовно поділити на три групи: технічні, фінансові, процедурні. У таблиці 1 представлено групи ризиків запровадження заходів енергозберігаючих технологій (РЗМ) і стратегії їх послаблення [2].

Технічними ризиками можливо керувати за допомогою аналізу змінних (оцінка рівня) і впровадження відповідних стратегій послаблення даного ризику, але при умовах залучення внутрішніх ресурсів і/або зовнішньої підтримки. Майже в усіх випадках (наприклад, пряма закупівля) присутній найвищий рівень ризику для споживача при найнижчих загальних витратах. Загальною стратегією послаблення технічних ризиків є якісне проведення енергоаудиту, насамперед диференційованого інвестиційного аудиту (IGA), що враховує ризики запровадження (оцінка рівня відповідності менеджменту, професійні навички та здібності персоналу забезпечити якісну експлуатацію й обслуговування (O&M)).

Таблиця 1

Ризики запровадження заходів енергозберігаючих технологій (РЗМ) і стратегії їх послаблення

Групи ризиків	Елементи групи ризиків	Стратегії послаблення
Технічні ризики (ТР)	ТР1: ефективність роботи обладнання, довговічність, гарантії	якість специфікацій, процедура обрання енергосервісної компанії, умови контракту
	ТР2: технічний досвід	навчання власного персоналу, найм кваліфікованого зовнішнього консультанта
	ТР3: якість аудиту, точність	технічні здібності й оцінка аудитора, заходи підвищення якості проведення аудиту
	ТР4: виробництво/монтаж продукції	кваліфікація продавця або субпідрядника
	ТР5: експлуатація та обслуговування (О&М)	підвищення кваліфікації персоналу, насамперед, його навчання
	ТР6: стійкість заощаджень	якість О&М, адміністративне управління
	ТР7: верифікація заощаджень (підхід, інструменти)	необхідність зміни вимірювання, гарантії або бажаної точності
	ТР8: інформаційна підтримка	застосування сучасних інформаційних технологій
Фінансові ризики (ФР)	ФР1: проектні заощадження не реалізуються	використання зовнішнього консультування
	ФР2: фіксовані платежі	щомісячні флуктації заощаджень
	ФР3: вартість відкладених рішень	вибір іншого шляху впровадження
	ФР4: після контрактні заощадження	інжинірингова підтримка, якість О&М
	ФР5: податкові пільги відсутні	вибір іншої інвестиційної стратегії
Процедурні ризики (ПР)	ПР1: неякісні процедури вибору обладнання	якісний внутрішній чи зовнішній консультативний досвід
	ПР2: проблеми управління підприємством	якісна підготовка контракту
	ПР3: вибір проекту при критичній ситуації	ретельна підготовка контракту
	ПР4: якість експлуатації та обслуговування; навчання персоналу	побудова кадрової стратегії розвитку персоналу
<u>Загальний ризик (РЗМ)</u>	$РЗМ = ТР \times ФР \times ПР,$ $\text{при } РЗМ \neq 0 \Rightarrow ТР \neq 0, ФР \neq 0, ПР \neq 0.$	

Джерело: авторська розробка

Інвестиційний аудит вимогливий, потребує високої кваліфікаційної підготовки аудитора і певного суб'єктивного суддівства. Аудитор зобов'язаний зважати на багато ключових факторів, зокрема: компетентність менеджменту та його зобов'язання щодо енергоефективності; старанність адміністративно-управлінського персоналу; робочу силу, її кваліфікацію та потребу у навчанні персоналу з експлуатації та обслуговування (О&М); рівень складності обладнання, на якому персонал з О&М може працювати ефективно; умови роботи енергоспоживаючого механічного обладнання; наявність у бюджеті статей з ремонту та заміни обладнання; ставлення персоналу з О&М до енергетичної програми. Фактори фінансового ризику мають першорядну важливість в оцінці максимально рентабельних режимів фінансування заходів енергоефективності. Ризики, пов'язані з режимами фінансування енергоефективності, завжди великі та різноманітні. Для послаблення факторів фінансового ризику є розробка інвестиційної стратегії з урахуванням рекомендацій інвестиційного аудиту, відповідні верифікація та контроль. Процедурні ризики пов'язані з рівнем кваліфікації персоналу на всіх ієрархічних рівнях: управлінців (при прийнятті управлінських рішень щодо запровадження заходів енергозберігаючих технологій і стратегії їх послаблення),

професіоналів (при обранні теоретико-методичних підходів формування заходів та надання якісних практичних рекомендацій щодо їх впровадження, якісне консультування на всіх стадіях життєвого циклу), спеціалістів (формування якісної інформаційної бази, реалізація) та робітників (при виробництві/монтажу). Для послаблення впливу групи процедурних ризиків рекомендована побудова кадрової стратегії розвитку персоналу, особливо визначення економічної доцільності залучення зовнішнього консультування, субпідряду, аутсорсингу (коли ефект кадрових інвестицій у професійний розвиток персоналу підприємства мінімальний). Максимальний ризик при визначенні енергоефективності енергозберігаючих заходів виникає на етапі прогнозування динаміки витрат на запровадження цих проектів і порівнянні заощаджень енергоефективності. Для суб'єктів господарювання чисті фінансові вигоди проекту є індикатором присутності прихованих витрат, але не враховують результат надання послуги і гарантовані заощадження. На рис. 1 представлено етапи оцінювання ризиків запровадження заходів енергозберігаючих технологій.

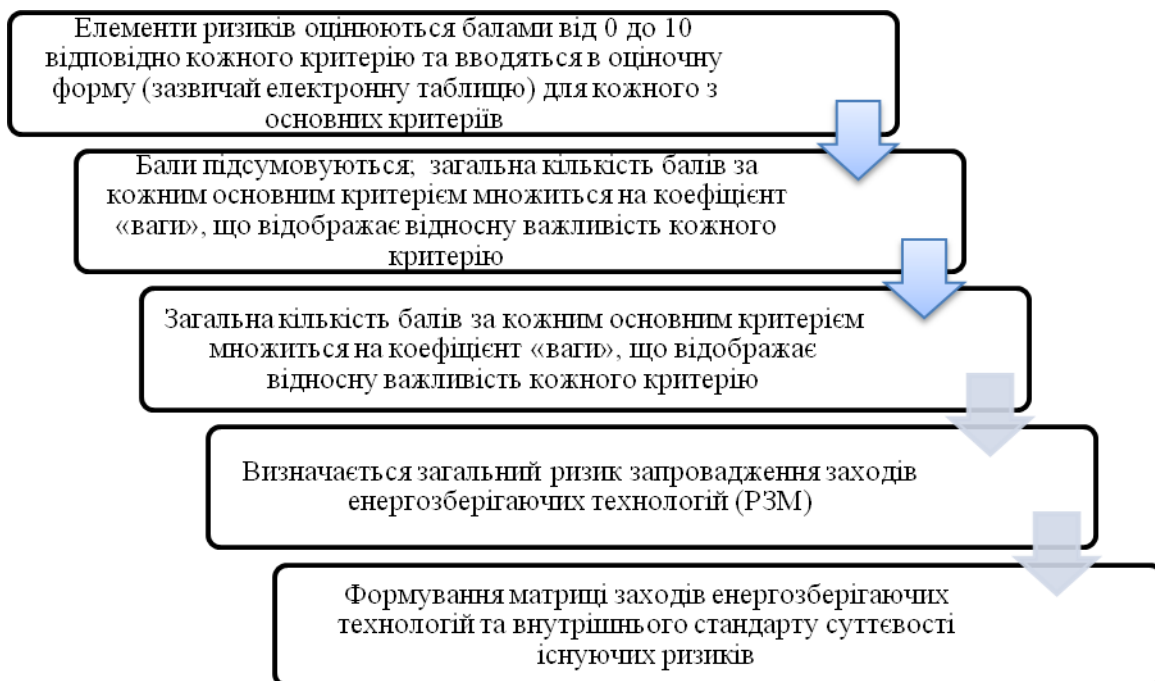

Рис. 1. Формування стратегій нівелювання ризиків заходів з енергозбереження

Джерело: авторська розробка

Елементи ризиків оцінюються балами від 0 до 10 відповідно кожного критерію і вводяться в оціночну форму (зазвичай електронну таблицю) для кожного з основних критеріїв. Ці бали потім підсумовуються. Загальна кількість балів за кожним основним критерієм множиться на коефіцієнт «ваги», що відображає відносну важливість кожного критерію. Після цього визначається загальний ризик запровадження заходів енергозберігаючих технологій (РЗМ). Пропонується його визначати за аналітичною формулою на засадах концепції аудиторського ризику [2]:

$$\begin{aligned}
 RЗМ &= TP \times \Phi P \times IP, \\
 \text{при } RЗМ \neq 0 &\Rightarrow TP \neq 0, \Phi P \neq 0, IP \neq 0.
 \end{aligned}
 \tag{3.1}$$

де РЗМ – загальний ризик запровадження заходів енергозберігаючих технологій, ТР – технічні ризики, ФР – фінансові ризики, ПР – процедурні ризики.

На останньому етапі нівелювання ризиків запровадження заходів енергозберігаючих технологій є формування науково обґрунтованої шкали суттєвості загального ризику (при цьому можливі два варіанти: побудова матриці взаємозв'язку між компонентами (групами) ризику – шкали: «низький», «середній» і «високий» або значення у відсотках). Закінчення дії стратегії чи перехід на більш прогресивний рівень обумовлюється значенням цієї шкали. Наприклад, якщо загальний ризик запровадження даного механізму попадає у площину елімінації (DIVEST) – необхідно закінчення механізму, у площину інтенсифікації зусиль (BUILD) – перехід на більш прогресивний рівень. Після визначення загального ризику заходів енергозберігаючих технологій необхідно провести тест внутрішнього контролю, що дозволить виявити перелік виявлених помилок і порушень при інвестиційному аудиті та визначити критерії суттєвості інформації при розрахунку виявлених ризиків. Визначення суттєвості інформації визначається професійним судженням експерта, який здійснює цей розрахунок. Але для уникнення необ'єктивності професійного судження рекомендується запровадження внутрішнього стандарту суб'єкта господарювання, у якому відображені критерії суттєвості. При цьому критерій суттєвості може бути якісним і кількісним. Якісний критерій дозволяє визначити значимість інформації, виділити найбільш важливі для перевірки факти. Кількісний критерій виділення суттєвої інформації являє собою числове значення того або іншого показника, починаючи з якого він стає важливим, що підлягає перевірці. Цей «порог» може бути просто конкретною сумою або частиною від деякого узагальненого кількісного показника. У першому випадку йдеться про абсолютний показник суттєвості, у другому – про відносний.

Також можливо використання кваліметричного підходу щодо оцінювання ризиків запровадження заходів енергозберігаючих технологій. Обчислення узагальнюючого показника ризику запровадження заходів енергозберігаючих технологій (РЗМ) необхідно виконувати з урахуванням питомої ваги (що відображає ступінь впливу цих складових на загальний показник ризику) кожної з складової та їх показників за формулою середньозваженого значення, складових: технічна ($PЗМ_{ТР}$); фінансова ($PЗМ_{ФР}$); процедурна ($PЗМ_{ПР}$).

$$PЗМ_{ТР} = \sum_{i=1}^7 PЗМ_{ТР_i} \times d_{PЗМ_{ТР_i}}; \quad (3.2)$$

$$PЗМ_{ФР} = \sum_{j=1}^5 PЗМ_{ФР_j} \times d_{PЗМ_{ФР_j}}; \quad (3.3)$$

$$PЗМ_{ПР} = \sum_{o=1}^4 PЗМ_{ПР_o} \times d_{PЗМ_{ПР_o}}. \quad (3.4)$$

де $PЗМ_{ТР}$ – показники оцінки технічних ризиків запровадження заходів енергозберігаючих технологій підприємства; $PЗМ_{ФР}$ – показники оцінки фінансових ризиків запровадження заходів енергозберігаючих технологій підприємства; $PЗМ_{ПР}$ – показники оцінки процедурних ризиків запровадження заходів енергозберігаючих технологій підприємства; i – кількість показників з оцінкою технічної складової, $i = [1, \dots, 7]$; j – кількість показників з оцінкою фінансової складової, $j = [1, \dots, 5]$; o – кількість показників з оцінкою процедурної складової, $o = [1, \dots, 4]$; $d_{PЗМ_{ТР_i}}$ – питома вага

показника оцінки і-ої складової показників технічної складової; $d_{P3M_{\Phi P_j}}$ – питома вага показника оцінки j-ої складової у показників фінансової складової; $d_{P3M_{\Pi P_o}}$ – питома вага показника оцінки о-ої складової у показників процедурної складової.

Матриця стратегій нівелювання ризиків заходів з енергозбереження «Енергоефективність – Ризик» представлена у табл. 2.

Таблиця 2

Матриця стратегій нівелювання ризиків заходів з енергозбереження «Енергоефективність – Ризик»

Шкали		Енергоефективність				
		Низька	Слабка	Середня	Сильна	Дуже сильна
Ризики	Дуже сильна	1	2	3	4	5
	Сильна	6	7	8	9	10
	Середня	11	12	13	14	15
	Слабка	16	17	18	19	20
	Низька	21	22	23	24	25

Джерело: авторська розробка

Найбільш характерний стан знаходиться в кутових квадрантах матриці. Проміжні позиції часто важко інтерпретувати, тому що висока оцінка одного параметра може поєднуватись з низькою оцінкою іншого. Або ж усі ознаки матимуть середні оцінки (це представлено в табл.2 квадратами 3,8,11,12,13,14,15,18,23).

Квадрати 1-2,6-7 – представлені селективним зростанням (область А), квадрати 4-5,9-10 – представлені агресивним зростанням (область В), квадрати 19-20,24-25 – низьке зростання (область С), квадрати 16-17,21-22 – згасання (область D).

Розрахунок узагальнюючого ризику заходів енергозберігаючих технологій на засадах кваліметрії (РЗМ) за кількісними показниками в цілому шляхом підсумовування отриманих значень технічної складової ($P3M_{TP}$); фінансової складової ($P3M_{\Phi P}$); процедурної складової ($P3M_{\Pi P}$) за формулою (3.5):

$$P3M = P3M_{TP} + P3M_{\Phi P} + P3M_{\Pi P} \quad (3.5)$$

При оцінюванні економічної доцільності запропонованих підходів, на наш погляд, необхідно визначити показник валідності (характеристика, яка відображає здатність отримувати результати, що відповідають поставленій меті, та обґрунтовує адекватність рішень, які приймаються). За основу для розрахунку раціональності використання заходів з енергозбереження пропонується використати методику

Кронбаха та Глезера (Cronbach & Gleser) [1], при цьому відкоригована (аналітична формула має вигляд:

$$\Delta P = IP_e \times T \times SD_y \times R_{xy} Z_x - C \times IP_e \quad (3.6)$$

де ΔP – зростання прибутку за рахунок впровадження заходів (тис. грн.); IP_e – кількість проектів інноваційних енергозберігаючих технологій, які були запроваджені (од.); T – тривалість діючих проектів (р.); SD_y – стандартне відхилення критерію успішності, що визначає існуючі відмінності між успішними та неуспішними проектами у прибутку, які вони приносять підприємству (тис. грн.); R_{xy} – коефіцієнт критеріальної валідності; Z_x – середнє стандартизоване значення головного критерію успішності проектів; C – витрати на провадження заходів (тис. грн.); IP_b – кількість проектів, які були оцінені (од.).

При цьому, на наш погляд, критеріями успішності проектів інноваційних енергозберігаючих технологій, є: зменшення енерговитрат підприємства ($C_e \rightarrow \min$), збільшення енергоефективності ($E_n \rightarrow \max$), збільшення енергобезпеки підприємства ($S_e \rightarrow \max$). Головний критерій успішності проектів енергозберігаючих технологій обирається за допомогою експертної оцінки для кожного підприємства окремо, залежно від стадії життєвого циклу суб'єкта господарювання.

Висновки. Управлінські рішення, які приймаються при запровадженні заходів з енергозбереження, істотно впливають на комунікаційну ефективність цих заходів, тривалість і вартість заходів, вартість відкладених рішень та відповідно, економічну ефективність. Формування механізму енергозберігаючих технологій на ринках товарів і послуг України приведе до таких позитивних змін: стимулювання інтересу та мотивації до енергозберігаючих технологій; у суб'єктів – підвищення рівня активності і самостійності, розвитку навичок аналізу та рефлексії діяльності, розвитку прагнення до співпраці, емпатії. Це дозволить здійснювати комунікаційну підтримку при впровадженні проектів енергозберігаючих технологій. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є: розробка на підставі метода аналізу ієрархій рівнів вибору оптимального комунікаційного засобу просування енергозберігаючих технологій, оцінювання організації та координування маркетингового логістичного сервісу в інноваційних енергетичних мережах, розробка процедури маркетингової комунікаційної взаємодії економічних агентів на енергетичних і промислових ринках України на підставі розробленого механізму з урахуванням впливу стейкхолдерів.

Список використаних джерел:

1. Cronbach L. J. and Gleser G. C. (1957). Psychological tests and personnel decisions. Urbana : University of Illinois Press.
2. Гільорме Т.В. Формування механізму маркетингового просування енергозберігаючих технологій на ринках товарів і послуг України / Маркетингове просування енергозберігаючих технологій використання альтернативних джерел енергії в Україні: Монографія / С. О. Смирнов, С. Я. Касян, Л. В. Накашидзе, Т. В. Гільорме. – Дніпропетровськ : «ЛПРА», 2015. – С. 80–111.
3. Косов О. І. Сучасні проблеми маркетингового управління енергозбереження в Україні / О. І. Косов // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3(25). – С. 140–144.
4. Полякова О. В. Механізм управління продвижением / О. В. Полякова // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2013. – № 1-1. – С. 162–166.
5. Саати Т. Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Л. Саати. перевод с англ. В. Г. Вачнадзе. – М. : Радио и связь, 1993. – 316 с.
6. Хэнсен Ш. Перфоманс – контрактинг: новые горизонты / Ш. Хэнсен, Дж. Вейсман // Энергоаудитиенергосервис. – 2013. – № 2(26). – С. 4–11.

Рецензент д.е.н., професор Єлісеєва О.К.

УДК 336.332: 502

Іщук Л.І., к.е.н., доцент

Ніколаєва А.М., к.е.н., доцент

Пиріг С.О., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

В статті висвітлено аспекти фінансового забезпечення екологічної сфери сталого розвитку регіонів України. Аналізується структура фінансового механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Зокрема акцентується увага на джерелах формування та використання фінансових ресурсів.

Ключові слова: екологічна сфера, фінансове забезпечення, механізм, ресурси.

Ishchuk L., Nikolaeva A., Pyrih S.

FINANCIAL SUPPORT FOR THE SPHERE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN THE CONTEXT OF PERMANENT DEVELOPMENT OF UKRAINE AND HER REGIONS

The article highlights the aspects of financial provision the environmental sphere of sustainable development ukrainian regions. The structure of the financial mechanism of ensuring environmental protection is analyzing. In particular it focuses on the sources of formation and use of financial resources.

Keywords: ecological sphere, financial security, mechanism, resources.

Ищук Л.И., Николаева А.Н., Пыриг С.А.

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СФЕРЫ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ И ЕЕ РЕГИОНОВ

В статье освещены аспекты финансового обеспечения экологической сферы устойчивого развития регионов Украины. Анализируется структура финансового механизма обеспечения охраны окружающей природной среды. В частности акцентируется внимание на источниках формирования и использования финансовых ресурсов.

Ключевые слова: экологическая сфера, финансовое обеспечение, механизм, ресурсы.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Фінансування природоохоронних заходів, раціональне природокористування, збереження та відновлення довкілля являється важливою умовою забезпечення сталого регіонального розвитку України. Як відомо, охорона навколишнього природного середовища є фінансовоємкою діяльністю, що потребує значних фінансових затрат, акумуляції та належного витрачання коштів на здійснення природоохоронних заходів та відповідних екологічних програм і ресурсозберігаючих проектів.

Цілі статті. Мета нашого дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні конструктивності фінансового механізму, зокрема фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичні та практичні засади визначення фінансового забезпечення притаманні науковим працям багатьох авторів. Питанням фінансового забезпечення займалися такі вітчизняні науковці: Василик О.Д, Бланк І.А, Зятковський І.В, Москаль О.І, Олійник Д.С, Опарін В.М, І.Г. Сокирська та ін. Розв'язання практичних питань, які пов'язані із

покращенням стану охорони навколишнього природного середовища, його фінансового забезпечення ґрунтується, у першу чергу, на теоретичних засадах, які є ключем для вияву наукових підходів відносно вирішення складних проблем поліпшення та стабілізації екологічної ситуації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загально визнано, що фінансове забезпечення може здійснюватися у формах самофінансування, кредитування й зовнішнього фінансування. За змістом фінансове забезпечення є законодавчо визначеною сукупністю заходів, спрямованих на створення фінансової бази для досягнення певних цілей. По суті, фінансове забезпечення – це певна система джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства [2, 27].

Окремі підходи до визначення поняття «Фінансове забезпечення», подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «фінансове забезпечення»

№	Визначення категорії фінансове забезпечення	Автор, джерело
1	Фінансове забезпечення – визначена законодавством сукупність заходів, спрямованих на створення фінансової бази для досягнення певних цілей.	Василик О.Д [2]
2	Фінансове забезпечення – це процес вибору напрямів, форм і методів використання фінансових ресурсів з метою збільшення економічного розвитку і ринкової вартості підприємства.	Бланк І.А [1]
3	Фінансове забезпечення передбачає виявлення можливих внутрішніх джерел фінансових ресурсів, а при відсутності такої можливості або їх недостатності-до залучення коштів із зовні.	Зятковський І. В [5]
4	Фінансове забезпечення – сукупність економічних відносин, що виникають з приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів та організаційно-управлінських принципів, методів і форм їх впливу на соціально-економічну життєдіяльність. Реалізується через систему фінансування у формах самофінансування, кредитування і безповоротного фінансування з бюджету.	Москаль О. І [7]
5	Фінансове забезпечення – організація через визначення обсягу фінансових ресурсів, науково обґрунтованого їх прогнозування, створення фінансових резервів і нормативно-правового забезпечення.	Олійник Д. С [8]
6	Фінансове забезпечення – реалізується на основі відповідної системи фінансування, яке може здійснюватись через самофінансування, кредитування та зовнішнє фінансування.	Опарін В. М [9]
7	Фінансове забезпечення інноваційної діяльності з позиції реалізації безперервного характеру відтворювальних процесів за рахунок власних і залучених фінансових ресурсів з виокремленням механізму фінансового забезпечення, формування структури капіталу, планування і бюджетування та балансування грошових потоків.	Сокирська І. Г [10]

В цілому розуміння фінансового забезпечення природоохоронної діяльності розглядається як законодавчо визначена система джерел і форм фінансування сфери охорони навколишнього природного середовища.

Економічні методи раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища зазвичай визначаються як сукупність заходів, спрямованих на зміну ставлення учасників економічної діяльності в напрямку, сприятливому для стану природно-ресурсного потенціалу і навколишнього середовища, шляхом впливу на вартість і переваги різних варіантів, які пропонуються учасникам економічної діяльності.

Економічна діяльність держави у сфері природоохоронної діяльності забезпечується за допомогою наступних елементів: система економічних інструментів природоохоронної діяльності, система фінансування охорони навколишнього середовища, платність природокористування, ціноутворення на первинні і вторинні ресурси з урахуванням економічного фактора, створення ринку природних ресурсів, формування грошових фондів і резервів для фінансування природоохоронних заходів, екологічне страхування, екологічне кредитування, створення механізму реалізації державних і регіональних екологічних програм. Позитивні результати цієї діяльності можуть бути вирішені за умови здійснення відповідного фінансового забезпечення екологічних програм [4, с.29].

Визначення потрібного обсягу фінансових ресурсів для задоволення екологічних потреб та поліпшення екологічної ситуації як у державі, так і на рівні конкретних адміністративно-територіальних формувань і суб'єктів господарювання є основною метою фінансового забезпечення цих програм (рис. 1).

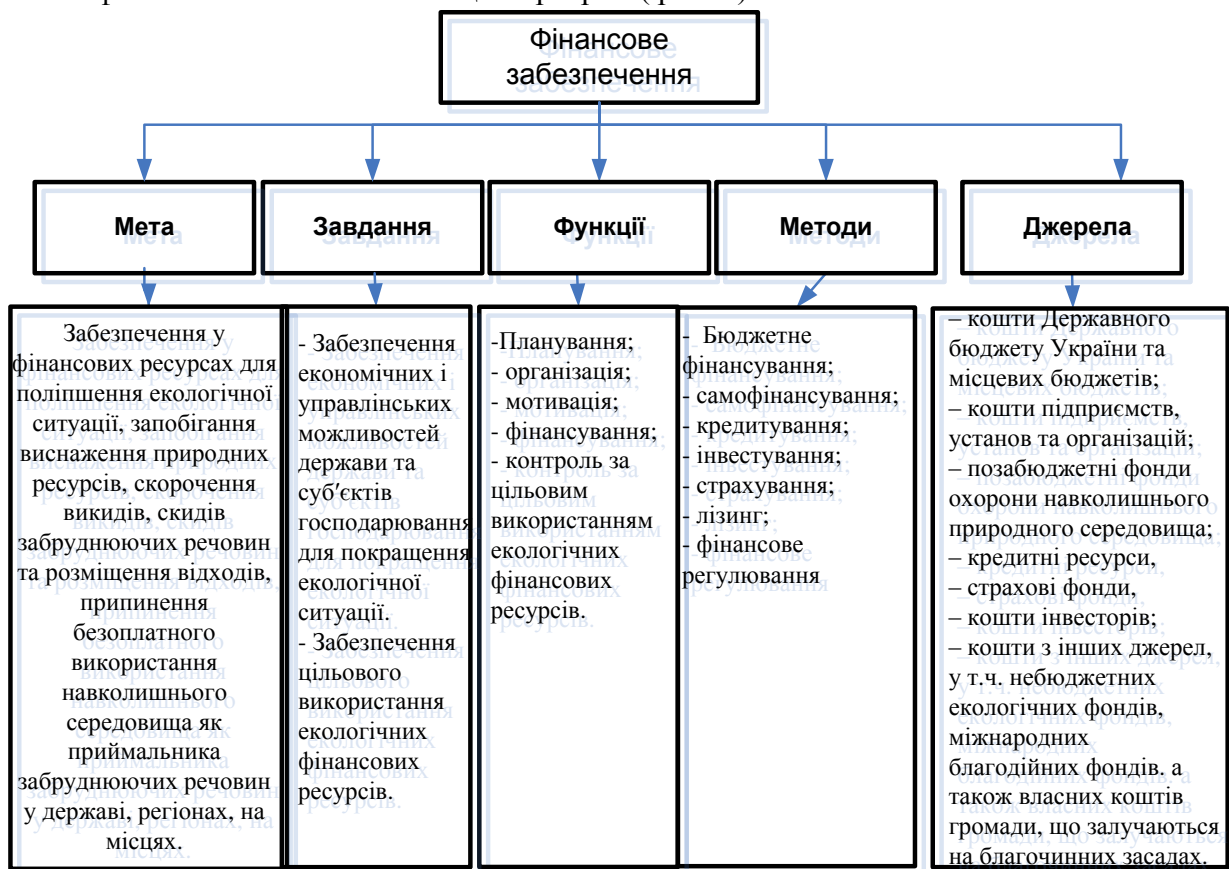

Рис.1. Зміст фінансового забезпечення у сфері охорони навколишнього природного середовища

*Джерело: розроблено автором.

Кошти місцевих і державних фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, в тому числі наукових досліджень, а також заходів, спрямованих на зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення, стимулювання працівників та громадських інспекторів, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, запобігання порушення природоохоронного законодавства.

В Україні можуть утворюватись і інші, в тому числі і позабюджетні, фонди для стимулювання і фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (фонди заповідників, екологічні фонди підприємств тощо).

Фінансові ресурси забезпечення природоохоронної сфери – це фонди грошових коштів, призначені для фінансування розширеного відтворення та матеріального стимулювання. Джерелами фінансових ресурсів є всі грошові доходи й надходження (рис. 2).

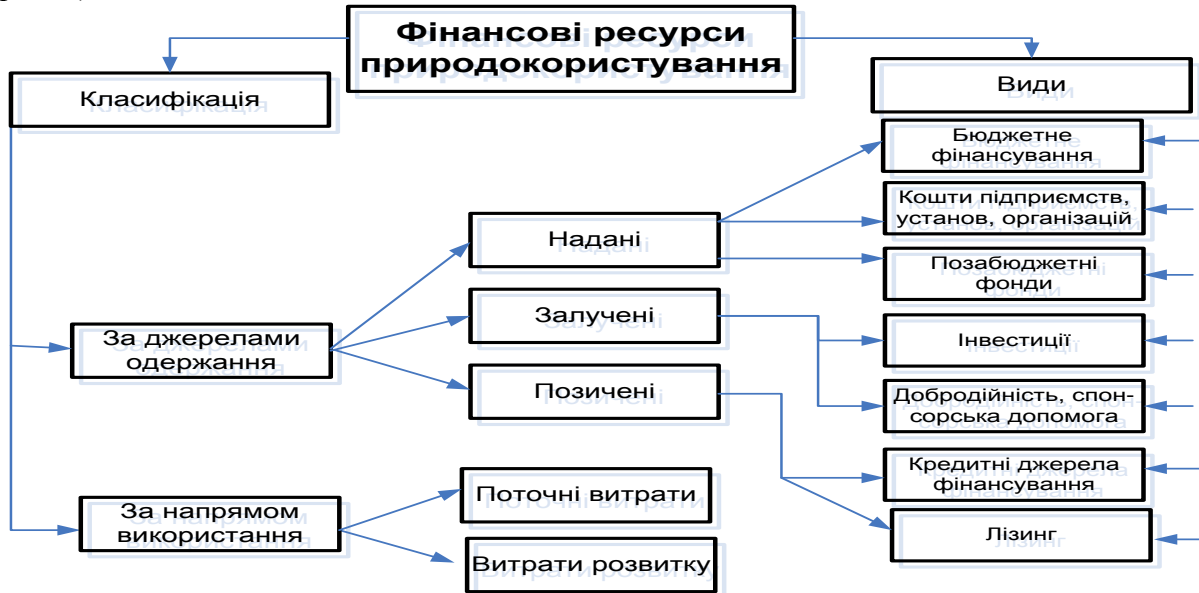

Рис. 2. Класифікація фінансових ресурсів природокористування*

*Джерело: розроблено автором.

У загальному вигляді фінансове забезпечення охорони довкілля та раціонального природокористування включає:

- визначення джерел фінансування відповідних природоохоронних заходів;
- створення економічних, політичних та правових умов для здійснення екологічних інвестицій;
- розподіл надходження платежів за спеціальне природокористування та інших обов'язкових екологічних платежів між суб'єктами управління;
- визначення напрямів цільового використання коштів (наприклад, на заходи, спрямовані на раціональне використання природних ресурсів, їх відновлення та охорону; впровадження екологічно чистих технологій тощо);
- надання коштів природокористувачам та господарюючим суб'єктам для здійснення ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів.

Керування і фінансування у сфері природокористування вимагають розвитку відповідних потенціалів і стратегій планування й аналізу політики, що ґрунтуються на партнерських зв'язках, які встановлюються між державними і національними органами планування і координації, для того щоб забезпечити належним чином упорядковане керування і використання ресурсів з урахуванням критерію «витрати-ефективність».

Протягом останніх років в Україні продовжувалась робота з вдосконалення фінансового механізму природокористування та природоохоронної діяльності. Фінансовий механізм – це сукупність фінансових форм, методів та важелів, за

допомогою яких забезпечуються розподільчі і перерозподільні відносини, утворюються доходи суб'єктів господарювання і фонди грошових коштів (рис. 3).

Рис. 3. Склад фінансового механізму природокористування*

*Джерело: складено автором

Отже, відзначимо, що до фінансів природокористування відносять такі прийоми, методи і механізми:

- екологічні податки, збори, платежі (за викиди, скиди, розміщення відходів виробництва);
- заставні платежі при виробництві продукції, небезпечної при/після використання (холодильники, акумулятори, пластикова тара та пакувальні матеріали тощо);
- купівля-продаж дозволів, ліцензій, ринок екопродукції;
- система пільг, субсидій та пільгового кредитування, в тому числі і прискорена амортизація природоохоронного обладнання та устаткування;
- система штрафів і фінансових санкцій, наприклад, кратність плати за перевищення лімітів в разі порушення встановлених норм і правил;
- створення фінансових інститутів в галузі природокористування - екологічних банків, спеціалізованих фондів, системи екологічного страхування з метою розподілу і перерозподілу грошових коштів (трансферти) серед суб'єктів господарювання, з урахуванням екологічної складової;
- удосконалення механізму ціноутворення, створення ринку природних ресурсів.

Економічний механізм у сфері екологічного регулювання, що сформувався в нашій державі, поки далекий від досконалості і не може похвалитися великим набором різноманітних важелів і методів. Наявність же різних фінансових інструментів в галузі екологічного регулювання є необхідною умовою не тільки акумулювання і компенсації витрат на охорону навколишнього середовища, а й важливим важелем забезпечення стимулювання природоохоронної діяльності.

Ефективність фінансування екологічних заходів багато в чому залежить від дотримання певних принципів. Основний з них відомий як «забруднювач платить». Відповідно до цього принципу будь-який суб'єкт господарювання несе фінансову відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища, невиконання встановлених екологічних вимог, тобто має платити за негативний вплив своєї діяльності на довкілля. Принцип ґрунтується на ідеї створення умов економічної та матеріальної заінтересованості забруднювачів здійснювати екологічні заходи, вирішувати природоохоронні завдання в межах виробництва.

Законодавство передбачає також принципову вимогу *цільового витрачання коштів на відповідні встановлені природоохоронні заходи*. Цей принцип полягає в тому, що збори та платежі за використання природних ресурсів мають витрачатися суто на охорону та відтворення відповідних природних ресурсів, а кошти від сплати екологічного податку - на цільове фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів. Використання коштів бюджетів і фондів охорони навколишнього природного середовища на заходи, що не включені до цього переліку, забороняється.

До витрат на охорону навколишнього природного середовища законодавство відносить усі види витрат, спрямовані на запобігання, скорочення чи ліквідацію забруднення, інших видів шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на довкілля, при наданні послуг чи використанні продукції, а також на збереження біорізноманіття та середовища існування.

Висновки. Складність екологічної ситуації в Україні зумовлено значним посиленням експлуатації природних систем. Неефективно функціонує фінансовий механізм природоохоронної діяльності. Вирішення даних проблем вимагає великих зусиль держави, органів місцевого самоврядування, громадськості, вітчизняної науки, суб'єктів господарювання, що є ключем вирішення складних проблем поліпшення та стабілізації екологічної ситуації: розвиток співпраці з інвесторами у сфері геологічного вивчення й освоєння ресурсів природокористування; удосконалення тарифної політики у всіх сферах природокористування; розроблення та впровадження системи державного екологічного кредитування; створення механізму заохочення екологоконструктивної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бланк И. А. Основы инвестиционного менеджмента: уч. пособие [для студентов высших учебных заведений] в 2 т. / И.А Бланк. – К: Эльга – Н, Ника-Центр, 2001. – 536 с.
2. Василик О. Д. Теорія фінансів: підруч. – К.: НІОС, 2000. – С. 103
3. Гаврильців М. Т. Державна природоохоронна політика України в умовах глобалізації / М. Т. Гаврильців // Право і сусп-во. – 2014. – № 6-1.
4. Економічні аспекти управління природними ресурсами та забезпечення сталого розвитку в умовах децентралізації влади в Україні / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»]. – К., 2015. – 72 с.
5. Зятковський І.В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств – Т. : Екон. Думка, 2000. – 228 с.
6. Капіталізація природних ресурсів: [монографія] / заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесика. – К., 2014. – 268 с.
7. Москаль О.І. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового виробництва регіону (на матеріалах Чернівецької області) : автореф. дис. канд. екон. наук / О.І. Москаль. – К., 2001. – 16 с.
8. Олійник Д.С. Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. канд. екон. наук / Д.С. Олійник. – К., 2001. – 16 с.
9. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 1999. – С. 17.
10. Сокирська І. Г. Діагностика фінансового забезпечення діяльності підприємства / І. Г. Сокирська // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 89 – 93.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 316.334:314.82

Черчик Л.М., д.е.н., професор

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті обґрунтовано концептуальні основи формування системи соціоекологоекономічної безпеки об'єктів мікро-, мезо- та макрорівня. Доведено, що змістовне наповнення сутності соціоекологоекономічної безпеки, залежить, з одного боку, від умов, у яких знаходиться певний об'єкт, з другого – від внутрішніх властивостей цього об'єкта, тому доцільно розглядати три дефініції поняття: як внутрішньої здатності об'єкта протистояти загрозам, забезпечуючи реалізацію свої інтересів і цілей розвитку при збереженні існуючих або досягненні бажаних параметрів, без нанесення шкоди іншим об'єктам у коротко- та довгостроковій перспективі; як результат цілеспрямованої діяльності об'єктів різного рівня щодо збереження своєї ідентичності, цілісності, якісних параметрів та здатності до цілеспрямованого розвитку; як стан захищеності об'єктів різного рівня від несприятливого впливу прогнозованих чинників зовнішнього оточення, що визначає її внутрішні можливості та здатність протидіяти деструктивним впливам, та унеможливає його негативну дію на це оточення. Система забезпечення соціоекологоекономічної безпеки трактується як сукупність інституцій, принципів, важелів, методів та інструментів впливу, націлених на оптимізацію відносин у системі «суспільство – природа» щодо забезпечення таких умов функціонування певного об'єкту, за яких зберігаються або поліпшуються його внутрішні якісні та кількісні параметри (характеристики) та не допускається (мінімізується) деструктивний вплив на зовнішнє оточення. Визначені основні складові системи забезпечення соціоекологоекономічної безпеки: суб'єкти, об'єкти, предмет, цілі, основоположні принципи та критерії функціонування.

Ключові слова: соціоекологоекономічна безпека, система забезпечення соціоекологоекономічної безпеки, синтетичний підхід.

Л. Н. Черчик

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИОЭКОЛОГОЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье обоснованы концептуальные основы формирования системы социоекологоекономической безопасности объектов микро-, мезо- и макроуровня. Доказано, что содержание социоекологоекономической безопасности, зависит, с одной стороны, от условий, в которых находится определенный объект, а с другой – от внутренних свойств этого объекта, поэтому целесообразно рассматривать три дефиниции понятия: как внутренней способности объекта противостоять угрозам, обеспечивая реализацию своих интересов и целей развития при сохранении или достижении желаемых параметров, без нанесения вреда другим объектам в кратко- и долгосрочной перспективе; как результат целенаправленной деятельности объектов различного уровня по сохранению своей идентичности, целостности, качественных параметров и способности к целенаправленному развитию; как состояние защищенности объектов различного уровня от неблагоприятного воздействия прогнозируемых факторов внешнего окружения, что определяет ее внутренние возможности и способность противодействовать деструктивным воздействиям, и делает невозможным его негативное воздействие на это окружение. Система обеспечения социоекологоекономической безопасности трактуется как совокупность институтов, принципов, рычагов, методов и инструментов воздействия, нацеленных на оптимизацию отношений в системе «общество – природа» по обеспечению таких условий функционирования определенного объекта, при которых сохраняются или улучшаются его внутренние качественные и количественные параметры (характеристики) и не допускается (минимизируется) деструктивное влияние на внешнее окружение. Определены основные составляющие системы обеспечения социоекологоекономической безопасности: субъекты, объекты, предмет, цели, основные принципы и критерии функционирования.

Ключевые слова: социоекологоекономическая безопасность, система обеспечения социоекологоекономической безопасности, синтетический подход.

Cherchyk L.

CONCEPTUAL BASES OF FORMING THE SYSTEM OF SOCIAL-ECOLOGICAL-ECONOMICAL SAFETY

The article founds the conceptual bases of forming the system of social-ecological-economical safety of micro-, meso- and macro level. It is proved that the maintenance of social-ecological-economical safety, depends, on the one hand, on conditions in which there is a certain object, and with another – on internal properties of this object therefore it is expedient to consider three definitions of concept: as internal ability of object to resist to threats, providing realization of the interests and development at preservation or achievement of desirable parameters, without harming other objects in the short and long term; as a result of purposeful activity of objects of various level on preservation of the identity, integrity, qualitative parameters and ability to purposeful development; as the condition of security of objects of various level from an adverse effect of the predicted factors of an external environment that defines its internal opportunities and ability to counteract destructive influences, and makes impossible its negative impact on this environment. The system of ensuring social-ecological-economical safety is treated as set of the institutes, the principles, levers, methods and instruments of influence, aimed at optimization of the relations in system «society – the nature» and providing such operating conditions of a certain object, under which it's internal qualitative and quantitative parameters (characteristics) remain or improve for minimising destructive influence on an external environment. The main components of ensuring of social-ecological-economical safety are defined: subjects, objects, subject, purposes, basic principles and criteria of functioning.

Keywords: social-ecological-economical safety, system of ensuring of social-ecological-economical safety, synthetic approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасних умовах існуючі викладки економічної теорії не можуть повною мірою слугувати теоретичним підґрунтям для розвитку суспільства, оскільки побудовані з відверто антропоцентричних, споживацьких поглядів і постулату про необхідність задоволення зростаючих потреб людства, економічного зростання та макроекономічної рівноваги, що стало причиною антагонізмів у системі «суспільство – природа». Дедалі очевиднішою стає необхідність акумуляції інтелектуальних зусиль людства для формування нової парадигми його існування в умовах неантагоністичного саморозвитку та співіснування з оточуючим світом і підпорядкування економічних інтересів інтересам екологічної доцільності.

У зв'язку з цим останні десятиліття ознаменувались інтенсивним розвитком нових наукових напрямів, таких як екологічна економіка, екологія, економіка природо-користування, економіка сталого розвитку, «зелена» економіка, які формують сучасне уявлення про принципи, форми та напрями розвитку підприємств, економічних сфер діяльності, окремих територій, суспільства загалом з метою забезпечення глобальної екологічної безпеки.

Для України проблема забезпечення безпеки стає особливо актуальною, оскільки перед країною постали загрози не лише техногенного, економічного характеру, а й свободи, національної незалежності та єдності. Це обумовлює необхідність формування цілісної системи забезпечення соціоекологоекономічної безпеки об'єктів різного рівня – індивіда, груп людей (населення), підприємств, територіальних систем, у тому числі регіонів, країни загалом.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Поняття соціоекологоекономічної безпеки на різних рівнях мало досліджене і чіткого наукового трактування не має. Більшість праць присвячено окремо економічній, екологічній, соціальній безпеці. Зокрема, О. Власюк, А. Мокій дослідили процеси інституціонально-структурних трансформацій у перехідних економіках, визначили вплив структурних реформ на їх зростання та безпеку, запропонували концептуальні засади моделювання структурних зрушень, обґрунтували необхідність розробки стратегії та програмних заходів інституціонально-структурної модернізації макроекономічної системи при безумовному дотриманні критеріїв економічної безпеки держави на різних рівнях системної ієрархії та у різних сферах і секторах суспільно-економічної діяльності з урахуванням зовнішніх і внутрішніх передумов та чинників [1]. У монографії за редакцією Г. Козаченка розроблено теоретичні основи економічної безпеки, досліджено її генезу, сформовано методологічний базис та архітектуру, проаналізовано дефініції економічної безпеки, показано ієрархію видів безпеки та продемонстровано витоки та зв'язки економічної безпеки з багатьма науково-

практичними галузями та теоріями [2].

В. Мунтіян, О. Прокопенко, М. Петрушенко розробили наукові засади формування стратегії підвищення рівня економічної безпеки територіально-виробничих систем, методи та моделі дослідження проблем економічної безпеки держави [3]. Найбільше досліджень стосується економічної безпеки підприємств, зокрема розроблено теоретико-методичні засади фінансово-економічної безпеки підприємств та підходи до формування її системи, здійснено оцінювання передумов та сучасного стану фінансово-економічної безпеки підприємств України, обґрунтовано стратегічні пріоритети та механізми зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємств [4].

Екологічну безпеку найчастіше розглядають як складову національної, дослідження стосуються окремих сфер діяльності (природокористування, окремих технологій, підприємств, напрямів економічної діяльності, регіонів). Зокрема, визначено сучасні тенденції та характер загроз екологічній і природно-техногенній безпеці у природному, техногенному та соціальному середовищах, оцінено рівні безпеки основних об'єктів захисту регіонів держави, розглянуто методологію оцінки економічного ризику природних і техногенних катастроф на регіональному рівні, оцінено ризик життю та здоров'ю людини, ризик матеріальних збитків від надзвичайних ситуацій різного походження [5].

Науковцями ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» розроблено наукові основи дослідження, проведено комплексний аналіз і оцінку, обґрунтовано стратегічні напрями забезпечення екологічної та природно-техногенної безпеки України та її регіонів у форматі євроінтеграційних процесів; визначено пріоритети та розроблено фінансово-економічні механізми забезпечення екологічної безпеки на регіональному рівні [6].

Трансформацію системи соціальної безпеки України у регіональному вимірі дослідила О. Іляш. Розкрито суть системи соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії, конкретизовано місце соціальної безпеки в системі національної безпеки [7]. В. Куценко, В. Удовиченко обґрунтували парадигму соціальної безпеки в контексті сталого розвитку. Розкрито сутність соціальної безпеки, закономірності, принципи та чинники її формування, структуру, особливості гарантування [8].

У монографії [9] відображено теоретико-методичні аспекти соціоекологічної безпеки: уточнено понятійний апарат, розроблено методичні підходи до оцінки її рівня та напрямів забезпечення, проте дослідження висвітлює лише проблематику забезпечення безпеки відносно відтворення населення.

Аналіз літературних джерел довів, що, не дивлячись на значні результати наукових досліджень у вище вказаних працях, не знайшли належного відображення питання формування системи соціоекологічної безпеки об'єктів мікро-, мезо- та макrorівня.

Цілі статті. Метою статті є обґрунтування концептуальних основ формування системи соціоекологічної безпеки об'єктів мікро-, мезо- та макrorівня. Основними завданнями дослідження є: визначення сутності соціоекологічної безпеки, системи забезпечення соціоекологічної безпеки, її складових.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У процесі дослідження виявлено, що глобальні проблеми, такі як вичерпання ресурсів, обмеженість асиміляційного потенціалу, погіршення якості довкілля, здоров'я людей, можна вирішити тільки з позиції глобальної ж безпеки, яка враховуватиме економічну, соціальну та екологічну складові. Це свідчить про необхідність реалізації підходів і принципів забезпечення цілісності об'єкту дослідження, яким є соціоекологічна безпека та система її забезпечення, оскільки нехтування однією зі складових призводить до незворотних негативних наслідків у розвитку всіх підсистем. Тому у дослідженні використано новий синтетичний підхід як сукупність таких наукових підходів: системно-структурного,

процесного, інституційного, ієрархічного та функціонального.

Синтетичний підхід, по-перше, дозволяє розглядати проблеми в комплексі на кожному ієрархічному рівні (мікро-, мезо-, макро-), по-друге, визначити ризики екодеструкцій, здійснити прогнози змін природного середовища під впливом економічної діяльності, по-третє, оцінити можливості економічного розвитку та забезпечення прийнятної якості умов життєдіяльності людей, людського розвитку при природно-ресурсних та екологічних обмеженнях.

В основу концепції формування системи соціоекологіоекономічної безпеки об'єктів різного рівня закладено такі базові положення.

1. Економічна система є складовою соціальною, її забезпечувальною підсистемою, тому економічна діяльність повинна бути націлена на продукування суспільно корисних товарів і послуг, забезпечення матеріального достатку, добробуту, комфорту та захищеності людей, що можливе не лише при високому рівні економічної, а й соціальної та екологічної безпеки.

2. Соціальна система формується та розвивається в межах природної. Їх взаємодія деформує природну систему та створює певну екосистему, якісний стан якої динамічний і значною мірою визначається економічною діяльністю людей, тобто існує тісний взаємозв'язок та взаємозалежність кожної з них, що обумовлює необхідність збереження екосистем, недопущення їх деградації, а отже, екологічної безпеки.

3. Екологічна система є середовищем життєдіяльності населення, значною мірою визначає якість життя, а також є середовищем економічної діяльності, в якому черпаються природні ресурси, використовується просторовий та асиміляційний потенціал, які є обмеженими, а тому потребують ефективного використання, що вимагає пошуку інноваційних техніко-технологічних та управлінських рішень для забезпечення високого рівня техногенної, як складової економічної, безпеки.

Ідея цих викладок – підкреслити єдність соціальних, економічних та екологічних процесів на будь-якому рівні, а отже необхідність формування єдиної системи соціоекологіоекономічної безпеки об'єктів мікро-, мезо- та макrorівня.

Як зазначалось, сутність безпеки визначається по-різному, зокрема, як складне суспільне явище, що може виступати потребою, відчуттям, цінністю, результатом цілеспрямованої діяльності; соціальною функцією, призначеною не лише для забезпечення нормального функціонування та існування соціальної системи, а й для захисту її розвитку від можливих загроз; здатністю системи запобігати шкоді життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави; стан захищеності останніх; властивість розвиненої системи заходів щодо забезпечення безпеки. Водночас, безпека – одна з категорій діалектики, що виділяє дві взаємопов'язані функції суспільного буття – функцію існування і розвитку та функцію самозбереження і безпеки людей. Функція розвитку – це дії, пов'язані з реалізацією інтересів, спрямованих на закономірну зміну конкретних матеріальних об'єктів, що ведуть до виникнення якісно нових станів або принципово нових об'єктів, у тому числі – нових цілісних систем. Функція безпеки – це конкретні дії, які необхідно зробити, щоб захистити функцію розвитку системи від внутрішніх і зовнішніх, потенційних і реальних загроз [9].

Забезпечення безпеки об'єкта будь-якого рівня (особи, суспільства, суб'єкта господарювання, регіону, держави) передбачає наявність суспільних інститутів, норм і відносин, які дають можливість реалізувати права і свободи всіх соціальних груп і протистояти деструктивним діям. Зокрема, безпека держави досягається наявністю ефективного механізму управління суспільством, координації діяльності соціальних груп і політичних сил, а також дійових інститутів їх захисту.

Проведений аналіз дав можливість виділити такі ознаки:

- економічної безпеки – захищеність економічних інтересів від можливих загроз; стійкість та стабільність, яка реалізується через забезпечення гідного рівня життя; можливість розвитку, що дозволяє швидко адаптуватись до внутрішніх та зовнішніх загроз;

- соціальної безпеки – залежність від особистих потреб, інтересів та бажань; спрямованість на уникнення, попередження, зниження загроз та ризиків соціальної складовій суспільного життя; направленість на ефективне функціонування, відтворення та розвиток соціальної системи; націленість на отримання відповідних результатів, включаючи комфортність існування у соціумі у всіх її аспектах;

- екологічної безпеки – надійність, стійкість; захищеність інтересів від загроз, що викликані природними та антропогенними чинниками; забезпечення відтворення природного ресурсного потенціалу; гарантія мінімального антропогенного впливу; збереження здоров'я та забезпечення безпечної життєдіяльності у НПС [9].

З огляду на це, вважаємо за доцільне уточнити сутність соціоекологіоекономічної безпеки, системи забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки, процесу забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки об'єктів різного рівня.

Найперше зауважимо, що змістовне наповнення сутності соціоекологіоекономічної безпеки, на нашу думку, залежить, з одного боку, від умов, у яких знаходиться певний об'єкт, з другого – від внутрішніх властивостей цього об'єкта. Тому доцільно розглядати три дефініції поняття.

Умова I. Внутрішні властивості об'єкта забезпечують недопущення ситуації, коли він потребує захисту. Об'єкту характерні високий рівень стійкості, надійності, рівноважності, емергентності, адаптивності, гнучкості. У цьому випадку соціоекологіоекономічна безпека – це внутрішня здатність об'єкта протистояти загрозам, забезпечуючи реалізацію свої інтересів і цілей розвитку при збереженні існуючих або досягненні бажаних параметрів, без нанесення шкоди іншим об'єктам у коротко- та довгостроковій перспективі.

Умова II. Рівень загроз зростає, змінюється їх характер, ситуація нестабільна. Внутрішні можливості об'єкта протидіяти зовнішнім загрозам за наявного рівня організації обмежені, стан розбалансований, є ризики втрати цілісності, якісних характеристик. Існує потреба у прийнятті нових рішень, виробленні стратегій, акумуляції зусиль для їх реалізації. У цьому випадку соціоекологіоекономічна безпека – це результат цілеспрямованої діяльності об'єктів різного рівня щодо збереження своєї ідентичності, цілісності, якісних параметрів та здатності до цілеспрямованого розвитку.

Умова III. Внутрішні властивості об'єкта регульовані, забезпечують недопущення прогнозованих загроз. Об'єкту характерні синергія, системність, превентивний характер заходів, націлених на усунення, запобігання, послаблення загроз. У цьому випадку соціоекологіоекономічна безпека – це стан захищеності об'єктів різного рівня від несприятливого впливу прогнозованих чинників зовнішнього оточення, що визначає її внутрішні можливості та здатність протидіяти деструктивним впливам, та унеможливлення негативної дії з його боку на це оточення.

Складові соціоекологіоекономічної безпеки:

- екологічна – безпека умов існування та відсутність екологічного ризику як гарантія захисту екологічних потреб населення та відсутності небезпек пов'язаних зі станом навколишнього природного середовища;

- соціальна – безпека працевлаштування, яка визначатиме гарантованість зайнятості людини; безпека харчування як можливість купувати та споживати якісну, безпечну їжу; житлова безпека, можливість поліпшення своїх житлових умов; безпека здоров'я, освіти, культури, відпочинку;

- економічна – продовольча безпека, як ефективної економічної діяльності АПК; фінансова безпека як гарантія збереження та покращення матеріального стану об'єктів мікро-, мезо- та макrorівня.

Система забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки (СЗСЕЕБ) – це сукупність інституцій, принципів, важелів, методів та інструментів впливу, націлених на оптимізацію відносин у системі «суспільство – природа» щодо забезпечення таких умов функціонування певного об'єкту, за яких зберігаються або поліпшуються його

внутрішні якісні та кількісні параметри (характеристики) та не допускається (мінімізується) деструктивний вплив на зовнішнє оточення.

Система забезпечення соціоекологоекономічної безпеки є відкритою, динамічною, взаємодія суб'єктів та об'єктів якої забезпечує стан рівноваги, урахування інтересів розвитку кожної зі складових, має суб'єкт, об'єкт, предмет, цілі та основоположні принципи та критерії функціонування.

На нашу думку, формування та функціонування СЗСЕЕБ має здійснюватись на основі таких принципів: єдності та оптимального співвідношення в системі «суспільство – природа»; екологічної орієнтованості економічної діяльності, збалансованого розвитку екосистем; комплексності використання природного потенціалу територій з урахуванням їх здатності до самовідновлення; пріоритету суспільних інтересів над приватними; рівноважності або пропорційності розвитку суспільних систем; превентивності як запобігання, недопущення деградації екосистем, деструктивних змін у суспільстві, стагнаційних явищ в економіці.

Об'єктом системи забезпечення соціоекологоекономічної безпеки є явища, процеси, окремі елементи або просторово визначені екологічні системи, які потребують регулювання. Оскільки вони перебувають у постійному розвитку, які під дією об'єктивних і суб'єктивних чинників змінюються, то може змінюватись і бажаний стан цих елементів.

Суб'єктами СЗСЕЕБ є органи державного, регіонального управління, місцевого самоврядування, громадські організації, керівництво підприємств, діяльність яких має свій зміст та сферу застосування.

Предметом СЗСЕЕБ є оптимізація суспільних відносин та відносин в системі «суспільство – природа» щодо забезпечення безпеки їх функціонування та розвитку.

Основними загальними цілями (цілі першого порядку) функціонування системи забезпечення соціоекологоекономічної безпеки є забезпечення безпеки всіх сфер життєдіяльності; створення передумов для переходу до сталого розвитку, насамперед на екологічно деградованих та густонаселених територіях. Вони конкретизуються у цілях другого порядку:

- для екологічної складової – збереження цілісності, функціонування в межах самовідтворення, охорони елементів довкілля, складних екосистем, їх збереження, відтворення порушених екосистем, збереження та розширення біологічного та ландшафтного різноманіття; ;

- для соціальної складової – задоволення суспільних потреб, забезпечення зайнятості, відновлення та збереження здоров'я, розвиток культури особистості, її самовираження, самозбереження, самодостатності, самоствердження на рівні індивіда, а також патріотизму, національної гордості та відповідальності, національного розвитку та формування позитивного іміджу країни на рівні соціуму;

- для економічної складової – нарощування та стабілізація доходів, функціонування на прийнятному рівні прибутковості, у межах екологічно припустимих режимів використання природних ресурсів, що не допускає їх деградації і дає можливість довготривалого збереження корисних властивостей і запасів на майбутнє, економічної ефективності та відповідальності за нераціональне природокористування.

Як зазначалось, СЗСЕЕБ розглядається як сукупність інституцій та інструментів спрямованої дії, під впливом яких забезпечується безпека певних об'єктів. Саме у результаті цілеспрямованих зусиль створюється можливість системного регулюючого впливу, що дає бажаний ефект. Альтернативні варіанти підходів, важелів, методів, інструментів впливу представлені у комплексному регуляторному механізмі, розробленому автором [10]. Складовими цього механізму правові, організаційні, фінансові інструменти, формальні та неформальні інституційні обмеження, які б мотивували узгодження довгострокових та короткострокових цілей функціонування об'єктів різних рівнів на основі нових цінностей: пріоритету екологічної безпеки, збереження фізичного та психічного здоров'я окремої людини та населення країни

загалом; охорони природних ресурсів, їх відтворення та збереження для майбутніх поколінь. Дія мотиваційного механізму повинна не просто стимулювати до вибору ресурсозберігаючих технологій, бережливого ставлення до природних ресурсів, а унеможливити антиекологічний і антисоціальний вибір.

На нашу думку, для забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки доцільне поєднання дискреційного та недискреційний механізмів. Дискреційний тип передбачає використання заходів, які застосовуються відповідно до ситуації, оскільки без здійснення цих заходів вона поліпшитися не може. Недискреційний тип базується на використанні вмонтованих стабілізаторів, які автоматично регулюють ситуацію: податки, соціальні державні виплати, субсидії тощо. Дія комплексного регуляторного механізму будується на використанні важелів впливу протилежної дії – санкцій та стимулів. При цьому акцент робиться саме на використанні стимулів, оскільки саме вони можуть забезпечити мотивацію до зміни бізнесової стратегії, переходу на ресурсозбереження, соціально-етичний маркетинг тощо. При цьому застосовуються такі напрями регулювання:

- нормативно-правове (законодавчі обмеження та стимули, міжнародні екологічні стандарти, норми, нормативи, ліміти, квоти);

- адміністративне (функціонування на основі сучасних регламентів системного екологічного управління: дозволи, ліцензування, сертифікація, санкції, експертиза проектів, моніторинг, аудит);

- організаційне (формування та розвиток корпоративних систем екологічного управління упровадження інтегрованої системи менеджменту якості докільця на макро-, мезо-, макрорівні; застосування стратегічного підходу як основи розвитку; організаційна реструктуризація системи управління НПС; впровадження інноваційних форм підприємництва, добровільні природоохоронні угоди між органами екологічного контролю та підприємствами, між підприємствами товаровиробниками, формування громадських об'єднань);

- фінансово-економічне (природноресурсні платежі та збори за забруднення докільця, купівля-продаж прав на забруднення природного середовища, інтервенція з метою корекції цін і підтримки виробників, кредити, субсидії, прискорена амортизація, екологічні фонди, екологічні банки, екологічне страхування) [10, с. 145-159].

Оскільки ми акцентуємо увагу на третій дефініції соціоекологіоекономічної безпеки, то, як загальний критерій оцінки ефективності функціонування системи забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки пропонуємо використати соціоекологіоекономічний оптимум, що характеризує такий стан об'єктів, при якому забезпечуються суспільно корисні потреби споживачів, прийнятний рівень доходності підприємств у межах екологічно обґрунтованої діяльності, що не допускає екодеструкцій і дає можливість довготривалого збереження якості навколишнього середовища на майбутнє. Частковими критеріями для визначення рівня безпеки можуть бути показники людського розвитку, людського капіталу, якості життя, якості докільця, матеріального достатку, соціального добробуту, вільного доступу до суспільних ресурсів, стан здоров'я сучасних і наступних поколінь населення країни; безпека життєдіяльності.

Процес забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки є сукупністю взаємопов'язаних та взаємозалежних складових, до яких відносяться: виявлення та вивчення чинників впливу на стан безпеки; їх оцінка; обґрунтування методів усунення; регулювання виробничих, соціальний процесів для зниження загроз, управління економічними, соціальними, екологічними ризиками. Такий підхід має прикладне значення як виду діяльності, пов'язаної зі створенням економічних, організаційних, правових умов для забезпечення ефективного використання природних, людських, техногенних ресурсів для безпечного розвитку об'єктів мікро-, мезо- та макрорівня.

Висновки. Тематика дослідження відповідає таким стратегічним документам як резолюція «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для

нинішніх та майбутніх поколінь», доповідь «Наше спільне майбутнє», «Порядок денний на XXI сторіччя», «Глобальний зелений новий курс», новим програмним документам розвитку національної економіки, її інноваційної системи, охорони довкілля, природокористування, забезпечення економічної та екологічної безпеки, ЗУ «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», в яких визначені орієнтири екологічно безпечного, гармонійного з природою розвитку. Результати дослідження передбачають розвиток цих стратегем на основі синтетичного підходу, охоплюючи три основні аспекти (економічний, екологічний, соціальний) та рівні (особа, населення, підприємство, окрема територіальна система, регіон, країна) безпеки.

Доведено, що розвиток різних об'єктів потрібно розглядати як функціонування складної соціоекологоекономічної системи, основою якої є оптимізація взаємозв'язків економічних, соціальних, технологічних і природних процесів в єдиному середовищі. Це вимагає переорієнтації економічного мислення, створення принципово нових механізмів розвитку суспільства, спрямованих не лише на створення матеріальних благ, а й забезпечення людського розвитку, збереження, охорону, відтворення природних ресурсів та умов.

Водночас, отримані результати мають слугувати основою для обґрунтування та прийняття управлінських рішень керівниками підприємств, органами місцевого самоврядування та держави щодо безпечного розвитку особистості, населення, економіки, екосистем різного рівня.

Список використаних джерел:

1. Економічна безпека держави (економічна, соціальна, релігійно-духовна) : монографія / За ред. д.е.н., проф., члена-кор. НАНУ О. С. Власюка, д.е.н., проф. А. І. Мокія. – Львів : Априорі, 2013. – 836 с.
2. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / [монографія в 3 т. Т. 1] / [Г. В. Козаченко, О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов та ін.]; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ : Елтон-2, 2010. – 282 с.
3. Економічна безпека держави: стратегія, енергетика, інформаційні технології : монографія / [В. І. Мунтіян, О. В. Прокопенко, М. М. Петрушенко та ін.]. – К. : Видавництво ООО «Юрка Любченка», 2014. – 468 с.
4. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркачук [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 386 с.
5. Іванюта С. П. Екологічна та природно-техногенна безпека України: регіональний вимір загроз і ризиків : монографія / С. П. Іванюта, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2012. – 308 с.
6. Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі : монографія / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко, Г. О. Обиход та ін. – К. : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2014 р. – 340 с.
7. Іляш О. І. Трансформація системи соціальної безпеки України: регіональний вимір: монографія / О. І. Іляш – Л. : ПАІС, 2012. – 592 с.
8. Куценко В. І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / В. І. Куценко, В. П. Удовиченко. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2010. – 652 с.
9. Соціоекологоекономічна безпека та її вплив на відтворення населення: Монографія / Н. В. Коленда, Л. М. Черчик, О. Ю. Гаврилюк. – Луцьк: Терен, 2013. – 264 с.
10. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 352 с.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.3:005.5

Маркіна І.А., д.е.н., професор

Сьомич М.І., к.держ.упр., доцент

Полтавська державна аграрна академія

Дячков Д.В., к.е.н., доцент

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ
ІНФОРМАЦІЙНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА**

У статті визначено сучасний стан інформаційного забезпечення діяльності вітчизняних підприємств. Розглянуто підходи до формування та використання організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства. Визначено сутність організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом. Запропоновано структурну побудову організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом, який складається з наступних блоків: системи управління, що передбачає виділення суб'єкта й об'єкта управління, цільової підсистеми, яка містить мету й основні результати функціонування та системи забезпечення. Розроблено поетапну методику формування організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства, що передбачає послідовність проходження шести основних етапів.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, інформаційний потенціал, підсистема механізму управління інформаційним потенціалом, інформаційний ресурс, підприємство, рівні інформаційного потенціалу, етапи.

Маркіна І.А., Семич Н.І., Дячков Д.В.

**ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ
ИНФОРМАЦИОННЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЯ**

В статье определено современное состояние информационного обеспечения деятельности отечественных предприятий. Рассмотрены подходы к формированию и использованию организационно-экономического механизма управления информационным потенциалом предприятия. Определена сущность организационно-экономического механизма управления информационным потенциалом. Предложено структурное построение организационно-экономического механизма управления информационным потенциалом, который состоит из следующих блоков: системы управления, предусматривающей выделение субъекта и объекта управления, целевой подсистемы, содержащей цели и основные результаты функционирования, системы обеспечения. Разработана поэтапная методика формирования организационно-экономического механизма управления информационным потенциалом предприятия, предусматривающая последовательность прохождения шести основных этапов.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, информационный потенциал, подсистема механизма управления информационным потенциалом, информационный ресурс, предприятие, уровень информационного потенциала, этапы.

Markina I., Somych M., Diachkov D.

**ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT OF
THE INFORMATION POTENTIAL OF THE ENTERPRISES**

The article defines the current state of information management activities of domestic enterprises. The approaches to the development and use of the organizational-economic mechanism of management of the information potential of the company are considered. It has been determined essentiality of organizational and economic mechanism of management information potential. It was proposed the organizational and economic

mechanism of information potential, which is structurally composed of the following units: the control system, providing for the allocation of subject and object control target subsystem that contains the target and the main results of operations and systems support. Develop a methodical phased of forming an organizational-economic mechanism of management of the information potential of the company, which provides a sequence of passing the six main stages.

Keywords: organizational and economic mechanism, information potential, informational potential mechanism's management subsystem, informational resource, enterprise, level information potential, stages.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями . В умовах трансформаційної економіки діяльність окремих економічних суб'єктів безпосередньо залежить від ступеня їх інформованості і здатності ефективно використовувати наявну інформацію. Прийняття ефективних управлінських рішень в будь-якій сфері вимагає обробки великих масивів інформації, що неможливе без залучення спеціальних технічних засобів.

Забезпечити необхідний збір, аналіз, обробку і агрегацію поступаючих на підприємство інформаційних потоків, що дозволяють приймати ефективні управлінські рішення, є основною метою інформаційно-керуючої системи підприємства.

Сучасні інформаційні технології, що дозволяють створювати, зберігати, переробляти і забезпечувати ефективні способи подання інформації споживачеві, стали важливим і засобом підвищення ефективності управління всіма сферами суспільної діяльності. Рівень інформатизації стає одним з істотних факторів успішного комерційного розвитку та конкурентоспроможності підприємства як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Застосування новітніх засобів зв'язку, передачі інформації, баз даних, системних і прикладних програм, інформаційно-аналітичних послуг обумовлює динамічний розвиток ринку інформаційного забезпечення, що взаємопов'язує господарюючих суб'єктів, промисловість, науку, освіту та адміністративні структури в єдиний інформаційний простір, формуючи його інформаційний потенціал.

Однією з найбільш дієвих форм розвитку інформаційного потенціалу підприємства є створення ефективного, дієвого механізму управління формуванням та використанням інформаційного потенціалу підприємства. Проте недостатньо ефективна політика в сфері інформаційного забезпечення та відсутність механізму організаційно-економічного забезпечення управління інформаційним потенціалом суттєво погіршують якість його складових елементів. Зміни зовнішнього середовища вимагають постійного розвитку та вдосконалення системи управління підприємством, розробки нових прогресивних методів і механізмів, здатних зменшити вплив негативних факторів на загальні показники діяльності підприємства. У таких умовах формуються нові вимоги до організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства.

Науково обґрунтоване управління інформаційним потенціалом виступає передумовою сталого просторового розвитку не тільки ефективності діяльності окремого підприємства, але й економічно-соціо-екологічної системи. Однак питання теорії та методології дослідження проблем забезпечення інтегрованого управління інформаційним потенціалом підприємства залишаються недостатньо вивченими та фрагментарними. Уваги потребує розробка та реалізація дієвого організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання формування організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства вивчалися багатьма вітчизняними і закордонними авторами, серед яких як Амоша О.І., Гребешков О.М., Коробкова Ю.Ю.,

Корольов О.Л., Мельник Л.Г., Садеков А.А., Цітович І.Н., Цуріков В.В., Чучіна І.М. тощо.

Оцінюючи внесок вчених у розробку загальних організаційно-економічних положень управління формуванням та використанням інформаційного потенціалу підприємства багато аспектів залишаються маловивченими і дискусійними та фрагментарними.

Цілі статті. Метою дослідження є формування ефективного організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Слід зазначити, що керуюча система приводиться в дію за допомогою системи певних механізмів. У Економічному словнику поняття «механізм» розглядається як послідовність станів, процесів, які визначають собою яку-небудь дію, явище, та як система, пристрій, який визначає порядок якого-небудь виду діяльності [16].

Мельник Л.Г. визначає механізм управління як складову системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності об'єкта, яким керують. Причому як елементи механізму управління розглядаються мета, критерії, фактори, методи і результати управління [8].

Садеков А.А. і Цуріков В.В. розглядають механізм управління як систему впливу на об'єкт управління з метою досягнення бажаного результату, як систему організації господарського процесу, представлену комплексом факторів, які взаємодоповнюючими і взаємозалежними, та мають власні форми управлінського впливу [12].

Узагальнюючи положення відомих теоретиків та практиків даної предметної області дослідження, слід зазначити, що організаційно-економічний механізм регулювання діяльності підприємства – це сукупність організаційних та економічних важелів, що впливають на економічні та організаційні параметри системи управління підприємством [1, 2, 5, 15].

Гребешков О.М. під організаційно-економічним механізмом розробки та впровадження інформаційної стратегії підприємства пропонує розуміти сукупність правових та прецедентних законів, методів, методик, процедур та техніко-технологічних рішень, які інтегровані у систему управління підприємством та покликані реалізувати процес інформаційного забезпечення стратегічного управління підприємством [4].

Інша група авторів під організаційно-економічним механізмом інформаційного забезпечення підприємства розглядає сукупність всіх його складових з урахуванням кінцевого результату та циклічного характеру будь-яких інформаційних процесів [6, 7, 10].

Відповідно до третього підходу організаційно-економічний механізм управління інформаційним потенціалом підприємства слід розглядати як сукупність організаційних та економічних важелів (кожному з яких властиві власні форми управлінського впливу), які справляють вплив на економічні й організаційні параметри інформаційної системи підприємства, що сприяє формуванню та посиленню організаційно-економічного потенціалу, отриманню конкурентних переваг та ефективності діяльності підприємства в цілому [13, 14].

На думку авторів організаційно-економічний механізм управління інформаційним потенціалом повинен являти собою багатофункціональну та багатокомпонентну систему, складається з органічно взаємопов'язаних програмно-цільових комплексних блоків, що відображають необхідні організаційно-економічні і техніко-технологічні заходи, реалізація яких забезпечує результативне здійснення управлінських рішень.

Аналіз діяльності вітчизняних підприємств засвідчив, що частка інформаційних ресурсів у складі основних засобів незначна. Причинами такого становища стали:

недосконалість бухгалтерського обліку – обмежений перелік об'єктів, що зараховані до нематеріальних активів, відсутність обліку коштів, що не належать підприємству на правах виключної власності;

незацікавленість керівників у повному обліку інформаційних ресурсів, що призводить до збільшення оподаткованої бази, отже, витрат підприємства.

До чинників, що здійснюють негативний вплив на інформаційний розвиток відносять високе інформаційне навантаження на працівників підприємств, низькі темпи зростання інформатизації підприємств, низька інформаційна освіченість співробітників.

З метою підвищення ефективності управління інформаційним потенціалом підприємств необхідно сприяти зростанню його ролі у господарській діяльності підприємства. А для цього слід вжити такі заходи організаційного забезпечення: облік усіх наявних інформаційних ресурсів у бухгалтерській звітності дозволяє оцінити наявність інформаційних ресурсів, забезпечення достатності інформаційних ресурсів за рахунок визначення потреб та формування потрібного обсягу інформаційних ресурсів, забезпечення доступності інформаційних ресурсів за рахунок створення умов для отримання інформації всіма співробітниками, підвищення їх інформаційної грамотності, забезпечення попиту на інформаційні ресурси, що передбачає підвищення зацікавленості співробітників підприємства у використанні інформаційних ресурсів, чітке визначення їх прав і обов'язків у цій галузі, а також збільшення державної підтримки підприємств, що використовують передові інформаційні технології.

Тому важливою складовою системи управління підприємством є організаційно-економічний механізм управління інформаційним потенціалом підприємства. Запропонований механізм структурно складається з таких блоків: системи управління, що передбачає виділення суб'єкта й об'єкта управління, цільової підсистеми, яка містить мету й основні результати функціонування та системи забезпечення (рис. 1).

Що стосується суб'єкта управління, то його пропонується розглядати на міжнародному рівні (міжнародні урядові та неурядові організації, громадські організації та професійні об'єднання); на національному рівні (галузеві та функціональні інститути державної влади, науково-дослідні установи, та ін.), на регіональному рівні (галузеві та функціональні інститути державної влади обласного та міського рівнів, громадські організації) та на локальному рівні (підприємства – суб'єкти господарювання, підприємства інформаційної інфраструктури, місцеві громади, фізичні особи). Об'єктом є складові елементи інформаційного потенціалу. Система забезпечення організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом складається з підсистем програмного, технічного, інформаційного, організаційного та правового забезпечення. Цільова підсистема передбачає формулювання мети функціонування організаційно-економічного механізму, що полягає в забезпеченні ефективності управління інформаційним потенціалом, що, в свою чергу, зумовлює необхідність реалізації загальних функцій управління інформаційним потенціалом (планування потреби в інформаційному забезпеченні, організація використання інформаційного, програмного, технічного, технологічного забезпечення, мотивація діяльності працівників, що здійснюють інформаційне забезпечення, контроль за формуванням, використанням інформаційного потенціалу підприємства та ін.) та спеціальних функцій (формування, використання та нарощення інформаційного потенціалу).

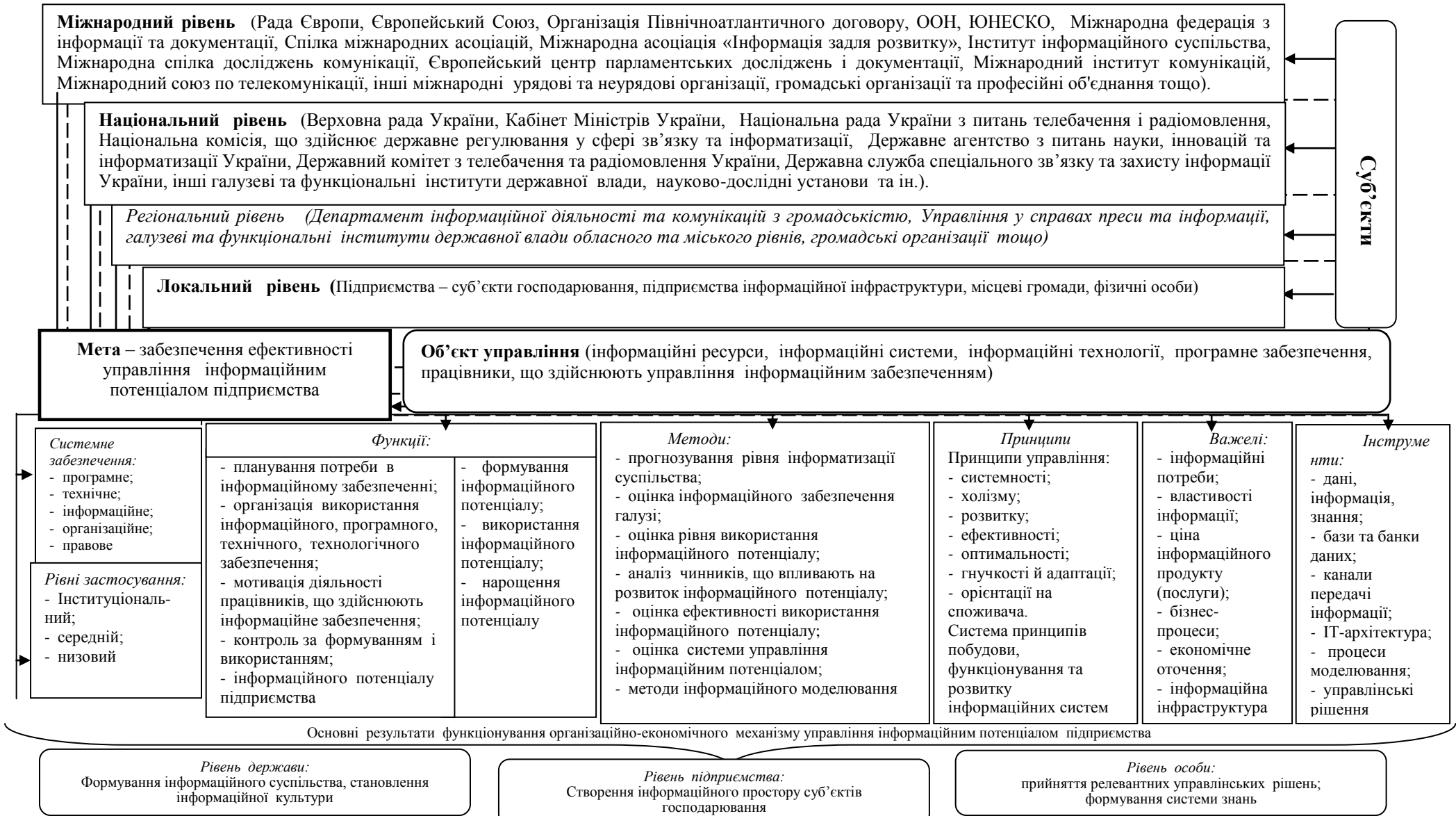

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм управління інформаційним потенціалом підприємства [розроблено автором на основі 3, 6, 9, 14]

Окрім вищезазначених елементів, цільова підсистема організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства передбачає визначення ефективних методів (прогнозування рівня інформатизації суспільства; оцінка інформаційного забезпечення галузі; оцінка рівня використання інформаційного потенціалу; аналіз чинників, що впливають на розвиток інформаційного потенціалу; оцінка ефективності використання інформаційного потенціалу; оцінка системи управління інформаційним потенціалом; методи інформаційного моделювання), принципів, що включають принципи управління (системності; холізму; розвитку; ефективності; оптимальності; гнучкості й адаптації; орієнтації на споживач та системи принципів побудови, функціонування та розвитку інформаційних систем, важелів (інформаційні потреби; властивості інформації; ціна інформаційного продукту (послуги); бізнес-процеси; економічне оточення; інформаційна інфраструктура) та інструментів (дані, інформація, знання; бази та банки даних; канали передачі інформації; ІТ-архітектура; процеси моделювання; управлінські рішення), за допомогою яких здійснюються економічні процеси та явища спрямовані на розвиток інформаційного потенціалу підприємства (основні результати на рівні держави, підприємства, особи) та реалізуються управлінські рішення щодо підвищення соціальної та економічної ефективності його використання.

При розробці організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства необхідно враховувати властивості підприємства як багатоаспектної соціальної системи. Такий механізм повинен будуватись як гетерогенний, крім того, побудова даного механізму повинна передбачати відкритість процесу розробки інформаційної стратегії.

На нашу думку, для опису організаційно-економічного механізму розробки та впровадження управління інформаційним потенціалом підприємства доцільно використовувати підхід на основі принципу самоорганізації, при одночасній орієнтації на дотримання основних принципів синергетики як базової теорії самоорганізації. Тому методика формування організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємством виконується поетапно і передбачає послідовність наступних дій:

1 етап – моніторинг інформаційного забезпечення підприємства – здійснюється комплексний аналіз результатів інформаційної системи підприємства, вивчається динаміка найважливіших кількісних і якісних показників її роботи;

2 етап – діагностика функціонування організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства;

3 етап – оцінка можливостей вдосконалення організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства;

4 етап – розробка програми вдосконалення механізму;

5 етап – оцінка пропонованого організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства;

6 етап – впровадження програми вдосконалення організаційно-економічного механізму управління інформаційним потенціалом підприємства [8].

Найважливіше значення при формуванні і функціонуванні організаційно-економічного механізму мають умови і фактори, які безпосередньо впливають на ефективність діяльності підприємства. При визначенні умов і факторів функціонування механізму управління, виділяють фактори зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, які мають найбільший вплив на його діяльність і обумовлюють його ефективність. До факторів зовнішнього середовища відносяться: динаміка і тип ринку, конкуренція, споживче сприйняття продукції, доступ до факторів виробництва (земля, праця, капітал), швидкість інновацій, купівельна спроможність, тип споживання.

Висновки. Отже, інформаційний потенціал підприємства стає не тільки інструментом, що підвищує ефективність роботи підприємства, а й виконує стратегічні функції, тобто його використовують для досягнення стратегічних цілей [4]. Метою

управління інформаційним потенціалом підприємства є створення на підприємстві інформаційної служби, розробки регламенту обліку інформаційних ресурсів та інформаційних потреб, створення єдиної бази інформаційних ресурсів, збільшення активної частини у складі інформаційних ресурсів, створення програм навчання співробітників для підвищення інформаційної освіченості, зниження ризику несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів підприємства [1, 7].

Представлений організаційно-економічний механізм управління інформаційним потенціалом підприємства, на нашу думку, достатньо повно відображає коло факторів і взаємозв'язків процесу управління інформаційною системою підприємства, тому може бути корисний для підвищення конкурентних можливостей підприємства, зміцнення його позицій на світовому та внутрішньому ринках.

Список використаних джерел:

- 1.Амоша О. І. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення / О. І. Амоша // Економіст. – 2005. – № 6. – С. 28-32.
- 2.Бабкин Ф.В. Электронная коммерция и новые организационные формы компаний / Ф. В. Бабкин // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 1. – С. 121-129.
- 3.Волинчук Ю. В. Механізм фінансового забезпечення вищої освіти в умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки: автореф... дис. на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук : спец.: 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Юлія Вікторівна Волинчук. – Львів : НАН Укр. Ін-т регіональних досліджень, 2010. – 21 с.
- 4.Гребешков О.М. Організаційно-економічний механізм розробки та впровадження інформаційної стратегії підприємства / О.М. Гребешков // Формування ринкової економіки: Економіка підприємства: теорія та практика : у 2 ч. – Ч. 1. – К. : КНЕУ, 2012. – С. 20-27.
- 5.Колісник Б. Методологічні засади організації системи інтегрованого управління ефективністю лісового комплексу / Б. Колісник // Економіст. – 2010. – № 8. – С.14-17.
- 6.Коробкова Ю. Ю. Методика оцінки рівня використання виробничого потенціала промислового підприємства / Ю. Ю. Коробкова // Матеріали 12-ї Міжнародної науково-практичної конференції. – М.: ГУУ, 2007. – Вып. 2. –С. 178-182.
- 7.Корольов О.Л. Методика оцінки інформаційного потенціалу підприємства / А.Л. Корольов // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Економіка та управління». – 2011. – № 1. т. 24 (63). – С.109-113.
- 8.Мельник Л. Г. Экономика предприятия : учеб. пособие / под общ. ред. Л. Г. Мельника. – Сумы: Университетская книга, 2002. – 632 с.
- 9.Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку: [монографія] / [В.В. Микитенко, Ю. В. Кіндзерський, М.М. Якубовський та ін.]; НАН України; Ін-т економіки та прогнозування. – К.: ІЕП НАН України, 2009. – 928 с.
10. Пригожин А.И. Организации: системы и люди : Эффективность трудовых организаций в соц. обществе / А.И. Пригожин. – М. : Политиздат, 1983. – 176 с.
11. Присяжнюк А. Адаптивні механізми державного стимулювання кластерної організації економіки / А. Присяжнюк // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2014. – № 2. – С. 51-61.
12. Садеков А.А. Управление предприятием в условиях кризиса: моногр. / А. А.Садеков, В. В. Цурик. Донецк: ДонГУЭТ, 2006. – 178 с.
13. Уманський І. І. Оцінка інформаційно-інтелектуальних ресурсів інноваційного потенціалу оператора зв'язку. / Уманський І. І. // Збірник: наукові праці ОНАЗ., – 2010. – №2. – С. 196-202.
14. Цитович И. Н. Развитие информационного потенциала системы управления организации: автореф... дисс. на соиск. науч., ступени канд. екон. наук: 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / И. Н. Цитович. – М: 2004. – 24 с.
15. Чучіна І. М. Формування організаційно-економічного механізму інноваційного потенціалу підприємства / І. М. Чучіна, І. В. Мовчан // Економіка і регіон. – 2010. – № 2. – С.183-188.
16. Экономический словарь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://abc.informbureau.com/html/%20oicssenoaaiue>

УДК 338.36:652.8

Маркова Є.Ю., к.е.н.

Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. Петра Василенка

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ РИБОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ

У статті досліджено розвиток підприємств рибгосподарського комплексу та вплив на нього процесу глобалізації. Визначено, що морське промислове рибальство є важливою підсистемою в сфері морської діяльності України. Воно впливає на соціально-економічний розвиток і безпеку держави та має

стратегічне значення в забезпеченні сталого розвитку економіки національного рибогосподарського комплексу. Зазначено, що завдання досягнення довгострокового соціально-економічного розвитку країни передбачає забезпечення переходу рибогосподарського комплексу від експортно-сировинного до інноваційного типу розвитку. Описані основні економічні наслідки для рибного господарства в результаті приєднання України до СОТ і заходи рибогосподарської політики.

Ключові слова: рибальство, морська діяльність, рибогосподарський комплекс, глобалізація, СОТ, Світовий океан, продовольча і сільськогосподарська організація ООН.

Markova E.

IMPACT OF GLOBALIZATION ON ENTERPRISE DEVELOPMENT FISHERY COMPLEX

The article studied the development of enterprises ribgospodarskogo complex and influence on it of the globalization process. It was determined that the sea commercial fishing is an important subsystem in the field of maritime activities in Ukraine. It affects the socio-economic development and security of the state and is of strategic importance in achieving sustainable economic development of the national fisheries sector. It was noted that the task of achieving the long-term socio-economic development of the country provides for the transition from the export of fishery industry - raw materials to innovative type of development. The basic economic impact on fisheries as a result of Ukraine's accession to the WTO and the measures of fisheries policy.

Keywords: fishing, maritime activities, fishing industry, globalization, the WTO, the World Ocean, Food and Agriculture Organization.

Маркова Е. Ю.

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ РЫБОХОЗЯЙСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА

В статье исследовано развитие предприятий рибгосподарського комплексу и влияние на него процесса глобализации. Определено, что морское промышленное рыболовство является важной подсистемой в сфере морской деятельности Украины. Оно влияет на социально-экономическое развитие и безопасность государства и имеет стратегическое значение в обеспечении устойчивого развития экономики национального рыбохозяйственного комплекса. Отмечено, что задача достижения долгосрочного социально-экономического развития страны предусматривает обеспечение перехода рыбохозяйственного комплекса от экспортно-сырьевого к инновационному типу развития. Описаны основные экономические последствия для рыбного хозяйства в результате присоединения Украины к ВТО и меры рыбохозяйственной политики.

Ключевые слова: рыболовство, морская деятельность, рыбохозяйственный комплекс, глобализация, ВТО, Мировой океан, продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасних умовах наростання глобальних соціо-еколого-економічних проблем і дефіциту природних ресурсів все більшої значення в Україні та світі набуває удосконалення методів управління природокористуванням і охорони навколишнього середовища, механізмів економічного регулювання природокористування з метою переходу до сталого розвитку. В результаті цього надзвичайно актуальним виступає вплив процесів глобалізації на розвиток підприємств рибогосподарського комплексу. Це вимагає найшвидшого прийняття заходів для усунення численних проблем, утримання на безпечному рівні та забезпечення ективного розвитку підприємств рибогосподарського комплексу на мікро, макро та мегарівнях.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Процес глобалізації та його вплив на розвиток підприємств досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці як І. Гришова, Л. Гурвіц, О. Довбиш, О. Красноручський, Р. Скупський, Б. Язлюк. Вивченням питань розвитку ринку риби і

рибної продукції займалися такі вчені : В. Киселев, С. Козій, В. Корельський, В. Корчмит, А. Макоедов та інші.

Цілі статті. Незважаючи на цінність результатів дослідження закордонних та вітчизняних науковців щодо впливу процесу глобалізації на розвиток підприємств, питання впливу на розвиток підприємств рибогосподарського комплексу залишаються недостатньо вивченими. Вони вимагають подальшого дослідження в контексті сучасних вимог суспільства на світовому рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Світова спільнота докладає зусиль для трансформації економіки, переходу до моделі «зеленої економіки» та «зеленого розвитку», чому була присвячена Конференція «Ріо + 20» під егідою ООН в червні 2012 р. [2]. Значна роль у вирішенні проблем безпеки та розвитку України належить галузям промисловості, пов'язаними з видобутком і використанням біологічних ресурсів. У соціально-економічному розвитку України рибогосподарський комплекс є стратегічним, забезпечуючим вирішення проблем національної і продовольчої безпеки, заселення та освоєння прибережних регіонів і територій, геополітичних і гео економічних цілей у відкритих районах Світового океану, поліпшення здоров'я громадян та підвищення якості їх життя. У забезпеченні збалансованості і повноцінності харчування громадян рибні продукти не мають альтернативи. Однак, середньодушкове споживання рибних товарів в Україні, за різними оцінками, становить близько 12 кг, що значно нижче рекомендованих медициною норм (23,7 кг), і істотно відстає від споживання в США, Китаї, Норвегії, Японії та ін. Країнах [15].

Рибогосподарський комплекс України вичерпав внутрішні резерви економічного зростання і можливості матеріально-технічної бази внаслідок високого рівня фізичного зносу і морального старіння основних виробничих фондів - рибпромислового флоту (близько 90% судів) і переробного технологічного обладнання (77% потужностей знаходяться на флоті, 23% - на берегових підприємствах), що призвело до глибокої системної кризи в галузі. Рибогосподарський комплекс відноситься до виключно складної і проблемної сфери економіки країни, яку розглядають як багатофункціональну систему, що складається з великого числа секторів і підсистем, з діючими між ними зв'язками. Управління цим комплексом - складний процес взаємодії всіх його складових підрозділів.

Одним з основоположних секторів рибогосподарського комплексу є морське промислове рибальство у внутрішніх морських водах і територіальному шельфі, виключній економічній зоні (ВЕЗ) України [9; 10].

Морське промислове рибальство є важливою підсистемою в сфері морської діяльності України, в значній мірі впливає на соціально-економічний розвиток і безпеку держави. Морське промислове рибальство має стратегічне значення в забезпеченні сталого розвитку економіки рибогосподарського комплексу України.

Наукою і багаторічною практикою доведено, що при стійкому раціональному морському промислового рибальстві Світовий океан може забезпечити людство водними біологічними ресурсами (ВБР) у достатній кількості. У раціоні харчування людини тваринні білки з гідробіонтів складають близько 15%, а з урахуванням використання кормових продуктів з гідробіонтів в тваринництві, птахівництві та аквакультури - 18-20% [7].

У Світовому океані внаслідок неефективного регулювання морського промислового рибальства сформувалася стійка тенденція виснаження запасів водних біоресурсів, в результаті чого почастишали випадки міжнародних конфліктів за право володіння цими ВБР, що призвело до прагнення прибережних держав в односторонньому порядку встановлювати суверенітет на право використання біоресурсів у власних виняткових економічних зонах (200 морських миль) [3].

З метою протидії даним явищам в 1982 р. була прийнята Конвенція ООН з морського права. Її реалізація створила сприятливі умови для формування та розвитку рентних відносин в галузі управління ВБР Світового океану. Це дозволило, крім забезпечення продовольчої безпеки і зайнятості населення, створити реальні стимули до розвитку рибальства, організувати дієвий захист запасів ВБР від виснаження, обмеживши відкритий доступ до їх освоєння. Однак, поява нових можливостей так і не дала очікуваних результатів. У Світовому рибальстві ознаки системної кризи продовжують наростати. Вони проявляються у вигляді: нестійкості освоєння ВБР; переексплуатації і переловлі, в тому числі нецільових об'єктів промислу і викиду їх за борт; перекапіталізації і зростання промислових навантажень; активізації браконьєрства і розширення тіньових оборотів.

Розвиток морського промислового рибальства стримується відсутністю ефективної системи управління. Ситуація, що склалася в цій галузі, потребує удосконалення і розвитку міжнародної практики управління в Світовому океані, розробки і застосування дієво-ефективних заходів щодо захисту національних інтересів, методів виявлення і способів усунення та локалізації причин виникнення різного роду конфліктів в національних кордонах [12].

У рибогосподарському комплексі України в даний час існує складний комплекс невирішених проблем, в тому числі в контексті регулювання сталого розвитку морського промислового рибальства, що є одним з основних стримуючих чинників виходу рибної галузі з тривалої кризи, наявність якого є предметом обговорення і вирішення на рівні Уряду України.

Одним з найважливіших завдань, що стоять перед агропромисловим і рибогосподарським комплексом України, є забезпечення населення країни якісними продуктами харчування. Завдання досягнення довгострокового соціально-економічного розвитку країни передбачає забезпечення переходу рибогосподарського комплексу від експортно-сировинного типу до інноваційного типу розвитку на основі збереження і раціонального використання морських біологічних ресурсів і забезпечення глобальної конкурентоспроможності виготовлених вітчизняними підприємствами продуктів харчування [1].

Риба і морепродукти забезпечують потреби людини в життєво важливих ліпідах, білках, мінеральних речовинах, вітамінах та інших нутрієнтах, властивих тільки продукції з морських біологічних ресурсів [6]. Щоб краще підкреслити значимість вживання рибних продуктів, необхідно відзначити, що білки риби краще засвоюються, ніж м'яси: з 100 г рибних білків організм людини засвоює 40 г, зі свинини - 20 г, яловичини - 15 грамів. Поступаючись в калорійності, за вмістом білків, рибні продукти знаходяться приблизно на одному рівні з м'ясом, в цьому полягає їхня перевага [4].

Найбільш багата поживними речовинами морська риба. Особливо корисними властивостями її наділяє вміст поліненасичених жирів Омега - 3. Морська риба користується величезною популярністю серед тих, хто прагне вести здоровий спосіб життя.

Виходячи із значущості продукції з морських біологічних ресурсів, як джерела незамінних біологічно цінних компонентів харчування, важливу роль у вирішенні цього завдання повинні грати видобувний і переробний сектор.

Специфікою виробництва рибної продукції є її виготовлення на судах, які безпосередньо працюють в акваторії Світового океану і на берегових рибообробних підприємствах.

Необхідно не тільки добути ресурси, а й ефективно їх переробити, зберегти і доставити кінцевому споживачеві.

Сировина для виробництва рибної продукції є швидкопсувною, що є визначальним чинником на всіх стадіях виробництва продукції як на промислі, так і на

берегових підприємствах. Слід зазначити, що технологічні особливості виробництва продукції: енерговитратність, трудомісткість, віддаленість від місця споживання, кількість освоєваних об'єктів і можливість їх вилучення є факторами, від яких залежить асортимент продуктів харчування: риба морожена, жива, охолоджена, консерви та ін. [13].

В умовах промислу, визначальними факторами виробництва продукції є конструктивні особливості та типова структура флоту, що дозволяють освоювати різні види ресурсів.

Обсяги виробництва продукції на берегових переробних підприємствах протягом ряду років незначні і не перевищують 10% від продукції видобувних підприємств. Без модернізації берегових переробних підприємств і підвищення конкурентоспроможності рибної продукції підвищення споживчого попиту може змінити вектор спрямованості в бік імпортової продукції. Тому необхідна чітка, фінансово забезпечена стратегія розвитку видобувних і виробничих галузей промисловості. Така стратегія повинна бути спрямована на збільшення випуску якісної рибної продукції, здатної задовольняти зростаючий споживчий попит на продукти харчування різних цінових і продуктових сегментів ринку.

Сучасна продукція з морських біологічних ресурсів повинна бути екологічно бездоганною, легко засвоюваною, володіти збалансованим набором поживних елементів і легко готуватися. Таким вимогам відповідає філе білої риби. В Україні розвиток рибообробки можливий на основі глибокої переробки риби і виробництва з них філе і кліпфіска [7].

В даний час населенню пропонується, переважно, риба морожена. Її якість безпосередньо залежить від умов доставки і зберігання. Рибна продукція відноситься до швидкопсувних продуктів, має нетривалий термін зберігання. За останні 15 років можливості українських підприємств по переробці рибопродуктів значно скоротилися.

Ще однією особливістю виробництва рибної продукції є різка розбіжність між місцями її виробництва і споживання, що обумовлює різку диференціацію споживання риби.

Комплексне використання сировини в рибній промисловості стримується наявністю дрібних підприємств і відсутністю взаємодії судів на промислі, що створює труднощі у виробництві такої кількості продукції, яка забезпечувала б її рентабельність [16]. Переробка дрібних видів риб вимагає впровадження інноваційних технологій для їх використання на харчові цілі.

Одним із шляхів збільшення виробництва є поставка рибної сировини в регіони споживання рибної продукції з високою місткістю і платоспроможністю роздрібного ринку. Це дозволить розширити асортимент і обсяг випуску рибної кулінарії, інноваційної продукції, в тому числі біологічно активних добавок, а так само щодо дорогої продукції: делікатесної, в дрібній розфасовці, з високим ступенем обробки.

Таким чином, специфіка виробництва рибної продукції залежить від наявної сировинної бази, структури рибопромислового флоту, наявності сучасних технологій обробки сировини, зберігання, виробництва і транспортування продукції як в морі, так і на берегових підприємствах.

Крім внутрішньоукраїнських причин реформування структури рибопромислового комплексу слід враховувати загострені міжнародні проблеми, перш за все, зростання дефіцитності продуктів харчування і очікуване зростання цін в світі на м'ясні і рибні товари [11, с. 83-84].

Приєднання України до СОТ несе в собі додаткові загрози зростання іноземної експансії і розграбування наших водних біоресурсів та, також, вимагає утворення великих рибопромислових об'єднань (табл. 1).

Основні економічні наслідки для рибного господарства приєднання України до СОТ і заходи рибогосподарської політики

Економічні наслідки	Запропоновані рішення
1. «Плюси» і їх посилення	
1.1. Приєднання до СОТ дає зовнішні стимули для якнайшвидшого створення нормативно-правової бази діяльності рибного господарства України з урахуванням прогресивних норм СОТ.	Перегляд концепції пакету законів України галузевого значення. Ухвалення захисних законів: і «Про продовольчу безпеку» «Про державну підтримку рибного господарства» та ін. Ретельне опрацювання юристами галузі «України документів СОТ.
1.2. Вирішення проблеми законного субсидування рибного господарства України з урахуванням практики ЄС, Канади, Республіки Корея, Японії та ін. І правових можливостей Угоди СОТ по субсидіях і компенсаційних заходах.	Проведення розрахунків за необхідним субсидування (витрат на паливо та ін.). Узгодження розмірів і напрямків субсидування з урядами провідних рибальських країн і на рівні СОТ. Введення поправок в форми і показники Держбюджету України.
1.3. Полегшення доступу експортуються рибних товарів і послуг на світові ринки для сильних експортерів рибного господарства.	Створення протекціоністської системи виборчої підтримки українського експортера (правові та інші заходи).
1.4. Використання переговорного процесу в ФАО і СОТ для розширення зовнішньоторговельних управлінських функцій Держрибагенства України.	Проведення додаткових організаційних заходів. Розвиток реформи управління. Посилення роботи із засобами масової інформації.
1.5. Розвиток міжнародної спеціалізації і кооперації в галузі рибальства та виробництва рибних товарів, що дозволяє знизити витрати виробництва в Україні.	Активізація зовнішньоторговельного співробітництва. Термінова доопрацювання і переукладання діючих Угод з рибальства з іншими країнами.
2. «Мінуси» і їх ослаблення	
2.1. Посилення позиції іноземних конкурентів на деяких сегментах виробництва внаслідок морального і фізичного зносу виробничих фондів рибного господарства і високих витрат у українського товаро-виробника.	Удосконалення концепції розвитку виробництва в рибному господарстві України, виділення особливо важливих в стратегічному відношенні секторів виробництва і організація їх захисту від усилюючої конкуренції, особливо української власності флоту рибного господарства.
2.2. Зростання загрози втрати національної незалежності багатьох підприємств і компаній через розширення присутності на фінансовому та інвестиційному ринках іноземних інвесторів, вивезення капіталу. Загальне ослаблення рибного господарства України.	Необхідність створення селективного захисту українського товаровиробника. Швидке формування нових організаційних структур (ІКС) управління за басейновим принципом. Активне створення спеціалізованої ринкової інфраструктури.
2.3. Зростання негативного впливу міжнародних структур (СОТ і ін.) На формування стратегії розвитку рибного господарства України і зростання економічної залежності від іноземних компаній.	Розвиток взаємовигідного міжнародного співробітництва. Перенесення центру ваги в підтримці підприємництва на неправительственні структури іноземних держав. Посилення співпраці з країнами АТР і Африки.
2.4. Знижена конкурентоспроможність українських товаровиробників на внутрішньому ринку через безліч наявних сьогодні «білих плям» в тарифне й нетарифне регулювання зовнішньої торгівлі (не тільки рибних товарів, а й судів, переробляє устаткування і ін.).	Організація в структурі Держрибагенства України нових спеціалізованих підрозділів, в тому числі - із зовнішньоекономічної та зовнішньоторговельної діяльності, з питань промислової політики в рибообробка і ін.

Джерело: складено на основі [11; 14].

В ході переговорного процесу з приєднання України до СОТ частину наших проблем і претензій не було враховано, а, в окремих випадках, інтересами розвитку рибної галузі України було пожертвовано.

У міжнародних відносинах України з іншими рибальськими країнами (часто більш сильними конкурентами) відому роль відіграє ФАО ООН.

Тепер статус України в ФАО зумовлює появу нових проблем активізації міжнародного рибогосподарського і економічного співробітництва та підвищення ефективності зовнішньої торгівлі рибними товарами, в тому числі з урахуванням специфічних вимог СОТ.

У зв'язку з цим, можна назвати такі проблеми:

1. Україні без активної участі в діяльності ФАО і її Комітеті з рибальства все важче буде не тільки відстоювати свої інтереси, а й вирішувати завдання із захисту інтересів українських виробників і експортерів на світовому ринку від дискримінаційних дій іноземних партнерів.

Членство в ФАО відкриває ширші можливості для залучення через цю організацію в рибопереробний комплекс України іноземних державних і приватних інвестицій. Так, проекти, що пройшли експертизу ФАО, отримують фінансування з боку таких міжнародних організацій та фондів, як Програма розвитку ООН (ПРООН), Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Світова продовольча програма та інших, тісно взаємодіючих з ФАО.

2. ФАО виступає за створення системи контролю якості виготовлених рибних товарів, що дозволяє відстежувати рух риби з моменту вилову до покупки її споживачем і прискорення розробки єдиних міжнародних стандартів щодо маркування рибної продукції (з урахуванням її екологічної чистоти) [5; 8].

Останнім часом, завдяки зусиллям ФАО підвищилися вимоги до експортерів щодо забезпечення екологічної експертизи рибопродукції. Без впровадження екомаркування на експортовані рибні товари, в тому числі з високою доданою вартістю (філе, рибні консерви, пресерви і ін.), українським експортерам буде важче продавати свої рибні товари на ринках США і Євросоюзу.

3. Велике коло питань також виникає щодо активізації міжнародного співробітництва наукових організацій і підприємств рибного господарства з банками даних і проектами ФАО в рамках приватно-державного партнерства.

4. Важливо на міжнародному рівні ініціювати підготовку спеціальної Угоди СОТ з торгівлі рибними товарами (за аналогією з Угодою про сільське господарство), зокрема, регламентувавши види рибальських і рибогосподарських субсидій.

5. Також, назріла регламентація світової торгівлі рибогосподарськими послугами, в тому числі в морських рибних портах та технічному обслуговуванні риболовних суден.

Приєднання України до СОТ істотно зачіпає зовнішню торгівлю як рибними товарами, так і рибогосподарськими послугами. При цьому, частина зовнішньоторговельних проблем має вирішуватися відповідно до законодавства, а також рядом інших нормативних актів, покликаних регулювати зовнішню торгівлю рибними товарами і рибогосподарськими послугами, в тому числі за межами митного кордону України [4].

У перспективі, ринок рибогосподарських послуг має бути вивчений і підвищено ефективність обслуговування.

У нових міжнародних умовах національне рибогосподарське законодавство повинно бути більш системним (широким) та деталізованим (глибоким), в більшій мірі орієнтуючись на зростання конкурентоспроможності України в світі та економічний захист українських рибпромисловців [16].

Висновки. Отже, ринок рибопродукції вважається одним з найперспективніших у світі. Його ємність вже перевищила сумарну ємність ринків каучуку, бананів і кави. Потенціал зростання попиту як на сирець, так і на продукцію глибокої переробки дуже високий, що привертає інвесторів у всьому світі. Велику роль відіграють процеси світової глобалізації, які вже значно реалізувалися в рибній промисловості шляхом

консолідації галузі та появи найбільших світових компаній на ринку, що займають значну його частину. У той же час, рибне господарство України перебуває в глибокій технічній і технологічній кризі. Про це свідчать високий рівень фізичного і морального зносу промислового флоту і практично повне припинення його поновлення, скорочення виробничих потужностей видобувних і переробних підприємств. Рибопродукція українського експорту не є конкурентоспроможною через сировинний характер. Формуються, чи ні, власні джерела для здійснення реновації основного капіталу, а кредитні джерела носять короткостроковий і середньостроковий характер. Забезпеченість рибопродукції всього населення України не є задовільною. Особливо гостро це відчувається в умовах дії санкцій, що обмежують імпорт рибопродукції з країн Євросоюзу, Сполучених Штатів Америки, Австралії, Канади та Королівства Норвегія. У цих умовах стає актуальною задача дослідження впливу глобалізації на стан і перспективи розвитку рибної промисловості України.

Список використаних джерел

1. Гришова І.Ю. Реструктуризація переробних підприємств АПК в умовах глобалізації/ І.Ю. Гришова // Прикладна економіка – від теорії до практики: матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції 15 жовтня 2015 р. – Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка», 2015. – С.45-48.
2. Довбыш О.Э. Зарубежный опыт развития морской аквакультуры и ее приоритетные задачи в Украине / О.Э. Довбыш // Рибне господарство України. - №2. – 2010. – С.2-9.
3. Державна цільова економічна програма розвитку рибного господарства України на 2012-2016 роки. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України №1245 від 23.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1245-2011-%D0%BF>
4. Киселев В.К. Об оздоровлении рыбохозяйственного комплекса / В. К. Киселев // Рыбное хозяйство. – 2005. - № 5. – С. 29 - 31.
5. Кластери рибодобування, рибопереробки, аквакультури. Українські кластери / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/2012-study/perspektivni-napryamki-klasterizacii-vodnikh-resursiv/klasteri-ribodobuvannya-ribopereobki-akvakulturi/>.
6. Козій С. Перспективи розвитку ринку риби і рибної продукції /С. Козій // Экономические инновации. Вып. 19: Приоритеты преобразований в экономике. Сборник научных работ. – Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2004. – С. 230-236.
7. Корельский В.Ф. Регулирование конкурентных отношений при промысле водных биологических ресурсов / В.Ф. Корельский, А.Н. Макоедов // Вопр. рыболовства. – 2004. – Т. 5, № 3 (19). – С. 385-394.
8. Корчмит В.А. Экономика отрасли (рыбная промышленность): метод. указания / Корчмит В.А. – Петропавловск-Камчатский: КамчатГТУ, 2002. – 32 с.
9. Красноруцький О. О. Теоретико-методологічні аспекти оцінки розвитку конкуренції та ефективності збуту сільськогосподарської продукції / О. О. Красноруцький // Вісник ТНЕУ. — № 2 (53). — 2013. — С. 90-99.
10. Красноруцький О.О. Оцінка характеру реалізації економічних інтересів суб'єктів ринку сільськогосподарської продукції / О.О. Красноруцький // Вісник ХНАУ. Сер. «Економіка АПК і природокористування». — № 3. — 2010. — С. 62-73.
11. Ладонько Л.С. О.В. Підходи до структуризації стратегічного потенціалу промисловості / Л.С. Ладонько, О.М. Клименко // Економіка сталого розвитку: теоретичні підходи та практичні рекомендації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (13-16 вересня 2015 р, м. Кошице, Словаччина). – К.: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2015. – 152 с.
12. Скупський Р.М. Марикультура Чорного моря – концептуальні засади створення рибогосподарського кластеру / Р.М. Скупський // Економічний форум. – 2015. - №1. – С.86-101.
13. Язлюк Б.О. Методика оцінки рівня згладжування економіко-інституціональної й соціально-економічної асиметрії розвитку внутрірегіональних територій/ Б.О.Язлюк// 36. наук. праць Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2014. – Вип. 37. – Частина II. – С. 57–63.
14. Gryshova I. Ukraine's positions in international ratings evaluation as a factor of its competitiveness/ I. Gryshova, I. Kryukova, O. Mityay // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 5-6. – С. 24–27.
15. Hurwitz L. Optimality and informational efficiency in resource allocation processes / Hurwitz L. // Mathematical Methods in the Social Sciences / K.J. Arrow, S. Karlin, P/ Suppes (eds.). Stanford: Stanford University Press, 1960.
16. Ladon'ko State management of innovative activity in Ukraine/, O. Mikhaylovs'ka, N. Filippova, N. Tkalenko // Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach, Research and Publishing Center «Colloquium»: San Francisco, California, USA, 2015 – P. 56-62.

Рецензент д.е.н., доцент Крюкова І.О.

УДК 338.431

Маховка В.М., к.е.н.

Вишовський В.М.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті проаналізовано сутність поняття «якість» та розглянуто теоретичні питання управління якістю. Охарактеризовано особливості системи управління якістю продукції підприємства та визначено її основні підсистеми. Проаналізовано фактори формування ефективної системи управління якістю на підприємстві.

Ключові слова: якість, управління якістю, система управління якістю, продукція.

Makhovka V., Vyshovsky V.

FORMATION OF ENTERPRISE QUALITY MANAGEMENT IN THE CONTEMPORARY ECONOMY

The article analyzes the essence of the concept of «quality» and the theoretical quality management questions. The features of the quality management system of enterprise and determined its major subsystems. The factors of formation of an effective quality management system in the enterprise.

Keywords: quality, quality management, quality management system, products.

Маховка В.М., Вышовский В.М.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В статье проанализированы сущность понятия «качество» и рассмотрены теоретические вопросы управления качеством. Охарактеризованы особенности системы управления качеством продукции предприятия и определены ее основные подсистемы. Проанализированы факторы формирования эффективной системы управления качеством на предприятии.

Ключевые слова: качество, управление качеством, система управления качеством, продукция.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасних умовах, незаперечними є той факт, що конкурентоспроможність будь-якого підприємства залежить від якості його продукції. Світовий досвід провідних компаній світу свідчить, що одним з шляхів забезпечення успіху на ринку є вдосконалення системи менеджменту якістю. Тому якість необхідно розглядати не лише як гатунок продукції, а і функціонування підприємства в ринковому середовищі та рівень розвитку їх системи управління якістю, яка спрямована на постійне удосконалення та підвищення ефективності.

Актуалізуються питання формування ефективної системи управління якістю продукції. Виникає нагальна потреба пошуку принципово нових підходів до управління соціально-економічними системами, метою яких повинно бути досягнення оптимальної якості, що базується на участі всіх її членів та спрямованої на досягнення успіху в довгостроковій перспективі через задоволення вимог споживача та отримання вигоди як для підприємства, так і для суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання управління якістю продукції були розглянуті в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Демінга Е., Фейгенбаума А., Ісікави К., Лапідуса В., Адлера Ю., Глічева А., Гудзя П., Харрінгтона Дж. та інших. У працях зазначених авторів були розглянуті питання управління якістю продукції на підприємствах. Зазначимо, що в сучасних умовах загострення конкуренції та підвищення вимог споживачів до товарів та послуг. Виникає нагальна необхідність аналізу питань щодо удосконалення процесу управління якістю продукції, формування та впровадження системи управління якістю продукції на підприємствах що є актуальним в умовах виходу на зовнішні ринки та адаптації до міжнародних стандартів. Проте дане питання потребує подальшого дослідження та обговорення.

Цілі статті є обґрунтування необхідності формування системи управління якістю продукції підприємств в сучасних умовах господарювання та визначення її основних складових.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогоднішній день, коли вітчизняні виробники зіштовхнулися з проблемою виходу та міжнародні ринки та конкуруванням з закордонними виробниками питання якості продукції та відповідність її стандартами є одними з першочергових. Велика частка продукції виробництва має низьку якість і не зможе конкурувати із імпортованою продукцією. У зв'язку з цим необхідним є підвищення конкурентоздатності українського виробника за рахунок підвищення якості його продукції та отримання відповідних сертифікатів систем управління якістю, що дало б можливість не тільки відстояти свої позиції на внутрішньому ринку, але й вийти на зовнішній ринок.

Закордонні фахівці визначили п'ять основних причин, які впливають на зниження якості продукції українських виробників та, відповідно, зниження її конкурентоспроможності, порівняно з європейськими, а саме [8]:

макроекономічна нестабільність (високі кредитні ставки та темп інфляції, неефективний розподіл фінансових ресурсів);

слабка здатність до адаптації нових технологій через залучення прямих іноземних інвестицій;

низька якість державних та громадських інституцій, відповідальний за економічний розвиток;

несприятливий інвестиційний клімат та бізнес-середовище.

Також, варто зазначити, що низький рівень якості та конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників залежить від того, що має місце розрив ланцюга «замовник – виконавець – контролер якості – економічна інфраструктура (логістика)». Контроль якості продукції присутній лише на папері, а більшість виробників виготовляють продукцію низької якості, спрямовану лише на швидке отримання надприбутків [8]. Необхідно зазначити, що на сьогодні саме ефективна система якості продукції є однією з передумов забезпечення конкурентоспроможності, прибутковості та стабільності розвитку підприємства. Погоджуючись з думкою [8], де зазначено, що рівень ефективності системи управління якістю прямо пропорційний рівню конкурентоспроможності продукції та підприємства.

Ефективне управління якістю продукції залежить повинна здійснюватись на протязі всього процесу виробництва, тому для підприємств стає важливою діяльність із формування та забезпечення якості.

Управління якістю охоплює частину функцій управління, спрямованих на досягнення цілей у сфері якості. Цілі у сфері якості припускають створення на підприємстві умов, за яких можна контролювати, регулювати якість, забезпечувати відповідність прийнятним вимогам і гнучко змінювати установлені вимоги. Управління якістю передбачає виконання функції управління, що визначають політику, цілі і відповідальність у сфері якості, а також здійснюють їх за допомогою таких засобів, як планування якості, оперативне управління якістю, забезпечення якості і поліпшення якості в рамках системи якості [2].

Якість можна визначити як ступінь, до якого сукупність власних характеристик задовольняє сформовані потреби або очікування зацікавлених осіб [7]. Якість – це сукупність характеристик об'єкта (індивідуально описуваний і розглядуваний процес, продукція, організація, або система, будь-яка комбінація з них), що стосується його спроможності задовольнити установлені і завбачувані потреби [2].

Варто зазначити, що якість як об'єкт потребує управління, яке здійснюється через відповідні функції, методи, принципи та інструменти управлінського впливу. Важливим є те, що якість визначається дією різних чинників випадкового, суб'єктивного та місцевого характеру, зокрема: вимоги міжнародних та державних стандартів, матеріальна база та техніко-технологічна оснащеність підприємства, кадри, інтелектуальний капітал, впровадження інновацій, побажання та вимоги замовників, партнерів та споживачів тощо [1]. В той же час слід зазначити, що якість продукції визначається формальними стандартами та правилами функціонування підприємства, до яких відносять: формування стандартів якості та системи сертифікації продукції, всебічне стимулювання підприємств до впровадження управління якістю, моніторинг, контроль та постійне оновлення стандартів.

На сьогодні, для забезпечення якості необхідно враховувати споживчі вимоги до якості функціонування підприємства, нормативно-правове забезпечення та державне регулювання управління якості, особливості функціонування ринкового середовища (включаючи фактори внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства), удосконалення організаційно-управлінського механізму управління якістю, підвищення вимог до компетентності персоналу.

Процес управління якістю продукції не повинен мати випадковий, непослідовний характер та здійснювати регулярно. Важливим при цьому є формування комплексної системи, в основі якої лежить структурована програма дій та заходів, яка направлена на забезпечення якості продукції, відповідно до вимог та побажань споживачів, що в результаті дозволить підвищити ефективність виробництва.

Постійне і жорстке підвищення вимог до якості продукції зумовлюють необхідність застосування системного підходу до управління якістю продукції як такого, що дозволяє враховувати взаємозв'язки між суб'єктами та об'єктами управління якістю, досліджувати закономірності їх зміни, забезпечувати комплексний вплив на характеристики та рівень якості [6].

Систему управління якістю необхідно визначати як сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, що дозволяють визначити політику, цілі та завдання. Система управління якістю дозволяє спрямовувати та контролювати діяльність підприємств та організацій щодо якості. З практичного боку система управління якістю є своєрідними управлінським інструментом, за допомогою якого підприємства можуть поліпшувати свою діяльність та якість продукції. У широкому сенсі система управління якістю складається з організаційної структури разом із системою планування,

процесами діяльності, ресурсами та документацією, потрібними для досягнення цілей у сфері якості. Таким чином, система управління якістю продукції на підприємстві повинна являти собою комплекс підсистем, які взаємопов'язані між собою і спрямовані на забезпечення відповідного вимогам рівня якості продукції (рис. 1).

Рис. 1. Системи управління якістю на підприємстві [3]

Кожна підсистема, що охоплює певну сферу управління якістю продукції, спрямована на вирішення певних завдань, що стосуються якості продукції. Зокрема, пропонуємо виділити наступні підсистеми: мотивації та стимулювання та якості персоналу, управління кадровим потенціалом та розвитком персоналу, техніко-технологічного забезпечення виробництва продукції, комунікацій і інформації, стратегічного управління та планування якості продукції, аудиту та контролю якості продукції. Також, необхідно зазначити те, що система управління якістю повинна мати відповідне матеріальне, фінансове, інтелектуальне, організаційне, інформаційне, технологічне, нормативно-правове забезпечення.

Система управління якістю повинна включати: контроль безпечності продукції (сертифікацію, методи контролю та самоконтролю, перевірка документації); формування нової концепції управління (впровадження сучасних норми і методів організації виробництва, прогнозування та планування необхідного рівня якості продукції, аудит відповідності на об'єкті управління); постійне вдосконалення менеджменту на засадах світового досвіду; належна мотивація праці всіх категорій персоналу, активізація людського чинника та проведення кадрової політики [4].

Необхідно також зазначити, що на формування ефективної системи управління якістю впливає ряд факторів внутрішнього (дефіцит фінансових та матеріальних ресурсів, низька кваліфікація персоналу, неефективна стратегія) та зовнішнього середовища (інтеграційні та трансформаційні процеси в економіці, недосконала нормативно-законодавча база, рівень інноваційного та технологічного розвитку, рівень

конкуренції, сфера діяльності підприємства, труднощі в процесі адаптації продукції до нових ринкових умов тощо).

Дана система управління якістю продукції стане діючою узгодженою функціонуючою структурою будь-якого підприємства і включатиме ефективні управлінсько-технологічні методи, інструменти для підвищення результативності виробничого процесу, раціонального використання наявних ресурсів, а також інформації з метою задоволення вимог споживачів і партнерів до якості продукції та зниження витрат.

Система управління якістю продукції повинна враховувати першочерговість ролі і відповідальності керівництва, пріоритетну орієнтація на споживача, намагатися орієнтуватися на організацію безпомилкового виробництва, раціональне управління процесами, формування ефективного механізму мотивації виробничого і управлінського персоналу, підготовка, навчання та розвиток працівників.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, для забезпечення контролю якості продукції підприємства на всіх етапах виробництва, необхідно створити чітку комплексну систему управління якістю, яка відповідатиме міжнародним стандартам, що дозволить покращити імідж та статус підприємства, зміцнити його репутацію; підвищити задоволеність клієнтів; забезпечити гнучке управління підприємством в умовах зовнішнього середовища, спростити й прискорити процедури взаємодії з клієнтами, скоротити брак, виробничі витрати тощо. Необхідність формування системи управління якістю продукції обумовлена потребами в пошуку нових методів ведення господарювання та адаптації підприємства до зовнішнього середовища в умовах загострення конкуренції. Ефективне управління якістю дозволить підвищити прибутки підприємства від виробничої діяльності, розширити коло партнерів, постачальників, що дозволить залучати інвестиції та завойовувати нові ринки збуту.

Список використаних джерел:

1. Андросюк Л.А. Управління якістю на основі збалансованої системи показників // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – №6. – С.67-70.
2. Борисевич Є. Г. Управління якістю інфокомунікаційних послуг: Навчальний посібник / Є. Г. Борисевич, В. Г. Бурак, І. В. Станкевич, Є. М. Стрельчук. – Одеса: ОНАЗ, 2010. – 272 с.
3. Валявський С. М. Управління якістю продукції на підприємстві в умовах входження України в ЄС // Ефективна економіка. 2015. – № 11. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4617>. – заголовок з титулу екрану.
4. Краснікова О. С. Система управління якістю як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства // Управління розвитком. – 2013. – №12. – С. 82-84.
5. Мережко Н.В. Управління якістю / Н.В. Мережко, В.В. Осієвська, Н.С. Ясинська. - К.: КНТЕУ, 2010. –216 с.
6. Орлов П. А. Впровадження систем управління якістю: стан, проблеми, перспективи / П. А. Орлов // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2013. – № 6. – С. 59-63.
7. Система управління якістю: Збірник нормативно-правових документів. Львів: ЛДЦСМС, 2001. – Вип. 2. – 162 с.
8. Шнипко О.С. Якість та конкурентоспроможність як утопічні ознаки української економіки // економіка та держава. – 2011. – № 6. – С. 4-6.

Рецензент д.е.н., доцент Черниш І.В.

УДК 339.1

Педько І.А., к.е.н., доцент

Одеська державна академія будівництва та архітектури

ВИБІР МЕТОДУ ПРОГНОЗУВАННЯ ЧАСОВИХ РЯДІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті запропоновано механізм відбору методів прогнозування часових рядів підприємствами-виробниками бетону та виробів з бетону в залежності від виду та типу часових рядів, які надійшли в підсистему прогнозування маркетингової інформаційної системи. Пропонується виділяти чотири види даних: стаціонарні ряди без сезонності, сезонні ряди без тренду, трендові ряди, трендові ряди з сезонністю. Для кожного виду даних слід вибрати тип, а далі метод прогнозування.

Ключові слова: часові ряди, методи прогнозування, маркетингова інформаційна система, підсистема прогнозування

Редко І.

THE CHOICE OF METHOD OF FORECASTING THE TIME SERIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

In article the mechanism of selection methods for time series prediction by manufacturers of concrete and concrete products depending on the kind and type of time series in the forecasting subsystem of the marketing information system. It is proposed to allocate four types of data: stationary series with no seasonality, the seasonal series with no trend, trend series, trend series with seasonality. For each data type should be selected, and further the method of forecasting.

Keywords: time series, forecasting methods, marketing information system, a subsystem of forecasting

Педько И.А.

ВЫБОР МЕТОДА ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ВРЕМЕННЫХ РЯДОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье предложен механизм выбора методов прогнозирования временных рядов предприятиями-производителями бетона и изделий из бетона в зависимости от вида и типа временных рядов, которые поступили в подсистему прогнозирования маркетинговой информационной системы. Предлагается выделять четыре вида данных: стационарные ряды без сезонности, сезонные ряды без тренда, трендовые ряды, трендовые ряды с сезонностью. Для каждого вида данных следует выбрать тип, а далее метод прогнозирования.

Ключевые слова: временные ряды, методы прогнозирования, маркетинговая информационная система, подсистема прогнозирования

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Стратегічні плани підприємства мають ґрунтуватися на достовірних, точних та об'єктивних прогнозах щодо розвитку сучасних тенденцій. Підприємства-виробники бетону та виробів з бетону здійснюють свою економічну діяльність в умовах підвищеного ризику з боку зовнішнього середовища. На діяльність цих підприємств впливають попит на житло, попит на послуги будівельних організацій, ціни на газ, тенденції в розвитку інфраструктурних проєктів, тощо. В системі маркетингової інформації цих підприємств здійснюється моніторинг факторів впливу та прогнозування виявлених тенденцій на майбутнє. Завдання з отримання прогнозів охоплює великий пул даних, тому маркетологам-дослідникам необхідно вміння пов'язати отриману інформацію з відповідним методом отримання прогнозу.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. В підсистемі прогнозування маркетингової інформаційної інформації збирається велика кількість часових рядів. Питанню отримання прогнозів за часовими рядами присвячена велика кількість робіт українських та зарубіжних вчених. Поширеними моделями прогнозування часових рядів сьогодні є моделі авторегресії та ковзкого середнього (AutoRegressive Integrated Moving Average, ARIMA). Ці моделі показують надійні результати в прогнозуванні як стаціонарних, так і нестаціонарних часових рядів [1]. Також популярними є методи експоненційного згладжування. Серед них виділяють згладжування без тренду, згладжування з трендом (метод Хольта) та згладжування з трендом та сезонністю (метод Вінтерса, а також метод декомпозиції часового ряду) [2, 3]. Поширеними є методи прогнозування за трендами [4, 5], а також підгонка даних логістичними кривими Гомперця та Перла-Ріда [6,7].

На наш погляд, в сучасних наукових дослідженнях недостатньо наукових робіт, в яких би було розглянуто використання широкого інструментарію сучасних методів прогнозування до задач підприємств-виробників бетону та виробів з бетону.

Цілі статті. Метою статті є обґрунтування вибору методів прогнозування до класів та типів інформації, які надходять з підсистем моніторингу та маркетингових досліджень в підсистему прогнозування маркетингової інформаційної системи підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Маркетингову інформаційну систему підприємств-виробників бетону та виробів з бетону, на відміну від класичної схеми: підсистема моніторингу зовнішньої маркетингової інформації, підсистема моніторингу внутрішньої маркетингової інформації, підсистема маркетингових досліджень, підсистема аналізу маркетингової інформації; пропонується формувати з чотирьох складових: підсистема моніторингу, підсистема маркетингових досліджень, підсистема прогнозування, підсистема оцінки ризиків [8].

Методи прогнозування, які можуть застосовуватися в підсистемі прогнозування маркетингової інформаційної системи підприємства, умовно можна розділити на дві групи: кількісні та якісні. Серед кількісних методів виділяються методи прогнозування часових рядів. Це спричинено великим пулом інформації, яка надходить в підсистему моніторингу, а далі в підсистему прогнозування, у вигляді рядів часової динаміки. Розглянемо, які методи прогнозування часових рядів мають застосовуватися в підсистемі прогнозування маркетингової інформаційної системи підприємства (рис. 1). Розглянемо, які чинники маркетингового середовища аналізуються у вигляді часових рядів та з яких джерел вони надходять.

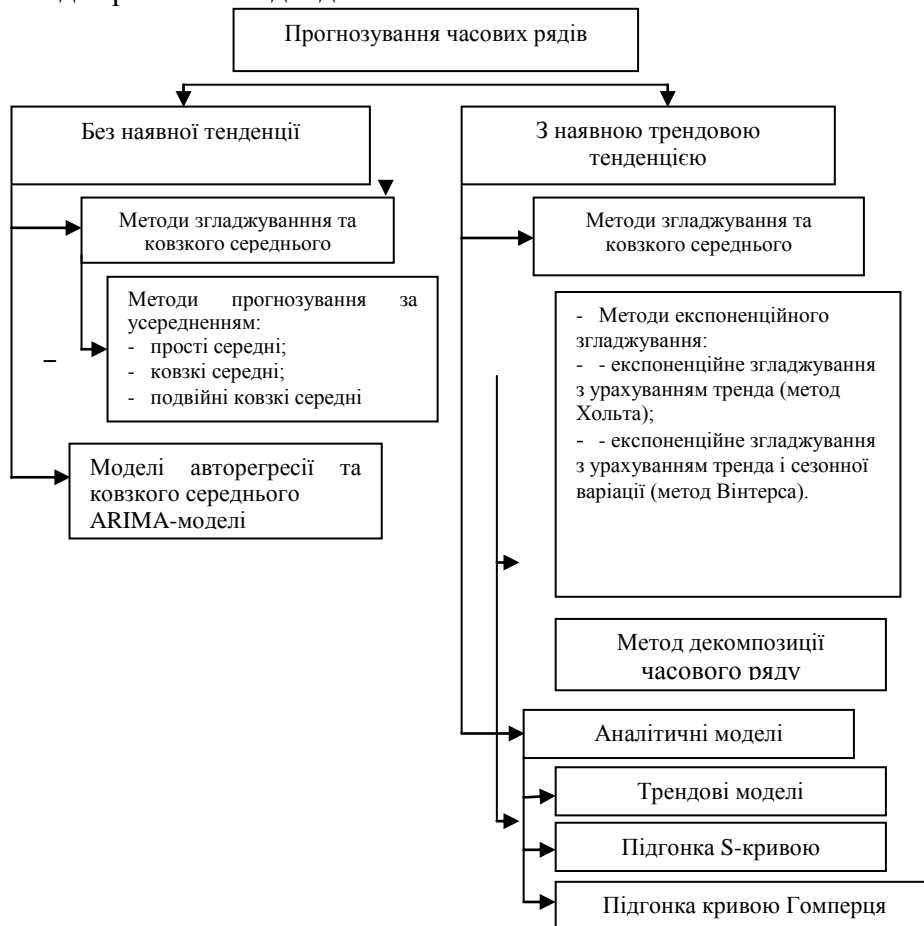

Рис. 1. Класифікація методів прогнозування часових рядів

В підсистемі моніторингу фіксуються такі динамічні показники:

а) мікросередовище:

– обсяг продажів бетону та виробів з бетону (щоденно, за тиждень, місяць, квартал, рік);

– ціни на бетон та вироби з бетону у підприємства та його конкурентів (щомісячно);

– ціни на складові та компоненти для виготовлення бетону від різних постачальників (щомісяця);

– запаси складових та компонентів для виготовлення бетону на складах підприємства (щоденно);

б) мезосередовище:

– обсяги вироблення бетону та виробів з бетону в регіоні (щомісячно);

– ціни на житло в регіоні (щомісяця, щокварталу, щороку);

– обсяги у капітальне будівництво у регіоні (щорічно);

в) макросередовище:

– обсяги вироблення бетону та виробів з бетону в Україні (щомісячно);

– обсяги приросту ВВП та інших макроекономічних показників, які опосередковано впливають на вироблення бетону (щорічно);

– інші показники, які пов'язані з галуззю виробництва будівельних матеріалів та будівництва.

В підсистемі маркетингових досліджень маркетингової інформаційної системи підприємства-виробника бетону здійснюють:

– дослідження попиту на житло та ємності ринку житла (щорічно);

– дослідження тенденцій у будівництві за видами продукції (щорічно);

– прогнози виробництва бетону та виробів з бетону у рамках регіону та України в цілому за методом декомпозиції часового ряду (щорічно).

В результаті отримується великий пул динамічних даних – часових рядів, за якими необхідно здійснити прогнозування.

В моделюванні та прогнозуванні часових рядів є кілька ключових моментів, в залежності від яких обирається метод прогнозування:

1) наявність сезонності або її відсутність;

2) наявність тенденції або її відсутність;

3) наявність циклічності або її відсутність.

Наприклад, динаміка продажів бетону Одеським заводом залізобетонних конструкцій служби будівельно-монтажних робіт і цивільних споруд Одеської залізниці за 2015 р. не демонструє зростаючої або спадаючої загальної тенденції, а також сезонності. Точніше, сезонність в продажах є, але за даними одного року її визначити досить складно (рис. 2).

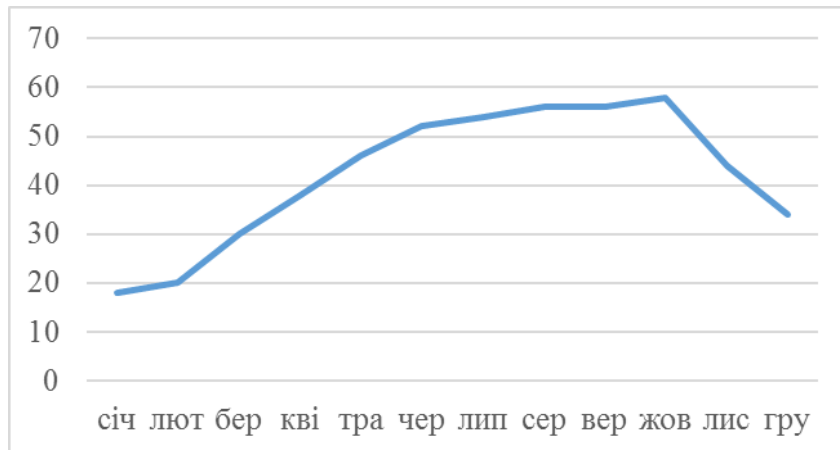

Рис. 2. Динаміка продажів бетону Одеським заводом залізобетонних конструкцій служби будівельно-монтажних робіт і цивільних споруд Одеської залізниці за 2015 р. (т)

Річні показники продажів бетону ТОВ «Великодолинський завод ЗБК» з 2007 по 2015 рр. також не вказують на сезонність, тому, що для її виявлення необхідні дані або щомісячні, або щоквартальні. Чіткої тенденції (тренду) в цих даних також не визначається; лінійний тренд, який можна було б побудувати в цьому випадку, характеризується коефіцієнтом детермінації в 0,15, тобто модель пояснює 15% варіації даних, такі низькі показники детермінації свідчать про недостовірність лінійної моделі вихідним даним. Флуктуації коло певного рівня (450 т), які відбуваються кожні 2-3 роки, свідчать про циклічність в галузі виробництва бетону (рис. 3).

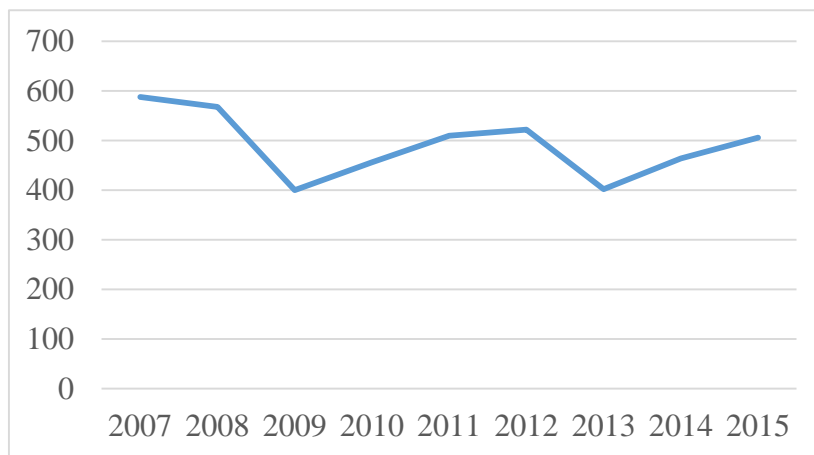

Рис. 3. Річні показники продажів бетону ТОВ «Великодолинський завод ЗБК» за 2007-2015 рр. (т)

Щомісячні дані продажів бетону ТДВ «Бетонекс» (Аккаржанський завод ЗБВ) за 2012-2015 рр. дозволяють визначити сезонність, але тренду в цьому випадку немає (рис. 4).

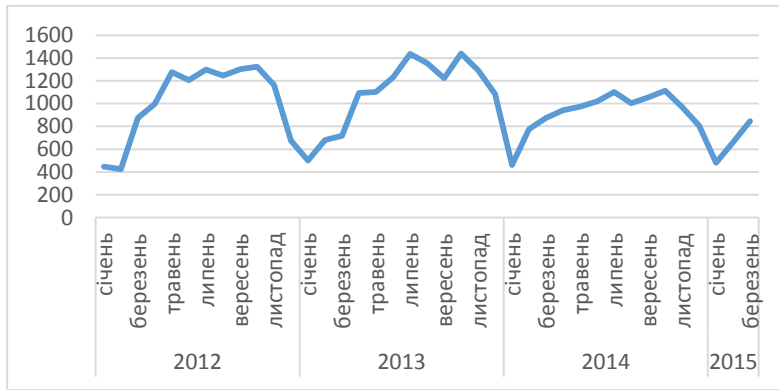

Рис. 4. Щомісячні показники продажів бетону ТДВ «Бетонекс» (Аккаржанський завод ЗБВ) за 2012-2015 рр. (т)

Динаміка продажів бетону ТОВ «Комфорт-ЛВ» за 2012-2015 рр. характеризується і трендом і сезонністю (рис. 5).

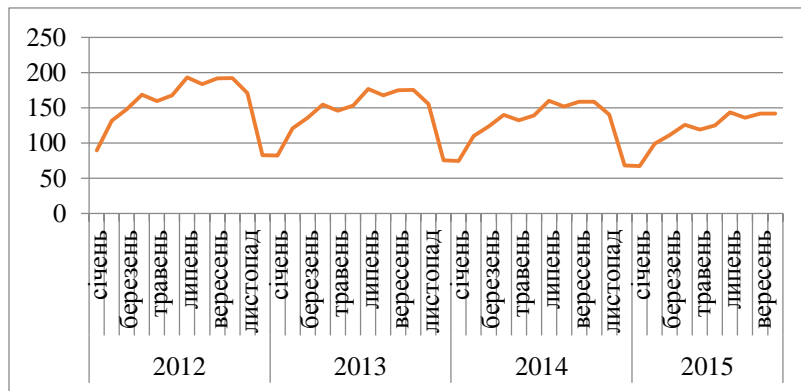

Рис. 5. Щомісячні показники продажів бетону ТОВ «Комфорт-ЛВ» за 2012-2015 рр. (т)

Динаміка цін на бетон, на житло, на складові бетону, на газ не є сезонною. Так, наприклад, динаміка цін на житло в Одесі скоріше має тренд зі спадаючою тенденцією (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка середніх цін на житло в Одесі

Можна запропонувати наступний механізм вибору методу прогнозування в залежності від виду та типу даних (табл. 1).

Вибір методу прогнозування в залежності від типу та виду часових рядів*

Вид даних	Тип даних	Методи прогнозування
Стационарні ряди без сезонності	1. Обсяг продажів бетону або виробів з бетону, які коливаються біля певного рівня 2. Ціни на бетон, житло, складові бетону, які коливаються біля певного рівня 3. Показники попиту на житло в регіоні або обсягів капітальних інвестицій в будівництво, які коливаються біля певного рівня	1. Прості середні 2. Ковзкі середні 3. Експоненційне згладжування 4. Моделі Бокса-Дженкінса (ARIMA)
Сезонні ряди без тренду	1. Щомісячні або щоквартальні обсяги продажів бетону або виробів з бетону, які коливаються біля певного рівня 2. Щомісячні або щоквартальні обсяги виробництва бетону або виробів з бетону в країні або в регіоні, які коливаються біля певного рівня	1. Сезонне експоненційне згладжування 2. Метод декомпозиції часового ряду без тренда 3. Моделі Бокса-Дженкінса (ARIMA)
Трендові ряди	1. Річні обсяги продажів або вироблення бетону та виробів з бетону 2. Ціни на бетон, житло, складові бетону, які зростають або спадають 3. Річні показники попиту на житло або ємності ринку житла в регіоні 4. Річні обсяги капітальних інвестицій в будівництво, обсяги виконаних будівельних робіт, річні обсяги ВВП або інших показників	1. Трендові моделі 2. Підгонка S кривою 3. Модель Гомперця 4. Лінійне експоненційне згладжування: метод Хольта 5. Моделі Бокса-Дженкінса (ARIMA)
Трендові ряди з сезонністю	1. Щомісячні або щоквартальні обсяги продажів бетону або виробів з бетону, які мають зростаючу або спадаючу тенденцію 2. Щомісячні або щоквартальні обсяги виробництва бетону або виробів з бетону в країні або в регіоні, які мають зростаючу або спадаючу тенденцію	1. Декомпозиція часового ряду 2. Експоненційне згладжування з урахуванням тренда і сезонних варіацій: метод Вінтерса

* Часові ряди, які містять цикли, прогноуються, зазвичай, у зв'язку з іншими показниками за допомогою методу множинної регресії або методу лагової кореляції

Висновки. Таким чином, вибір інструментів прогнозування часових рядів необхідно здійснювати в залежності від видів та типів даних, які надійшли в підсистему прогнозування маркетингової інформаційної системи підприємств-виробників бетону. Пропонується виділяти чотири види даних: стаціонарні ряди без сезонності, сезонні ряди без тренду, трендові ряди, трендові ряди з сезонністю. Для кожного виду даних слід вибрати тип, а далі метод прогнозування. В подальших дослідженнях слід розробити механізм відбору методів прогнозування підприємствами-виробниками бетону у випадках статичної, а не динамічної інформації.

Список використаних джерел:

- 1.Box G.E.P., Jenkins, G.M., Reinsel, G.C. Time Series Analysis, Forecasting and Control. 3rd ed. / G.E.P. Box, G.M. Jenkins, G.C. Reinsel. — NJ.: Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1994.
- 2.Holt C.C. Forecasting trends and season-als by exponentially weighted averages / C.C. Holt. — Carnegie Institute of Technology, Pittsburgh ONR memo-randum, 1957. — no. 52.
- 3.Winters P.R. Forecasting Sales by Exponentially Weighted Moving Averages / P.R. Winters // Management Science. — 1960. — № 6 (3): 1960324–342. doi:10.1287/mnsc.6.3.324.
- 4.Окландер М.А. Маркетингові технології економічного зростання: [монографія] / М.А. Окландер, О.І. Яшкіна, І.Л. Литовченко [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. М.А. Окландера // Одеса: Астропринт, 2012. — 376с.
- 5.Яшкіна О.І. Прогнозування рядів динаміки в маркетингових дослідженнях / О.І. Яшкіна // Вісник соціально-економічних досліджень ОДЕУ. — 2006. — № 23. — С. 366-371.
- 6.Gompertz B. On the nature of the function expressive of the law of human mortality, and on a new mode of determining the value of life contingencies Philosophical Transactions of the Royal Society of London 1825, Vol. 115, P. 513-583
- 7.Pearl R. The Biology of Population Growth N. Y., Alfred A. Knopf. 1925.
- 8.Педько І.А. Концептуальні засади формування маркетингових інформаційних систем підприємств / І.А. Педько // Економічний вісник Національного гірничого університету. — 2015. — № 3 (51). — С. 110-117.

Рецензент д.е.н., професор Зінченко Т.Є.

УДК 658.141

Полінкевич О.М., д.е.н., доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СИСТЕМ

У статті проведено дослідження підходів до аналізу підприємницької системи. Запропоновано виділити власну ознаку розмежування підходів – ціль використання. Зазначено доцільність застосування системно-структурного, системно-управлінського, системно-морфологічного, системно-ситуаційного підходів.

Ключові слова: підприємницька системи, аналіз, підхід, метод, реінжиніринг, перепроєктування.

Polinkevych O.

APPROACHES TO THE ANALYSIS OF ENTREPRENEURIAL

The article studies approaches to the analysis of business systems. A highlight its own sign of distinction approaches - purpose use. Indicated feasibility of system-structural, system-management, system-morphological, systematic and situational approaches.

Keywords: business systems analysis approach method, reengineering, redesign.

Полинкевич О.Н.

ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СИСТЕМ

В статье проведено исследование подходов к анализу предпринимательской системы. Предложено выделить признак разграничения подходов – цель использования. Отмечено целесообразность применения системно-структурного, системно-управленческого, системно-морфологического, системно-ситуационного подходов.

Ключевые слова: предпринимательская система, анализ, подход, метод, реинжиниринг, перепроектирования.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливим науковими та практичними завданнями. Економічні системи розвинутих країн визначають пріоритети розвитку не лише національних економік країн, які розвиваються, але й створюють економічний простір для інтеграції підприємницьких систем у світове товариство. Важливими підходами до цього є закладення основ формування випереджального через системний підхід до процесів, які обумовлюють зростання національних економік на принципах добросусідства, транскордонного співробітництва, використанням інноваційних підходів у всіх сферах діяльності, надання переваги наукомістким процесам та технологіям. Одним із напрямів впровадження цих принципів у практичну діяльність бізнесових структур є аналізування підприємницьких систем на основі чого можна виділити проблеми та перспективи розвитку системи.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Основними підходами до аналізу систем, які розглядаються дослідниками, є такі:

- бихевіористський підхід, ґрунтується на дослідженні поведінки систем;
- цілеспрямований і термінальний, який запропонував американський вчений М. Месарович [9];
- декомпозиція і композиція системи, розробленого польським вченим Р. Куликівським [7];
- морфологічний підхід, завдяки якому здійснюється пошук корисних об'єднань елементів шляхом їх комбінацій. Його запропонував і розвинув Ф. Цвіккі [14];

- «деревом цілей», який впровадила американська корпорація RAND [8]. Цей підхід придатний до створення складних програм і проектів;

- лінгвістичний, або тезаурусний, що застосовуються для відображення взаємозв'язків між компонентами проекту; при розробці мов моделювання застосовують математичну логіку і математичну лінгвістику, які містять зручний термін для опису структури мови – тезаурус;

- структурний, який використовується при дослідженні та формуванні структур шляхом пошуку зв'язків між елементами, або, навпаки, шляхом усунення зайвих зв'язків.

З урахуванням розглянутих підходів в даний час на основі узагальнення попереднього досвіду сформувався два основних підходи до відображення систем, спочатку запропонованих для формування структур цілей [11]:

- 1) «зверху» – методи структуризації, або декомпозиції, цільовий, або цілеспрямований, підхід;

- 2) «знизу» – підхід, який називають морфологічним (у широкому сенсі), лінгвістичним, тезаурусні, термінальним, методом «мови» системи. За допомогою цього підходу визначається «простір станів» системи і реалізується пошук взаємозв'язків (заходів близькості) між елементами.

О'Шоннесі Дж. З погляду організації управління в підприємницькій системі виділяє класичний (А.Файоль, У.Н'юмен, Е.Брес), біхевіористський (М. Вебер, Е. Гоулднер), системний (Р. Сайерт, Дж. Томпсон), ситуаційний (Т.Бернс, Д. Столкер, П. Лоуренс, Дж. Лорш) підходи [10].

Жарая С.Б. розглядав вплив підприємницької активності на тенденції державного впливу на малий бізнес як елемент підприємницької системи [5], Дуднік І.М. обґрунтовує доцільність використання не інституційного підходу до аналізу фінансової системи як складового елемента підприємницької системи [4].

Проте в їхніх працях немає системності та уніфікованого підходу до аналізу підприємницьких систем.

Цілі статті. Метою статті є вивчення підходів до аналізу підприємницьких систем в новій економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. При аналізі підприємницьких систем різних фахівців можуть цікавити різні аспекти: від внутрішнього устрою системи до організації управління в ній. У зв'язку з цим найбільш поширеними підходами до аналізу є: 1) системно-елементний, 2) системно-структурний, 3) системно-функціональний, 4) системно-генетичний, 5) системно-комунікативний, 6) системно-управлінський, 7) системно-інформаційний, 8) системно-ситуаційний.

1. Системно-елементний підхід. Неодмінною приналежністю систем є їх компоненти, частини, саме те, з чого утворено ціле і без чого воно неможливе. Системно-елементний підхід відповідає на питання, з чого (яких елементів) утворена система. Цей підхід іноді називали «перерахуванням» системи. Його спочатку намагалися застосувати для дослідження складних систем. Однак перші ж спроби застосувати такий підхід до дослідження систем управління підприємствами і організаціями показали, що «перерахувати» складну систему практично неможливо.

2. Системно-структурний підхід. Компоненти системи являють собою не набір випадкових нескладних об'єктів. Вони інтегровані системою, є компонентами саме даної системи. Системно-структурний підхід спрямований на виявлення компонентного складу системи і зв'язків між ними, що забезпечують цілеспрямоване функціонування. При структурному дослідженні предметом досліджень, як правило, є склад, структура, конфігурація, топологія.

3. Системно-функціональний підхід. Мета виступає в системі як один з важливих системоутворюючих чинників. Але мета вимагає дій, спрямованих на її досягнення, які є нічим іншим, як її функції. Функції по відношенню до мети виступають як способи її досягнення. Системно-функціональний підхід спрямований на розгляд системи з точки зору її поведінки в середовищі для досягнення цілей. При функціональному дослідженні розглядаються: динамічні характеристики, стійкість, живучість, ефективність. Все те, що при незмінній структурі системи залежить від властивостей її елементів та їх відносин.

4. Системно-генетичний підхід. Будь-яка система не є незмінною і заданою. Вона не абсолютна, не вічна головним чином тому, що їй притаманні внутрішні протиріччя. Кожна система не тільки функціонує, але і змінюється, розвивається; вона має свій початок, переживає час свого зародження і становлення, розвитку та розквіту, занепаду і розпаду. А це означає, що час є неодмінним атрибутом системи, що будь-яка система історична. Системно-генетичний (або системно-історичний) підхід спрямований на вивчення системи з точки зору її розвитку в часі. Системно-генетичний підхід визначає генезис - виникнення, походження і становлення об'єкта як системи.

5. Системно-комунікативний підхід. Кожна система завжди є елементом (підсистемою) інший, більш високого рівня, системи, і сама, в свою чергу, утворена з підсистем нижчого рівня. Інакше кажучи, система пов'язана безліччю відносин (комунікацій) з самими різними системними і несистемними факторами. Системно-комунікативний підхід спрямований на вивчення системи з точки зору її відносин з іншими, зовнішніми відносно до неї системами.

6. Системно-управлінський підхід. Система піддається впливам. Це, перш за все внутрішні зміни, які є результатом внутрішньої суперечливості будь-якої системи. Це і зовнішні зміни, які далеко не завжди сприятливі: обмеження ресурсів, політичні та економічні обмеження. Проте система існує і розвивається. Таким чином, поряд із специфічним набором компонентів, внутрішньою організацією (структурою), є й інші системоутворюючі, системозберігаючі чинники. Фактори, які забезпечують стійкість системи називають управлінськими. Системно-управлінський підхід спрямований на вивчення системи з точки зору забезпечення її цілеспрямованого функціонування в умовах внутрішніх і зовнішніх обмежень.

7. Системно-інформаційний підхід. Управління в системі неможливе без передачі, отримання, зберігання і обробки інформації. Інформація – це спосіб зв'язку компонентів системи один з одним, кожного з компонентів з системою в цілому, а системи загалом – з середовищем. Системно-інформаційний підхід спрямований на вивчення системи з точки зору передачі, отримання, зберігання і обробки даних усередині системи і у зв'язку з середовищем.

8. Системно-ситуаційний підхід спрямований на розгляд підприємницької системи з погляду конкретної ситуації, які змінюються. Система видозмінюється під впливом інформаційних потоків, наявності комунікацій, історичного періоду функціонування. Тобто, цей підхід є узагальнюючим, який враховує вплив чинників системно-історичного, системно-комунікативного, системно-інформаційного підходів, базуються на системно-управлінському, системно-функціональному, системно-структурному і системно-елементному підходах.

Відповідно до цього можна зробити висновок, що існуючі підходи дублюють один одного залежно від аспекту розгляду. Тому доцільно їх розглядати у аспекті конкретної ситуації – становлення нової економіки, у якій основне місце відводиться гуманному капіталу. У сучасній економічній науці все більше уваги приділяється поняттю «нова економіка», яка визначає ринкові умови господарювання підприємств. Л. А. Яремко зазначає, що поява терміна «нова економіка» пов'язана із розвитком

сучасних електронних інформаційних технологій, становленням інформаційної системи інтернет, вперше з'явився в 90-х роках минулого століття. Згодом його стали використовувати науковці, політики, і сьогодні цей термін загальноновизнаний. Поряд з цим використовують ще й інші назви – економіка знань, електронна економіка, економіка постмодерну, які можна розглядати як синоніми. Організація економічного і соціального розвитку запропонувала ще одну назву – knowledgebased economy (економіка на основі знання). «Нова економіка» формується на базі інтелектуалізації виробництва та усього господарського життя. Під інтелектуалізацією виробництва розуміється зростання частки інтелектуальної (розумової) праці в сукупному її масштабі. Це проявляється, по-перше, у чисельному зростанні прошарку інтелігенції, тобто людей, які професійно займаються розумовою працею: інженери, техніки, менеджери, науковці та ін. По-друге, це зростання компоненти розумової, творчої праці на майже всіх робочих місцях, збільшення її внеску до складу доданої вартості [13, с. 26].

Н. П. Гончарова поділяє точку зору К. Хубієва [12] про оцінку феномена нової економіки на рівні форм руху матерії. К. Хубієв міркував так, що появу «нової економіки» спричинив процес ущільнення економічного простору і часу. Саме в цих умовах усі економічні агенти шукають нові ресурси для динамічного розвитку. Н. П. Гончарова зазначає, що сьогодні єдино можливим ресурсом, адекватним зазначеній ситуації, є ресурс новий, точніше інноваційний (новий рівень усупільнення виробництва, нові інформаційні та фінансові потоки, нові світові ресурси, нові форми збуту продукції інноваційних технологій тощо). Аргументом цього є загострення конкуренції за володіння економічними ресурсами і самим життєвим простором. Тільки інноваційні ресурси можуть скласти основу радикальних змін у продуктивних силах і технологіях. Саме нові технології передбачають не просто розвиток продуктивних сил, а принципово нову виробничо-економічну систему, що дозволяє сформувати новий економічний порядок [3, с. 6]. Варто погодитися з думкою Н. П. Гончарової, що на сьогодні переважно сили «нової економіки» формують новий стиль економічної діяльності, в якій здебільшого капітал керується інтелектом, ніж інтелект обслуговує капітал. У цих умовах найбільш конкурентоспроможним ресурсом підприємств стає висока кваліфікація і сукупні знання її працівників. Однак інтелектуально-кадровий потенціал «нової економіки» формується і розвивається не в сировинних галузях, а в наукомістких й інформаційно-технологічних компаніях малого та середнього інноваційного бізнесу [3, с. 9].

Західні економісти Х. Клодт, К. М. Бух, Б. Хрістенсен та ін., демонструючи зміну парадигми від старої до нової економіки, вводять поняття «гуманний капітал», під яким розуміють обмежений фактор виробництва, що здатний перетворювати інформацію на знання. Гуманний капітал складається з двох компонент – загального і професійно спеціального гуманного капіталу [6, с. 170]. Варто погодитися з думкою Г. І. Башняного, О. М. Свінцева, Г. В. Ожубко, які зазначали, що в умовах постіндустріальної економіки попит на гуманний капітал швидко змінюється [1, с. 373].

У старій економіці результат діяльності підприємства формували основний капітал і робота, коли в новій, згідно з позицією Х. Клодта, – інформація і гуманний капітал [6, с. 31]. Він зазначає, що володіти гуманним капіталом неможливо [6, с. 65], проте саме він забезпечує зміни у структурах підприємств. Слід погодитися з думкою М. П. Буковинської, що гуманний підхід до управління передбачає формування виробничого середовища, перешкоджаючи процесу відчуження працівника від результатів виробництва, що сприяє відновленню цілісності виробництва і культури, піднесенню людини як самостійної творчої особистості [2, с. 11]. Існує низка концепцій управління персоналом, які об'єднують гуманістична направленість. Найбільш відомими є теорія людського капіталу (Т. Шульц, Г. Беккер, які зазначають, що людський капітал

формується через інтелект, здоров'я, знання, якісну і продуктивну працю, якість життя), теорія людських відносин (Е. Мейо – методи налагодження міжособистісних стосунків), теорія гуманізації праці (визначає процес олюднення праці), теорія «організаційного розвитку» (В. Бонніс, Е. Шейн, В. Реддін, які зазначають, що розвиток організацій можливий через подолання кризових точок), теорія мотиваційної гігієни (Ф. Герцберг виділив дві групи спонукальних мотивів активізації трудової діяльності людини: гігієнічні, мотиваційні), концепція «виробничої демократії» (Дж. Коул, А. Гора – управління підприємством через контрольовані працівниками виробничі ради), теорія якості трудового життя (спрямованість на реалізацію творчого та освітнього потенціалу працівників). Розглянуті теорії ґрунтуються на вивченні окремих питань людського капіталу. Позиція Х. Клодта відмінна тим, що в основу людського капіталу він поклав знання, яким володіти або продати неможливо. Таким чином, гуманний капітал у новій економіці є домінуючим та визначає інноваційний розвиток підприємства більшою мірою, ніж основний капітал. Відповідно до цього згрупуємо підходи до аналізу підприємницької системи у табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до аналізу підприємницької системи в новій економіці*

Підхід до аналізу	Суть підходу	Методи оцінки	Ціль використання
1	2	3	4
Системно-структурний	Виявлення компонентного складу системи та зв'язків між ними	Методи структуризації, реінжинірингу, перепроєктування	Реформування структури
Системно-морфологічний	Пошук корисних об'єднань елементів шляхом їх комбінацій з використанням математичної логіки та лінгвістики	Методи програмування, опису процесів (SADT, UML, ARIS, IDE (IDEF0, IDEF3 у програмній інтерпретації BPwin), BPMN, MMT (TML), DFD)	Виявлення слабких місць у діяльності
Системно-управлінський	Відображає залежності зміни компонентів підприємницької системи під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища, інформаційних потоків, системних і несистемних факторів	Факторний аналіз, програмування, функціонально-вартісний аналіз	Виявлення факторів, які негативно впливають на управлінську політику системи
Системно-ситуаційний	Спрямований на балансування компонентів підприємницької системи з метою налагодження ефективного функціонування. Це досягається завдяки аналізу ситуації, яка склалася під впливом багатьох факторів	Кореляційно-регресивний аналіз, матричний метод, теорія ігор, факторний аналіз, ряди динаміки, методи прогнозування	Адаптація підприємницької системи до ринкових умов

* розроблено автором

Таким чином, вибір підходів до аналізу підприємницької системи в новій економіці обумовлено ціллю використання. Зокрема, якщо існують проблеми з побудовою ефективної структури управління та організації, то доцільно використовувати системно-структурний та системно-управлінський підходи до аналізу підприємницької системи. Виявити вплив факторів на діяльність підприємницької системи можна з використанням системно-управлінського підходу. Адаптації підприємницької системи до ринкових умов сприятиме використання системно-

ситуаційного підходу, а виявити слабкі місця у діяльності допоможе системно-морфологічний підхід через детальний опис бізнес-процесів підприємницької системи.

Висновки. Встановлено, що різноманіття підходів до аналізу підприємницької системи обумовлено розглядом аспектів внутрішнього устрою системи, організації управління, історичними етапами розвитку, ієрархією зв'язків тощо. Відзначено найбільш поширені підходи до аналізу підприємницької системи, серед яких системно-елементний, системно-структурний, системно-управлінський, системно-функціональний, системно-генетичний, системно-комунікативний, системно-інформаційний, системно-ситуаційний. Здійснено аналіз кожного із перелічених підходів та визначено сутнісні характеристики їх. Встановлено, що окремі підходи дублюють один одного зважаючи на їх економічний зміст та призначення. Запропоновано використовувати системно-структурний, системно-морфологічний, системно-управлінський та системно-ситуаційний підходи до аналізу підприємницької системи. Їхнє застосування обумовлено ціллю використання. Якщо необхідно здійснити реформування структури, то доцільно використовувати системно-структурний підхід, який спрямований на виявлення компонентного складу системи та зв'язків між ними. При цьому використовують методи структуризації, реінжинірингу і перепроєктування. Для виявлення у підприємницькій системі слабких місць у діяльності застосовують системно-морфологічний підхід, завдяки пошуку корисних об'єднань елементів шляхом їх комбінації з використанням математичної логіки та лінгвістики. За цих умов застосовують методи програмування, SADT, UML, ARIS, IDE (IDEF0, IDEF3 у програмній інтерпретації BPwin), BPMN, MMT (TML), DFD. При визначенні факторів, які негативно впливають на управлінську політику використовують системно-управлінський підхід, який відображає залежності зміни компонентів підприємницької системи під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища, інформаційних потоків, системних і несистемних факторів. За цього підходу використовують факторний аналіз, програмування, функціонально-вартісний аналіз. Якщо необхідно забезпечити адаптацію підприємницької системи до ринкових умов, то необхідно використати системно-ситуаційний підхід, який спрямований на балансування компонентів підприємницької системи з метою налагодження ефективного функціонування. Для цього використовують кореляційно-регресивний аналіз, матричний метод, теорію ігор, факторний аналіз, ряди динаміки, методи прогнозування.

Список використаних джерел:

1. Башнянин Г. І. Фактори підвищення соціально-економічної ефективності освітнього комплексу суспільства / Г. І. Башнянин, О. М. Свінцов, Г. В. Ожубко // Науковий вісн. НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.7. – С. 370–376.
2. Буковинська М. П. Формування іміджу підприємства як важливого фактору забезпечення конкурентоспроможності / М. П. Буковинська // Проблеми економіки підприємств в сучасних умовах : матеріали X Міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. 130-річчю НУХТ (Київ, 23–24 трав. 2014 р.). – К. : НУХТ, 2014. – С. 11–12.
3. Гончарова Н. П. Інноваційна парадигма формування «нової економіки» / Н. П. Гончарова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10 (100). – С. 4–12.
4. Дуднік І. М. Неінституціональний підхід до аналізу фінансової системи / І. М. Дуднік // Економічний простір. – 2014. – № 85. – С. 125–132.
5. Жарая С. Б. Підприємницька активність та тенденції державного впливу на розвиток малого бізнесу [Електронний ресурс] / Жарая С. Б. – Режим доступу : academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12ZSBRMB.pdf.
6. Клодт Х. Нова економіка: форми вияву, причини і наслідки : монографія / [Клодт Х., Бух К. М., Хрістенсен Б. та ін.] ; пер. з нім. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. В. Рокочої. – К. : Таксон, 2006. – 306 с.
7. Куликівський Р. Оптимальні і адаптивні процеси в системі автоматичного регулювання / Р. Куликівський. М. : Наука, 1967. – 245 с.
8. Лопухін М. М. ПАТЕРН - метод планування і прогнозування наукових робіт / М. М. Лопухін. М. : Сов. радіо, 1971. – 198 с.
9. Месарович М. Загальна теорія систем та її математичні основи / М. Месарович // Дослідження з загальної теорії систем: СБ перекладів / під ред. В. Н. Садовського і Е. Г. Юдіна. М. : Прогрес, 1969. – 451 с.
10. О'Шоннеси Дж. Принципи організації управління фірмой. – М. : ООО „МТ Пресс“, 1999. – 296 с.
11. Теорія систем і методи системного аналізу в управлінні і зв'язку / В. Н. Волкова, В. А. Воронков, А. А. Денисов та ін. М. : Радио і связь, 1983. – 264 с.
12. Хубиев К. О. Содержании «новой экономики» / К. Хубиев // Економист. – 2008. – № 5. – С. 63–70.
13. Яремко Л. А. «Нова економіка» та інноваційний розвиток / Л. А. Яремко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3. – Т. 1. – С. 25–30.
14. Zwicky F. Morphological astronomy / F. Zwicky. Berlin: Springer-Verlag, 1957. – 145 p.

УДК 339.138

Савчук А.М.

Київський національний торговельно-економічний університет

МОНІТОРИНГ РЕАЛІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

В статті автором запропоновано визначення поняття «моніторингу реалізації маркетингової стратегії». Проаналізовано інформаційну основу проведення моніторингу та визначено можливі внутрішні та зовнішні фактори впливу на успішність реалізації маркетингової стратегії на підприємствах торгівлі. Сформовано рекомендації щодо проведення моніторингу та визначено основні етапи цього процесу.

Ключові слова: моніторинг, інформаційне забезпечення, маркетингові стратегії, підприємство торгівлі.

Савчук А.Н.

МОНИТОРИНГ РЕАЛИЗАЦИИ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТОРГОВЛИ

В статье автором предложено определения понятия «мониторинг реализации маркетинговой стратегии». Проанализирована информационная основа проведения мониторинга и определены возможные внутренние и внешние факторы влияния на успешность реализации маркетинговой стратегии на предприятиях торговли. Сформированы рекомендации проведения мониторинга и определены основные этапы этого процесса.

Ключевые слова: мониторинг реализации стратегий, информационное обеспечение, маркетинговые стратегии, предприятие торговли.

Savchuk A.

THE MONITORING OF MARKETING STRATEGY IMPLEMENTING ON RETAIL ENTERPRISE

In the article the definition of term “monitoring of marketing strategy implementation” is given. The information basis for monitoring conduction analyzed and possible internal and external factors that influence successfulness of marketing strategy implementation on retail enterprises determined. The recommendation for monitoring development formed and its stages determined.

Key words: monitoring of strategy implementation, information, information, marketing strategies, retail enterprise.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Зазвичай, найбільші об'єми даних в процесі стратегічного маркетингу необхідні на етапі розробки стратегії, проте в процесі її реалізації збір та обробка даних продовжується, при цьому частота їх збору та інформаційні потреби керівників змінюються.

На етапі реалізації маркетингової стратегії можуть виникати певні труднощі, пов'язані з відмінностями між стратегічними цілями і щоденними діями співробітників, між баченням вищого керівництва й ініціативами, що починаються на нижчому рівні управління [1], зміною умов діяльності підприємства та впливом факторів зовнішнього середовища. Для відстеження того, наскільки заплановані стратегічні маркетингові заходи були реалізовані на практиці, чи є вони ефективними, для попередження появи непередбачуваних ситуацій на підприємстві та вдосконалення його маркетингової стратегії, шляхом пошуку та імплементації нових можливостей, які

виникають в зовнішньому середовищі діяльності, важливим є проведення моніторингу реалізації маркетингової стратегії.

Моніторинг необхідно проводити таким чином, щоб оброблялось мінімум інформації, проте при цьому вона була б дійсно актуальною та відображала реальний стан справ на підприємстві, що дозволить оперативно реагувати на зміни і корегувати стратегію у відповідності з ними.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблематика реалізації маркетингових стратегій розглядалась такими вітчизняними та зарубіжними авторами: Бица В.Й., Куденко Н.В., Полонець В., Ключейвер, Александер та ін. Такими науковцями як Каткова Т.І., Панчук А.С., Кулемін Н.А, Максимова Т. С., Яріш О.В., Дуда М.О. було досліджено особливості проведення моніторингу діяльності підприємств та формування набору показників для його проведення.

Проаналізувавши праці зазначених вище науковців, можемо констатувати: незважаючи на те, що багатьма авторами розглядалось питання реалізації стратегій на підприємствах, аналізувалось використання моніторингу для контролю та управління діяльністю підприємств різних галузей, проте не було дослідженим питання моніторингу реалізації маркетингових стратегій на підприємствах торгівлі з визначенням інформаційного наповнення даної системи.

Цілі статті. Формування рекомендацій щодо проведення моніторингу реалізації маркетингової стратегії, визначення інформаційної основи моніторингу та етапів даного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування та реалізація маркетингових стратегій на підприємствах торгівлі при зростаючій конкуренції в галузі є необхідною умовою їх успішної діяльності. Інформаційне забезпечення розробки та реалізації маркетингових стратегій значно впливає на обґрунтованість і ефективність прийнятих стратегічних рішень керівниками підприємств, допомагає оцінити наскільки реальні дії підприємства відповідають цільовій стратегії, наскільки обрана стратегія є оптимальною в існуючих умовах діяльності підприємства, а також при їх зміні.

В процесі функціонування підприємств роздрібною торгівлі необхідно миттєво порівнювати безліч показників, таких як: продажі та повернення товарів, рівень товарообороту, кількість покупців, середній чек та рівень задоволеності споживачів асортиментом і цінами, які пропонуються підприємством. При цьому також необхідно відслідковувати зміни в зовнішньому середовищі діяльності, а саме: порівнювати ціни підприємства з цінами на суміжні товари у конкурентів, аналізувати тенденції в галузі роздрібною торгівлі, зміну макроекономічних показників та ін.

Для того щоб інформація, яка відображає існуючий стан і тенденції розвитку підприємства поступала вчасно та відповідала запитам осіб, які приймають стратегічні рішення на підприємстві, необхідно проводити безперервний моніторинг реалізації маркетингової стратегії.

На основі аналізу визначень поняття «моніторинг» різними науковцями, можемо констатувати, що моніторинг являє собою систему збору, консолідації, обробки, збереження інформації про об'єкт або його складові з метою надання інформації, необхідної при управлінні цим об'єктом, опису його поточного стану та прогнозування подальшого розвитку [2,3,4].

О.В. Яріш, М.О. Дуда дослідили, що на даний момент існує два основних підходи до визначення поняття «моніторинг»: як до функції управління та як до методу контролю [5]. На нашу думку, при формуванні системи, спрямованої на моніторинг реалізації маркетингової стратегії підприємства, обидва підходи є доцільними.

Проведення моніторингу є організаційно-структурним перетворенням, притаманним фазі реалізації маркетингової стратегії [6]. Реалізація стратегії

розглядається науковцями як консолідація засобів та операцій управління підприємством для досягнення стратегічних цілей з урахуванням існуючих можливостей та наявних ресурсів [7,8]. Процес реалізації стратегії, на відміну від її формування, передбачає організаційно-адміністративні, інтегруючі, координуючі та контролюючі дії, у результаті яких поступово трансформуються ринкові позиції організації [9].

На основі наведених вище теоретичних знань, пропонуємо розглядати поняття «моніторинг реалізації маркетингової стратегії» як організацію збору та аналізу інформації з метою контролю за результативністю маркетингової стратегії в різні періоди часу та управління змінами в стратегічній маркетинговій діяльності підприємства відповідно до існуючих і майбутніх умов для забезпечення успішної реалізації обраної стратегії.

Серед найважливіших факторів впливу на успішність реалізації маркетингової стратегії науковцями відзначається відповідність внутрішніх організаційних факторів, таких як: організаційна структура підприємства, рівень професіоналізму і компетенції працівників, корпоративна культура [10], а також зіставлення планових показників ефективності стратегії та передбачуваних змін у зовнішньому середовищі діяльності підприємства [11]. Тому необхідно проводити моніторинг внутрішнього і зовнішнього середовища діяльності підприємства.

Для забезпечення реалізації головних функцій моніторингу та отримання всіх його переваг, необхідно визначити інформаційну основу його проведення. Володіння інформацією про ринки, створення на її основі інформаційних прогнозів для обґрунтування стратегії розвитку підприємства, прогнозування перспектив є основою досягнення бажаного результату підприємствами [12].

Інформаційною основою проведення моніторингу є дані внутрішньої інформаційної системи, бухгалтерської та управлінської звітності, а також результати спостережень, маркетингових досліджень зовнішнього середовища.

Внутрішня інформація в системі моніторингу слугує індикатором успішності реалізації маркетингової стратегії. Саме на основі аналізу внутрішніх показників діяльності підприємства виявляються проблеми та слабкі місця в маркетинговій стратегії, аналізується економічний прогрес чи регрес. Основою проведення моніторингу внутрішніх змін на підприємстві в короткостроковому періоді може слугувати щомісячний звіт з оцінюванням таких показників: товарооборот, відсоток виконання запланованого рівня товарообороту, товарооборот в розрізі різних асортиментних позицій, середній чек покупок, кількість здійснення покупок лояльними покупцями, прибуток. Для того щоб робити висновки щодо потреби проведення подальшого аналізу результативності маркетингової стратегії та необхідності її корегування, варто дослідити динаміку зазначених показників від початку запровадження стратегії. Якщо спостерігається зниження зазначених показників і динаміка від'ємна, варто окремо проаналізувати комунікаційну, цінову, асортиментну політику та внутрішні фактори, які могли обумовити падіння показників.

Необхідним є також постійний моніторинг зовнішнього середовища, макроекономічних та мікроекономічних факторів, які впливають на діяльність підприємств торгівлі. До таких факторів належать:

- зміни в маркетингових стратегіях підприємств-конкурентів;
- поява на ринку нових або вихід з ринку існуючих підприємств-конкурентів;
- економічні та демографічні зміни, які відбулись в країні і можуть позитивно чи негативно вплинути на реалізацію стратегії підприємства;
- тренди роздрібною торгівлі в Україні та світі;
- нові можливості чи загрози, які виникли внаслідок змін в конкурентному середовищі, галузі торгівлі або в макросередовищі діяльності підприємства.

Процес моніторингу реалізації маркетингової стратегії зображений на рисунку 1.

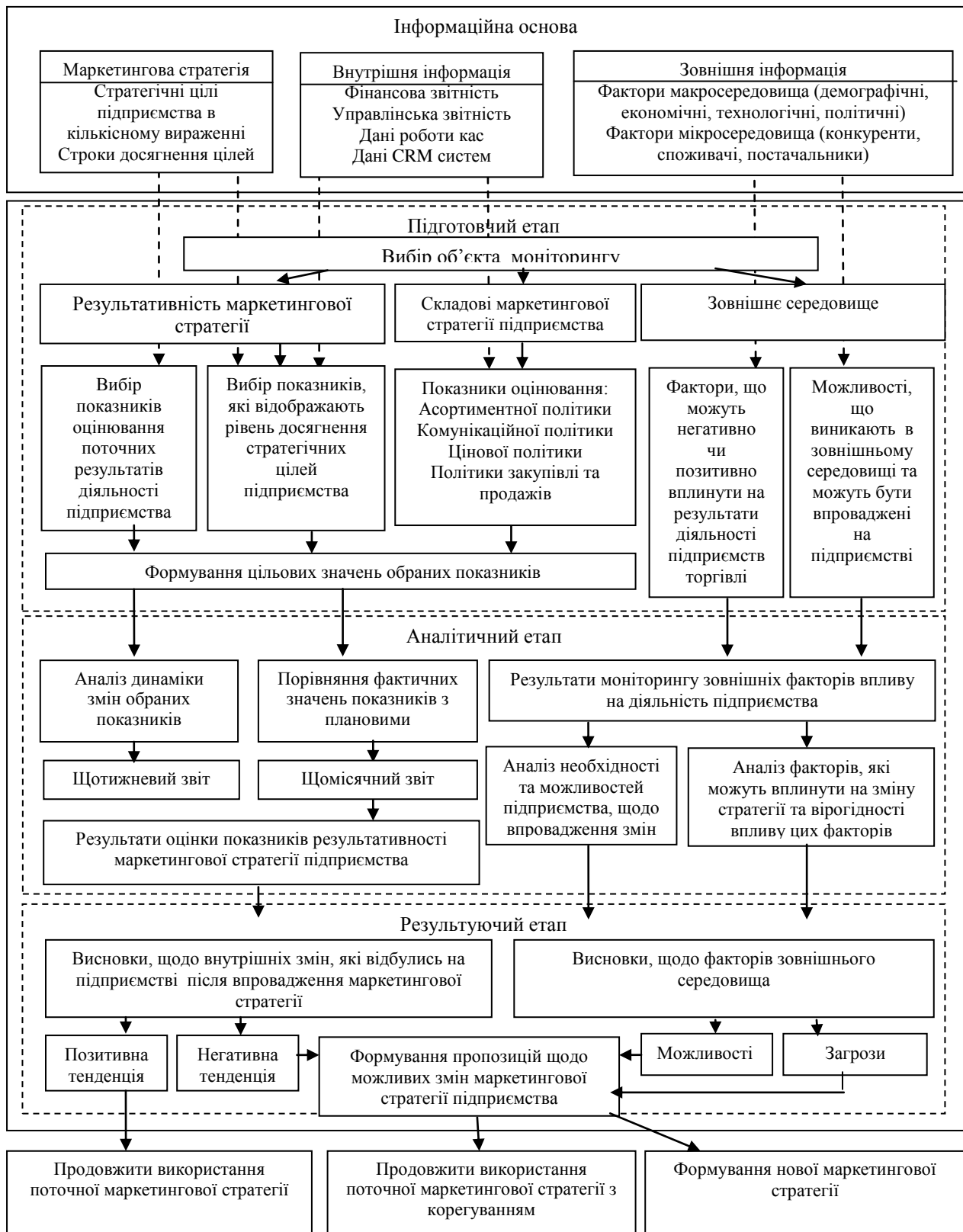

Рис. 1. Процес моніторингу реалізації маркетингової стратегії

Підготовчий – етап, який передбачає вибір стандартів та показників оцінювання шляхом аналізу цільових показників, сформованих на етапі постановки цілей, факторів зовнішнього середовища, які можуть вплинути на діяльність підприємства торгівлі.

Аналітичний – оцінка реалізації маркетингової стратегії за сформованими показниками, порівняння планових значень та фактично досягнутих, розрахунок показників результативності окремих заходів.

Результуючий – формування висновків про реалізацію маркетингової стратегії та надання рекомендацій щодо подальших дій на підприємстві. У випадку позитивних результатів реалізації маркетингової стратегії - аналіз факторів, які можуть вплинути на зміну стратегії та формування рекомендацій щодо можливих змін; у випадку негативних результатів – аналіз факторів, які зумовили негативний результат та пошук шляхів вирішення цієї проблеми.

На «вході» процесу моніторингу міститься інформація, яка описує існуючу маркетингову стратегію, внутрішній стан підприємства та стан зовнішнього середовища.

На «виході» процесу моніторингу реалізації маркетингової стратегії повинні бути сформовані висновки про відповідність планових показників фактично досягнутим та пропозиції щодо покращення роботи підприємства.

Для того щоб висновки були достовірними та реально оцінювали існуючу ситуацію, головною умовою є забезпечення якості аналізу інформації, своєчасність формування рекомендацій і виявлення дійсних причин змін в фактичних результатах.

Висновки

На основі дослідження робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, автором запропоновано етапи проведення моніторингу реалізації маркетингової стратегії підприємств торгівлі. Проведення безперервного моніторингу дозволить попередити вплив негативних факторів зовнішнього середовища, проаналізувати зміни на підприємстві відслідкувати позитивну чи негативну тенденцію цих змін та постійно вдосконалювати маркетингову стратегію.

Список використаних джерел:

1. Мельник Ю.М. Применение системы сбалансированных показателей на примере завода «АКВАИЗОЛ» / Ю.М. Мельник, О.С. Савченко // Економічні проблеми сталого розвитку : науково-технічна конференція викладачів, співробітників, аспірантів і студентів факультету економіки та менеджменту, 19-23 квітня 2010 р. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – Ч. 3. – С. 138-139.
2. Кулемин Н. А. Квалиметрический мониторинг в системе образования / Н. А. Кулемин // Педагогика. – 2001. – № 3. – С. 16-20.
3. Едророва В. Н. Система показателей мониторинга устойчивости региональной финансовой системы / В. Н. Едророва, А. А. Кавинов // Финансы и кредит. – 2005. – № 19. – С. 4–12.
4. Каткова Т.І. Моніторинг показників стратегічного маркетингу в реалізації зовнішньоекономічної політики машинобудівних підприємств / Т.І. Каткова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. - № 5 Т. 1. - с.150-154
5. Яріш О.В. Моніторинг як складова управління різними сферами практичної діяльності / О.В. Яріш, М.О. Дуда // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2013. - №24. - с. 25-30
6. Бица В.Й. Концепція формування маркетингової стратегії розвитку вузькоспеціалізованих машинобудівних підприємств / В.Й. Бица // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. - № 3 Т.1
7. Köseoğlu M. A study on the causes of strategies failing to success / Köseoğlu M.A., Barca M., Karayormuk K. // Journal of Global Strategic Management -2009. - №6 – p.77-91
8. Alexander L.D. Strategy implementation: nature of the problem / L.D. Alexander // International Review of Strategic Management. - Vol.2 №. 1. - pp. 73-91
9. Максимова Т.С. Моніторинг як інструмент стратегічного управління діяльністю організації на ринку дозвілля та розваг / Т.С. Максимова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2014. - №2. - с. 114-121
10. Куденко Н.В. Маркетингове стратегічне планування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. екон. наук : спец. 08.06.01 Економіка, організація і управління підприємствами/ Н.В. Куденко – Київ. – 2003
11. Полонець В. Реалізація маркетингових стратегій: проблемні зони та шляхи їх подолання / В.Полонець // Маркетинг в Україні. – 2008. - №4. - С.7-11.
12. Бучацька І.О. Можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій в маркетингу підприємств малого та середнього бізнесу/ Вісник Хмельницького національного університету, науковий журнал серія: Економічні науки. Т 2. / Х.:РВЦ Хмельницького національного університету, 2013. №2(198) – С. 15 –19.

Рецензент д.е.н., професор Дубовик Т.В.

УДК 338.48-6:339.132

Тараненко О.О., к.е.н.

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПРОПОЗИЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ

У статті обґрунтовано особливості ділового туризму, його вплив на економічний стан країни, розглянуто низку організаційно-економічних умов його розвитку. Запропоновано підхід до формування пропозиції туристичних підприємств ділового туризму на основі бального методу з урахуванням вагових індексів та методу аналізу ієрархій.

Ключові слова: асортимент, діловий туризм, метод, організаційно-економічні умови, підприємство, планування, розвиток.

Taranenko O.

METHODICAL APPROACH TO THE OFFER FORMATION OF BUSINESS TOURISM ENTERPRISES

In the article are explained the peculiarities of business tourism, its impact on economic development of the country, discussed a number of organizational and economic conditions of its development. Is offered the approach to the offer formation of business tourism enterprises based on point method with consideration of the weighting indexes, and the method of analysis of hierarchies.

Keywords: variety, business tourism, method, organizational and economic conditions, enterprise, planning and development.

Taranenko A.A.

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ДЕЛОВОГО ТУРИЗМА

В статье обоснованы особенности делового туризма, его влияние на экономическое развитие страны, рассмотрен ряд организационно-экономических условий его развития. Предложен подход к формированию предложения туристских предприятий делового туризма на основе бального метода с учетом весовых индексов и метода анализа иерархий.

Ключевые слова: ассортимент, деловой туризм, метод, организационно-экономические условия, предприятие, планирование, развитие.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні економічні умови на міжнародному та національному рівнях характеризуються нестабільністю та складністю прогнозування. Це змушує акцентувати увагу на видах діяльності, які стимулюють економічну активність та сприятливі для регіонів з різним природно-ресурсним потенціалом та структурою економіки. Цим вимогам відповідає туристична діяльність, зокрема у сфері ділового туризму, розвиток якого потребує ефективних підходів до управління підприємствами цієї сфери під час формування їх пропозиції.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання розвитку туризму загалом і туристичних підприємств зокрема висвітлені у працях С. Р. Дем'яненко, М. І. Круглова, В. В. Герасименко, І. Т. Балабанова, В. В. Іванової, В. Ф. Кифяка, М. П. Мальської, Г. І. Михайліченко, В.І. Цибуха, В. К. Федорченко та інших. Дослідженням розвитку ділового туризму присвячені праці Л. В. Должикової-Поліщук, І.М. Білецької, С.І. Нікітенко, В. Д. Олійник, О. В. Дишкантюк. Але подальших досліджень потребує процес формування пропозиції підприємств

ділового туризму з урахуванням їх взаємодії із споживачами послуг ділового туризму.

Цілі статті. Формування методичного підходу до формування пропозиції підприємств ділового туризму, що дозволить враховувати організаційно-економічні умови його розвитку та потреби споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розвиток ділового туризму характеризується зростанням обсягів реалізації послуг та конкуренції на міжнародному рівні.

У 2013 р. обсяг світового ринку ділового туризму склав 1,1 трлн. дол. У 2014 р. та 2015 р. його зростання прогнозувалося на 6,9 % та 8,6 % відповідно [1, с. 5]. Слід зазначити, що зростання на ринках економічно розвинених країн є досить нерівномірними, зокрема у 2015 р. відносно 2013 р. найвищі темпи зростання очікувалися у Китаї (17,8 %), Росії (13,6 %), Німеччині (10,6 %), тоді як у Японії (1,8 %), Італії (2,8 %), Нідерландах (4,5 %) ці темпи були найнижчими [1, с. 5].

Такі перспективи зумовлені низкою особливостей, що роблять діловий туризм економічно привабливим видом діяльності як для підприємств, так і для країн, де він розвивається.

1. Вища прибутковість для всіх постачальників послуг у діловому туризмі, порівняно з іншими видами туризму, оскільки замовниками таких послуг є підприємства для власних менеджерів середньої та вищої ланок. Споживачі цих послуг здебільшого зорієнтовані на послуги середньої та вищої цінової категорії, оскільки для них першочергове значення має якість наданих послуг, а не їх вартість.

2. Окремі різновиди ділового туризму можна розвивати без інвестицій у туристичні ресурси. Зокрема, до них належить інноваційний туризм як відносно новий перспективний різновид ділового туризму у формі ділових поїздок для вивчення інновацій у різних сферах. Його основною метою є не купівля продукції чи укладання контрактів, а обмін досвідом та напрацювання ділових контактів [2].

3. Діловий туризм є каталізатором економічного розвитку в регіоні чи країні загалом. Зокрема, підвищення економічного розвитку впливає на інвестиційну привабливість країни, розвиток міжнародних зв'язків національних підприємств, тобто зростання економічної активності потребує розвитку партнерських відносин на національному та міжнародному рівнях. Професійна організація ділових зв'язків є об'єктом діяльності підприємств індустрії МІСЕ.

4. Відносно незначна еластичність попиту на послуги ділового туризму. Свідченням чого є зростання у 2014 р. обсягів індустрії бізнес-подорожей на 6,9 % незважаючи на відсутність чітких позитивних тенденцій розвитку економік більшості країн світу [3].

На розвиток ділового туризму впливає низка організаційно-економічних умов, які необхідно враховувати під час формування пропозиції підприємствами ділового туризму, тобто вибору країн чи регіонів та комплексу послуг для проведення ділових заходів. До основних умов належать:

- організація та проведення виставок, конференцій та інших ділових заходів у відповідній країні чи регіоні;

- розвиток міжнародних зв'язків суб'єктами економічної діяльності країни, створення спільних підприємств, відкриття іноземними компаніями філій та представництв;

- сприятливий інвестиційний клімат, що стимулює економічну активність всередині країни, підвищує зацікавленість з боку іноземних інвесторів;

- розвиток відповідної туристичної інфраструктури: наявність закладів розміщення найвищих категорій, виставкових закладів, бізнес-центрів всіх класів (від А до С), конгрес-залів;

- розвиток транспортної інфраструктури (розгалужена мережа сполучення різними видами транспорту, можливість реалізації індивідуальних та колективних трансферів комфортабельним транспортом);

- наявність інформаційних баз постачальників послуг ділового туризму для кожного регіону та країни загалом, що стане майданчиком взаємодії постачальників та споживачів ділових послуг для оперативної організації ділових заходів;

- спрощення візових формальностей, як стимулюючий чинник розвитку ділового туризму;

- співвідношення між ціною та якістю надаваних послуг.

Наведена низка основних організаційно-економічних умов розвитку ділового туризму в країні або її окремому регіоні має важливе значення для туристичних підприємств сфери ділового туризму під час формування та реалізації асортиментної політики.

Формування пропозиції підприємств ділового туризму доцільно здійснювати на основі бального методу з урахуванням вагових індексів з використанням методу аналізу ієрархій. Цей процес відбувається протягом наступних етапів:

1. відбір критеріїв для формування пропозиції підприємств ділового туризму;

2. ранжування обраних критеріїв на основі методу аналізу ієрархій;

3. аналіз пропозиції країн чи регіонів на основі бального методу з урахуванням вагових індексів;

4. підбиття підсумків проведеного аналізу.

На першому етапі замовники або працівники турфірми визначають низку критеріїв, за якими буде проведено відбір. Критеріями можуть бути організаційно-економічні умови розвитку ділового туризму, основні з яких наведено вище. Цей перелік може доповнюватися або скорочуватися за бажанням замовника.

На другому етапі проводиться ранжування цих критеріїв за допомогою методу аналізу ієрархій. Реалізація методу аналізу ієрархій здійснюється у наступній послідовності: декомпозиція мети в ієрархію; формування матриці; ранжирування критеріїв; оцінка однорідності суджень експертів [4, с. 325-326].

Метою ранжування на основі методу аналізу ієрархій є визначення пріоритетності обраних критеріїв за допомогою ієрархії, отриманої орієнтуючись на потреби і переваги замовників послуг ділового туризму.

Другим етапом реалізації методу аналізу ієрархій є формування матриці, у якій кожен критерій за відносною важливістю вважається рівним іншим. Формування матриці відбувається шляхом попарного порівняння усіх критеріїв і оцінювання важливості одного порівняно з іншим [4, с. 326]. Важливість критеріїв визначається методом експертних оцінок. Для формування елементів матриці використовують відповідну шкалу [5, с. 53].

Наступним етапом реалізації методу аналізу ієрархій є визначення вектора пріоритетів на основі головного власного вектора [6, с. 10]. Для цього здійснюється обробка матриці попарних порівнянь, зокрема за допомогою методу середнього геометричного для кожного із рядків матриці, що дозволяє отримати достатньо точні результати значимості кожного критерія. При використанні цього методу складові головного власного вектору визначаються через добуток n елементів кожного рядка матриці попарних порівнянь, з якого отримують корінь n -го степеня.

Вектор пріоритетів дозволяє провести ранжирування досліджуваних критеріїв за їх значимістю, тобто визначити пріоритетність кожної ознаки рівня розвитку ділового туризму для споживачів послуг.

Заключним етапом реалізації методу аналізу ієрархій є оцінка однорідності суджень експертів, яка проводиться для перевірки наявності порушень кількісної та

порядкової однорідності внаслідок суб'єктивного чинника. Вона здійснюється за допомогою індексу узгодженості, який визначається за формулою (1):

$$IY = \frac{\lambda_{\max} - h}{h - 1}, \quad (1)$$

де IY – індекс узгодженості;

$\lambda_{\max}$ – найбільше власне число матриці [5, с. 25].

Наближення максимального власного числа матриці $\lambda_{\max}$ до кількості критеріїв h свідчить про зростання узгодженості між собою відповідей експертів щодо відносної пріоритетності критеріїв [7, с. 57].

Для кінцевих висновків про рівень узгодженості розраховують відношення узгодженості за формулою (2):

$$BY = \frac{IY}{M(IY)}, \quad (2)$$

де BY – відношення узгодженості;

$M(IY)$ – середнє значення індексу узгодженості матриці парних порівнянь, елементами якої є випадкові числа [5, с. 25].

Для розрахунку відношення узгодженості фактичне значення індексу узгодженості порівнюється з еталонним, який розрахований науковцями на основі згенерованої обернено-симетричної матриці, елементами якої є випадкові числа на основі 100 і 500 випадкових вибірок за шкалою від 1 до 15 з відповідними зворотними величинами елементів і залежить від кількості критеріїв дослідження [5, с. 25].

Для позитивного висновку щодо проведеного аналізу необхідно, щоб відношення узгодженості не перевищувало 0,1; інакше логічність суджень порушується, що потребує уточнення оцінок експертів.

На третьому етапі формування пропозиції підприємств ділового туризму проводиться аналіз характеристик країн чи регіонів на основі бального методу з урахуванням вагових індексів. Він реалізовується на основі заповнення таблиці 1.

Таблиця 1

Розрахунок зважених балів для визначення пріоритетності країн (регіонів) розвитку ділового туризму [складено автором]

Критерії порівняння	Вагові індекси	Країна (регіон) 1		Країна (регіон) 2		Країна (регіон) m	
		Бали	Зважені бали: колонка 2 × колонка 3	Бали	Зважені бали: колонка 2 × колонка 5	Бали	Зважені бали: колонка 2 × колонка 7
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Організація та проведення виставок, конференцій та інших ділових заходів	r_1	B_{11}	$ЗБ_{11} = r_1 \times B_{11}$	B_{21}	$ЗБ_{21} = r_1 \times B_{21}$	B_{m1}	$ЗБ_{m1} = r_1 \times B_{m1}$
2. Розвиток відповідної туристичної інфраструктури	r_2	B_{12}	$ЗБ_{12} = r_2 \times B_{12}$	B_{22}	$ЗБ_{22} = r_2 \times B_{22}$	B_{m2}	$ЗБ_{m2} = r_2 \times B_{m2}$
3. Розвиток транспортної інфраструктури	r_3	B_{13}	$ЗБ_{13} = r_3 \times B_{13}$	B_{23}	$ЗБ_{23} = r_3 \times B_{23}$	B_{m3}	$ЗБ_{m3} = r_3 \times B_{m3}$
4. Співвідношення між ціною та якістю надаваних послуг	r_4	B_{14}	$ЗБ_{14} = r_4 \times B_{14}$	B_{24}	$ЗБ_{24} = r_4 \times B_{24}$	B_{m4}	$ЗБ_{m4} = r_4 \times B_{m4}$
критерій n	r_n	B_{1n}	$ЗБ_{1n} = r_n \times B_{1n}$	B_{2n}	$ЗБ_{2n} = r_n \times B_{2n}$	B_{mn}	$ЗБ_{mn} = r_n \times B_{mn}$
Сума	1	Σ $B_{11} \cdot B_{1n}$	Σ $ЗБ_{11} \cdot ЗБ_{1n}$	Σ $B_{21} \cdot B_{2n}$	Σ $ЗБ_{21} \cdot ЗБ_{2n}$	Σ $B_{m1} \cdot B_{mn}$	Σ $ЗБ_{m1} \cdot ЗБ_{mn}$

де r_n – ваговий індекс (значимість) критерія n;

B_{mn} – бальна оцінка країни (регіону) m за критерієм n;

$ЗБ_{mn}$ – зважена бальна оцінка країни (регіону) m за критерієм n.

Порівняння проводяться за критеріями, обраними на попередньому етапі за допомогою методу аналізу ієрархій. Отримані значення значимостей цих критеріїв використовуються у якості вагових індексів і заносяться до колонки 2. Сума вагових коефіцієнтів має дорівнювати 1.

Бальна оцінка кожної країни (регіону) проводиться експертним методом за наперед визначеною єдиною шкалою. Краще значення оцінюється більшою кількістю балів. У ролі експертів мають виступати фахівці, компетентні у питаннях розвитку ділового туризму у країнах чи регіонах, що оцінюються.

Зважені бали визначаються шляхом добутку бальної оцінки на ваговий коефіцієнт за кожним критерієм-ознакою.

Сума визначається для кожної колонки. Кінцеві висновки робляться на основі суми зважених балів для кожної країни (регіону). Чим більше значення цього показника, тим кращим є відповідний варіант відносно інших досліджуваних варіантів.

На четвертому етапі робляться висновки про доцільність роботи туристичною фірмою у певній країні (регіоні) чи про рекомендацію замовникові певного місця проведення ділових заходів. Кінцевий висновок робиться на основі підсумкової суми зважених балів для кожного варіанту, але також слід виділити кращі варіанти за кожним критерієм, оскільки для різних замовників ключові критерії під час вибору місця проведення ділового заходу можуть відрізнятися.

Використання бального методу з урахуванням вагових індексів разом з методом аналізу ієрархій під час формування асортиментної політики підприємств ділового туризму дозволяє уникнути низки проблем, зокрема пов'язаних із складністю отримання необхідної інформації щодо всіх зовнішніх чинників ринку ділового туризму, неможливістю врахування впливу деяких з них через відсутність їх кількісного виміру та мінливістю зовнішнього середовища.

Висновки. Таким чином, діловий туризм є важливим інструментом розвитку економіки та джерелом надходження коштів до бюджетів усіх рівнів. Для розвитку підприємств цієї сфери важливим є формування актуального асортименту послуг з максимальним врахуванням потреб споживачів. Важливим інструментом вирішення цього завдання є бальний метод з урахуванням вагових індексів разом з методом аналізу ієрархій. Їх комплексне використання дозволяє сформувати асортимент послуг з урахуванням переваг та побажань споживачів, що підвищує ефективність використання ресурсів та конкурентоспроможність підприємства на ринку ділового туризму.

Список використаних джерел

1. Global Travel Price Outlook 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.carlsonwagonlit.com/content/dam/cwt/countries/de/pdf/travel_price_outlook_2015_en.pdf
2. Лысенко В. Инновационный туризм: путешествие за опытом [Електронний ресурс] / В. Лысенко. – Режим доступу: <http://ubr.ua/leisure/travel/innovacionnyi-turizm-puteshestvie-za-opytom-354269>
3. Сороколетова О. Деловой туризм: оптимизм вопреки кризису [Електронний ресурс] / О. Сороколетова. – Режим доступу: http://delo.ua/lifestyle/delovoj-turizm-optimizm-vopreki-krizisu-293194/?supdated_new=1427122028
4. Математичні методи і моделі ринкової економіки : навч. посіб. / [Т. С. Клебанова, М. О. Кизим, О. І. Черняк та ін.] – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2010. – 456 с.
5. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий : [пер. с англ.] / Т. Саати. – М. : Радио и связь, 1993. – 278 с.
6. Козловський С. В. Типологія моделей розвитку сучасних економічних систем / С. В. Козловський / Економічна теорія. – 2009. – № 4. – С. 5-15.
7. Кігель В. Р. Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці: [монографія] / В. Р. Кігель. – К. : ЦУЛ, 2003. – 202 с.

Рецензент д.е.н., професор Іванова В.В.

УДК 658.5

Теплюк М.А.

ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРІОРИТЕТНІСТЬ ПРОЦЕСІВ РЕСУРСОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У публікації підлягають розгляду теоретико-методичні положення аналізу ефективності ресурсозабезпечення діяльності підприємства. Визначено особливості діяльності підприємства, що пов'язані з використанням ресурсів та їх структурою. Зазначено, що використання ресурсного портфеля, виступає резервом підвищення ефективності функціонування підприємства. Досліджено особливості проведення систематизації ресурсів з врахуванням їх пріоритетності.

Ключові слова: ресурси, ресурсне забезпечення, ресурсний портфель, стратегічні ресурси.

Терлюк М.

THE PRIORITIES FOR RESOURCING PROCESS ACTIVITIES ON THE ENTERPRISE

In a publication are subject consideration a theoretical analysis of the effectiveness of resource position in the company. The features of the company, which involves the use of various resources and their rational consumption appears reserve to enhance the functioning in the company. Peculiarities of conducting systematization resources taking into account their weights

Keywords: resources, resource support, resource portfolio, strategic resources.

Теплюк М.А.

ПРІОРИТЕТНОСТЬ ПРОЦЕССОВ РЕСУРСОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В публикации рассмотрены теоретико-методологические положения анализа эффективности ресурсообеспечения деятельности предприятия. Определены особенности деятельности предприятия, связанной с использованием тех или иных видов ресурсов. Указано, что рациональное потребление выступает резервом повышения эффективности функционирования предприятия. Исследованы особенности проведения систематизации ресурсов с учетом их важности.

Ключевые слова: ресурсы, ресурсное обеспечение, ресурсный портфель, стратегические ресурсы.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. З огляду на світовий досвід функціонування та розвитку економічних систем, можна зазначити, що найбільших комерційних успіхів досягають компанії, які функціонують на засадах інноваційної діяльності. Успіх підприємства на ринку, досягнення високих темпів розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності продукції значною мірою зумовлюється інтенсифікацією інноваційною діяльністю підприємств. Тому, на сучасному етапі розвитку та глобалізації світової економіки, постає гостре питання визначення пріоритетів у забезпеченні ресурсами діяльності підприємства. Зміни в інтересах стейкхолдерів у інноваційно-ресурсному забезпеченні бізнесу, зумовлюють необхідність удосконалення управління активами підприємства та безпосереднього їх оцінювання. Тому проблеми управління ресурсним забезпеченням діяльності підприємства, стають все більш актуальними для суб'єктів усіх видів економічної діяльності, адже саме накопичення людський та інтелектуальний капіталу обумовлює

конкурентні позиції та переваги. Об'єктивно необхідним в сучасних тенденціях розвитку ринку є аналіз ресурсного портфеля підприємства.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Протягом періоду становлення економічної науки, дослідженням проблеми раціонального використання ресурсної бази підприємства займалися, як закордонні так і вітчизняні науковці. Погляди на природу ресурсів та управління ними досліджені у працях: А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, А. Маршала, Дж. Кейнса, М. Кондратьєва, але більш глибокий аналіз менеджменту ресурсів, досліджували їх послідовників, а саме: Дж. Акерлоф, Е. Брукінг, Б. Вернерфельт, Р. Грант, Л. Едвінсон, Р. Рамелт, Д. Тіс, О. Кендюхов, О. Кендюхов Д. Колліз, М. Мелоун, С. Монтгомері, О. Бутнік-Сіверський, І. Вовк, Є. Гагурін, С. Ілляшенко, В. Лаврененко, Л. Петренко, І. Рєпіна, Л. Рубан, К.-Е. Свейбі, Т. Стюарт, Є. Смірнов, І. Сотник, В. Тонкаль, Г. А. Чухно, Г. О. Швиданенко, Н. Шевчук та ін.

Зважаючи на широкий спектр досліджуваних напрямів та зазначаючи безсумнівну цінність і значущість одержаних результатів, слід зазначити, що у проведених наукових дослідженнях, формування ресурсного портфеля є пріоритетом в процесах ресурсозабезпечення діяльності підприємства в сучасних умовах господарювання.

Цілі статті. Метою статті є розробка теоретичних положень і методичними рекомендацій щодо формування пріоритетів в процесі ресурсозабезпечення діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Світові тенденції глобалізації та динамічні умови розвитку глобальної економіки світу, формують нові погляди на важливість формування структури ресурсів в процесі використання. Інноваційно-інформаційна революція сьогодення, встановлює новий світовий порядок на ринку та докорінно змінює світогляд на складові елементи ресурсного портфеля суб'єктів ринкових відносин. За результатами проведених досліджень, враховуючи віртуалізацію бізнесу та можливість віддаленого доступу, науковці стверджують про наявність тенденції до інтелектуалізації ресурсів підприємства.

Поняття ресурсів увійшло в сучасний менеджмент із ресурсної теорії, яка має за мету пояснити створення, використання і відновлення конкурентних переваг суб'єктів господарювання. Ключові положення ресурсної теорії за Б. Вернерфельтом [10] зводяться до таких аспектів:

✓ Існують системні відмінності в компаніях, що зумовлені відмінностями в ресурсах, якими вони управляють, і які необхідні для реалізації стратегічних намірів і досягання поставлених цілей.

✓ Ресурси нерівномірно розподілені серед компаній, що у свою чергу є причиною виникнення або конкурентних переваг, або уразливості підприємств.

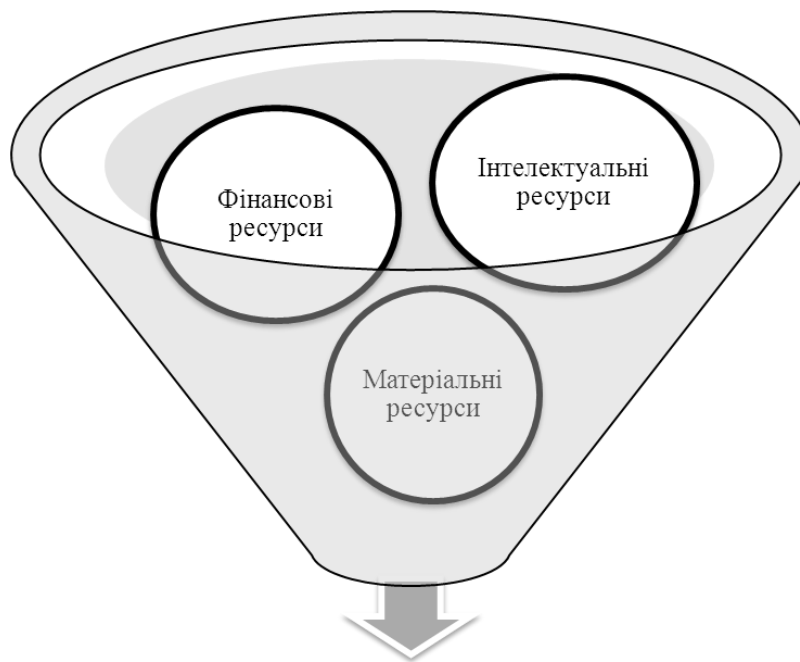
✓ Ресурси, що належать підприємству, відносно постійні. Якщо конкурентна перевага компанії заснована на володінні якими-небудь ресурсом, вона намагається блокувати або уповільнювати розповсюдження даного ресурсу через відповідні бар'єри.

✓ Стратегія ефективної діяльності включає досягнення рівноваги між експлуатацією існуючих ресурсів і розвитком нових.

Успіх діяльності та розвитку підприємств залежить від багатьох факторів, насамперед, від ресурсозабезпечення, наявності сучасних технологій, унікальності виробництва, конкуренції на ринку, можливості розширення збуту готової продукції та збільшення ринкової частки з урахуванням мінливості зовнішнього середовища.

Ресурсозабезпечення господарської діяльності підприємства, ми трактуємо, як оптимальне задоволення потреби підприємства у ресурсах та дотримання екологічних вимог і соціальної відповідальності бізнесу, з метою досягнення запланованого ефекту. Формування ресурсного забезпечення діяльності підприємства, науковці пропонують розглядати в розрізі трьох блоків (рис.1.1.), а саме: матеріальний, фінансовий та інтелектуальний. Доцільно зазначити, що аналіз ресурсних складових для кожного підприємства буде змінюватись в залежності від специфіки діяльності.

Розглядаючи ресурсні складові під призмою інноваційного розвитку, найбільш важливою є інтелектуальна складова. Перш за все це стосується продуктів інтелектуальної діяльності, нематеріальних активів, які виражаються в формах індивідуального об'єктивованого знання та людського капіталу, що формують сукупність ресурсів інтелектуального характеру.

РЕСУРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Рис. 1. Схема ресурсного забезпечення діяльності підприємства
[Джерело: розроблено автором]

Досліджуючи етимологію поняття «матеріальні ресурси», економісти виділяють активи підприємства, які уречевлено в об'єктну форму: будівлі, споруди, обладнання, а також різноманітні виробничі та інформаційні засоби. На практиці часто даний вид ресурсів є обмеженим, тому їх забезпечення супроводжуються проблемою дефіциту. За таких умов управління даною складовою в системі ресурсозабезпечення діяльності підприємства, потребує оптимізації структури та величини, оцінювання та аналізу джерел формування.

Зустрічаються різні класифікаційні дефініції «фінансові ресурси». Ми розуміємо під цим поняттям – кошти підприємства, що знаходяться в розпорядженні суб'єкта господарювання в залежності від зовнішніх або внутрішніх джерел формування.

На сучасному етапі розвитку ресурсної теорії, досліджуючи інтелектуальні ресурси, науковці не мають єдиної точки зору, одні акцентують увагу лише на кількісні

аспекти їх вираження, інші зосереджуються на дослідженні якісної сторони. Поняття «інтелектуальні ресурси», на нашу думку, можна трактувати, як специфічні знання, унікальний досвід, компетентні можливості та прогресивні інформаційні канали, які сформовані, закріплені за компанією, та використовуються для створення цінності, для всіх зацікавлених сторін.

Прийнято розрізняти три основних складових інтелектуального капіталу, а саме:

✓ людський капітал (ЛК) – це сукупність знань, навичок, творчих здібностей, досвіду та можливостей працівників відповідати вимогам і стратегічним цілям компанії.

✓ структурний капітал (СК) – програмні засоби електронно-обчислюваних машин, програмне забезпечення, бази даних, організаційна структура, патенти, товарні знаки, а також управлінські механізми, які забезпечують продуктивність праці та функціонування компанії.

✓ клієнтський капітал (КК) - це зв'язки зі споживачами, партнерами, постачальниками, профспілками, органами влади та іншими контрагентами, які функціонують у зовнішньому середовищі, зокрема: економічному, соціальному та політичному.

Досліджуючи наукові підходи, щодо структуризації інтелектуального капіталу, ми прийшли до висновку, що більшість науковців: К.-Е. Свейбі, Е. Брукінг, О. Кендюхов, Л. Едвінсон, М. Мелоун, Т. Стюарт, Б. Леонт'єв, А. Чухно, вказують на важливість та специфічні особливості людського капіталу, а окремі відзначають, що фундаментальна особливість людського капіталу полягає у тому, що він не може бути власністю компанії [9; 10; 11].

У зв'язку з цим, людський капітал не може віднести до об'єктів власності. власних засобів фірми та не може розглядатися, як одну зі статей активів. Хоча інколи, можуть бути присутні в якості залучених засобів, подібний до боргових зобов'язань і випущених акцій, внаслідок чого не може бути об'єктивно оцінений. ЛК будучи у повному розумінні нематеріальним, невідчутним, невіддільним і невідчужуваним від працівників капіталом, не може бути скопійованим або відтвореним у жодній іншій організації.

Аналізуючи вищезазначене, на нашу думку «людські ресурси» - це нематеріальний, невідчутний фактор виробництва продукції та надання послуг, виступає найбільш динамічною складовою ресурсозабезпечення діяльності підприємства, а рівень інтелектуалізації безпосередньо впливає на результативність, конкурентоспроможність та прибутковість компанії протягом тривалого періоду.

Отже, ресурсне забезпечення організації має динамічне підґрунтя, оскільки залежить від багатьох факторів, на макро, мезо і мікро рівнях (рис.1.2.). Формування ресурсного портфеля та ефективність функціонування визначається роллю ресурсів, які сприяють досягненню довгострокових стратегічних цілей організації та можливістю, в разі необхідності, швидкої заміни. Ресурсний портфель підприємства – це всі активи, можливості, організаційні процеси, інформація, знання тощо, контрольовані фірмою, що дозволяють їй створювати і реалізовувати ефективні стратегії. [8 с. 32].

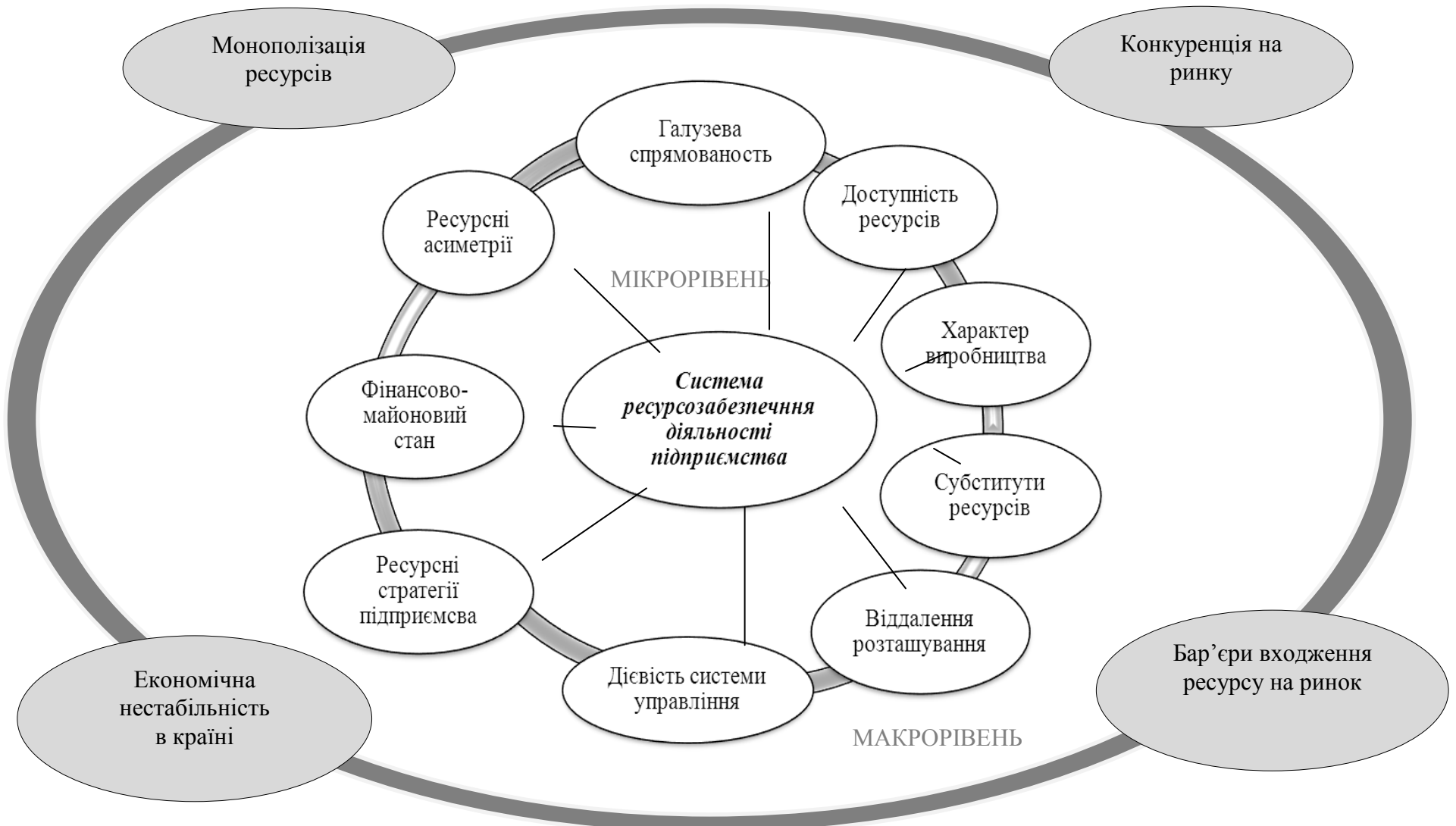

Рис. 2. Багатофакторність впливу на формування системи ресурсозабезпечення діяльності підприємства
[Джерело: розроблено автором]

Найбільш вагомі, на нашу думку, чинники ресурсного забезпечення діяльності підприємства, які можна класифікувати на: нормативно-правові, науково-методичні, інвестиційно-інноваційні, інформаційні, інтелектуальні, матеріально-технічні та фінансові (рис.1.3.).

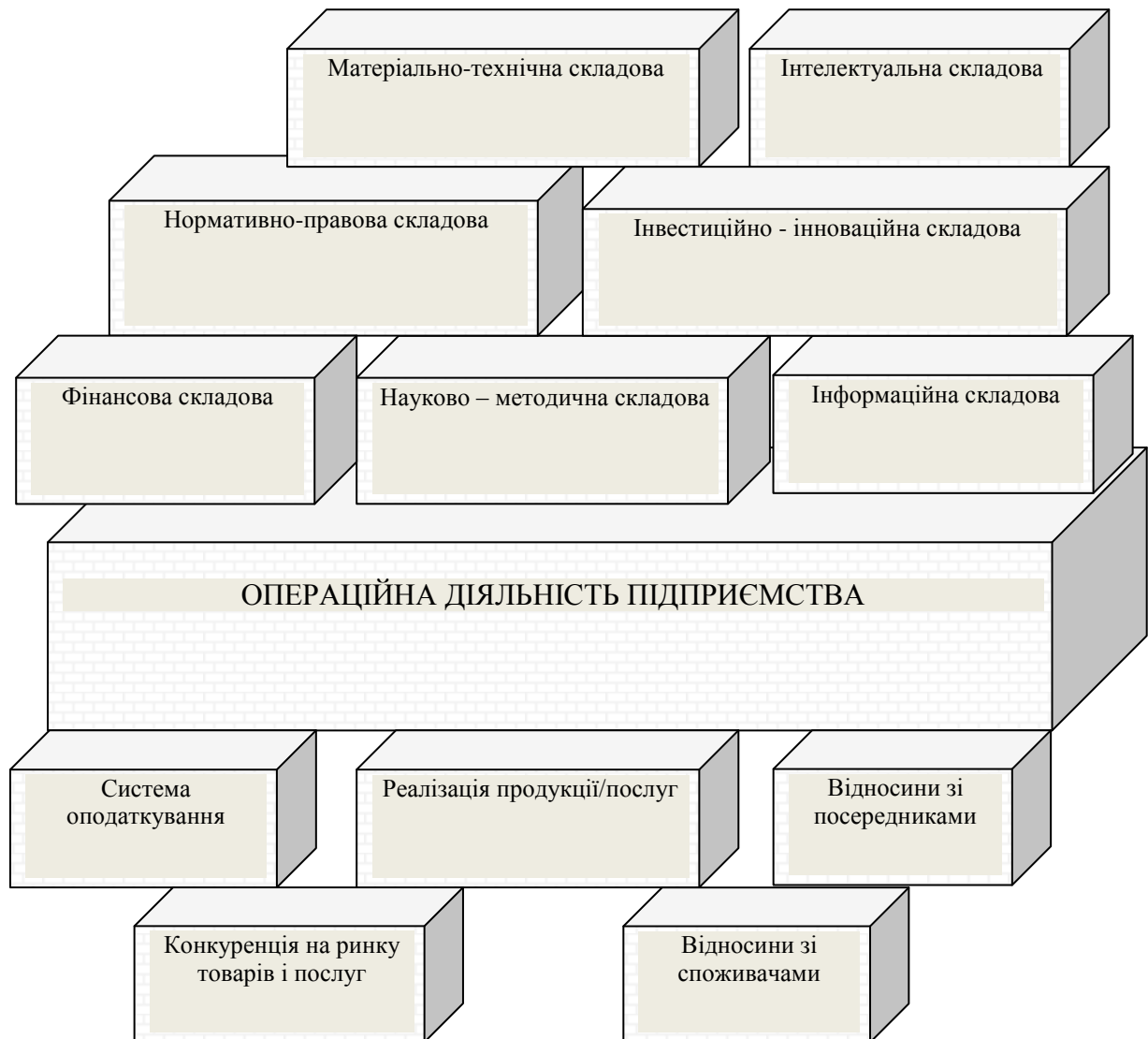

Рис. 3. Складові системи ресурсного забезпечення операційної діяльності підприємства [Джерело: розроблено автором]

1. Нормативно-правова складова РЗ діяльності підприємства представлена всією різноманітністю законодавчих актів, прийнятих державними органами влади, розробленими нормативно-правовими і науково-методичними документами.

2. Матеріально-технічна складова РЗ є невід’ємною частиною здійснення операційної діяльності та її ефективності з мінімальними затратами, необхідною точністю та достовірністю, в установленні строки за допомогою матеріальних ресурсів, будівель, споруд, обладнання, машин, пристроїв, обчислювальної техніки, оргтехніки, тощо.

3. Інформаційна складова РЗ діяльності підприємства – це сукупність даних зовнішнього та внутрішнього середовища, які використовуються для планування та

прогнозування майбутніх тенденцій розвитку підприємства, уникнення помилкових дій, реалізації стратегічно важливих рішень тощо.

4. Науково-методична складова РЗ є сукупністю документів організаційно-методичного, нормативно-технічного й техніко-економічного характеру, які визначають норми, правила, вимоги, характеристики та інші дані, що використовують для вирішення завдань організації праці на виробничому підприємстві.

5. Інвестиційно-інноваційне РЗ, як складова ресурсного забезпечення діяльності підприємства є рушійною силою економічного розвитку господарства, в основу якого закладено раціонального використання потенціалу, відтворення місцевих ресурсів та охорони природного середовища; розв'язання міжгалузевих науково-технічних та управлінсько-організаційних проблем; підвищення технологічного та інформаційного рівня всіх сфер господарської діяльності.

Висновок. Реалії сьогодення свідчать про те, що ресурсний забезпечення підприємства слід розглядати, з одного боку, як раціональну взаємодію всіх ресурсів підприємства, а з іншого – як економічну основу функціонування підприємства, що характеризується системою показників, які відображають не тільки наявні ресурси, але і резерви, які можуть бути використані за визначених умов. Тому, в жорстких умовах конкурентної боротьби необхідно увагу зосереджувати на оцінюванні кожного ресурсу. Для цього необхідно уточнити, якими ресурсами для створення цінності компанія вже володіє і до яких вона може мати доступ.

Список використаних джерел:

1. Adams K. Externalisation vs specialisation: what is happening to personnel? Human Resource Management Journal, 14, pp. 40–54, 1991.
2. Wernerfelt B. "A Resource-Based View of the Firm", Strategic Management Journal, 5, 1984, pp. 171-184.
3. Bartlett C. A., Ghoshal S. Transnational Management Text: Cases and readings on cross-boarder Management, Harvard Business School Press, Boston, MA, 2000.
4. Edvinsson L. and Malone, M. S. Intellectual Capital: Realizing your Company's Tme Value by Finding Its Hidden Brainpower. – N. Y.: Harper Business, 1997.
5. Sveiby K.-E. MeasuringIntangibles and Intellectual Capital – An Emerging First Standard All rights reserved [Електронний ре- сурс]. – Режим доступу: <http://www.sveiby.com>.
6. Stewart T. A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. – New York: Currency Doubleday, 2007. – p. 67.
7. Швиданенко Г.О. Економіка підприємства: теорія і практика : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., 10 жовт. 2014 р., Київ / ред.: Г. О. Швиданенко, О. С. Федонін, О. І. Олексюк; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". - Київ : КНЕУ, 2014. - 377 с. - укр. - рус. - англ.
8. Швиданенко Г.О. Управління ресурсами підприємства : колектив. монографія / Г. О. Швиданенко, О. Б. Бутнік-Сіверський, В. П. Кукоба, О. І. Олексюк, І. А. Павленко; ред.: Г. О. Швиданенко; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". - Київ : КНЕУ, 2014. - 418 с. - укр.
9. Федонін О. С. Новітні тенденції розвитку управління підприємствами : монографія / О. С. Федонін, Г. О. Швиданенко, В. В. Лавренко, І. А. Павленко, О. І. Олексюк; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". - К. : КНЕУ, 2011. - 257 с. - Бібліогр.: с. 247-257 - укр.
10. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка [Текст] : підруч. / [А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко] ; за ред. акад. НАН України А. А. Чухно. – К. : Знання, 2010. – 687 с.
11. Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність форми і закономірності розвитку / А. Чухно // Економіка України - 2002. - №11. - С. 48-54.
12. Швиданенко Г. О., Шевчук Н. В. Управління капіталом підприємства: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2007. – 440 с.
13. Козырев А. Экономика интеллектуального капитала [Текст] / А. Козырев; Научные доклады № 7(R)–2006. – СПб.: НИИ менеджмента СПбГУ, 2006.
14. Удовиченко О.М. Понятие, классификация, измерение и оценка нематериальных активов (объектов) компании: подходы к проблеме [Текст] / О.М. Удовиченко. – Научные доклады № 13(R) – 2007. СПб.: НИИ менеджмента СПбГУ, 2007.
15. Марченко Л. Проблемы определения, использования и оценки интеллектуального капитала предприятиями республики Беларусь [Текст] / Л. Марченко, Л. Федосенко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2009. – №1(2).

Рецензент д.е.н., професор Швиданенко Г.О.

УДК 658.012.8

Черняк Г.М.

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті запропоновано підхід до визначення результативності стратегії забезпечення економічної безпеки шляхом порівняння фактичної та нормативної результативності запропонованих стратегічних напрямів підвищення рівня економічної безпеки за допомогою методу детермінованої комплексної оцінки, а саме за допомогою методу відстаней. Визначено критерії результативності стратегії забезпечення економічної безпеки енергетичних підприємств. Запропоновано алгоритм оцінювання результативності стратегії забезпечення економічної безпеки. Автором наведені стратегічні напрями підвищення рівня економічної безпеки у рамках стратегій, що відображають специфіку діяльності енергетичних підприємств та надають можливість підвищити якість управлінських рішень.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, стратегія, результативність.

Chernyak G.

EFFECTIVENESS OF STRATEGY ECONOMIC SECURITY OF ENERGY ENTERPRISES

In the article proposes an approach to determine the effectiveness of strategies to ensure economic security by comparing actual and normative effectiveness of the proposed strategic directions of improvement of economic security determined by the method of complex determined evaluation, and it is through the method of distances. Determined criteria of effectiveness economic security strategy for energy companies. It is proposed the algorithm evaluation effectiveness of economic security strategy. The author presented the strategic direction of raising the level of economic security in the framework of strategies that reflect the specifics of energy companies and provide an opportunity to improve the quality of management decisions.

Keywords: economic security of the enterprise, strategy, effectiveness.

Черняк А.М.

РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ СТРАТЕГИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье предложен подход к определению результативности стратегии обеспечения экономической безопасности путем сравнения фактической и нормативной результативности предложенных стратегических направлений повышения уровня экономической безопасности с помощью метода детерминированной комплексной оценки, а именно с помощью метода расстояний. Определены критерии результативности стратегии обеспечения экономической безопасности энергетических предприятий. Предложен алгоритм оценки эффективности стратегии обеспечения экономической безопасности. Автором приведены стратегические направления повышения уровня экономической безопасности в рамках стратегий, отражающих специфику деятельности энергетических предприятий и предоставляют возможность повысить качество управленческих решений.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, стратегия, результативность.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Важливо відзначити, що оцінювання результативності стратегії забезпечення економічної безпеки грає важливу роль у підвищенні рівня економічної безпеки енергетичних підприємств. Стратегічне

планування у сфері економічної безпеки надає можливість забезпечити успішну реалізацію довгострокових цілей підприємств.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Розвиток теорії результативності є не достатнім у вітчизняній економічній науці, натомість він має місце у зарубіжній літературі та виступає продовженням теорії економічної ефективності. Зокрема, у [1, С.78] виділяються наступні наукові підходи до результативності: результативність як імплант у рамках теорій економічної ефективності; результативність як прикладна компонента теорій економічної ефективності; результативність як наступний етап розвитку теорій економічної ефективності.

Цілі статті. Основними цілями даного дослідження є: аналіз теоретичних підходів до результативності стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства; виокремлення основних етапів оцінювання результативності стратегії забезпечення економічної безпеки; визначення інструментарію оцінювання стратегії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відмінності у трактуванні дефініцій ефективність та результативність наводяться у рекомендаціях щодо оцінки та вимірювання результативності діяльності Організації економічної кооперації та розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development) [2, С.81]. Зокрема, під результативністю розуміється обсяг (масштаб) досягнення завдань діяльності або повнота реалізації майбутніх цілей розвитку, з урахуванням їх відносної важливості. Натомість ефективність визначається як міра економічності витрачання ресурсів та їх перетворення у соціально-економічні результати.

Говорячи про забезпечення економічної безпеки та стратегію забезпечення економічної безпеки, доцільно використовувати дефініцію результативність, оскільки ефективність виступає мірою співвідношення між затраченими підприємством ресурсами та отриманими результатами. Найчастіше забезпечення економічної безпеки тягне за собою додаткове витрачання ресурсів, не призводячи до отримання прибутку, соціального ефекту (тобто економічної ефективності), проте надає можливість досягти поставлених цілей, що і буде запорукою стабільної діяльності підприємства та отримання ним різноманітних переваг.

Таким чином, результативність стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства – це обсяг досягнення підприємством запланованих результатів, цілей, завдань у рамках вибраної стратегії забезпечення економічної безпеки з метою впливу на дестабілізуючі чинники та негативні фактори зовнішнього та внутрішнього середовища.

Під критерієм результативності стратегії забезпечення економічної безпеки пропонуємо розуміти підвищення загального рівня економічної безпеки підприємства у порівнянні із наявним у результаті запропонованих у межах стратегії забезпечення економічної безпеки заходів.

Таким чином, для правильного визначення критерію результативності вимагається наявність наступних умов: кількісна визначеність запланованих результатів; у разі відсутності запланованих результатів - наявність еталонних значень.

Отже, результативність стратегії забезпечення економічної безпеки оцінюється шляхом зіставлення фактичної та еталонної ефективності запропонованих напрямів у межах стратегії. Алгоритм оцінювання результативності стратегії забезпечення економічної безпеки складається з наступних етапів:

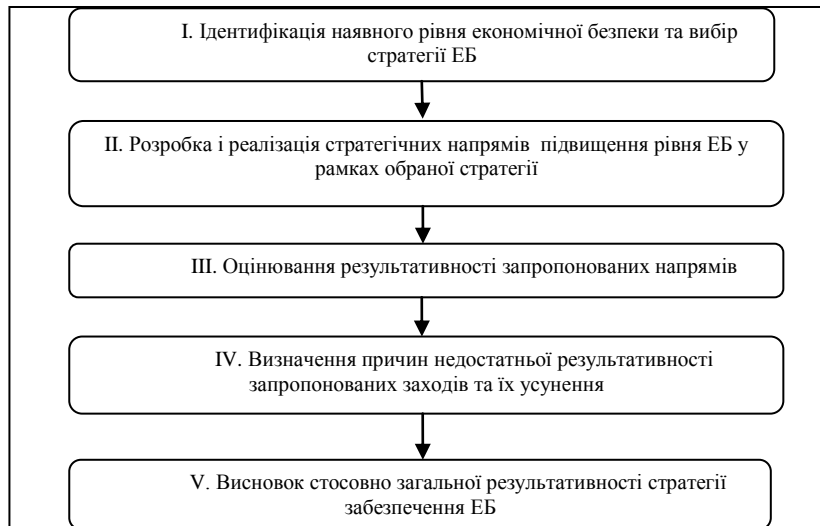

Рис.1. Етапи оцінювання результативності стратегії забезпечення економічної безпеки

Пропонуються наступні стратегічні напрями підвищення рівня економічної безпеки у рамках стратегій, що відображають специфіку діяльності енергетичних підприємств та надають можливість підвищити якість управлінських рішень (Табл.1.).

Конкретна оцінка результативності стратегічних напрямів підвищення рівня економічної безпеки енергетичного підприємства здійснюється з використанням таких показників:

- витрати на реалізацію напрямку;
- нормативні показники;
- фактичні показники;
- результативність напрямку.

Досягнення запланованої результативності стратегії забезпечення економічної безпеки енергетичних підприємств переважно залежить від попереднього планування напрямів підвищення рівня економічної безпеки, правильності побудови фінансово-господарських процесів, здатності акумулювати необхідні ресурси та приймати вчасні управлінські рішення щодо вибору стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства. Витрати на реалізацію стратегічних напрямів підвищення рівня економічної безпеки підприємства у рамках стратегії носять диференційований характер для енергетичних підприємств, що пов'язується з різними можливостями, встановленою потужністю, впливом зовнішнього середовища, нестабільністю соціально-політичної та воєнної ситуації в країні.

Результативність стратегії забезпечення економічної безпеки оцінюється шляхом порівняння фактичної та нормативної результативності запропонованих стратегічних напрямів підвищення рівня економічної безпеки. Розрахунок результативності здійснюється за допомогою одного з методів детермінованої комплексної оцінки, а саме за допомогою методу відстаней. Метод відстаней полягає у визначенні близькості фактичних значень до значень-еталонів, у нашому випадку еталоном є нормативна результативність запропонованих заходів. Розрахунок результативності P_j кожного напрямку проводиться за формулою евклідової відстані від точки еталону до конкретних значень показників:

$$P_j = \sqrt{\sum_{i=1}^n k_j \left(1 - \frac{x_{ij}}{x_{im+1}}\right)^2}; j = \overline{1, m}, \quad (1)$$

де, x_{im+1} – еталонне значення показника;

k_j – коефіцієнт значущості.

Стратегічні напрями підвищення рівня економічної безпеки
у рамках стратегій енергетичних підприємств (розроблено автором)

Стратегія	Рівень економічної безпеки	Стратегічні напрями підвищення рівня економічної безпеки
Стратегія зростання	<i>Економічна безпека</i> $0,95 \leq P \leq 1$	<ul style="list-style-type: none"> - Впровадження нового обладнання, інновацій, що надають можливість знизити собівартість виробництва електроенергії; - Реконструкція енергоблоків, модернізація виробництва; - Поглинання чи придбання контрольного пакета акцій інших підприємств; - Формування власної моделі оплати праці, розроблення умов і правил преміювання; - Посилений контроль фінансово-господарської діяльності; - Оптимізація витрат на управління підприємством.
Вибірково-посилювальна стратегія	<i>Нормальний</i> $0,75 \leq P < 0,95$	<ul style="list-style-type: none"> - Підвищення обсягів виробництва та продажу електроенергії; - Підвищення продуктивності обладнання, використання прогресивних видів матеріалів та вдосконалення технології; - Максимальне використання встановлених потужностей; - Збільшення власного капіталу (статутного фонду) за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства; - Диференціація заробітної платні залежно від трудового внеску працівника; - Залучення нових постачальників ресурсів на більш вигідних для підприємства умовах.
Прийнятлива стратегія	<i>Передкризовий</i> $0,5 \leq P < 0,75$	<ul style="list-style-type: none"> - Покращення значень фінансово-господарської діяльності; - Адаптація до умов зовнішнього середовища; - Скорочення витрат підприємства; - Направлення максимальної частини нерозподіленого прибутку на впровадження інновацій у виробничій процес та розвиток підприємства; - Залучення інвестицій під низькі відсотки, залучення іноземних інвесторів, міжнародних організацій; - Запровадженні нової технології та конструкцій зусиллями працівників підприємства, коли підприємство додатково отримує економічний ефект від зниження собівартості виробництва, а заощаджені кошти використовуються для збільшення фонду оплати праці та преміювання працівників.
Трансформаційна стратегія	<i>Кризовий</i> $0,25 \leq P < 0,5$	<ul style="list-style-type: none"> - Оптимізація витрат на утримання та експлуатацію обладнання, цехових витрат; - Переоцінка основних засобів та незавершеного будівництва, у результаті чого відбувається приріст вартості майна (додатковий капітал); - Регулярна індексація заробітної платні з урахуванням інфляції; - Диверсифікація постачальників сировини; - Покриття позик; - Перегляд системи фінансового управління.
Комплексно-убезпечувальна стратегія	<i>Небезпечний</i> $0 \leq P < 0,25$	<ul style="list-style-type: none"> - Формування нової стратегії забезпечення економічної безпеки; - Підтримання платоспроможності; - Перегляд системи фінансового управління; - Покриття боргів; - Скорочення витрат на сировину, паливо для технологічних цілей, диверсифікація джерел сировини; - Збільшення обсягів продажу електроенергії з метою збільшення прибутку; - Оптимізація дивідендної політики, здавання в оренду приміщень та потужностей; - Скорочення чисельності працюючих, скорочення фонду оплати праці.

Інтерпретація оцінок результативності стратегії забезпечення економічної безпеки енергетичного підприємства проводиться за шкалою значущості Харрінгтона (табл. 2.)

Інтерпретація оцінок результативності стратегії забезпечення економічної безпеки енергетичного підприємства

Назва градації	Числові інтервали	Інтерпретація оцінок
Дуже висока	1,0-0,8	Стратегія є результативною, але може виникнути потреба у розробленні превентивних заходів, окрім випадку $P=1$
Висока	0,8-0,63	В цілому стратегія є результативною, але існує потреба у розробленні та впровадженні незначних коригуючих заходів
Середня	0,63-0,37	Функціонування стратегії потребує розроблення та впровадження жорстких підтримуючих та превентивних заходів
Низька	0,37-0,2	Стратегія є не результативною, потребує розроблення та впровадження жорстких підтримуючих та превентивних заходів
Дуже низька	0,2-0,0	Стратегія є не результативною, не досягнуто жодної поставленої цілі, якщо $P=0$, то існує потреба у розробленні нової стратегії забезпечення економічної безпеки

На основі методу відстаней відбувається аналіз очікуваної результативності напрямів підвищення рівня економічної безпеки у межах стратегії забезпечення економічної безпеки. Розрахунки мають ґрунтуватися на основі показників поточного стану енергетичних підприємств та даних звітності по операційним, адміністративним та іншим витратам. За рекомендаціями витрати на забезпечення економічної безпеки підприємства не повинні перевищувати 25% від усіх статей витрат. У якості нормативних значень результативності виступають порогові значення показників вищого рівня економічної безпеки, досягнення якого слугуватиме підтвердженням результативності стратегії. Фактична результативність напряму та рівень економічної безпеки енергетичних підприємств, який очікується під впливом реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки, розраховується за допомогою рівняння множинної лінійної регресії. Рахується, що досягнення вищого рівня економічної безпеки означає 100% результативності стратегії.

Висновки. Запропонований у статті підхід до оцінювання результативності стратегії забезпечення економічної безпеки енергетичних підприємств по витратам на стратегічні напрями, на відміну від існуючих, дозволяє аналітично визначити показники - індикатори та кількісно визначити їх динаміку із використанням об'єктивної інформації фінансової звітності підприємств. Оцінювання результативності стратегії забезпечення економічної безпеки підприємств надає можливість приймати правильні управлінські рішення про доцільність впровадження і реалізації стратегії та її коригувань.

Список використаних джерел:

1. Олексюк О. І. Результативність діяльності підприємства. - Дис...докт.екон.наук. : 08.00.04. / Олексій Іванович Олексюк - ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", К.: 2009. - 410 с.
2. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] / О.М. Ляшенко. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.

Рецензент д.е.н., професор Гавриш О.А.

УДК 658.168.3+336.018

Яцюк О.С.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ТА ФІНАНСУВАННЯ САНАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕОРІЇ ОБМЕЖЕНЬ

В статті виявлена наявність перед керівниками санованих підприємств дилеми щодо фінансового забезпечення санації з залученням інвесторів та загрозою втрати контролю над бізнесом або орієнтації на залучення виключно внутрішніх ресурсів для збереження контролю над бізнесом, проте з нижчими шансами на успіх. Використовуючи підходи теорії обмежень, побудовано грозову хмару, проведено перевірку усіх виявлених суперечностей та здійснено підбір ін'єкцій, спрямованих на їх усунення.

Ключові слова: санація, фінансове забезпечення санації, теорія обмежень, конфлікт інтересів.

Yatzyuk O.

INNOVATIVE APPROACHES TO REALIZATION AND FINANCING THE ENTERPRISE SANATION USING THE THEORY OF CONSTRAINTS

The presence of the dilemma before the top managers of enterprises, which need sanaton, regarding financial support of the sanation involving investors and the threat of losing control of the business or focus on attracting only the internal resources to maintain the control over the business, but with a lower chance of success is defined in the article. Using approaches of the theory of constraints, the Evaporating Cloud was built, all detected contradictions were tested and the Injections, aimed at their elimination, were selected.

Keywords: sanation, financial support of sanation, theory of constraints, conflict of interest.

Яцюк О.С.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОВЕДЕНИЮ И ФИНАНСИРОВАНИЮ САНАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕОРИИ ОГРАНИЧЕНИЙ

В статье выявлено наличие перед руководителями санированных предприятий дилеммы относительно финансового обеспечения санации с привлечением инвесторов и угрозой потери контроля над бизнесом или ориентации на привлечение исключительно внутренних ресурсов для сохранения контроля над бизнесом, однако, с более низкими шансами на успех. Используя подходы теории ограничений, построена грозовая туча, проведена проверка всех выявленных противоречий и осуществлен подбор инъекций, направленных на их устранение.

Ключевые слова: санация, финансовое обеспечение санации, теория ограничений, конфликт интересов.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В процесі аналізу діяльності машинобудівних підприємств Івано-Франківської області, які перебувають в процедурі санації або мають незадовільні фінансові показники [1-3], була виявлена дилема, перед якою опиняються їх керівники. Так, практично усі керівники говорять про необхідність залучення інвестора і декларують цілковиту готовність до передачі важелів правління тим, хто має реальне бажання та можливості оздоровити підприємство. Проте реальність дещо інша: при появі інвесторів та виникненні можливостей для залучення зовнішніх ресурсів фінансового забезпечення санації, часто керівники створюють перешкоди для інвестування у підприємство, боячись втратити контроль і посаду керівника.

За роки перебування підприємств в кризовому стані їх керівники для себе особисто знайшли непоганий вихід – здають частину виробничих площ чи потужностей в оренду різним підприємницьким структурам, отримуючи відповідний дохід. Часто такі підприємства практично не здійснюють виробничої діяльності, зрідка викликаючи нечисленних працівників із відпусток для виконання замовлень, яких, проте стає все

менше. В той же час, отриманих доходів від оренди є достатньо для виплати заробітної плати бухгалтерам, охоронцям та, власне, керівництву.

В аналізованій ситуації ціною збереження посади директора є неефективне використання активів підприємства, скорочення персоналу, втрата ринків збуту та ін. Керівники підприємств, які перебувають в процедурі санації, обґрунтовують такі свої дії наявністю потенційних можливостей для фінансового оздоровлення підприємства виключно з використанням внутрішніх ресурсів, а невдачі пояснюють несприятливими зовнішніми факторами.

Хоча викладена вище ситуація можлива тільки у випадках, коли відсутній власник, зацікавлений в результативній роботі підприємства та спроможний приймати ефективні рішення, проте вона не є рідкісною в реаліях України, коли в процесі акціонування власність була надмірно розпорошена між сотнями дрібних акціонерів [4].

Очевидно, перебування підприємства в стані перманентної кризи не може тривати надто довго і без прийняття та реалізації адекватних управлінських рішень призведе до ліквідації господарюючого суб'єкта. Це ставить керівників перед дилемою, яку можна сформулювати таким чином: фінансове забезпечення санації зі залученням внутрішніх фінансових ресурсів, що вимагає ігнорування інвесторів, проте забезпечує збереження контролю над бізнесом або фінансове забезпечення санації зі залученням зовнішніх фінансових ресурсів, що передбачає залучення інвесторів і несе загрозу втрати контролю над бізнесом. Вирішити вказану дилему пропонується із використанням теорії обмежень.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питанням проведення та фінансування санаційних заходів на підприємстві присвячені дослідження відомих вітчизняних та зарубіжних вчених: Б. Бекенферде, А. З. Бобилевої, М. Бьомле, М. Гелінга, М. О. Данилюка, В. С. Кивачука, Л. О. Лігоненко, І. В. Перезової, А. М. Поддєрьогіна, Дж. Помикала, О. О. Терещенка та інших.

Питання застосування теорії обмежень для вирішення практичних проблем функціонування підприємств досліджувалися в працях як зарубіжних вчених (Е. М. Голдрата, У. Детмера, О. Коуэна, інших), так і вітчизняних (О. О. Андросенко, С. Гвоздьова, В. Є. Козака, Ю. Плієвої, О. В. Фоміної, О. Федурко, Л. О. Штанько та інших).

В той же час, проблеми використання теорії обмежень для вибору способів проведення і джерел фінансування санації підприємства, а також узгодження конфлікту інтересів, що виникає при цьому, досі належним чином не були досліджені.

Цілі статті. Метою даного дослідження є вироблення з використанням теорії обмежень інноваційних підходів до проведення та фінансування санації підприємства, спрямованих на узгодження конфлікту інтересів, що виникає при цьому.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Теорія обмежень (Theory of Constraints, TOC) – це методологія менеджменту, розроблена в 1980-их роках ХХ століття Еліяху Голдраттом (Eliyahu Moshe Goldratt), в основі якої лежить знаходження та управління ключовим обмеженням системи, що визначає успіх і ефективність всієї системи загалом [5-12; 13, с. 13; 14, с. 71].

Варто зазначити, що теорія обмежень оперує рядом термінів, причому їх значення чітко визначені, а різноманітність або розмитість тлумачень не допускається. Окремі терміни є нововведеннями ТОС в області управління (наприклад, обмеження або ін'єкція), інші – існуючі в управлінській чи побутовій лексиці слова і терміни, але наповнені теорією обмежень новим значенням (наприклад, грозова хмара). ТОС дуже послідовна і строга у використанні своєї термінології, – розібратися з тим, що собою являє дана теорія як концептуально, так і в області рішень, не розібравшись зі значенням термінів і суттю концепцій, неможливо [8, с. 251].

Наведемо значення усіх термінів, необхідних для досягнення цілей даного дослідження. Так, хмара або грозова хмара (Cloud або Evaporating Cloud) являє собою центральний інструмент розумового процесу для розуміння проблеми і розробки рішення, логічну діаграму, що представляє проблему як конфлікт двох взаємовиключних дій (D і D') з визначенням потреб (B і C), які викликають ці дії, і спільною метою А, що досягається за рахунок задоволення потреб B і C (рис. 1).

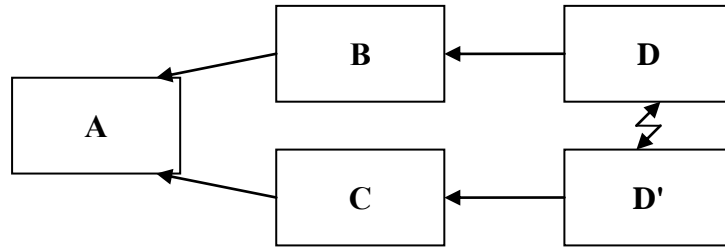

Рис. 1. Грозова хмара [8, с. 305]

Існують дві необхідні умови побудови грозової хмари:

- 1) D і D' повинні бути в прямому конфлікті;
- 2) і B, і C повинні бути під загрозою дії, що знаходиться від них по діагоналі справа. Якщо в процесі перевірки виявлено, що D не ставить під загрозу C, або D' не ставить під загрозу B, або D і D' не перебувають в прямому конфлікті, то отримана діаграма не є грозовою хмарою і потребує доопрацювання [8, с. 305-306].

Також при побудові грозової хмари необхідно перевірити так звану суперечність “не E”, тобто можливо хибне припущення, що не існує інших способів досягнення мети А, крім задоволення потреб B і C [8, с. 173].

Ще один важливий термін ТОС – ін’єкція, що являє собою нову характеристику системи або нову управлінську процедуру, що відрізняється від тієї, яка викликала конфлікт або дилему, і усуває їх. Таким чином, ін’єкція відіграє особливу роль при розробці і впровадженні ТОС рішення [8, с. 257].

Використовуючи грозову хмару, наведену вище дилему можна представити у графічному вигляді (рис. 2).

Рис. 2. Грозова хмара, орієнтована на узгодження конфлікту інтересів, який виникає при проведенні та фінансуванні санації підприємства*

*Розроблено автором

Перевіримо розроблену грозову хмару відповідно до умов її побудови, поставимо під сумнів суперечності між D' і B, D і C, D і D', а також перевіримо суперечність “не E”. Для кожної суперечності запропонуємо ін’єкції, спрямовані на її розв’язання.

- 1) D' – B. В даній ситуації маємо можливо хибне припущення про те, що залучення зовнішніх фінансових ресурсів призводить до втрати контролю над бізнесом. Спростуванням цього припущення (напрямоком вирішення) є твердження, що залучення

зовнішніх фінансових ресурсів може поєднуватися зі збереженням контролю над підприємством.

Запропонуємо ін'єкції, які б могли реалізувати запропоноване спростування на практиці. Однією із таких ін'єкцій може слугувати запровадження новаторської організації бізнесу з точки зору структури власності. Наприклад, договірна структура права власності, характерна для нового покоління американських стартапів (Uber, Airbnb, NMRKT), передбачає, що інвестори, засновники, менеджери і працівники володіють компанією не через акції, а через частки, визначені скрупульозно прописаними контрактами [15]. Цими ж контрактами можна визначити зміни у частках при настанні певної події чи досягненні певного результату. Стосовно ж вітчизняних санованих підприємств, то в угодах між власниками та інвесторами можна прописати умови викупу власниками своїх часток після успішного завершення процедури фінансового оздоровлення.

Альтернативною ін'єкцією є отримання санаційних чи банківських кредитів. Так, отримання санаційних кредитів є одним із важливих способів збільшення грошових надходжень підприємства, яке перебуває в процесі фінансового оздоровлення. Використання їх супроводжується надходженнями грошових коштів та, відповідно, ростом платоспроможності й ліквідності підприємства-боржника, проте при цьому знижується рівень його фінансової незалежності та погіршується структура капіталу. Вчені М. Бьомле (Швейцарія) [16, с. 598], Р. К. Гроз'єан (Німеччина) [17, с. 181-183.], О. О. Терещенко (Україна) [18, с. 198-199] детально розглянули в своїх працях проблеми, які виникають при використанні банківських санаційних кредитів та можливі шляхи їх вирішення, що усуває необхідність зосереджуватися детально на розгляданому питанні в даній роботі. Автор цілком розділяє думку О.О. Терещенка про доцільність стимулювання зі сторони підприємства-боржника кредиторів щодо прийняття рішення на користь санації як шляхом пропонування їм прийняттого розміру винагороди (процентної ставки), надання повноцінного кредитного забезпечення, створення необхідних умов для всестороннього контролю за ходом виконання плану санації, так і через дії, спрямовані на зменшення дефіциту інформаційного забезпечення та узгодження конфлікту інтересів між різними групами кредиторів [18, с. 210].

Запропоновані ін'єкції свідчать про реальність розв'язання суперечності між D' та B.

2) D – C. В даній ситуації можливо хибне припущення наступне: фінансове забезпечення санації за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів неможливо поєднати зі залученням інвестора. Тоді спростуванням є твердження, що фінансове забезпечення санації за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів можна поєднати зі залученням інвестора.

В якості ін'єкції можна запропонувати керівництву підприємства, що перебуває в кризовому стані, розпочати розробку та реалізацію планів щодо мобілізації внутрішніх джерел фінансування санації підприємства ще до приходу інвестора. Тоді після приходу інвестора можна буде продемонструвати наявні чи очікувані результати від реалізації програми фінансового забезпечення санації зі залученням внутрішніх фінансових ресурсів, чим переконати його у доцільності продовження реалізації вказаної програми. Відповідно, успішне застосування даної ін'єкції усуває суперечність між D та C.

3) D – D'. Можливо хибним припущенням в цьому випадку є неможливість фінансувати санаційні заходи, одночасно залучаючи внутрішні та зовнішні фінансові ресурси. Спростуванням слугуватиме потенційна можливість фінансувати санаційні заходи одночасно зі залученням внутрішніх та зовнішніх фінансових ресурсів.

Ін'єкцією в цій ситуації є застосування принципу "primat des handelns" (концепції швидких санаційних дій) [19; 20, с. 23] щодо використання внутрішніх джерел та поміркованих (виважених) дій [21, с. 88] щодо залучення зовнішніх джерел

фінансування санації підприємства. Така ін'єкція дозволить, по-перше, без зволікання розпочати реалізацію санаційних заходів в тій їх частині, яка може бути профінансована за рахунок внутрішніх джерел і, по-друге, максимально зменшити ризик неефективного використання зовнішніх джерел фінансування санації.

Також слід зазначити, що санаційні заходи стратегічного характеру (наприклад, переорієнтація підприємства на нові види продукції, вихід на нові ринки збуту тощо) не тільки можливо, але часто і доцільно фінансувати одночасно зі залученням внутрішніх та зовнішніх фінансових ресурсів. Наведені твердження засвідчують реальність усунення суперечності між D та D'.

4) “не E”. Можливо хибне припущення при цьому таке: не існує інших ринкових методів, які б призводили до успішної санації підприємства без залучення внутрішніх чи зовнішніх джерел фінансування. Спростування: існують інші методи, які призводять до успішної санації підприємства без залучення внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування.

Ін'єкціями в аналізованій ситуації можуть бути санаційні заходи, не пов'язані безпосередньо із надходженням фінансових ресурсів з будь-яких джерел. До таких заходів можна віднести: 1) мобілізацію прихованих резервів шляхом індексації балансової вартості майнових об'єктів, в результаті чого зростає величина статей балансу “Статутний капітал” чи “Додатковий капітал” та підвищується конкурентоспроможність підприємства [22, с. 179]; 2) виявлення резервів скорочення потреби в фінансових ресурсах (шляхом прискорення оборотності оборотних коштів, оптимізації структури та обсягів запасів, зниження витрат чи інвестиційних виплат, вдосконалення управління дебіторською заборгованістю тощо).

Як бачимо, існують альтернативні шляхи досягнення успішної санації підприємства, які не передбачають фактичного надходження фінансових ресурсів із внутрішніх чи зовнішніх джерел.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави говорити про наявність перед керівниками підприємств, які потребують застосування оздоровчих заходів, наступної дилеми: фінансове забезпечення санації зі залученням інвесторів та загрозою втрати контролю над бізнесом або орієнтація на залучення виключно внутрішніх фінансових ресурсів, що зберігає контроль над бізнесом, проте забезпечує нижчі шанси на успіх.

Для розв'язання вказаної дилеми були застосовані окремі елементи і підходи теорії обмежень, зокрема побудована грозова хмара, проведено перевірку усіх виявлених суперечностей та здійснено підбір ін'єкцій, спрямованих на їх усунення. До таких ін'єкцій віднесено:

- 1) визначення умов викупу власниками своїх часток у інвесторів при умові успішного завершення процедури фінансового оздоровлення;
- 2) отримання санаційних чи банківських кредитів;
- 3) розробка та реалізація планів щодо мобілізації внутрішніх джерел фінансування санації підприємства до приходу інвестора;
- 4) застосування концепції швидких санаційних дій щодо використання внутрішніх джерел та виважених дій щодо залучення зовнішніх джерел фінансування санації;
- 5) мобілізація прихованих резервів шляхом індексації балансової вартості майнових об'єктів;
- 6) виявлення резервів скорочення потреби в фінансових ресурсах.

Слід зазначити, що наявність однієї чи кількох ін'єкцій для розв'язання кожної суперечності засвідчило реальність вирішення аналізованої дилеми.

Список використаних джерел:

1. Яцюк О. С. Експрес-аналіз фінансового стану підприємства як засіб виявлення “вузьких місць” в його діяльності / О. С. Яцюк // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (серія “Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості”). Вип. 1 (11). – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ. – 2015. – С. 142-148.

2. Яцюк О. С. Аналіз результатів діяльності та оцінка перспектив розвитку машинобудівних підприємств Івано-Франківської області / О. С. Яцюк // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. – Львів: Видавництво Національного університету „Львівська політехніка”, 2007. – №576. – С. 348-354.
3. Яцюк О. С. Диагностика состояния машиностроительного предприятия при составлении плана санации / О. С. Яцюк // Актуальные проблемы экономики и управления на предприятиях машиностроения, нефтяной и газовой промышленности в условиях инновационно-ориентированной экономики: Материалы V международной научно-практической конференции (г. Пермь, 28 апреля 2015 г.). – Пермь: Издательство ПНИПУ, 2015. – С. 205-214.
4. Яцюк О. С. Напрями вдосконалення організаційної структури акціонерних товариств, що перебувають в кризовому стані / О. С. Яцюк // Облік, економіка, менеджмент: наукові нотатки / Міжнародний збірник наукових праць. Випуск 1 (5). Частина 2 / відпов. ред. І.Б. Садовська. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2015. – С. 588-596.
5. Goldratt E. M. Cost Accounting: The Number One Enemy of Productivity / E. M. Goldratt // International Conference Proceedings, American Production and Inventory Control Society. 1983. – 446 p.
6. Goldratt E. M. From Cost World to Throughput World / E. M. Goldratt // Advances in Management Accounting. – 1992. – P. 35-53.
7. Голдрат Элияху М. Цель. Процесс непрерывного совершенствования / Элияху М. Голдрат, Джефф Кокс. – Минск: Попурри, 2004. – 556 с.
8. Коуэн О. Основы Теории Ограничений / О. Коуэн, Е. Федурко. – Таллин: TOC Strategic Solutions, 2012. – 332 с.
9. Детмер У. Теория ограничений Голдратта. Системный подход к непрерывному совершенствованию / Уильям Детмер. – М.: «Альпина Паблишер», 2010. – 448 с.
10. Михайлишин Н. П. ТОС – теория, що ламає стереотипи / Н. П. Михайлишин, Н. Г. Мельник // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 4. – С. 81-83.
11. Гвоздев С. Хищник из прошлого века / Сергей Гвоздев [Электронный ресурс] // Офіційний сайт журналу “&СТРАТЕГИИ”. – 01.08.2005. – Режим доступу: <http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?Id=504>.
12. Плиева Ю. Смена парадигмы / Юлия Плиева [Электронный ресурс] // Офіційний сайт компанії “Apple Consulting”. – 12.2015. – Режим доступу: <http://applecons.com.ua/info/materials/218/>
13. Андросенко О. О. Теория обмежень як один з основних інструментів управлінського обліку на підприємствах кондитерської галузі / О. О. Андросенко // Проблеми і перспективи розвитку обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємствами в умовах євроінтеграції : зб. наук. праць. Серія: Економіка. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – Вип. 232, Т. XIII. – С. 12–20.
14. Яцюк О. С. Теория обмежень: основні постулати та перспективи застосування / О. С. Яцюк // Сучасні економічні системи: стан та перспективи: тези доп. VI Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф., 14-15 травня 2015 р. – Хмельницький : ХКТЕІ, 2015. – С. 71-72.
15. Reinventing the deal. America’s startups are changing what it means to own a company [Електронний ресурс] // The Economist. – Oct 24th 2015 (From the print edition). – Режим доступу: <http://www.economist.com/news/briefing/21676760-americas-startups-are-changing-what-it-means-own-company-reinventing-deal>
16. Voemle Max. Unternehmensfinanzierung: Instrumente, Markte, Formen, Anlasse. – 12 Aufl. Verlag SKV Zurich, 1998.
17. Гроз’єан, Рене Клаус. Як працювати з банком: Успіх роботи з банком – кредити, грошові вклади, платіжки або перекази / Р. К. Гроз’єан. – Пер. з нім. – К.: Основи, 1998. – 343 с.
18. Терещенко О. О. Антикризисное фінансове управління на підприємстві: Монографія / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.
19. Peters, Thomas J. Auf der Suche nach Spitzenleistungen. Was man von den bestgeführten US-Unternehmen lernen kann (Redline Wirtschaft bei Verlag Moderne Industrie) / Thomas J. Peters, Robert H. Waterman. – 2003. – 395 p.
20. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навч. посібник / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2000 – 412 с.
21. Перезовова І. В. Системний підхід до проведення фінансової санації підприємствами в умовах глобальної кризи економіки України / І. В. Перезовова; І. З. Савчин // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. Вип. 6. Т. 1 / за ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 84-89.
22. Терещенко О. О. Антикризисное фінансове управління на підприємстві: Монографія / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.

Рецензент д.е.н., професор Дзьоба О.Г.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.14.352

Дорош В.Ю., к.е.н, доцент

Луцький національний технічний університет

ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС РЕГУЛЮВАННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

У публікації підлягають розгляду питання щодо особливостей формування поняття «міжбюджетні відносини». Розглянуто основні аспекти регулювання міжбюджетних відносин. Подано авторське визначення дефініції «міжбюджетні відносини».

Ключові слова: місцеві бюджети, міжбюджетні відносини, регулювання міжбюджетних відносин, децентралізація, субсидіарність

Dorosh V.

THEORETICAL BASIS OF REGULATION OF INTERBUDGETARY RELATIONS

The publication shall be considering the characteristics of the formation of the concept of «intergovernmental relations». The main aspects of the regulation of intergovernmental relations. Posted copyright determine the definition of "intergovernmental relations".

Keywords: local budgets, intergovernmental relations, regulation of intergovernmental relations, decentralization, subsidiarity

Дорош В.Ю.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ БАЗИС РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В публикации подлежат рассмотрению вопросы об особенностях формирования понятия «межбюджетные отношения». Рассмотрены основные аспекты регулирования межбюджетных отношений. Представлено авторское определение дефиниции «межбюджетные отношения».

Ключевые слова: местные бюджеты, межбюджетные отношения, регулирование межбюджетных отношений, децентрализация, субсидиарность.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Зміна соціально-економічних формацій – це тривалий, важливий та багатогранний процес, який є невід'ємною частиною становлення сучасної світової економічної системи. Її характерною рисою є регулювання різнобічних аспектів суспільного життя, у тому числі і сфери міжбюджетних відносин.

Розуміння суті власного бюджетного потенціалу територіально-адміністративних одиниць допоможе ідентифікувати напрями розвитку територій і виробити оптимальну стратегію їх досягнення. Виходячи з цього, досить важливим є дослідження формування власного бюджетного потенціалу регіону, що тісно пов'язаний з соціально-економічним розвитком. Зауважимо, що від того, на скільки забезпечені місцеві бюджети власними коштами, залежить дієвість і результативність територіальної влади.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичні й методологічні питання формування місцевих бюджетів та вдосконалення міжбюджетних відносин досліджено в наукових працях таких вітчизняних вчених як О.Д. Василик, В.М. Федосов, В.М. Опарін, М.А. Гапонюк, В.П. Яцюта, А.Є. Буряченко та ін. Серед ваговимих наукових досліджень зарубіжних вчених з питань регулювання міжбюджетних відносин та розробки і проведення політики у сфері місцевих фінансів

можна назвати праці О. Богачової, Дж. Б'юкенена, Р. Белома, С. Бейлі, А. Вагнера, Л. Дробозіної, У. Еванса, К. Ерроу, А. Ігудіна, Дж.М. Кейнса, В. Лебедева, Е. Ліндала, К. Лайкама, Дж. Мейнором, П.Мальцева, І. Озерова, Дж. Оунсова, Г. Поляка, В. Панскова, А.В. Парето, А. Пігу, Ш. Планкарта, М. Порша, Д. Рікардо, В. Родіонової, П. Самуельсона, А. Сміта, М. Сперанського. Однак, незважаючи на низку проведених досліджень, тема формування місцевих бюджетів та вдосконалення міжбюджетних відносин залишається актуальною.

Цілі статті. Розкриття сутності міжбюджетних відносин, представлення авторського бачення досліджуваної дефініції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розширення господарської самостійності регіонів у ході трансформації вимагає новаторського підходу до проблематики взаємовідносин між центральним і місцевими бюджетами, правильної оцінки потреб останніх в державному фінансуванні і формах його здійснення. Проблеми процесу становлення фінансової незалежності місцевих органів влади в Україні вимагають приділення особливої уваги до зростаючої залежності місцевих бюджетів від трансферного фінансування.

Проведене дослідження сучасних наукових підходів до визначення категорії «міжбюджетні відносини» (табл.1) свідчить про те, що дане поняття як економічна категорія є багатоаспектним і трактується вченими по-різному.

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення поняття «міжбюджетні відносини»

Систематизовано автором

Автор	Трактування поняття «міжбюджетні відносини»
Бюджетний кодекс	Це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та Законами України
Бак Н.А. [1, С. 78-82]	Зв'язки, які виникають між різними територіальними громадами, їхніми об'єднаннями і суспільством загалом в особі управлінських органів у процесі використання обмежених бюджетних ресурсів, а також в організації, розподілі та реалізації внутрішніх щодо бюджетної системи потоків коштів
Бандурка О.М., Гетьманець О.П. [2, С. 109]	Децентралізовані зв'язки рівноправних, незалежних суб'єктів бюджетних відносин, діяльність яких, згідно з нормами бюджетного права, регулюється спеціальними методами, що розмежовують повноваження щодо надання споживачам гарантованих бюджетами соціальних послуг
Лилик О.Я. [3, С. 30-35]	Основний елемент відносин між органами державної влади та органами місцевого самоврядування в унітарних державах. У федеративних державах основний елемент відносин між органами влади федерації та суб'єктами федерації, а також між органами влади суб'єктів федерації й органами місцевого самоврядування
Опарін В.М. Малько В.І. Кондратюк С.Я. [4, С. 17]	Внутрішні бюджетні потоки, які відображають перерозподіл доходів і видатків між бюджетами
Корнієнко А.І. [5, С. 30-38]	Механізм передачі повноважень щодо використання ресурсів від бюджетів одного рівня до бюджетів іншого рівня
Лайкам К. [6, С. 139]	Відносини, які включають: поділ і правове закріплення між диференційованими рівнями відповідальності за виконання окремих соціальних і економічних функцій; визначення величини видатків, що забезпечують виконання повноважень, закріплених за кожним рівнем бюджетної системи; встановлення і правове закріплення джерел доходів бюджетів усіх рівнів; усі форми підтримки регіонів
Каун О.Б. [7, С. 31-38]	Відносини, які повинні будуватися на партнерських і взаємовідповідальних основах з обов'язковою умовою розподілу всіх повноважень між різними рівнями влади
Селюков А.Д. [8, С. 121-122]	Відносини, що складаються між певними публічно-територіальними утвореннями, тому як насправді органи влади певних ланок вступають до правовідносин міжбюджетного характеру невід свого імені, а від імені тих публічно-територіальних утворень, які вони представляють

продовження таблиці 1

1	2
Чеберяко О.В. [9, С. 78-82]	Ключова складова бюджетного процесу, важливий інструмент удосконалення фінансових відносин між центральними і місцевими органами влади, дієвий чинник економічного та політичного розвитку

Виходячи з проведеного дослідження, «міжбюджетні відносини», на нашу думку, являють собою, з одного боку, стосунки між різними рівнями влади з приводу розмежування повноважень, а з іншого – стосовно перерозподілу фінансових ресурсів між різними рівнями бюджетної системи.

Відмітимо той факт, що організація регулювання міжбюджетних відносин напряму залежить від обраної моделі державного устрою. Високий рівень централізації у невідривному зв'язку з незначним переліком прав і обов'язків органів місцевого самоврядування та значною фінансовою допомогою із центрального бюджету притаманні унітарним державам [10, С. 37].

Механізм міжбюджетних відносин є певною системою принципів, інструментів та методів управління господарськими зв'язками, в які вступають суб'єкти цих відносин. Ефективність міжбюджетних відносин та фінансова незалежність мають стати основним орієнтиром на шляху до децентралізації владних повноважень усіх рівнів.

Важливо вказати на те, що головна ознака фінансової незалежності – це володіння і самостійне розпорядження фінансовими ресурсами, розмір яких відповідає функціям і завданням, що покладаються на органи місцевого самоврядування. Такі фінансові ресурси необхідні для реалізації намічених цілей і програм економічного і соціального розвитку території у відповідності з обраними пріоритетами.

Основні аспекти регулювання міжбюджетних відносин можна систематизувати (табл. 2).

Об'єктивна основа процесу регулювання міжбюджетних відносин обумовлена низкою обставин. Перша з них пов'язана з входженням України до європейської спільноти. На нинішньому етапі політико-економічного розвитку України, а саме визнання її країною з ринковою економікою та здійснення кроків в напрямі європейської інтеграції, питання, що стосуються розподілу частини виробленого валового внутрішнього продукту між адміністративно-територіальними одиницями, мають винятково важливе значення для кожного суб'єкта господарської діяльності і взагалі для кожного громадянина нашої держави, оскільки обсяги і якість реалізованих суспільних благ та послуг напряму впливають на рівень добробуту кожного з нас. По-друге, створення ефективного механізму функціонування багаторівневої бюджетної системи, яка є найважливішим і безумовно невід'ємним елементом будь-якої фінансово-економічної системи, що базується на ринкових засадах. Цілком природним є той факт, що система відносин між бюджетами повинна забезпечувати здатність органів місцевого самоврядування виконувати свою основну функцію – забезпечувати населення підконтрольної території суспільними благами та послугами в обсязі, необхідному для відтворення та визначеному загальнодержавними стандартами.

Політичний

Мінімізація втручання держави в бюджетний процес регіонів через розвиток місцевого самоврядування як одного з елементів демократичних перетворень

- Фактична відсутність самоврядування, оскільки виконавчі структури на місцях призначаються центром, а представницькі органи влади як правило виконують директивні функції

Економічний

Важливим чинником стабілізації економічної ситуації в країні має стати ефективне формування місцевих фінансів

- Нестабільність дохідної бази місцевих унеможлиблює стабільність фінансово-економічної ситуації в країні

Соціальний

Дотримання інтересів членів територіальних громад та їх об'єднань, беручи до уваги цілі уряду (підвищення рівня добробуту та соціальної захищеності громадян)

- У розвинутих країнах саме територіальні громади, які спираються на власні фінанси, є стабілізатором соціально-політичного ладу

Правовий

Чітке законодавче розмежування видаткових повноважень між різними рівнями управління

- Відсутність системи оцінок потреби бюджетних видатків на регіональному рівні створює протиріччя між різними владними рівнями при обговоренні бюджетних проблем

Науковий

Обмін науковим досвідом. Державна підтримка і заохочення наукових досліджень з питань регулювання міжбюджетних відносин

- Перенесення знайдених іншими країнами наукових рішень у вітчизняні умови може дати негативні наслідки

Загальний

Вищенаведені позитивні зрушення дають можливість наближення України до груп розвинутих країн

- Ускладнення координації дій уряду для досягнення макроекономічних цілей і забезпечення балансу фінансових можливостей у державі

Розроблено автором

Рис. 1. Пріоритетні аспекти регулювання міжбюджетних відносин

По-третє, назріла гостра потреба в реформуванні міжбюджетних відносин в Україні. Органи державної влади, при впровадженні тих чи інших моделей міжбюджетних відносин, наштовхуються на проблеми, які пов'язані з досить значними відмінностями у економічному та соціальному розвитку територій. Тому бюджетна реформа в контексті міжбюджетних відносин зобов'язана будуватися на системі адекватних економічних принципів і функціональному механізмі розподілу повноважень між органами центральної влади та місцевого самоврядування.

Відмітимо той факт, що організація регулювання міжбюджетних відносин напряму залежить від обраної моделі державного устрою. Класифікація зарубіжних моделей регулювання міжбюджетних відносин подана у табл. 2.

Зарубіжні моделі регулювання міжбюджетних відносин

Систематизовано автором

Класифікатор	Модель	Характерна ознака	Територіальна приналежність
За способом розмежування доходів між рівнями бюджетної системи	Американська	Більша частина видатків кожного з бюджетних рівнів фінансується за рахунок власних джерел	США
	Канадська	Класичний соціально орієнтований бюджетний федералізм. Місцеві органи влади мають власні податки і користуються правом додавати свої ставки до базової федеральної ставки	Канада, Швейцарія, Австрія
	Німецька	Міжбюджетні відносини базуються на «загальних» податках, надходження від яких розподіляються між всіма рівнями бюджетної системи. Пряма фінансова допомога із бюджетів вищих рівнів відносно не велика, однак існують багаточисельні і доволі значні федеральні і спільні програми регіонального розвитку	Німеччина, РФ
	Китайська	Податки збираються регіональною владою, центр визначає частково за допомогою формул, але найчастіше за згодою, скільки кому лишити; доводяться завдання щодо перерахування податкових платежів в центральний бюджет.	Китай
За співвідношенням переваг і недоліків централізації влади	Розподільча модель бюджетно-податкових взаємовідносин	Розподіл доходів використовується у якості інструменту регулювання «нерівних» умов життя	Німеччина
	Модель «конкуруючого» федералізму	Кожен регіон і муніципальне утворення конкурують виходячи із власних переваг. Окремі регіони можуть проводити власну бюджетну політику	США
За типом організації	Децентралізовані моделі	Функціонування двох відносно незалежних рівнів державної влади: федерального і субфедерального. Наявність паралельних і незалежних систем адміністрування податків	США, Канада
	Кооперативні моделі	Здійснюється ставка на спільне використання федерального-регіональних податків. Надлишкова централізація податкових функцій веде до обмеження фінансової самостійності регіональних та місцевих органів влади	Німеччина, Швейцарія,
За схожістю підходів до регулювання міжбюджетних відносин та співвідношенням ролі центральних і регіональних властей	Модель з достатньо високою самостійністю	Достатньо висока самостійність регіональних та місцевих властей, в основі якої лежить широке коло бюджетних повноважень	Австралія, США, Канада, Великобританія, Японія
	Модель із значною самостійністю	Значна участь нецентральної влади у фінансуванні соціальних видатків	Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія
	Модель із недостатньо високою самостійністю	Відчутна автономія та наявність співпраці бюджетів різного рівня	Австрія, Німеччина, Швейцарія
	Модель із значною фінансовою залежністю	Значна фінансова залежність регіонів від центру	Бельгія, Франція, Італія, Греція, Нідерланди, Португалія, Іспанія
За обсягом повноважень регіональної влади з встановлення власних податків	Централізована	Перелік регіональних податків і їх ставки визначаються центральною владою	Франція
	Децентралізована	Наявність повноважень у регіональної влади самостійно встановлювати власні податки	США
	Змішана	Кількість регіональних податків обмежується визначеним, хоча і обмеженим переліком або ж визначаються максимальні ставки	Німеччина, РФ
За способом місцевого самоуправління	Англосаксонська	Високий рівень автономії місцевого управління, відсутність органів державної влади місцевого рівня	Австралія, США, Канада, Великобританія, Індія, Нова Зеландія
	Континентальна	Поєднання місцевого самоуправління і місцевих адміністрацій, обмежена автономія місцевого самоврядування	Франція, Італія, Іспанія, Бельгія,
	Змішана	Поєднання елементів англосаксонської та континентальної моделі. З однієї сторони органи місцевого самоврядування не є державними органами, а з іншої збережене державне управління на місцевому рівні, що визначає особливості фінансування видаткових повноважень, як власних так і делегованих	Німеччина, Австрія, Японія, РФ
	Радянська	Відсутність комунальної власності та місцевих бюджетів, функціонування органів місцевого самоврядування в системі органів центральної влади, жорстка централізація управління	Куба, КНР
За рівнем розвитку державності	«Одвічно вільні країни»	Традиційно високий рівень громадських свобод, повна відмова від централізації	Великобританія, Нідерланди, Швейцарія, США
	Лібералізовані країни з центральною владою	Заснована на загальному під-порядкуванні бюрократичному апарату з невеликою часткою реального управління на місцевому рівні	Франція, Італія, Іспанія, Німеччина

Розвиток провідних країн світу супроводжується процесом децентралізації в ухваленні рішень і поступовим розширенням прав територій, зокрема регіонального рівня.

У сучасному світі розрізняють європейський (західний), американський і східний регіоналізм. Успішно розвивається європейський регіоналізм, підґрунтям якого є пріоритет прав та інтересів особистості над правами та інтересами будь-якої спільноти. Американський регіоналізм, використовуючи західні ліберальні цінності, утворив географічну периферію полюсу високих технологій. Китай та інші азійські країни демонструють модель східного регіоналізму, що базується на поєднанні поетапної відкритості світовим ринкам з авторитарною державною владою [14, С. 58].

В основу європейського регіоналізму покладено принципи «атлантичної» децентралізації – визволення громадянського суспільства з-під опіки держави та субсидіарності – чіткий розподіл прав і обов'язків за виконавчою вертикаллю з делегуванням повноважень на той територіальний рівень, який здатний їх реалізувати найефективніше. Унаслідок цього спрямованість європейського регіоналізму полягає в поетапному переході від національної державності через наднаціональні об'єднання до Європи регіонів. У цьому процесі Рада Європи іде ніби попереду Європейського Союзу, закладаючи фундамент громадянського суспільства. Таким чином, сутність регіоналізму полягає в інтеграції за формулою «Європа регіонів» [14, С. 60].

Висновки. Саме завдяки міжбюджетним відносинам як базисній економічній категорії стає можливим більшою чи меншою мірою виконання органами місцевого самоврядування делегованих державою повноважень.

Тож цілком природно, що метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за бюджетами, й бюджетними ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень. Реформуванню системи міжбюджетних відносин сприятлива регуляторна політика держави; виважена податкова політика; прийняття прогресивних змін до законодавства України, зокрема, до Податкового, Бюджетного та Митного кодексів; поліпшення роботи місцевих органів влади; розвиток науково-технічного потенціалу у фінансово-бюджетній сфері; систематичне інформування населення про проведення громадських слухань з бюджетних питань; децентралізація управління; зростання позитивного іміджу держави серед світових співтовариств; реформа місцевих фінансів та територіально-адміністративна реформа; розробка та активне впровадження стратегій розвитку на національному та регіональному рівнях; створення державних та регіональних інформаційних систем про регіони, їх потенціал та потреби, а також про територіальні громади в Україні.

Список використаних джерел:

1. Бак Н. А. Регулювання міжбюджетних відносин як складова бюджетного регулювання / Н. А. Бак // Фінанси України. – 2002. – № 5. – С. 78-82.
2. Бандурка О. М. Бюджетне право України : підручник / О. М. Бандурка, О. П. Гетьманець – Х. : Вид-во Нац. Ун-ту ерифе. Справ, 2003. – 152 с. (С.109)
3. Лилик О. Я. Міжбюджетні відносини в економічній системі держави / О. Я. Лилик // Фінанси України. – 2002. – №6. – С. 30-35.
4. Опарін В. М. Бюджетна система : навч.-метод. Посіб. Для самостійного вивчення дисципліни / В. М. Опарін, В. І. Малько, С. Я. Кондратюк – К. : КНЕУ. – 2000. – 227 с.(С.17)
5. Корнієнко А. І. Економіко-статистичний аналіз міжбюджетних трансфертів в Україні / А. І. Корнієнко // Статистика України. – 2006. – №2. – С. 30-38.
6. Лайкам К. Оптимизация распределения налогов между федеральным и региональным уровнями бюджетной системы / К. Лайкам // Вопросы экономики. – 1998. – №10. – С. 139.
7. Каун О. Б. Концептуальні засади формування механізму міжбюджетних відносин в Україні / О. Б. Каун // Фінанси України. – 2001. – №6. – С. 31-38.
8. Селюков А. Д. Правовое регулирование межбюджетных отношений в Российской Федерации / А. Д. Селюков – М. : Национальный ерифері бизнеса, 2003. – 432 с.(С.121-122)

9. Чеберяко О. Фінансова підтримка місцевих бюджетів в умовах бюджетного унітаризму в Україні / О. Чеберяко // Фінанси України. – 2005. – №9. – С. 13-19.
10. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: навч. посіб. / Ю. В. Пасічник – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання – Прес, 2003. – 523с.
11. Зайдель Б. Бюджетный ериферія : сравнительный анализ по странам / Б. Зайдель, Д. Веспер // Регион: экономика и ериферія . – 1999. – № 2. – С. 16-47.
12. Богачева О. Российская модель бюджетного федерализма в свете мирового опыта / О. Богачева // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 9. – С. 104-125.
13. Шуба В. Б. Модели межбюджетных отношений ериферія стран: общее и особенное / В. Б. Шуба // Финансы. – 2003. – № 10. – С. 62-64.
14. Грицай О. В. Центр и ериферія в региональном развитии / О. Грицай, Г. Иоффе, А. Трейвиш. – М. : Наука, 1991. – 168 с

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 336.1

Жадан О.В.

Науково-дослідний фінансовий інститут Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ПЛАНУВАННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

У статті розглянуто функції органів, уповноважених на здійснення фінансового контролю за плануванням видатків місцевих бюджетів; види контролю й особливості його проведення. Досліджено питання щодо контролю за доцільністю планування бюджетних видатків. Запропоновано надати органам фінансового контролю право погодження бюджетних запитів головних розпорядників бюджетних коштів перед їх затвердженням і контролювати планування видатків відповідно до функцій із детальним їх аналізом за економічним призначенням.

Ключові слова: фінансовий контроль; видатки місцевого бюджету; планування видатків; економічна та функціональна класифікації видатків; бюджетний запит.

Zhadan O.

THE FINANCIAL CONTROL OF PLANNING EXPENDITURES OF LOCAL BUDGET

The article presents functions of bodies that have authority to realize financial control of planning expenditures of local budget, species of control and features it execution. The author researched the issues about control for advisable planning of budget expenditures. Made proposal to provide for bodies of government financial control the authority on coordination budget requests from the main managers of budgetary funds before it approval and proposed to control planning expenditures of local budget accordingly to functions of local authority with detail analysis on economical purposes.

Keywords: financial control; local budget expenditures; planning of expenditures; economic and function classification of expenditures; budget request.

Zhadan E.V.

ФИНАНСОВЫЙ КОНТРОЛЬ ПЛАНИРОВАНИЯ РАСХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

В статье рассмотрены функции органов, уполномоченных на осуществление финансового контроля за планированием расходов местных бюджетов, виды контроля и особенности его проведения. Исследованы вопросы относительно контроля за целесообразностью планирования бюджетных расходов. Предложено предоставить органам государственного финансового контроля право согласовывать бюджетные запросы главных распорядителей бюджетных средств перед их утверждением

и контролировать планирование расходов согласно функциям с детальным их анализом по экономическому назначению.

Ключевые слова: финансовый контроль; расходы местного бюджета; планирование расходов; экономическая и функциональная классификации расходов; бюджетный запрос.

Постановка проблеми у загальному вигляді й її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Формування місцевих бюджетів починається з планування бюджетних показників, зокрема видатків, за рахунок яких забезпечується надання необхідних соціально-економічних послуг населенню. Правильний розподіл обсягів видатків за основними функціями, на забезпечення яких вони будуть спрямовані, дасть можливість економно та з максимальною корисністю використовувати кошти місцевих бюджетів.

Останнім часом спостерігається низький рівень фінансово-бюджетної дисципліни розпорядників коштів при виконанні місцевих бюджетів. Так, наприклад, із загальної суми проведених протягом 2011–2015 років із порушеннями законодавства витрат на місцеві бюджети припадало від 23% до 10%. Вони мали тенденцію до збільшення у 2015 році порівняно з попереднім на 2%. Зокрема, нецільові витрати за цей період зросли з 54% до 58%. Приміром, по Запорізькій області протягом 2011–2015 років незаконні, нецільові витрати за рахунок коштів місцевих бюджетів зросли із 52,4% до 65,2% із загальної суми порушень із бюджетними коштами [1].

Такі дані свідчать про потребу посилення фінансового контролю за виконанням місцевих бюджетів і його спрямування на дотримання бюджетного законодавства розпорядниками коштів на кожній стадії бюджетного процесу. Тому вважаємо за необхідне розглянути особливості фінансового контролю не тільки за фактичним виконанням видатків місцевих бюджетів, але і за їх плануванням та визначати шляхи його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. У фаховій літературі особливості контролю за плануванням видатків місцевих бюджетів розглядають Аюбов Н. А., Гуцаленко Л. В., Єфименко Т. І., Ловінська Л. Г., Старостенко Г. Г., Юрій С. І. й інші науковці. Водночас, поза увагою вчених залишається питання щодо контролю за визначенням найбільш доцільних напрямків використання коштів місцевих бюджетів.

Ціллю статті є дослідження контролю за плануванням видатків місцевих бюджетів і надання пропозицій щодо вдосконалення фінансового контролю за визначенням доцільності видатків та їх правильного спрямування під час планування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фінансовий контроль за плануванням видатків місцевих бюджетів повинен бути спрямованим на виявлення та попередження дій розпорядників бюджетних коштів щодо планування видатків, які не тільки не принесуть користі для населення регіону, але й навіть спричинять необґрунтовані витрати бюджетних коштів.

У дослідженнях контролю за плануванням видатків місцевих бюджетів науковці віддають перевагу таким питанням, як: контроль за правильністю і своєчасністю складання розпорядниками й одержувачами бюджетних коштів кошторисів і планів використання бюджетних коштів на підставі затверджених лімітів (Гуцаленко Л. В., Юрій С. І., Аюбов Н. А. й Єфименко Т. І.); законність і правильність розрахунків, доцільність запланованих видатків (Гуцаленко Л. В. та Єфименко Т. І.); правильність розподілу видатків відповідно до їх економічної класифікації (Єфименко Т. І.); дотримання норм і лімітів при розрахунку суми видатків (Аюбов Н. А. й Єфименко Т. І.); відповідність асигнувань, визначених у кошторисах, планах асигнувань, планах

використання бюджетних коштів асигнуванням, затвердженим розписами відповідних бюджетів (Старостенко Г. Г., Ловінська Л. Г., Гуцаленко Л. В., Юрій С. І. й Єфименко Т. І.).

Крім того, автори розподіляють вищенаведені напрямки контролю між контролюючими органами, як їх функції: з першого по четвертий – органам фінансового контролю, а п'ятий – органам Державної казначейської служби України. Хоча всі вони здійснюють контроль уже після узгодження та затвердження документів, що містять планові показники. До того ж, науковці майже не згадують про важливість поточного контролю, що повинен проводитись фінансовими органами та розпорядниками бюджетних коштів у процесі розрахунків і затвердження планових показників бюджетних видатків.

Також ученими надається занадто стисла характеристика методики проведення контролю за плануванням видатків. Наприклад, Аюбов Н. А. вважає, що під час затвердження кошторисів перевіряється необхідність та ефективність запланованих видатків, дотримання норм видатків, але при цьому він не вказує, яким чином потрібно контролювати розрахунок норм видатків. Важливість перевірки законності та правильності розрахунків, доцільності запланованих видатків відмічають Гуцаленко Л. В. та Єфименко Т. І., при цьому не розкривають, які фактори потрібно брати до уваги для визначення доцільності видатків.

Отже, у фаховій літературі вченими більш за все приділяється увага перевірці відповідності планових показників у фінансових документах (асигнувань, визначених у кошторисах, планах асигнувань загального фонду, помісячних планах тощо) та своєчасності їх складання, але майже не розглядається контроль за доцільністю запланованих видатків.

Документами, в яких зазначаються планові показники для здійснення видатків за рахунок коштів місцевих бюджетів, є рішення про місцевий бюджет, розпис місцевого бюджету, розподіл показників зведених кошторисів, розподіл показників зведених планів асигнувань, зведення показників спеціального фонду, кошторис, план асигнувань бюджетної установи [2].

Контроль за плануванням видатків здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України [3], Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [4] та наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів» [2] різними органами влади, які, залежно від періоду проведення контролю, можна представити чотирьохрівневою системою.

Попередній контроль.

1. Розпорядники бюджетних коштів, які розробляють бюджетні запити та подають їх місцевим фінансовим органам. На цьому етапі розпорядники здійснюють контроль шляхом забезпечення своєчасності та достовірності змісту бюджетних запитів, дані яких є підставою для складання рішення про місцевий бюджет.

2. Місцеві фінансові органи на будь-якому етапі складання та розгляду проектів місцевих бюджетів здійснюють аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, з точки зору його відповідності меті, пріоритетності, а також дієвості й ефективності використання бюджетних коштів. На основі результатів аналізу керівник місцевого фінансового органу приймає рішення про включення бюджетного запиту до пропозиції проекту місцевого бюджету перед поданням його на розгляд місцевим державним адміністраціям, виконавчим органам відповідних місцевих рад.

Поточний контроль.

3. Органи Державної казначейської служби України (далі – ДКСУ) отримують від розпорядників бюджетних коштів розподіл показників зведених кошторисів, розподіл показників зведених планів асигнувань, зведення показників спеціального фонду, кошториси, плани асигнувань загального фонду місцевих бюджетів (за винятком надання кредитів із місцевих бюджетів), плани спеціального фонду місцевих бюджетів (за винятком власних надходжень бюджетних установ і відповідних видатків) і здійснюють контроль за відповідністю загальних сум, зазначених у цих документах, сумам у розписі місцевих бюджетів.

Контроль документів, що містять планові показники за видатками місцевих бюджетів, із боку органів ДКСУ спрямований на перевірку забезпечення законності, неперевищення встановлених обсягів бюджетних асигнувань під час подання на реєстрацію розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань на здійснення видатків, передбачених відповідними бюджетами.

Наступний контроль.

4. Органи державного фінансового контролю перевіряють достовірність визначення потреби в бюджетних коштах при складанні планових показників розпорядниками бюджетних коштів. Хоча при цьому вони приділяють мало уваги контролю за розрахунками показників і перевірці доцільності запланованих видатків.

Отже, органи, що здійснюють фінансовий контроль за плануванням видатків місцевих бюджетів, можна представити вищезазначеною системою, в якій контроль здійснюється на кожному рівні залежно від періоду часу його проведення (попередній, поточний, наступний).

Однак, потрібно зазначити, що на сьогоднішній день фінансовий контроль за достовірністю планування видатків місцевих бюджетів проводиться контролюючими органами переважно на заключному етапі (у вигляді наступного контролю), а не на попередньому, що не дозволяє вчасно виявляти та запобігати незаконному або надмірному витрачанням бюджетних коштів.

Так, процес планування починається зі складання головними розпорядниками бюджетних коштів бюджетних запитів, до яких вони включають пропозиції щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для їх діяльності на наступні бюджетні періоди. Після цього бюджетні запити подаються до Міністерства фінансів України, яке їх аналізує на предмет відповідності меті, пріоритетності, а також ефективності використання бюджетних коштів і приймає рішення про включення до проекту Державного бюджету України. Після затвердження Закону про Державний бюджет України та відповідно рішення про місцевий бюджет Міністерство фінансів України доводить до головних розпорядників відомості про граничні обсяги видатків бюджету проекту відповідного бюджету на наступний рік, що є підставою для складання проектів кошторисів [3].

Потім функції щодо контролю за показниками кошторисів [5] і відповідністю їх даних іншим документам переходять до органів ДКСУ, але вже на етапі виконання місцевих бюджетів за видатками. Як бачимо, функцій із боку органів фінансового контролю ані на етапі планування та затвердження місцевих бюджетів, ані під час затвердження кошторисів розпорядників бюджетних коштів не передбачено взагалі. Однак, із метою підвищення результативності контролю за виконанням місцевих бюджетів, вважаємо, що органи фінансового контролю повинні перевіряти бюджетні запити головних розпорядників і погоджувати їх перед поданням на затвердження до Міністерства фінансів України. При цьому важливо, щоб бюджетні запити містили

детальні розрахунки з кожного виду видатків та їх розширене обґрунтування. Це дозволить здійснювати контроль за визначенням показників, на підставі яких проводяться розрахунки запланованої суми видатків. У такому випадку контроль за достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах у бюджетних запитах можна відобразити схематично з розподіленням його між контролюючими органами (рис. 1)

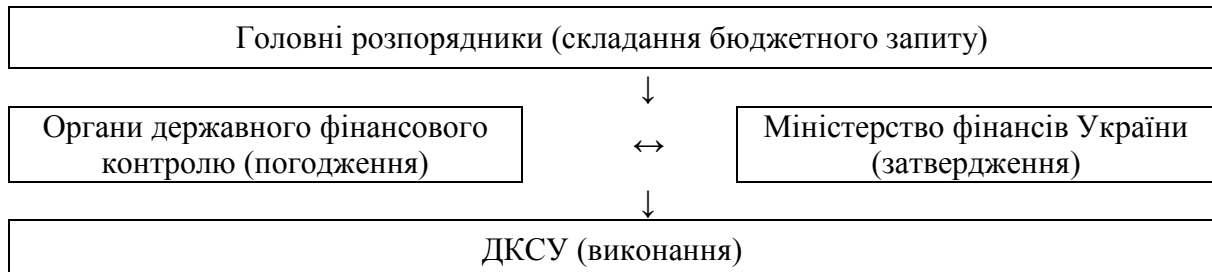

Рис. 1. Проходження етапів контролю за достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах у бюджетних запитах

Щоб закріпити за органами фінансового контролю повноваження на погодження бюджетних запитів, необхідно доповнити підпункт 4 пункту 4 Положення про Державну аудиторську службу України [6], пункт 1 статті 8 розділу 2 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [4] і пункт 3 частини першої статті 113 розділу 5 Бюджетного кодексу України [3] після слів «достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах під час складання планових бюджетних показників» словами «шляхом погодження бюджетних запитів розпорядників бюджетних коштів». Це забезпечить посилення попереднього контролю за плануванням бюджетних видатків.

З метою підвищення якості контролю за плануванням видатків місцевих бюджетів пропонуємо докладніше розглянути особливості контролю за достовірністю бюджетних показників, зокрема за доцільністю планування видатків.

Під час проведення фінансового контролю за плануванням видатків місцевих бюджетів перевіряється здійснення видатків за напрямками, що відповідають їх економічній характеристиці.

Для чіткого розмежування видатків розпорядників бюджетних коштів за економічними характеристиками операцій, що здійснюються відповідно до функцій місцевого самоврядування, в бюджетному процесі застосовується економічна класифікація видатків бюджету (надалі – КЕКВ) [7], яка також дозволяє контролювати цільове використання бюджетних коштів, тобто спрямування їх тільки на цілі, що визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями в розрізі КЕКВ.

Крім цього, планування видатків бюджету здійснюється за функціональною класифікацією, тобто в розрізі функцій, із виконанням яких пов'язані видатки (надалі – КФК). Така класифікація дозволяє оцінити обсяги видатків на виконання кожної функції місцевого самоврядування. Наприклад, в Україні обсяг видатків на освіту, що становить 30,3% від загального обсягу видатків, значно перевищує аналогічні показники в зарубіжних країнах: у США – 13% [8], Великобританії – 15% [9], Японії – 16,7% [10]. Натомість аналіз цих видатків за КЕКВ по окремих закладах освіти свідчить, що основна частина видатків планується на оплату праці працівників та утримання приміщень закладів, а не на розвиток сфери освіти.

Так, наприклад, у кошторисі Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти передбачено видатки за КФК 070701 «Заклади післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації (академії, інститути, центри підвищення кваліфікації,

перепідготовки, вдосконалення)» та за відповідними КЕКВ, зокрема, з яких кошти на утримання персоналу (виплату заробітної плати та нарахування на неї) становлять 88,7%, оплата комунальних послуг – 5,4% та інші видатки – 5,9%.

Вважаємо, що органам державного фінансового контролю необхідно контролювати, на які напрямки за економічною характеристикою планується здійснювати видатки за певною функцією, що виконує місцеве самоврядування. Для цього можна запропонувати застосування контролю за плануванням видатків за КФК із детальним їх аналізом за КЕКВ (табл. 1).

Таблиця 1

Форма контролю за плануванням бюджетних видатків

КФК / КЕКВ	2100 «Оплата праці і нарахування на заробітну плату»	2200 «Використання товарів і послуг»	3100 «Прид-бання основного капіталу»	**	Всього
Освіта					
Дошкільна освіта	*	*	*	*	*
Загальна середня освіта	*	*	*	*	*
Вища освіта	*	*	*	*	*
***	*	*	*	*	*
Охорона здоров'я	*	*	*	*	*
Поліклініки й амбулаторії, швидка та невідкладна допомога	*	*	*	*	*
Лікарні та санаторно-курортні заклади	*	*	*	*	*
***	*	*	*	*	*
Всього	*	*	*	*	*

Примітка: * - сума видатків; ** - інші види видатків за КЕКВ; *** - інші види видатків за КФК

Для здійснення фінансового контролю необхідно заповнити відповідними даними таблицю за вищенаведеною формою, в якій певна сума за КФК буде детально зазначена в розрізі КЕКВ, із чого буде видно, на які саме цілі витрачаються кошти за певною функцією видатків.

Застосування контролю за плануванням видатків за КФК у розрізі КЕКВ дозволить правильно оцінювати доцільність планування окремих напрямків видатків і вчасно запобігати їх витрачання на потреби, що не приносять очікуваного результату при використанні бюджетних коштів.

За результатами аналізу даних такого контролю та виявлення, що фінансування за окремими КЕКВ здійснюється у значних обсягах, необхідно перевірити доцільність планування коштів на конкретні напрямки.

З цією метою спочатку слід визначити ефективність використання коштів за даним напрямком, наприклад, чи доцільно спрямовувати кошти місцевого бюджету на утримання закладу освіти. Щоб визначити раціональність призначення коштів на оплату праці працівників закладу післядипломної педагогічної освіти, необхідно проаналізувати результати його діяльності, якими може бути кількість: педагогічних працівників, які пройшли підвищення кваліфікації, й їх відсоток до загальної кількості педагогічних працівників регіону; проведених конференцій і семінарів; опублікованих наукових статей; виданих навчальних посібників. Чим вищі ці показники, тим ефективнішими є робота закладу та використання бюджетних коштів для його утримання. Також доцільно порівняти отримані показники із аналогічними по закладах із інших регіонів, які здійснюють свою діяльність у такому ж напрямку. У випадку незадовільних показників діяльності закладу варто розглянути питання щодо

зменшення витрат на його утримання, наприклад, шляхом скорочення чисельності його працівників та відповідно фонду оплати праці.

Для визначення ефективності використання коштів на оплату комунальних послуг закладу освіти потрібно визначити: загальну площу приміщень, що знаходяться у його розпорядженні; розмір площі, що фактично використовується, так і не задіяної в навчальному процесі; види енергозабезпечення й опалення приміщень. Для зменшення витрат на утримання приміщень необхідно розрахувати площу, що дійсно необхідна для ведення діяльності цього закладу, розглянути можливість передачі в оренду вільних приміщень, від чого можна отримувати додатковий дохід, а також дослідити можливість переходу на альтернативні види опалення (наприклад, із природного газу на тверде паливо, чи інші варіанти) та можливість встановлення енергозберігаючих приладів.

Зменшення видатків на утримання персоналу й обслуговування приміщень навчального закладу дозволить розглядати питання щодо спрямування більшої частини видатків на розвиток сфери освіти та підвищення якості освітніх послуг. Таким чином, дослідження питання щодо раціональності планування окремих видів видатків дозволить підвищити ефективність планування й економічність витрачання коштів місцевих бюджетів.

Висновки. Отже, фінансовий контроль за плануванням видатків місцевих бюджетів є важливим елементом контролю за виконанням бюджетів і потребує вдосконалення, зокрема, шляхом: внесення змін до нормативно-правових документів [3; 4; 6]; надання ними права органам державного фінансового контролю погоджувати бюджетні запити головних розпорядників бюджетних коштів; застосування контролю планування видатків за КФК із детальним їх аналізом за КЕКВ. Це дозволить підвищити ефективність фінансового контролю за доцільністю планування видатків і запобігти випадкам незаконного витрачання бюджетних коштів. Подальшим дослідженням у цьому напрямку стане визначення методів фінансового контролю при застосуванні програмно-цільового планування місцевих бюджетів.

Список використаних джерел:

1. Статистична інформація про результати діяльності органів Державної фінансової інспекції України. – Офіційний веб-сайт Державної фінансової інспекції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>.
2. Порядок казначейського обслуговування місцевих бюджетів : затв. наказом Міністерства фінансів України від 23.08.2012 р. № 938, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 12 вересня 2012 р. за № 1569/21881 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1569-12/page>.
3. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
4. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.93 р. № 2939-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
5. Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF/page>.
6. Положення про Державну аудиторську службу України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF>.
7. Інструкція щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету : затв. наказом Міністерства фінансів України від 12.03.2012 р. № 333, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 27 березня 2012 р. за № 456/20769 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12>.
8. United States Local Government Spending (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.usgovernmentspending.com/year_spending_2015USbl_17bs2n#usgs302.
9. United Kingdom and Local Authority Spending (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukpublicspending.co.uk/budget_pie_ukgs.php.
10. Tokyo's financial system [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.metro.tokyo.jp/ENGLISH/ABOUT/FINANCIAL/financial02.htm>.

Рецензент д.е.н., професор Калюга Є.В.

УДК 336.1

Карлін М.І., д.е.н, професор

Івашко О.А., к.е.н, доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ НЕСТАБІЛЬНОСТІ СВІТОВОГО ФІНАНСОВОГО СЕРЕДОВИЩА

В статті аналізуються проблеми регулювання фінансового ринку України в умовах економічної кризи та виходу з неї з урахуванням зарубіжного досвіду. Виявлені та класифіковані чинники впливу на фінансовий ринок нашої країни в умовах нового етапу глобалізації, який характеризується зростанням нестабільності міжнародних фінансів та загостренням боротьби за перерозподіл природних ресурсів. Обґрунтована необхідність доповнення державного регулювання фінансового ринку України його саморегулюванням, що може стати важливим чинником стабілізації вітчизняного фінансового ринку.

Ключові слова: фінансовий ринок, державне регулювання фінансового ринку, саморегулювання, чинники впливу на функціонування фінансового ринку, гіперфінансіалізація економіки, Україна, Міжнародний валютний фонд.

Карлин М.И., Ивашко Е.А.

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА РЕГУЛИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ УСИЛЕНИЯ НЕСТАБИЛЬНОСТИ МИРОВОЙ ФИНАНСОВОЙ СРЕДЫ

В статье анализируются проблемы регулирования финансового рынка Украины в условиях экономического кризиса и выхода из него с учетом зарубежного опыта. Выявлены и классифицированы факторы влияния на финансовый рынок нашей страны в условиях нового этапа глобализации, который характеризуется ростом нестабильности международных финансов и обострения борьбы за природные ресурсы. Доказана необходимость дополнения государственного регулирования финансового рынка Украины его саморегулированием, что может стать важным фактором стабилизации отечественного финансового рынка.

Ключевые слова: финансовый рынок, государственное регулирование финансового рынка, саморегулирование, факторы влияния на функционирование финансового рынка, гиперфинансиализация экономики, Украина, Международный валютный фонд.

Karlin M., Ivashko O.

FACTORS OF INFLUENCE FOR ADJUSTING OF FINANCIAL MARKET OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF STRENGTHENING OF INSTABILITY OF WORLD FINANCIAL ENVIRONMENT

In the article the problems of adjusting of financial market of Ukraine are analyzed in the conditions of economic crisis and exit from it taking into account foreign experience. Discovered and the classified factors of influence on the financial market of our country in the conditions of the new stage of globalization, which is characterized growth of instability of international finances and sharpening of fight for the redistribution of natural resources. Grounded necessity of addition of government control of financial market of Ukraine by his self-regulation which can become the important factor of stabilizing of domestic financial market.

Keywords: financial market, government control of financial market, self-regulation, factors of influence, on functioning of financial market, hiperfinance economy, Ukraine, International monetary fund.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Необхідність підвищення ефективності функціонування фінансового ринку в умовах виходу України з економічної кризи зумовлює пошук адекватних сьогоденних методів його регулювання. Практика попередніх років показала, що державне регулювання фінансового ринку нашої країни не забезпечує ефективного його функціонування. Виходом з цієї ситуації може стати

доповнення державного регулювання фінансового ринку України формами його саморегулювання, про що свідчить досвід провідних зарубіжних країн. Це дозволить Україні швидше вийти з економічної кризи та відновити економічний потенціал Донбасу.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Вагомий внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів регулювання фінансового ринку здійснили такі науковці, як А. Алексеєнко, Дж. Аккерлоф, О. Білорус, Є Бобров, С. Боринець, А. Вожжов, В. Геєць, В. Даниленко, Х. Домар, Д. Кауфман, Дж. Кейнс, В. Корнєєв, М. Крупка, І. Левіна, С. Львовчкін, І. Лютий, М. Макаренко, Г. Марковіц, О. Мозговий, Я. Мойак, С. Науменкова, В. Опарін, П. Самуельсон, Ю. Пахомов, Р. Рак, Дж. Стігліц, В. Федосов та ін.

Відаючи належне високому рівню наукових робіт перелічених вище авторів, зазначимо, що вимагають додаткових досліджень питання регулювання фінансового ринку постсоціалістичних та пострадянських країн, які знаходяться на етапі виходу з кризи. Аналіз світового досвіду показує, що в таких умовах все більшу роль у регулюванні фінансового ринку відіграють саморегулювальні організації як інститути фінансового ринку. Тому, важливо подібний досвід застосовувати і в Україні, врахувавши специфіку фінансового ринку нашої країни, щоб прискорити подолання фінансової кризи та відновити економічний потенціал Донбасу.

Цілі статті. Метою статті є виявлення факторів впливу на фінансовий ринок України в сучасних умовах та доведення необхідності доповнення державного регулювання фінансового ринку формами його саморегулювання, що повинно підвищити ефективність його функціонування в умовах виходу України з економічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Складність виявлення ефективних форм і методів регулювання фінансового ринку в умовах нестабільності світового фінансового середовища пояснюється як неоднозначністю трактування даної категорії, так і важкістю виявлення чинників впливу на його розвиток в сучасних умовах.

2016 рік та наступні роки будуть характеризуватися ускладненнями на світовому фінансовому ринку, пов'язаними з бойовими діями на Близькому Сході, передусім в Сирії та Іраку, нестабільністю світових цін на нафту та газ, загостренням політичного протистояння США і Росії, незадоволеністю все більшої частини населення планети існуючою системою перерозподілу національного багатства (1% населення планети володіє 50% світового багатства). В цьому плані заслуговують на увагу слова Президента США Барака Обами про те що «...Найбільше демократія руйнується тоді, коли пересічні люди відчують, що їхня думка не має значення; що система сфальсифікована на користь багатих і впливових або якогось вузького інтересу» [1, с. 3].

Враховуючи вище висвітлене, важливо доповнити державне регулювання фінансового ринку України формами саморегулювання з метою максимального задоволення інтересів як великих, так і дрібних (міноритарних) інвесторів.

Досить часто фінансовий ринок країни ототожнюють з такими поняттями як фондовий ринок, ринок фінансових послуг, ринок цінних паперів, валютний ринок тощо. На наш погляд, вказані поняття характеризують окремі складові фінансового ринку. Так фінансовий ринок – це механізм перерозподілу капіталу між кредиторами і позичальниками за допомогою посередників і фінансових інститутів. Складовими фінансового ринку є ринок матеріальних активів, ринок цінних паперів, ринки деривативів, ринок заставних, ринок банківських кредитів, ринок інвестицій, ринок валютних цінностей [2, с. 234-236].

З організаційного погляду фінансовий ринок – це сукупність фінансових інституцій, які спрямовують потік грошових коштів від власників до позичальників і

навпаки. До таких інститутів належать банківські установи, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, позабіржові торговельні системи, розрахунково-клірингові організації, депозитарії тощо [3, с. 392].

Існують й інші визначення фінансового ринку та його сегментів, однак важливо розглядати його як цілісну систему [19, с.236]. Провідну роль у структурі фінансового ринку України відіграють банки, хоча в останнє десятиліття поступово зростає роль й небанківських фінансово-кредитних установ. Після кризи 2008-2009 рр. з серйозними проблемами стикнувся і ринок цінних паперів України, який в 2014-2016 рр. переживає серйозну кризу пов'язану з відтоком іноземних та вітчизняних інвестицій. Всі ці та інші проблеми доцільно вирішувати з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

Варто відмітити, що залежно від особливостей функціонування фінансових систем країн виділяють три основних моделі наглядових систем:

- 1) за секторами;
- 2) за завданнями;
- 3) модель єдиного нагляду [4, с. 234].

Відповідно статті 20 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» державне регулювання діяльності з надання фінансових послуг здійснюється шляхом ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг.

На початок 2014 року в Державному реєстрі фінансових установ, який веде Нацкомфінпослуг, налічувалося 2 113 фінансових установ. Протягом 2014 року за рішенням Нацкомфінпослуг набули статусу фінансової установи 98 установ, виключені з Державного реєстру фінансових установ 124 піднаглядних суб'єкти. Станом на 31.12.2014 в Державному реєстрі фінансових установ налічувалося 2 087 фінансових установ. До деякого зменшення кількості небанківських фінансових установ призвело зниження основних індикаторів розвитку економіки у 2014 році, згортання легальної економічної діяльності на непідконтрольних територіях, разом з посиленням контролю за дотриманням обов'язкових нормативів платоспроможності та встановлених правил надання фінансових послуг.

Таблиця 1

Державний реєстр фінансових установ у 2014 році

Фінансові установи	Станом на 31.12.2012	Станом на 31.12.2013	Зміни у 2014 році		Станом на 31.12.2014
			Внесено інформацію	Виключено інформацію	
Страхові компанії, всього	414	407	10	35	382
у тому числі:					
страхові компанії з ризикових видів страхування	352	345	9	29	325
страхові компанії зі страхування життя	62	62	1	6	57
Кредитні установи, всього	708	739	17	45	711
у тому числі:					
кредитні спілки	617	624	6	41	589
інші кредитні установи	61	85	11	4	92
юридичні особи публічного права	30	30	0	0	30
Ломбарди	473	479	19	21	477

продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Фінансові компанії	312	377	52	14	415
Довірчі товариства	2	2	0	0	2
Недержавні пенсійні фонди	94	81	0	5	76
Адміністратори НПФ	37	28	0	4	24
Інші фінансові установи	1	0	0	0	0
Разом	2 041	2 113	98	124	2087

На механізм функціонування вітчизняного фінансового ринку впливають різноманітні чинники, які доцільно класифікувати за ознаками. Так, за рівнем впливу можна виділити наступні чинники:

- 1) геоелекономічні;
- 2) макроекономічні (на рівні країни);
- 3) регіональні (на рівні регіону).

Розвиток фінансового ринку України все більше пов'язаний з глобалізацією світового економічного середовища, тому це явище доцільно віднести до геоелекономічних чинників впливу на фінансовий ринок.

Так, вагомим чинником нестабільності світового фінансового ринку в 2016 році й наступних років буде поступове зростання облікової ставки Федеральної резервної системи (ФРС) США, що може викликати спад виробництва у багатьох країнах, які експортують сировину, зокрема і в Україні. За прогнозами керівників ФРС США слід очікувати чотири підвищення облікової ставки, у результаті чого вона досягне рівня 1,35% [5].

Негативно впливатиме на світовий фінансовий ринок і рецесія в Китаї, яка (крім інших чинників) веде до проблем на китайському та світовому фондовому ринках. Керівництву КНР поки вдається підтримувати курс юаня до долара США на більш-менш стабільному рівні, поступово зменшуючи його вартість, але це призводить до різкого зменшення золотовалютних резервів Китаю. Обсяг валютних резервів КНР за 2015 р. скоротився на 513 млрд. дол. США (на 13,4%) і становив станом на 31.12 2015 р. 3,33 трлн. дол. США [5].

Таким чином, можна стверджувати, що ринки з китайськими особливостями так само волотильні й з таким же трудом піддаються контролю, як і ринки з американськими особливостями.

В сьогоднішньому КНР, як і 35 років тому в США, ведуться дебати про те, які заходи – щодо співвідношення попиту і пропозиції – зможуть відновити економічне зростання з найбільшою вірогідністю. На думку Дж. Стігліца недостатній світовий сукупний попит вимагає від уряду заходів, які стимулюють витрати. Для Китаю (як і для України – авт.) – це скорочення нерівності, зупинка деградації навколишнього середовища, створення міст, придатних для життя, інвестиції в охорону здоров'я, освіту, інфраструктуру, технології [11].

Владі також необхідно посилити можливості регуляторів, щоб гарантувати безпеку продовольства, будівельних об'єктів. Адже соціальних доходів від таких інвестицій на багато перевищує затрати капіталу.

Помилка КНР полягає в тому, що в минулому країна (як і Україна зараз) надмірно покладалась на боргове фінансування. Разом з тим, КНР має великий простір для розширення податкової бази (як і Україна). Введення плати за в'їзд в центр покращило б якість життя в містах. Податки на нерухомість і доходи з капіталу збільшили б інвестиції у виробничу діяльність, стимулюючи зростання економіки.

При цьому КНР (як і Україна) не повинна попасти в капкан заходів, що роблять акцент на регулюванні попиту. Так, США без користі витратили свої ресурси на побудову дешевих будинків в пустелі Невада.

Потрібне агресивне розширення попиту, який дозволить знизити дефляційний тиск.

До глобальних чинників впливу на фінансовий ринок України слід віднести й такий чинник, як лібералізація світового фінансового середовища. В останнє десятиліття проявився й такий геополітичний чинник, як зростання ролі інституційних інвесторів на світовому фінансовому ринку [6, с. 292]. По-перше, вони трансформують заощадження суб'єктів господарювання в інвестиції. По-друге, глобалізація фінансових ринків зумовлює зростання обсягів міжнародних інвестицій і транскордонних пропозицій послуг інституційних інвесторів, що забезпечує економію на трансакційних витратах. По-третє, інституційні інвестори володіють інформаційним простором і це сприяє визначеності економічного середовища. По-четверте, інституційні інвестори мають можливість диверсифікувати портфель на зарубіжних фінансових ринках.

В процесі регулювання фінансового ринку України необхідно враховувати й такий геоекономічний чинник як гіперфінансіалізація світової економіки, виявлений академіком НАН України О. Білорусом [7, с. 24]. Це явище стало результатом як глобалізації, так і лібералізації світової економіки. Полягає у надмірному впливі фінансового ринку на економіку розвинутих країн та країн, що розвиваються; у відриві фінансів від реальної економіки; у надмірному впливі фінансів на реальну економіку, що призводить до її деградації та уповільнення.

До основних негативних наслідків гіперфінансіалізації належить фінансовий підрив процесів глобального розширеного відтворення й розвитку у сфері реальної економіки, що призводить до її деградації та уповільнення прогресу. Крім того гіперфінансіалізація світової економіки відкриває нову історичну форму експлуатації, а саме експлуатацію промислово-виробничого капіталу з боку фінансового капіталу, а також експлуатацію національного капіталу з боку глобального олігархічного капіталу.

Широковживане поняття «фінансіалізація» визначається як процес трансформації фінансового капіталу у фіктивний і віртуальний капітали та його відділення від реальної економіки, виробничої сфери, що призводить до переходу фіктивного капіталу в спекулятивний капітал, який перестає обслуговувати виробничу сферу, беручи її під свій повний контроль та створюючи тим самим нову форму глобальної експлуатації [7, с. 25].

Варто зазначити, що в нинішніх умовах мова повинна йти вже не про фінансіалізацію, а про гіперфінансіалізацію всієї світової економіки. Процеси фінансіалізації, на думку академіка НАН України О. Білоруса, стали головною причиною фінансово-економічної кризи 2007-2010 рр. Про це говорять й інші відомі вчені, зокрема «... сучасні комбіновано-гібридні кризи не виконують творчих функцій (як стандартні кризи надвиробництва), посилюючи свій руйнівний вплив у світовому масштабі» [8, с. 7].

Кризу 2008-2009 рр. у світі визначають як фінансову за походженням і змістом, хоча безперечно її підґрунтя є глибинні внутрішні процеси в економіці, пов'язані з циклічністю її розвитку. Найближчими роками вона значною мірою зумовлюватиме характер, напрями й специфіку розвитку всіх країн світу. Зазначимо, що фінансовий чинник продукування криз поступово стає одним із домінуючих [8, с. 7].

Так, Іво Пеццутто, професор Швейцарського центру управління вважає, що головними факторами фінансової кризи 2008-2009 рр. були неадекватна грошово-кредитна політика ФРС США на початку 2000-х років; недостатнє регулювання і нагляд за банківською діяльністю та тіньовим банкінгом; нездатність ФРС США помітити «бульбашки» на ринку житлової нерухомості, незважаючи на попередження

фахівців; надмірно високий рівень кредитного плеча у фінансовому секторі й тіньовому банкінгу; нереальні очікування від постійно зростаючих цін на активи (ринок житла) та іпотечні цінні папери; неадекватна оцінка ризиків по іпотечних цінних паперах кредитними рейтинговими агентствами тощо [9, с. 11].

Крім об'єктивних чинників, що дестабілізують світову фінансову систему, Роджер М. Мартин виділяє й такий як надмірна оплата творчих здібностей керівників фінансових структур (насамперед хедж-фондів), які дуже зацікавлені у значній волатильності фінансових ринків. Це, у свою чергу, шкодить розвитку ринку цінних паперів, пенсійних фондів тощо [8, с. 21].

Геоелектронічні чинники впливу на фінансовий ринок держави повинні знайти відображення насамперед у формах і методах його державного регулювання, оскільки органи саморегулювання фінансового ринку (ОСРФР) не мають повноважень з прямого регулювання фінансового ринку України.

В силу різних причин (і суб'єктивних, і об'єктивних) в 2014-2016 рр. основним регулятором фінансового ринку України став Національний банк України, який регулюючи курс національної валюти і виводячи проблемні банки з ринку (вже виведено близько 70 банків), став визначати динаміку розвитку інших сегментів фінансового ринку, насамперед ринку цінних паперів, ринку капіталів тощо.

За оцінками МВФ Нацбанк в цілому справляється з поставленими завданнями щодо регулювання валютного ринку, хоча незалежні міжнародні експерти і структури дають менш позитивну оцінку діяльності НБУ та його керівництва, останнє особливо стосується політики рефінансування проблемних банків, оскільки значна частина виділених коштів була використана неефективно, зокрема виведена за кордон. Разом з тим, міжнародними експертними організаціями українські банки визнані найменш надійними у світі.

Дуже важливим чинником геоекономічного рівня розвитку економіки є тенденція падіння цін на експортні сировинні товари, в тому числі на ті, які експортує Україна (зерно, метали, насіння соняшника тощо). Сильний долар США та рецесія в КНР доповнюються в 2016 році падінням цін на нафту і газ, що також провокує нестабільність на світовому фінансовому ринку. В грудні 2015 р. аналітики Morgan Stanley спрогнозували ціну нафти у 2016 році на рівні 20 дол. США за барель, а експерти Royal Bank of Scotland – на рівні 16 дол. США за барель. Керівництво Ірану і Саудівської Аравії, які протистоять один одному в боротьбі за вплив на Близькому Сході, готове продавати нафту і за 10 дол. США за барель щоб зберегти свою частку на ринку.

Макроекономічні чинники впливу на фінансовий ринок України тісно пов'язані з особливостями розвитку нашої країни в умовах кризи та виходу з неї. Одним із головних чинників є дестабілізація соціально-економічної ситуації в Україні в 2014-2016 рр., яка, за оцінками багатьох експертів, буде спостерігатися ще декілька років. Державі та ОСРФР необхідно розробити комплекс стабілізаційних заходів щодо розвитку фінансового ринку нашої країни [20, с. 56].

Наступним чинником макроекономічного впливу на фінансовий ринок України є негативний вплив економічних санкцій Росії, які в найбільшій мірі почали проявлятися з 1 січня 2016 року після вступу в дію договору про зону вільної торгівлі з ЄС. за оцінками урядових та незалежних експертів в 2016 р. від цих санкцій Україна втратить від 350 до 600 млн. дол. США. Відповідно, слід очікувати падіння цін на фінансові активи тих емітентів, які активно співпрацюють з Росією. Державі й саморегулювним органам вітчизняного фінансового ринку важливо допомогти цим емітентам шляхом надання рекомендацій і підготовки необхідних документів щодо виходу на інші ринки (передусім Азії, Африки, Латинської Америки).

Дуже гострою проблемою для функціонування фінансового ринку України в 2016 р. і наступних роках може стати судовий процес Росії проти України щодо повернення

боргу перед РФ в розмірі 3 млрд. дол. США, оскільки російська сторона не визнає умови реструктуризації зовнішнього боргу України, які уклала наша держава з іншими кредиторами. На початку 2016 р. стало відомо, що Міністерство фінансів РФ готує позов в англійський суд через невиконання Україною 3 млрд. доларів кредиту, і вже найняла для цього одних з найкращих юристів Лондона – «Law Debenture Corp».

Найнижчу 69 сходинку серед країн ЄС за сприйняттям корупції займає Болгарія (з 168 країн світу). Італія – 61 місце, Румунія і Греція – 58. Україна займає 130 місце в світі за цим показником [13].

За даними неурядової американської організації Global Financial Integrate з 2004 по 2013 рр. з України нелегально вивезли 116,76 млрд. дол. США. Найбільший обсяг нелегального вивезення капіталу був зафіксований у 2012 році – 21 млрд. дол. США. В середньому за рік ця цифра становить 11,7 млрд. дол. США. До 70% виведених з України грошей повертається назад [17, с. 6].

Відмова від запровадження накопичувальної пенсійної системи, а саме її другого рівня, в 2015 році, також негативно вплине на фінансовий ринок України. Варто відзначити, що комерційні банки, страхові компанії, інвестиційні фонди, бізнесові структури не можуть бути головним джерелом довгострокових національних інвестицій для України. Слід пам'ятати, що накопичувальна система пенсійного забезпечення передбачає легалізацію прибутків та оплати праці, детінізацію діяльності підприємств як обов'язкової умови залучення ними інвестицій з накопичувальної системи, а також стабільне довгострокове джерело рефінансування державного боргу через розміщення пенсійних накопичень в державні цінні папери [13].

Основною країною і джерелом прямих іноземних інвестицій в українську економіку в 2015 році був Кіпр. Станом на 01.10.2015 р. сума прямих іноземних інвестицій з Кіпру становила 27,7% або 12,2 млрд. дол. США. В порівнянні з 2014 р. цей показник знизився на 6,8 млрд. дол. США [14].

КМУ має намір схвалити законопроект про денонсацію конвенції з Кіпром щодо уникнення подвійного оподаткування. Під час підписання у 2012 році цієї конвенції, вона переслідувала принципи захисту найбагатших верств населення, оскільки в ній передбачалася нульова ставка оподаткування при реалізації будь-якого майна. Тобто, через офшорні компанії відбувався продаж майна без сплати податків. При цьому загальні втрати в результаті реалізації цієї угоди становили 6 млрд. дол. США в рік.

Поряд з негативними моментами функціонування фінансового ринку України, в 2016 р. з'являються ознаки активізації діяльності іноземних інвесторів. Зокрема, Україна піднялася на 17 позицій у щорічному рейтингу привабливих офшорів для бізнес-послуг і операцій від провідної консалтингової компанії АТ Kearney, посівши 24 місце. При цьому ключовими перевагами України аналітики називають фінансову привабливість та висококваліфіковану робочу силу. Негативним фактором для української економіки при цьому є несприятливі умови ведення бізнесу, в тому числі ведення процедури банкрутства.

На думку Стіва Пайфера, колишнього посла США в Україні «... за умови, якщо Київ прискорить реформи, Захід повинен збільшити свою підтримку. Це – надання Україні додаткових від 5 до 10 млрд. дол. США у вигляді кредитів і грантів, щоб створити запас для реалізації більш радикальної реформи. Це збільшення військової підтримки, щоб допомогти Україні захистити себе. Це також продовження тиску на Москву, включаючи санкції, щоб покласти край її агресії проти України» [15].

В цьому плані заслуговує на увагу висновок ряду експертів Центру ринкової економіки, що спираючись на практику розвинених країн світу, необхідно впровадити в посткризовий період принципи так званого неопротекціонізму. До його інструментів належать політика кількісного пом'якшення (стимулювання економічної активності через зростання пропозиції грошей і здешевлення кредитних ресурсів), конкурентні

девальвації (цікавим є досвід японської «абеноміки»), відмова від лібералізації короткострокових потоків капіталів (КНР) [16].

Слід також взяти до уваги висновок відомого українського фінансиста д.е.н., проф. А. С. Гальчинського про те, що в нових умовах глобалізації Європа поки ще не сформувала механізмів власної адаптації до цих перетворень. Країни наздоганяючої модернізації мають очевидні переваги – у них є можливість діяти на випередження. Так уже кілька століть роблять США. Країна, яка є породженням Європи, акумулює в собі більше Європи, ніж у самій Європі. І це не тільки історія минулого. Це й стратегія сучасної Америки [17].

До регіональних чинників впливу на фінансовий ринок України, які поки недостатньо враховуються в фінансовій політиці України, слід вважати:

- 1) нерівномірність розвитку фінансових інституцій в різних регіонах України;
- 2) деіндустріалізація більшості регіонів України, що вимагає проведення реіндустріалізації, а не тільки розвитку туризму;
- 3) занепад економіки у захоплених противниками української влади регіонах Донбасу;
- 4) відторгнення від України АР Крим, в яку КНР збиралася вкласти кілька мільярдів доларів інвестицій тощо.

Регулювання фінансового ринку України повинно враховувати інвестиційну привабливість кожного регіону. Як вважають ряд фахівців [18, с. 299] у Західному регіоні ефективними можуть бути виробництво з використанням місцевих природних ресурсів, а також розвиток мережі оздоровчих курортно-туристичних комплексів. У Донецько-Придніпровському регіоні, насамперед потрібні реконструкція і технічне переобладнання шахт, металургійних і хімічних виробництв на базі безвідходних, маловідходних й екологічно чистих технологій. У Південному регіоні найбільш ефективним є реконструкція та технічне переоснащення передусім портового господарства, розвиток виробництва обладнання для харчової промисловості.

Головним недоліком інвестиційної діяльності в Україні є те, що інвестиції спрямовуються у вже розвинені сфери економіки та у найбільш розвинені регіони. Так, до восьми регіонів (Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Київської, Львівської, Одеської, Запорізької областей, АР Крим та до м. Києва) надходило 90% всіх залучених прямих іноземних інвестицій. Таке спрямування прямих іноземних інвестицій в регіональному розрізі не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку регіонів [18, с. 302].

Прогнозування розвитку економіки України представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Прогнозні показники розвитку економіки України на 2015-2018 рр.[10]

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, слід відмітити, що з метою удосконалення державного регулювання на фінансовому ринку України необхідно запровадити наступні заходи:

1. Урегулювання відносин між хедж-фондами та пенсійними фондами. Фізичні особи, які є власниками акцій, мусять мати повне право будь-кому їх позичати. Однак надавання акцій у позику, що його здійснюють інституції, які мають фідучіарний обов'язок, слід заборонити, якщо пенсійні фонди з доброї волі не припинять цю практику.

2. Оподаткування перенесеної відсоткової ставки як звичайного доходу. Це сприятиме податковій справедливості: мільяртери з хедж-фондів більше не платитимуть у середньому нижчі податки, ніж звичайні робітники, що принесе додатковий дохід до казни.

3. Оподаткування біржових транзакцій. Уряд має накласти на оборудки з акціями щось на кшталт запропонованого для міжнародних фінансових транзакцій «податку Тобіна». Усе, що віднадить трейдерів від стратегії швидких оборудок, є чистим благом.

4. Перегляд загальної структури оподаткування. Варто зазначити, що від 1982 року стратегія оподаткування в США була унікальною в розвинутому світі, і не у найкращий спосіб: у ній є дуже низький податок на доходи фізичних осіб, дуже високий податок на доходи підприємства і немає загальнонаціонального податку на додану вартість (найбільш економічно ефективна форма оподаткування у світі). Якраз тоді, коли капітал потребував допомоги у боротьбі з талантом, який почав отримувати аж завеликі прибутки, система оподаткування перекинулася і опинилася повністю на боці таланту. Капіталу потрібен стимул для того, аби інвестувати у створення робочих місць, а стимули американських компаній за світовими мірками є заниженими. Отже, не дивно, що, замість інвестувати, вони почали акумулювати рекордні обсяги коштів на своїх балансових рахунках, і велику частку з того – в офшорах. Тим більше, що немає доказів, що такий податковий режим пішов на користь американській економіці, хоча він виразно доклався до гострого зростання нерівності у доходах.

Список використаних джерел:

1. Газета День. – 2016. – 14 січня. – с.3.
2. Карлін М. І. Фінансова система України: навч. посіб./ М. І. Карлін. – К.: Знання, 2007. – 324 с.
3. Фінанси: підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
4. Міжнародні фінанси: навч. посіб. / О. І. Д'яконова, М. І. Макаренко, Ф. О. Журавко та ін.; за ред. М. І. Макаренка та О. І. Д'яконової. – К.: «ЦУЛ», 2013. – 548 с.
5. Куреніна О. Світова економіка на порозі ідеального шторму? / О. Куреніна, О. Злобіна // Дзеркало тижня. – 2016. – 16 січня. – с.7.
6. Алексєнко Л. М. Впровадження технологій фінансового маркетингу у процесі відбору інвестиційних проектів для інституційних інвесторів / Л. М. Алексєнко, М. В. Стецько, Н. В. Радова // Наукові записки. Серія «Економіка»: зб. наук. праць. – Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2012. – Вип.19. – с. 472.
7. Білорус О. Г. Гіперфінансіалізація світової економіки та її глобальні наслідки / О. Г. Білорус // Фінанси України. – 2014. - №10. – с.24-31.
8. Федосов В. Інституційна фінансова інфраструктура України: сучасний стан та проблеми розвитку / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін // Фінанси України. – 2008. - №12. – с.3-21.
9. Науковці з різних країн обговорили спільні проблеми світової банківської системи // Вісник НБУ. – 2012. - №7. – с. 11-13.
10. Українські банки визнали найменш надійними у світі: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.gazeta.ua/articles/_ukrainski-banki-viznali-naimens-nadijnimi-u-sviti/672882.
11. Джозеф Стігліц. Китай на вибоїнах нової реальності // Економічна правда, 2016. – 29 січня. – с.10.
12. Дубовик-Рохова А. Бонди Януковича: програти бій щоб виграти війну / А. Дубовик-Рохова // День. – 2016. – 14 січня. – с.8.
13. Мельничук В. Пенсійна реформа: як змусити владу запровадити трирівневу систему: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2016/01/20/577554>.
14. ubr.ua/finances/macroeconomics-ukraine/kak-novye-nalogi-skajutsia-na-investiciiiah-v-ukrainu-374418.
15. Газета День. – 2016. – 13 січня. – с.1.
16. Резнікова Н. Українська економіка: незалежність чи незалежність / Н. Резнікова, В. Панченко // Дзеркало тижня. – 2016. – 30 січня. – с. 7.
17. Дзеркало тижня. – 2016. – 30 січня. – с. 6.
18. Проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи їх вирішення: монографія / М. І. Карлін, Ю. В. Шулик, А. В. Кулай та [ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Карліна. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 364 с.
19. Івашко О. А. Теорія фінансів: навчальний посібник / О. А. Івашко. – Луцьк «Вежа-Друк», 2014. – 404 с.
20. Івашко О. А. Проблеми функціонування фінансового ринку та інвестиційна безпека України / О. А. Івашко, М. І. Карлін // Банківська справа. - № 3. - 2012. – С.54-65.

УДК 336.71:351.863](477)(043.3)

Коваленко В.В., д.е.н., професор

Одеський національний економічний університет

ФІЛОСОФІЯ БЕЗПЕКИ БАНКІВ В УМОВАХ СТРУКТУРНИХ ДИСБАЛАНСІВ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У публікації підлягають розгляду питання щодо особливостей забезпечення фінансової безпеки банків. Проаналізовано зовнішні та внутрішні загрози фінансової безпеки банків. Наводяться шляхи реформування філософії фінансової безпеки банків.

Ключові слова: банківська система, банки, банківський нагляд, фінансова безпека, загрози, платоспроможність.

Kovalenko V.

SAFETY PHILOSOPHY BANK IN A STRUCTURAL IMBALANCE UKRAINE ECONOMY

In a publication are subject consideration of question in security features to ensure financial banks. Analyzes internal and external threats to the financial security of banks. The ways to reform financial security philosophy banks.

Keywords: banking system, banks, banking supervision, financial security, threats, solvency.

Kovalenko V.V.

ФИЛОСОФИЯ БЕЗОПАСНОСТИ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ СТРУКТУРНЫХ ДИСБАЛАНСОВ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

В публикации подлежат рассмотрению вопросы об особенностях обеспечения финансовой безопасности банков. Проанализированы внешние и внутренние угрозы финансовой безопасности банков. Приводятся пути реформирования философии финансовой безопасности банков.

Ключевые слова: банковская система, банки, банковский надзор, финансовая безопасность, угрозы, платежеспособность.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Банківська система - це одна з важливих складових сучасної ринкової економіки. Основою її є банки, які володіють певною сукупністю важелів впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та інші сфери економіки.

В умовах зростаючої відкритості економік держав і послідовної їх інтеграції в світове господарство забезпечення безпеки банківської системи є актуальним завданням. Це зумовлено впливом зовнішнього середовища, яке сьогодні характеризується елементами поглиблення фінансової кризи, і внутрішнього середовища, зокрема посиленням конкуренції та консолідації банківського бізнесу. Вплив внутрішнього середовища зумовлює виникнення загроз, які перешкоджають процесу реалізації стратегічних напрямків розвитку банків з точки зору прибутковості і мінімізації ризиків. Тому проблема зміни філософії безпеки банків є досить актуальною і повинна розглядатися як системоутворюючий елемент нейтралізації структурних дисбалансів економіки України.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Вирішенню питань забезпечення безпеки банків присвячено наукові праці значної когорти науковців, зокрема: О. Барановського [1], Т. Болгар [2], С. Добринь [3], О. Кириченка [4], І. Крупки [5], В. Соловйова [6], З. Сороківської [7],

В. Сухоноса [8] та багатьох інших. Поряд з цим слід зазначити, що актуалізується питання перегляду місця безпеки банків у подоланні структурних дисбалансів економіки України.

Цілі статті. Обґрунтування теоретико-методологічних засад забезпечення безпеки банків в умовах трансформаційних змін, що відбуваються в економіці держави.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Забезпечення безпеки банків – це процес досягнення стану захищеності економічних інтересів банку, що виявляються у процесі реалізації його статутних цілей і завдань, і полягає в створенні сприятливих умов для реалізації всіх передбачених статутом видів банківської діяльності. Рівень забезпечення безпеки банків визначається загальноприйнятими критеріями його надійності, а також іншими показниками, що характеризують його здатність протистояти різним негативним явищам.

Як зазначає В. Драпей, «... Підприємництво – один з видів виробничої або іншої корисної діяльності людей, ділові відносини між якими регулюються ринковими механізмами і участю в необхідних випадках держави. Отже, безпека підприємництва характеризується станом захищеності підприємців, всіх законних видів їх діяльності, а також того середовища, в якій підприємництво здійснюється і яку перш за все має формувати держава (ринкові механізми і «правила гри») [9]. Можна погодитися з представленою точкою зору, так як банк є суб'єктом підприємницької діяльності, і відповідно повинен реалізовувати усі положення забезпечення безпеки, але не с позиції тільки забезпечення безпеки в першу чергу фінансових активів банку, а тільки потім, як це не дивно виглядає, персоналу банку.

В сучасних умовах розвитку банківського бізнесу виникає потреба у розробці нової філософії безпеки банків, виходячи з того, що вона має безпосередній вплив на подолання структурних дисбалансів економіки України, а саме:

1. Фактори, що викликають структурні дисбаланси економіки:

– забезпечення незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери держави, яка знаходить своє відображення в системі критеріїв та індикаторів її стану, що характеризують такі аспекти, як збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів, збалансованість внутрішнього і зовнішнього боргу, дефіциту бюджету та наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів;

– рівень захищеності фінансових інтересів на макро- і мікрорівнях, рівнях фінансових відносин;

– стан митно-тарифної, фінансової, валютної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, розрахункової, інвестиційної, банківської і фондової систем, яке характеризується здатністю протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним впливам, здатність запобігати зовнішню недружню фінансову експансію, гарантувати фінансову стабільність, а також ефективне функціонування національної економіки та економічне зростання в умовах розширеного відтворення;

– стан фінансових потоків в економіці, яке може бути охарактеризоване збалансованістю і наявністю відпрацьованих і ефективних механізмів регулювання і саморегулювання.

2. Фактори, що впливають на рівень безпеки банків:

- структурні дисбаланси між попитом і пропозицією на кредитні ресурси банків;
- дефіцит залучення коштів для формування ресурсної бази банків;
- оцінювання реальної якості активів на балансі українських банків, що є найнагальнішою потребою для стабілізації піднесення розвитку банківської системи;
- вирішення питання з капіталізацією банків до рівня міжнародних та національних стандартів;

– питання покращення бізнес-клімату для подолання структурних проблем задля довгострокового розвитку вітчизняної банківської системи;

– проблеми реформування законодавства про банкрутство боржників з метою прискорення процесу банкрутства та наближення його до найкращих практик Європейського Союзу;

– проблеми реформування системи примусового стягнення заборгованості, відчуження та реалізації заставного майна з метою спрощеної процедури відчуження об'єктів застави на користь кредиторів.

Індикатори за допомогою яких доцільно оцінювати рівень фінансової безпеки банків представлені у таблиці 1.

Як свідчать наведені дані у таблиці 1, індикатори фінансової безпеки банків мають тенденцію до погіршення. Банки продовжують збиткову діяльність. Так, станом на 26.01.2016, до неплатоспроможних банків у яких введено тимчасову адміністрацію віднесено: «Банк Софіївський», «Банк Унікомбанк», «Національні інвестиції», «Радікал Банк», «Фінансова Ініціатива». До неплатоспроможних банків, які знаходяться у стадії ліквідації віднесено 67 банків.

Таблиця 1

Індикатори фінансової безпеки банків за період 2010-2015 рр., станом на кінець періоду*

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Рівень доларизації у банківській системі, %	29,1	42,0	43,7	36,8	44,1	47,1
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі, %	40,6	41,9	39,5	34,0	32,5	43,3
Питома вага проблемних кредитів у загальній сумі кредитів, %	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5	22,1
Співвідношення власних і залучених коштів банку, %	17,12	17,30	17,68	17,74	12,66	9,01
Адекватність регулятивного капіталу, %	20,83	18,90	18,06	18,26	15,60	12,74
Рентабельність активів, %	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-5,46
Рентабельність капіталу, %	-10,19	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-51,91
Покриття кредитів сформованими резервами, %	19,71	19,13	17,33	14,40	20,36	33,29
Покриття кредитів власним капіталом, %	18,24	18,84	20,77	21,13	14,71	10,75

*Джерело: Розраховано автором за матеріалами – Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

Однією з вагомих причин визнання банків неплатоспроможними, крім порушення законодавства, що регулює питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, був недостатній рівень їх капіталізації та неспроможність акціонерів забезпечити належний рівень фінансової підтримки. Але поряд з цим слід звернути увагу на те, що в сучасних умовах функціонування вітчизняного банківського сектору банки з іноземним капіталом входять до ТОП-10 надійних банків України, а саме: Креді Агриколь Банк (Credit Agricole, Франція); Укрсиббанк (BNP Paribas Group, Франція); Райффайзен банк Аваль (Raiffeisen Bank, Австрія); Сітібанк Україна (Citigroup, США); ІНГ Банк Україна (ING Groep, Нідерланди); Кредобанк (PKO Bank Polska, Польща); ПроКредит Банк (ProCredit Bank,

Німеччина); Правекс-банк (Intesa Sanpaolo, Італія); Укрсоцбанк (ABN Holdings, Люксембург); ПУМБ (СКМ Фінанс); ОТП Банк (OTR Bank, Угорщина) [10]. Тому, залишається актуальним питанням дослідження місця іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі щодо ефективності їх функціонування.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що фінансова безпека банків залежить від наступних чинників: політична та економічна нестабільність як на національному, так і на міжнародному рівнях; рівень залежності банків від внутрішніх та зовнішніх джерел залучення; рівень концентрації активів банків в інших транснаціональних корпораціях; рівень концентрації активів банків за галузями економіки або фінансово-промисловим групам; структура власності на банки.

Провівши аналіз чинників, що впливають на фінансову безпеку банків можна виділити дві їх групи.

До чинників прямого впливу слід віднести: низький рівень якості капіталу; здійснення банками ризикової кредитної політики; недостатній рівень покриття депозитних вкладень системою страхування; низька ліквідність банківських активів; низький рівень кредитоспроможності суб'єктів економічної діяльності.

До чинників опосередкованого впливу відносимо: недостатня ефективність банківського нагляду; рівень конкуренції між банками; фінансово-економічний стан галузей промисловості; стабільність національної грошової одиниці та соціально-економічної політики держави.

Для банківської установи можна визначити ряд чинників, які можуть спричинити погіршення банківської безпеки, а також виробити заходи, що сприяють зменшенню негативного впливу цих факторів (табл. 2).

Таблиця 2

Систематизація загроз фінансовій безпеці банку

Чинники	Заходи нейтралізації негативного впливу
Сплановане швидке вилучення групою клієнтів, вкладників значного обсягу коштів з банку, що призводить до погіршення його платоспроможності;	Диверсифікація пасивів, для забезпечення незалежності банку від джерел фінансування, поведінку яких важко прогнозувати;
Блокування іншими фінансовими установами активів банку;	Розміщення коррахунків лише в авторитетних фінансових установах. Моніторинг їх фінансового стану і політичних залежностей;
Доведення до фіктивного банкрутства підприємств - позичальників банку, обсяги заборгованості яких перед банком знижують його платоспроможність;	Введення в керівництво підприємств - великих позичальників представників банку;
Використання засобів масової інформації для дискредитації банківської установи;	Проведення постійної іміджевої рекламної кампанії; проведення заходів, спрямованих на забезпечення прозорості фінансового стану банку;
Політичний вплив на рух капіталів;	Незалежність або зменшення залежності від політичних капіталів; дотримання всіх вимог нормативно-правових актів при здійсненні таких операцій;
Витіснення банку з певних сегментів ринку банківських послуг;	Проведення виваженої цінової політики, інтеграція банку в регіональні економічні проекти;
Демпінгування ринку послуг;	Проведення постійної роботи з підвищення ефективності та зменшення собівартості банківських послуг;
Втрата ключового кваліфікованого персоналу через їх перехід в інші, конкуруючі банки	Проведення виваженої кадрової політики, оплати праці та надання соціального захисту працівникам банку

*Джерело: систематизовано автором за матеріалами [1; 11, с. 58]

Слід зауважити, що підвищення рівня фінансової безпеки банків залежить від

регулюючих та превентивних дій Національного банку України. Запобігання негативного впливу різних чинників в банківській сфері має відбуватися через проведення службою банківського нагляду постійного аналізу такої інформації:

– обсяг коштів підприємств і фінансово-промислових груп, які розміщені в банках і ступінь залежності банків від цих джерел фінансування;

– якість активів банків, розміщених в інших державах або в окремих фінансових установах, їх репутація, підконтрольність іншим фінансовим установам. При цьому, характер і ступінь підконтрольності фінансових установ, в яких розміщені значні кошти банків, повинні визначатися також з метою отримання інформації про форми і методи можливої конкуренції між банками за потенційних клієнтів;

Концентрація фінансових потоків і їх проходження через окремі банківські установи, які мають монопольне становище на ринку певних банківських послуг.

– зонами банківської небезпеки можуть бути як окремі країни, регіони, так і певні операції, інвестиції, кредитування окремих суб'єктів економічної діяльності або галузей.

– банківський нагляд повинен запобігати можливості негативного впливу на фінансову стабільність банківської системи через аналіз і прогнозування політичної та економічної середовищ. Такий аналіз передбачає визначення:

▪ обсягів впливу окремих політичних груп в банківській сфері і ступеня залежності банківської системи від галузей народного господарства;

▪ схильність суб'єктів банківської системи впливу політичних і економічних сил інших держав, які можуть провести через них заходи, спрямовані на підрив національної банківської системи.

Отриману інформацію Національному банку України необхідно аналізувати з метою своєчасного проведення превентивних заходів з боку служби банківського нагляду, до яких можна віднести:

- встановлення вимог до банків щодо диверсифікації джерел фінансування, в разі, якщо банк знаходиться в значній залежності від окремої фінансово-промислової групи або політичної групи;

- визначення ступеня надійності фінансових організацій різних держав, де розміщується значна частина активів національних банків, а виходячи цього, встановлювати ліміти максимальних залишків на коррахунках для різних країн і окремих банків і фінансових груп.

Органам нагляду також слід ініціювати створення ряду законодавчих норм, які дозволяють підвищити відповідальність засобів масової інформації за оприлюднення недостовірної інформації, яка може призвести до фінансової або банківської кризи шляхом підриву довіри до конкретних банків або банківської системи в цілому.

Ефектом зменшення впливу поширення недостовірної інформації через засоби масової інформації є посилення ролі незалежних рейтингових агентств, які представляють альтернативну оцінку фінансового стану банків.

Підвищення стабільності банківської системи повинно відбуватися і через заходи, які проводяться урядом щодо поліпшення загальних макроекономічних чинників, а саме: підвищення загальної довіри до банківської системи; повернення коштів у банківську систему з тіньового сектора економіки; підвищення стабільності і довіри до національної валюти; зменшення податкового тиску.

Виходячи із вище зазначеного, забезпечення фінансової безпеки банківської діяльності, повинно виходити із формування нової філософії її досягнення на концептуальній основі (табл 3).

Таблиця 3

Елементи формування нової філософії фінансової безпеки банків

Елементи	Характеристика
Етимологічне джерело	безпека - система заходів, що забезпечує захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників та керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз
Онтологічна сутність	процес досягнення стану захищеності фінансових інтересів банку, що виявляються в ході реалізації його статутних цілей і завдань, і полягає в створенні сприятливих умов для реалізації всіх передбачених статутом видів банківської діяльності. Рівень забезпечення фінансової безпеки банку визначається загальноприйнятими критеріями його надійності, а також іншими показниками, що характеризують його здатність протистояти різним негативним явищам
Гносеологія дослідження	загальнометодологічні положення вивчення фінансових відносин, зовнішніх та внутрішніх загроз, їх структурування
Поняття	сукупності умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини, попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдавати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкоджати досягненню банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує
Генеральна мета	забезпечення фінансово стійкого функціонування банку та уникнення загроз його безпеці, захист законних інтересів банку від протиправних посягань, охорона життя і здоров'я персоналу, недопущення крадіжок фінансових ресурсів та матеріально-технічних засобів, знищення майна і цінностей, розголошення, втрати, витоку службової інформації
Суб'єкти	держава, Національний банк України, банки, партнери і клієнти банків, служби безпеки банків
Об'єкти	персонал банку, фінансові ресурси, матеріальні цінності, новітні технології, інформаційні ресурси
Завдання	прогнозування, виявлення і подолання загроз, віднесення інформації до категорії обмеженого доступу; створення механізму й умов для оперативного реагування на загрози безпеки, максимально можливої локалізації загроз, що завдані фізичними та юридичними особами
Принципи	комплексність, своєчасність, безперервність, активність, законність, економічна доцільність, взаємодія і координація, удосконалення, централізація управління, законності, багатомірності, дотриманості максимально допустимого рівня прозорості
Методи	управління ризиками, резервування, внутрішній контроль, оцінка та аналіз

*Джерело: складено автором за матеріалами [1, с. 13; 11, с. 57]

Висновки. Основним напрямом зміни філософії фінансової безпеки банків повинно стати в першу чергу зміна сприйняття самої фінансової безпеки як елементу управління банком, який дозволяє забезпечити фінансово стійке його функціонування та виникнення кризових ситуацій.

З цією метою необхідно вирішити питання макроекономічного та мікроекономічного спрямування.

Питання макроекономічного спрямування відносять до привілеї Національного банку України, а саме: мінімізація витрат для платників податків при капіталізації банків, які мають недостатній капітал; створення спеціального фонду для рекапіталізації банків, подальше функціонування яких визначене доцільним; розвиток третейських судів та досудового вирішення проблем між кредиторами та боржниками; підвищення відповідальності позичальників за надання в банки або кредитні бюро

недостовірної інформації; реформу законодавства про банкрутство боржників з метою прискорення процесу банкрутства та наближення його до найкращих практик Європейського Союзу; створення банку «поганих активів банків», який акумулював проблемні кредити на балансі єдиної національної інституції; приведення законодавства щодо процесів злиття і поглинання банків до найкращих практик Європейського Союзу, що дозволить швидше провести процес консолідації банків та знизить негативний вплив на їх ефективність; активізація політики сприяння підвищенню ролі іноземних банків в Україні та вжиття заходів задля залучення іноземного капіталу, передусім з глобальних фінансових установ.

Питання мікроекономічного спрямування націлені на створення єдиної системи фінансової безпеки у банках. Оскільки головним завданням підрозділу фінансової безпеки банку є захист його фінансових інтересів, одним з напрямків роботи по забезпеченню такого захисту є створення сприятливих умов перш за все для ведення фінансових операцій, що дозволяють отримувати максимальний дохід при мінімальних ризиках. Однак щоб цілеспрямовано формувати такі умови, в структурі банку перш за все необхідно виділити ті об'єкти і явища, які впливають на фінансову безпеку банку, що дозволить надати роботі більш системний і комплексний характер.

Як один із способів забезпечення фінансової безпеки банківського сектора України можна запропонувати концепцію організації єдиної системи попереджувального моніторингу фінансового стану банків, основною ідеєю якої є створення в структурі Національного банку України автоматизованого комплексу єдиного оціночного механізму фінансового стану банків, які мають до цього комплексу колективний комунікаційний доступ через загальнодоступні комп'ютерні мережі. Зазначене дозволить в режимі реального часу більш об'єктивно оцінювати стан, роль і місце кожного банку в банківській системі, вносить в процес міжбанківських відносин елемент саморегулювання, більшої відкритості, істинного партнерства, сприятиме захищеності банківського середовища від недобросовісних підприємців, стане своєрідним механізмом колективного захисту фінансових інтересів банків.

Список використаних джерел:

1. Барановський О. І. Банківська безпека: проблема виміру / О.І. Барановський // Економіка і прогнозування. – 2006. – №1. – С.7-25.
2. Болгар Т. М. Управління проблемними кредитами вітчизняних банків у сучасних умовах господарювання / Т.М. Болгар // Бізнес Інформ. – 2014. – №. 1. – С. 248-255.
3. Добринь С. В., Убілава І. Б. Аналіз впливу факторів фінансової безпеки на фінансову стійкість банків / С.В. Добринь, І.Б. Убілава // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – №. 29. – С. 92-96.
4. Кириченко О.А. Економічна безпека банківської системи України в умовах глобальної фінансової кризи / О.А. Кириченко, С.В. Мелесик // Актуальні проблеми економіки. – 2009. - № 8 (98). – С. 223-232.
5. Крупка І. М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки / І.М. Крупка // Бізнес Інформ. – 2012. – №. 6. – С. 168-175.
6. Соловійов В. І. Сучасний стан банківської безпеки України / В.І. Соловійов // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – №. 4. – С. 79-82.
7. Сороківська З. До питання фінансової безпеки банку в умовах світової економічної кризи / З. Сороківська // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. – 2011. – Т. 8. – С. 404-408.
8. Сухонос В. В. Концептуальні організаційно-правові засади функціонування системи економічної безпеки банків В.В. Сухонос // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – №. 1. – С. 64-66.
9. Драпей В. Безопасность предпринимательства и банки / В. Драпей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kiev-security.org.ua/box/11/71.shtml>.
10. Украинские банки в Давосе назвали худшими в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politrada.com/news/ukrainskie-banki-v-davose-nazvali-khudshimi-v-mire>.
11. Коваленко В.В. Концептуальні основи формування системи безпеки банківської діяльності / В.В. Коваленко / Економічний часопис-XXI. – 2013. – №1. – С.56-59.

УДК 336.01

Кондіус І.С., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

У публікації підлягають розгляду питання моделювання фінансових механізмів виміру рівня ефективності діяльності банку як цілісної системи. Запропоновані методи перевірки адекватності прогнозних моделей функціонування банківської системи. При аналізі та оцінці ефективності діяльності банку враховані специфічні потреби суб'єктів цієї оцінки: регулятора (НБУ), науковців-дослідників, менеджменту банку, та інших (клієнти, рейтингові агентства, податкові органи, органи місцевої та центральної влади). формулюванні теоретичних підходів до забезпечення фінансової стабілізації розвитку банківської сфери, які враховують здатність забезпечувати прибутковість банку за рахунок підвищення рівня корпоративного управління.

Ключові слова: банківська сфера, фінансові механізми, ефективність роботи банку, корпоративне управління. Стабілізація розвитку.

Kondius I.

THEORETICAL BASIS FINANCIAL STABILIZATION OF BANKING FIELD REGION

The publication be considered modeling financial arrangements measurement of the effectiveness of the bank as a whole system. The methods of checking the adequacy of predictive models of the banking system. In the analysis and evaluation of the effectiveness of the Bank takes into account the specific needs of this assessment, the regulator (NBU), scientists and researchers, bank management, and others (clients, rating agencies, tax authorities, local and central government). formulating theoretical approaches to ensure financial stability of the banking sector, taking into account the ability to provide bank profitability by increasing the level of corporate governance.

Keywords: banking, financial mechanisms, the effectiveness of the bank's corporate governance. Stabilization of.

Кондиус И.С.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СФЕРЫ РЕГИОНА

В публикации подлежат рассмотрению вопросы моделирования финансовых механизмов измерения уровня эффективности деятельности банка как целостной системы. Предложенные методы проверки адекватности прогнозных моделей функционирования банковской системы. При анализе и оценке эффективности деятельности банка учтены специфические потребности субъектов этой оценки: регулятора (НБУ), ученых-исследователей, менеджмента банка и других (клиенты, рейтинговые агентства, налоговые органы, органы местной и центральной власти). формулировке теоретических подходов к обеспечению финансовой стабилизации развития банковской сферы, учитывающие способность обеспечивать прибыльность банка за счет повышения уровня корпоративного управления.

Ключевые слова: банковская сфера, финансовые механизмы, эффективность работы банка, корпоративное управление. стабилизация развития.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах значної конкуренції, в яких сьогодні функціонують банки на ринку, важливе значення набуває така система управління, яка буде ефективно справлятися з усіма труднощами, що виникають в процесах взаємодії, комунікації та організації управлінської діяльності. Для забезпечення такого управління в умовах ринку необхідно адекватно аналізувати,

оцінювати та керувати інформаційними потоками з метою впливу на моделі прийняття рішень об'єктами (суб'єктами) управління банку.

При аналізі та оцінці ефективності діяльності банку слід враховувати специфічні потреби суб'єктів цієї оцінки: регулятора (НБУ), науковців-дослідників, менеджменту банку, та інших (клієнти, рейтингові агентства, податкові органи, органи місцевої та центральної влади).

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних вчених А. Бергера, А. Бачатпаруя, С. Вейнера, С. Гроскопфа, Р. ДеЯнга (R. DeYoung), Р. Ейзенбайса, Еліазіані, Г. З. Зангу, С. Куана, У. Купера, Л. Местера, С. Тимме, Є. Родеса, Б. Парка, Л. Сімара, М. Фаррела, Г. Фер'єра, Ф. Форсунда, Д. Хампрі, У. Хантера, А. Чарнеса, щодо методів оцінки рівня управління банків показав, що: існуючі моделі не забезпечують на потрібному рівні ефективне управління. Недостатньою мірою забезпечений зворотній зв'язок в системі управління фінансовою установою, що є необхідною умовою забезпечення фінансової стабілізації як окремого банку, так і банківської системи в цілому.

Наукові напрацювання в загальній теорії ефективності, рекомендації стосовно оцінювання банківської діяльності хоча і досить значні, проте поняття фінансової стабілізації розвитку банківської сфери в цілому, як і методи її оцінки, залишаються недостатньо розробленими як в теоретичному, так і в методично-практичному аспектах.

Цілі статті. Сформувані теоретичні підходи до забезпечення фінансової стабілізації розвитку банківської сфери, які враховують здатність забезпечувати прибутковість банку за рахунок підвищення рівня корпоративного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ефективність банківської діяльності має два виміри: вузьке і широке. У вузькому сенсі слова ефективність тотожна поняттю результативності, під якою розуміється забезпечення прибуткової роботи кредитної організації та зростання її вартості. Таке розуміння ефективності в повній мірі відповідає цілям і задачам функціонування комерційних підприємств, якими і є кредитні організації. В максимізації доходу зацікавлені всі учасники корпоративного управління, і конфлікт інтересів тут пов'язаний в основному з розподілом отриманого доходу.

Однак, на відміну від нефінансового сектора економіки, поняття ефективності в банківській сфері має ще й широке визначення, пов'язане із забезпеченням фінансової стійкості. Отримання максимального прибутку може супроводжуватися (а нерідко і супроводжується) неадекватністю прийнятих на себе ризиків. В результаті кредитна організація може понести збитки і опинитися в передбанкрутному стані. Виникає конфлікт інтересів між різними групами стейкхолдерів: між регулюючими органами і кредиторами банку, включаючи вкладників з одного боку, і власниками та менеджментом з іншого, а також між власниками та менеджментом банку. Тим часом з позиції економічної теорії система корпоративного управління має розглядатися як засіб мінімізації витрат, пов'язаних з вирішенням конфлікту інтересів.

Фінансова складова корпоративного управління на нашу думку є системою економічних та організаційних механізмів, за допомогою яких реалізуються економічні інтереси стейкхолдерів при формуванні ресурсної бази корпорації, управлінні її капіталом та розподілі прибутку.

Розглядаючи механізми, що стимулюють менеджмент корпорації діяти в інтересах постачальників фінансових ресурсів слід зазначити, що найбільш дієвий вплив на дисципліну керуючих надає великий акціонер в корпорації, значна частка кредитних ресурсів у структурі фінансування, ринок корпоративного контролю. Менеджери також схильні до переслідування корпоративних цілей, якщо структура компенсаційного пакета мотивує їх до ефективної роботи на корпорацію. Також одним з основних

засобів врегулювання фінансового аспекту відносин між менеджментом і акціонерами банку виступає дивідендна політика.

В умовах слабкої розвиненості корпоративного законодавства та відсутності інструментарію для ефективного контролю над інвестиціями, концентрація акціонерного капіталу стає дієвим механізмом впливу на менеджмент корпорацій. При концентрації майнових прав на значну частину фінансових потоків компанії, інвесторам легше здійснювати узгоджені дії, ніж при розпилюванні контрольних прав. Здійснення спільних дій великими акціонерами з метою реалізації майнових і немайнових прав є можливим з мінімальною підтримкою з боку законодавства. Власники великого пакета акцій мають можливість брати активну участь в управлінні корпорацією. Акціонерний капітал компаній є більш концентрованим в тих країнах, де права інвесторів захищені слабкіше.

Як відомо, початок систематичної розробки даної проблеми поклала класична робота А. Берлі і Г. Мінза «Сучасна корпорація та приватна власність». В ній була сформульована відома теза про відокремлення власності від контролю, з якої випливало, що деконцентрація власності здатна породжувати безліч проблем і різко негативно позначатися на економічній ефективності. Спростовуючи твердження про те, що в названій праці закладено основи концепції «агентського конфлікту», необхідно зазначити, що в роботі не було представлено аналізу даної проблеми, а лише окреслені її основні характеристики. Разом з тим, сформовані А. Берлі та Г. Мінзом теоретичні підходи не тільки заклали основи майбутньої теорії корпоративного управління, а й кардинально змінили науковий погляд на проблему корпоративного контролю.

Аналіз проблем розпорошення корпоративної власності уможливив висновок про те, що її деконцентрація спричиняє втрату контролю власників корпорації за діяльністю менеджменту, акціонери-власники більше не можуть впливати на процес управління та прийняття рішень у корпорації ані юридично, ані фактично. В кінцевому підсумку така ситуація призводить до зниження ефективності діяльності корпорації загалом. В умовах розпорошеної акціонерної власності діяльність найманих менеджерів стає фактично безконтрольною і вони отримують можливість переслідувати свої особисті інтереси на шкоду інтересам акціонерів – працювати з низькою віддачею, невинувато завищувати власну винагороду, брати участь в амбітних збиткових проектах і т.д. Берлі і Мінз зображували сучасну корпорацію у вигляді великої фірми з безліччю розрізнених дрібних акціонерів і жменькою всесильних, нікому не підзвітних менеджерів, які узурпували право на прийняття рішень і розпоряджаються чужим багатством на власний розсуд. Сформована у роботі теза про те, що в умовах розпорошення власності інтереси власників корпорації фактично протистоять інтересам найманих менеджерів, була покладена в основу теорії контролюючих.

Дослідження рівня концентрації акціонерного капіталу, проведене американськими вченими, показало, що володіння великим пакетом акцій - досить часте явище. Для дослідження бралися приватні та нефінансові відкриті корпорації з найбільшою ринковою капіталізацією. Згідно з наведеними даними, в усьому світі (з урахуванням країн, що розвиваються), частка трьох великих акціонерів у статутному капіталі 10 найбільших компаній в країні складає в середньому 46%. Розпорошене володіння акціями відкритих корпорацій, на думку авторів дослідження, виявляється широко поширеним міфом. Навіть у США, де закон обмежує володіння акціями для банків, інвестиційних фондів, страхових компаній та інших фінансових інститутів, середня величина пакета акцій для десяти компаній з найбільшою капіталізацією становить близько 20%.

Концентрація значного пакета акцій дозволяє встановити ефективний контроль над менеджментом компанії і в кінцевому підсумку домогтися відповідності обсягу одержуваних матеріальних вигод від володіння часткою компанії обсягу немайнових

прав по відношенню до компанії. Великому акціонеріві легше контролювати менеджмент, тому що в нього є для цього необхідні ресурси і його вииграш від здійснення контролю може бути більшим, ніж вииграш міноритарного акціонера. Акціонери, які володіють часткою акцій, яка могла б впливати на прийняті рішення в компанії, вже не схильні до проблеми «безбілетника» і прагнуть до отримання максимальної інформації про поточний стан справ. Такі акціонери володіють достатньою владою, щоб робити істотний тиск на менеджерів шляхом реалізації права голосу і відсторонити менеджерів від управління підприємством, використовуючи механізм поглинання (takeover) або голосування за дорученням (proxy fight). В деяких випадках великі акціонери володіють повним контролем над корпорацією та її менеджментом, що забезпечується наявністю блокуючого пакета (25%) або контрольного пакета акцій (50%).

Оскільки великі акціонери беруть участь в корпоративному управлінні шляхом реалізації права голосу, їх влада безпосередньо залежить від рівня правової захищеності цього права. Власник контрольного пакета акцій може впливати на компанію і диктувати їй певні рішення тільки за умови справного функціонування механізму голосування. Реалізація корпоративного управління власниками контрольних пакетів акцій є досить ефективним без втручання регулюючих органів. Однак при наявності в акціонерному капіталі акціонерів з часткою власності 10-15% необхідно об'єднання їх зусиль для реалізації успішного контролю над корпорацією. Менеджери, як правило, перешкоджають створенню цих альянсів. Тому, володіння невеликим пакетом акцій дозволяє в повному обсязі реалізувати свої права лише в країнах з розвиненим корпоративним законодавством.

З практичної точки зору переваги концентрації акціонерного капіталу зрозумілі: у великих акціонерів є інтерес у віддачі на інвестиції, а також влада вплинути на компанію. Однак концентрація капіталу може спровокувати виникнення агентських витрат. Відсутність диверсифікації коштів великих акціонерів і їх надмірний ризик від результатів діяльності є основною причиною агентських витрат і одночасно аргументом на користь розпорошеної власності.

Великі акціонери, які мають значний вплив на діяльність компанії, переслідують свої власні інтереси, які не завжди збігаються з інтересами всіх зацікавлених сторін. Тому діяльність великих власників по максимізації свого добробуту іноді несприятливо позначається на інших учасниках корпорації. Агентська проблема стає особливо гострою, коли інші зацікавлені сторони втрачають впевненість в очікуваній віддачі від зроблених зусиль або інвестицій. Агентські витрати, пов'язані з концентрацією акціонерного капіталу, найбільш яскраво виражаються в наступних напрямках[1]:

- Переслідування приватної вигоди від контролю. Тобто переслідування великими власниками своїх інтересів на шкоду іншим акціонерам. Великі акціонери, володіючи істотним обсягом немайнових прав і контролюючи компанію шляхом реалізації права голосу, можуть зловживати своєю владою і маніпулювати ресурсами компанії, завдаючи шкоди добробуту решти акціонерів. Це може проявлятися у виплаті великого розміру дивідендів на окремі типи акцій, виведенні активів з компанії, укладанні контрактів з контрольованою компанією на більш вигідних, ніж ринкові, умовах; перекачуванні ресурсів в рамках піраміди з нижчестоящої компанії у вищу; угодах за трансфертними цінами і позиками всередині піраміди на пільгових умовах.

- Порушення взаємодії із зацікавленими сторонами. Тобто нав'язування своїх інвестиційних стратегій кредиторам. Негативний мотивуючий вплив на менеджмент і працівників компанії в результаті структурних змін. Нехтування інтересами міноритарних акціонерів подає негативний сигнал ринку і попереджає від вкладень в компанію. Це проявляється в конфлікті інтересів акціонерів і кредиторів, зниженні якості продукції, послуг і втраті іміджу через відсутність мотивації у працівників компанії, зниження інтересу потенційних інвесторів до компанії.

Незважаючи на агентські витрати, які можуть стримувати розвиток корпорації, повсюдне поширення високої концентрації капіталу, певно, вказує на той факт, що компанії несуть великі втрати при відсутності великих власників.

При зростанні власної частки в капіталі корпорації, акціонер має можливість впливати на склад ради директорів і, як наслідок, на склад виконавчого органу. Конфлікт інтересів основного власника і менеджера компанії в такому випадку втрачає свою актуальність. Проте набуває гостроти інша проблема корпоративного управління, а саме положення міноритарних акціонерів (minority shareholders) в корпорації. З одного боку, вони найменш захищені від зловживань менеджерів і великих акціонерів, з іншого - можуть займати досить агресивну позицію у відстоюванні своїх інтересів, а іноді навіть використовують свої можливості для перешкоди ефективному функціонуванню компанії.

Проблема міноритарних акціонерів найбільш актуальна для країн нерозвиненим корпоративним законодавством, в тому числі і для України. Суть проблеми полягає в знаходженні балансу між тим обсягом прав, яким необхідно наділити акціонерів і тими заходами, які необхідно передбачити для попередження можливих зловживань.

Найбільш поширений випадок агентських витрат виникає при порушенні прав міноритарних акціонерів компанії узгодженої групою «менеджер - великий власник», як наприклад, додаткова емісія акцій афілійованими особами за заниженою ціною без відома акціонерів; перешкоди при продажу акцій компанії третім особам, що призводять до збільшення спреда та зниження ліквідності акцій, відсутність інформаційної прозорості, що стосується зборів акціонерів, операційної та фінансової діяльності підприємства, маніпуляції з реєстром акціонерів, недотримання процедур управління компанією.

Проте міноритарні акціонери не завжди виявляються в ролі жертв. Володіючи незначним пакетом акцій або частиною боргу, інвестор може зловживати своїми правами, перешкоджаючи ефективному функціонуванню компанії і вдатися до корпоративного шантажу.

Таким чином, існує проблема встановлення балансу прав міноритарних інвесторів. З одного боку, міноритарний акціонер повинен бути законодавчо захищений, щоб перешкоджати порушенню його інтересів з боку інших учасників компанії. З іншого боку, надані права не повинні давати йому можливості протидіяти стратегічному розвитку підприємства і його ефективному функціонуванню.

Теорія не дає однозначної відповіді на питання про перевагу моделі з концентрованою чи деконцентрованою власністю. Усе визначається конкретними економічними, інституціональними і технологічними умовами. Мається на увазі, що якщо ринковий механізм відбору діє активно, то можна очікувати, що для кожної конфігурації власності буде віднайдена ніша, де її плюси максимально переважають мінуси і де вона володіє найбільшими перевагами в порівнянні з альтернативними конфігураціями власності. Залежно від цих умов іншим виявиться і оптимальний рівень концентрації власності. Цей висновок підтверджується дослідженнями, які показали, що в різних країнах концентрація власності та тип корпоративного управління можуть суттєво відрізнятися один від одного [2].

Вважається, що особливе місце серед механізмів корпоративного управління належить ринку корпоративного контролю. Дисциплінуючий ефект в даному випадку пов'язаний не стільки з реально проведеними поглинаннями (дисциплінування *ex post*), кількість яких може бути невеликою, скільки із самим фактом існування подібної загрози (дисциплінування *ex ante*), з якою так чи інакше доводиться рахуватися керівникам будь-яких компаній.

Поглинання характеризується подальшим звільненням менеджменту корпорації після її захоплення, тому що частіше за все воно пов'язано зі складним фінансовим становищем компанії, що поглинається. Деякі економісти схильні до оцінки механізму

поглинання як єдиного механізму вирішення агентської проблеми - проблеми захисту акціонерів від свавілля менеджерів [3].

Існує кілька методів поглинання: дружнє поглинання (*friendly takeover*) - відкрита пропозиція поглинаючої компанії менеджменту компанії, що поглинається про покупку контрольного пакета акцій; вороже поглинання (*hostile takeover*) - звернення про покупку акцій безпосередньо до акціонерів компанії, що поглинається (минаючи менеджмент) або скупка акцій на вторинному ринку; голосування по довіреності (*proxy fight*) - отримання контролю над радою директорів без покупки контрольного пакета акцій компанії, що поглинається - реалізується через отримання довіреностей на право голосування на загальних зборах акціонерів. В якості ефективного замітника поглинань часто застосовується менш витратна технологія допомогою скупки боргів і подальшого механізму банкрутства.

За масштабами діяльності установ, що беруть участь в цьому процесі, злиття і поглинання можна розділити на національні – коли об'єднуються установи однієї країни та транснаціональні – об'єднуються установи різних країн.

На вітчизняному ринку банківських злиттів і поглинань спостерігається укрупнення місцевих комерційних банків шляхом їх злиття та транскордонні злиття і поглинання.

Оскільки українські банки є відкритими акціонерними товариствами, їх продаж відбувається шляхом продажу акцій, що можна класифікувати наступним чином:

1. Повний продаж, коли нерезидент купує контрольний пакет акцій вітчизняного банку, після чого фінансова установа переходить у його власність. Цей метод є найбільш поширеним і був застосований до наступних банків: «Ажіо», «Аваль», «НРБ-Україна» та ін.

2. Продаж банку з подальшим спільним веденням бізнесу: «Укрсоцбанк» та «ВаБанк». Банківські установи, які є дуже інтегрованими у промисловий сектор та належать фінансово-промисловим групам, продаються з рахунками корпоративних клієнтів, які утворюють ресурсну базу банківської установи.

3. Ринковий продаж акцій шляхом їх розміщення на ПФТС (Перша Фондова Торговельна Система) є вигідним для середніх та великих банківських установ, акції яких вільно обертаються на ринку. За цим методом були продані, зокрема, такі банки, як «Форум», «Мегабанк» та ін.

4. Публічне розміщення акцій (IPO) українських банківських установ на світових фондових біржах. («Укрінбанк», «Надра»).

Проте, діючий менеджмент, прагнучи не втратити контроль над банками часто опирається процесу поглинання особливо якщо це загрожує сильним зниженням їх доходів. В той же час у деяких менеджерів контрактом передбачений «золотий парашут» - матеріальна компенсація на випадок звільнення з компанії. «Золоті парашути» часто використовуються з метою спрощення процесу поглинання і розглядаються як додаткові витрати по отриманню контролю.

Специфічним видом поглинання є викуп з використанням *боргового фінансування* (*leveraged buyout*). Він виявляє одночасно переваги та недоліки концентрації акціонерного капіталу. Основною відмінністю від звичайних угод поглинання є борговий характер фінансування. При здійсненні цієї операції акції компанії викуповуються новою групою інвесторів, в яку звичайно входять менеджери, спеціалізована компанія з операцій такого роду, фінансові інститути /M.Jensen “Eclipse of the Public Corporation” Harvard Business Review (Sept.-Oct. 1989) /. Іноді основними ініціаторами та учасниками поглинання є менеджери корпорації (*management buyout*), які в результаті істотно збільшують свою частку в корпорації.

Борговий капітал, за рахунок якого фінансується угода викупу, як правило, забезпечений активами не тільки компанії, що поглинає, але і компанії, що поглинається.

Угоди з викупу компаній з використанням боргового фінансування ведуть до концентрації власності і контролю над підприємством у менеджерів і спеціалізованих компаній і концентрації боргу у банків. Оскільки наявність великих інвесторів знижує гостроту агентської проблеми, компанії, що пройшли процедуру викупу, ймовірно, можуть стати ефективними організаціями з точки зору збільшення вартості та конкурентоспроможності компанії. По-перше, подібно поглинанню, викуп часток відбувається з вигодою для акціонерів, з премією по відношенню до ринкової ціни, що враховує потенційний приріст в доходах компанії. По-друге, компанії, що пройшли через викуп, а потім знову емітували акції на загальному ринку, значно збільшували свої доходи. По-третє, існують докази, що збільшення доходів компаній пов'язане зі зменшенням агентських витрат: безліч угод з викупу націлені на диверсифіковані корпорації, щоб потім розпродати другорядні підрозділи [4]. Якщо агентські витрати таких компаній є наслідком надмірної диверсифікації, то реструктуризація приведе до їх природнього скорочення.

Однак корпорації, які пройшли процедуру викупу, можуть нести агентські витрати з причини високої концентрації капіталу. В процесі реструктуризації поглиненої компанії спеціалісти з викупу компаній намагаються збільшити грошові доходи в короткостроковій перспективі, щоб розрахуватися з боргами. Це веде до скорочення інвестиційних проектів, що може привести до несприятливих наслідків у майбутньому.

В Україні ринок викупу за рахунок боргового фінансування тільки формується.

Ще один поширений спосіб отримання контролю над компанією - процедура банкрутства. Загроза банкрутства корпорації при неефективному функціонуванні корпорації і можливий подальший перехід контролю до кредиторів розглядають як важливий зовнішній механізм корпоративного управління. Очікуваним результатом впливу механізму банкрутства є оздоровлення фінансів та підвищення ефективності корпорації.

Все ж виникає ряд питань про ефективність механізму поглинань як способу вирішення агентської проблеми [5]:

1) поглинання є досить дорогим заходом. Поглинаюча компанія змушена викупувати акції у існуючих акціонерів за ціною, що включає майбутні доходи. Хоча, якщо законодавство незадовільно захищає права міноритарних акціонерів, сторона що поглинає може уникнути придбання акцій за завищеними цінами і отримати більшу вигоду, ніж акціонери компанії, що поглинається.

2) поглинання може збільшити агентські витрати у випадку, коли поглинаюча компанія переплачує за акції. Розвинений ринок поглинань може стимулювати менеджерів до невиправданого розширення, що не завжди сприятливо позначається на вартості компанії.

3) поглинання, засновані на схемі викупу акцій з використанням боргового фінансування, вимагають присутності ліквідного ринку капіталів, який надав би компаніям, що поглинають швидкий доступ до великого обсягу фінансових ресурсів.

4) поглинання є політично вразливим механізмом вирішення агентських проблем, так як їм протидіє менеджмент компаній, що поглинаються. У США, наприклад, протиборство вилилося в прийняття законів, що захищають компанії від ворожого поглинання.

У різних джерелах розглядається також взаємозв'язок поглинання з приватною вигодою великих акціонерів і підвищенням економічної ефективності після переходу контролю до нового власника. Механізм ринку корпоративного контролю піддається критиці з точки зору подальшого поліпшення корпоративного управління. Одні відзначають, що небезпека поглинання штовхає менеджерів до реалізації тільки короткострокових проектів через побоювання зниження курсової вартості акцій, інші вважають, що поглинання слугують лише інтересам акціонерів і не враховують

інтереси всіх зацікавлених сторін корпорації. Крім цього завжди існує ризик дестабілізації діяльності компаній - сторін поглинання.

Таким чином, з одного боку, загроза втрати контролю над корпорацією стимулює менеджмент до продуктивної роботи. З іншого боку, фінансові можливості та необґрунтовані бажання окремих структур можуть привести до невиправданих рішень, неефективного поглинання та порушення нормального функціонування корпорації.

Ще одним чинником, що впливає на величину агентських витрат є структура капіталу. Джерела довгострокового фінансування компанії представляють собою поєднання власного та позичкового капіталу. Структура капіталу корпорації є предметом дослідження багатьох економістів, так як вона багато в чому визначає стратегічну поведінку і внутрішні процеси в компанії.

Корпорація прагне дотримуватися наступного алгоритму:

- внутрішнє фінансування (найкраще джерело, тому що відсутня асиметричність інформації);
- зовнішнє фінансування за рахунок залучення позик і кредитів (при вичерпанні внутрішніх джерел фінансування)
- зовнішнє фінансування за рахунок емісії акцій (у разі, коли витрати залучення позикових коштів перевищують вигоди)

Перш за все, структура капіталу впливає на ринкову вартість компанії. Витрати з обслуговування боргу у господарській практиці більшості країн повністю або частин вираховуються з оподаткованої бази по податку на прибуток. За рахунок ефекту «податкового щита» вартість позикового капіталу при інших рівних умовах завжди виявляється нижче вартості власного капіталу. В результаті зростання частки позикового капіталу в загальній структурі капіталу до меж, що не викликають зростання ризику банкрутства веде до збільшення ринкової вартості підприємства. Згідно з підходом Модільяні-Міллера, основоположників теорії структури капіталу, чим більше частка позикового капіталу в структурі фінансування, тим вища вартість компанії [6]. Однак не тільки з причини податкових пільг вартість компанії схильна до змін услід за структурою капіталу. З часів Р. Коуза при аналізі ринкової вартості та ефективності діяльності відкритої корпорації прийнято враховувати величину агентських витрат.

Логічним етапом розвитку теорії структури капіталу стала поява підходів, що враховують агентські витрати. Згідно з компромісною теорією (tradeoff model), розробленою в працях М. Бреннана, Е. Шварца [7,8] та інших дослідників, залучення позикових коштів дає позитивний ефект збільшення ринкової вартості, проте у міру збільшення частки позикового капіталу в структурі фінансування, загострюється конфлікт акціонерів і кредиторів корпорації, що призводить до збільшення агентських витрат і, як наслідок, до зниження вартості корпорації.

Присутність боргу в структурі капіталу компанії сприятливо позначається на поведінці менеджерів.

Перевага боргового фінансування полягає в тому, що менеджери більш обачно ставляться до інвестиційної політики компанії при появі нової зацікавленої сторони - кредиторів, права яких значно відрізняються від прав компанії і, як правило краще захищені з боку законодавства. Тому борг може ефективно дисциплінувати менеджерів та суттєво скоротити агентські витрати. Борг перешкоджає прийняттю рішення про фінансування неприбуткових інвестиційних проектів і згубного продажу активів компанії.

Ризик банкрутства, який пов'язаний з використанням різних форм позикових коштів при формуванні фінансової структури капіталу підприємства, з ростом боргу посилюється. Менеджери прагнуть уникнути банкрутства щоб не втратити контроль над компанією, роботу або репутацію. Таким чином, присутність боргу в структурі капіталу створює стимул працювати ефективніше, що знижує агентські витрати.

Однак у той час як присутність боргу згладжує конфлікт акціонерів і менеджерів, він породжує інший конфлікт - між акціонерами і кредиторами, що може спричинити суттєві альтернативні витрати. Суть конфлікту полягає в тому, що акціонери прагнуть до перерозподілу ресурсів компанії на свою користь. Щоб не допустити цього, кредитори стежать за діями керівництва компанії, намагаючись захистити себе від свавілля акціонерів. Компанії використовують різні інструменти для зниження гостроти конфлікту, основним з яких є регуляція термінів надання кредитних коштів та використання ринку цінних паперів.

У ситуації, коли контракти між акціонерами та менеджерами є неповними, а останні мають більш глибокі знання, менеджери набувають право залишкової компетенції, що надає їм свободу дій по відношенню до наявних активів компанії. Свобода розпорядження ресурсами компанії та відносна безконтрольність менеджерів призводить до опортуністичного поведінки менеджерів і до агентських витрат, пов'язаних з конфліктом інтересів в корпорації.

У зв'язку з цим компенсаційний пакет вищого менеджменту, який отримав в західній літературі назву стимулюючого контракту (*incentive contract*) повинен містити значну мотиваційну складову, яка сприяла б конвергенції інтересів менеджерів і компанії.

Стимулюючий контракт вищого менеджменту має, як правило, дві складові: фіксовану і змінну. Фіксованою частиною винагороди є дохід, який не залежить від результатів діяльності компанії. Фіксована складова є страхуванням менеджера від надмірного ризику, якому він піддається в разі несприятливих макроекономічних умов або форс-мажорних обставин. Що стосується змінної складової винагороди, вона може базуватися на абсолютних (*performance-based pay*) або відносних показниках діяльності компанії (*relative performance contract*).

Винагорода, заснована на відносних показниках на практиці використовується рідко і визначає доходи менеджера відповідно до того, якими є результати діяльності компанії в порівнянні з її конкурентами.

Винагорода, що залежить від абсолютних показників діяльності компанії має дві форми: опціонні контракти, засновані на поведінці курсу акцій компанії (*stock-based compensation contract*), і контракти, винагорода за якими залежить від фінансових показників, таких як прибуток підприємства, обсяг грошових потоків і т.д. (*earnings-based compensation contract*)

Крім того, що стимулюючі контракти є ефективним механізмом, мотивуючим менеджмент корпорації діяти в інтересах збільшення її вартості, такі контракти також можуть представляти серйозну небезпеку для добробуту корпорації. Менеджери можуть виторговувати собі стимулюючі контракти, засновані на вартості акцій, якщо володіють інформацією про майбутнє зростання доходів або ціни акцій, а також маніпулювати з фінансовою звітністю та інвестиційною політикою компанії.

Щодо опціонних програм, вони передбачають заохочення ключових працівників компанії шляхом надання їм права купівлі акцій даної компанії за фіксованою ціною протягом певного часового періоду. Компанія приймає на себе зобов'язання перед співробітником через певний термін продати йому свої акції за заздалегідь обумовленою фіксованою ціною. Якщо до терміну реалізації опціону ринкова ціна акцій компанії перевищить фіксовану, співробітник викупує їх і отримує свій дохід від зростання капіталізації компанії. Однак даний підхід має серйозне обмеження: він можна застосовувати лише в публічних компаніях, акції яких обертаються на ринку цінних паперів. В Україні кількість таких компаній поки невелика.

У компенсаційний пакет менеджера також можуть включатися додаткові умови матеріального характеру. Однією з найбільш використовуваних менеджерами пільг є кредитування під символічний відсоток. З цим видом матеріального стимулювання пов'язано безліч зловживань менеджерів.

Важливим елементом компенсаційного пакета є золотий парашут - умови контракту з вищим менеджментом, що гарантує менеджеру отримання значних виплат (зазвичай не більше 1% від поточної вартості корпорації) в разі його звільнення.

Дані умови компенсаційного контракту поки що не отримали масового розповсюдження в українських компаніях.

Хоча в міжнародній практиці одним з найважливіших інструментів контролю ради директорів за діяльністю топ-менеджменту корпорації є формування адекватної системи оцінки і винагороди вищого менеджменту в Україні багато компаній ще не усвідомили значимість даного інструменту для ефективного управління компанією.

Одним з основних засобів врегулювання фінансового аспекту відносин між менеджментом і акціонерами банку виступає *дивідендна політика*. Згідно з відомим визначенням Б.Блока і Дж.Хірта, дивідендна політика визначає діє компанії як юридичної особи під час розподілу чистого прибутку між акціонерами і компанією з одночасною потребою у визначенні обсягу прибутку, який підлягає, і того, що не підлягає виплаті, а реінвестується за більш високою ставкою [9].

Сутність даного визначення полягає в тому, що капітальні проекти, які фінансуються за рахунок нерозподіленого прибутку, повинні приносити вищу ставку прибутку, ніж той капітал, котрий одержують акціонери у вигляді дивідендів.

На думку А. Раппапорта, основоположника теорії акціонерної власності, основним завданням корпоративного управління є максимізація достатку власників (акціонерів). Ефективні компанії повинні створювати такі умови для інвестування, які б були привабливими для власників. Інвестори віддають перевагу тим компаніям, менеджери яких здатні забезпечити їм зростання чистого прибутку та курсового доходу. Саме чистий прибуток і курсовий прибуток становлять акціонерну цінність (цінність компанії для акціонера)[10].

Менеджерам необхідно поєднати дві протилежні мотивації: акціонерів, що претендують на зростання дивідендів, і корпорації, які повинні забезпечити зростання прибутку та економічний розвиток за рахунок внутрішніх джерел, зокрема через реінвестування прибутку.

У розвитку теорії дивідендної політики значну роль відіграє концепція Мертона Міллера та Франко Модільяні (ММ). Вона впливає з їх гіпотези про те, що вартість капіталу не залежить від його структури. З цього вони роблять висновок, що рішення корпорації про нові інвестиції (скільки вкладати нового капіталу і куди) не зумовлене тією політикою, яку проводить корпорація щодо дивідендів. Вартість корпорації визначається грошовими потоками, одержаними в результаті інвестицій. Якщо частину прибутку корпорація не розподілила у вигляді дивідендів, а інвестувала в нові проекти, то в майбутньому прибуток корпорації збільшиться. Зміцнення економічного становища фірми приведе до того, що її акції на фінансовому ринку будуть котируватися за високою ціною. Отже, цей майбутній прибуток збільшує вартість звичайних акцій і, відповідно, капітал акціонерів.

Можливий інший варіант прийняття рішень, пов'язаних з фінансуванням інвестицій. У разі недостатності нерозподіленого прибутку та інших внутрішніх джерел для фінансування нового проекту адміністрація фірми вирішує збільшити власний капітал, тобто емітувати нові акції. Нові капіталовкладення принесуть додатковий прибуток, вартість фірми зросте. Однак випуск додаткових акцій призведе до того, що дохід і дивіденд на одну акцію знизяться. Це може спонукати деяких акціонерів компанії продати свої акції. У цьому випадку вони продали б свій майбутній приріст капіталу за негайно одержуваний дивіденд.

Міллер і Модільяні доходять висновку що загальна сума доходу, який одержить кожний акціонер фірми, буде та ж сама відносно виплати дивідендів. Дивіденди на акцію, що зросли внаслідок зростання прибутку за новими інвестиціями, збільшують дохід акціонера, але скорочують майбутній приріст капіталу на ту саму суму.

На їх думку, акціонери не беруть до уваги характер розподілу прибутку, оскільки коли прибуток, який розподіляється, скорочується і вони менше одержують у вигляді дивідендів, завдяки збільшенню частини нерозподіленого прибутку зростає їх капіталізований дохід. Це виражатиметься в підвищенні курсу акцій.

З критикою теорії Міллера—Модільяні виступили М. Гордон, Е. Брігхем, Дж. Лінтнер та інші економісти. На їхню думку, дивіденди є менш ризикованими, ніж приріст капіталу. Для акціонера завжди вигідніше одержати високі дивіденди (поточні доходи), ніж очікувати в майбутньому приросту капіталу, тобто «краще синиця в руці, ніж журавель у небі». Звідси й назва цієї теорії — «синиця в руці» («Bird-in-the-Hand»).

Інша концепція, на протипагу моделі «синиця в руці», стверджує, що ризик не пов'язаний з політикою виплат дивідендів. Ризикованість полягає зовсім не в політиці поділу прибутку на розподілений і нерозподілений, а в тому, що одержання грошових потоків, насамперед прибутку, є невизначеним. Зростання дивідендів не змінить ступеня ризику цих грошових потоків для майбутніх інвестицій.

З'являються ускладнені концепції дивідендної політики з уведенням у них податкової політики. Річ у тім, що податкові ставки і пільги диференційовані за групами доходів. Деякі інвестори, які купують акції, наприклад пенсійні фонди, не сплачують особистих податків, тоді як індивідуальні інвестори їх виплачують за диференційованими залежно від рівня доходу ставками. Становище ускладнюється тим, що дивіденди оподатковуються за вищими ставками, ніж приріст капіталу.

Відповідно до концепції врахування податкової диференціації інвестори зацікавлені в максимізації своїх доходів після відрахування податків. Тому, якщо припущення, що податки на приріст капіталу нижчі за особистий прибутковий податок є вірним, корпорація могла б весь прибуток спрямовувати на інвестиції в активи і в резервні фонди, тобто не розподіляти його у вигляді серед акціонерів. Це забезпечило б зростання інвестицій з наступним збільшенням прибутку корпорації, що, у свою чергу, зумовило б підвищення ринкової вартості її акцій. Приріст вартості капіталу акціонерів оподатковувався б за нижчими ставками, ніж дивіденди, коли б корпорація їх сплачувала. Згідно з цією концепцією корпорація знижує ціну (cost) капіталу і максимізує його вартість (value) — оцінку капіталу.

Американський економіст Дж. Лінтнер на підставі проведених інтерв'ю з фінансовими менеджерами 28-ми компаній з питань дивідендної політики зробив висновки про те, що:

1. менеджери вважають за краще змінювати коефіцієнт дивідендних виплат, а не визначати підвищення або зниження сум виплат.
2. більшість менеджерів вважають, що норми дивідендних виплат повинні бути встановлені на певну перспективу.
3. основним визначальним чинником дивідендних виплат є отриманий прибуток корпорації.
4. інвестиційні рішення зазвичай справляють невеликий вплив на дивідендну політику.

Американські економісти Р. Брейлі і С. Майерс вважають, що «коли Лінтнер має рацію, ми можемо описати дивіденди через середньозважений розмір поточних і минулих прибутків. Імовірність підвищення коефіцієнта дивідендних виплат була б найвищою за зростання поточних прибутків: вона була б дещо нижчою, коли б прибутки зростали тільки в попередньому році і т. д.» [11, с. 405-406].

Численні дослідження підтверджують, що корпорації приймають рішення про збільшення дивідендів тільки в тому разі, якщо вони впевнені, що зможуть підтримувати їх зростання постійно в наступні роки.

Задача менеджменту полягає у визначенні оптимального співвідношення між величиною прибутку, що спрямовується на поповнення капіталу, та розміром дивідендних виплат акціонерам банку.

Інформація про дивіденди, що надходить на фінансовий ринок, є одним з визначальних чинників формування курсу (ціни) акцій. Звістки про зниження дивідендів в абсолютному виразі розцінюються як зниження майбутніх прибутків і економічного зростання корпорації і, навпаки, підвищення дивідендів є доброю новиною, що активізує інвесторів: попит на акції зростає, відповідно, курс підвищується. Фінансові менеджери корпорацій мають проводити зважену політику щодо дивідендів, оскільки вона визначає поточну ціну акції, а отже, наступний доступ корпорації до ринку капіталів.

Відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» виплата дивідендів здійснюється господарським товариством з чистого прибутку у звітному році та/або нерозподіленого прибутку (в розмірі не менше 30%). Однак, слід зважити на те, що сьогодні значна кількість банків одержують низькі прибутки, або ж мають збиткові результати діяльності.

За умови стабільної економічної ситуації в країні оптимальною можна вважати дивідендну політику, відповідно до якої ринкова вартість акцій банку є максимальною. Прибутковість акцій банку повинна бути не нижче, ніж прибутковість інших видів інвестицій з тим же рівнем ризику.

Висновки. Проведені дослідження показують, що до найбільш дієвих фінансових механізмів (складових) корпоративного управління належать: концентрація акціонерного капіталу, ринок корпоративного контролю, фінансовий важіль, матеріальне стимулювання вищого менеджменту корпорації та дивідендна політика. Концентрація акціонерного капіталу спостерігається більшою мірою в країнах зі слаборозвиненим або неефективним законодавством.

Ринок корпоративного контролю з розробленим інструментарієм поглинання прийнято вважати дисциплінуючим механізмом з точки зору поведінки менеджменту. Структура фінансування компанії безпосередньо впливає на розмір агентських витрат. Присутність боргового капіталу в структурі фінансування дисциплінує менеджерів, по-перше через фіксовані терміни повернення залучених коштів, по-друге, у зв'язку з потенційною загрозою банкрутства з ініціативи кредиторів.

Матеріальне стимулювання вищого менеджменту покликане зрівняти інтереси менеджера та керованої ним компанії. Основна проблема полягає у визначенні структури змінної складової стимулюючого контракту. Існуюча в українських компаніях практика оцінки та винагороди топ-менеджерів далеко не дозволяє ефективно направити зусилля виконавчих органів на реалізацію довгострокових завдань розвитку бізнесу в інтересах його власників.

Дивідендна політика є одним з основних засобів врегулювання фінансового аспекту відносин між менеджментом і акціонерами. Задача менеджменту полягає у визначенні оптимального співвідношення між величиною прибутку, що спрямовується на поповнення капіталу, та розміром дивідендних виплат акціонерам банку.

Список використаних джерел

1. Либман, А. В. Методологические и информационные аспекты решения агентской проблемы в управлении корпорацией [Текст]: диссертация канд. эконом. наук: 080005 / Антон Владимирович Либман. – Санкт-Петербург, 2003. – 175 с.
2. Капелюшников Р. Концентрация собственности и корпоративный ландшафт современной мировой экономики / Р. Капелюшников. Отечественные записки: №1(21) 2005.
3. Easterbrook, Fishel, The Economic Structure of Corporate Law, 1991, p.109, 55–59.
4. Hostile Takeovers in the 1980s: The Return to Corporate Specialization. Brookings Papers on Economic Activity: Microeconomics, 1990.
5. A. Shleifer, R. Vishny “A Survey of Corporate Governance” The Journal of Finance Vol. 52, No.2(Jun.,1997), pp.737-783.
6. Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction Franco Modigliani and Merton H. Miller The American Economic Review Vol. 53, No. 3 (Jun., 1963), pp. 433-443.
7. Brennan M., Schwartz E. Corporate Income Taxes, Valuation, and the Problem of Optimal Capital Structure // Journal of Business. - 1978. - P.51.
8. X. Леланда [Leland H. Corporate Debt Value, Bond Covenants, and Optimal Capital Structure // Journal of Finance XLIX, 1994.
9. Block B.B., Hirt J.A. Foundations of Financial Management. – P.542-543.

10. Rapoport Alfred. Creating shareholders value: The new standard for business performance. – New York: Free Press, 1986.

11. Принципы корпоративных финансов [Электронный ресурс] / Р. Брейли, С. Майерс. – Режим доступа : <http://www.alleng.ru/d/econ-fin/econ-fin076.htm> – 25.03.2016. – Загл. с экрана.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 336.717.13

Корецька Н.І., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК

У статті здійснено узагальнення поглядів вчених щодо впливу факторів на ринок платіжних карток. Представлено авторську класифікацію факторів, що впливають на: збільшення кількості та якісну характеристику держателів платіжних карток; забезпеченість інфраструктурою обслуговування платіжними картками; інтенсивність використання платіжних карток; безпечність обслуговування платіжними картками. Детально розглянуто вплив кожної групи факторів на функціонування ринку платіжних карток.

Ключові слова: ринок платіжних карток, платіжна картка, фактори, що впливають на функціонування ринку платіжних карток.

Ключові слова: ринок платіжних карток, платіжна картка, фактори, що впливають на функціонування ринку платіжних карток.

Koretska N.

FACTORS AFFECTING ON THE FUNCTIONING OF THE MARKET OF PAYMENT CARDS

Conducted in the article generalization of views scientists about the impact of factors on the market of payment cards. Submitted by the author classification factors that affect: increase the number and quality characteristics of cardholders; provision of infrastructure maintenance payment cards; intensity of use of payment cards; safety maintenance payment cards. Are considered in detail the impact of each factor on the functioning of the payment card market.

Корецкая Н. И.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ РЫНКА ПЛАТЕЖНЫХ КАРТ

В статье осуществлено обобщение взглядов ученых относительно влияния факторов на рынок платежных карт. Представлена авторская классификация факторов, влияющих на: увеличение количества и качественную характеристику держателей платежных карт; обеспеченность инфраструктурой обслуживания платежными картами; интенсивность использования платежных карт; безопасность обслуживания платежными картами. Подробно рассмотрено влияние каждой группы факторов на функционирование рынка платежных карт.

Ключевые слова: рынок платежных карт, платежная карточка, факторы, влияющие на функционирование рынка платежных карт.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Нині в Україні ринок платіжних карток є одним із сегментів, який найбільш динамічно розвивається. При цьому експерти вказують на значний потенціал для його подальшого розвитку в умовах підвищення якості послуг і зниження тарифів з їх обслуговування.

На думку зарубіжних фахівців, динаміка розвитку ринку платіжних карток в Україні перевершила найсміливіші очікування: картковий бізнес сьогодні не лише довів свою перспективу, але й став невід'ємним елементом комплексу банківських послуг.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Окремі аспекти щодо факторів, які впливають на функціонування ринку платіжних карток у висвітлені у працях І.Біломістної, А.Висящева, А.Карася, Р.Капралова, К.Катюха, В.Кравця, І.Краснова, Т.Левицької, В.Платонові, О.Сокольської, В.Сословського, Є.Терехова, А.Топоровської, В.Успенко, В.Харченка, В.Черномор, В.Шевалдіної, Д.Яблоновського. Однак вчені переважно розглядали фактори, що впливають на функціонування ринку платіжних карток в цілому, в той час, як факторам, що впливають конкретно на: збільшення держателів платіжних карток та їхню якісну характеристику; раціональність розміщення інфраструктури обслуговування платіжними картками; інтенсивність використання платіжних карток та зменшення ризикованості обслуговування платіжними картками, приділялась недостатня увага.

Цілі статті . Здійснити узагальнення поглядів вчених щодо впливу факторів на ринок платіжних карток; сформулювати авторську класифікацію факторів, що впливають на: збільшення кількості і якісну характеристику держателів платіжних карток; забезпеченість інфраструктурою обслуговування платіжними картками; інтенсивність використання платіжних карток; безпечність обслуговування платіжними картками; детально розглянути вплив кожної групи факторів на функціонування ринку платіжних карток.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Функціонування ринку платіжних карток в Україні зумовлене конкуренцією, яка постійно зростає: потребою у впровадженні нових, якісних банківських продуктів. Він характеризується високими темпами їхньої емісії, збільшенням обсягів операцій населення та зростанням спектру послуг з їх використанням. Однак ринок платіжних карток стикається з багатьма проблемами (як внутрішніми, так і зовнішніми), які як негативно, так і позитивно впливають на його функціонування.

Здійснено узагальнення поглядів вчених щодо впливу факторів на ринок платіжних карток в табл. 1.

Таблиця 1

Вплив факторів на функціонування сучасного ринку платіжних карток
з погляду вчених та практиків *

Автор / група авторів	Фактори впливу	Позитивний вплив	Негативний вплив
1	2	3	4
А. Карась [1, с. 6]	інтенсивний розвиток інтернет-технологій, електронного бізнесу, системи закупівель через мережу Інтернет	+	
	відсутність ефективного правового поля для роботи в мережі Інтернет		+
	слабо розвинута інфраструктура ринку платіжних карток		+
	жорстка, несумлінна конкуренція		+
Т. Левицька [2, с. 234]	законодавча неврегульованість операцій із платіжними картками		+
	недостатній рівень розвитку інфраструктури ринку платіжних карток;		+
	несумлінна конкуренція щодо тарифної політики з боку деяких банків		+
А. Висящев [3]	розвиток інтернет-технологій, активне впровадження Інтернет-банкінгу	+	
І. Краснова, В. Шевалдіна [6, с. 77–82]	якісно сформована та ефективно діюча законодавча база та нормативно-правове забезпечення	+	
	налагоджені відносини між емітентами та держателями карток	+	
	високий рівень доходів населення та можливість здійснення ними оплати різноманітних товарів та послуг	+	
	високий рівень фінансової грамотності населення	+	
	прискорена адаптація банківської комп'ютерної та телекомунікаційної технології	+	
О. Сокольська [4, с. 45]	неякісний зв'язок		+
	обмежені можливості авторизаційних центрів (слабке та застаріле програмне забезпечення)		+
	відсутність уніфікованого підходу до відносин з банками-агентами		+

продовження таблиці 1

1	2	3	4
Р. Капралов [5, с. 77–82]	підвищення рівня екологічної свідомості громадян і збереження навколишнього середовища за рахунок зниження екологічного навантаження	+	
І. Біломістна, В. Сословський [7, с. 99]	наявність та розгалуженість інфраструктури платіжної системи інформованість населення про призначення та можливості платіжних карток	+	
В. Черномора [8, с. 283]	зростання рівня розширення мережі Інтернет та поширення електронних розрахунків в сфері електронної комерції	+	
	масштабність тіньової економіки		+
К. Катюха, В. Успенко [9, с. 283]	недостатність діючого законодавства, його невідповідність потребам ринку		+
	низький рівень купівельної спроможності населення		+
	незацікавленість населення в користуванні платіжними картками		+
	недостатність розвитку інфраструктури обслуговування платіжних карток		+
Н. Кузьмич [10]	необхідність значних капіталовкладень для впровадження карткових розрахунків		+
	потреба у додаткових витратах на придбання, обслуговування обладнання та навчання персоналу		+
	зручність та можливість швидкої оплати товарів у торговій мережі за використанням платіжних карток	+	
	наявність вигідних програм лояльності від платіжних систем та банківських установ для власників платіжних карток	+	
	можливість проводити та відслідковувати платежі вдома за допомогою системи Інтернет-банкінг	+	
	безпеку та надійність сучасних систем захисту при використанні платіжних карток	+	
	недостатня забезпеченість торгових точок платіжними терміналами		+
	низький рівень обізнаності потенційних клієнтів щодо можливостей та переваг використання платіжних карток		+
С. Кирюхін [9]	значна кількість банкоматів, що сприяє швидкому зняттю коштів з рахунків		+
	недостатня довіра населення до банківських установ		+
І. Курдельчук [11, с. 292–298]	активна діяльність банківських установ, які постійно розвивають свої еквайрингові мережі	+	
	«освітня програма», яку проводять працівники банків зі своїми клієнтами	+	
	низький рівень фінансової грамотності клієнтів		+
	значна частка незаконних операцій з використанням платіжних карток		+

* сформовано авторами

Розгляд поданих підходів до класифікації факторів свідчить про те, що вчені концентрували свою увагу на всіх факторах в цілому, що впливають на функціонування ринку платіжних карток, при цьому виділяючи то негативний, то позитивний їх вплив. Проте, дослідженню факторів, що впливають конкретно на: збільшення кількості та якісну характеристику держателів платіжних карток; забезпеченість інфраструктурою обслуговування платіжними картками; інтенсивність використання платіжних карток; безпеку обслуговування платіжними картками, приділялась недостатня увага. Тому представимо авторську класифікацію факторів, що впливають на ефективність функціонування ринку платіжних карток (рис. 1).

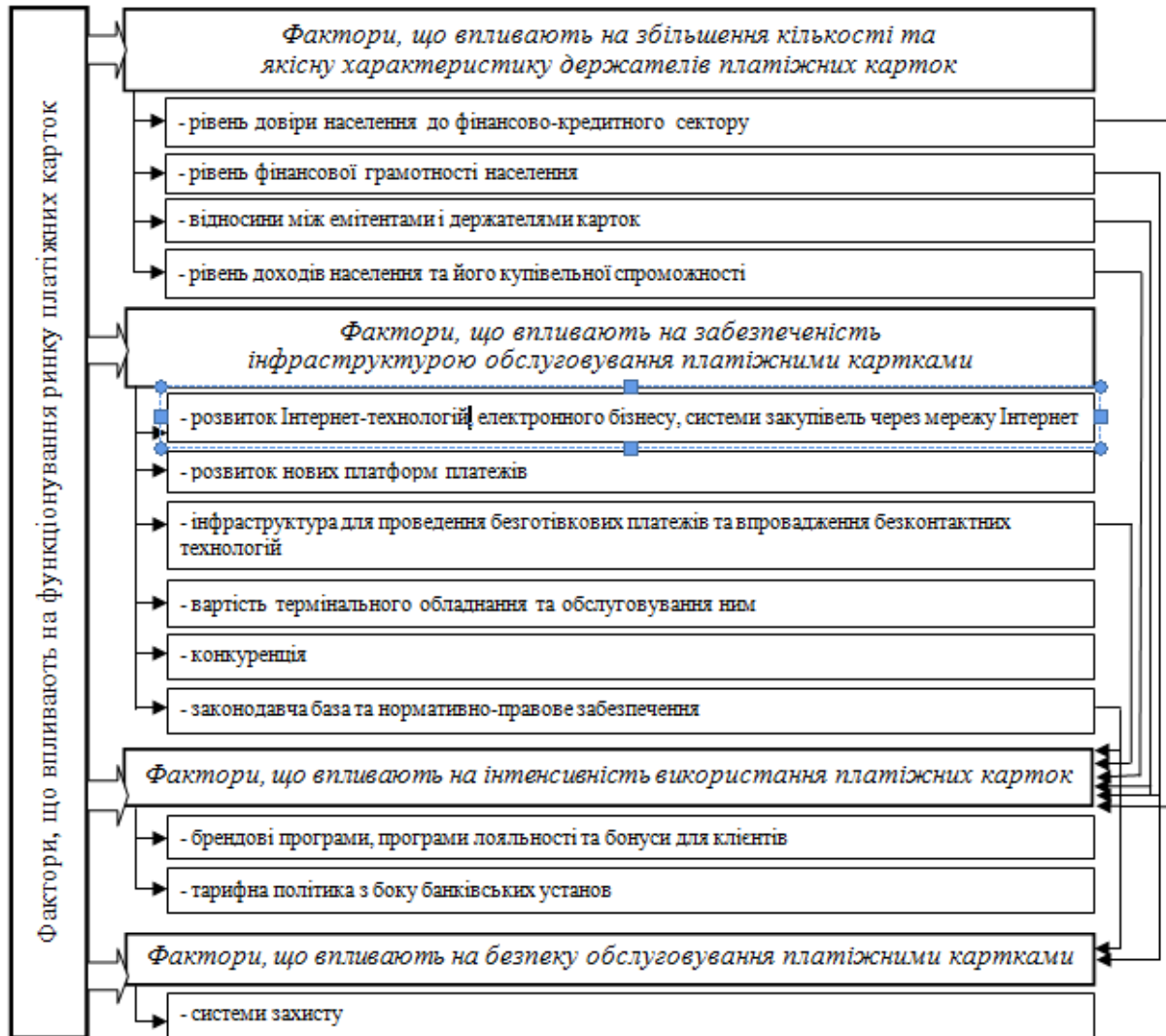

Рис. 1. Класифікація факторів, що впливають на функціонування ринку платіжних карток *

* сформовано авторами

Розглянемо детальніше вплив кожної групи факторів на функціонування ринку платіжних карток.

До групи фактори, що впливають на збільшення та якісну характеристику держателів платіжних карток відносяться: рівень довіри населення до фінансово-кредитного сектору; рівень фінансової грамотності населення; відносини між емітентами і держателями карток; рівень доходів населення та його купівельної спроможності.

Нині питання *рівня довіри до фінансово-кредитного сектору* постає надзвичайно гостро. В Україні, на жаль, досі зберігається одна тенденція – недовіра до фінансово-кредитного сектору економіки з боку клієнтів, зокрема фізичних осіб. Населення продовжує забирати свої заощадження з депозитних рахунків. А все, що люди не можуть забрати з банків у готівковій формі, вони забирають у безготівковій – шляхом оплати за товари і послуги. У більшості банків до депозитів прив'язана платіжна карта, на яку автоматично перераховуються відсотки. Обмеження на видачу встановлені, як правило, тільки на зняття готівкових коштів, на безготівкові розрахунки обмежень немає, ось населення і користується цим.

Також на забезпечення ефективного розвитку ринку платіжних карток в Україні впливає *рівень фінансової грамотності населення*. Результати першого всеукраїнського соціологічного дослідження Агентства США з міжнародного розвитку в Україні USAID

«Фінансова грамотність та обізнаність в Україні» показали, що більшість населення має низький рівень фінансової обізнаності.

Крім того, швидкість поширення банківських послуг в Україні є низькою (попри всі старання менеджерів та маркетологів). Більшість громадян користуються лише базовими фінансовими послугами, серед яких: оплата комунальних послуг; користування банківським рахунком і частково платіжною картою (зарплатний чи соціальний проект); проведення платежів через термінали платіжних систем; споживчий кредит та інше [12]. При цьому українці не зацікавлені в отриманні більшого обсягу інформації про фінансові продукти. Це можна пояснити низкою причин: брак коштів для здійснення інвестицій, слабка довіра до банків та держави, нерозуміння того, як користуватися фінансовими послугами, зокрема і платіжною картою [5, с. 81].

На противагу вище наведеному банківські установи роблять усе можливе для підвищення грамотності населення: використовують рекламу з корисною інформацією, вводять нові посади працівників-консультантів, які працюють з користувачами тощо.

Проте, варто відзначити, що все більша частка населення дізнається про те, що безготівкові розрахунки – зручно, швидко і безпечно. І починає використовувати карти за прямим призначенням – розраховуються ними за покупки, а не лише знімають готівку в банкоматі. Таким чином, рівень фінансової грамотності населення постійно підвищується.

Важливе значення для потенційних держателів платіжних карток має налагодження відносин між ними та емітентами.

Так, на адресу НБУ надходить багато скарг від громадян України стосовно виникнення спорів між клієнтами і банками щодо неналежного виконання працівниками банків операцій із використанням платіжних карток. А оскільки невиконання або неналежне виконання банками договірних зобов'язань негативно впливає на стан довіри населення до банківської системи, призводить до скорочення безготівкових розрахунків та до відмови громадян використовувати платіжні картки [13], то банківські установи (згідно вимог гл. 9, ст. 55 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [14]) зобов'язані докладати максимальних зусиль задля уникнення конфлікту інтересів працівників банку та їхніх клієнтів.

Світові та вітчизняні тенденції через рівень цін та процентних ставок впливають на *рівень доходів населення та його купівельну спроможність*. Так, у період економічного підйому при зниженні рівня інфляції рівень безробіття зменшується, а доходи населення зростають, що приводить до підвищення купівельної спроможності населення (купівлі більших обсягів товарів і послуг) та зростання шансу використання населенням у своєму повсякденному житті платіжних карток. І навпаки, у період економічного спаду рівень безробіття зростає, а купівельна спроможність населення знижується, що впливає на можливість розрахунків за допомогою платіжних карток [5, с. 78]. Саме тому цей фактор підвищують можливості та здатність наявних і потенційних клієнтів здійснювати оплату різноманітних товарів та послуг, а отже позитивно впливають на функціонування ринку платіжних карток.

До групи факторів, що впливають на забезпеченість інфраструктурою обслуговування платіжними картками, відносяться: розвиток інтернет-технологій, електронного бізнесу, системи закупівель через мережу Інтернет; розвиток нових платформ платежів; інфраструктура для проведення безготівкових платежів та впровадження безконтактних технологій; вартість термінального обладнання та обслуговування ним; конкуренція; законодавча база та нормативно-правове забезпечення.

У цілому розвиток інфраструктури ринку платіжних карток в Україні (POS-термінали, імпринтери та банкомати) відповідає темпам зростання кількості банківських карток. Проте більше половини цієї інфраструктури припадає на високорозвинуті регіони країни. Водночас такий регіональний дисбаланс щодо розподілу інфраструктурних об'єктів дає підстави сподіватися на збільшення обсягів безготівкових роздрібних платежів

і банківського самообслуговування в майбутньому за умов поліпшення інфраструктури в регіонах [15, с. 21].

Розвиток інтернет-технологій, електронного бізнесу, системи закупівель через мережу Інтернет дозволяє збільшити швидкість проведення операцій, а відтак і збільшити кількість клієнтів банку. Проте, ринок платіжних карток функціонує під впливом розвитку, а швидкість цього розвитку залежить від готовності банків інвестувати в інформаційні технології. На жаль не всі банки України готові вкладати великі кошти для розвитку новинок. Одним із наслідків цього є банкрутство та ліквідація багатьох вітчизняних банківських установ.

Але варто відмітити, що завдяки розвитку мережі Інтернет співпраця клієнта і банківської установи стає більш оперативною. Так, удосконалене обладнання, що обслуговує платіжну картку і розвиток інфраструктури ринку платіжних карток прискорює безготівкові операції, що робить їх більш зручними для покупців; збільшує привабливість карток як платіжного засобу; створює сервіс, що орієнтований на клієнтів банку.

Для фінансово підкованого споживача головним є не вартість, а зручність використання: хтось стоїть в черзі в ощадкасах, щоб оплатити комунальні послуги, а хтось платить через Інтернет без черги за певні комісійні, але при цьому економлячи свій час і нерви [16]. Проте, нині важливу роль саме відіграють технології самообслуговування клієнтів банків, або так звані альтернативні канали продажів. Активне впровадження зазначених технологій у практику обслуговування клієнтів банків об'єктивно сприятиме збільшенню обсягів безготівкових розрахунків, зокрема роздрібних платежів [15, с. 20]. І вкрай важливим у сучасних умовах є те, що на ринку дистанційного банківського обслуговування відбуваються якісні зміни, які дозволяють клієнтам користуватися послугами цього сервісу в будь-якій точці світу, використовуючи будь-який канал зв'язку з банком. Світові тенденції свідчать, що нові платформи платежів стають поширеним способом обслуговування більшості клієнтів банків. Розробка і активне їх впровадження підвищать якість нових платформ платежів та дозволять охопити якомога більшу частку клієнтів. При цьому варто зазначити, що саме безпосередній попит споживачів (з огляду на постійне зростання доступності Інтернету, мобільного банкінгу тощо) зумовлює активний розвиток нових платіжних технологій [15, с. 22].

Отже, на нашу думку, саме *розвиток нових платформ платежів* дозволять банкам більш оперативно і якісно здійснювати операції, спрощувати проведення розрахунків для населення, створювати умови для просування банківських послуг у регіони з недостатньо розвинутою інфраструктурою обслуговування.

Нині безготівкові форми розрахунків стають все більш популярними серед жителів України – громадяни стали частіше розраховуватися картками, ніж користуватися банкоматами. Так, у 2014 році частка безготівкових операцій у загальному обсязі операцій з картами досягла рекордних 61% та 30% по сумах транзакцій, збільшившись з початку року на 17% та 13% відповідно.

Сьогодні кожна третя гривня в Україні витрачається безготівково. Таке зростання кількості платіжних операцій, виконаних за допомогою банківських карт, обумовлений кількома причинами – як підвищенням рівня фінансової грамотності населення, так і розумінням того, що банківська карта – це універсальний і зручний інструмент для розрахунків у торговельних мережах та мережі Інтернет. Крім того нині в Україні активно розвивається *інфраструктура для проведення безготівкових платежів*: за останній рік кількість торговельних платіжних терміналів в Україні збільшилася на 8%, а підприємств, що користуються послугою еквайрингу, – на 17%.

Погоджуємося з думкою працівників НАБУ, що інвестиції в розвиток інфраструктури карткового бізнесу є на часі. Вони не лише сприятимуть покращенню якості обслуговування існуючих клієнтів, а й забезпечать «запас міцності» з урахуванням тенденції зростання кількості безготівкових операцій.

Тому сучасною особливістю сфери ринку платіжних карток є виникнення й укрупнення торговельних мереж, що вимагає активної співпраці фінансово-кредитних установ і торговельних підприємств з встановлення термінального обладнання. Так, їм необхідно розширювати мережу безготівкових пристроїв, і особливо у торговельних мережах, оскільки ще не всюди населення може розраховуватись платіжною карткою.

Крім того, власникам торговельних підприємств необхідно стежити за змінами в законодавчій базі країни, зокрема, за змінами до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [17], який регламентує обов'язкове встановлення платіжного терміналу та забезпечення клієнту права вибору розрахунку.

Вибір підприємством технологій платежу в першу чергу залежить від виду діяльності торговця – потрібні йому стаціонарні чи мобільні моделі, які можуть працювати автономно без підключення до електромережі, що дозволяє швидко і якісно розрахувати клієнта в зручному для нього місці, наприклад за столиком кафе чи ресторану (або ж надання послуг з перевезення пасажирів (таксі), продаж товарів із доставкою і розрахунком за товар безпосередньо за адресою клієнта тощо).

Отже, підприємства торгівлі та сервісу (супермаркети/гіпермаркети, АЗС, мережі швидкого харчування тощо) переважно зацікавлені у встановленні платіжного обладнання, що дозволить обслуговувати як звичайні чіпові карти з магнітною смугою, так і карти з підтримкою безконтактної технології оплати (Visa payWave і MasterCard PayPass). А оскільки для них принципово важливою є швидкість обслуговування покупців, то *впровадження безконтактних технологій* викликає з їх боку особливий інтерес.

Нині, коли в умовах постійних змін на ринку платіжних карток населення ретельно ставить до своїх витрат, і дуже цінує свій час, їм найбільше підходять карти з новітніми безконтактними технологіями, що дозволяють проводити платежі в лічені секунди одним дотиком. Так само свій вплив надає і розвинена платіжна інфраструктура: якщо ще рік тому важко було знайти термінал з прийому безконтактної картки, то вже сьогодні це не є проблемою. Звичайно, зараз мова йде лише про великі центри, але в тому, що це дійде і до маленьких міст – немає ні якого сумніву.

Отже, торговельні підприємства у співпраці з банківськими установами повинні активно розширювати мережу POS-терміналів у торгових мережах. Так, якщо споживач буде розуміти, що скрізь зможе з легкістю розраховатися карткою, то відповідно буде віддавати перевагу безготівковим розрахункам і активно здійснюватиме операції з використанням платіжної картки.

Традиційно в Україні банківські установи самостійно купують і надають обладнання для еквайрингу. Хоча в Європі навпаки – обладнання, яке потім вже підключається до банку, самостійно купують саме торговельні підприємства. Однак ринок в Україні також поступово рухається до цієї моделі.

Раніше магазини неохоче використовували еквайрингове обслуговування, оскільки введення розрахунків за допомогою платіжних карток фактично означає детінізацію доходів підприємств і автоматичне зростання податкових відрахувань. Починаючи з 2006 року, торговці активізувалися, з'явився попит на цю послугу, кількість POS-терміналів у торговельних мережах почала стрімко зростати. Проте, за статистикою НБУ, лише близько третини мереж перейшли на безготівкову форму платежів. Основними причинами повільного переходу є невеликий попит на безготівкові платежі з боку населення і висока *вартість термінального обладнання та обслуговування ним* [18; 19, с. 494].

Однак і банки, і торговельні мережі відзначають, що еквайрингове обслуговування є взаємовигідним для всіх. По-перше, реалізація еквайрингу є формою лояльності по відношенню до клієнтів, які самі обирають зручний для них спосіб оплати. По-друге, незаплановані покупки та можливість оплати кредитними картками збільшують торговельний оборот мережі. По-третє, зменшуються ризики прийняття фальшивих банкнот, витрати на інкасацію, відбувається оптимізація грошових потоків. При цьому банки беруть на себе значну частину витрат за проектами: вартість термінального

обладнання, його інтеграція, супроводження та підключення; розрахунки з банками-емітентами та міжнародними платіжними системами, навчання персоналу в торговельних мережах, підтримка і супроводження проекту та ін. [18; 19, с. 494–495].

Основною з причин значної питомої ваги операцій зі зняття готівки є відсутність стимулів для підприємств торгівлі та сфери послуг щодо встановлення обладнання для здійснення таких розрахунків внаслідок необхідності здійснення значних капітальних витрат на придбання терміналів [15, с. 21]. Так, придбання і утримання POS-терміналу лягає на плечі підприємця. Обладнання ввозиться з-за кордону та обходиться в середньому в 5–10 тис. грн. Крім того, з кожної операції магазин платить банку комісію в розмірі близько трьох відсотків. Наприклад, якщо уявити, що десять відсотків покупок буде проводитися через такий термінал, то при середньому річному обороті невеликої торговельної точки на рівні півтора мільйонів гривень втрати на комісіях складуть до 5 тис. грн. А це місячна зарплата кваліфікованого менеджера торговельної мережі [20]. Тому для збільшення значущості безготівкових розрахунків потрібні стимули: як споживачам, так і торговельним підприємствам. І державна підтримка у цьому процесі повинна виражатися не лише в законодавчих ініціативах, але і в пільговому оподаткуванні для підприємств, які приймають картки до оплати, зменшенню вартості термінального обладнання тощо.

Крім того, входження банків до мережі магазинів не є чимось унікальним, це практика, що гарно зарекомендувала себе на ринках Східної та Західної Європи. Лідирують у наданні кредитів мережні гіпермаркети побутової техніки, динамічно розвиваються мережі з продажу мобільних телефонів та цифрової техніки. Кількість точок продажу споживчих кредитів можна значно збільшити за рахунок партнерства з продовольчими торговельними мережами, про що свідчить загальна кількість магазинів у сегменті та динаміка відкриття нових торговельних площ. За таких умов спільні програми лояльності між банками та торговельними мережами стають ще більш затребуваними з боку клієнтів [19, с. 495].

Сьогодні спостерігається гостра конкуренція банків щодо їхньої боротьби за нові сегменти ринку карткового бізнесу. Зацікавленість клієнтів у надійному і зручному засобі розрахунку стимулює діяльність банків у наданні різноманітних якісних послуг і продуктів та значно впливає на зростання банківської конкуренції за нові сегменти ринку карткового бізнесу. Так, стандартною для України є ситуація, коли найгостріша конкуренція спостерігається у великих національних та регіональних торговельних мережах, які спеціалізуються на продажах аудіо-, відео- та побутової техніки, тоді як багато локальних магазинів залишаються без особливої уваги банкірів [19, с. 493].

Великі торговельні мережі викликають у банківських установ підвищений інтерес. Перш за все, це їх увагу привертає великий потік споживачів у продовольчих магазинах (від 800 тис. до 1 млн. покупців на місяць). Другою причиною є необхідність диверсифікації кредитного портфеля як у частці продукту, так і в частці каналів продажу, а третьою – намагання бути ближче до споживача [20; 19, с. 493].

Таким чином, сьогодні на ринку платіжних карток спостерігається гостра конкуренція банківських установ за перерозподіл клієнтської бази, оскільки в країні з кожним роком зростає частка населення, зацікавленого у надійному і зручному засобі розрахунку, що, відповідно, стимулює банківські установи до розвитку та впровадження нових різноманітних якісних послуг і продуктів.

Значний вплив на сталий розвиток ринку платіжних карток виявляють політико-правові фактори. Вони тісно переплітаються між собою, оскільки під впливом політичної обстановки у країні, формується законодавча база та нормативно-правове забезпечення, яке регламентує діяльність на ринку платіжних карток, а також відносини між емітентами та держателями карток [6, с. 319].

В Україні діяльність банків у сфері карткового бізнесу, а саме емісії здійснення операцій із використанням платіжних засобів, регулюється на підставі таких нормативно-правових актів: законів України «Про НБУ» [21], «Про банки і банківську діяльність» [22],

«Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [17], Положенням про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів, затвердженим постановою Правління НБУ [23], Положенням «Про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем», затвердженим Постановою Правління НБУ [24], іншими нормативно-правовими актами України, у тому числі нормативно-правовими актами НБУ.

Проте, не зважаючи на достатню кількість законодавчих актів України, що регулюють ринок платіжних карток, існує потреба в їхньому оновленні: вдосконаленні правових засад у сфері безготівкових розрахунків, запровадженні єдиного підходу до державного регулювання діяльності платіжних систем тощо. Тобто, на законодавчо-нормативному рівні потрібно створити такі умови, що сприятимуть збільшенню частки безготівкових розрахунків і зменшенню витрат на підтримання готівкових.

До групи факторів, що впливають на *інтенсивність використання платіжних карток*, відносяться: рівень довіри населення до фінансово-кредитного сектору; рівень фінансової грамотності населення; відносини між емітентами і держателями карток; рівень доходів населення та його купівельної спроможності; інфраструктура для проведення безготівкових платежів та впровадження безконтактних технологій; законодавча база і нормативно-правове забезпечення; брендіві програми, програми лояльності та бонуси для клієнтів; тарифна політика з боку банківських установ.

Сума та кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, щороку зростає, підтверджуючи, зокрема, зростання популярності безготівкових платежів, що є загальносвітовою тенденцією.

Працівники НБУ стверджують, що користувачі платіжних карток все більше довіряють безготівковій формі розрахунків, оскільки це зручно, безпечно й економічно. Так, за останніх 10 років сума операцій за безготівковими платежами зросла у 46 разів, що свідчить про інтенсивність використання клієнтами платіжних карток, а, отже, обумовлює об'єктивну необхідність проведення просвітницьких заходів серед населення з метою підвищення *рівня довіри населення до фінансово-кредитного сектору та його фінансової грамотності*.

Для покращення показника інтенсивності використання населенням платіжних карток необхідно сприяти покращенню *відносин між емітентами та держателями платіжних карток*, що, в свою чергу, потребує здійснення ряду заходів з: забезпечення ефективного управління процесу спілкування, що вплине на зміцнення зв'язків; покращення рівня сервісу обслуговування; удосконалення методів і засобів обміну інформації; підвищення компетентності і професіоналізму персоналу банків тощо.

Також на інтенсивність використання населенням платіжних карток впливає *рівень доходів населення і його купівельної спроможності та інфраструктура для проведення безготівкових платежів і впровадження безконтактних технологій*. Оскільки ці зазначені фактори впливають на кількість активних платіжних карток та кількість і суми операцій, що здійснюються з використанням платіжної картки.

Широкий спектр нормативно-правового регулювання операцій з використанням платіжних карток в переважній більшості є імперативними фінансово-правовими нормами, що негативно відображається на інтенсивності здійснення цих розрахунків населенням та встановлює суперечливі правила здійснення таких розрахунків. А оскільки операції з використанням платіжних карток займають приблизно 65% усіх розрахунків у вітчизняному господарському обороті, то *законодавча база і нормативно-правове забезпечення* потребують детального розгляду, системного аналізу та удосконалення.

Головною причиною збільшення обсягу безготівкових платежів є дорослішання українського ринку платіжних карток. І банківські установи активно працюють над тим, щоб така позитивна динаміка продовжувалася. Вони разом з торговими підприємствами розробляють нові продукти і проводять промо-компанії, які стимулюють споживачів до оплати покупок картками. Отже, відсоток збільшення кількості безготівкових платежів залежить від самих банківських установ – від впровадження ними *брендівих програм*,

програм лояльності та бонусів для клієнтів, які оплачують покупки картою.

Тарифна політика з боку банківських установ теж є важливим фактором, що впливає інтенсивність використання населенням платіжних карток.

Тарифи на ринку банківських послуг, як і на будь-яких інших ринках, формується під впливом ряду факторів: рівень попиту на банківські послуги; собівартість; канали продажу та місцезнаходження продавців і покупців; податкова система; стан конкурентної ситуації у цілому на ринку банківських послуг; цінові стратегії банків [25, с. 43].

Нині тарифи на обслуговування залишаються однією з небагатьох стабільних статей доходів банків, і відповідно примусове зниження вартості платіжних послуг. І хоча більшість банків тримають свої тарифи на обслуговування операцій з використанням платіжних карток в ринкових межах, проте деякі банківські установи ними маніпулюють. До того ж, за словами самих банкірів, вони готові брати з клієнта за обслуговування «рівно стільки, скільки той готовий заплатити – ні більше, ні менше». Іншими словами, хороший банківський менеджмент повинен передбачати зважену цінову політику, згідно з якою банки не зможуть собі дозволити втратити клієнта через неринково завищені тарифи на обслуговування операцій з використанням платіжних карток.

До групи факторів, що впливають на *безпеку обслуговування платіжними картками*, відносяться: рівень фінансової грамотності населення; законодавча база та нормативно-правове забезпечення; системи захисту.

Сучасні платіжні системи є важливою частиною економічної і фінансово-кредитної інфраструктури країни, а їх ефективність та безпека мають вирішальне значення для функціонування економіки і забезпечення фінансової стабільності [26, с. 169].

Саме, тому працівники банків та навчальних закладів фінансового спрямування повинні здійснювати діяльність з підвищення *рівня фінансової грамотності населення* щодо здійснення операцій із використанням платіжних карток (у тому числі мобільних платежів), що, в свою чергу, сприятиме дотриманню клієнтами правил безпеки. Так, в процесі навчання населення починає усвідомлювати, що відповідальність, уважність і дотримання правил безпеки під час здійснення операцій з використанням платіжних карток, постійний контроль за рухом власних коштів, оновлення антивірусного програмного забезпечення на персональному комп'ютері, своєчасне інформування банку про втрату платіжної картки (або її даних) і нерозголошення персональних даних – це запорука збереження власних заощаджень, а також ефективна протидія можливості проведення несанкціонованих дій / сумнівних операцій невстановленими особами з використанням даних карток.

Оскільки законодавча база та нормативно-правове забезпечення операцій з використанням платіжних карток є суттєвим фактором забезпечення безпечних умов їх здійснення, то вони мають постійно вдосконалюватись і синхронно змінюватись відповідно до змін інших складових інфраструктури карткових технологій (технічної та технологічної бази, телекомунікаційного середовища тощо). І безперечно, зміни до законодавчих актів, що регулюють процес здійснення операцій з використанням платіжних карток, повинні бути спрямовані на підвищення рівня їх безпеки.

Важливою складовою стратегії безпечного обслуговування споживачів платіжними картками є розробка і впровадження сучасних *систем захисту*.

З метою зниження ризиків, що виникають під час здійснення операцій з використанням платіжних карток, необхідно постійно розробляти, вдосконалювати та впроваджувати системи захисту всіх учасників карткових операцій (власників карток, банків, платіжних організацій [27]), що дозволить максимально захистити споживачів від не санкціонованого доступу, від незаконного списання коштів із їхніх рахунків тощо.

При чому оновленими системами захисту повинні забезпечуватись як операції в торгових точках (зокрема, за картками з чіпами), так і операції зі зняття готівки в банкоматах, мобільні та інтернет-платежі.

Системи захисту повинні: розроблятися спільно з емітентами карток і регуляторами; виходити за межі можливих на сьогодні загроз; боротися з платіжним шахрайством поряд із токенизацією, біометрією і платежами в режимі реального часу тощо.

Висновки. Отже, на функціонування ринку платіжних карток впливають різні групи факторів, які взаємопов'язані та взаємообумовлені. Визначення сили та напрямку їх впливу є необхідною передумовою ефективного функціонування ринку платіжних карток. Але, перш, ніж приступити до аналізу, доцільним вважаємо вивчення міжнародного досвіду функціонування ринку платіжних карток з метою порівняння його з вітчизняним.

Список використаних джерел:

1. Карась А. Новое в использовании платежных карточек и открытии счета / А. Карась // Все о налогах. – 2008. – № 5. – С. 5–7.
2. Левицька Т. В. Особливості використання сучасних інформаційних технологій і платіжних карток у банківській системі / Т. В. Левицька // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – С. 233–238.
3. Висящев А. Выгеснит ли Интернет-банкинг филиальные сети / А. Висящев // Банковское дело в Москве. – 2010. – №8 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bdm.ru
4. Сокольська О. Стратегічне та оперативне планування на ринку платіжних карток / О. Сокольська // Вісник Національного банку України. – 2009. – №9. – С. 44–47.
5. Капралов Р. О. Вплив макросередовища на функціонування ринку банківських платіжних карток в Україні / Р.О.Капралов // Бізнесінформ. – 2013. – №8. – С. 317–324.
6. Краснова І. В. Фактори впливу на розвиток ринку платіжних карток в Україні / І.В.Краснова, В.Г.Шевалдіна // Фінанси, облік і аудит. – 2013. – №2 (22). – С. 76–86.
7. Біломістна І. І. Фактори впливу на розвиток карткової платіжної системи України / І.І.Біломістна, В.Г.Сословський // Банківська справа. – 2013. – №1(109). – С. 98–109.
8. Черномор В. О. Сучасний стан та перспективи розвитку платіжних систем в сфері електронної комерції / В.О.Черномор // Фінансовий простір. – 2015. – № 1 (17). – С. 283–289.
9. Катюха К. О. Аналіз стану та розвитку ринку платіжних карток / К.О.Катюха, В.І.Успенко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2012. – № 2 (18). – С. 34–36.
10. Харько О. Українці більше користуються платіжними картками / О.Харько // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3949/art/1337627479.html>
11. Курдельчук І. А. Ризики у сфері банківського карткового бізнесу / І.А.Курдельчук // Економічний простір. – 2009. – № 23/1. – С. 292–298.
12. Моніторинг ситуації у соціальній сфері в Україні за грудень 2012 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=222:-2012-&catid=17:2012-06-10-20-44-31&Itemid=24#_ftnref9
13. Лист банку України №25-312/206-1177 від 27.01.2009 р «Про неякісне обслуговування держателів платіжних карток» // Департамент платіжних систем НБУ.
14. Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – №5–6 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page6>
15. Міщенко В. Розвиток безготівкових роздрібних платежів і технологій самообслуговування клієнтів банків в Україні / В.Міщенко, М.Ніконова // Вісник Національного банку України. – 2013. – №1. – С. 20–25.
16. Вигідні пропозиції з випуску карт, зростання популярності безготівкових розрахунків / Prostobank.ua // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://groshi-v-kredit.org.ua/vyhidni-propozytsijji-z-vypusku-kartzrostannya-populyarnosti-bezhotivkovyih-rozrahunkiv.html>
17. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/234614?test=XX7MfyrCSgkyKtuIZiWVpRp.HI4LIs80msh8Ie6>
18. Федоренко Н. М. Банківське обслуговування мережних клієнтів / Н.М.Федоренко, О.Г.Марушева // 36. наук. пр. «Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг». – Вип. 2(12). – Харків : ХДУХТ, 2010. – 663 с. – С. 491–495.
19. Харламов П. Операція «термінал» / П.Харламов. – 21.02.2012. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/-/270210/operatsiya-terminal>
20. Владимірова І. Г. Компанії майбутнього: організаційний аспект / І.Г.Владимірова // Менеджмент за рубежом. – 2009. – № 2. – С. 21–24.
21. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.99 №679 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua
22. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. №2121 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>
23. Постанова Правління НБУ «Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів» від 30 квітня 2010 р. №223 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua
24. Постанова Правління НБУ від 25 вересня 2007 року №348 «Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua
25. Топоровська А. М. Тарифне обслуговування операцій банку з платіжними картками / А.М.Топоровська // Економічний часопис-XXI. – 2010. – №5–6. – С. 42–47.
26. Біломістна І. І. Нормативно-правові засади регулювання ринку банківських платіжних карток в Україні / І.І.Біломістна, Є.І.Спірін // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – №1(16). – С.169–173.
27. Страхарчук А. Я. Інформаційні системи і технології в банках : навч. посібн. / А.Я.Страхарчук, В.П.Страхарчук. – К. : УБС НБУ; Знання, 2007. – 515 с.

Рецензент д.е.н., професор Вавдіюк Н.С.

УДК 336.221.264

Поліщук В.Г., к.е.н.

Захарчук О.М.

Луцький національний технічний університет

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КАНАДИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено фінансові аспекти сталого розвитку Канади. Визначено роль податкових інструментів фінансового стимулювання сталого розвитку. Досліджено перспективи ефективного застосування фінансових механізмів активізації сталого розвитку в українських умовах.

Ключові слова: фінансове забезпечення, сталий розвиток, фінансове стимулювання, екологічне оподаткування.

Polishchuk V., Zakharchuk O.

FINANCIAL SUPPORT CANADA SUSTAINABLE DEVELOPMENT: EXPERIENCE FOR UKRAINE

In the article the financial aspects of sustainable development in Canada. The role of tax instruments financial incentives for sustainable development. Prospects effective use of financial mechanisms to enhance sustainable development in Ukrainian conditions.

Keywords: financial security, sustainable development, financial incentives, environmental taxation.

Полищук В.Г., Захарчук О.Н.

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАНАДЫ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

В статье исследованы финансовые аспекты устойчивого развития Канады. Определена роль налоговых инструментов финансового стимулирования устойчивого развития. Исследованы перспективы эффективного применения финансовых механизмов активизации устойчивого развития в украинских условиях.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, устойчивое развитие, финансовое стимулирование, экологическое налогообложения.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Регіональна політика фінансового забезпечення сталого розвитку посідає особливе місце в системі інструментів державного управління соціально-економічними процесами різних країн світу. Від умов кожної країни залежать можливості реалізації концепції сталого розвитку, однак у багатьох із них накопичений чималий досвід вирішення проблем гармонійного співіснування економічної, соціальної та екологічної сфер. Тому для нашої держави, де відбувається становлення ринкових відносин, зарубіжний досвід із питань фінансового забезпечення реалізації принципів сталого розвитку може бути корисним і заслугове на уважне й детальне вивчення.

Механізм стимулювання сталого розвитку регіону передбачає застосування фінансових методів стимулювання сталого розвитку регіону. Фінансові методи стимулювання є способом стимулюючого впливу фінансових відносин на сталий розвиток регіону.

Основним фінансовим методом механізму стимулювання сталого розвитку регіону можна вважати фінансове забезпечення політики стимулювання сталого розвитку регіону.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичний зміст стимулювання сталого розвитку регіону досить широко

представлений у працях вітчизняних вчених [1-3; 5-8]. Зокрема, з'ясовано питання регіональної політики сталого розвитку, теоретичні основи стимулювання сталого розвитку регіону, визначено основні положення теорії, методології та практики стимулювання сталого розвитку регіону.

Фінансове забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону повинне включати фінансування таких основних складових процесу стимулювання сталого розвитку як податкове, інвестиційно-інноваційне, трансфертне та інституційне стимулювання сталого розвитку регіону. Розглянемо зміст фінансового забезпечення стимулюючих заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіону, за виділеними напрямками.

Цілі статті. Метою нашого дослідження є фінансове забезпечення сталого розвитку Канади, і пошук перспектив ефективного застосування фінансових механізмів активізації в українських умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До основних ланок фінансового забезпечення політики стимулювання сталого розвитку регіону в межах фінансів суб'єктів господарювання належать: фінанси установ соціальної сфери, що діють в регіоні (кошти, що належать суб'єктам господарювання регіону, що не займаються комерційною діяльністю), фінанси комерційних підприємств усіх форм власності, що діють в регіоні (кошти всіх суб'єктів господарювання, що діють в регіоні, і в своїй діяльності націлені на тримання прибутку), фінанси громадських установ та добродійних фондів, що діють в регіоні (кошти суб'єктів господарювання, що займаються громадською діяльністю). До державних фінансів регіону варто віднести: зведений бюджет регіону, державний регіональний кредит та кошти державних цільових фондів, що діють в регіоні.

Враховуючи це, можна стверджувати, що фінансове забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону є необхідною умовою політики стимулювання сталого розвитку регіонів, адже ефективне фінансування соціальних, економічних та екологічних програм та заходів посилює можливості органів державної та місцевої влади при вирішенні проблем регіону. Напрями фінансового стимулювання сталого розвитку регіону представлені на рис. 1.

Слід пам'ятати, що саме стимулюючі інструменти впливають на прагнення системи досягти сталого розвитку регіону і вийти із теперішнього стану регіональної системи. Зрозуміло, що будь-яка регіональна система прагне не допустити стану нерівноваги, проте в силу дії різних факторів (зовнішніх та внутрішніх) починання по досягненню сталого розвитку регіону можуть бути зупинені ще на початку. Тому стимулювати сталий розвиток необхідно: по-перше, на предмет досягнення сталого розвитку як стратегічної мети; по-друге, на предмет досягнення динамічної рівноваги регіональної СЕЕ системи; по-третє, на предмет досягнення оптимального співвідношення якісних та кількісних характеристик регіональної СЕЕ системи, а саме досягнення збалансованості сталого розвитку регіону; по-четверте, на предмет досягнення взаємозв'язку між соціальною, економічною та екологічною сферами регіону, тобто, досягнення гармонійності; по-п'яте, на предмет підтримання протягом тривалого терміну позитивних параметрів розвитку регіональної СЕЕ системи, а саме досягнення стабільності сталого розвитку регіону; по-шосте, на предмет активізації потенційних можливостей регіону нарощувати та ефективно використовувати конкурентні переваги у соціальній, економічній та екологічній сферах регіону, тобто, досягнення конкурентоспроможності регіону; по-сьоме, на предмет досягнення здатності регіональної СЕЕ системи до самовідтворення та недопущення дії дестабілізуючих чинників, а саме досягнення безпеки сталого розвитку регіону.

Об'єктом стимулювання є сталий розвиток регіональних соціо-еколого-економічних систем. Перш ніж досягнути сталого розвитку регіону, система повинна досягти стану рівноваги, гармонії, збалансованості, стабільності, конкурентоспроможності та безпеки.

Міра досягнення динамічного рівноважного стану буде визначатись комплексом ознак. Кожна з ознак матиме межі, вихід чи недосягнення яких системою означатиме недосягнення сталого розвитку. Проте залишається невизначеним стимулювання регіональної соціо-еколого-економічної системи через механізм формування мотивації до внутрішньорегіональної самоорганізації системи з метою досягнення сталого розвитку регіону.

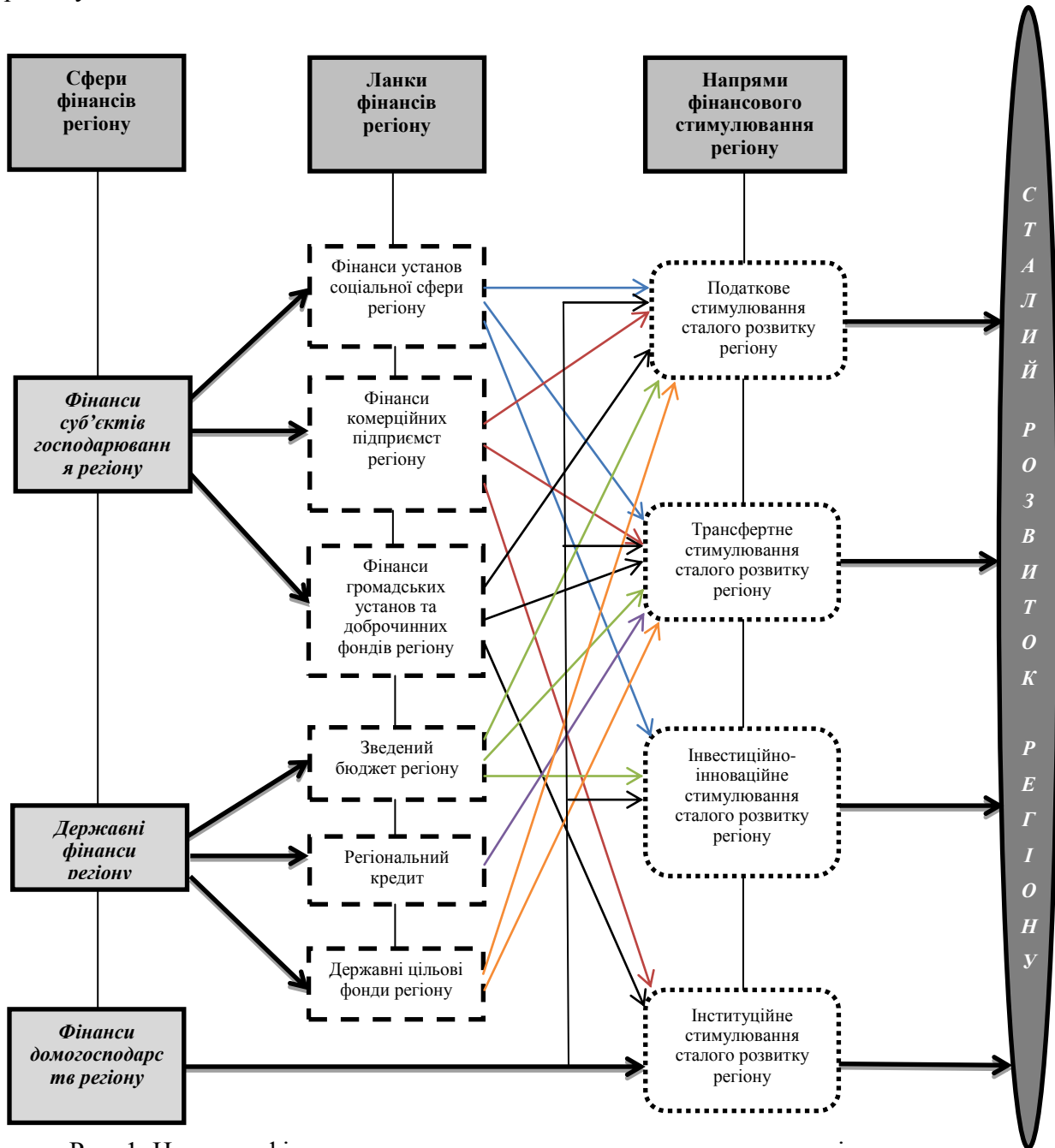

Рис. 1. Напрями фінансового стимулювання сталого розвитку регіону

Стимул у регіональному вираженні виступає зовнішнім каталізатором розвитку регіональної СЕЕ системи, спрямованим на досягнення динамічної рівноваги регіону, а відтак і його сталого розвитку. Регіональна СЕЕ система не може існувати без стимулів розвитку, вона залежить від них. Особливо ця залежність посилюється на етапі погіршення ситуації в одній чи одночасно кількох сферах життєдіяльності. Стимули у даному випадку матимуть як матеріальну форму (безпосередній прямий фінансовий вплив через

інвестиції), так і нематеріальну форму (опосередкований непрямий вплив через дозволи та угоди). Стимул регіону передбачає залучення зовнішніх впливів на регіональну систему для досягнення сталого розвитку регіону.

Дослідження закордонного досвіду становлення регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку приділяється значна увага вітчизняних наукових шкіл. Розробки, в основному, стосуються визначення місця принципів сталого розвитку серед принципів державного регулювання соціально-економічними процесами, обґрунтування інструментів запровадження принципів сталого розвитку в практику. Разом із тим поза увагою залишаються питання становлення регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку як основного загальносвітового стратегічного курсу розвитку економіки.

У сучасних умовах розвитку, коли назріла необхідність зміни парадигми суспільного розвитку, переходу до нового технологічного укладу, удосконалення організаційних форм господарювання у зв'язку із загостренням екологічних криз та нарощенням їх масштабу, актуальною стає проблема зміни, удосконалення концепції підприємства. Зазначена проблема обумовлюється ще і розгортанням процесу перегляду парадигми наукового мислення. В умовах зміни наукової методології в економічній науці, активізації міждисциплінарних досліджень постає необхідність перегляду та аналізу низки концепцій, теорій та методичної бази функціонування підприємства. Зміни наукової методології в економічній науці передбачають розширення наукової картини світу, характеристику його з точки зору критерію системності, орієнтацію на внутрішні джерела розвитку та систематичне врахування якомога більшої кількості зв'язків та відносин із зовнішнім середовищем як з позиції ресурсів, так із позиції результатів функціонування.

З того моменту, як концепція сталого розвитку Канади була вперше привнесена на світову сцену, визначення, дане цьому терміну, майже завжди асоціювалося із захистом навколишнього середовища. В даний час ця концепція має набагато більш широке тлумачення (воно охоплює захист і сприяння розвитку прав людини, підтримку місцевих і тубільних спільнот, аспекти рівноправності, так само як і традиційні турботи про стан навколишнього середовища). Протягом останнього десятиліття уряди країн, бізнес і окремі громадяни змогли детальніше ознайомитися з мовою і перевагами принципів сталого розвитку. Корпоративна культура, яка існує в деяких міжнародних компаніях, змістила свій акцент у бік надання довгострокових переваг для майбутніх поколінь. І для багатьох корпорацій пошук шляху інтеграції управління станом навколишнього середовища з соціальними і економічними вигодами вже перетворився на стратегію ведення бізнесу з виграшем.

Економічному розвитку, як шляху до глобальної стійкості і більш високому рівню життя, все ще не надається достатньої уваги. Багато світові лідери у складі світового співтовариства визнають, що надання розвитку стійкості повинно бути вищою метою всієї економічної політики. Вони також визнають, що для просування та підтримки темпів зростання торгівлі, яка є стійкою з точки зору як зовнішнього середовища, так і соціальної, а також відповідає традиційним економічним мірками, один з важливих компонентів – це участь у розробці та застосуванні міжнародних стандартів і схем оцінки відповідності.

Стандарти охоплюють багато сторін нашого життя – від здоров'я та безпеки до міжнародної торгівлі. Створено стандарти і для тестування якості повітря і води, і для стійкої діяльності в галузі менеджменту лісів. Стандарти дозволяють також переправляти продукцію через кордони, що дає компаніям можливість більш ефективної конкуренції на світових ринках. Стандарт, розроблений в рамках інтересів збереження навколишнього середовища будь-якої країни (він впливає на усіх

програми інституційного, інформаційного, комунікаційного забезпечення регіону, пріоритети розвитку освіти, сфери охорони здоров'я тощо. Показовою є програма управління територією басейну р. Фрейзер. Цей досвід досить важливий для України, екологічні проблеми якої регіонально диференційовані.

Регіональне управління в різних країнах має свою специфіку. У більшості зарубіжних країн склалася триланкова система управління територіальним соціально-еколого-економічним розвитком. Поряд із центральними органами влади управлінською діяльністю займаються великі регіональні та локальні територіальні структури. Центральні органи територіального управління здійснюють макрорегулювання соціально-економічних процесів, формують законодавче середовище, що регламентує всю діяльність у сфері територіального управління. Перехід до вирішення екологічних проблем на місцеві рівні зумовлює детальне вивчення фінансової політики цих країн на предмет виявлення особливостей міжбюджетних відносин, розподілу фінансових надходжень між різними територіальними одиницями, що дозволить визначити територіальні особливості політики фінансового забезпечення сталого розвитку.

Канада вирішує соціальні й екологічні проблеми, стимулюють економічне зростання, тому все залежить від того, які територіальні ланки забезпечують виконання тих або інших завдань і чи відповідають ці завдання рівню фінансування.

У Канаді існує єдиний національний орган з акредитації: Канадська рада по стандартах. Рада за стандартами сприяє розвитку добровільної стандартизації як засобу розвитку національної економіки, підвищення рівня охорони здоров'я та добробуту, захисту інтересів споживачів. Він також сприяє розвитку торгівлі і міжнародного співробітництва. Він здійснює координацію та нагляд над діяльністю Системи національної стандартизації (NSS), яка включає організації Канади і більше 15 000 громадян, залучених в розробку добровільних стандартів і діяльність з оцінки відповідності, на національному і міжнародному рівнях. Рада за стандартами надає послуги з акредитації органів з розробки стандартів, сертифікації продукції, органів інспекції, сертифікації персоналу, випробувальних та калібрувальних лабораторій, організацій, зареєстрованих за ISO 9000 та ISO 14000 та організаторів навчання аудиторів.

Розглянемо один з важливих напрямів фінансового забезпечення сталого розвитку – податкове стимулювання. Зокрема, мова стосується екологічних податків. Європейська комісія визначає екологічні податки як всі податки, база стягнення яких чинить специфічний негативний вплив на навколишнє середовище. Крім фіскальних цілей, такі податки покликані стимулювати екологічну поведінку платників, що має сприяти зменшенню навантаження на довкілля та забезпечувати охорону навколишнього середовища.

Вперше ідея екологічного оподаткування з'явилась у працях економіста-теоретика А. К. Пігу, який запропонував впливати на поведінку винних у забрудненні довкілля шляхом податків і стимулювати природоохоронну діяльність шляхом дотацій. Необхідність їх застосування на офіційному рівні була підтверджена в першій Програмі дій Європейського союзу з охорони довкілля (1973 р.), і пов'язувалася з реалізацією принципу “забруднювач платить”.

Мельник Л.Г. пропонує виділяти такі найхарактерніші форми екоподатку:

- громадянський екологічний податок (характерний для Франції);
- екологічний податок на автомобілі (ЄС, США, Канада, Японія);
- екологічний податок на повітряний транспорт (Канада, США, Данія, Норвегія, Швеція);
- екологічний податок на конкретні групи товарів — мінеральні добрива, пластмасова тара, упаковка, розчинники, мастила тощо (ЄС, Канада);

- екологічний податок на паливо (ЄС);
- комунальний податок та ін.

Стимулююча функція екологічних податків реалізується за рахунок збільшення ціни продукту (споживання якого має негативний вплив на стан довкілля) на величину податку, наслідком чого має бути зменшення обсягів споживання цієї продукції.

У подальшому під поняттям екологічних податків пропонується розуміти податки, базою оподаткування яких є діяльність, процес або результати провадження якої негативно впливають на стан навколишнього природного середовища.

Частка екологічних податків в загальному обсязі оподаткування в різних країнах може значно відрізнятися, що підтверджують дані (рис.1): США – 3, 2%, Швейцарія – 4, 7%, Канада – 4, 5%, Німеччина – 4, 9%, Франція – 5, 4%, Нідерланди – 5, 5%, Греція, Нова Зеландія – 6, 1%, Японія – 6, 5%, Фінляндія – 7, 3%, Іспанія – 7, 5%, Великобританія – 8, 2%, Італія – 9, 0%, Португалія – 11, 5%, Ірландія – 11, 9% .

При цьому важко визначити будь-який із цих рівнів оптимальним без додаткових даних.

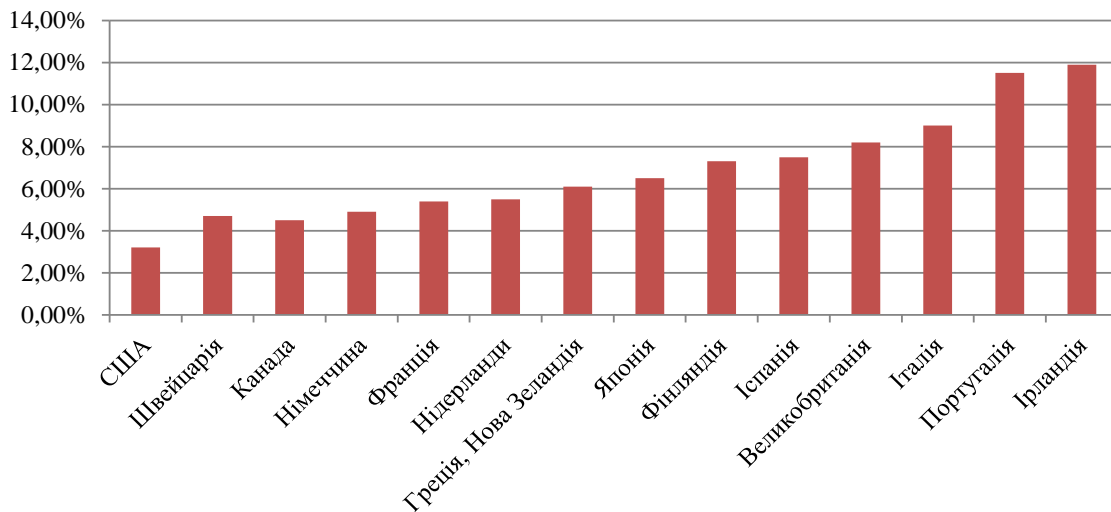

Рис. 1 – Частка екологічних податків у загальному обсязі оподаткування в різних країнах, %

Екологічні податки – явище непросте, і кожна країна здатна вирішувати проблему їх упровадження своєрідним чином, що є однією з причин досить значної різноманітності видів екологічних податків. За таких умов особливого значення набуває класифікація екологічних податків як інструмент їх узагальнення і систематизації. Враховуючи багатогранність суті цього виду податку, виділяють декілька ознак для їх класифікації.

Серед податкових інструментів, що застосовується для вирішення проблем сталого розвитку Канади, виділяють такі: податки, обов'язкові ресурсні платежі, плата за забруднення, податковий кредит, податкові пільги.

Для підвищення впливу екологічного податку на екологізацію економіки необхідно: встановити індивідуальні системи обчислення суми податку; розробити чітку систему відповідальності за несплату податків та створення загроз екологічній безпеці держави; розробити систему стимуляції сплати екологічного податку та ведення екологічно ефективного господарства, до таких засобів заохочення можна віднести субсидії, певні податкові пільги після зменшення підприємством навантаження на навколишнє середовище; запровадити депозитні компенсаційні системи. Також варто щоб була розроблена ефективна схема розподілу отриманих від

екологічного оподаткування доходів державного бюджету: з їх допомогою можна не тільки поліпшити екологічну ситуацію в країні, а й створити нові робочі місця, зменшити податки на працю.

Наведені пропозиції сприятимуть, забезпеченню результативного функціонування механізму екологічного оподаткування, що не тільки позитивно вплине на екологічну безпеку країни, а й поліпшить загальну економічну ситуацію в державі.

Стимулювальні податки стягуються з метою зміни поведінки суб'єктів, які завдають шкоди навколишньому середовищу. Податки, які підвищують доходи, спрямовані не тільки на покриття витрат екологічного регулювання, а й на поповнення державного бюджету, виконуючи роль інструменту фіскального перерозподілу коштів.

Ці три види екологічного податку не є взаємовиключними: збори на покриття витрат можуть мати стимулювальний ефект, у той же час податки, які підвищують доходи, можуть бути частково використані для екологічних цілей. Крім того, є ще дві причини для класифікації екологічних податків і зборів на ці три види.

По-перше, класифікація роз'яснює основні цілі екологічних податків, крім їх загальної мети, - поліпшення стану навколишнього середовища. Ці цілі можуть бути неповністю сумісні.

По-друге, ціль конкретного податку значною мірою визначає рівень, на якому він має бути встановлений. Збір на покриття витрат повинен покривати витрати відповідних екологічних заходів, але не більше.

Стимулювальний податок повинен бути встановлений на відповідному оптимальному або інструментальному рівні. Що стосується необхідного рівня податків, які підвищують доходи, то вони мають бути визначені так, щоб генерувати необхідну кількість доходів. Тому для вибору того, що повинно оподатковуватися і на якому рівні, важливо заздалегідь визначати ціль податку відповідно до цієї класифікації.

Отже, Канада залишається країною прогресивно розвинута науково-технічно та технологічно, що призводить до раціонального використання природних ресурсів, ефективної регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку, значна увага до вирішення природоохоронних проблем.

Економічному розвитку, як шляху до глобальної стійкості і більш високому рівню життя, все ще не надається достатньої уваги. Багато світові лідери у складі світового співтовариства визнають, що надання розвитку стійкості повинно бути вищою метою всієї економічної політики. Вони також визнають, що для просування та підтримки темпів зростання торгівлі, яка є стійкою з точки зору як зовнішнього середовища, так і соціальної, а також відповідає традиційним економічним мірками, один з важливих компонентів – це участь у розробці та застосуванні міжнародних стандартів і схем оцінки відповідності.

Економічна сфера розвитку регіональних систем за першооснову ставить задоволення економічних потреб. Під впливом економічної потреби, наприклад, нестачі фінансових ресурсів у регіоні, формується відповідний економічний інтерес господарюючих структур. Тобто шукається спосіб, інструмент, метод для задоволення потреби. Інтерес породжує як внутрішнє бажання задовольнити економічну потребу всередині регіональної системи (економічний мотив), так і зовнішнє (економічний стимул). Під дією стимулювання та мотивування здійснюється активна діяльність суб'єктів сталого розвитку регіону з досягнення конкретної цілі. Проте активну діяльність не так легко проводити, оскільки на шляху досягнення виникають різноманітні перепони: зовнішні (позасистемні) та внутрішні (системні).

Тому іноді доводиться чекати на впровадження активних дій до регіональної системи з досягнення економічної цілі (надходження коштів). Тобто, стимули та мотиви повинні діяти і по відношенню до суб'єктів, а не лише до об'єктів сталого розвитку регіону. У тому разі, коли економічну ціль досягнуто, автоматично система спрацьовує на зародження

нової економічної потреби, що спрямована на якісне чи кількісне покращення параметрів регіональної системи.

Податкове стимулювання сталого розвитку регіону. Податкова реформа є ключовим завданням у вирішенні проблем створення робочих місць і захисту довкілля. Особливо вона важлива у контексті фінансового забезпечення сталого розвитку регіону.

Необхідно проводити наступні кроки щодо реформування податкової системи регіонів за рахунок:

- 1) підвищення ефективності адміністрування податків на регіональному рівні;
- 2) зниження рівня податкового навантаження на бізнес регіону і скорочення витрат часу платників на нарахування й сплату податків;
- 3) посилити поруч із перерозподільчою стимулюючу функцію податків.

Податковий кодекс України, прийнятий 2 грудня 2010 р., вперше визначає на найвищому нормативному рівні ряд положень, пов'язаних з екологічним оподаткуванням, що безумовно можна вважати головним елементом податкового стимулювання сталого розвитку як держави в цілому, так і регіонів країни зокрема. У Податковому кодексі України виділено розділ, присвячений екологічному податку, крім того окремо виділені у розділи питання, присвячені регулюванню рентної плати, плати за користування надрами, зборів за спеціальне використання води та лісових ресурсів [4]. Тобто, можна стверджувати, що питання комплексного регулювання екологічного оподаткування вперше підняті на законодавчому рівні.

Висновки. В результаті проведеного дослідження встановлено, що фінансове забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону є лише складовою частиною механізму стимулювання сталого розвитку регіональної СЕЕ системи. Для того, щоб з'ясувати всі аспекти механізму стимулювання сталого розвитку, необхідно розглянути систему інструментів стимулювання сталого розвитку та визначити джерела залучення коштів для проведення ефективної політики стимулювання сталого розвитку регіону.

Аналіз зарубіжного досвіду (Канада) застосування екологічних податків та зборів свідчить про значне різноманіття їх видів, а відтак про різний ефект, який може бути отриманий від їх застосування. Впровадження конкретного виду екологічного податку потребує детального розгляду досвіду країни, отриманих результатів, а також порівняння їх досвіду для визначення закономірностей та особливостей дії того чи іншого податку. Тому в подальшому планується проаналізувати досвід екологічного оподаткування багатьох країн Європи за тією самою схемою, за якою аналізувались екологічні податки Канади.

Список використаних джерел:

1. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації: Монографія / І. М. Вахович – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 496 с.
2. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: Монографія / З. В. Герасимчук – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 528 с.
3. Герасимчук З.В. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика: Монографія / Герасимчук З.В., Поліщук В.Г. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2011. – 516 с.
4. Податковий кодекс України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>
5. Приходченко А. А. Стратегія сталого розвитку: Навч. посіб. / А. А. Приходченко, В. І. Вовк, Н. І. Заїка. – Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2008. – 412 с.: іл.
6. Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / [Андреева Н.М., Бараннік В.О., Белашов Є.В. та ін.]; За науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистова Є.В. / РВПС України НАН України, ІПРЕЕД НАН України, СусДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. – Сімферополь: ПП “Підприємство “Фенікс”, 2010. – 582с.
7. Стратегічні вектори регіональних трансформаційних зрушень: монографія / Т.П. Галушкіна, В.С. Реутов, Л.М. Качаровська; [за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Т.П. Галушкіної]. – Сімферополь: ПП “Підприємство Фенікс”, 2009. – 320 с.
8. Фінансове забезпечення сталого розвитку регіонів України: міжбюджетні відносини та інноваційні інструменти стимулювання: Монографія; за науковою редакцією д.е.н., проф. Вахович І.М. – Луцьк: Волиньполіграф™, 2014. – 331 с.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 336. 14: 352

Рошило В. І., к.е.н., доцент

Чернівецький торговельно – економічний інститут КНТЕУ

ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТІВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття висвітлює особливості функціонування бюджетів об'єднаних територіальних громад. Проведений моніторинг законодавчо – нормативного забезпечення процесу об'єднання територіальних громад дав змогу виокремити проблемні аспекти їх функціонування та запропонувати напрямки вирішення.

Ключові слова: місцеві бюджети, децентралізація, об'єднана територіальна громада, органи місцевого самоврядування.

Roshilo V.

THE COMBINED BUDGETS OF TERRITORIAL COMMUNITIES: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article highlights the peculiarities of functioning of the combined budgets of territorial communities. Monitored legislative and regulatory support of the process of unification of territorial communities allowed us to identify problematic aspects of their operation and propose solutions.

Keywords: local budgets, decentralization, the United territorial community, local self-government.

Рошило В.И.

ФОРМИРОВАНИЕ БЮДЖЕТОВ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья освещает особенности функционирования бюджетов объединенных территориальных общин. Проведенный мониторинг законодательно - нормативного обеспечения процесса объединения территориальных общин позволил выделить проблемные аспекты их функционирования и предложить направления решения .

Ключевые слова: местные бюджеты, децентрализация, объединенная территориальная община, органы местного самоуправления.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Існуюча в Україні система місцевого самоврядування не відповідає потребам суспільства. Функціонування місцевого самоврядування не спрямовано на реалізацію його головного призначення – створення та підтримку життєвого середовища, надання мешканцям територіальних громад якісних і доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади. Ці виклики посилюються проблемами правового та інституційного характеру, які так і не були вирішені у попередні роки:

- конституційно - правовою невизначеністю територіальної основи місцевого самоврядування, диспропорціями адміністративно – територіального устрою;
- не ефективною державною регіональною політикою, яка не стимулює громади до саморозвитку та прояву місцевої ініціативи;
- надмірною централізацією повноважень, фінансових, матеріальних та інших ресурсів.

Створення умов для належного виконання повноважень органами місцевого самоврядування та забезпечення їхньої фінансової самостійності потребує

вдосконалення щодо місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин. Об'єднання територіальних громад є найпершим етапом загальної реформи з децентралізації влади і одним із елементів реформи адміністративно-територіального устрою, що є основою для подальшого впровадження реформ. Основна мета реформи є передача широкого кола повноважень від призначених до обраних органів влади, а одночасно з цим передача їх від рівня центральної влади на рівень максимально наближений до споживача послуг – тобто громадянина та громади [1, с.18]. Для того щоб така передача повноважень була можливою, потрібно створити первинне територіальне об'єднання спроможне виконувати усі покладені на них обов'язки і надавати якісні послуги населенню. Децентралізація передбачає пряму участь громади у розробці стратегії розвитку власної території, ефективний контроль з боку громади, прозорість у прийнятті рішень місцевою владою. Мешканці зможуть впливати на рішення місцевої влади стосовно того, як буде виглядати громада, що саме потрібно їм для розвитку та добробуту [1, с.16].

Ефективність роботи органів місцевого самоврядування залежить у першу чергу від їх фінансових можливостей, тобто спроможність самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Фінансове забезпечення місцевого самоврядування відповідно до європейських стандартів має на меті досягнення такого обсягу власних фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, який відповідав би наданим їм повноваженням. Без достатньої фінансової бази місцевих бюджетів і врахування податкового потенціалу кожного регіону побудова й розвиток ефективної та дійової бюджетної системи України може зволікатися на невизначений час.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

Проблематика формування бюджетів місцевого самоврядування в контексті зміцнення фінансового забезпечення територіальних громад розглядалася в наукових працях таких вітчизняних вчених: Й. Бескида, С. Буковинського, С. Булгакової, О. Василика, В. Зайчикової, О. Кириленко, В. Кравченка, І. Лук'яненко, І. Луніної, В. Опаріна, Ц. Огонь, Д. Полозенка, Г. П'ятаченка, І. Руденко, С. Слухая, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та інших. Віддаючи належне значному доробку науковців та важливість результатів останніх, необхідно зазначити, що і донині актуальним залишається питання фінансової самостійності територіальних громад в умовах децентралізації влади в Україні.

Цілі статті. Завданнями наукового пошуку є дослідження проблемних питань функціонування бюджетів об'єднаних територіальних громад та обґрунтування напрямків удосконалення системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Адміністративно-територіальна реформа є невід'ємною складовою процесу децентралізації влади, який супроводжуватиметься передачею значних повноважень та фінансових ресурсів від органів державної влади – органам місцевого самоврядування. Існуюча система органів місцевого самоврядування з урахуванням сучасного адміністративно-територіального устрою України не завжди дозволяє сформувати самодостатні територіальні громади, які б володіли відповідними матеріальними і фінансовими ресурсами, територією та об'єктами соціальної інфраструктури, необхідними для ефективного виконання покладених на зазначені органи завдань та функцій.

Децентралізація здійснюється з метою забезпечення ефективної реалізації прав громадян, надання публічних послуг належної якості, збільшення прав і повноважень місцевих громад [2]. Спроможною територіальною громадою є така громада, в якій

місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади.

З 15 тисяч громад в Україні лише 180 є самодостатніми. Це переважно обласні центри та міста обласного значення. Тобто великі громади, які мають 100-200 тисяч населення, – самодостатні і забезпечують себе місцевими податками. Тому ідея в тому, щоб об'єднати громади, з яких понад 80% дотаційні і забезпечити їх відповідним фінансуванням.

Відхід від централізованої системи державного управління, створення належних умов для розвитку спроможного місцевого самоврядування обумовив прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», який передбачає укрупнення територіальних громад та делегування частини повноважень органів державної влади місцевим радам.

Об'єднані територіальні громади отримують весь спектр повноважень, які сьогодні мають міста обласного значення. До власних повноважень об'єднаних територіальних громад відносяться: планування розвитку громади та формування бюджету; економічний розвиток, залучення інвестицій, розвиток підприємництва; управління земельними ресурсами і тими, які знаходяться за межами населених пунктів, надання дозволів на будівництво, прийняття будівель в експлуатацію; розвиток місцевої інфраструктури: утримання та будівництво доріг, тепло-, газопостачання і водовідведення; благоустрій території; організація пасажирських перевезень на території громади; громадська безпека силами місцевої (муніципальної) міліції, пожежна охорона. Делеговані повноваження об'єднаних територіальних громад передбачають соціальну допомогу через територіальні центри (в громадах); адміністративні послуги через центри їх надання (в громадах); управління школами та дитсадками; первинну медичну допомогу; утримання та організацію клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків.

Таким чином, розподіл повноважень – це один із головних принципів децентралізації, відповідно до якого найбільше повноважень мають мати ті органи влади, які є найближчими до людей і на рівні яких вирішення завдань та надання послуг є найбільш ефективним та найменш ресурсовитратним.

Територіальне об'єднання громад дозволить:

- не розпорошувати бюджетні кошти, а навпаки їх акумулювати для вирішення нагальних питань територіальних громад, які в свою чергу зобов'язані рівномірно розподіляти ці кошти з урахуванням інтересів всіх населених пунктів району, що входять до об'єднання;

- зменшити бюрократичний управлінський апарат;

- отримувати додатково фінансування другого бюджетного рівня - доходів районного бюджету. Фактично такі об'єднання громад матимуть повноваження на рівні міст обласного значення, що дозволить на практиці впроваджувати перспективні плани активного розвитку.

Об'єднані територіальні громади отримають значні фінансові ресурси. Основні з них: 60% податку на доходи фізичних осіб (зараз громади отримують "0"), 25% екологічного податку, 5% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів (тютюн, алкоголь, пальне на АЗС), 100% єдиного податку, 100% податку на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт). Крім того, об'єднані громади переходять на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом і вони будуть отримувати наступні трансферти з держбюджету: базова дотація (для горизонтального вирівнювання

податкоспроможних територій); субвенція на здійснення державних програм соціального захисту; додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг встановлених державою; освітня субвенція; медична субвенція; субвенція на формування інфраструктури згідно з планом економічного розвитку території громади. Загальний обсяг зазначених субвенцій визначається законом про Державний бюджет України на відповідний рік і розподіляється між бюджетами територіальних громад пропорційно до площі об'єднаної громади та кількості населення у такій територіальній громаді з рівною вагою цих факторів. У місцевих радах, які не об'єднуються в громади, доходи залишаються такими ж, як сьогодні. Такі ради не матимуть прямих міжбюджетних відносин в частині базової дотації та перерахованих субвенцій.

Для стимулювання створення об'єднаних територіальних громад Кабінет Міністрів України вже зараз розширив список міст, які можуть здійснювати зовнішні запозичення (з 16 до 182 міст по Україні). Це право поширюється на всі об'єднані територіальні громади. Обслуговування боргу по зовнішнім запозиченням є захищеною статтею видатків бюджету. Громада отримує можливість використання коштів Державного Фонду регіонального розвитку для формування інфраструктури об'єднаної територіальної громади згідно з планом соціально-економічного розвитку. Крім того, громада самостійно визначає пріоритети, планує власний економічний розвиток та залучення інвестицій, а також формує свій бюджет. Органи місцевої влади мають виключне право встановлювати ставки та пільги на місцеві податки та збори.

На Буковині створено 10 об'єднаних територіальних громад, які успішно вийшли на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом. Нині відповідно до ст. 10 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», держава надає фінансову підтримку усім 159-и територіальним громадам в Україні у вигляді субвенції на розвиток інфраструктури у розмірі 1 млрд. грн. Так, 10-и громадам Чернівецької області виділено 45,5 млн. грн., вищезазначені кошти підуть на реалізацію інфраструктурних проектів у цих громадах. Відповідно, громади повинні визначати найбільш пріоритетні напрямки розвитку та подати їх у вигляді проектних заявок Мінрегіону.

Проблемними аспектами функціонування територіального об'єднання громадян є:

- державна реєстрація органів місцевого самоврядування як юридичних осіб об'єднаної територіальної громади;

- питання надання адміністративних послуг в об'єднаній територіальній громаді;
- відсутність нормативних актів, які б регламентували діяльність об'єднаних територіальних громад у галузях соціально-культурної сфери, особливо у медицині. Передбачення медичної субвенції об'єднаним територіальним громадам на надання вторинного рівня медичної допомоги викликає суперечки між районними бюджетами та бюджетами об'єднаних територіальних громад, окремі з яких не хочуть передавати медичну субвенцію на рівень районного бюджету для надання вторинного рівня медичної допомоги або передають міжбюджетний трансферт в розмірі, меншому від потреби. При цьому в їхній мережі відсутні медичні заклади, які можуть забезпечити даний рівень допомоги;

- не передбачено надання статусу «об'єднаної територіальної громади» громаді, яка об'єдналася задовго до прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Зокрема, до складу Магальської територіальної громади уже входять 4 населених пункти із загальною чисельністю населення понад 7 тис. осіб, функціонує дві загальноосвітні школи I-III ступеню, дитячий дошкільний заклад, наразі розпочато будівництво ще однієї дошкільної установи. Магальська територіальна

група є самодостатньою та забезпечує сталий соціально-економічний розвиток усіх 4-х сіл. Відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад Магальська територіальна група та інші аналогічні групи для делегування їм повноважень державою повинні ще з кимось об'єднуватись;

- відсутність нормативних актів, які б регламентували алгоритм включення об'єднаних територіальних громад на етапі зведення бюджетів. Виникає питання щодо програмного забезпечення для об'єднаної територіальної групи, яке би коректно могло здійснювати функції вивантаження інформації на вищий рівень та вантаження даної інформації від підзвітної об'єднаної територіальної групи на вищому рівні.

Чітко юридично не визначено, чи буде включатися бюджет об'єднаної територіальної групи до зведення бюджетів на районному рівні, чи до зведення бюджетів на обласному рівні. На сьогодні в Україні пропонується лише варіант програмного забезпечення - інсталяційний пакет АІС "Місцеві бюджети рівня міста, району" для використання у Об'єднаної територіальної групи, розробник - ТОВ "НеоКом21", м. Дніпропетровськ. Але тоді, виходячи з архітектури цієї програми, бюджет об'єднаної територіальної групи включатиметься до зведення бюджетів на обласному рівні, аналогічно як місто чи район, хоча вважаємо за доцільне, щоб бюджет об'єднаної територіальної групи включався до зведення бюджетів на районному рівні.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, з метою удосконалення системи об'єднаних територіальних громад пропонуємо:

- розробити формульний підхід до розрахунку міжбюджетних трансфертів між бюджетом об'єднаної територіальної групи і районним бюджетом щодо надання вторинного рівня медичної допомоги;
- запровадити механізм приєднання груп до об'єднаних територіальних груп або груп, які визнані спроможними, за спрощеною процедурою;
- затвердити перспективні плани формування спроможних груп всіх областей. Позбавити обласні ради функції затвердження перспективних планів з передачею цієї функції Кабінету Міністрів України;
- до Методики формування спроможних територіальних груп окремим розділом внести можливі критерії територіального об'єднання груп, а саме: мінімальну кількість сіл, які можуть входити до об'єднаної територіальної групи; мінімальну та максимальну чисельність об'єднаної територіальної групи (без таких обмежень весь невеликий район можна об'єднати в одну групу); за умови включення до Перспективного плану територіальної групи з декількома населеними пунктами та певною чисельністю населення надавати їм статус та повноваження об'єднаної територіальної групи; розмір фінансової підтримки з Державного бюджету об'єднаних територіальних груп диференціювати в залежності від чисельності їх населення.

Список використаних джерел:

1. Децентралізація у питаннях і відповідях : довідник / Проект за підтримки Національного фонду на підтримку демократії. – Український інститут міжнародної політики, 2015. – 19 с.
2. В. Пальчук. Перший етап адміністративно-територіальної реформи – ухвалення перспективних планів формування спроможних територіальних груп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1308:administrativna-ref&catid=8&Itemid=350
3. Про добровільне об'єднання територіальних груп [Електронний ресурс] : Закон України від 05.02.2015р. №157-VIII. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
4. Методика формування спроможних територіальних груп [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 08.04.2015р. №214. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/...article?art>

Рецензент д.е.н., професор Столяров В.Ф.

УДК 336.717.71

Сіташ Т.Д., к.е.н., доцент

Київський національний торговельно-економічний університет

Вінницький торговельно-економічний інститут

ДЕПОЗИТАРНА СИСТЕМА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто депозитарну систему в Україні. Встановлено, що ефективне функціонування депозитарної системи є запорукою реалізації принципів прозорості та справедливості стосовно цін на інвестиційні ресурси. Можливість залучення інвестицій на фондовому ринку є безумовною потребою вітчизняних підприємств. Аргументовано, що надійне функціонування фондового ринку, враховуючи розвинену інфраструктуру з відповідним механізмом діяльності депозитарної системи, стає міцним двигуном економічного розвитку країни. Висвітлено сучасний стан депозитарної системи, виокремлено проблеми та напрями їх вирішення.

Ключові слова: депозитарна система, депозитарій, депозитарна діяльність, фінансовий ринок

Sitash T.

DEPOSITORY SYSTEM IN UKRAINE

In the article Depository system in Ukraine. It is established that the effective functioning of the Depository system is the key to the implementation of principles of transparency and equity prices for investment resources. The possibility of attracting investment in the stock market is an unconditional demand of the local enterprises. It is argued that a reliable functioning of the stock market, given the well-developed infrastructure with an appropriate mechanism of activity of the Depository system becomes robust engine of economic development of the country. Depository system of any country as an important segment of the stock market infrastructure is an integral part of and essential to the functioning of the stock market. The national Depository system is designed for centralized and efficient service to the various operations with securities on the territory of Ukraine. This system provides the custody of securities, transactions with securities, the settlement of these transactions, the possession of the full information on the current state of the securities market. For successful carrying out of operations with securities in the stock market required a well-adjusted and functional Depository system. Reflected a modern condition of the Depository system, identified problems and ways of their solution.

Keywords: Depository system, securities Depository, Depository activity, financial market

Сіташ Т.Д.

ДЕПОЗИТАРНАЯ СИСТЕМА В УКРАИНЕ

В статье рассмотрено депозитарную систему в Украине. Установлено, что эффективное функционирование депозитарной системы является залогом реализации принципов прозрачности и справедливости в отношении цен на инвестиционные ресурсы. Возможность привлечения инвестиций на фондовом рынке является безусловной потребностью отечественных предприятий. Аргументировано, что надежное функционирование фондового рынка, учитывая развитую инфраструктуру с соответствующим механизмом деятельности депозитарной системы, становится прочным двигателем экономического развития страны. Отражено современное состояние депозитарной системы, выделены проблемы и направления их решения.

Ключевые слова: депозитарная система, депозитарий, депозитарная деятельность, финансовый рынок

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Депозитарна система будь-якої країни, в якості важливого сегменту інфраструктури фондового ринку, є невід'ємною та важливою умовою його функціонування. Саме депозитарію належить виконання такої функції, як захист та гарантія прав інвесторів, починаючи з пересічного громадянина, що володіє невеликою кількістю акцій, і завершуючи таким крупним, як держава, яка, доки продовжується приватизаційний процес, є одним з найбільш значних власників.

Створення ефективної депозитарної системи є основою успішного функціонування фінансового сектору кожної країни. Саме вона обслуговує професійних учасників ринку, мінімізує ризики, пов'язані з вчасною поставкою цінних паперів, а також гарантує нормальний режим взаємодії учасників ринку з різних країн в єдиній глобальній мережі. Депозитарна система, що склалася в країні, є децентралізованою і характеризується різноманітністю існуючих організаційних форм, спеціалізації та технологій, що значно ускладнюють гарантування прав інвесторів на цінні папери, що зберігаються у депозитаріях, якість і надійність обслуговування угод між професійними учасниками фондового ринку. Інакше кажучи, система депозитарного обслуговування України не відповідає власним функціям та потребує реформування.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

У науковій літературі стан та проблеми депозитарної системи в Україні знайшли відображення у працях Г.М. Калач, О.І. Кіреєва, В.В. Корнеєва, О.М. Мозгового, Д.С. Покришки, М.В. Скиби та ін. Цінність досліджень вищезазначених науковців є вагомою, однак, загалом депозитарна система України залишається недостатньо вивченою, відсутні системні дослідження у напрямку вироблення єдиних підходів щодо її організації та функціонування, що обумовлює вибір теми роботи.

Цілі статті. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні формування та розвитку депозитарної системи в Україні, виокремленні проблемних аспектів та напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Здійснення структурних реформ в економіці України вимагає реалізації заходів, спрямованих на розвиток вітчизняного фінансового ринку як найефективнішого механізму перерозподілу фінансових ресурсів на користь реального сектору. Виконання цього завдання значною мірою залежить від розбудови інфраструктури ринку капіталу в державі, елементом якої виступає національна депозитарна система.

Під депозитарною системою в світі розуміють певну облікову та розрахунково-клірингову складову інфраструктури ринку цінних паперів (ЦП). Цей інфраструктурний сегмент є обслуговуючою системою виконання договорів (угод) щодо цінних паперів. Основними інститутами депозитарного забезпечення у світі є: депозитарії, кастоді (зберігачі), клірингові організації, реєстратори (функціонують не у всіх країнах) [8].

Інтеграційні процеси фінансових ринків як на національному, так і на міжнародному рівнях, зумовили запровадження нової депозитарної системи в Україні, яка діє з жовтня 2013 року. Основними цілями прийняття відповідного законодавчого акта є створення розвинутої, прозорої та централізованої депозитарної системи України, спроможної забезпечити [1]:

- обслуговування операцій із цінними паперами;
- уніфікацію принципів і порядку здійснення діяльності учасниками депозитарної системи та взаємодії між ними;
- забезпечення належного депозитарного обслуговування широкого кола інвесторів, у тому числі інституційних (інститутів спільного інвестування, пенсійних фондів, страхових компаній), та поліпшення інвестиційного клімату в державі, що має сприяти залученню іноземних інвестицій через інструменти фондового ринку;
- усунення недоліків у системі обліку прав власності на цінні папери;
- запровадження чітких та прозорих механізмів здійснення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів;
- вирішення корпоративних конфліктів, пов'язаних із веденням реєстру власників іменних цінних паперів, тощо.

Законом України «Про депозитарну систему України», який набрав чинності з 11.10.2013 року, в Україні передбачені такі види депозитарної діяльності: депозитарна

діяльність Центрального депозитарію; депозитарна діяльність Національного банку України; депозитарна діяльність депозитарної установи; діяльність із зберігання активів інститутів спільного інвестування; діяльність із зберігання активів пенсійних фондів [3].

Національна депозитарна система України (НДСУ) створена для централізованого й ефективного обслуговування різних операцій з цінними паперами на території України. Така система забезпечує зберігання цінних паперів, здійснення угод за цінними паперами, проведення розрахунків за цими угодами, володіння повною інформацією про поточний стан ринку цінних паперів.

НДСУ має забезпечити виконання таких завдань:

- стандартизацію обліку цінних паперів згідно з міжнародними стандартами;
- уніфікацію документообігу щодо операцій з цінними паперами і нумерацію цінних паперів, розміщених в Україні згідно з міжнародними стандартами;
- відповідальне зберігання всіх видів цінних паперів як у «документарній», так і в «бездокументарній» формах;
- реальну поставку з рахунку в цінних паперах з одночасною оплатою грошей відповідно до розпоряджень клієнтів;
- акумулювання доходів за цінними паперами та їх розподіл за рахунками;
- регламентацію та обслуговування механізмів позики та застави цінних паперів;
- надання послуг щодо виконання обов'язків номінального утримувача іменних цінних паперів;
- розробку, впровадження, обслуговування та підтримку комп'ютеризованих систем обслуговування обігу рахунків у цінних паперах і здійснення грошових виплат, пов'язаних з банківськими та/або з іншими системами грошового клірингу на щоденній чи іншій регулярній основі.

Формування ефективної депозитарної системи є необхідною умовою забезпечення всього комплексу законних прав та інтересів інвесторів, а також є засобом стимулювання нагромаджень і трансформації заощаджень в інвестиції. Більшість угод на вітчизняному фондовому ринку укладається поза межами організованої торгівлі; значну частину від обсягів операцій на ринку цінних паперів становлять операції перерозподілу, а не інвестування капіталу. При цьому сучасний стан депозитарних технологій в Україні не дає змогу забезпечити уніфіковане і високоякісне депозитарне обслуговування інвесторів і задовольнити їх потреби повною мірою.

Інфраструктура фондового ринку в державі стала одним з основних чинників, що стримують його розвиток. Децентралізована система обліку прав і розрахунків по цінних паперах утруднює й здорожчує здійснення угод, а також істотно збільшує ризики. У більшості європейських країн центральні депозитарії уже створені, і світовий досвід показує, що це сприяє спрощенню системи розрахунків і зниженню витрат емітентів. Відтак відмінність практик щодо системи клірингу та розрахунків на вітчизняному та зарубіжних фондових ринках стримує прихід іноземних інвесторів в українську економіку.

Основними проблемами, які перешкоджають становленню ефективної депозитарної системи в Україні, нині є:

- повільне формування на ринку єдиної інституції, яка забезпечуватиме функціонування Єдиної системи депозитарного обліку цінних паперів відповідно до міжнародних стандартів, що призводить до неможливості здійснення цивілізованих правовідносин на фондовому ринку;
- невизначеність у вітчизняному законодавстві виключних повноважень Центрального депозитарію, що унеможливорює сформуванню розвинену та прозору систему депозитарного обліку цінних паперів;

– поширення практики здійснення незаконного перерозподілу прав власності, маніпуляцій з боку рейдерів через несформованість центрального реєстру цінних паперів.

Зазначимо, що технологічна відокремленість складових Національної депозитарної системи створює труднощі для інвесторів та професійних учасників ринку. Цілісності системи перешкоджає існування особливостей у веденні обліку окремих видів цінних паперів. Паралельне існування кількох систем депозитарного обліку, створених кожним депозитарієм та Національним банком України, за умов, коли зберігачі цінних паперів повинні підтримувати зв'язок з інформаційною системою кожного депозитарію та відповідати його вимогам щодо технічного та програмного забезпечення, призводить до збільшення організаційних, технологічних та фінансових витрат професійних учасників ринку та інвесторів, зокрема держави, збільшення ризиків у процесі функціонування системи загалом.

До недоліків депозитарної системи України потрібно зарахувати і відсутність належного її інтегрування з міжнародними депозитарними установами, що стримує доступ українських підприємств та інвесторів на міжнародні ринки капіталу. Усунення цієї проблеми є можливим за рахунок функціонування повноцінного єдиного Центрального депозитарію.

У такому аспекті основними принципами ефективного функціонування депозитарної системи та здійснення депозитарної діяльності вважаємо такі, як: довіра з боку усіх учасників ринку; оптимальний баланс участі держави та професійних приватних компаній у капіталі Центрального депозитарію; потужна матеріально-технічна база, що забезпечує належний рівень безпеки; серйозні фінансові ресурси, необхідні для подальшого розвитку; дотримання принципів корпоративного управління, що дозволить консолідувати функції бек-офісу (щоб скоротити витрати); здійснити консолідацію депозитарної, клірингової та розрахункової функцій, що сприятиме мінімізації ризику.

Висновки. Узагальнюючи, можна констатувати, що створення Центрального депозитарію цінних паперів має ключове значення для забезпечення розвитку та економічної безпеки держави, оскільки дозволить: поліпшити інвестиційний клімат в країні шляхом створення прозорого механізму зберігання цінних паперів та відстеження зміни прав власності; підвищити довіру з боку інвесторів, емітентів, професійних учасників фондового ринку; посилити захист прав власності на цінні папери й, зокрема, виключити роздвоєння реєстрів акціонерів та обмеження рейдерства; мінімізувати операційні ризики впровадження єдиної моделі депозитарного обліку; зменшити трансакційні витрати учасників ринку на здійснення угод; дещо спростити порядок розрахунків за угодами з цінними паперами.

Крім того, доцільно відмітити, що нова депозитарна система вирішує такі проблемні аспекти функціонування депозитарної системи України, як:

- обіг цінних паперів, що належать нерезидентам;
- обіг цінних паперів, що належать інституційним інвесторам;
- порядок здійснення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів, вчинених з допомогою організаторів торгівлі;
- порядок виникнення, зміни, передачі та припинення прав за цінними паперами;
- строки реєстрації прав на цінні папери, порядок їх реалізації.

Перспективними напрямками, які сприятимуть розвитку депозитарної системи в Україні вважаємо:

- створення ефективної депозитарної системи, яка забезпечить якісну реєстрацію і обслуговування корпоративних прав інвесторів та хеджерів, що посвідчуються цінними паперами, деривативами та забезпечують відповідні розрахунки, а також інтеграцію національного ринку цінних паперів до міжнародних фінансових ринків;

– підвищення ефективності та зменшення технологічних ризиків функціонування організованих ринків, що забезпечуватиме підприємствам можливість отримання ними на ринкових умовах довгострокових фінансових інвестицій, сировинних, енергетичних та інших ресурсів виробництва, право на отримання яких підтверджено цінними паперами або деривативами;

– забезпечення процесу корпоративного управління прозорою та ефективною системою реєстрації права власності на корпоративні права, посвідчені цінними паперами, і як наслідок, покращення інвестиційного клімату в Україні, сприяння розвитку інвестиційної активності населення, розширення асортименту та якості фінансових послуг та розвитку фінансових установ, зокрема, системи недержавного пенсійного забезпечення, страхування, хеджування ризиків та інститутів спільного інвестування;

– інтеграції вітчизняного ринку цінних паперів до регіональних та світових ринків капіталу.

Отже, вищенаведене можна розглядати як шляхи вдосконалення фінансового сектору економіки, що дозволять підвищити його інвестиційну привабливість та призведуть до покращення функціонування депозитарної системи в Україні.

Список використаних джерел:

1. Бодров В. Нова депозитарна система України / В. Бодров, Л. Рудалева // Вісник Національного банку України. – 2013. – №11. – С. 10-15.
2. Грабчук О. М. Принципи застосування фінансових інструментів для досягнення сталості розвитку економічних систем / О. М. Грабчук // Економіка & держава. – 2012. – №4. – С.35-37.
3. Закон України «Про депозитарну систему України» № 5178-VI від 06.07.2012 р. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5178-17>.
4. Нескорородева І. Особливості функціонування фондового ринку України / І. Нескорородева // Вісник НБУ. – 2013. – №2. – С.36-42.
5. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ssmc.gov.ua>.
6. Покришка Д. Депозитарна система в Україні: проблеми та перспективи розвитку / Д. Покришка, О. Собкевич, М. Скиба // Ринок цінних паперів України. – 2010. – №5-6. – С. 21-32.
7. Сивченко Г. Концептуальні засади реформування депозитарної системи України / Г. Сивченко // Вісник КНТЕУ. – 2012. – №2. – С.95-103.
8. Соркін І. В. Альтернативні механізми врегулювання спорів у сфері фінансових послуг: світовий досвід та реалії України / І. В. Соркін // Фінанси України. – 2013. – №10. – С. 7-18.

Рецензент д.е.н., професор Мороз О.О.

УДК 336.14

Ткач К.М., к.е.н.

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН ТА БЮДЖЕТНОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ

У статті досліджено концептуальні підходи до визначення міжбюджетних відносин та бюджетного федералізму, виокремлено переваги та недоліки централізованої та децентралізованої моделей організації міжбюджетних відносин. Визначено, що децентралізована модель міжбюджетних відносин є ознакою економічного розвитку держави на демократичних засадах, сприяє розвитку і стійкості інститутів ринкової економіки, базується на певних принципах: невтручання держави в бюджетний процес муніципалітетів і регіонів; чіткого розмежування видаткових повноважень між різними рівнями управління; цілеспрямованого розвитку фінансової автономії місцевого самоврядування; незалежності від форм державного устрою. Запропоновано трактування бюджетного федералізму як законодавчо зафіксованого розподілу функціональних повноважень та відповідальності структур різних рівнів влади з паритетним розмежуванням на цій основі фінансових ресурсів і видаткових зобов'язань між ними на засадах державної соціально-економічної та політичної доцільності, соціальної етики, міжрегіональної, міжнаціональної й суспільної солідарності.

Ключові слова: міжбюджетні відносини, модель міжбюджетних відносин, децентралізація, бюджетний унітаризм, бюджетний федералізм.

Ткач К.М.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ И БЮДЖЕТНОГО ФЕДЕРАЛИЗМА

В статье исследованы концептуальные подходы к определению межбюджетных отношений и бюджетного федерализма, выделены преимущества и недостатки централизованной и децентрализованной моделей организации межбюджетных отношений. Определено, что децентрализованная модель межбюджетных отношений является признаком экономического развития государства на демократических принципах, способствует развитию и устойчивости институтов рыночной экономики, базируется на определенных принципах: невмешательства государства в бюджетный процесс муниципалитетов и регионов; четкого разграничения расходных полномочий между различными уровнями управления; целенаправленного развития финансовой автономии местного самоуправления; независимости от форм государственного устройства. Предложено трактовку бюджетного федерализма как законодательно зафиксированного распределения функциональных полномочий и ответственности структур различных уровней власти с паритетным разграничением на этой основе финансовых ресурсов и расходных обязательств между ними на основе государственной социально-экономической и политической целесообразности, социальной этики, межрегиональной, межнациональной и общественной солидарности.

Ключевые слова: межбюджетные отношения, модель межбюджетных отношений, децентрализация, бюджетный унитаризм, бюджетный федерализм.

Ткач К.

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF INTERGOVERNMENTAL FISCAL RELATIONS AND FISCAL FEDERALISM

In the article the conceptual approaches to determining intergovernmental relations and fiscal federalism, singled out the advantages and disadvantages of centralized and decentralized models of organization of intergovernmental relations. Determined that the decentralized model of intergovernmental relations is a sign of economic development based on democratic principles, promotes the development and stability of institutions of a market economy, based on certain principles: non-interference in the budget process Municipalities and Regions; clear delineation of expenditure responsibilities between different levels of government; targeted financial autonomy of local governments; regardless of the form of government. An interpretation of fiscal federalism as legally fixed division of functions and responsibilities of the various levels of government structures parity with distinction on this basis, financial resources and expenditure responsibilities between the state on the basis of socio-economic and political expediency, social ethics, inter-regional, ethnic and social solidarity.

Keywords: intergovernmental fiscal relations, intergovernmental relations model, decentralization, budget unitarianism, fiscal federalism.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Трансформація державних фінансів в сучасних умовах вимагає концептуальних підходів до розуміння міжбюджетних відносин та бюджетного федералізму, оскільки тенденції до децентралізації управління закладають основи до нового етапу розвитку у бюджетній сфері.

Підґрунтям для виникнення міжбюджетних відносин є низка об'єктивних чинників, серед яких: законодавчо визначений розподіл повноважень між державними та місцевими органами влади, гарантія з боку держави щодо фінансування наданих органам місцевого самоврядування повноважень, необхідність здійснення перерозподілу бюджетних ресурсів усередині бюджетної системи у зв'язку зі значними коливаннями рівнів податкового потенціалу окремих територій та об'єктивними розбіжностями у розмірах видатків. Складність перерозподільного процесу полягає в проблемі

узгодження інтересів донорів і реципієнтів бюджетних ресурсів, у пошуках способів стимулювати «багатих» за надання допомоги «бідним».

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питанням сутності міжбюджетних відносин та бюджетного федералізму присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичні і практичні аспекти міжбюджетних відносин висвітлені в роботах В. Оутса [14], Ч. Тібу, Р. Масгрейва, П. Расела, К. Шоупа [16]. Вагомий внесок у дослідження даної проблематики здійснили Салямон-Міхеєва К. [8], Лайкам К. [6], Луніна І. [7], Кравченко В. [5] та ін.

Цілі статті. Метою статті є дослідження концептуальних засад міжбюджетних відносин та бюджетного федералізму, виокремлення переваг та недоліків централізованої та децентралізованої моделей організації міжбюджетних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розподіл відповідальності між державою та органами місцевого самоврядування обумовив необхідність їх взаємодії між собою, обґрунтування доцільності надання окремих державних повноважень місцевим органам влади та гарантування відповідного фінансового забезпечення їх виконання, а також визначення способів фінансування загальнодержавних потреб.

Концептуальні засади побудови міжбюджетних відносин залежать від економічної системи держави. В тоталітарних країнах центральне місце займає державний бюджет, а місцеві бюджети мають другорядне значення. У бюджетних системах демократичних країн бюджет центрального уряду і бюджети місцевої влади функціонують у межах однієї бюджетної системи, і роль місцевих бюджетів зростає.

Побудова бюджетної системи об'єктивно передбачає розподіл доходів і видатків між бюджетами, що має сприяти реалізації конституційних повноважень держави та органів місцевого самоврядування. В ідеалі розподіл функцій між різними рівнями влади і відповідне їм ресурсне забезпечення мають бути оптимальними, а витрачання коштів – максимально ефективним.

Загалом розрізняють дві основні моделі міжбюджетних відносин: централізовану та децентралізовану. Централізована модель характерна для соціалістичних країн – зосереджує управління в одних руках і тим самим спричинює нехтування інтересами окремих громадян і соціальних груп. Але така модель містить і позитивні риси: єдність організації управління, підвищення організуючої здатності командної економіки, спрямування фінансових ресурсів на прискорення досягнення поставлених цілей [8, с. 21].

Децентралізована модель міжбюджетних відносин є ознакою економічного розвитку держави на демократичних засадах, сприяє розвитку і стійкості інститутів ринкової економіки, базується на певних принципах: невтручання держави в бюджетний процес муніципалітетів і регіонів; чіткого розмежування видаткових повноважень між різними рівнями управління; цілеспрямованого розвитку фінансової автономії місцевого самоврядування; незалежності від форми державного устрою. Ця модель характерна для більшості розвинутих країн світу, але вона також має ряд недоліків, одним із яких є ускладнення координації дій уряду для досягнення макроекономічних цілей і забезпечення балансу фінансових можливостей у державі [2].

Варто зазначити, що ще наприкінці XIX століття, розглядаючи проблему функціонування міжбюджетних фінансових відносин, професор Київського університету М. Цитович запропонував принципи розмежування функціональних повноважень рівнів влади у галузі видатків та доходів. «Місцева влада повинна нести частину суспільних видатків і фінансувати їх власним коштом, щоб посилити цікавість громадян до участі у самоврядуванні, розумного використання суспільних фінансових ресурсів» [1].

Безпосередньо термін «міжбюджетні відносини» переважно трактується як система взаємовідносин між державним та місцевими бюджетами. Так, з точки зору І. Луїної, «міжбюджетні відносини – це система взаємовідносин між державою та місцевим самоврядуванням щодо розподілу повноважень державних органів влади і органів місцевого самоврядування, а також розподілу видаткових зобов'язань і дохідних джерел між бюджетами різних рівнів». Науковець зазначає, що при розподілі доходів необхідно забезпечити максимально можливу територіальну відповідність між тими економічними суб'єктами, які користуються суспільними благами, і тими, які сплачують податки для їх фінансування. Розподіл доходів, який не ґрунтується на економічних критеріях розподілу функціональних повноважень центральних і місцевих органів влади, призводить до переважання політичних факторів при формуванні місцевих бюджетів і зберігає у явній або прихованій формі індивідуальні фінансові відносини між органами влади різних рівнів [7, с. 14].

На думку В. Швеця, міжбюджетні відносини – це система взаємовідносин між державою та місцевим самоврядуванням щодо розподілу повноважень державних органів влади й органів місцевого самоврядування, а також розподілу видаткових зобов'язань і дохідних джерел між бюджетами різних рівнів [11, с. 27].

К. Лайкам вважає, що міжбюджетні відносини включають: поділ і правове закріплення між диференційованими рівнями відповідальності за виконання окремих соціальних і економічних функцій; визначення величини видатків, що забезпечують виконання повноважень, закріплених за кожним рівнем бюджетної системи; встановлення і правове закріплення джерел доходів бюджетів усіх рівнів; усі форми підтримки регіонів [6, с. 139].

В. Кравченко характеризує міжбюджетні відносини, як «відносини, які складаються між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також між органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо здійснення сукупних державних видатків та формування доходів бюджетів» [5, с. 41].

Виходячи із викладеного, можна стверджувати, що міжбюджетні відносини є взаємними фінансовими відносинами між органами влади всіх рівнів, які мають бюджет.

У світовій практиці міжбюджетних відносин виділяють дві основні концепції їх організації: бюджетний унітаризм та бюджетний федералізм.

Бюджетний унітаризм передбачає, що основні принципи організації міжбюджетних відносин визначаються центральною владою; центральна влада здійснює активну політику забезпечення єдиних стандартів громадських послуг на всій території країни, вирівнює фіскальні дисбаланси; місцевій та регіональній владі, як правило, відводиться досить пасивна роль [9].

Теорія бюджетного федералізму базується на теоремі децентралізації, яку сформулював В. Оутс. Він зазначав, що субнаціональна влада, отримуючи більш повну інформацію про потреби населення, має більше можливостей у дотриманні оптимального співвідношення податкового тягаря і суспільних благ, тобто, рівень влади, який перебуває найближче до споживачів бюджетних послуг, здатен забезпечити найбільш ефективне використання бюджетних коштів для задоволення місцевих потреб. Надається цілий ряд бюджетних послуг на рівні, на якому можливий найбільш повний облік конкретних потреб місцевого населення і на якому вигоди від цих послуг окуповують вартість, яку готові оплачувати отримувачі. Досягається Парето-ефективний рівень виробництва, який не можуть забезпечити центральні органи влади [13].

У цьому аспекті певне місце займає модель американського економіста Ч. Тібу, який виходив з альтернативних соціально-психологічних мотивацій людей, вважаючи,

що одним із них вигідніше з фінансових міркувань залишатися вдома і намагатися змінити на краще умови свого існування, ніж мігрувати, а тим більше емігрувати, тоді як інші охоче змінюють місце проживання. На цьому соціологічному спостереженні Ч. Тібу та його послідовники побудували теорію міжтериторіальної мобільності населення в комплексі з теорією забезпечення суспільними благами, за якою здатність індивідуумів до зміни юрисдикції створює подібне до ринку вирішення проблеми місцевих суспільних благ [14, с. 529]. Люди вибирають для проживання ті общини, де знаходять більш привабливі для себе суспільні послуги в обмін на прийнятний рівень податків. У результаті створюється рівновага в розподілі мешканців між населеними пунктами: кожен перебуває там, де він хоче бути, має доступ до тих благ, які йому потрібні, сплачує податки, які йому по кишені.

Разом з тим, реалізація моделі Ч. Тібу можлива у разі існування ряду передумов, а саме: абсолютної мобільності людей; пересування незалежно від стану довкілля (відсутності екстерналій); наявності вичерпної інформації про умови оподаткування та забезпечення суспільними благами на новому місці; можливості вибору із значної кількості місць проживання; збереження постійної вартості локальних суспільних благ в умовах зростання чисельності населення; фінансування суспільних послуг з місцевого бюджету за рахунок подушного податку або пропорційного податку на власність; приблизно однакового і достатньо високого рівня доходів (а також величини власності) мешканців цього населеного пункту, бо вплив незаможних скорочує податкову базу, спричиняючи підвищення податкових ставок та порушення ефективної рівноваги за оптимумом Парето [1, с. 657].

З теоретичної конструкції Ч. Тібу випливає, що за умови децентралізованого надання деяких суспільних благ забезпечується не лише вища їх ефективність для окремих індивідуумів, а й приріст загального суспільного добробуту, що досягається через міжрегіональну диференціацію структури та якості державних послуг, яка відповідає перевагам населення того чи іншого регіону. По суті, в моделі Тібу описуються ознаки оптимальної системи бюджетного федералізму.

Загалом бюджетний федералізм характеризує багаторівневність бюджетної системи будь-якої держави, при якій кожний з рівнів державної влади має в своєму розпорядженні власний бюджет і діє в межах закріплених за ним бюджетних повноважень.

За визначенням канадського ученого-фінансиста П. Расела бюджетний федералізм – це трансферт багатства шляхом зрівняльних платежів від «імущих» до «неімущих» провінцій із метою передання доходів, достатніх для забезпечення порівняно прийнятних рівнів суспільних послуг за більш-менш допустимих рівнів оподаткування [15].

Класик фінансової науки, колишній президент Міжнародного інституту державних фінансів, професор Колумбійського університету (США) Карл Шоуп, характеризуючи бюджетний федералізм, віддавав перевагу терміну «фіскальна пірамідальна координація», але ототожнював його з вертикальним фінансовим вирівнюванням. За його словами, бюджетний федералізм – це складний комплекс податкових кредитів, розподілу податків, фінансових допомог і грантів, який з'єднує муніципалітети зі штатом чи провінцією, а штати і провінції з вершиною – національним урядом [16].

Л. Клець та М. Тристан зазначають, що бюджетний федералізм – це форма міжбюджетних взаємовідносин із федеративним бюджетним устроєм, які базуються на компетенції федеральної влади і суб'єктів федерації на договірних засадах [4, с.172]. На думку А. Ігудіна, бюджетний федералізм – це відносини на основі сполучення принципів централізму і децентралізму між федеральними органами влади та органами

влади суб'єктів федерації щодо формування і реалізації бюджетної політики держави, розмежування податково-бюджетних повноважень, видатків і доходів, розподілу останніх між федеральним бюджетом і консолідованими бюджетами суб'єктів федерації при низькій самодостатності територіальних бюджетів, виходячи із необхідності поєднання загальнодержавних інтересів та інтересів населення [3, с.7]. Юрій С. І. та Федосов В. М. визначають бюджетний федералізм як передачу повноважень, функцій і компетентності від центрального уряду до органів місцевого самоврядування, що супроводжується передачею відповідних фінансових ресурсів. [12, с. 163].

Аналізуючи трактування бюджетного федералізму науковцями, можна зробити узагальнюючий висновок, що бюджетний федералізм – це законодавчо зафіксований розподіл функціональних повноважень та відповідальності структур різних рівнів влади з паритетним розмежуванням на цій основі фінансових ресурсів і видаткових зобов'язань між ними на засадах державної соціально-економічної та політичної доцільності, соціальної етики, міжрегіональної, міжнаціональної й суспільної солідарності.

Висновки. Міжбюджетні відносини є взаємними фінансовими відносинами між органами влади всіх рівнів, які мають бюджет. Не дивлячись на те, що на характері міжбюджетних відносин позначається політичний устрій держави (федеративний чи унітарний), основним фактором є ступінь децентралізації державного управління, заснований на використанні прозорого механізму розподілу фінансової допомоги місцевим органам влади. Тому варто розуміти, що бюджетний федералізм притаманний не лише країнам із федеративним устроєм. В першу чергу, така модель міжбюджетних відносин передбачає децентралізацію владних повноважень з метою підвищення зацікавленості та відповідальності місцевих органів влади.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний менеджмент / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004. – 864 с.
2. Голишевська Л. В. Міжбюджетні відносини та напрямки їх вдосконалення [Електронний ресурс] / Л. В. Голишевська, К. Д. Єльцова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Economics/62491.doc.htm.
3. Игудин А. Г. О принципах реформирования межбюджетных отношений в Российской Федерации / А. Г. Игудин // Финансы. – 1998. – № 8. – С. 7-12.
4. Клець Л. Є. Місцеві фінанси : термінол. словник / Л. Є. Клець, М. Б. Тристан. – Краматорськ : Донбаська держ. машинобуд. академія, 2007. – 223 с.
5. Кравченко В. І. Фінанси місцевого самоврядування України: проблеми становлення (1989-2001) / В. І. Кравченко / Ін-т упр. і самовряд. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2001. – 460 с..
6. Лайкам К. Оптимизация распределения налогов между федеральным и региональным уровнями бюджетной системы / К. Лайкам // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 139-142.
7. Луніна І. Міжбюджетні відносини в Україні: концептуальні підходи до реформування / І. Луніна // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 10-16.
8. Салямон-Міхеєва К. Д. Міжбюджетні відносини як фінансовий механізм держави / К. Д. Салямон-Міхеєва // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 3. – С. 19-25.
9. Сидоренко О. О. Проблеми міжбюджетних відносин в Україні та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / О. О. Сидоренко, С. А. Козел. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Pedagogica/3_82888.doc.htm.
10. Цитович Н. Местные расходы Пруссии в связи с теорией местных расходов / Н. Цитович. – К. : Типографія С. В. Кульженко, 1898. – 735 с..
11. Швець В. Я. Концептуальні підходи до вдосконалення системи міжбюджетних відносин / В. Я. Швець // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 23-31.
12. Юрій С. І. Фінанси : [підруч.] / С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
13. Oates W. An Essay on Fiscal Federalism // Journal of Economic Literature. – 1999. – Vol. 37. – P. 1120-1149 [Електронний ресурс] / W. Oates. – Режим доступу : <http://econweb.umd.edu/~oates/research/FiscalFederalism.pdf>.
14. Rosen H. S. Public Finance / H. S. Rosen. – 3-d ed. – Burr Ridge etc. : IRWIN, 1992. – 657 p.; с.529.
15. Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science / Compiled, selected and edited by S. Badger, M. Bejzyk, S. Christianson a.o. (University of Manitoba / University of Winnipeg). – Kyiv : Osnovy Publishers, 1994. – 441 p.
16. Shoup C. S. Public Finance. – L. : Weidenfeld & Nikolson, 1969 [Електронний ресурс] / C. S. Shoup. – Режим доступу <http://www.barnesandnoble.com/w/public-finance-carl-shoup/1102736770?ean=9780932400024&isbn=9780932400024&itm=11&usri=carl%20%20shoup>.

Рецензент д.е.н., професор Столяров В. Ф.

УДК 336.713

Чиж Н.М., к.е.н., доцент

Дзямулич М.І., к.е.н., доцент

Урбан О.А., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

УПРАВЛІННЯ ВЛАСНИМ КАПІТАЛОМ БАНКУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті розглядається стан та особливості управління власним капіталом банків. Проаналізовано зміни у структурі власного капіталу банків України. Визначено основні проблеми та перспективи управління власним капіталом комерційних банків.

Ключові слова: банк, капітал, власний капітал, управління власним капіталом.

Чиж Н.М., Дзямулич М.І., Урбан О.А.

УПРАВЛЕНИЕ СОБСТВЕННЫМ КАПИТАЛОМ БАНКА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассматривается состояние и особенности управления собственным капиталом банков. Проанализированы изменения в структуре собственного капитала банков Украины. Определены основные проблемы и перспективы управления собственным капиталом коммерческих банков.

Ключевые слова: банк, капитал, собственный капитал, управление собственным капиталом.

Chyzh N., Dzyamulych M., Urban O.

MANAGEMENT OF BANK EQUITY: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article considers the features of management and own capital of banks. Analyzed changes in the structure of equity banks in Ukraine. The main problems and prospects of management equity commercial banks.

Keywords: bank capital, equity, equity management.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Надійна банківська система – це одна з найважливіших умов забезпечення фінансової стабільності та сталого економічного розвитку країни. В умовах загострення конкуренції на вітчизняному ринку банківських послуг важливого значення набувають питання розробки ефективної ресурсної політики банків, а саме заходів, спрямованих на оптимальне формування власного капіталу. Від розміру та структури власного капіталу багато в чому залежать фінансові результати діяльності банку, можливості збільшення вкладень в економіку країни і розширення спектру послуг, що надаються клієнтам банку.

Тому проблеми розробки ефективної моделі управління формуванням власного капіталу банку залишаються надзвичайно актуальними для банківських установ будь якої країни.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Особливу увагу проблемам управління капіталом банку приділяють М. Алексеєнко, В. Герасименко, У. Грудзевич, Ж. Довгань, А. Мороз, Л. Примостка, М. Савлук та інші. Незважаючи на такі дослідження, що стосуються формування капіталу банків, доцільно й надалі продовжувати наукові та практичні пошуки у цьому напрямку, оскільки зазначена проблема й дотепер є однією з найактуальніших.

Цілі статті. Мета статті полягає у дослідженні проблем управління власним капіталом та обґрунтування перспективних напрямів його удосконалення на підставі аналізу наявної практики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Від того, наскільки банки приділятимуть увагу процесу формування власного капіталу, аналізу його структури, залежить їх спроможність ефективно здійснювати банківські операції та надавати послуги, а також фінансова стійкість банківської системи, її місце і роль у процесах економічних перетворень і подальшого розвитку економіки країни на ринкових засадах.

Однією з важливих проблем, що постають перед банками є залучення та підтримка достатнього обсягу капіталу. За економічним змістом поняття капіталу належить насамперед до коштів власників, внесених ними на свій ризик. Ризик власників полягає в тому, що дохідність капіталу може бути низькою або діяльність спричиниться до збитків і банк стане банкрутом, через що вони втратять свої кошти. Банківський капітал складається з акціонерного капіталу, резервів та нерозподіленого прибутку, хоча може включати й інші елементи згідно з регулюючими правилами конкретної країни. Основною частиною капіталу як за розмірами, так і за значенням є статутний капітал, що формується з акціонерного або приватного капіталу шляхом емісії акцій чи внесків засновників.

Капітал банку відіграє роль своєрідного буфера, який поглинає втрати від реалізації різноманітних ризиків. Капітал слугує захистом для коштів вкладників і кредиторів, оскільки збитки від кредитних, інвестиційних, валютних операцій банку, зловживань, помилок списуються за рахунок резервів, які не входять до складу капіталу [6]. Розмір банківського капіталу істотно впливає на рівень надійності та довіри до банку з боку суспільства. Саме тому проблема визначення достатності капіталу банку та методи його регулювання є однією з центральних у міжнародній банківській практиці.

Світова фінансова криза стала на заваді підвищенню капіталізації банківської системи, загострила фінансовий стан банків, уповільнила нарощування їхніх капіталів та зменшила спроможність підтримати економічне зростання. Недооцінка теорії і практики капіталізації, непродумане використання її інструментарію може призвести до негативних наслідків у економіці.

Ми вважаємо, що ефективний механізм управління власним капіталом підприємства дозволяє в повному обсязі реалізувати поставлені перед ним цілі і завдання, сприяє результативному здійсненню функцій цього управління. Важливою складовою управління структурою власного капіталу є мінімізація вартості власного капіталу та його складових як головних чинників фінансових результатів діяльності банку. Тому управління власним капіталом з метою збільшення ринкової вартості банку має здійснюватися у двох взаємопов'язаних напрямках: пошук додаткових джерел фінансування відповідно до стратегії розвитку банку та оптимізація структури власного капіталу за ознакою мінімізації вартості власного капіталу.

Проаналізуємо докладніше кожен етап процесу оптимізації управління власним капіталом банку:

1. Оцінка стимулу. Основним стимулом, що актуалізує потребу оптимізації, є зниження ефективності функціонування системи управління власним капіталом підприємств. Ефективність рішень, що приймаються системою управління власним капіталом банку, пропонуємо оцінювати за допомогою коефіцієнта ефективності управління (1):

$$Кеф.упр. = \frac{ЗВП}{ВК}, \quad (1)$$

де ЗВП – зміна вартості банку, грн.; ВК – загальний обсяг власного капіталу, перерозподілений через систему управління власного капіталу банку за відповідним напрямком (науково-технічним, соціальним, економічним), грн.

2. Звернення до досвіду управління власним капіталом банку. Хоча досвід, здобутий у процесі попередньої діяльності, корисний, він прямо не може бути використаний для організації управління, його необхідно постійно корегувати відповідно до поточної ситуації.

3. Формулювання проблеми у сфері управління власним капіталом банку. Організація системи управління власним капіталом банку має забезпечити розв'язання таких проблем, як: недостатності грошових ресурсів; збитки; відсутності управлінської команди; зниження якості надання банківських послуг; конфлікту серед керівництва банку; звільнення високваліфікованих працівників та ін.

4. Пошук рішення. Цей етап процесу організації управління власним капіталом банку треба здійснювати, користуючись теорією систем, яка вивчає різні явища, базуючись лише на формальних взаємозв'язках між різними параметрами, що їх становлять, і на характері їхніх змін під впливом зовнішніх умов. На цьому етапі здійснюється побудова моделі досконалої системи управління власним капіталом, що передбачає визначення її структури, комунікацій та функціональності.

5. Збір даних та їх прогнозування. Основним джерелом даних, котрі використовуються у процесі організації управління, є зворотний зв'язок, який порівнює вибірку виходу системи управління, що функціонує, з моделлю очікуваного виходу та виділяє відмінності (порівняння реального обсягу і структури власного капіталу, що склалися, та аналогічних показників, досягнення яких було заплановано); формує процес реалізації цих рішень, впливає на основний процес системи управління власним капіталом банку з метою зближення виходу і моделі виходу.

6. Встановлення критеріїв ефективності. Серед критеріїв ефективності пріоритет повинен віддаватися таким параметрам системи управління власним капіталом банку, як забезпечення та обґрунтування оптимального розміру власного капіталу, його використання з урахуванням потреб банку, контролю за формуванням та використанням складових власного капіталу, проведення аналізу фінансово-господарської діяльності банку з погляду ефективності його роботи як бази прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

7. Прийняття управлінського рішення. Щоб знайти оптимальне управлінське рішення тієї чи іншої проблеми вибору досконалої системи управління власним капіталом банку, необхідно розглянути кілька різних варіантів. Їх дослідження дасть змогу вибрати один із тих, що забезпечить одержання максимальної вигоди.

8. Реалізація прийнятого рішення. Механізм реалізації проекту організації управління власним капіталом банку – це ретельне планування дій, навчання персоналу та формування позитивного ставлення до змін у масштабі установи.

9. Оцінка результату організації є безперервним процесом, що передбачає проведення опитування працівників, перевірок дотримання графіків упровадження, визначення економії, контроль за виконанням поставлених завдань, проведення зборів, оцінку задоволення клієнтів, акціонерів, потенційних вкладників, інвесторів. Потенційні вигоди такого підходу можуть значно перевищувати витрати, пов'язані з організацією системи управління власним капіталом банку.

Якщо в системі управління власним капіталом виявиться, що якийсь елемент є малоефективним, то вся система управління банківською діяльністю буде мати недостачу конкретного елемента і відповідно буде менш результативною [5]. Тому в процесі функціонування системи управління власним капіталом доцільно постійно оцінювати, як елементи системи відповідають один одному, і при виникненні певних відхилень вносити відповідні корективи.

Додатково зазначаємо, що в результаті набуття чинності Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи» змінено визначені ЗУ «Про банки і банківську діяльність» мінімальні обсяги статутного та додаткового капіталу банків. Так,

мінімальний розмір статутного капіталу банку збільшено зі 120 млн. грн. до 500 млн. грн [2]. Згідно з Концепцією реформування банківської системи, підготовленою НБУ, докапіталізація банків має завершитися до 2024 року. На нашу думку, збільшення мінімального обсягу статутного капіталу банку не є достатньо ефективним заходом регулювання та підвищення стабільності банківської системи України, адже набагато більш важливими є регулювання напрямків вкладання капіталу, тобто якість активів банку.

Ми вважаємо, що враховуючи негативний вплив складної соціально-політичної та економічної ситуації, слід очікувати збільшення кількості банків, що будуть визначені як проблемні або неплатоспроможні, та щодо яких може бути прийняте рішення про ліквідацію. В той же час, варто зазначити, рівень та якість розвитку ринку банківських послуг визначається не кількістю наявних банківських установ, а ступенем покриття населення банківськими продуктами та їх якістю.

Варто зазначити, що у 2015 рік банківська система України увійшла з невирішеними проблемами 2014 року. Значна девальвація гривні, спад в економіці, військові дії у східному регіоні, недостатній рівень корпоративного управління зумовили погіршення якості кредитного портфелю банків.

Унаслідок зростання рівня негативно класифікованої заборгованості банки змушені були створювати значні резерви за активними операціями, що неминуче негативно вплинуло на рівень капіталізації банківських установ. За рік банки здійснили відрахувань у резерви на суму 103 млрд. гривень. Це стало визначальним чинником повернення банківської системи до збитковості – за 2014 рік збитки банківського сектору склали майже 53 млрд. грн., за 2013 рік прибуток – 1,4 млрд. грн).

Капітал банків України за 2014 рік збільшився на 13,7% або на 23,2 млрд. грн і на кінець року становив 192,6 млрд. грн. Питома вага капіталу в пасивах банків на 01.01.2015 становила 15,1 %. Статутний капітал за 2014 рік зріс на 5,7% - до 185,2 млрд. грн, що значно підвищило капіталізацію банківського сектору. Протягом 2014 року 37 банківських установ збільшили статутний капітал на загальну суму 9,15 млрд. грн., з них 7 банків належать до I групи, 7 – до II групи, 2 – до III групи та 21 – до IV групи [1]. Слід зазначити, що банки усіх груп збільшували статутний капітал переважно з метою розширення діяльності або підтримки бізнесу у випадку необхідності, за винятком деяких банків IV групи, які нарощували капіталізацію з метою виконання законодавчо встановлених вимог щодо мінімального розміру статутного та регулятивного капіталів.

Таким чином, проведений аналіз свідчить що, перспективи збільшення рівня капіталізації банківської системи України є недостатніми для належного покриття ризиків банківської діяльності, що негативно позначається на стабільності та надійності як окремих банківських установ так і банківської системи загалом. Підвищення рівня капіталізації вітчизняних банків забезпечить динамічне і ефективне функціонування всієї банківської системи України, сприятиме зростанню її конкурентоспроможного потенціалу у задоволенні потреб економіки у фінансових ресурсах. Подальше нарощування обсягів власного капіталу, як необхідна передумова розвитку банківського сектору України, що є адекватною сучасним потребам економіки, по суті немає альтернативи.

Відтак постає гостра потреба пошуку надійних джерел збільшення банківського капіталу. Серед таких джерел головними виступають: прибуток від банківської діяльності, кошти акціонерів та субординований борг. Однак, на даний момент залучення коштів із названих джерел пов'язане з такими труднощами [3]: збиткова діяльність банків, протягом останніх років; труднощі загальноекономічного характеру, зумовлені дефіцитом грошових ресурсів на фінансовому ринку в період кризи.

На сьогодні найбільш перспективними є методи забезпечення зростання власного капіталу як за рахунок зовнішнього залучення, так і можливостей оптимальної

капіталізації прибутку, злиття банків, а також застосування прогностичних експертних систем щодо моніторингу власного капіталу та організаційно-інформаційного забезпечення управління формуванням власного капіталу. Українські банки мають обмежені можливості нарощування власного капіталу за рахунок збільшення прибутку через недостатню ефективність використання активів [4, с. 30; 5]. Дослідження показало, що одним із перспективних напрямків збільшення власного капіталу банку для українських умов є концентрація банківського капіталу на основі банківських злиттів і поглинань, створення банківських холдингів і альянсів, що досить характерно для закордонної практики і дає низку додаткових конкурентних переваг.

Варто відзначити, процес управління власним капіталом вимагає побудови таких механізмів, які забезпечать: формування власного капіталу, підтримання його оптимального обсягу, структури, параметрів та використання в напрямках, які відповідатимуть інтересам більшості акціонерів.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати про неоднорідність та складність структури власного капіталу банків та процесу його формування. Це є передумовою для продовження досліджень на дану тему з огляду на те, що від чіткого розуміння структури власного капіталу та особливості його формування залежить правильність оцінки ефективності діяльності банку, розробка підходів для її підвищення та темпи розвитку банківської системи в цілому.

Процес управління капіталом банку потребує як від самих банків, так і від регуляторних органів постійної оцінки власних ресурсів, використання новітніх методів розрахунку регулятивного капіталу, надійного управління ризиками та ефективного використання власних ресурсів. Варто відзначити, що лише застосування ефективної системи управління власним капіталом дозволить вітчизняним банкам покращити своє фінансове становище та отримати запланований прибуток.

Удосконалення організації управління власним капіталом банку слід розглядати як один із головних чинників підвищення ефективності будь-якої господарської діяльності. Від цього залежить поліпшення позицій банку в конкурентній боротьбі, його стабільне функціонування та динамічний розвиток. Система управління власним капіталом банку може вважатись досить ефективною лише у тому разі, коли вона дає змогу не лише раціонально використовувати власний капітал, а й забезпечувати активний пошук можливостей подальшого формування власного капіталу та розвитку банку.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 17 грудня 2000 р. № 2121-III. - Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
3. Герасименко В. Управління власним капіталом банку в Україні в умовах фінансової кризи / В. Герасименко, Р. Герасименко // Вісник НБУ, - 2010. - №10. –С.12-
4. Карчева Г. Основні проблеми розвитку банківської системи України у посткризовий період та шляхи їх вирішення / Г. Карчева // Вісник національного банку. - 2010. – №8 (174). – С.26-32
5. Зиновьева Ф.В. Методы исследования экономических процессов (монография) / под ред. д.е.н. профессора Ф.В.Зиновьева – Симферополь: ЧП «Феникс». -2009. – 244с.
6. Савлук, С. М. Власний капітал комерційного банку [Текст] : монографія / С. М. Савлук. – Київ : КНЕУ, 2012. – 459 с.

Рецензент д.е.н., професор Вавдіюк Н.С.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

УДК 657

Височан О.С., д.е.н., доцент

Національний університет “Львівська політехніка”

ОБЛІК В СИСТЕМІ ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Проаналізовано стан вирішення проблематики маркетингової концепції управління підприємством в новітніх вітчизняних дослідженнях, а також наукові підходи до визначення терміну “споживча цінність”. Розроблено концептуальну модель обліку в системі координат “якість – цінність – задоволеність”. Досліджено можливості використання інструментарію обліку для оцінки цінності продукту залежно від підходів до такої оцінки. Виокремлено завдання ціннісно-орієнтованого обліку за ланками ланцюга створення споживчої цінності продукту: вивчення пріоритетів споживачів; дослідження та розробка нового продукту; логістика ресурсів; виробництво; маркетинг і збут; післяпродажне обслуговування.

Ключові слова: ціннісно-орієнтований облік, споживча цінність, задоволеність споживача, маркетингова концепція управління

Vysochan O.

ACCOUNTING IN VALUE-ORIENTED MANAGEMENT SYSTEM

The state of settlement of the issue of the marketing concept of management in the latest national studies and scientific approaches to the definition of “consumer value” described. The conceptual model of accounting in the coordinate system of “quality – value – satisfaction” build. Possibilities to use accounting tools for assessing the value of the product depending on the approaches to this assessment investigated. Thesis there is determined the task of value-oriented accounting links of chain of consumer product value: studying consumer priorities; research and development of new products; logistics resources; production; marketing and sales; after-sales service.

Keywords: value-oriented accounting, customer value, customer satisfaction, marketing management concept

Vysochan O.S.

УЧЕТ В СИСТЕМЕ ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Проанализировано состояние решения проблематики маркетинговой концепции управления предприятием в новых отечественных исследованиях, а также научные подходы к определению термина “потребительская ценность”. Разработана концептуальная модель учета в системе координат “качество – ценность – удовлетворенность”. Исследованы возможности использования инструментария учета для оценки ценности продукта в зависимости от подходов к такой оценке. Выделены задачи ценностно-ориентированного учета по звеньям цепи создания потребительской ценности продукта: изучение приоритетов потребителей; исследования и разработка нового продукта; логистика ресурсов; производство; маркетинг и сбыт; послепродажное обслуживание.

Ключевые слова: ценностно-ориентированный учет, потребительская ценность, удовлетворенность потребителя, маркетинговая концепция управления

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Максимально ефективна організація процесу створення споживчої цінності є пріоритетом діяльності та важливою управлінською задачею для підприємств всіх галузей та форм власності. Ціннісно-

орієнтований підхід до управління компанією передбачає оптимізацію базового показника діяльності – споживчої цінності для забезпечення задоволеності споживача якісною продукцією. Характеристики прибутковості та ринкової вартості в маркетинговій концепції управління перестають відігравати ключову роль. Споживачі, отримавши значно ширший доступ до інформації, все чіткіше декларують власні вимоги до того чи іншого продукту. Бізнес компаній, які не дослуховуються до цих вимог, приречений на невдачу. За таких умов, облік повинен стати основою для формування інформаційного забезпечення ціннісно-орієнтованого управління.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Сучасна теорія споживчої цінності є предметом дослідження таких науковців: Ананко І.М., Бойко М.Г., Бондаренко О.С., Замазій О.В., Крикавський Є.В., Крюкова І.О., Лисак Г.Г., Мельничук В.М., Полонський С.Ю., Ревуцька Н.В., Сиченко В.Г., Стадник В.В., Ткаченко Т.І., Чухрай Н.І., Шинкаренко В.Г., Шульгіна Л.М., Юлдашева О.У. В той же час місце обліку в системі ціннісно-орієнтованого управління залишається малодослідженою проблемою, вирішення якої має як теоретичне, так і прикладне значення.

Цілі статті. Метою статті є розроблення базових положень теорії ціннісно-орієнтованого обліку відповідно до сучасної інтерпретації сутності споживчої цінності в теорії маркетингу. На виконання мети, в статті поставлено такі завдання:

- проаналізувати стан вирішення поставленої проблеми в новітніх вітчизняних дослідженнях, а також наукові підходи до визначення терміну “споживча цінність”;
- розробити концептуальну модель обліку в системі координат “якість – цінність – задоволеність”;
- дослідити можливості використання інструментарію обліку для оцінки цінності продукту залежно від підходів до такої оцінки (синтетичного, монетарного, немонетарного);
- виокремити завдання ціннісно-орієнтованого обліку за ланками ланцюга створення споживчої цінності продукту: вивчення пріоритетів споживачів; дослідження та розробка нового продукту; логістика ресурсів; виробництво; маркетинг і збут; післяпродажне обслуговування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В сучасній економіці зміщуються акценти з “досягнення максимальної різниці в ціні між закупівлями та реалізацією” на “зміну споживчої цінності”, включаючи новітні методи ціноутворення, інновації тощо. Результатом зміщення акцентів є неодноразово визнаний науковцями і бізнесменами всього світу перехід влади від виробника до споживача [1, с. 227]. Як зазначають М.В. Горобинська та С.Є. Гіль, “з переходом до ціннісного підходу в оцінці майна нематеріальних активів та інтелектуальної власності виникає необхідність наступних синхронних змін в області стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності” [2, с. 248]. Облік як засіб отримання релевантної інформації для потреб управління повинен розвиватися у напрямку забезпечення цього процесу. Створення інформаційної платформи для максимізації споживчої цінності перетворюється у важливе завдання бухгалтерського обліку, інтегрованого у підсистему маркетингу та логістики. Таким чином розширення функціоналу обліку з вирішення вузьких операційно-технічних завдань до потужного допоміжного засобу для маркетингу і логістики на етапах заготівлі і збуту є нагальною потребою та перспективним напрямом наукових досліджень.

Відповідно, необхідність формування концепції ціннісно-орієнтованого обліку виходить із таких базових передумов:

- 1) індивідуалізація та забезпечення стійких відносин зі споживачами;
- 2) еволюція інтегрованих управлінських рішень, інформаційною основою яких часто виступають облікові показники;
- 3) зміщення акцентів з виробничо-орієнтованої концепції управління (фокусування: ціна та обсяги виробництва продукту) на споживчо-орієнтовану (фокусування: сприйнята цінність та задоволеність покупця);
- 4) перетворення маркетингу в найбільш прогресивну філософію й технологію ведення бізнесу;
- 5) перетворення якості в ключову характеристику конкурентоздатного продукту;
- 6) підвищення значення нематеріальних активів, розвиток високотехнологічних галузей;
- 7) глобалізація ринків та інноваційний напрямок розвитку економіки провідних країн світу.

Такий облік повинен стати важливою інформаційно-забезпечувальною складовою ціннісно-орієнтованого управління підприємством.

Ціннісно-орієнтоване управління підприємством полягає у формуванні та реалізації комплексу управлінських рішень, спрямованих на створення, розвиток і довгострокове збереження конкурентних переваг на динамічному ринку за рахунок максимізації споживчої цінності, втіленої у тих продуктах і послугах, які підприємство виводить на ринок [3, с. 171]. Прослідковується чітка тенденція до відходу від вартісної концепції – на зміну їй приходять ціннісні орієнтири.

Поняття “вартість” і “цінність” ототожнювати можна лише стосовно цінних речей як товарів, які володіють високою міною вартістю [4, с.267].

Як вірно зазначають О.У. Юлдашева, В.Г. Шубаєва та Д.Б. Орехов: “Цінність – це те, що має ринкову привабливість і за що покупці готові платити. Відповідно, весь бізнес можна пояснити через концепт цінності, а саме як процес створення, просування на ринок і доведення до споживачів цінностей в обмін на їхні гроші”. І далі: “Цінність є тим, що обертається на ринку, а значить, компанії продають не товари, а цінності” [5, с. 198].

До останнього часу значення обліку в процесі створення цінності штучно занижувалося. Скажімо, С.Ю. Полонський формує 4-рівневу модель структури процесу створення цінності для споживача, на третьому рівні виділяє облік витрат та стандартизацію процесу створення цінності для споживача [6, с. 18], однак задачі обліку зводять лише до контролю й мінімізації витрат на процес втілення задуманої цінності в життя. Такий витратний підхід детально розглянутий нами в статті [7]. Н.О. Бойко досліджуючи питання, пов’язані з управлінням споживчим капіталом, яке передбачає формування стійких довгострокових партнерських відносин на основі створення цінності цих відносин для споживачів та для самого підприємства, у складі функцій такого управління виділяє аналіз, планування, координацію, мотивацію та контроль [8, с. 278], однак упускає з поля зору облік. На наш погляд, багатомірність обліку в ланцюгу створення споживчої цінності виявляється в існуванні таких його об’єктів, як: ціна, якість, безпека, бренд, сервіс тощо, які напряму вливають на сприйняття кінцевим споживачем цінності продукту.

Категорія цінності, як ключовий критерій організації і функціонування економічної системи, є концептуальною основою процесу ціноутворення. А саме ціна,

як втілення цінності, або її перетворена форма, відіграє центральну роль в економічному механізмі ринку, виступає кон'юнктурним індикатором, інформативним чинником у процесах внутрішньогалузевої та міжгалузевої конкуренції, важелем процесів розподілу та структурної перебудови економіки [9, с. 185]. З точки зору Л.М. Шульгіної та В.М. Мельничук, споживча цінність товару – це здатність матеріального чи нематеріального блага задовольняти потреби споживачів відповідно до їх очікувань, що позитивно впливає на їх купівельну поведінку, сприяє зростанню доданої вартості товару, завдяки чому покращує результати діяльності підприємства (виробника, продавця) [10, с. 18]. Н.Б. Загорняк здійснює групування споживачьких визначень цінності так: “цінність – це низька ціна; цінність – це те, чого я хочу від товару; цінність – це якість, яку отримано в обмін на сплачену ціну; цінність – це те, що я отримую в обмін на те, що втрачаю” [11, с. 166].

В основу створення об'єктивної складової матеріальної цінності покладено принципи підвищення рівня якості продукції на основі, по-перше, характеристик продукції, і, по-друге, політики підприємства, в межах якої вона створюється, а також системи управління, що має певні цільові орієнтири щодо виробництва продукції та задоволення споживача [12, с. 31]. Таким чином, матеріальна цінність, в основі якої лежить якість, є важливою, однак далеко не єдиною складовою споживчої цінності продукту. Для оцінки останньої слід також враховувати нематеріальну (репутація, бренд, імідж), емоційну (сприйняття, прив'язаність) та інші види цінності. Їх декомпозиція різноманітна. Скажімо, в дослідженні В.В. Стадник та О.В. Замазій [3, с. 172] виділено дві складові споживчої цінності промислового товару: технологічну (показує технологічні можливості підприємства у створенні цінності і визначається рівнем досконалості виробничих та управлінських технологій, завдяки яким формується певне співвідношення функціональних і цінових характеристик товару) та когнітивну (є результатом зусиль підприємства, спрямованих на формування позитивного сприйняття товару цільовими групами споживачів; вона значною мірою зумовлюється специфічними характеристиками вподобань цих груп). В роботі О.У. Юлдашевої та О.І. Юдіна знаходимо їх п'ять: сам продукт (його фізичні властивості), сервісне обслуговування, інформаційні характеристики (імідж, відомість, бренд), ціна пропозиції та умови оплати (фінансові характеристики), технологія споживання продукту, що перетворюється в стандарт і культуру споживання [13, с. 218].

О. У. Юлдашева, С.В. Нікіфорова та С.Ю. Полонський виокремили основні постулати, на яких базується сучасна теорія споживчої вартості:

- цінність товару (вартість) визначається не затратами праці на його виробництво, а корисністю товару, тобто його здатністю задовольняти потреби людей;
- корисність – це суб'єктивна оцінка одиниці певної продукції, яка залежить від бажань і потреб певного споживача, а також від його характеристик (національності, культури, звичок, традицій, смаків і т.п.) та від обставин, в яких знаходиться споживач;
- корисність змінюється із збільшенням кількості спожитої продукції;
- відрізняється загальна і гранична корисність. Загальна корисність зворотно пропорційна об'єму споживання. Цінність блага (вартість) визначається його граничною корисністю (корисністю кінцевого екземпляра при даному рівні запасу) [14, с. 33].

В свою чергу, якість виробу або послуги можна визначити як загальну сукупність технічних, технологічних і експлуатаційних характеристик виробу або послуги, за

допомогою яких виріб або послуга відповідатимуть вимогам споживача при їх експлуатації [15, с. 307].

Задоволеність споживача – міра збігу споживчих якостей, характеристик продукту (послуги), що суб'єктивно сприймаються клієнтом із очікуваннями, що пов'язані з цим продуктом (послугою) [1, с. 230].

Якість є головною передумовою (однак не гарантом) створення споживчої цінності. Остання ж забезпечує задоволеність споживача лише в тій мірі, в якій вона відповідає його очікуванням. Пряма залежність між затраченими ресурсами та даними показниками відсутня. Саме тому, максимізуючи цінність можна встановлювати економічно доцільну ціну, одна зворотне твердження є не актуальним. Оцінка та максимізація якості і цінності є першочерговим завданням управлінської діяльності на підприємстві, в той час як об'єктивно оцінити задоволеність може лише кінцевий споживач. Інтеграція завдань обліку та маркетингу відбувається на етапі формування споживчої цінності, коли фокус інтересів обох підсистем управління збігається (рис. 1).

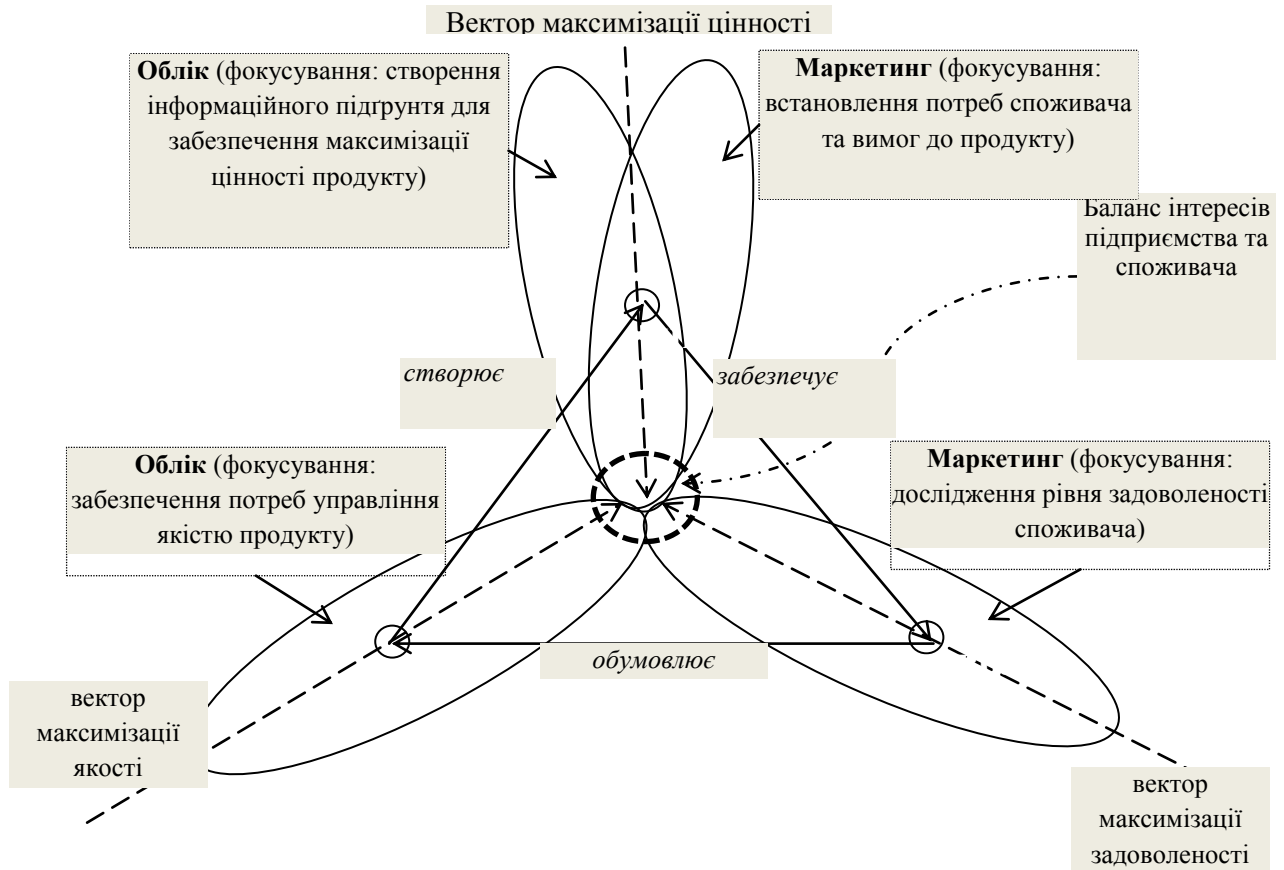

Рис. 1. Концептуальна модель обліку в системі координат “якість – цінність – задоволеність”*

*власна розробка

Облік в моделі функціонує за умов замкнутого циклу “якість (обумовлена задоволеністю споживача) – цінність (створена якістю) – задоволеність (забезпечена цінністю)”. Максимізація значень усіх трьох концептів забезпечує баланс інтересів підприємства та споживача. В ідеалі – споживач отримує максимально цінний для нього продукт, тим самим задовольняючи власні потреби; підприємство максимізує якість продукту для збільшення продажів та створення додаткового попиту на ринку.

Облік забезпечує інформаційні потреби управлінців в двох аспектах: оцінки якості та споживчої цінності продукту. У першому випадку він тісно пов'язаний з управлінням ресурсами підприємства, у другому – повинен бути максимально інтегрованим у підсистему маркетингу.

В такому разі інструментарій обліку може бути використаний для оцінки споживчої цінності продукту, однак ступінь його використання диференціюється залежно від підходів до такої оцінки (табл. 1).

Таблиця 1

Використання інструментарію обліку для оцінки цінності продукту*

Підхід до оцінки	Приклади методів оцінки	Роль обліку в оцінці	Характеристика
Синтетичний	Експертна оцінка, опитування споживачів	Опосередкована, зводиться до встановлення економічної доцільності застосовуваних методів	Облік забезпечує інформацією про витрати на розробку карт експертних висновків, анкет-опитувальників, підбір експертів, здійснення експертизи, телефонного інтерв'ю, проведення польових досліджень тощо для оцінки ефективності використовуваних методів
Монетарний	Економічна цінність продукту для покупця	Пряма, забезпечує інформацію для оцінки цінності продукту	Облік є головним продуцентом інформації для визначення сукупної ціни володіння продуктом, яка складається з ціни придбання, витрат на доставку, встановлення, навчання персоналу, сервісне обслуговування, утилізацію тощо
Немонетарний	Методи оцінки конкурентоздатності товару, метод CSI (Customer Satisfaction Index)	Допоміжна, створює умови для мінімізації суб'єктивізму в оцінці	В обліку формується інформаційна база для розрахунку витрат на забезпечення функціональних параметрів продукту (технологічна собівартість), а також інформаційне підґрунтя для встановлення нематеріальних споживчих характеристик цінності (іміджеві, комунікаційно-збутові витрати, витрати на забезпечення додаткового рівня захисту та ін.)

*власна розробка

В процесі формування споживчої цінності облік виконує функції на трьох послідовних ділянках:

- облік встановлення споживчої цінності – облік операцій, пов'язаних з дослідженням ринку, збором інформації про подібні продукти, розробкою асортименту тощо;

- облік створення споживчої цінності – облік виробничо-операційної діяльності;

- облік передачі споживчої цінності – облік операцій, пов'язаних з рекламою, стимулюванням збуту, рухом і продажем продукту, післяреалізаційними операціями та ін.

Таким чином, облік присутній на всіх етапах ланцюга цінності: інформаційної діяльності, виготовлення продукту, розподілу та доставки до споживача, сервісного обслуговування, маркетингу (табл. 2).

Таблиця 2

Завдання ціннісно-орієнтованого обліку за етапами створення споживчої цінності продукту*

Процеси управління елементами ланцюга створення споживчої цінності	Формування:		Мета процесу	Основні завдання ціннісно-орієнтованого обліку
	якості	цінності		
Управління попитом (вивчення пріоритетів споживачів)	-	+	Виявлення споживчого попиту на продукцію з метою коригування потужностей підприємства для його задоволення чи впливу на нього	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення даними для оцінки необхідності придбання додаткових ресурсів (оптимального використання і продуктивності), інвестування в нарощення виробничих потужностей, подальшого їх відокремленого обліку; - врахування в обліку можливості встановлення диференційованих цін на одні й ті ж продукти підприємства; - облік фінансових стимулів та штрафних санкцій, пов'язаних із реалізацією продукції (робіт, послуг); - забезпечення аналітичною інформацією для оцінки ділової активності споживачів
Управління розробкою нового продукту (дослідження та розробки)	+	+	Створення і виведення нового виробу або послуги на ринок, вдосконалення існуючих продуктів	<ul style="list-style-type: none"> - облік витрат на інновації – від генерування ідеї до комерціалізації інновацій та їх фінансування; - облік наявності й руху інноваційного продукту; - інформаційне забезпечення стратегії технологічного розвитку підприємства та політики бюджетування інновацій; - забезпечення контролю інноваційного процесу за основними етапами робіт
Управління взаємовідносинами з постачальниками (логістика ресурсів)	+	+	Ефективізація управління взаємовідносинами з постачальниками та оптимізація закупівельної діяльності підприємства	<ul style="list-style-type: none"> - інформаційна підтримка для аналізу надійності постачальників; - консолідація й опрацювання даних про закупівлі; - забезпечення інформацією для оптимізації запитів, пов'язаних з контрактними пропозиціями й розцінками; - облік витрат, пов'язаних із матеріально-технічним постачанням та закупівлею послуг, з метою оптимізації бізнес-процесів підприємства; - відображення інформації про потенційних постачальників в позабалансовому обліку з ранжуванням за їх відповідністю вимогам бізнесу підприємства

продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
Управління виробничими потоками (виробництво)	+	+	Забезпечення безперервного виробничого процесу узгодженого з потребами в сировині й матеріалах та можливостями виробництва	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення інформацією для: формування виробничих планів; ефективного управління складськими операціями; оперативного управління на рівні виробничих цехів; планування і контролю виробничих операцій з подальшою оцінкою результатів діяльності підприємства; - аналітичний облік виробничої діяльності в розрізі замовлень, видів ресурсів та виконання планів; - мінімізація обсягів запасів матеріалів і комплектуючих на складах і у виробництві, а також витрат на їх зберігання; - забезпечення інформацією для стратегічного фінансового планування та складання плану замовлень, а також оперативного коригування планових даних
Управління взаємовідносинами з клієнтами (маркетинг і збут, післяпродажне обслуговування)	-	+	Залучення нових та утримання існуючих клієнтів	<ul style="list-style-type: none"> - облік витрат на формування та функціонування каналів взаємозв'язку: web-сайт, PR, промоушен продукту, маркетингові заходи, пряма реклама, взаємодія через call-центр, поштова (в т.ч. й електронною поштою) розсилка, персональний контакт тощо для оцінки їх ефективності; - облік витрат на придбання та експлуатацію CRM-систем; - формування нового нематеріального активу підприємства – клієнтської бази; - відображення інформації про потенційних клієнтів в позабалансовому обліку з ранжуванням за перспективністю розвитку взаємовідносин з ними; - підготовка інформації для сегментного аналізу клієнтів та прогнозного аналізу потреби в продукції підприємства; - забезпечення даними для оцінки можливості зростання ціни без ризику втрати прибутку, доречності пропонування клієнту додаткових послуг для збільшення доходів від реалізації тощо

*власна розробка

Перелік представлених завдань ціннісно-орієнтованого обліку далеко не вичерпний і в процесі подальших наукових досліджень повинен бути доповнений та вдосконалений. В той же час він дає уявлення про фокусування інтересів обліку на кожній з ланок ланцюга формування споживчої цінності.

Важливість обліку зростає на етапі оцінки матеріальної та нематеріальної складової споживчої цінності, однак його інструментарій може бути корисним і при оцінці інших складових цінності (в т.ч. емоційної чи соціальної).

Висновки. Оптимізація бізнес-моделі розвитку компаній різних секторів економіки пов'язаний із впровадженням ціннісно-орієнтованої системи управління, основою якої повинна стати інформація, отримана з підсистеми бухгалтерського обліку. Його функціонал реалізується в рамках тріади концептів “якість – цінність – задоволеність”. Інтегрованість обліку та маркетингу виявляється у реалізації його завдань на кожному етапі ланцюга формування споживчої цінності: вивчення пріоритетів споживачів; дослідження та розробки нового продукту; логістики ресурсів; виробництва; маркетингу і збуту; післяпродажного обслуговування. В той же час використання інструментарію обліку для оцінки цінності продукту нерівномірне. Найкращий результат дає створення інформаційної бази для вирішення проблем ціннісно-орієнтованого управління в аспекті встановлення споживчої цінності продукту монетарними та немонетарними методами.

Список використаних джерел:

1. Безноєва А. В. Основи формування споживчої цінності як результату взаємодії та інтеграції маркетингу і логістики / А. В. Безноєва // Механізм регулювання економіки : Міжнародний науковий журнал. – 2008. – № 4, Том 2. – С. 226-232.
2. Горобинская М. В. Проблема синтеза бинарного соотношения научных понятий стоимости и ценности в теории оценочной деятельности / М. В. Горобинская, С. Е. Гиль // Бизнес Информ. – 2013. – № 1. – С. 245-248.
3. Стадник В. В. Науково-методичні основи моделювання поведінки споживачів у системі ціннісно-орієнтованого управління підприємством / В. В. Стадник, О. В. Замазій // Проблеми економіки. – 2015. – № 3. – С. 169-174.
4. Скоробогатова Т. Н. Ценность и стоимость как категории: соотношение понятий, логистический аспект сравнения / Т. Н. Скоробогатова // Проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 266-270.
5. Юлдашева О. У. Методология измерения и оценки потребительской ценности: дифференциация подходов / О. У. Юлдашева, В. Г. Шубаева, Д. Б. Орехов // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера : Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2014. – № 3. – С. 198-210.
6. Полонский С. Ю. Стратегическое управление прибыльным ростом корпорации с учетом динамики потребительской ценности : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. эк. наук : спец. 08.00.05 “Экономика и управление народным хозяйством (предпринимательство)” / Полонский Сергей Юрьевич. – Санкт-Петербург, 2007. – 32 с.
7. Височан О. С. Витрати на формування споживчої цінності туристичного продукту як об'єкт бухгалтерського обліку / О. С. Височан // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія “Економіка”. – 2015. – Випуск 2 (4), Частина 1. – С. 218-223.
8. Бойко Н. О. Складові системи управління споживчим капіталом машинобудівного підприємства / Н. О. Бойко // Бизнес Информ. – 2015. – № 2. – С. 277-283.
9. Крюкова І. О. Проблема цінності в економіці / І. О. Крюкова // Економіка і регіон : наук. вісн. Полтав. нац. техн. ун-ту ім. Ю. Кондратюка. – 2008. – № 4 (19). – С. 183-187.
10. Шульгіна Л. М. Теоретичні засади визначення сутності механізму формування споживчої цінності товару / Л. М. Шульгіна, В. М. Мельничук // Бизнес Информ. – 2013. – № 12. – С. 17-21.
11. Загорняк Н. Б. Споживацька цінність у системі управління організацією: компас для нової реальності у боротьбі за ринкові можливості / Н. Б. Загорняк // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8 (134). – С. 164-171.
12. Шульгіна Л. М. Механізм формування споживчої цінності продукції поліграфічних підприємств : монографія / Л. М. Шульгіна, В. М. Гуляйко. – К.: Uninvest PrePress, 2015. – 223 с.
13. Юлдашева О. У. Моделирование цепочки по созданию потребительской ценности / Юлдашева О. У., Юдин О. И. // Проблемы современной экономики. – 2012. – № 1. – С. 218-222.
14. Юлдашева О. У. Методология организации бизнеса на основе цепочки по созданию потребительской ценности (на примере строительной корпорации) / О. У. Юлдашева, С. В. Никифорова, С. Ю. Полонский // Вестник СПбГУ. – 2007. – Сер. 8. Вып. 2. – С. 32-48.
15. Сиченко В. Г. Управління якістю продукції : монографія ; За заг. редакцією Сиченка В. Г. / В. Г. Сиченко, О. П. Ткаченко. – К.: Віче, 2006. – 576 с.

УДК 330.322.54

Снеткова А.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЗВІТУ ПРО РУХ ГРОШОВИХ КОШТІВ: АДАПТАЦІЯ ТА ГАРМОНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДО МІЖНАРОДНИХ НОРМ

У статті розкривається сутність грошових потоків від інвестиційної діяльності підприємств України. Описуються основні методологічні підходи до формування Звіту про рух грошових коштів та досліджуються особливості відображення руху грошових коштів у результаті інвестиційної діяльності підприємств у фінансовій звітності відповідно до МСФЗ (Міжнародних стандартів фінансової звітності), GAAP USA (Загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку США), НП(С)БО (Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку України).

Ключові слова: фінансова звітність, грошовий потік, звіт про рух грошових коштів, операційна діяльність, фінансова діяльність, інвестиційна діяльність, МСФЗ, GAAP USA, НП(С)БО.

Snetkova A.

INVESTMENT ACTIVITY AS A PART OF THE CASH FLOW STATEMENT: ADAPTATION AND HARMONIZATION TO COMPLY NATIONAL REGULATION WITH INTERNATIONAL STANDARDS

The paper exposes the essence of the cash flows attributable to investing activities in Ukraine. The study portrays basic methodological approaches to generating a Statement of Cash Flows and studies the essential features in accounting the cash flows owing to the enterprise investment activities to be fixed in the financial statements in accordance with requirements specified by IFRS (International Financial Reporting Standards), GAAP USA (Generally Accepted Accounting Principles US), NP(S)A (National Principles (standards) of Accounting in Ukraine).

Keywords: financial reporting, cash flow, cash flow statement, operating activities, financing activities, investment activities, IFRS, GAAP USA, NP(S)A.

Снеткова А.В.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОТЧЕТА О ДВИЖЕНИИ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ: АДАПТАЦИЯ И ГАРМОНИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПОЛОЖЕНИЙ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ НОРМАМИ

В статье раскрывается сущность денежных потоков от инвестиционной деятельности в Украине. Описываются основные методологические подходы к формированию Отчета о движении денежных средств и исследуются особенности отражения их потоков в результате инвестиционной деятельности в финансовой отчетности, в соответствии с МСФО (Международными стандартами финансовой отчетности), GAAP USA (Общепринятыми принципами бухгалтерского учета США), НП(С)БУ (Национальными положениями (стандартами) бухгалтерского учета Украины).

Ключевые слова: финансовая отчетность, денежный поток, отчет о движении денежных средств, операционная деятельность, финансовая деятельность, инвестиционная деятельность, МСФО, GAAP USA, НП(С)БУ.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний стан економіки України характеризується глобальними інтеграційними процесами із світовою економічною спільнотою, що призводить до активного запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності та ускладнює фінансово-господарські зв'язки між суб'єктами господарювання. Прискорення інтернаціоналізації спричиняє виникнення постійних змін економічного, інформаційного та правового середовищ країни.

Грошові потоки є важливим елементом економічних відносин, оскільки саме грошові кошти є одним із головних ресурсів і найбільш ліквідними активами, які забезпечують операційну, фінансову та інвестиційну діяльність підприємств. Саме Звіт про рух грошових коштів, як першооснова для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, має на меті надання повної та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Вагомий внесок у розвиток проблематики визначення сутності грошових коштів та управління грошовими потоками підприємств зробили: Л.А. Бернстайн, Ю. Бригхем, Дж. К. Ван Хорн, Д.Г. Сигл, С.Фішер, А. Азімов, Ф.Ф. Бутенець, Б.А. Засадний, Р.О. Костирко, І. О. Бланк, Г. Лазарев, Ю. Цветкова, Ю. Єхануров, В. Завгородський та інших. Теоретичні та практичні питання організації руху грошових коштів підприємств висвітлювалися у роботах відомих зарубіжних і вітчизняних учених-економістів: У.Шарп, Дж. Кейнс, Л.Гітман, І.О. Бланк, А.А. Пересада, М.І. Крупка, Н.І. Дорош, Г.Г. Кірейцева, І.А. Маркіна, В.Г. Швеця та інших.

Цілі статті. Полягають у визначенні теоретичних аспектів сутності грошових потоків інвестиційної діяльності та дослідженні особливостей складання Звіту про рух грошових коштів згідно з вимогами МСФЗ, GAAP USA, НП(С)БО. У процесі досягнення мети вирішені наступні завдання: з'ясована сутність понять «грошовий потік» та «інвестиційна діяльність»; уточнено визначення «грошові потоки інвестиційної діяльності» та « грошові потоки у результаті інвестиційної діяльності»; здійснено порівняльний аналіз міжнародного та національного досвіду складання Звіту про рух грошових коштів підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Реформування звітності та системи обліку відбувається в умовах гармонізації та стандартизації до потреб розвинутої ринкової економіки та вимог Європейського Союзу, оскільки Україна обрала європейський вектор розвитку і співробітництва. Україна після проголошення незалежності стала на шлях стандартизації та гармонізації бухгалтерського обліку і фінансової звітності. Важливу роль у цьому процесі відіграють урядові документи, зокрема підписана Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими спільнотами та їх державами-членами (УПС) та прийнята Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні. Пізніше була затверджена Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі і розрахована на 2007 – 2015 роки [5, с. 12]. Варто зауважити, що Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність, аналогічно Стратегії, передбачає диференційований підхід до застосування міжнародних стандартів. Великі підприємства, які залучають капітал мають обов'язково складати звітність за міжнародними стандартами, а малі підприємства мають застосовувати національні стандарти, що спрощує й здешевлює ведення обліку суб'єктами малого та середнього підприємництва. Подальшим кроком законодавчого закріплення і впровадження МСФЗ стало прийняття Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» (НП(С)БО 1) та НП(С)БО 2 «Баланс», що спричинило виникнення змін у всіх формах фінансової звітності, не обійшли вони і Звіту про рух грошових коштів [1].

Фінансовий звіт в якому відображають надходження і вибуття грошових коштів протягом звітного періоду в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності називають Звіт про рух грошових коштів, таке його визначення наводиться в п. 3 НП(С)БО 1 та схоже з МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів», але з врахуванням поняття еквівалентів грошових коштів. Стосовно поняття «еквіваленти грошових коштів», вони мають схожі визначення в стандартах – короткострокові, високоліквідні інвестиції, які вільно конвертуються у відомі суми грошових коштів і яким притаманний незначний ризик зміни вартості. Прикладами еквівалентів грошових

коштів є дорожні чеки, високоліквідні короткострокові (до 3 місяців) цінні папери, депозитні вклади з можливістю щоденного внесення та зняття коштів. Надходження і вибуття грошей та їх еквівалентів в п. 3 НП(С)БО визначається як рух грошових коштів, а у п. 6 МСБО 7 – грошові потоки [2, с.6].

Дослідимо детальніше трактування категорії «грошовий потік».

Ван Хорн Дж.К. вважає, що грошовий потік це рух грошових коштів, що має безперервний характер. За його переконаннями, поняття грошові потоки потрібно трактувати в залежності від завдань аналізу, а грошові кошти потрібно розглядати як готівку або робочий оборотний капітал [6, с.420].

За визначенням І.А. Бланка [7, с.220], грошовий потік підприємства представляє собою сукупність розподілених надходжень і виплат грошових коштів за окремими інтервалами, періоду часу. Таке трактування поняття грошового потоку найбільш повно визначає його економічну сутність. Оскільки вхідні грошові потоки (надходження грошових коштів за окремими інтервалами часу), забезпечують підприємств коштами, необхідними для здійснення поточної та інвестиційної діяльності, а вихідні грошові потоки (виплати грошових коштів за окремими інтервалами часу) полягають у використанні коштів за різними напрямками фінансово-господарської діяльності підприємства.

У дослідженнях деяких науковців, можна зустріти визначення поняття грошового потоку інвестиційної діяльності підприємств. Так Л.С. Яструбецька та А.А. Пересада вважають, що грошовий потік інвестиційної діяльності спрямований лише на реалізацію реальних інвестиційних проєктів [12, с.93]. Натомість О.В. Стащук вважає, що підходи цих науковців є не зовсім повними, оскільки інвестиційна діяльність акціонерних товариств пов'язана не лише із придбанням довгострокових активів, а й із залученням грошових коштів через фондові ринки та купівлю цінних паперів [9, с.332].

Т. Заривчанська та О. Сердюк розглядають грошовий потік у результаті інвестиційної діяльності як грошові надходження та виплати, що пов'язані з операціями необоротними активами, з продажем або придбанням акцій інших підприємств, а також з отриманням відсотків за фінансові інвестиції у боргові цінні папери.

Результат інвестиційної діяльності може виявлятися у грошових потоках не тільки інвестиційної діяльності, а й через будь яку діяльність підприємства. Відповідно потрібно розрізняти поняття «грошовий потік інвестиційної діяльності» від поняття «грошовий потік у результаті інвестиційної діяльності».

Узагальнюючи погляди щодо визначення сутності грошових потоків інвестиційної діяльності та враховуючи особливості інвестиційної діяльності підприємств можна зробити висновки: по-перше, грошовий потік характеризує ефект інвестиційної діяльності у вигляді грошових коштів, що можуть повертатися інвестору через будь-яку діяльність підприємства; по-друге, інвестиційна діяльність здійснюється з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту; по-третє, грошові потоки виникають під час реалізації інвестиційних проєктів; по-четверте, грошові потоки інвестиційної діяльності можуть забезпечуватись за рахунок грошових потоків операційної або фінансової діяльності; по-п'яте, грошові потоки інвестиційної діяльності можуть бути спрямовані на фінансове інвестування та інвестування у необоротні активи для підтримки та розширення операційної діяльності підприємства [11].

Отже, грошові потоки інвестиційної діяльності необхідно розглядати як сукупність розподілених в часі надходжень та витрачань, тобто їх рух, який спрямований на інвестування у необоротні активи підприємств або фінансове інвестування, з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Розглянемо методологічні та організаційні характеристики Звіту про рух грошових згідно з вимогами НП(С)БО та проведемо порівняльний аналіз звітної

обліково-аналітична інформація, що відображають рух грошових коштів за різними видами діяльності.

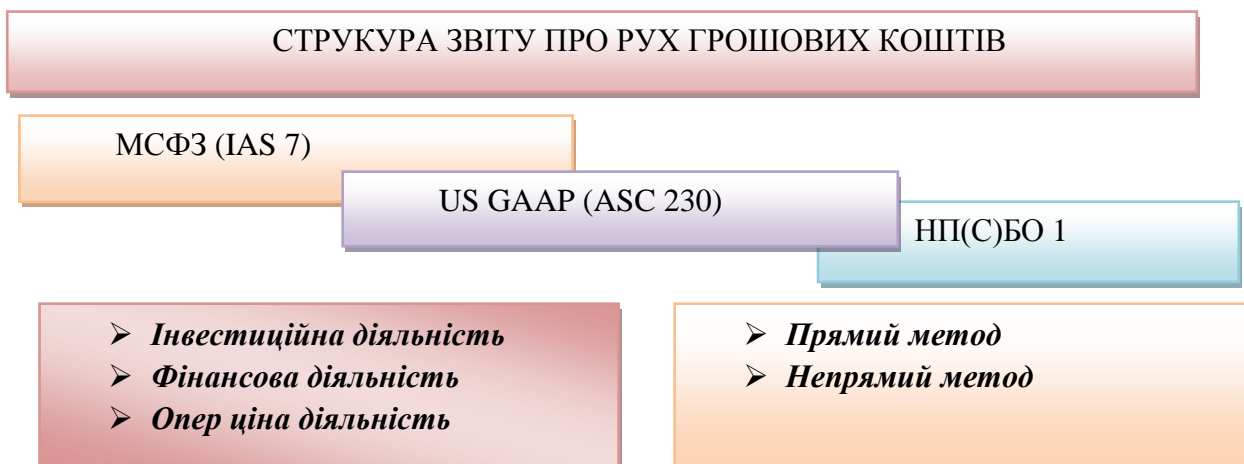

Рис. 1. Спільні характеристики Звіту про рух грошових коштів

Виявлено, що спільною рисою є лише те, що даний звіт за своєю структурою складається із трьох розділів та може бути складений за прямим та непрямим методом.

Розділ I. *Рух коштів у результаті операційної діяльності*. НП(С)БО 1 визначає, що операційна діяльність – це основна діяльність підприємства, а також інші її види, які не вважаються інвестиційною чи фінансовою діяльністю. Своєю чергою, основна діяльність – це операції, пов’язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства й забезпечують основну частку його доходу [1].

Розділ II. *Рух коштів у результаті інвестиційної діяльності*. Відповідно до НП(С)БО 1, інвестиційна діяльність – це придбання та реалізація тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів [1]. Проте в МСБО 7 до складу інвестиційної діяльності підприємства не включаються інвестиції, що являють собою грошові еквіваленти. Тому міжнародній практиці для того, щоб інвестицію можна було визначити як еквівалент грошових коштів, вона повинна вільно конвертуватися у відому суму грошових коштів і характеризуватися незначним ризиком зміни вартості [2]. Отже, наприклад, фінансові інвестиції короткострокового характеру в МСБО 7 на відміну від НП(С)БО 1 можуть включатися до складу операційної (поточної) діяльності. Відповідно до US GAAP (ASC 230 – Statement of Cash Flow) [3], визначення еквівалентів грошових коштів не включають у себе аванси отримані від банків, що підлягають виплаті протягом трьох місяців або сум які підлягають сплаті за овердрафтами. У результаті коливання всередині овердрафтів відображаються як частина фінансових потоків або як балансуєча стаття у операційній діяльності.

Розділ III. *Рух коштів у результаті фінансової діяльності*. НП(С)БО 1 визначає фінансову діяльність як діяльність, що призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталів підприємства [1]. У МСБО банківські позики, як правило, відносяться до фінансової діяльності. Проте банківські овердрафти, які підлягають погашенню за вимогою, виступають невід’ємною частиною управління грошовими коштами суб’єкта господарювання та характеризують його операційну діяльність. Тобто банківські овердрафти, згідно МСБО 7, можуть бути представлені у складі операційної діяльності. Натомість, згідно НП(С)БО 1, будучи банківськими позиками,

овердрафти формально підлягають включенню до складу грошового потоку по фінансовій діяльності. Визначимо головні відмінності при складанні Звіту про рух грошових коштів, зосередивши увагу на відображенні руху грошових коштів у результаті інвестиційної діяльності.

До того ж, варто зазначити те, що у Звіті про рух грошових коштів, згідно з національними стандартами України, отримані дивіденди та відсотки відображаються в складі інвестиційної діяльності, а сплачені – у складі операційної та фінансової діяльності відповідно. Натомість, відповідно до міжнародних стандартів, сплачені й отримані відсотки і дивіденди можна віднести до фінансової та інвестиційної діяльності.

Таблиця 1

Визначення особливостей інвестиційної діяльності підприємств: порівняльний аналіз міжнародного та національного досвіду при складанні Звіту про рух грошових коштів

МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів»	НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»
<i>Рух коштів у результаті інвестиційної діяльності</i>	
Інвестиційна діяльність – це придбання і продаж довгострокових активів, а також інших інвестицій, які не є еквівалентами грошових коштів. Для того, щоб інвестицію можна було визначити як еквівалент грошових коштів, вона повинна вільно конвертуватися у відому суму грошових коштів і характеризуватися незначним ризиком зміни вартості	Інвестиційна діяльність — придбання та реалізація тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів
<i>Можливість використання нетто-методу</i>	
Згідно п.22 МСБО 7 грошові потоки, що виникають від операційної, інвестиційної або фінансової діяльності можуть представляти в звіті про рух грошових коштів в нетто-методі.	У звіті про рух грошових коштів розгорнуто наводяться суми надходжень та видатків грошових коштів підприємства, що виникають в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності протягом звітного періоду.
<i>Розкриття інформації про рух грошових коштів за сегментами</i>	
Заохочується розкриття додаткової інформації про суму грошових потоків, що виникають від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності за галузю або географічним сегментом.	Інформація не розкривається, але П(С)БО 29 визначає методологічні засади формування інформації про доходи, витрати, фінансові результати, активи і зобов'язання звітних сегментів та її розкриття у фінансовій звітності

Джерело: розроблено автором

Також необхідно наголосити на тому, що за національними стандартами сплата податку на прибуток наводиться у Звіті про рух грошових коштів у складі операційної діяльності. Натомість при застосуванні МСБО 7 та грошові потоки, що виникають від податків на прибуток, класифікуються як грошові кошти від операційної діяльності лише у випадку, коли їх не можна конкретно ототожнити з фінансовою та інвестиційною діяльністю підприємства.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз існуючих підходів вчених-економістів до визначення сутності грошових потоків інвестиційної діяльності підприємства дав змогу виявити певну неоднозначність при тлумаченні цього поняття. Проведене дослідження дає можливість зробити висновок, про те, що грошові потоки інвестиційної діяльності необхідно розглядати як сукупність розподілених в часі надходжень від реалізації інвестиційної програми і видатків грошових коштів, спрямованих на фінансове інвестування або інвестування у необоротні активи, рух який пов'язаний зі зміною грошових потоків операційної та фінансової діяльності підприємств. Аналіз методологічних та організаційних характеристики Звіту про рух

грошових, згідно з вимогами МСФЗ, US GAAP та НП(С)БО, сприяли виявленню спільних та відмінних рис, що свідчить про намагання гармонізувати та стандартизувати облік України відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності та наблизити законодавство України до економічно розвинених держав.

Список використаних джерел:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку¹ «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене Наказом Міністерства України від 7 лютого 2013 р. № 73. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 (МСБО 7). Звіт про рух грошових коштів: Міжнародний документ від 01.01.2012: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_019
3. Statement of Cash Flows 230: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://law.resource.org/pub/us/code/bean/fasb.html/fasb.230.2011.html>
4. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Міжнародний документ від 14 червня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_012
5. Про затвердження стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 16. 01. 07. №34 // Баланс-бюджет. – № 3. – С. 4–9.
6. Ван Хорн Дж. К. Основи управління фінансами: пер. с англ./ Под ред. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 803 с.
7. Бланк І.А. Фінансовий менеджмент / І.А. Бланк. – Вид.2-Г [переробл.і допов] –К.: Ельга, Ника-Центр, 2007. – С – 521.
8. Сучасний бухгалтерський облік і контроль: проблеми розвитку: [монографія] / Під заг. ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ПП "Рута", 2014. – 380 с.
9. Стащук О. В. Аналіз суті грошового потоку інвестиційної діяльності підприємств / О.В.Стащук // Наук.-виробн. журн. "Держава та регіони". Серія : Економіка та підприємництво. – ГУ "ЗІДМУ", 2007. – № 1. – С. 328–331.
10. Петренко Л.М. Теоретичні аспекти дослідження інвестиційної діяльності // Наукові праці Кіровоград. нац. тех. ун-т, вип. 22 ч. II. – Кіровоград: КНТУ, 2012. – 464С.
11. Швець В.Г. До питання нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку та фінансової звітності в умовах МСФЗ //Економіка. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015.- Випуск 10 (175)/2015. – С. 60 – 69.
12. Магдич І.П. Сутність та роль грошових потоків інвестиційної діяльності підприємств //Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2013. – Випуск 28, т.1. – С. 376-383.
13. Яструбецька Л.С. Грошові потоки в оцінці інвестиційного проекту // Фінанси України. – 2005. – №5. – С. 101-109.

Рецензент д.е.н., професор Дорош Н.І.

УДК 334.724.6:658

Штимер Л. Т., к.е.н.

Тернопільський національний економічний університет

**ДО ПИТАННЯ ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАНОВ
ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ**

У публікації розглядаються питання щодо фінансового аналізу діяльності установ державного сектору економіки. Проведена коротка характеристика установ державного сектору економіки та їх класифікація. Розглянуті теоретичні основи фінансового аналізу, методи та моделі, основні прийоми і задачі для проведення фінансового аналізу діяльності установ державного сектору економіки. Обґрунтуванні основні напрямки, методи та проблемні питання фінансового аналізу діяльності установ державного сектору економіки.

Ключові слова: державний сектор економіки, бюджетна організація, фінансовий аналіз, установи державного сектору економіки.

Shtymer L.

**TO THE QUESTION OF FINANCIAL ANALYSIS OF ACTIVITY ECONOMY
STATE SECTOR INSTITUTIONS**

In the publication addresses issues regarding the financial analysis of activity economy state sector establishments. Carried out brief description of the economy state sector of institutions and their classification. Considered theoretically foundations of of the financial analysis, methods and models, basic techniques and tasks for financial analysis of activity economy state sector institutions. Substantiation of main directions, methods and problem issues of financial analysis of activity economy state sector establishments.

Keywords: public sector of economy, budgetary organization, financial analysis, establishments state to the sector of economy.

Штымер Л.Т.

К ВОПРОСУ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

В публикации рассматриваются вопросы финансового анализа деятельности учреждений государственного сектора экономики. Проведена краткая характеристика учреждений государственного сектора экономики и их классификация. Рассмотрены теоретические основы финансового анализа, методы и модели, основные приемы и задачи для проведения финансового анализа деятельности учреждений государственного сектора экономики. Обоснованы основные направления, методы и проблемные вопросы финансового анализа деятельности учреждений государственного сектора экономики.

Ключевые слова: государственный сектор экономики, бюджетная организация, финансовый анализ, учреждения государственного сектора экономики.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На сучасному етапі реформування економічних відносин в Україні установи державного сектору економіки виступають частиною єдиного народногосподарського комплексу, виконують специфічні функції. Поняття реформування економіки нашої держави, її нормативно-законодавчої бази обумовило необхідність систематизації та вдосконалення методів мобілізації та ефективного використання бюджетних ресурсів, а також зумовлює вдосконалення важелів управління установами державного сектору економіки. Суб'єкти господарювання бюджетної сфери задовольняють соціальні, культурні та інші потреби суспільства шляхом фінансування їх діяльності за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, які надаються їм безповоротно, а тому виникає необхідність ефективного управління рухом бюджетних коштів та майна. Для задоволення даних потреб держава щорічно виділяє з бюджету значну кількість фінансових ресурсів. Причому важливо, щоб вони використовувались органами місцевого самоврядування з максимальним ефектом, повністю задовольнялися потреби українського народу в культурному розвитку, освіті, медичному обслуговуванні, забезпечувалися всі інші соціальні потреби суспільства.

Процес реформування економічних відносин обумовив трансформацію бухгалтерського обліку в Україні, введення нового плану рахунків та формування фінансової звітності відповідно до вимог національних та міжнародних стандартів. Це, у свою чергу, зумовило необхідність здійснення фінансового аналізу установ державного сектору економіки за методичними підходами, які властиві сучасній ринковій економіці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій у яких започатковано вирішення проблеми. Питання фінансового аналізу установ державного сектору економіки завжди є актуальним в силу специфіки їх діяльності, а також постійного реформування та уточнення нормативно-правових актів.

Проблемам фінансового аналізу та його вдосконаленню присвоєно ряд наукових праць, які розглядаються вченими як на теоретичному так і на практичному рівні.

Проблемам фінансового аналізу з різних точок зору присвячені роботи А. Поддєрьогіна, М. Білик, К. Ізмайлова, О. Кононенка, Н. Верхоглядової, Н. Шморгун, Т. Боголіб, С. Салиги, Н. Нестеренка, Ю. Цал-Цалко, С. Свірко, С. Жукевич та інші.

Однак дане питання на сьогоднішній час не одержало достатнього висвітлення.

Цілі статті. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні основних напрямів, методів та проблемних питань фінансового аналізу діяльності установ державного сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів . Аналіз - це метод дослідження, суть якого полягає в розподілі об'єкта дослідження на складові частини. Фінансовий аналіз з'явився в ХІХ ст. як комерційна арифметика. Основні питання комерційної арифметики, що вирішувалися на той час, актуальні й нині. Пізніше, із становленням ринку капіталу в країнах із ринковою економікою, комерційна арифметика трансформувалась у фінансовий менеджмент, складовою якого є фінансовий аналіз, що ґрунтується на даних фінансової звітності. [7, с. 174].

Відповідно до статті 2 Бюджетного кодексу України бюджетні установи - органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими. Для забезпечення діяльності установ і виконання покладених на них функцій складається кошторис доходів і витрат. Кошторис бюджетних установ є основним плановим документом. Кошторис складається з двох частин: загального і спеціального фондів. Загальний фонд кошторису включає надходження із загального фонду бюджету і розподіл витрат. Спеціальний фонд кошторису включає надходження зі спеціального фонду бюджету і розподіл витрат. Спеціальний і загальний фонди кошторису складаються з доходної і витратної частини [5, с. 59-60].

Установи державного сектору економіки є первинною ланкою галузей невиробничої сфери, де щоденно відбуваються численні господарські операції, що вносять зміни до складу та розміщення господарських засобів і джерел їх утворення, використання яких потребує ретельного контролю.

Органи державного сектору – це суб'єкти господарювання, що використовують в своїй діяльності державне майно або щодо діяльності яких держава має право вирішального впливу [2].

Залежно від функцій, які вони виконують, установи державного сектору поділяються на дві групи (рис. 1).

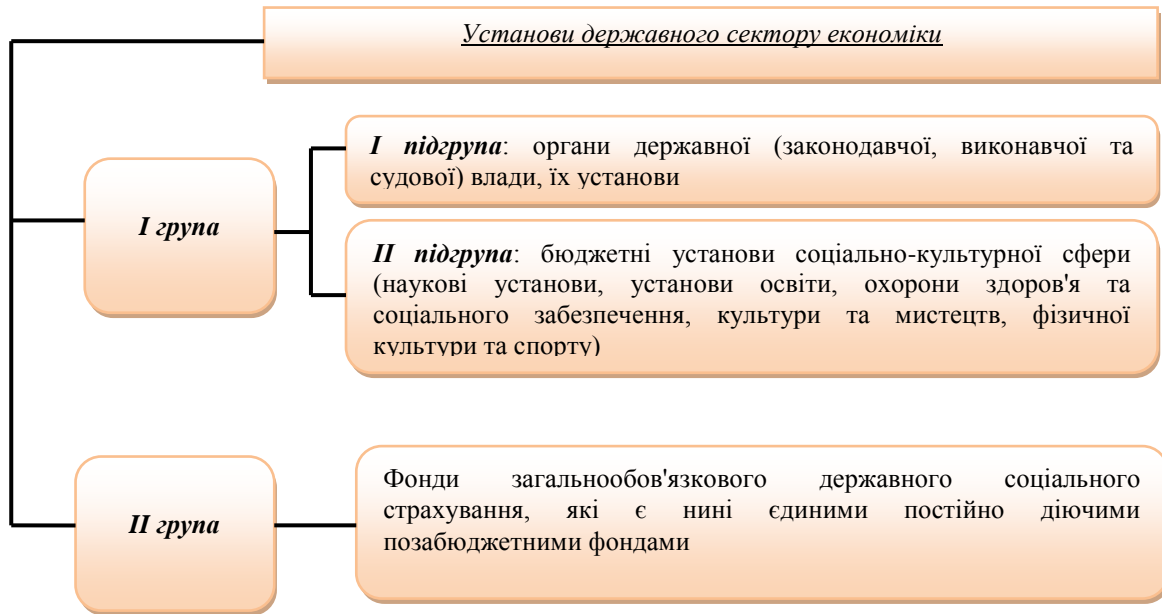

Рис. 1. Класифікація установ державного сектору

Фінансово-господарська діяльність бюджетних установ характеризується низкою особливостей, які впливають на методику й організацію господарської діяльності цих установ, а саме:

- функціонують на засадах державної чи комунальної форми власності;
- не можуть приватизуватися;
- належать до неприбуткових організацій і реєструються як такі;
- не можуть ставати банкрутами;
- не можуть самоліквідуватися;
- не можуть створювати орендні чи спільні підприємства [4, с. 47].

Фінансовий стан установ державного сектору економіки – це комплексне поняття, що є результатом взаємодії всіх складових системи фінансових відносин вказаних установ. Поняття фінансового стану установи державного сектору економіки визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, які відображають надходження, наявність, розміщення та використання фінансових ресурсів спеціального та загального фондів.

Оцінка фінансового стану - невід'ємна частина економічного аналізу діяльності підприємства, без якого неможливе раціональне ведення господарства будь-якого суб'єкта господарювання.

Щодо основних напрямків та методики здійснення фінансового аналізу, то, слід зазначити, що в сучасних економічних умовах відсутня єдина універсальна методика оцінки фінансового стану. Це пояснюється тим, що фінансовий аналіз може проводитись різними суб'єктами, які мають різноспрямовані цілі, що й відображається на напрямках та інструментах оцінки фінансового стану [6, с. 131].

Аналіз діяльності установ державного сектору економіки - це процес з'ясування причинно-наслідкових зв'язків зміни та розвитку діяльності бюджетних установ. Він включає в себе аналіз виконання кошторису та аналіз фінансового стану установ державного сектору економіки. Крім того, необхідність проведення аналізу у установах державного сектору економіки зумовлена тим, що керівникам бюджетних установ потрібна аналітична інформація про діяльність суб'єктів господарювання для прийняття відповідних управлінських рішень.

Серед основних завдань, що стоять перед аналізом установ державного сектору економіки є повне і своєчасне відображення фінансово-господарських операцій з використання бюджетних коштів відповідно до їхнього цільового призначення та визначення впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на отримання та використання фінансових результатів бюджетних установ.

Основними завданнями фінансового аналізу діяльності установ державного сектору економіки є:

- дослідження фінансової стійкості установи;
- дослідження ефективності використання майна (капіталу);
- забезпеченість установи власними оборотними коштами;
- об'єктивне оцінювання динаміки та стану ліквідності, платоспроможності та фінансової стабільності установи;
- оцінювання становища суб'єкта господарювання на ринку та кількісне оцінювання його конкурентоспроможності;
- визначення ефективності використання фінансових ресурсів.

Вирішення цих завдань передбачає деталізацію доходів та витрат установ державного сектору економіки, вивчення та розрахунок основних показників їх господарської діяльності шляхом визначення бюджетної класифікації, визначення призначення та змісту доходів та видатків, через ознайомлення з формуванням кошторису бюджетних установ та дослідженням основних принципів та порядком їх фінансування.

Для аналізу діяльності бюджетної організації необхідно використовувати спеціальну методику, засновану на класичному аналізі фінансово-господарської діяльності з використанням моментів, що враховують особливості українських бюджетних організацій [7, с. 174].

Проведення фінансового аналізу діяльності установ державного сектору економіки перш за все необхідно для досягнення таких цілей як:

- максимізація доходів;
- активізація структури капіталу та забезпечення його фінансової діяльності;
- побудова ефективного механізму управління установами державного сектору економіки;
- використання установами державного сектору економіки ринкових механізмів залучення фінансових ресурсів.

Аналіз діяльності бюджетних установ проводиться в декілька етапів, серед яких необхідно виділити [1]:

- загальний аналіз діяльності бюджетних установ та визначення її особливостей;
- аналіз джерел фінансування бюджетних установ, визначення величини дефіциту або профіциту та факторів, що його викликали;
- характеристика та систематизація показників балансу, визначення структурних зрушень;
- аналіз результатів використання кошторису доходів та витрат бюджетних установ.

При здійсненні фінансового аналізу установ державного сектору економіки всі методичні прийоми відображають рух інформаційних потоків в системі управління ними (рис. 2).

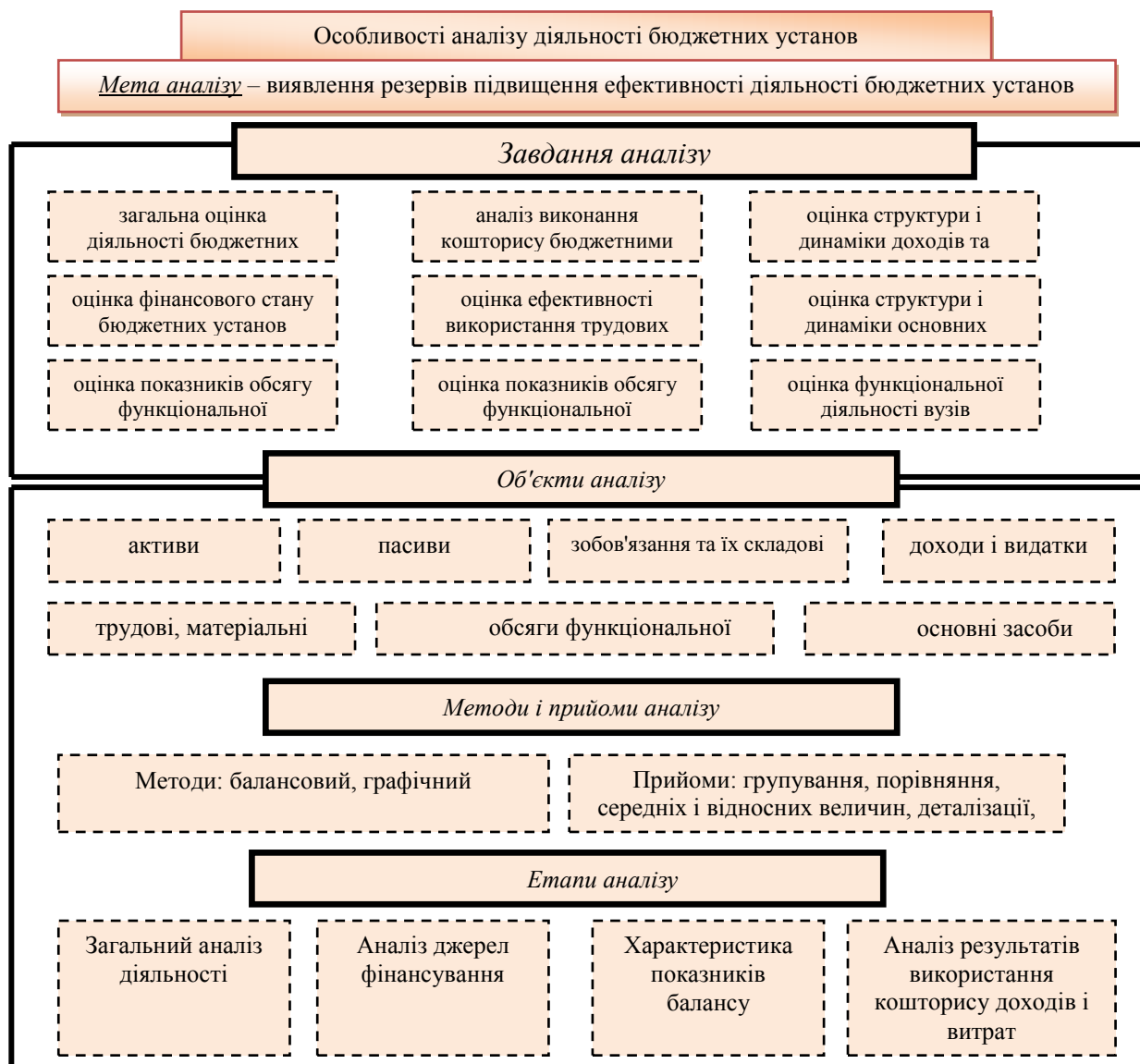

Рис. 2. Теоретичні основи аналізу діяльності установ державного сектора економіки

Під час проведення аналізу виконання кошторису установ за функціональною та економічною класифікацією видатків досліджується їх динаміка, склад та структура. Здійснюється порівняння видатків за наступними напрямками:

- фактичні видатки з видатками, які затверджені кошторисом;
- касові видатки з видатками, які затверджені кошторисом;
- касові видатки з фактичними видатками [3, с.26].

Предметом при такому аналізі виступають фінансові ресурси установ державного сектору економіки, а також процес їх формування та використання.

Такий аналіз здійснюється аналітиками установи і базується на широкій інформаційній базі, включаючи й оперативні дані. Традиційна практика аналізу фінансового стану установ державного сектора економіки опрацювала певні прийоми й методи його здійснення.

Основні прийоми, що можуть бути застосовані, при проведенні аналізу діяльності бюджетних установ подано на рисунку:

Рис. 3. Основні прийоми при проведенні аналізу діяльності бюджетних установ

Потрібно зазначити, що в економічній теорії та і практиці існує різна класифікація методів як економічного аналізу в цілому, так і фінансового аналізу зокрема.

На першому рівні класифікації виділяють формалізовані та неформалізовані методи аналізу.

Формалізовані методи фінансового аналізу це ті, основою яких є жорстко формалізовані аналітичні залежності. До таких методів відносять:

- метод ланцюгових підстановок;
- метод арифметичних різниць;
- балансовий метод;
- метод виокремлення ізольованого впливу факторів;
- метод відсоткових чисел;
- диференційний метод;
- логарифмічний метод;
- інтегральний метод;

- метод простих і складних відсотків;
- метод дисконтування.

До неформалізованих методів фінансового аналізу відносяться ті, які базуються на описі аналітичних процедур саме на рівні логіки, а не на жорстких аналітичних взаємозв'язках та залежностях. Серед таких методів можна виділити:

- метод експертних оцінок і сценаріїв;
- психологічні методи;
- морфологічні методи;
- порівняльні методи;
- методи побудови системи показників;
- методи побудови системи аналітичних таблиць.

Такі методи характеризуються певним суб'єктивізмом, оскільки в них велике значення мають інтуїція, досвід та знання аналітика.

Здійснення фінансового аналізу установ державного сектору економіки проводиться з допомогою різних моделей, які дають можливість структурувати та ідентифікувати взаємозв'язки між основними показниками. Виділяють три основних типи моделей, що використовуються при проведенні фінансового аналізу установ, а саме: нормативні моделі, дескриптивні, а також моделі предикативні. Основними в проведенні оцінки фінансового стану установ є дескриптивні моделі, або моделі описового характеру, до яких відносяться:

- побудова системи звітних балансів;
- подання фінансової звітності у різних аналітичних розрізах;
- вертикальний та горизонтальний аналіз звітності;
- система аналітичних коефіцієнтів;
- аналітичні записки до звітності.

Усі ці моделі базуються на даних бухгалтерської звітності.

Предикативні моделі – це моделі передбачувального, прогностичного характеру. Вони використовуються для прогнозування доходів установ, її майбутнього фінансового стану. Найпоширенішими з них є побудова прогностичних фінансових звітів, моделі динамічного аналізу, моделі ситуативного аналізу.

Нормативні моделі – це моделі, які уможливають порівняння фактичних результатів діяльності установ з очікуваними, розрахованими на підставі нормативу. Дані моделі використовуються, як правило, в рамках внутрішнього фінансового аналізу. Їх суть полягає у встановленні нормативів на кожну статтю витрат стосовно технологічних процесів, а також в аналізі відхилень фактичних даних від нормативів. Аналіз значною мірою базується на застосуванні жорстко детермінованих факторних моделей.

Загальноприйнята система показників шляхом адаптування її до бюджетних організацій може використовуватися для аналізу. Аналіз фінансових коефіцієнтів та співвідношень надає нам змогу краще зрозуміти взаємозв'язок між звітністю. Крім того, деякі коефіцієнти можуть показати нам, чи ефективно бюджетна організація поєднує різні активи та пасиви і як це впливає на її дохід. Очевидно, що фінансові показники – це важливий інструмент сучасного стратегічного управління. Незважаючи на велику кількість фінансових співвідношень та коефіцієнтів, для бюджетної організації їх можна поділити на такі групи: показники майнового стану; показники ділової активності; показники фінансової стійкості; показники ліквідності платоспроможності.

Слід звернути увагу при формуванні системи показників на особливості звітності бюджетної організації.

Особливу увагу необхідно звернути на формування доходів бюджетної організації за загальним і спеціальним фондами.

Значення аналізу надходжень і використання коштів за загальним і спеціальним фондами визначається тим, що за його допомогою здійснюється контроль за правильністю їхнього утворення, а також вишуковуються резерви по зміцненню матеріально-технічної бази установи і додаткових фінансових ресурсів.

До задач, що стоять перед фінансовим аналізом установ державного сектору економіки можна віднести:

- оцінка виконання кошторисних призначень;
- оцінка виконання плану за основними показниками кожного виду надходжень за спеціальним і загальним фондами;
- розрахунок впливу факторів на відхилення по основних результативних показниках;
- розробка заходів щодо усунення виявлених у результаті аналізу недоліків і заходів щодо вишукування джерел утворення й ефективного використання коштів за спеціальним і загальним фондами;
- контроль правильності утворення дохідної і видаткової частини кошторису, перевірка своєчасності і повноти нарахування і перерахування податків у державний бюджет.

Отже, для проведення фінансового аналізу установ, що фінансуються з державного бюджету потрібно застосувати послідовний процес в декілька етапів, а саме:

1. вибір об'єкта, мети дослідження, постановка завдання і вибір методів проведення аналізу (об'єкт – бюджетна організація, ціль – аналіз фінансового стану бюджетної організації, постановка завдання – підвищення ефективності діяльності бюджетної організації);

2. вибір переліку основних показників аналізу діяльності бюджетної організації;

3. збір інформації й оцінка її вірогідності, відбір даних (інформаційним забезпеченням фінансового аналізу є дані фінансової звітності, планова інформація, дані статистичної звітності та нормативна інформація);

4. безпосередній аналіз фінансово-господарської діяльності;

5. пошук резервів щодо підвищення ефективності роботи бюджетної організації;

6. визначення найбільш перспективних видів діяльності бюджетної організації на основі отриманих результатів;

7. розробка заходів, що сприяють підвищенню ефективності роботи бюджетної організації і подальшого контролю за їх виконанням.

Висновки. Підбиваючи підсумки можемо стверджувати, що завдяки фінансовому аналізу здійснюється кількісна та якісна характеристика тих змін і відхилень від планових показників, які відбуваються в установах, з'ясовуються їх причини, виявляються резерви та розробляються превентивні заходи з метою усунення виявлених негативних тенденцій на майбутнє.

Отже, фінансовий аналіз – це сукупність аналітичних процедур, що базуються на загальнодоступній інформації фінансового характеру.

Кожен етап запропонованого алгоритму дослідження фінансового стану бюджетної організації присутній як самостійний блок, що вимагає більш глибокої деталізації і пророблення. Результати, які отримані на окремих етапах, можуть бути економічно значимі як самі по собі, так і для використання в якості вихідних даних для подальшого аналізу.

Список використаних джерел:

1. Александров В. Т. Планування, облік, звітність, контроль у бюджетних установах: навч. посібн. / В. Т. Александров. – К. : АВТ лтд, 2004. – 387 с.
2. Антологія бюджетного механізму : монографія / под ред. С. І. Юрія, В. Г. Демянишина, Я. М. Буздугана. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 250 с.
3. Бугаєнко В.Г. Дослідження системи інформаційного забезпечення державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ / В.Г. Бугаєнко // Економіст. - 2010. - №1. - С.24-28.
4. Вишнівецька А.А. Особливості аналізу діяльності бюджетних установ. / А.А. Вишнівецька // Збірник наукових робіт "Управління розвитком". – 2014. – № 4(167). – С. 46-49.
5. Горбатовська Ю.Г. Регламентация обліку і аналізу доходів і видатків загального фонду бюджетних установ / Ю.Г. Горбатовська // Формування ринкових відносин в Україні. - 2010. - №7-8. - С. 59-61.
6. Жукевич С.М., Жук Н.Т. Фінансовий аналіз в управлінській інформаційній системі: суть, значення, основні напрямки здійснення / С.М. Жукевич, Н.Т. Жук// Міжнародний збірник наукових праць "Облік, економіка, менеджмент". – 2014. – № 4. – С. 127-133.
7. Яришко О.В., Ткаченко Є.Ю. Фінансовий аналіз бюджетної організації./ О.В. Яришко, Є.Ю. Ткаченко // Вісник Запорізького національного університету. – Сер. Економічні науки. – 2008. – №1(3). – С. 174-180.

Рецензент д.е.н., професор Лучко М.Р.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 338.27

Лелюк Ю.В.

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

**РОЗВИТОК КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗАКЛАДАХ КУЛЬТУРИ
СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ШЛЯХОМ КОМПЛЕКСНОГО МОДЕЛЮВАННЯ
СИСТЕМИ ВИЩОЇ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ**

У статті розглядається система управління навчальним процесом вищої культурно-мистецької освіти та перспективи залучення молодих фахівців до закладів культури сільської місцевості. Обґрунтовано необхідність створення єдиного комунікаційно-інформаційного простору з забезпеченням зворотнього зв'язку працівників культури сільської місцевості зі студентами ВНЗ культури і мистецтв.

Ключові слова: кадрове забезпечення; заклад культури; сільська місцевість; ВНЗ культури і мистецтв; мережа Інтернет; веб-сайт.

Lelyuk Yu.

**THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCING IN THE CULTURAL
INSTITUTIONS IN RURAL AREAS BY COMPLEX MODELING THE SYSTEM OF
HIGHER CULTURAL AND ART EDUCATION**

The necessity of creating united communicative and informative space with providing feedback workers in rural areas and students of the University of Culture and Arts.

Keywords: Staffing; cultural institution; countryside; University of Culture and Arts; Internet; website.

Лелюк Ю. В.

**РАЗВИТИЕ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ КУЛЬТУРЫ
СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ ПУТЕМ КОМПЛЕКСНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ
СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО КУЛЬТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье рассматривается система управления учебным процессом высшего культурно-художественного образования и перспективы привлечения молодых специалистов в учреждения культуры сельской местности. Обоснована необходимость создания единого коммуникационно-информационного пространства с обеспечением обратной связи работников культуры сельской местности со студентами вузов культуры и искусств.

Ключевые слова: кадровое обеспечение; учреждение культуры; сельская местность; ВУЗ культуры и искусств; сеть Интернет; веб-сайт.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ефективність організації навчального процесу у вищій школі та компетентність студентів у значній мірі залежить від ефективного проведення практики при якій здійснюється подальше працевлаштування. Професійна майстерність майбутніх працівників культури не має бути сформована лише у процесі теоретичної підготовки. Тільки завдяки практичній частині навчального процесу може сформуватись фахівець з новими ідеями, дослідницькими, аналітичними, організаторськими та комунікативними якостями, фахівець, який зможе адаптуватися у сучасних умовах та швидко реагувати на вимоги часу, розвивати професійно-особистісні якості та самостійно приймати рішення.

Отже, практична підготовка разом з теоретичною тісно взаємопов'язані та є органічним поєднанням двох сторін єдиного процесу – це, образно кажучи, два крила всієї професійної освіти. Організація практичної підготовки студентів регламентується Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, де зазначено, що практика є невід'ємною складовою частиною процесу підготовки спеціалістів в вищих навчальних закладах (ВНЗ) [1].

Незважаючи на це, в організації практики у ВНЗ культури і мистецтв залишається не вирішеним ряд проблемних питань. Зокрема – це відсутній прямий зв'язок між ВНЗ та закладами культури, особливо сільської місцевості. Тому виникає потреба у створенні та налагодженні інформаційного зв'язку між учасниками цього процесу для формування єдиного комунікаційного простору, що створить взаємну зацікавленість в якісному і ефективному проведенні практики, адже протягом проходження практики керівники закладів культури мають можливість спостерігати за діяльністю студентів та сприяти працевлаштуванню їх у даній установі.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Нові шляхи комплексного моделювання досліджували вітчизняні вчені, зокрема: М. Ф. Головатий [2], І. С. Катеринчук [3], Я. М. Мартинишин [4], А. А. Тимченко [5], О. А. Щербина [6] та інші.

Цілі статті. На основі проведених досліджень визначити нові методи розвитку кадрового забезпечення закладів культури сільської місцевості шляхом створення інформаційної інфраструктури у системі вищої культурно-мистецької освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальні тенденції розвитку світового суспільства характеризуються підвищенням значимості інформації та її ефективного обміну між усіма учасниками процесу. Розвиток інформаційних технологій і їх масове використання в усіх сферах життєдіяльності людини призвели до того, що нині мережа Інтернет стала не лише глобальним засобом комунікації без територіальних і національних кордонів, але й ефективним каналом розповсюдження інформації, що надає безпрецедентні можливості для формування інформаційно-комунікаційної взаємодії між культурно-мистецькими ВНЗ та закладами культури, зокрема сільської місцевості. В указі Президента України № 928 від 31 липня 2000 року «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет, забезпечення доступу до цієї мережі в Україні» мова йде про забезпечення широкого доступу громадян до мережі Інтернет, ефективного використання її можливостей для розвитку вітчизняної науки, освіти та культури [7].

Для успішного об'єднання всіх учасників процесу освіти та культури у мережі Інтернет необхідно створити єдиний державний веб-сайт «Державне проходження практики та працевлаштування студентів сфери культури і мистецтв». На сьогоднішній день створення державного веб-сайту є дієвим і найбільш дешевим способом взаємодії та зворотнього зв'язку. Специфікою такого сайту може бути: активізація процесу спілкування та інформаційно-аналітичної співпраці державних закладів культури та ВНЗ культури і мистецтв; захист інформації від несанкціонованого доступу (доступність до унікальної інформації лише зареєстрованим споживачам); достовірність пропонованої інформації; оперативне оновлення загальної інформації сайту про культурно-мистецькі заходи та події (концерти, виставки, фестивалі, конференції, форуми, цікаві статті тощо); створення єдиної інформаційної інфраструктури з забезпеченням зворотнього зв'язку; ведення архіву інформації. Крім того, веб-сайт державного значення служитиме платформою для підвищення іміджу закладів культури у сільській місцевості та сприятиме залученню місцевих та іноземних інвесторів. Основною метою веб-сайту «Державне проходження практики та

працевлаштування студентів сфери культури і мистецтв» є залучення молоді і раціональне використання її інтелектуального і творчого потенціалу для розвитку закладів культури у сільській місцевості.

Та попри такі переваги від використання державного веб-сайту існує ряд проблемних питань. Основною проблемою ефективного функціонування такого веб-сайту є відсутність достатнього досвіду роботи з комп'ютерними технологіями у більшості працівників та відсутність у багатьох закладах культури сільської місцевості не те щоб власного веб-сайту, а комп'ютера під'єданого до мережі Інтернет. Ми вважаємо, що у ХХІ столітті працівники закладів культури сільської місцевості не можуть бути байдужими до інформаційних технологій і повинні йти пліч-о-пліч із сучасністю. А це зумовлює необхідність впровадження державних програм «Сучасні технології в культурі сільської місцевості» щодо під'єднання цих закладів до мережі Інтернет та створення особистих веб-сайтів. Вищезазначені проблеми призводять до того, що на даний час до мережі Інтернет під'єднана не велика кількість сільських закладів культури. Точних даних про їх приєднання до мережі немає, а отже ми не можемо систематизувати інформацію щодо їх діяльності. Тому, створення веб-сайту кожного закладу культури набуває актуальності як складової створення образу сучасності та потребує перспектив розвитку.

У наш час створити персональний веб-сайт може будь-який користувач, маючи мінімальні навички роботи на ПК. Для спрощення і пришвидшення процесу створення веб-сайтів для закладів культури сільської місцевості, пропонується розробити єдиний шаблон. Серед складових навчального процесу особистий веб-сайт займає важливе місце у діяльності ВНЗ. Проведений нами моніторинг, свідчить про те, що майже всі ВНЗ культури і мистецтв мають свій власний сайт. Отже, при успішному залученні сільських закладів культури до створення власного інформаційного простору у мережі Інтернет, взаємодія працівників культури сільської місцевості зі студентами ВНЗ матиме позитивні наслідки.

Для успішного створення єдиного комунікаційного простору необхідно проаналізувати потреби як працівників культури так і студентів, сформулювавши основну мету державного веб-сайту. Отже, основною метою сайту «Державне проходження практики та працевлаштування студентів сфери культури і мистецтв» передбачається залучення студентів до проходження практики та працевлаштування у закладах культури сільської місцевості, оперативного інформування про заходи та події у сфері культури і мистецтв.

Структура і наповнення сайту повинні сприяти задоволенню інформаційних потреб користувачів та бути максимально простими, зрозумілими і зручними для використання, адже якість ресурсу суттєво знижується, якщо інформацію складно або взагалі неможливо знайти. Доступ до сайту не повинен мати обмежень, проте переглянути всю інформацію можуть лише зареєстровані користувачі, для всіх інших будуть доступні лише новини, майбутні заходи та події. Реєстрація на сайті для ВНЗ і державних закладів культури здійснюється на безоплатній основі, для приватних суб'єктів закладів культури і мистецтв, які зацікавлені у проходженні студентами практики і працевлаштуванні здійснюється разова оплата при реєстрації і внесок раз у пів року при оновленні даних ВНЗ. Реєстрація учасників здійснюється безпосередньо на сайті, заповнивши анкету в електронній формі, після чого адміністратор сайту або приймає або відхиляє запит. Все управління сайтом здійснюється з адміністраторського розділу: управління зареєстрованими користувачами, додавання новин, оновлення інформації, розсилка, модернізація сайту та інше.

На основі проведеного нами аналізу, пропонуємо наступну інформаційну модель державного веб-сайту, яку представлено на (рис. 1).

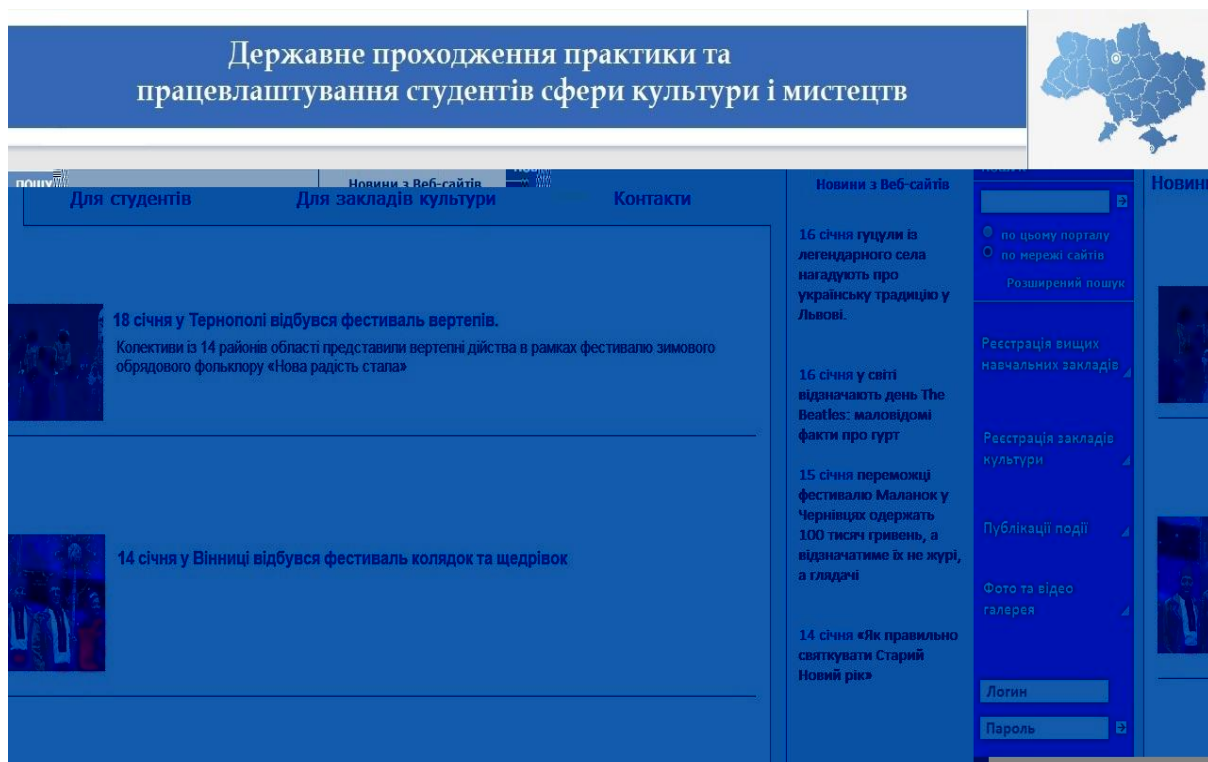

Рис. 1. Зображення веб-сайту «Державне проходження практики та працевлаштування студентів сфери культури і мистецтв»

Джерело: складено автором на основі: [3; 5, с. 111–117; 6, с. 36; 8, с. 52–92, 173–179, 190–196, 210–224, 261–273, 276–279, 287, 299–301, 376–387].

Меню розташовується на головній сторінці сайту та містить наступні розділи: мапу України, на якій розміщені зареєстровані ВНЗ культури і мистецтв та заклади культури як державної, так і приватної форми власності, назва яких є гіперпосиланням на офіційний сайт; загальну інформацію, яка поділена на окремі розділи для кожної групи «Для студентів» та «Для закладів культури»; новини про заходи і події у галузі культури і мистецтв, що регулярно і своєчасно оновлюються (це призводить до кращої індексації сайту пошуковими системами) та зворотній зв'язок (дослідження запитів, інтересів та відгуків користувачів сайту за допомогою різного роду опитування, коментарів та інших форм зв'язку), який є невід'ємною складовою комунікаційного процесу.

Для зручності користування сайтом, головна сторінка містить пошукову панель. Додатковою перевагою є також надання можливості здійснення розширеного (пошуку за словами в назві, тексті, за датою тощо) пошуку. Після пошукової системи розміщені шаблони реєстраційних форм для ВНЗ та закладів культури. У рубриці публікації та події розміщено інформацію про нову опубліковану літературу (доступ до електронних версій книг, журналів, фото каталогів книг, аудіо-видань, наукових праць, посилання на вітчизняні і зарубіжні електронні джерела тощо). Рубрика фото та відео галереї розміщує у собі публікацію різноманітного мультимедійного контенту – цифровими фотографіями, аудіо- і відеоматеріалами (концертів, шоу програм, онлайн лекцій, конференцій, виставок як державного так і університетського рівнів) презентаціями, які є гіперпосиланнями на офіційні сторінки відправника (якщо це ВНЗ або заклад культури) або посилання на розміщення у відеопорталі YouTube.

Працівникам закладів культури необхідно спочатку на карті обрати регіон, з'ясувати наявні ВНЗ культури та мистецтв, потім обрати конкретний ВНЗ, факультет і спеціальність яка цікавить (рис. 2).

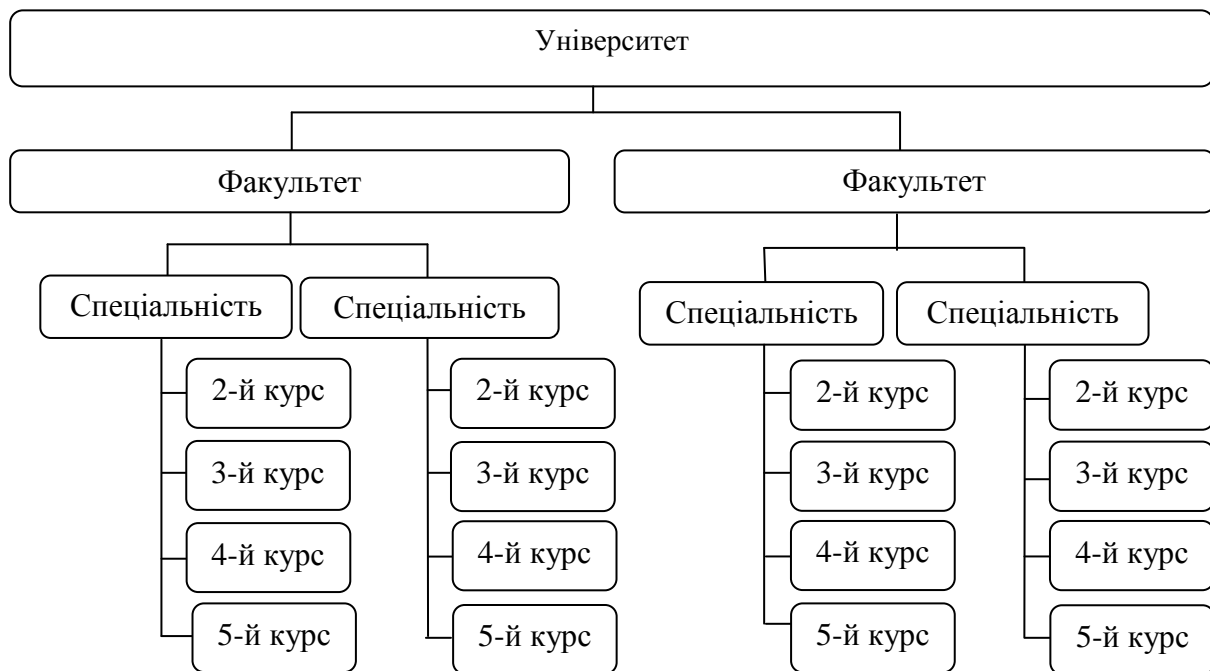

Рис. 2. Структура сайту побудована відносно факультетів, спеціальностей та курсів
 Джерело: складено автором на основі [6, с. 36]

Із запропонованої таблиці успішності (табл. 1) вибрати резюме студента та отримати повну інформацію про його наукову та творчу діяльність.

Таблиця 1

Напрямок підготовки «Менеджер індустрії дозвілля»

№	ПІБ	Наукова успішність	Творча успішність
1	Бабієнко Дмитро Ігорович	96	90
2	Висоцька Олена Миколаївна	85	95
3	Гуменюк Тарас Володимирович	91	70
4	Дейнеко Олег Павлович	86	80
5	Коваленко Дмитро Ігорович	75	95
6	Лисюк Дарина Олександрівна	80	85
7	Орлик Євгенія Андріївна	90	85
8	Погребняк Софія Данилівна	95	80
9	Радчєня Світлана Володимирівна	91	95
10	Тимошук Ілля Валерійович	84	98

Джерело: складено автором

Особливою перевагою даного сайту може бути розміщення (з правої сторони) найбільш популярних веб-сайтів, що містить інформацію про майбутні заходи та події у сфері культури і мистецтв з посиланнями на офіційні джерела. Це забезпечить ефективність сайту як інформаційно-комунікативного джерела.

Зауважимо, що для ефективної роботи сайту необхідно враховувати сучасні технологічні зміни. На сьогодні вже не достатньо створити веб-сайт наповнивши його інформацією, котрий буде зручний і матиме розширення екрану для роботи на стаціонарному комп'ютері. Необхідно враховувати, що сучасні технології дозволяють користуватись Інтернетом і з інших пристроїв, таких як планшет, телефон чи смартфон, і це може спричинити деякі незручності у користуванні. Тому веб-сайт «Державне проходження практики та працевлаштування студентів сфери культури і мистецтв»

необхідно спроектувати в двох варіантах – для широкого розширення екрану (стаціонарного комп'ютера чи ноутбука) та для мобільних пристроїв. Такі інструменти взаємодії дають можливість користувачу використовувати інформацію не знаходячись біля стаціонарних комп'ютерів.

Щоб запропонований веб-сайт реалізував активну інтернет-комунікацію, необхідно проінформувати керівників ВНЗ, студентів, керівників та працівників закладів культури про основну діяльність сайту шляхом рекламного оголошення. Найдієвішим видом реклами у цьому контексті може бути систематична телевізійна реклама, яка стане ефективним засобом популяризації веб-сайту, адже залишається максимально дієвою завдяки масштабу аудиторії [9, с. 419–437]. Щоб досягти ефективного рівня рекламної дії, необхідно забезпечити зв'язок між державою і суспільством, сформувані рекламне оголошення на основі певних психологічних механізмів, ціннісних понять, соціальних установок, створюючи певний імідж і соціальну значущість діяльності закладів сфери культури і мистецтв. Проте, даний вид реклами може бути використаний на першочерговому етапі. Надалі, щоб рекламне звернення передавало додаткову інформацію необхідно працювати лише з потенційною цільовою аудиторією, нагадуючи їм про веб-сайт з різних сайтів-партнерів або особистими інформаційними листами. Отже, використання веб-сайту «Державне проходження практики та працевлаштування студентів сфери культури і мистецтв» значно підвищить ефективність роботи основних учасників процесу – студентів і працівників закладів культури (рис. 3).

Рис. 3. Переваги діяльності державного веб-сайту для вищих навчальних закладів сфери культури та мистецтв та закладів культури

Джерело: складено автором

На сьогодні, у кадровому забезпеченні закладів культури сільської місцевості відчувається критична нестача ініціативних, висококваліфікованих кадрів, здатних приймати ефективні рішення. З огляду на це, для подолання кадрової кризи, яка вже має місце у сфері культури сільської місцевості, необхідно всерйоз задуматись над формуванням та ефективним використанням кадрового резерву на державному рівні, шляхом впровадження нових інноваційних методів. Це дасть можливість сформувати стабільну та ефективну систему кадрового забезпечення, яка складатиметься з професійних, ініціативних, комунікабельних та перспективних співробітників, які мають організаторські здібності і прагнуть створити свою кар'єру саме у сфері культури. Всі студенти, які включені у резерв, мають можливість тимчасово зайняти посаду, виконуючи всі обов'язки на період відсутності основного робітника.

Висновки. Професійне становлення молодих спеціалістів являється важливим компонентом кадрової трансформації сфери культури. Проте, для успішної діяльності у заклади культури сільської місцевості важливо не лише залучити в штат молодих фахівців, але й створити оптимальні умови для їх закріплення. Для виконання цієї задачі необхідно не лише теоретично, але й практично застосовувати заходи мотивації. В інформаційній революції важливого значення для працівників закладів культури сільської місцевості набуває можливість удосконалювати творчу майстерність, опрацьовувати корисну інформацію та постійно оновлювати знання, тим самим сприяючи розвитку професійної компетентності та підвищення фахового рівня. Нове мислення, нові погляди – призводять до всебічного розвитку у творчій діяльності. Як зазначав відомий український філософ, поет Григорій Сковорода, що побудувати справді гуманне суспільство можна лише на основі освіти і самопізнання [2].

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України: Наказ від 08.04.1993 № 93. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93>
2. Головатий М. Ф. Соціологія молоді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bookb.net/book_socologya-molod_701_page_32/
3. Катеринчук І. С. Інтелектуальна автоматизована система контролю знань студентів вищих навчальних закладів / І. С. Катеринчук, В. В. Кравчук, В. М. Кулик, Р. В. Рачок // Інформаційні технології в освіті. – 2009. – Вип. 4. – С. 139–147.
4. Мартинишин Я. М. Системний підхід в управлінні корпораціями у сфері культури / Я. М. Мартинишин, В. Комар // Економіка і менеджмент культури. – 2015. – № 1. – С. 29–39.
5. Тимченко А. А. Нові підходи до створення системи контролю та оцінювання навчальних досягнень студентів ВНЗ / А. А. Тимченко, Ю. В. Триус, Л. П. Оксамитна, І. В. Стеценко // Інформаційні технології в освіті. – 2009. – Вип. 4. – С. 111–123.
6. Щербина О. А. Проектування структури сайту Moodle для вищого навчального закладу та організація робіт з його створення / О. А. Щербина, К. С. Васильєв // Вісник ЛДУ БЖД. – 2014. – № 9. – С. 35–40.
7. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет, забезпечення доступу до цієї мережі в Україні: указ Президента України від 31.07.2000 р. № 928 /2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>
8. Йен Л. Создай свій веб-сайт с помощью HTML и CSS / Ллойд Йен. – СПб.: Питер, 2013. – 416 с.
9. Котлер Ф. Стратегічний маркетинг для навчальних закладів / Ф. Котлер, Карен Ф. А. Фокс, [пер. з англ.]. – К.: УАМ, Вид. Хімджест, 2011. – 580 с.

Рецензент д.е.н., професор Мартинишин Я.М.

УДК 330.868:330.341

Рудь Н.Т., д.е.н., професор

Луцький національний технічний університет

Барський Ю.М., д.е.н., професор

Східноєвропейський національний університет імені Л.Українки

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ: ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПАРАМЕТРІВ

Роль людини в інноваційних процесах пов'язана з тим, що інновації за своєю суттю є соціальними. Винахід стає інновацією тільки у тому випадку, коли він корисний конкретній людині і соціуму в цілому. Пропонується авторська концепція соціально-економічної системи (СЕС). Розглядаються три рівні стану

СЕС з описом відповідних властивостей системи. Описується роль людини у формуванні інноваційних властивостей СЕС.

Ключові слова: інновація, інноваційний процес, соціально-економічна система, характеристики.

Рудь Н.Т., Барский Ю.М.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ: ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПАРАМЕТРОВ

Роль человека в инновационных процессах связана с тем, что инновации по своей сути являются социальными. Изобретение стает инновацией только в том случае, когда оно полезно конкретному человеку и социуму в целом. Предлагается авторская концепция социально-экономической системы (СЭС). Рассматриваются три уровня состояния СЭС с описанием соответствующих характеристик системы. Описывается роль человека у формировании инновационных характеристик СЭС.

Ключевые слова: инновация, инновационный процесс, социально-экономическая система, характеристики.

Rud N., Barskyj Y.

SOCIO-ECONOMIC SYSTEM: INNOVATIVE PARAMETERS DEVELOPMENT

There are offered the author's concept of socio-economic system (SES) in the article. There are developed the classification of regional innovation-based components of SES. Investigated three levels of SES status detailed description of the properties of the system. The role of man in the innovation processes related to the fact that innovation is inherently social. There are described the role of humans in shaping innovative features SES.

Keywords: innovation, innovation process, socio-economic system, characteristics.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Основне явище, з яким сьогодні стикається людство – це глобалізація на основі інновацій. Глобалізація означає зростаючу інтеграцію економічних систем у всьому світі, особливо через торгівлю, ланцюги виробництва та фінансові потоки [1, с. 2]. Глобалізація, з одного боку, дає можливість людям більш повно задовольняти свої потреби, але з іншого – зростає небезпека криз. Криза в одній частині земної кулі може викликати потрясіння в іншій. Сьогодні у світі відбуваються зміни у відносинах від військово-політичних до відносин у сфері економіки, фінансів, інформації, науково-технічного прогресу. Тому підвищується значення інноваційних технологій.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. На сьогодні науковцями розроблено ряд підходів щодо формування та реалізації політики соціально орієнтованої економіки. Вагомий внесок у розвиток даної проблематики внесли такі вчені як Алаєв Е.Б., Василенко В.М., Головніна О.Г., Нестеренко А.М., Шевчук Л.Т., Яременко О.О., Фролова Е.А., Чумаченко М.Г., Хвесик М.А. та ін. Однак дані підходи в основному спрямовані на застосування механізмів ліквідації диспропорцій соціально-економічного розвитку шляхом перерозподілу ресурсів між регіонами, міжбюджетних розподільчих відносин. Все це не стимулює до пошуку внутрішніх резервів розвитку [2, с.72]. Такими внутрішніми резервами можуть бути непрямі методи підтримки закладів соціальної сфери регіонів як активних учасників інноваційного процесу, а саме, шляхом використання організаційних інновацій. Найбільш розповсюджені моделі стратегічного партнерства регіональних державних органів влади з бізнесом у межах: інтегрованих комплексів (бізнес-інкубатор, технопарк, науковий парк, індустріальний парк); особливих економічних зон; різних форм державно-приватного партнерства; організації регіональних кластерів; договорів про соціальне партнерство; взаємодії у складі саморегулюючих організацій; участі підприємств і організацій у виконанні цільових соціально-економічних програм [3].

Цілі статті. Виявлення інноваційних параметрів соціально-економічних систем та дослідження впливу людини на інноваційні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ідеї підприємництва і новаторства не нові. Cantillon ще в 1755 році розділив економічних агентів на три категорії: землевласники, підприємці та найманці. Vaudeau (1771 р.) запропонував для підприємця функцію новаторства. Say (1803, 1828 роки) зробив підприємця центральною фігурою економіки. Tard (1895 р.) вважав ідеї, новаторство і поширення цих ідей у виробничій сфері основним фактором економічного росту [4].

Термін «інновація» походить від латинського слова «innovato», що означає оновлення або поліпшення. У загальному плані цей термін можна розуміти як особливу культурну цінність – матеріальну або нематеріальну. Поняття вперше ввів австрійський учений Йозеф Шумпетер у роботі «Теорія економічного розвитку», опублікованій у 1911 р. [5]. Не використовуючи в цей період термін «інновація», Шумпетер замінює його на «здійснення нових комбінацій».

Ще в XIX столітті зарубіжні культурологи в наукових дослідженнях розглядали інновації як «введення деяких елементів однієї культури в іншу». На наш погляд, інновація – динамічний процес, проміжні результати якого застарівають в момент їх отримання: як тільки отримано нове (інноваційне) рішення, новий товар, його необхідно освоювати і відразу ж змінювати, оскільки він швидко застаріє. Інновації тісно пов'язані з покупцем. На думку Алана Баркера [6], інновації – це створення нових джерел задоволення покупців. Винахід стає інновацією тільки після того, як він вийшов на ринок. Винахідництво зазвичай вважається чимось індивідуальним, його важко визначити, ще важче ним керувати. Інновація, навпаки, ретельно організований груповий соціальний процес, що приносить економічну або ринкову вигоду. Ідея може народитися у розумі одного, але її втілення завжди вимагає спільної роботи. Інноваційна діяльність – це системний вид діяльності колективу людей, спрямований на створення і реалізацію в суспільну практику інновацій – нововведень «під ключ» [7].

Інновації вивчає наука інноватика. Для отримання інновацій необхідно використовувати людей з особливим типом мислення – інноваторів. На думку Ю.Д. Красовського «інноватори – це ініціатори, які пропонують і відстоюють свої власні ідеї, причому часто можуть йти на конфлікт, щоб прощтовхнути їх. Вони не завжди бачать реальні можливості для впровадження пропозицій, бо вже захоплені новими» [8, с. 391]. Інновації тісно пов'язані зі змінами. «Нововведення, – зазначає Пітер Друкер, – це особливий інструмент підприємців, засіб, за допомогою якого вони використовують зміни як шанс здійснити новий вид бізнесу або послуг». Він підкреслює, що інновація – це не управління змінами, а цілеспрямований пошук змін, які може використовувати підприємство. П. Друкер пов'язує інновацію з підприємцем, якого визначає як людину, що шукає змін і використовує надані ними можливості, а також як одну із основних причин існування будь-якої організації. Вчений розглядав «новаторство» як досить просту дисципліну, якої можна навчитися і практикувати її, опанувавши відповідні методи [9].

Друкер виділяє сім основних джерел для інновацій: несподіванки, невідповідність, необхідність, зміни у промисловості або структурі ринку, демографія, зміни у сприйнятті, нова інформація. До інноваційної діяльності спонукають організацію наступні фактори: зовнішнє середовище, творчі здібності співробітників, конкуренція між ними, уподобання власників, менеджерів, неформальних лідерів. Особливим джерелом інновацій є кластери. Їх роль в інноваціях детально проаналізована М. Портером [10].

Найголовніше, що доводить П. Друкер – інновації – це явище не тільки технологічне або економічне, але й громадське, соціальне. Більшість з найбільш значних інновацій за останні два століття, вказує він, були соціальними. Проводилися в

життя вони теж соціально: їх успіх став результатом спільної роботи членів суспільства. Досить часто інновації і творчий потенціал розглядаються разом. Насправді між ними немає нічого спільного. Інноваційна діяльність немає нічого спільного з творчістю. Це звичайна рутинна робота за певними правилами.

Цілі творчості та інновацій абсолютно різні і вони вимагають абсолютно різних навичок. Мета творчості – створити ідею, а мета інновації – матеріалізувати її і продати на ринку. Творчість заснована на дивергенції, виходу за рамки звичного досвіду, а інновації – на конвергенції, поверненні до досвіду людей. Мета творчого потенціалу – дослідження і винахід. Мета інновації – перетворення і виконання.

Акцент на регіональні інновації спонукає розглянути тенденції розвитку інноваційних систем більш докладно. Як відмічає Ахметова М.І. [11], генерація всіх економічних ресурсів має місце в межах соціально-економічного середовища. Пропонована авторами концепція регіону як соціально-економічної системи (СЕС) створює базу для об'єднання різних парадигм регіону і дозволяє зв'язати їх в єдине ціле, тобто представити регіон як систему, що складається із чотирьох основних компонентів: соціуму, ринку, економіки (виробництва) і держави (рис. 1).

Компоненти регіональної системи:

1) соціум складається із населення, громадських організацій та рухів. Населення, що утворює соціум, формує потреби ринку;

2) ринок, який утворює сегменти та ніші і складається із споживачів, дає населенню задоволення потреб;

3) економіка складається з інфраструктурних та товарних галузей, кластерів і організацій (корпорацій). На ринку формується попит, економічні суб'єкти задовольняють цей попит, збуваючи свою продукцію. Від соціуму суб'єкти отримують робочу силу, виплачуючи співробітникам зарплату;

4) держава, що складається із законодавчих, судових, виконавчих органів влади, забезпечує соціуму захист (отримуючи від нього підтримку), керує економічними процесами регіону (отримуючи податкові та неподаткові доходи), регулює і розвиває ринок. Розвинений потужний ринок забезпечує державі додаткову силу.

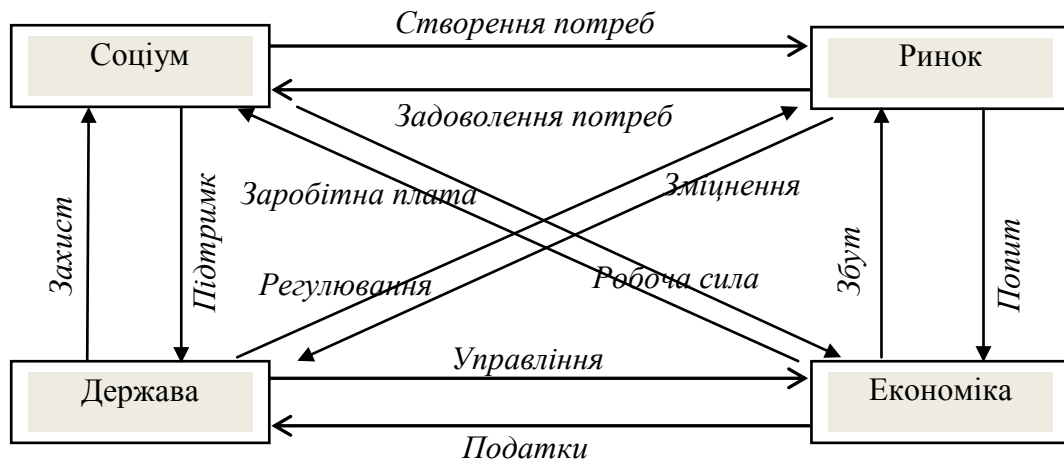

Рис. 1. Ілюстрація концепції регіону

Пропонована чотирьохкомпонентна концепція регіону допомагає системно проаналізувати процеси, що відбуваються у кожному компоненті і на стику між ними.

Соціум. Основна характеристика соціуму – це рівень життя. У світі формується глобальне інформаційне суспільство. З появою Інтернету багато людей стали жити у віртуальному просторі, утворюючи віртуальне глобальне суспільство.

Ринок. У світі формується глобальний міжнародний інноваційний ринок. Стираються національні та культурні кордони. Товари стають інтернаціональними, стандартизуються. Україна цікавить весь світ як суттєвий ринок збуту. Саме ринок, покупець, визначають ступінь новизни пропозиції, а не новатор.

Економіка. Провідні галузі в світі контролюються ТНК, які можуть швидко переміщати ресурси і цілі підприємства туди, де їм це вигідно. Великі корпорації приватизують доходи і націоналізують збитки. У зв'язку з цим скорочуються можливості держави впливати на соціально-економічний розвиток країни. Вони знаходяться у владі корпорацій. Канторович, Голосовський, Солоу і інші видатні економісти вважають, що фактор інновацій забезпечує приблизно від 67 до 87% збільшення ВВП [12, с.61].

Держава. Успіхи країни не залежать від ладу. Завдяки грамотній політиці комуністичної партії Китай наприкінці 2006 року практично наздогнав Німеччину за рівнем розвитку економіки. Держава поступово втрачає владу в економічній області і підсилює в інших, наприклад, у розвитку людського капіталу. Держава має створити ефективну систему підготовки новаторів. Їх неможливо підготувати за допомогою короткострокових програм. Це особливий стиль мислення, який формується з дитинства, з самого народження, у дитячому садку, школі, вузі.

Взаємодія компонентів регіональної системи дозволяє організувати обмін між економічно вільними розробниками і споживачами інновацій за допомогою економічних структур, завдяки державній підтримці у вигляді певних умов і стимулів. Виділяють різні підстави класифікації інновацій, що створюють цілісну систему залежно від розв'язуваних завдань. Деякі фахівці пропонують до 25 підстав для структуризації інновацій.

Запропонована авторами роботи класифікація інновацій на основі області застосування містить десять видів, наприклад, регіональних інновацій (таблиця 1).

Соціально-економічні системи – це специфічні системи матеріальних, енергетичних і інформаційних відношень між окремими суб'єктами, їх групами і спільнотами [13, С.24–25]. Вказані системи характеризуються як загальносистемними, так і особливими властивостями [14]: цілісність, ієрархічність, інтегративність, динамічність, відкритість, нелінійність та ін.

Стан СЕС може визначатися кількома параметрами. Якщо мова йде про стан, коли найважливішою метою є виживання, то мова може йти про безпеку. У цьому випадку потрібно наздоганяти інші системи. Коли система діє нарівні з іншими системами, то на перший план виходить її конкурентоспроможність серед рівних. Коли система випереджає інші системи, займаючи лідируючі позиції, то є сенс говорити про її інноваційність.

Таблиця 1

Види регіональних інновацій*

Види інновацій	Зміст
Соціальні інновації	Модернізація умов життя населення, вдосконалення структури суспільства
Ринкові інновації	Удосконалення роботи ринкового механізму
Економічні інновації	Поліпшення роботи економічної системи регіону, провідних галузей, інфраструктури
Державні інновації	Модернізація структури органів державного і муніципального управління, створення нових технологій роботи, підвищення кваліфікації держслужбовців
Соціально-ринкові інновації	Поліпшення механізму взаємодії соціуму та ринку
Соціально-економічні інновації	Удосконалення механізму взаємодії соціуму та економіки. Підтримка населенням вітчизняних виробників, розробка нових методів паблік рілейшнз – зв'язків з громадськістю

продовження таблиці 1

1	2
Соціально-політичні	Нові методи соціального захисту населення, вдосконалення передвиборних технологій, посилення впливу громадських організацій на політику держави
Ринково-політичні інновації	Модернізація методів державного регулювання ринків, вдосконалення технологій держзакупівель, посилення взаємодії споживачів з органами державної влади
Ринково-економічні інновації	Створення нових технологій підвищення продуктивності економіки на основі ринкових механізмів, створення нових ринків
Економіко-політичні інновації	Розробка нових методів державного регулювання економіки, технологій лобіювання інтересів підприємців в органах влади

*складено авторами

Безпека як певний стан економіки регіону, що характеризується найбільш повним та раціональним використанням його економічного потенціалу в ключі загальнодержавних інтересів. Діагностика даного стану проводиться за показниками: стійкість, стабільність, здатність до розвитку, передумови до автопоезису (самовідновлення, самоорганізації), зовнішньоекономічна відкритість, захищеність від потенційних конфліктів [15, с.176–177]. Автори діагностують стан безпеки, ризику та небезпеки, що дозволило виявити перші два стани у регіонах України.

Властивості СЕС у стані *безпеки*:

Динамічність – гальмування. У середині запускається механізм гальмування, який не допускає внутрішніх змін в системі.

Нелінійність – лінійність, різні компоненти мають однакове значення для функціонування системи, що не дозволяє проранжувати їх за ступенем значущості.

Детермінованість – відсутня, оскільки система лінійна, що не дозволяє визначити напрямок її розвитку.

Відкритість – закритість. Всі компоненти та рівні системи ізольовані від зовнішнього середовища, в результаті чого немає перекачування енергії, необхідної для розвитку.

Адаптивність – незмінність. Система існує порівняно довгий час без змін.

Чутливість – груба. Нездатність сприймати зовнішні впливи в силу закритості. Сприйняття тільки найпотужніших впливів, реагування тільки на сильні сигнали.

Рефлексивність – відсутня модель самої системи та навколишнього середовища. Основна модель реагування на зовнішнє середовище – захист.

Активність – пасивність. Мета і способи прийняття рішень відсутні.

У стані безпеки в СЕС можливі незначні інновації, які дозволяють їй виживати.

Другий рівень стану – *конкурентоспроможність*. Ковальська Л.Л. [16, с. 269,271] виділяє основні ознаки, що формують сутнісну характеристику конкурентоспроможності регіону: фактори виробництва; конкурентні переваги; продуктивність використання ресурсів; потенційні можливості об'єкта конкурентної боротьби; суперництво на ринку. На основі розробленого підходу до оцінки конкурентоспроможності автором проведено типологію регіонів за напрямками: рівень використання конкурентних переваг, рівень людського розвитку та рівень конкуренції.

Й. Шумпетер [5] визначав конкуренцію як суперництво старого з новим, з інноваціями. Підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону можна сформулювати, спираючись на концепцію конкурентоспроможності країни, запропоновану М. Портером [10, с. 69]: конкурентна перевага низького рангу (сировина) не дає країні довгострокових переваг. Необхідно розвивати переваги вищого рангу (технології, диференціацію на основі унікальності товарів і послуг). Переваги більш високого рангу, зазвичай, можливі на основі довгострокових та інтенсивних інвестицій у виробничі потужності, при постійній модернізації виробництва.

Властивості СЕС в стані *конкурентоспроможності*:

Динамічність – всередині запускається механізм руху, який викликає внутрішні зміни в системі.

Нелінійність – баланс між різними компонентами системи, що допомагає робити акцент в різний час на різних компонентах відповідно до вимог конкурентоспроможності.

Детермінованість – мінлива кон'юнктурно.

Відкритість – напіввідкритість. Частина підсистем відкриті для контактів із зовнішнім середовищем (наприклад, шпигунство за конкурентами), а частина – закриті, особливо ті, що пов'язані з новими розробками.

Чутливість – вибіркова здатність сприймати зовнішні впливи, реакція на сигнали середньої сили.

Рефлексивність – модель самої себе і навколишнього середовища обмежена партнерством, вигідним для підвищення конкурентоспроможності на основі рівності з іншими.

Адаптивність – система змінює внутрішні параметри відповідно до вимог зовнішнього середовища.

Активність – має мінливу систему цілей і постійно мінливі відповідно до кон'юнктури способи прийняття рішень.

Конкурентоспроможність СЕС дозволяє забезпечити інновації, порівнянні з тими, які проводять конкуренти. Секрет конкурентоспроможності системи криється в неявному знанні. Таке знання нелегко передавати. Навіть перебування усередині системи неможливо зрозуміти, що складає основу успіху.

Вищим станом СЕС є *інноваційність*. В основі інноваційності лежать постійні зміни. Стан системи радикально кращий, ніж у інших. Критерій – в дослідження вкладається більше коштів, ніж в основні фонди.

Для забезпечення ефективності і оптимальності взаємодії учасників інноваційних процесів розроблено концептуальні положення формування регіональної інноваційної системи (РІС) [17, с.11]:

- інноваційний процес розглядається з позицій нелінійної тріадної моделі;
- інноваційний процес є результатом ефективної взаємодії різних учасників інноваційного процесу у регіоні;
- раціональне поєднання і доповнення елементів інноваційної інфраструктури з урахуванням нелінійної структурної моделі інноваційних процесів;
- розв'язок проблем невизначеності і ризику інноваційних процесів відповідними організаційними формами інноваційної інфраструктури;
- поєднання ринкових механізмів з державною підтримкою інновацій;
- створення об'єктів інноваційної інфраструктури для підтримки малого інноваційного підприємництва як фактора активізації інноваційних процесів у регіоні;
- виділення РІС як самостійного об'єкта управління – умова постійної орієнтації науково-дослідних організацій на реалізацію програм регіонального розвитку;
- формування точок зростання в науково-інноваційній сфері на основі конкурентних переваг;
- ефективні механізми функціонування системи взаємодії між регіональними компаніями, науково-дослідними організаціями і державними установами для реалізації моделі «потрійної спіралі» при формуванні РІС.

Властивості СЕС в стані *інноваційності*.

Динамічність – прискорення. Усередині запускається механізм прискорення, який дозволяє дуже швидко проводити внутрішні зміни в системі.

Нелінійність – акцент на найістотніші компоненти системи, що допомагає розвивати найефективніші підсистеми з точки зору самої системи.

Детермінованість – чітко виражена передбачена значимість у системі певних параметрів.

Відкритість – майже повна. Будь-який компонент і рівень системи пов'язаний із зовнішнім середовищем, оскільки не результат роботи системи інноваційний, а сама система, яку конкуренти скопіювати просто не здатні.

Чутливість – тонка. Здатність сприймати найдрібніші зовнішні впливи, навіть самі слабкі сигнали, що дуже важливо для уловлювання тенденцій, які зароджуються.

Рефлексивність – має чітку модель самої системи та навколишнього середовища, що дозволяє ефективно нападати і в підсумку займати домінуюче положення.

Адаптивність – конфронтація. Система змінює внутрішні параметри, ігноруючи вимоги зовнішнього середовища.

Активність – агресивність. Має яскраво виражену власну систему цілей і індивідуальні способи прийняття рішень. Загострює протиріччя із зовнішнім середовищем.

Кожному стану системи притаманні певні властивості, які змінюються при зміні стану (табл. 2).

Таблиця 2

Кореляція властивостей системи з її станом

Властивості системи	Стани системи		
	Безпека	Конкурентоспроможність	Інноваційність
Динамічність	Гальмування	Динаміка	Прискорення
Нелінійність	Лінійність	Збалансованість	Нелінійність
Детермінованість	Відсутня	Мінлива	Чітка
Відкритість	Закритість	Напіввідкритість	Відкритість
Чутливість	Груба	Вибіркова	Тонка
Рефлексивність	Захист	Партнерство	Напад
Адаптивність	Незмінність	Адаптація	Конфронтація
Активність	Пасивність	Активність	Агресивність

У формуванні інноваційних властивостей велика роль належить соціології, яку цікавлять тенденції в настроях та в способі життя різних груп людей. Для створення інновації та просування на ринок потрібно тримати руку на пульсі суспільства.

Соціологічні опитування допомагають виявляти слабкі сигнали у суспільстві, які з часом можуть стати стійкими тенденціями. Для розпізнавання сприятливого поля для інновацій важливі саме слабкі сигнали. Особливо значима поведінка малих інноваційних груп населення. Оскільки саме вони виступають як ініціатори інновацій і законодавці моди. На них орієнтуються і з них беруть приклад інші верстви населення.

Нові технології змінюють поведінку людей. Незважаючи на технологічний прогрес і досить високий рівень освіти сучасного суспільства, воно виявляється вкрай вразливим щодо маніпуляції громадською свідомістю. Методи маніпуляції можуть радикально змінити поведінку людей.

Виникає ілюзія свідомої організації громадських систем з боку керуючих структур. Насправді ж керуючі дії можуть вносити куди більш істотний елемент дезорганізації (ентропії), викликаючи кризові явища екологічного, військового, морального планів.

Тому досить актуальною стає проблема використання в соціології теорії катастроф, яка розробляється синергетикою. Соціальні системи є найбільш наочним прикладом біфуркації, що ведуть до переломних процесів у їх функціонуванні та розвитку.

Чим більше проблем і протиріч накопичується у тій чи іншій соціальній системі, тим більш важким стає управління нею, починається відчуження керуючих структур,

посилюються дезорганізаційні процеси, які, досягнувши певної критичної фази, призводять систему в стан хаосу.

Багато демократичних ідеалів (багатопартійність, мажоритарний принцип обрання влади, форми лібералізму в економіці) з причини відсутності локальної самоорганізації населення виявилися соціально неефективними і виникли точки біфуркації у розвитку соціуму, які загрожують його деградацією і розпадом.

Ігнорування соціальних явищ у процесі економічного розвитку призводить до розвитку кримінальних структур і «чорних» доходів, які приховуються від оподаткування та використовуються проти інтересів громадян і держави.

Стабілізація суспільства неможлива без формування етичних переваг і ціннісних норм, тому особливу роль у вихідних умовах стабілізації та адаптації грають релігія і церква.

У суспільстві формується певна ідеологія. Роль держави у її створенні і прищепленні величезна. Розвиток суспільства в даний час істотно залежить від розвитку науки і технологій. Прогрес у галузі науки керується складною динамікою наукових ідей і дослідницьких груп, інтегрованих у соціальну систему.

Виникає питання: як знайти компроміс між зацікавленістю суспільства в максимальному використанні інноваційного потенціалу та збереженні стимулу до поєднаної з соціальним ризиком інноваційної діяльності?

Висновки. Процеси, що відбуваються у сучасному соціумі, носять прискорений характер із зростанням ролі особистості. Однак, яскравій особистості постійно доводиться долати опір з боку суспільства, яке намагається постійно його усереднити, скорегувати нестандартну поведінку.

Все відмічене переконливо доводить, що основою інноваційних процесів є конкретні люди і суспільні групи. Новатор за своєю природою може бути цілком асоціальним, оскільки є яскраво вираженим індивідуалістом, який не визнає норми соціуму. Інноватор же, навпаки, абсолютно соціальний, оскільки інноваційний процес може протікати тільки всередині інноваційного соціуму.

Список використаних джерел:

1. Global Issues for Global Citizens an Introduction to key Development Challenges / Vinay Bhargava, Editor The International Bank for Reconstruction and Development // The World Bank 2006.
2. Барський Ю.М. Оцінка рівня соціального розвитку регіонів України / Ю.М. Барський // Економічний форум (науковий журнал). – 2011. – №4. – С.71–84.
3. Лубашев Е.А. К проблеме взаимодействия власти и бизнеса в региональных социально-экономических системах / Е.А. Лубашев // Инновации. – 2010. – №4(138). – С.106–111.
4. Grebel T. An Evolutionary Approach to the Theory of Entrepreneurship Industry and Innovation / T. Grebel, A. Pyka, H. Hanusch. – 2003. – V.10. – №4. – P.493–514.
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 200 с.
6. Баркер А. Алхимия инноваций: пер. с англ. А.Р. Ханукаева. М.: ООО «Вершина», 2004. – 224с.
7. Гамидов Г.С. Основы инноватики и инновационной деятельности / Г.С. Гамидов, В.Г. Колосов, И.О. Османов. – СПб.: Политехника, 2000. – 323 с.
8. Красовский Н.Д. Организационное поведение: учебное пособие для вузов / Н.Д. Красовский. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 511 с.
9. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке: пер. с англ.: уч. пособие. – М.: Вильямс, 2000. – 272с.
10. Портер М. Международная конкуренция / Пер. с англ. под ред и с предисл. В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896с.
11. Ахметова М.І. Оцінювання рівня розвитку територіальної інноваційної системи в її соціально-економічному середовищі / М.І. Ахметова // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – №12(162). – С.260–270.
12. Канторович Л.В. Укрупненный расчет вклада науки и техники в национальный доход СССР // Сб. трудов ВНИИСИ. – 1978. – №10. – С.56–64.
13. Нелюбина Т.А. Управление инновационной восприимчивостью социально-экономических систем / Т.А. Нелюбина, О.А. Романова. – Екатеринбург: Ин-т экономики УрО РАН, 2010. – 176с.
14. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Е.А. Ерохина [Электронный ресурс] – URL:<http://ek-lit.narod.ru/eroh/index.html>.
15. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: монографія / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіук. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244с.
16. Ковальська Л.Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення: монографія / Л.Л. Ковальська. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 420с.
17. Рудь Н.Т. Інфраструктурне забезпечення інноваційних процесів у регіонах: автореф. дис. д.е.н. / Н.Т. Рудь. – Луцьк: 2012. – 40с.

УДК 331.5

Шубала І. В., к.е.н., доцент

Гордійчук А.І., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО- ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У РЕГІОНІ

У статті вивчено тенденції зміни основних показників розвитку соціально-трудо­вих відносин у Волинській області. Виявлено негативні зміни більшості показників, що стосуються економічної активності населення, зайнятості, безробіття, зміни кількості працівників, реальної заробітної плати, ефективності праці у 2014 році. Зроблено висновок, що збереження таких тенденцій у наступних періодах може призвести до посилення соціальної напруги у регіоні.

Ключові слова: соціально-трудо­ві відносини, рівень зайнятості, безробітне населення, економічно активне населення, чисельність працівників.

Шубала І. В., Гордійчук А. І.

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕГИОНЕ

В статье изучены тенденции изменения основных показателей развития социально-трудо­вых отношений в Волынской области. Выявлены негативные изменения большинства показателей, касающихся экономической активности населения, занятости, безработицы, изменения количества работников, реальной заработной платы, эффективности труда в 2014 году. Сделан вывод, что сохранение таких тенденций в следующих периодах может привести к усилению социальной напряженности в регионе.

Ключевые слова: социально-трудо­вые отношения, уровень занятости, безработное население, экономически активное население, численность работников.

Shubala I., Gordiychuk A.

ANALYSIS OF KEY INDICATORS OF SOCIAL LABOR RELATIONS IN THE REGION

In the article the trends in the main indicators of social and labor relations in the Volyn region. Adverse changes found most indicators related to economic activity, employment, unemployment, changes in the number of workers, real wages, labor efficiency in 2014. It is concluded that maintaining these trends in future periods could lead to increased social tension in the region.

Keywords: social and labor relations, employment, unemployed and economically active population, the number of employees.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Серед проблем, безпосередньо пов'язаних із розбудовою економіки України, важлива роль належить формуванню нових організаційно-економічних відносин у сфері праці. Крім того відсутність концептуально цілісних і методологічно обґрунтованих рекомендацій щодо формування нових за структурою і змістом відносин у сфері праці, а також незавершеністю та недосконалістю методологічної та методичної бази аналізу та оцінки ефективності розвитку соціально-трудо­вих відносин обумовили вибір теми дослідження. Цьому також сприяли радикальні зміни у соціально-трудо­вій сфері, внаслідок яких розроблені наукові положення щодо дослідження розвитку цієї сфери

втрачають свою актуальність і потребують внесення коректив, які б враховували сучасні умови розвитку.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Результати теоретичних та прикладних досліджень розвитку соціально-трудових відносин на різних рівнях відображені у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених: С.Бандура, І. Бондаря, І. Гнибіденко, О. Грішнєвої, О. Жадана, Т. Заяць, І.Кравченко, А. Колота, Е. Лібанової, Н. Лук'янченко, В. Новікова, О. Новікової, Н. Павловської, І. Петрової, Т. Петрової, В.Савченко, М. Семикіної, О. Уманського та ін. [1; 2; 7]. Безперечно, проведені наукові дослідження внесли суттєвий вклад у розвиток економічної науки у сфері соціально-трудових відносин, дозволили виявити тенденції та обґрунтувати засади соціально-економічної політики на національному та регіональному рівнях. Але слід зазначити, що ці дослідження проводилися в умовах впливу сукупності чинників, які були характерними для відповідного етапу розвитку соціально-трудових відносин та економіки в цілому.

В даний час соціально-економічні процеси визначає поєднання інших чинників, а діяльність економічних суб'єктів відбувається в умовах системної кризи та наростанні зовнішніх загроз державності. Тому виникає необхідність детальнішого вивчення тенденцій і закономірностей розвитку соціально-трудових відносин на регіональному рівні в контексті сучасних соціально-економічних та політичних умов.

Цілі статті. Вивчити тенденції зміни основних показників, що характеризують стан соціально-трудової сфери у Волинській області та виявити основні проблеми, які можуть перешкоджати її розвитку у перспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. На початковому етапі аналізу вивчено динаміку основних показників розвитку соціально-трудових відносин у Волинській області за 2011-2014 рр. (табл. 1).

Протягом аналізованого періоду спостерігається негативна тенденція до зменшення кількості економічно активного населення. Якщо аналізувати населення у віці 15-70 років, то в цілому за 2011-2014 рр. цей показник зменшився на 24,6 тис. осіб, або 5,1 %, а щодо населення працездатного віку, то його негативна зміна була менш значнішою, відповідно 4,6 тис. осіб, або 1,0 %. Це призвело до незначного зниження і рівня економічної активності населення за увесь аналізований період: населення у віці 15-70 років – на 3,4 % (з 64,3 % у 2011 році до 60,6 % у 2014 році), а працездатного населення – на 2,5 % (з 70,3 % у 2011 році до 67,8 % у 2014 році). Також за аналізований період спостерігається поступове зменшення кількості зайнятого населення: у віці 15-70 років – на 29,6 тис. осіб, або 6,7%, а працездатного віку – на 9,6 тис. осіб, або 2,4%. Що свідчить про зменшення трудового потенціалу регіону. З іншого боку, за цей період відбулося збільшення кількості безробітних як у віці 15-70 років, так і працездатного віку – на 5,0 тис. осіб, або 12,5 %. Це пов'язано із загальним зменшенням економічної активності в області та порівняно із підвищенням рівня виплат по безробіттю, що не стимулює незайнятих швидше шукати роботу, навіть не за професією та з порівняно нижчим рівнем оплати праці.

Але, незважаючи на це, зменшується чисельність безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості – з 12,7 тис. осіб у 2011 році до 11,2 тис. осіб у 2014 році, або на 11,8 %. З іншого боку, спостерігається зростання рівня безробіття за методологією МОП з 8,3 % у 2011 році до 9,9 % у 2014 році, а рівень безробіття працездатного населення зменшився, відповідно з 9,1 % до 10,3%. Водночас спостерігається тенденція до зменшення рівня зареєстрованого безробіття – з 2,9 % у 2011 році до 2,6% у 2014 році. З іншого боку, спостерігається тенденція до зменшення кількості незайнятих громадян, які скористалися послугами державної служби

зайнятості – з 38,6 тис. осіб до 36,3 тис. осіб, або на 6,0 %. Це свідчить про недовіру населення до державних служб працевлаштування. Серед негативів можна відмітити значне зменшення кількості працевлаштованих безробітних службою зайнятості майже у 2 рази – з 24,3 тис. осіб у 2011 році до 13,1 тис. осіб у 2014 році.

Внаслідок зменшення економічної активності зменшилася і потреба підприємств у працівниках більше, ніж у 3 рази – з 1,8 тис. осіб у 2011 році до 0,5 тис. осіб у 2014 році. Як наслідок, показник навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце збільшився більше, ніж у 3 рази – з 6 осіб у 2011 році до 22 особи у 2014 році.

Протягом аналізованого періоду середній розмір допомоги по безробіттю збільшився на 33,2 % і на кінець 2014 року становив 1071 грн., тоді як середньомісячна заробітна плата за аналогічний період збільшилася на 36,5 % і у 2014 році становила 2721 грн. Тобто у незайнятих працівників були достатні матеріальні стимули до прискорення пошуку підходящої роботи. В той же час, спостерігаються негативні тенденції серед зайнятого населення. Адже, середньооблікова чисельність штатних працівників за аналізований період зменшилася з 195,1 тис. осіб у 2011 році до 181,8 тис. осіб у 2014 році, або на 6,8 %. Це відбулося через постійне перевищення коефіцієнтів обороту по звільненню над коефіцієнтом обороту по прийому. У 2014 році ці показники становили, відповідно 22,7 % та 24,7 %.

Таблиця 1

Зміна основних показників розвитку соціально-трудових відносин у Волинській області за 2011-2014 рр.

Показники	Одиниця виміру	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	Абсол. відх., +, -		Темп прир., %	
						2014р. до 2011р.	2014р. до 2013р.	2014р. до 2011р.	2014р. до 2013р.
Економічно активне населення									
у віці 15-70 років	в середньому за період, тис. осіб	480	481,8	483,6	455,4	-24,6	-28,2	-5,1	-5,8
працездатного віку		440,4	445,4	450,2	435,8	-4,6	-14,4	-1,0	-3,2
Рівень економічної активності населення									
у віці 15-70 років	у % до населення відповідної вікової групи	64,3	64,5	64,8	60,9	-3,4	-3,9	-5,3	-6,0
працездатного віку		70,3	70,4	70,7	67,8	-2,5	-2,9	-3,6	-4,1
Зайняте населення									
у віці 15-70 років	в середньому за період, тис. осіб	440,1	442,8	445,7	410,5	-29,6	-35,2	-6,7	-7,9
працездатного віку		400,5	406,4	412,3	390,9	-9,6	-21,4	-2,4	-5,2
Рівень зайнятості населення									
у віці 15-70 років	у % до населення відповідної вікової групи	59	59,3	59,7	54,9	-4,1	-4,8	-6,9	-8,0
працездатного віку		63,9	64,3	64,7	60,9	-3	-3,8	-4,7	-5,9
Безробітне населення (за методологією МОП):									
у віці 15-70 років	в середньому за період, тис. осіб	39,9	39	37,9	44,9	5	7	12,5	18,5
працездатного віку		39,9	39	37,9	44,9	5	7	12,5	18,5
з нього									
zareєстроване у державній службі зайнятості		12,7	12,4	11,1	11,2	-1,5	0,1	-11,8	0,9
Рівень безробіття населення (за методологією МОП)1:									
у віці 15-70 років	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	8,3	8,1	7,8	9,9	1,6	2,1	19,3	26,9
працездатного віку		9,1	8,8	8,4	10,3	1,2	1,9	13,2	22,6
Рівень zareєстрованого безробіття населення працездатного віку (в середньому за період)									
	у % до економіч. активного населення працездатного віку	2,9	2,8	2,7	2,6	-0,3	-0,1	-10,3	-3,7
	у % до населення працезд. віку	2,1	2	2	1,8	-0,3	-0,2	-14,3	-10,0

продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість незайнятих громадян, які скористалися послугами державної служби зайнятості	в цілому за період, тис. осіб	38,6	41,7	38	36,3	-2,3	-1,7	-6,0	-4,5
з них працює	тис. осіб	24,3	25	12,9	13,1	-11,2	0,2	-46,1	1,6
Потреба в робочій силі	на кінець звітного періоду, тис. осіб	1,8	0,6	0,5	0,5	-1,3	0	-72,2	0,0
Навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце, вакантну посаду	на кінець звітного періоду, осіб	6	20	21	22	16	1	266,7	4,8
Середній розмір допомоги по безробіттю	в останньому місяці звітного періоду, гривень	804	908	990	1071	267	81	33,2	8,2
	у % до відповідного періоду попер. року	112,4	112,9	109	108,2	-4,2	-0,8	-3,7	-0,7
Середньооблікова кількість штатних працівників	тис. осіб	195,1	192,7	180,5	181,8	-13,3	1,3	-6,8	0,7
Коефіцієнт обороту робочої сили по прийому	у % до середньооблікової кількості штатних працівників	23,9	20,9	22,2	22,7	-1,2	0,5	-5,0	2,3
	у % до середньооблікової кількості штатних працівників	25,5	26	23,7	24,7	-0,8	1	-3,1	4,2
Середньомісячна зарплата									
	номінальна	гривень	1994	2339	2580	2721	727	141	36,5
реальна	у % до відповідного періоду попер. року	110,2	117,9	111	93,5	-16,7	-17,5	-15,2	-15,8

Джерело: [3-6].

Отже, в цілому протягом аналізованого періоду на ринку праці Волинської області спостерігаються негативні тенденції до зменшення рівня економічної активності, зайнятості населення, зростання рівня безробіття та зменшення кількості осіб, які звертаються до служби зайнятості. З іншого боку, у 2014 році суттєво зменшилася кількість працюючих безробітних. Адже, серед зайнятого населення спостерігається зменшення середньооблікової чисельності працівників та переважання коефіцієнтів обороту по звільненню над коефіцієнтом обороту по прийому. Певним стимулом до зменшення безробіття є перевищення темпів росту середньої заробітної плати над темпами росту середньої допомоги по безробіттю, але рівень середньомісячної заробітної плати в області є надто низьким.

Умовою реалізації працівником своїх здібностей і функцій є зайнятість. Вона проявляється через систему економічних відносин з приводу забезпечення громадян робочими місцями та визначення форм участі в суспільному господарстві з метою одержання засобів до існування.

У 2014 р. в економіці і соціальній сфері Волинської області (крім юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб з кількістю працівників 9 і менше осіб та фізичних осіб-підприємців) було зайнято 181,8 тис. штатних працівників, що становить 2,0% у загальнодержавній кількості. Крім того, за зовнішнім сумісництвом було зайнято 4,3 тис. осіб та за договорами цивільно-правового характеру – 3,9 тис. осіб. Розподіл штатних працівників за видами економічної діяльності у 2014 році представлено на рис. 1.

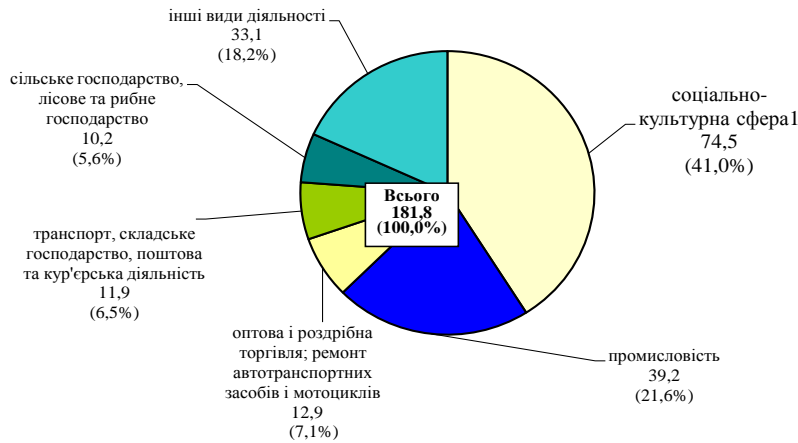

Рис. 1. Розподіл штатних працівників за видами економічної діяльності у Волинській області у 2014 році (тис.осіб)
Джерело: [4-6].

В територіальному розрізі найбільше робочої сили сконцентровано в обласному центрі (37,6%), а також у Луцькому районі та містах Ковелі і Нововолинську (9,0–6,1%), найменша частка – в Шацькому, Старовижівському, Локачинському, Іваничівському та Володимир–Волинському районах (1,1–1,8 %).

Більше третини працюючих в області – це молоді люди у віці до 35 років, а у сфері фінансової та страхової діяльності, машинобудуванні, підприємствах з виробництва меблів, торгівельних організаціях та підприємствах з ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – більше половини.

На кінець 2014р. в органах державної влади та місцевого самоврядування Волині працювало 10,8 тис. осіб, які мали статус державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (рис. 2). Це становило 5,5% від облікової кількості працюючих в економіці та соціальній сфері області, проти 5,3% і 4,0% відповідно у Рівненській і Львівській областях та 4,2% – в Україні.

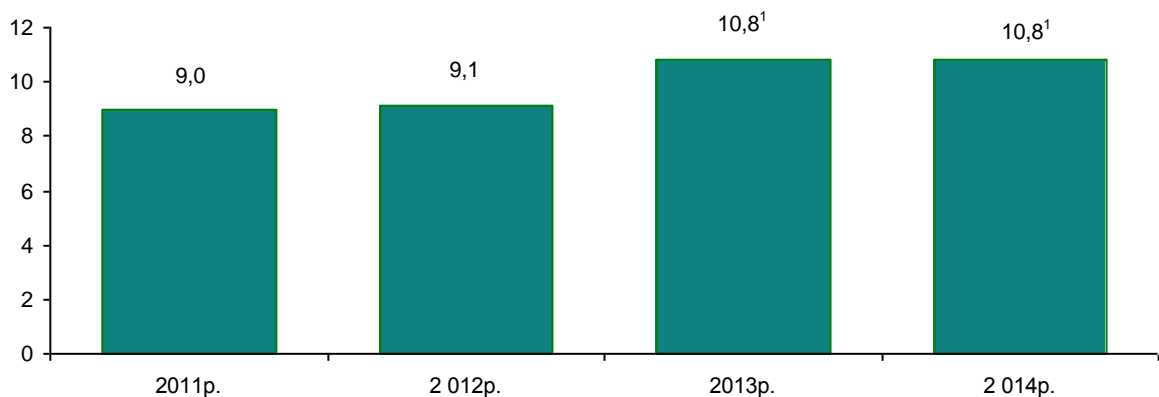

Рис. 2. Динаміка кількості державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (на кінець року, тис. осіб)
Джерело: [4-6].

В органах державного управління працювало 8127 державних службовців. З них кожен семеро з десяти займали посади спеціалістів, 26,5% – керівників. Серед керівників найбільш чисельна шоста категорія посад державних службовців (62,2%), а серед спеціалістів – сьома (63,8%). Аналіз складу державних службовців за статтю свідчить, що серед них переважають жінки (72,6%), серед керівників їх 67,4%, серед спеціалістів – 74,5%, хоча вони переважно займають нижчі посадові категорії, ніж чоловіки.

Упродовж року на державну службу було прийнято 686 осіб, з яких 51,3% прийняті на конкурсній основі, 13,1% – за стажуванням, 7% – з кадрового резерву. Майже кожен п'ятий державний службовець влаштувався на роботу з випробувальним терміном, близько половини прийнятих вже раніше мали статус державного службовця. Коефіцієнт прийому становив 8,4% проти 16,8% рік тому, коефіцієнт вибуття – відповідно 10,3% проти 9,7%. Вибуло 840 осіб, причому більше половини з них звільнилась за власним бажанням, 19,5% – у зв'язку з переведенням в іншу установу, 7,6% осіб скорочено, решта вибула за інших обставин.

У загальній кількості державних службовців 73,7% складають особи віком до 45 років, з них 59,6% – віком 35 років і молодші, 0,2% становлять чоловіки у віці 62 роки і старші і 1,4% – жінки 56 років і старші. Порівняно з 2013 роком кадровий склад державних службовців області став більш досвідченим. Так, частка працівників зі стажем державної служби до 5 років зменшилась з 25,4% до 23,4%, а тих, що мають стаж державної служби понад 10 років, збільшилась з 50,9% до 54,4%.

У 2014 р. продовжився процес зростання рівня освіти державних службовців. Із загальної кількості державних службовців 93,4% мають повну вищу освіту, проти 92,3% попереднього року, з них 12 осіб має науковий ступінь, четверо – вчене звання.

Упродовж минулого року 99 держслужбовців здобули вищу або другу вищу освіту, з них 15 отримали ступінь магістра в галузі «Державне управління», ще 1504 осіб підвищили кваліфікацію, на що витрачено 434,9 тис. грн. або в середньому 289 грн. на кожного (у 2013 р. відповідно – 65 держслужбовців; 7; 2160 осіб; 878,3 тис. грн. і 407 грн).

Порівняно з 2013 р. середньомісячна заробітна плата державних службовців збільшилась на 1,4% і становила 3410 грн (в економіці і соціальній сфері області відповідно – на 5,5% і 2721 грн).

В органах місцевого самоврядування на кінець минулого року було зайнято 2637 посадових осіб, що на 0,6% менше, ніж на 31 грудня 2013 року. Серед районів та міст області найбільше посадових осіб працює у м. Луцьку (17,3%), а також у Горохівському, Луцькому, Маневицькому районах (6,6–5,4% загальної кількості посадових осіб), найменше – у Шацькому, Локачинському та Старовижівському районах (1,7–3,1%).

На посадах керівників працює 45,4% посадових осіб місцевого самоврядування, решта займають посади спеціалістів. Більше половини керівників відносяться до п'ятої категорії посад, 63,3% спеціалістів – до сьомої. Кожен сім з десяти посадових осіб – жінки, причому серед керівників їх 60,0%, серед спеціалістів – 82,1%.

На службу до органів місцевого самоврядування в минулому році прийнято 186 осіб (у 2013р. – 224), з них 55,9% – на конкурсній основі, 6,5% – за результатами стажування та 4,3% – з кадрового резерву. Вибуло 208 осіб (у 2013р. – 183), з них дві третини – за власним бажанням, 8,2% – у зв'язку з переведенням в іншу установу, 0,5% – внаслідок скорочення штатів. Більше половини посадовців складають особи віком до 45 років, з них 47,9% – віком 35 років і молодші, 0,8% становлять чоловіки у віці 62 роки і старші і 4,6% жінки – 56 років і старші. Кожен 52 із ста посадових осіб

перебувають на службі понад 10 років, чверть – до 5 років, проти відповідно 51 і 24 зі ста на кінець 2013 року.

Як і рік тому, 99,4% посадових осіб місцевого самоврядування області мають вищу освіту, причому питома вага посадовців з повною вищою освітою збільшилась на 1 в.п., з неповною та базовою – відповідно зменшилась.

Торік 24 посадові особи місцевого самоврядування здобули вищу або другу вищу освіту, з них 9 отримали ступінь магістра в галузі «Державне управління», ще 601 підвищила кваліфікацію, на що було витрачено 109,4 тис. грн, в середньому по 182 грн на кожного, позаторік відповідно – 13 осіб; 8; 925; 178,1 тис. грн і 193 грн.

Середньомісячна зарплата посадових осіб місцевого самоврядування у 2014р. зросла на 7,7% і досягнула 3303 грн. [6].

Кадровий потенціал області складається під впливом руху кадрів, який характеризується високим рівнем мобільності (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка руху робочої сили у Волинській області за 2011-2014 рр.

Рік	Прийнято, осіб	Вибуло, осіб			У % до середньооблікової кількості штатних працівників			
		всього	з них з причин		прийнято	вибуло	з них з причин	
	скорочення штатів		плинності кадрів	скорочення штатів			плинності кадрів	
2011 р.	46684	49817	1856	44009	23,9	25,5	1,0	22,6
2012 р.	40248	50012	3184	42588	20,9	26,0	1,7	22,1
2013 р.	40152	16513	1725	37210	22,2	23,7	1,0	20,6
2014 р.	41245	44894	1773	38967	22,7	24,7	1,0	21,4

Джерело: [4-6].

Впродовж минулого року майже половину штатних працівників (47,4%) змінили місце роботи, при цьому коефіцієнт прийому в порівнянні з попереднім роком збільшився на 0,5 в.п., коефіцієнт вибуття – на 1,0 в.п. і дорівнювали відповідно 22,7% і 24,7%. Число звільнених на 8,8% перевищило кількість прийнятих, позаторік – на 6,6%.

З підприємств, установ і організацій області звільнено 44,9 тис. осіб, з них 41,4% – жінки. Серед звільнених 86,8% розраховались за власним бажанням та згодою сторін, або з причини порушення трудової дисципліни, 3,9% – скорочено. В той же час 41,2 тис. осіб прийнято на роботу, з них 40,3% – жінки.

Від'ємне сальдо руху робочої сили, тобто вибуло більше, ніж прийнято, характерне для переважної більшості видів економічної діяльності. Суттєве перевищення числа звільнених над кількістю прийнятих зафіксовано у сфері інформації та телекомунікацій (в 3,0 раза), добувній промисловості (в 2,6 раза), фінансовій та страховій діяльності (в 2,2 раза), транспортних організаціях та складському господарстві (в 1,6 раза). Водночас, в деяких видах діяльності є позитивна тенденція перевищення числа прийнятих над звільненими, зокрема, в лісовому господарстві та лісозаготівлях – на чверть, машинобудуванні – в 1,7 рази. З числа прийнятих 3,3 тис. осіб влаштовано на новостворені робочі місця, з них кожен четверо з десяти – на промислові підприємства, 8,4% – в торгівельні організації.

Торік продовжував утримуватися високий рівень вимушеної неповної зайнятості працівників, хоча зберіглась позитивна тенденція до його скорочення (табл. 3).

Таблиця 3

Показники вимушеної неповної зайнятості працівників у Волинській області за 2011-2014 рр.

Рік	Кількість працівників, які перебували у відпустках без збереження заробітної плати (на період припинення виконання робіт)			Кількість працівників, які з економічних причин працювали у режимі неповного робочого дня, тижня			Рівень використання робочого часу, у % до табельного фонду часу
	осіб	у % до відповідного періоду попереднього року	у % до середньо-облікової кількості штатних працівників	осіб	у % до відповідного періоду попереднього року	у % до середньо-облікової кількості штатних працівників	
2011р.	3586	24,7	1,8	17621	51,5	9,0	81,7
2012р.	3390	94,5	1,8	13742	78,0	7,1	82,1
2013р.	2223	65,6	1,2	11149	81,1	6,2	82,6
2014р.	1632	73,4	0,9	12779	114,6	7,0	82,0

Джерело: [4-6].

У 2014 р. в порівнянні з 2013 р. на 26,6% скоротилась кількість працівників, які перебували у вимушених відпустках без збереження заробітної плати (на період припинення виконання робіт). Найбільш поширеним такий вид неповної зайнятості був у текстильному виробництві та виробництві одягу, шкіри та виробів з неї, гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції та у будівництві, де у згаданих відпустках різної тривалості перебувало відповідно 18,5%, 7,6% та 6,5% середньооблікової кількості штатних працівників. Кількість працівників, які з економічних причин працювали у режимі неповного робочого дня або тижня, зросло на 14,6%.

В скороченому режимі вимушено працювали більше половини працівників сфери наукових досліджень та розробок, транспорту та складського господарства, майже половину зайнятих у металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів, крім машин і устаткування, понад третина – у виробництві хімічних речовин та хімічної продукції, п'ята частина – у виробництві меблів.

Спостерігається значне перевищення кількості зайнятого населення у віці, старшому за працездатний над кількістю безробітної молоді, яке протягом 2009-2014 років коливалося у межах 4,0-6,5 разів. Це свідчить про наявні значні резерви для вирішення проблеми молодіжного безробіття за рахунок стимулювання населення старшого працездатного віку до виходу на пенсію [6].

Враховуючи те, що вартість грошей у часі змінюється під впливом такого негативного чинника, як інфляція, проведемо порівняльний аналіз зміни темпів росту номінальної та реальної заробітної плати у Волинській області за 2002-2014 рр. (рис. 3).

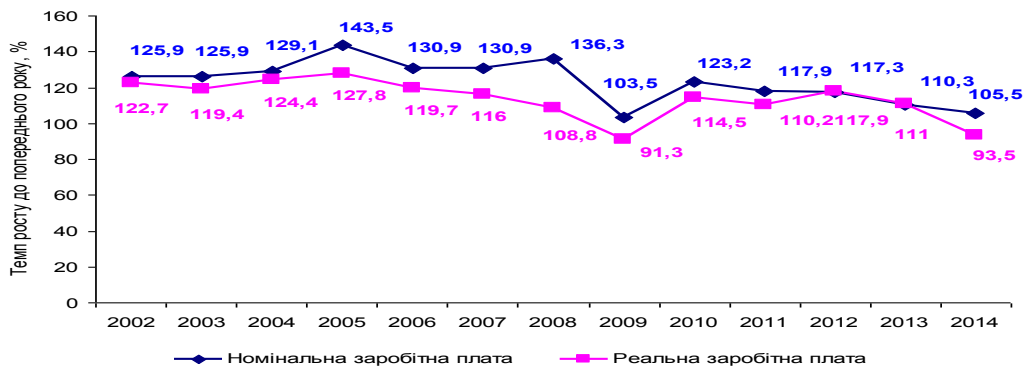

Рис. 3. Порівняння темпів росту номінальної та реальної заробітної плати у Волинській області за 2002-2014 рр. Джерело: [4-6].

Проведений порівняльний аналіз свідчить, що темпи зростання номінальної заробітної плати як правило є меншими, ніж темпи зростання номінальної, що пояснюється негативним впливом інфляційних процесів, особливо у період зародження економічних криз. Зокрема, найбільше відхилення між темпами росту номінальної та реальної заробітної плати спостерігалось у 2005 році, 2008 році та 2014 році, які характеризувалися початком кризових явищ в економіці як країни, так і її регіонів зокрема. При цьому, у 2009 та 2014 роках темп зростання реальної заробітної плати був нижчим 100%, що свідчить про реальне зменшення доходів.

Висновок. Отже, за результатами проведеного аналізу виявлено негативні зміни більшості показників, що стосуються економічної активності населення, зайнятості, безробіття, зміни кількості працівників, реальної заробітної плати, ефективності праці у 2014 році. Протягом аналізованого періоду спостерігається поступове зменшення середньооблікової чисельності штатних працівників з 222,3 тис. осіб у 2005 році до 181,8 тис. осіб у 2014 році, або на 40,5 тис. осіб, тобто на 18,2%. З іншого боку, відбулося більш значне зростання середньомісячної заробітної плати працівників з 591 грн. у 2005 році до 2721 грн. у 2014 році, або у 4,6 рази. Тобто, роботодавці у період системної економічної кризи обрали політику оптимізації чисельності працівників, але збільшення заробітної плати відбувається меншими темпами, ніж зростання інфляції. Збереження таких тенденцій у наступних періодах може призвести до посилення соціальної напруги у регіоні.

Список використаних джерел:

1. Жадан О.В. Формування концепції розвитку державного регулювання соціально-трудових відносин в Україні / О. В. Жадан // Держава та регіони. Сер.: Державне управління. – 2013. – № 2. – С. 58-62.
2. Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: монографія / А. М. Колот. –К.: КНЕУ, 2013. – 230 с.
3. Офіційний веб-сайт Волинського обласного центру зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/vol/control/uk/index>.
4. Праця Волині-2011: статистичний збірник / За ред. Л.С. Баранюк. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2012. – 131 с.
5. Праця Волині-2012: статистичний збірник / За ред. Л.С. Баранюк. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2013. – 124 с.
6. Праця Волині-2014: статистичний збірник / За ред. Л.С. Баранюк. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2015. – 107 с.
7. Уманський О. М. Соціально-трудові відносини: навч. посіб. / О.М. Уманський, В. Г. Сумцов, В. Д. Гордієнко. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 480 с.

Рецензент д.е.н., доцент Шубалий О.М.

УДК 331.52

Шубалий О.М., д.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті запропоновано методичний підхід до порівняльної оцінки трудового потенціалу регіону, який призначений для обґрунтування пріоритетних напрямів регіональної політики соціальної відповідальності регіональних органів виконавчої влади по відношенню до економічно активного населення регіону. Проведено багатокритеріальну оцінку використання трудового потенціалу у Волинській області та виявлено пріоритетні напрями реалізації регіональної політики соціальної відповідальності.

Ключові слова: трудовий потенціал, соціальна відповідальність, економічно активне населення, багатокритеріальна оцінка, регіональна політика.

Шубалий А. М.

ОЦЕНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА В КОНТЕКСТЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРИОРИТЕТОВ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

В статье предложен методический подход к сравнительной оценке трудового потенциала региона, который предназначен для обоснования приоритетных направлений региональной политики социальной ответственности региональных органов исполнительной власти по отношению к экономически активному населению региона. Проведена многокритериальная оценка использования трудового потенциала Волынской области и определены приоритетные направления реализации региональной политики социальной ответственности.

Ключевые слова: трудовой потенциал, социальная ответственность, экономически активное население, многокритериальная оценка, региональная политика.

Shubalyi A.

ASSESSMENT OF LABOR POTENTIAL IN THE REGION SETTING PRIORITIES REGIONAL POLICY SOCIAL RESPONSIBILITY

In the article the methodical approach to the comparative evaluation of the employment potential of the region, which is designed to support the priorities of the regional policy of social responsibility of the regional executive authorities in relation to the economically active population of the region. Spend a multi-criteria evaluation of the use of labor potential of Volyn region and identified priority areas for implementation of the social responsibility of regional policy.

Keywords: labor potential, social responsibility, economically active population, multicriteria evaluation, regional policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В період економічної кризи залишається актуальною і потребує ґрунтового наукового дослідження проблема оцінки та забезпечення ефективності використання трудового потенціалу. Для її вирішення виникає необхідність розробки нових підходів до визначення його компонентного складу, методик аналізу та оцінки з метою створення належного підґрунтя для обґрунтування шляхів нарощення та забезпечення ефективного використання. Крім того, враховуючи неефективність державної соціальної політики, підвищується роль регіональних органів державної влади, які у складний для країни період повинні згуртувати представників усіх сторін соціально-трудова відносин для формування і реалізації регіональної політики соціальної відповідальності.

У свою чергу, для визначення пріоритетів регіональної політики соціальної відповідальності важливо провести оцінку наявного трудового потенціалу регіону, щоб виявити ті сфери, які потребують додаткової підтримки та розвитку.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Протягом останніх років розроблено багато підходів як до визначення компонентного складу, так і щодо проведення оцінки трудового потенціалу систем різного рівня. Серед дослідників, які зосереджували увагу на вивченні підходів до оцінки трудового потенціалу на рівні регіону або країни в цілому можна виділити: В. Грищенко, Л. Коваленко, В. Козар, І. Кравець, С. Пасека, В. Приймак, М. Баранкевич, В. Цицак, О. Сем'ян, К. Шило та ін. [1; 3; 4; 6; 8-10]. Окремі автори вважають, що оцінку трудового потенціалу регіону потрібно проводити на основі декількох показників, але більшість учених схиляються до думки, що, враховуючи багатогранність даного поняття, доцільно розробляти систему показників, які характеризуватимуть окремі його сторони. В той же час, у науковій літературі та на державному рівні не розроблено єдиного визнаного більшістю дослідників методичного підходу, який би дозволив на основі існуючої державної статистичної звітності провести комплексну оцінку трудового потенціалу як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях в контексті визначення пріоритетів регіональної політики соціальної відповідальності.

Цілі статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні нового методичного підходу до порівняльної оцінки трудового потенціалу регіону та його апробації на прикладі Волинської області, що дозволить визначити пріоритетні напрями регіональної політики соціальної відповідальності відповідних органів виконавчої влади по відношенню до населення регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як вважають окремі дослідники [3] чинниками формування трудового потенціалу є умови, явища та процеси, які сприяють перетворенню потенційних можливостей кращого використання трудових ресурсів у дійсність. Для економічної діагностики потрібен розгляд сукупності чинників у складі таких груп: матеріально-технічних, організаційно-економічних, соціально-економічних та економіко-демографічних. На нашу думку, трудовий потенціал є складним і багатогранним поняттям, що охоплює не тільки кількісні характеристики зайнятого населення, які залежить від демографічної та міграційної ситуації у регіоні, економічної активності населення, показників продуктивності і мотивації праці, професійно-кваліфікаційного рівня працівників, їх соціального захисту та стану здоров'я, а також рівня освіти та культури поведінки, схильності до наукової діяльності. Таке широке розуміння сутності трудового потенціалу регіону дозволило виділити ряд основних його компонент (рис. 1).

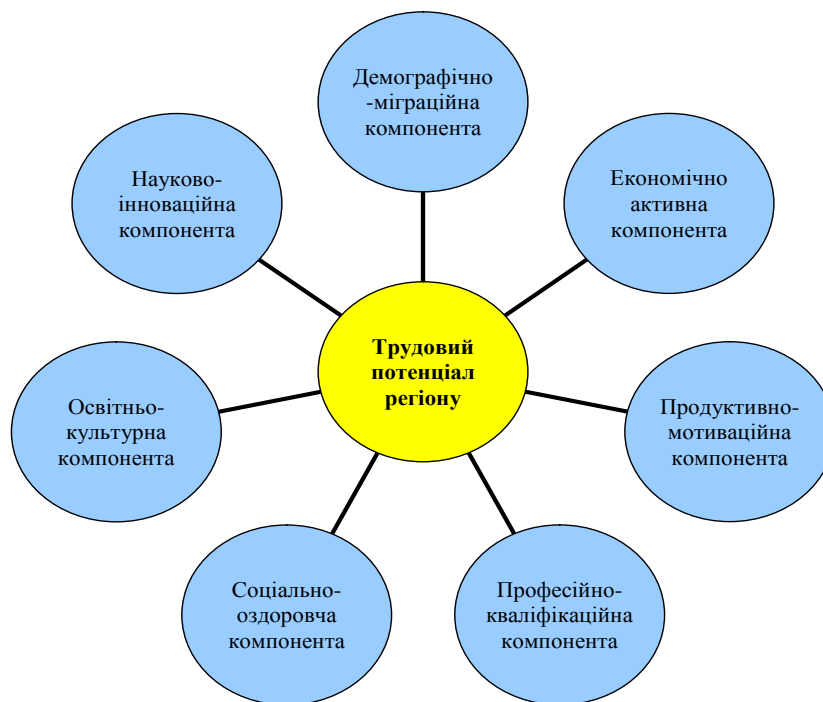

Рис. 1. Компоненти трудового потенціалу регіону

Відповідно, кожна з визначених компонент трудового потенціалу регіону повинна характеризуватися системою основних показників, які розкриватимуть її зміст та визначатимуть рівень розвитку трудового потенціалу регіону у цій сфері. Таким чином, для цілей узагальнюючої оцінки рівня трудового потенціалу регіону визначені компоненти доцільно розглядати у якості часткових критеріїв оцінки. При цьому, кожному критерію запропоновано поставити у відповідність однакову кількість показників-індикаторів, що забезпечить пропорційність наступної комплексної оцінки ефективності використання трудового потенціалу за кожною компонентою.

З огляду на це, розроблено зведену таблицю критеріїв та показників комплексної порівняльної оцінки трудового потенціалу регіону (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники комплексної порівняльної оцінки трудового потенціалу регіону

Критерії (компоненти) оцінки	Система показників оцінки у розрізі критеріїв	Характеристика показника: стимулятор (+), дестимулятор (-)
Демографічно-міграційна компонента	Чисельність наявного населення на кінець року, тис. Осіб	+
	Чисельність постійного населення у віці 16-59 років, тис. Осіб	+
	Природний приріст (скорочення) населення, осіб	+
	Міграційний приріст (скорочення) населення, осіб	+
	Середня очікувана тривалість життя при народженні у відповідному році, років	+
Економічно активна компонента	Зайняте населення у віці 15-70 років, тис. осіб	+
	Наймані працівники підприємств, установ та організацій, тис. осіб	+
	Середньооблікова кількість штатних працівників облікового складу, осіб	+
	Працюючі за договорами цивільно-правового характеру, осіб	+
	Зовнішні сумісники, осіб	+
Продуктивно-мотиваційна компонента	Відпрацьовано в середньому одним працюючим за рік, годин	+
	Рівень використання робочого часу, у % до табельного фонду	+
	Рівень прийняття персоналу, у % до середньооблікової чисельності	+
	Темп зростання реальної заробітної плати, у % до попереднього року	+
	Питома вага заробітної плати у структурі доходів населення, %	+
Професійно-кваліфікаційна компонента	Навчено новим професіям, осіб	+
	Підвищили кваліфікацію, осіб	+
	Кількість працівників, охоплених колективними договорами, осіб	+
	Чисельність незайнятого населення, яке проходило професійне навчання протягом року, осіб	+
	Чисельність незайнятого населення, яке брало участь у громадських роботах протягом року, осіб	+
Соціально-оздоровча компонента	Кількість вперше в житті зареєстрованих випадків захворювань	-
	Кількість хворих на розлади психіки та поведінки з діагнозом, що встановлений вперше в житті	-
	Кількість інвалідів на кінець року, тис. Осіб	-
	Кількість осіб, які займаються всіма видами фізкультурно-оздоровчої роботи на підприємствах, в установах, організаціях	+
	Кількість потерпілих від травматизму, пов'язаного з виробництвом з втратою працездатності на один робочий день і більше та з смертельним наслідком, осіб	-
Освітньо-культурна компонента	Всього навчалось у професійно-технічних навчальних закладах, тис. осіб	+
	Всього навчалось у вищих навчальних закладах, тис. осіб	+
	Кількість аспірантів, осіб	+
	Кількість докторантів, осіб	+
	Кількість відвідувань закладів культури і мистецтва за рік, тис.	+
Науково-інноваційна компонента	Кількість спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні роботи, осіб	+
	Кількість працівників, які виконують науково-технічні роботи за сумісництвом, осіб	+
	Кількість спеціалістів з науковими ступенями, осіб	+
	Обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), тис. грн.	+
	Загальний обсяг інноваційних витрат у промисловості, млн. грн.	+

У представлений таблиці по кожному показнику визначено його спрямованість. Тобто чи є він стимулятором (позитивним вважатиметься його зростання), чи дестимулятором (позитивним вважатиметься його зниження).

Враховуючи те, що вказані показники мають різні одиниці виміру та рівень спрямованості, для цілей проведення комплексної оцінки доцільно провести їх трансформацію у безрозмірні величини – індекси. Це дозволить узагальнювати рівень ефективності використання трудового потенціалу як по окремій компоненті, так і в цілому по усіх компонентах за окремі роки аналізованого періоду.

Виникає необхідність розробки методичного підходу для проведення комплексної оцінки рівня ефективності використання трудового потенціалу регіону. На даний час

широко розробленими є підходи до проведення комплексної оцінки на основі порівняльного аналізу показників-індикаторів у регіональному розрізі. Але специфіка даної оцінки не передбачає проведення порівнянь показників за адміністративно-територіальними одиницями Волинської області. Тому серед підходів доцільно обрати той, який передбачає порівняння значень показників з їх максимальним, мінімальним чи середнім рівнем, який склався за увесь аналізований період.

Враховуючи те, що трудовий потенціал є величиною змінною, а досягнуте максимальне чи мінімальне значення показника, який характеризує його окрему сторону, не завжди відображає його реальний рівень, доцільно за базу для порівняння взяти середній рівень відповідного показника за увесь аналізований період.

На початковому етапі оцінки доцільно визначати часткові рівні ефективності використання трудового потенціалу за окремими компонентами. Для цього потрібно розрахувати індекси кожного показника-індикатора (Y_{ijt}), який відповідає певній компоненті за певний рік аналізованого періоду, за формулою:

$$Y_{ijt} = \frac{X_{ijt}}{\overline{X_{ij}}} , \quad (1)$$

де X_{ijt} – значення i -го показника, що відповідає компоненті j у періоді t ;
 $\overline{X_{ij}}$ – середнє значення i -го показника, що відповідає компоненті j за увесь аналізований період (t -років);
 i – номер показника в межах компоненти ($i=1 \dots 5$);
 j – номер компоненти ($j=1 \dots 7$);
 t – номер року ($t=1 \dots 4$).

При цьому середнє значення i -го показника, що відповідає компоненті j за увесь аналізований період визначатиметься за формулою:

$$\overline{X_{ij}} = \frac{\sum_{t=1}^T X_{ijt}}{T} , \quad (2)$$

де T – загальна кількість років аналізованого періоду ($T=4$).

На наступному етапі визначатиметься груповий індекс ефективності використання трудового потенціалу за окремою компонентою (Y_{jt}) за кожен рік аналізованого періоду окремо. Виходячи з обраного підходу, цей показник доцільно визначати як середню арифметичну просту значень індексів показників-індикаторів, які відповідають даній компоненті, на основі формули:

$$\overline{Y_{jt}} = \frac{\sum_{i=1}^I Y_{ijt}}{I} , \quad (3)$$

де I – загальна кількість показників, що відповідають кожній компоненті трудового потенціалу ($I=5$).

Надалі потрібно визначити інтегральний індекс ефективності використання трудового потенціалу в цілому за усіма компонентами (Y_t) за кожен рік аналізованого періоду окремо. Цей показник також доцільно визначати як середню арифметичну просту значень групових індексів ефективності використання трудового потенціалу за окремою компонентою, на основі формули:

$$Y_t = \frac{\sum_{j=1}^J \overline{Y_{jt}}}{J} , \quad (4)$$

де J – загальна кількість компонент трудового потенціалу ($J=7$).

Таким чином, значення групових та інтегральних індексів ефективності використання трудового потенціалу будуть змінюватися у межах близьких до одиниці у більшу чи меншу сторони. Відповідно, більше значення індексу характеризуватиме вищий рівень ефективності використання трудового потенціалу. При цьому, середнє значення як групових, так і інтегральних індексів за увесь аналізований період дорівнюватиме одиниці.

Для проведення комплексного аналізу та інтегральної оцінки трудового потенціалу регіону опрацьовано та використано різноманітні дані з різних джерел інформації, зокрема статистичні дані та інформаційні Інтернет-ресурси Головного управління статистики у Волинській області, Державної служби статистики України, Волинського обласного центру зайнятості [2; 5; 7]. У процесі проведення узагальнюючої оцінки ефективності використання трудового потенціалу регіону виникає необхідність оцінки внеску окремих компонент у загальний рівень ефективності використання трудового потенціалу протягом усіх років аналізованого періоду. На рис. 2 у вигляді радіальної діаграми представлено результати оцінки внеску окремих компонент у загальний рівень ефективності використання трудового потенціалу у Волинській області в 2011 році.

Як бачимо, у 2011 році позитивний внесок у досягнутий рівень ефективності використання трудового потенціалу зробили демографічно-міграційна, професійно-кваліфікаційна, освітньо-культурна та продуктивно-мотиваційна компоненти, тоді як негативним був внесок науково-інноваційної, економічно активної та соціально-оздоровчої компонент. Це в цілому дозволило отримати позитивне значення рівня ефективності використання трудового потенціалу у цьому році – 1,013.

Загалом у 2012 році незначний позитивний внесок у досягнутий рівень ефективності використання трудового потенціалу зробили більшість компонент – професійно-кваліфікаційна, освітньо-культурна, економічно активна, соціально-оздоровча та продуктивно-мотиваційна. З іншого боку, внесок науково-інноваційної, демографічно-міграційної компонент був негативним. Але за рахунок того, що негативний вплив цих двох компонент перевищив загальний незначний позитивний внесок розглянутих п'яти компонент, в цілому за 2012 рік було отримано негативне значення рівня ефективності використання трудового потенціалу – 0,973. Це відбулося переважно за рахунок різкого зниження рівня трудового потенціалу за демографічно-міграційною компонентою через негативний міграційний приріст населення у цьому році.

У 2013 році тільки три компоненти трудового потенціалу зробили незначний позитивний внесок у досягнутий рівень ефективності використання трудового потенціалу – науково-інноваційна, соціально-оздоровча та продуктивно-мотиваційна. Тоді як решта чотири компоненти характеризувалися негативним внеском – професійно-кваліфікаційна, освітньо-культурна, економічно активна та демографічно-міграційна.

Тому в цілому за рахунок того, що негативний вплив цих чотирьох компонент перевищив загальний незначний позитивний внесок розглянутих трьох компонент, в цілому за 2013 рік також було отримано негативне значення рівня ефективності використання трудового потенціалу – 0,995, тобто трохи більше рівня 2012 року. Це відбулося переважно за рахунок різкого зниження рівня трудового потенціалу за професійно-кваліфікаційною компонентою через різке зменшення чисельності працівників, навчених новим професіям та чисельності незайнятого населення, яке брало участь у громадських роботах у цьому році.

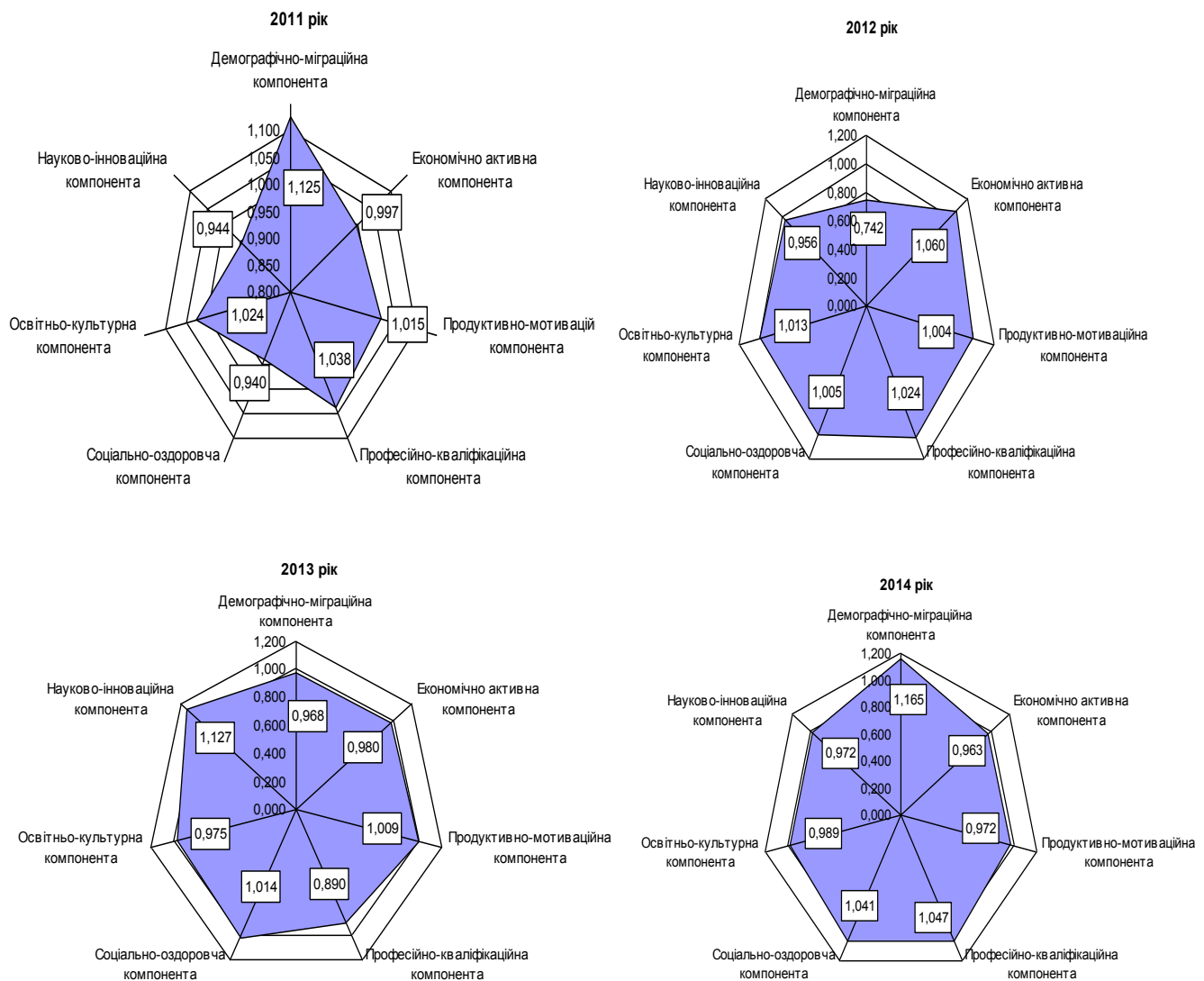

Рис. 2. Результати оцінки внеску окремих компонент у загальний рівень ефективності використання трудового потенціалу у Волинській області в 2011-2014 рр.

Загалом у 2014 році так як і в попередньому тільки три компоненти трудового потенціалу зробили незначний позитивний внесок у досягнутий рівень ефективності використання трудового потенціалу, але їх перелік був іншим – професійно-кваліфікаційна, демографічно-міграційна та соціально-оздоровча. Відповідно, решта чотири компоненти характеризувалися негативним внеском – економічно активна, науково-інноваційна, освітньо-культурна та продуктивно-мотиваційна.

Але в цілому за 2012 рік за рахунок того, що позитивний вплив цих трьох компонент перевищив загальний негативний внесок розглянутих чотирьох компонент, було отримано позитивне значення рівня ефективності використання трудового потенціалу – 1,022, яке було найбільшим за увесь аналізований період.

На наступному етапі аналізу проведено порівняння динаміки рівня ефективності використання трудового потенціалу у розрізі його компонент за період 2011-2014 рр., що представлено на рис. 3.

Як бачимо, найбільші коливання рівня трудового потенціалу протягом аналізованого періоду серед усіх розглянутих компонент відбулися по демографічно-міграційній компоненті. Адже після значного зниження відповідного групового індексу у 2012-2013 рр., у наступному році відбулося його різке зростання до найвищого рівня за увесь період. По демографічно-міграційній компоненті у 2012 році також спостерігався найнижчий (0,742), а у 2014 році – найвищий (1,165) рівень ефективності використання трудового потенціалу серед усіх компонент.

Найбільш стабільними протягом аналізованого періоду були показники трудового потенціалу за продуктивно-мотиваційною, освітньо-культурною та соціально-оздоровчою компонентами, при цьому остання відзначалася позитивною тенденцією до щорічного зростання групового індексу. В цілому можна констатувати, що більшість найнижчих значень групових індексів припадали на 2012-2013 рр., а найвищих – на 2014 рік, хоча це не стосується економічно активної компоненти трудового потенціалу.

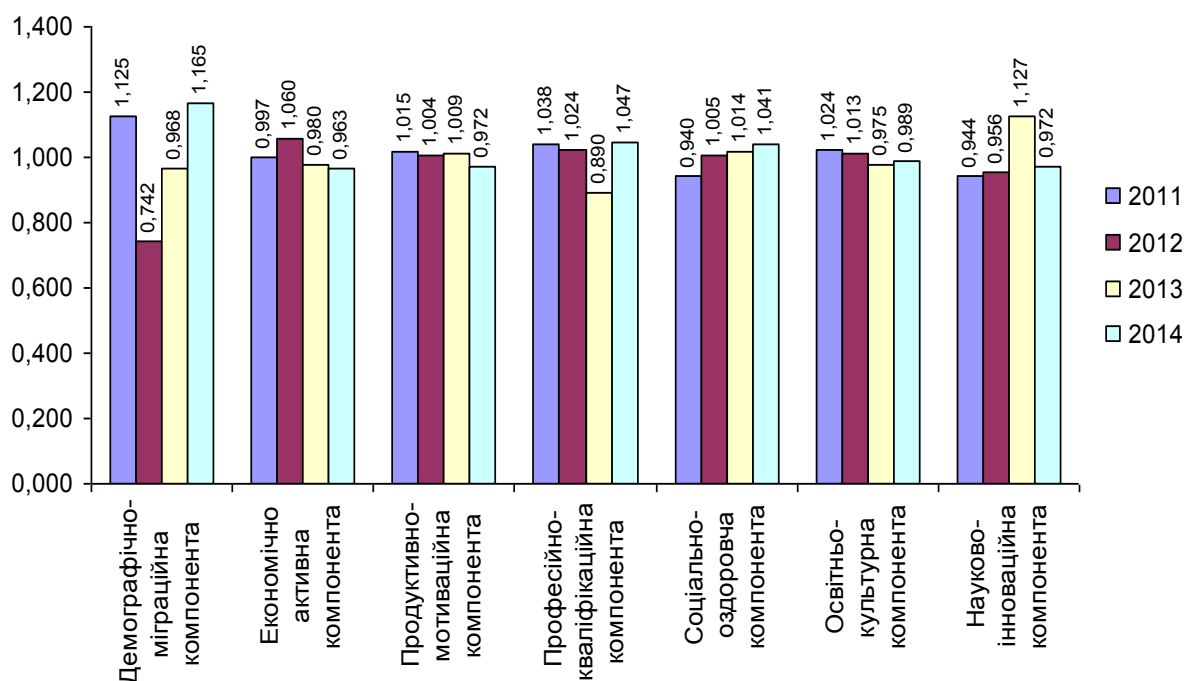

Рис. 3. Порівняння динаміки рівня ефективності використання трудового потенціалу у розрізі його компонент за період 2011-2014 рр.

Результати інтегральної оцінки трудового потенціалу у Волинській області за 2011-2014 рр. у розрізі усіх виділених його компонент представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Інтегральна оцінка трудового потенціалу у Волинській області за 2011-2014 рр.

Компоненти	Рік			
	2011	2012	2013	2014
Демографічно-міграційна компонента	1,125	0,742	0,968	1,165
Економічно активна компонента	0,997	1,060	0,980	0,963
Продуктивно-мотиваційна компонента	1,015	1,004	1,009	0,972
Професійно-кваліфікаційна компонента	1,038	1,024	0,890	1,047
Соціально-оздоровча компонента	0,946	1,010	1,020	1,047
Освітньо-культурна компонента	1,024	1,013	0,975	0,989
Науково-інноваційна компонента	0,944	0,956	1,127	0,972
Всього за компонентами	1,013	0,973	0,995	1,022

Дані цієї таблиці ще раз підтверджують масштабність проведеного дослідження рівня трудового потенціалу у Волинській області та оцінки внеску окремих компонент у загальну його зміну протягом усіх років аналізованого періоду.

Загалом після 2012 року спостерігається позитивна тенденція до постійного зростання рівня ефективності використання трудового потенціалу у Волинській області, що є значним позитивом в період системної економічної кризи. Але, з іншого боку, економічна криза виступає певним каталізатором процесів оптимізації, очищення від зайвих елементів системи, стимулом до підвищення ефективності господарювання, що знайшло своє відображення й у позитивній зміні більшості показників трудового потенціалу регіону.

Висновки. Отже, перед регіональними органами державної влади і місцевого самоврядування на найближчі роки постає завдання розробки комплексу заходів з метою забезпечення підтримання, а по можливості й покращення досягнутих показників за усіма компонентами, які характеризують рівень трудового потенціалу регіону.

В контексті реалізації регіональної політики соціальної відповідальності органам влади регіонального рівня (в даному випадку Волинської області) доцільно активізувати роботу за такими компонентами трудового потенціалу:

- економічно активна компонента – стимулювати зайнятість населення, збільшуючи кількість штатних працівників, а також працівників, які працюють за цивільно-правовими договорами або зовнішніх сумісників;

- продуктивно-мотиваційна компонента – збільшувати відпрацьований час в середньому одним працюючим за рік, рівень корисного використання робочого часу, рівень прийняття персоналу, а також темпи зростання реальної заробітної плати, у % до попереднього року, питому вагу заробітної плати у структурі доходів населення регіону;

- освітньо-культурна компонента – сприяти збільшенню кількості учнів і студентів професійно-технічних і вищих навчальних закладів регіону, кількості аспірантів і докторантів, загальної кількості відвідувань закладів культури і мистецтва за рік, а також розвивати освітні програми для працівників на виробництві;

- науково-інноваційна компонента – проводити організаційно-економічну роботу з метою збільшення кількості спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні роботи або науково-технічні роботи за сумісництвом, кількості спеціалістів з науковими ступенями, обсягу наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), а також зростання загального обсягу інноваційних витрат у промисловості.

З метою реалізації вказаних пріоритетів регіональної політики соціальної відповідальності доцільно запровадити практику здійснення щорічної оцінки трудового потенціалу регіону, що дозволить сформувавши комплекс найбільш важливих програмних заходів за основними напрямками, а також передбачити залучення до їх реалізації соціально відповідальних представників великого, середнього і малого бізнесу, навчальних закладів і громадських організацій регіону, міжнародних соціальних і фінансових інститутів. Відповідно, перспективи подальших досліджень в даному напрямі пов'язуються з необхідністю детальнішого обґрунтування механізмів реалізації регіональної політики соціальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Грищенко В.Ф. Економічна оцінка трудового потенціалу території з урахуванням екологічного фактора в контексті інноваційного розвитку / В. Ф. Грищенко, Л. Ю. Коваленко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 2. – С. 231-237.
2. Волинь-2014: статистичний щорічник / За ред. В.Ю. Науменка . – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2015. – 492 с.
3. Козар В. В. Ефективність використання трудового потенціалу за умов модернізації економіки / В. В. Козар // Сучасні питання економіки і права. – 2014. – Вип. 1. – С. 33-38.
4. Кравець І.М. Формування та використання трудового потенціалу регіону (на прикладі Хмельницької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.07 / І. М. Кравець. – К., 2008. – 22 с.

5. Офіційний веб-сайт Волинського обласного центру зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/vol/control/uk/index>.
6. Пасека С. Р. Соціально-трудовий потенціал регіону: оцінка стану з позицій потреб модернізації економіки регіону / С. Р. Пасека // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1 : Економіка. – 2012. – Вип. 1. – С. 120-127.
7. Праця Волині-2014: статистичний збірник / За ред. Л. С. Баранюк. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2015. – 107 с.
8. Приймак В. Інтегральна оцінка розвитку трудового потенціалу регіону з урахуванням його якісних характеристик / В. Приймак, М. Баранкевич, В. Цицак // Регіональна економіка. – 2009. – № 2. – С. 45 – 53.
9. Сем'ян О. В. Чинники формування трудового потенціалу України / О. В. Сем'ян // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2010. – № 1(9). – С. 86–89.
10. Шило К. М. Кількісна та якісна характеристика трудового потенціалу: регіональний аспект / К. М. Шило // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 2. – С. 118-123.

УДК 378.31:336.4

Яровенко Т. С. к. е. н., доцент, докторант

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕНДАВМЕНТ, ЯК ПЕРСПЕКТИВНА ФОРМА ОСВІТНЬОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Розкрито зміст категорії «ендавмент» у сфері освіти; визначено перспективи впровадження ендавмент-фондів навчальних закладів в Україні. Узагальнено нормативно-правові засади регулювання створення ендавментів вищих навчальних закладів та управління ними. Визначено обмеження створення ендавмент-фондів у світовій практиці. Виявлено чинники, які стримують впровадження такої форми освітнього інвестування у вітчизняній практиці. Визначено напрями поповнення та витрачання коштів ендавменту. Виявлено переваги та недоліки створення ендавмент-фондів у сфері вищої освіти України.

Ключові слова: ендавмент фонд, сфера освіти, перспективи, нормативно-правове регулювання.

Yarovenko T.

ENDOWMENT AS PERSPECTIVE FORM OF EDUCATIONAL INVESTMENTS IN UKRAINE

The article reveals the content of the category of 'endowment' in the educational sphere; it defines the prospects of introduction of endowment funds with educational establishments in Ukraine. A generalization of legal and regulatory framework for establishing and managing endowment funds for higher educational institutions is presented. The article goes on to define the restrictions for establishment of endowment funds as suggested by international experience.

The paper further determines the factors that withhold the implementation of such form of educational investment in domestic practices, outlining the ways of replenishment and spending of endowment capital; the article elucidates the benefits and drawbacks of establishing endowment funds in the sphere of higher education in Ukraine.

Keywords: endowment fund, educational sphere, prospects, legal and regulatory framework

Yarovenko T. S.

ЕНДАВМЕНТ, КАК ПЕРСПЕКТИВНАЯ ФОРМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ИНВЕСТИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Раскрыто содержание категории «ендавмент» в сфере образования; определены перспективы внедрения ендавмент-фондов учебных заведений в Украине. Обобщены нормативно-правовые основы регулирования создания ендавментов высших учебных заведений и управления ими. Определены ограничения создания ендавмент-фондов в мировой практике. Вывявлены факторы, которые сдерживают внедрение такой формы образовательного инвестирования в отечественной практике. Определены направления пополнения и расходования средств ендавмента. Вывявлены преимущества и недостатки создания ендавмент-фондов в сфере высшего образования Украины.

Ключевые слова: ендавмент фонд, сфера образования, перспективы, нормативно-правовое регулирование.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Освітня сфера в Україні характеризується суттєвим обмеженням державного фінансування. Благодійна діяльність благодійників, спонсорів та філантропів є затребуваною у цій галузі, адже вона, на жаль, не є пріоритетом національної інвестиційної політики.

Освітнє законодавство в Україні забороняє навчальним закладам самостійно акумулювати та використовувати кошти на цілі, не пов'язані з їх науково-освітньою діяльністю. Але для довгострокового залучення недержаних інвестицій освітні установи можуть організувати некомерційну автономну юридичну особу – ендавмент-фонд, який формує інвестиційний капітал за рахунок добровільних благодійних внесків (земельних ділянок, нерухомості та іншого майна, цінних паперів, або грошових коштів) суб'єктів господарювання. Форма внесків обумовлюється уставом фонду, у Росії, наприклад, внеском можуть бути лише грошові кошти.

На сьогодні ендавмент-фонди стають потужними чинниками фінансування освіти та визначають інвестиційну політику певних навчальних закладів. Їх частка у бюджеті освітніх установ може сягати 40% [1]. Отже, ендавмент є перспективною формою освітнього інвестування, яка має інвестиційні аспекти, як у залученні, так і у використанні благодійних внесків. Таким чином, дослідження категорії «ендавмент» та особливостей її застосування у сфері освіти, а також визначення проблем та перспектив впровадження ендавмент-фондів навчальних закладів в Україні є запорукою ефективного управління освітніми інвестиціями з урахуванням визначальних векторів розвитку сфери освіти в цілому.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

Ендавмент, як перспективна форма освітнього інвестування стає об'єктом дослідження таких вчених, як: Ванг Дж., Хансманн Г., Калхун К., Скоар А., Шумахер Е., Ньюман Д., Дмитришин М., Батурина О., Кушнір М., Оробець Л., Козаренко Л., Леонов А., Давиденко Н., Мокін Б., Білінець М., Моліна О., Нанівська Є., Нестеренко Ю., Тарасенко І., Нефедова Т., Пачикова Л., Нікіфорова Л., Семенюк Н., Шевченко Л., Стешина О., Рябков К., Покідіна В. та ін.

Позитивні зрушення відбуваються й у нормативно-правовому забезпеченні створення цих фондів, зокрема, певні аспекти цього процесу відображено у Законах України «Про вищу освіту» [2], «Про благодійництво та благодійницькі організації» [3] та у Податковому кодексі України [4]. Але, кількісна та якісна недостатність досліджень цієї специфічної форми інвестування освіти, стримує впровадження освітніх інвестицій, які є підґрунтям її оновлення та розвитку. Наразі, в Україні у законодавчих джерелах та наукових працях відсутній цілісний механізм створення ендавмент-фондів у сфері освіти та управління ними.

Цілі статті. Метою статті є визначення категорії «ендавмент» та особливостей її застосування у сфері освіти; дослідження світового досвіду створення ендавмент-фондів, проблем та перспектив його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найбільша кількість університетів, які мають ендавмент-фонди, розташована у США. Міністерство освіти США використовує їх, як один з показників при складанні рейтингів ВУЗів. Національною особливістю є те, що університет має декілька фондів цього типу, кошти яких призначені для фінансування різних аспектів його функціонування: виплати стипендій та грантів студентам й викладачам, створення або оновлення бібліотек й музеїв, проведення наукових досліджень, впровадження інноваційних навчальних програм, тощо. Такі фонди

можуть ставати акумулятором потужних фінансових капіталів. У 80-ти університетах світу розмір капіталу ендавменту перевищує \$1 млрд дол. США [5].

Слід зазначити, що суттєвий внесок у надходженнях ендавментів мають кошти, передані за заповітом (до 50%). При цьому благодійниками можуть виступати: юридичні (зокрема, сама освітня установа, підприємства-роботодавці, організації-партнери, професійні асоціації, некомерційні організації, тощо) та фізичні (співробітники навчального закладу, випускники, політичні діячі, батьків студентів, тощо) особи. В основному ендавменти поповнюються за рахунок разових невеликих пожертвувань студентів при випуску з університету та крупних пожертв філантропів.

При цьому шляхи залучення й витрачання інвестицій суттєво різняться у залежності від країни походження, форми власності, спрямованості закладу та т.п., але визначальними чинниками є імідж, репутація та бізнес-стосунки освітньої установи. Одним з основних маркетингових механізмів при цьому є оголошення «компанії» із залучення коштів для фінансування певного проекту або напряму.

Створений навчальним закладом ендавмент фонд передає накопичений капітал у довірче управління керуючій компанії. Нею може виступати – консалтингова або інвестиційна компанія, траст-фонд, банківська установа тощо. Ця компанія використовує отриманий капітал у інвестиційній діяльності для отримання доходу шляхом вкладення у фінансові інструменти (акції, облігації, паї), розміщення на банківському депозиті. Капітал фонду інвестується лише у чітко оговорені фінансові інструменти, що гарантує його збереження та мінімізацію інвестиційних ризиків. Крім того керуюча компанія здійснює інформаційно-аналітичну підтримку діяльності фонду. Фонд здійснює фінансування витрат власного утримання та оплачує послуги керуючої компанії, з управління ендавментом.

У закордонній практиці освітня установа – власник фонду може являтися й керуючою компанією, яка здійснює інвестування (у Росії це заборонено). У цьому разі створена фондом опікунська рада (Board of Trustees) здійснює контроль та управління інвестиційною діяльністю, а інвестиційний комітет (Trustee Investment Committee) встановлює нормативи щодо розміщення активів та призначає професійних менеджерів, які здійснюють управління фондом на постійній основі.

Доходи, отримані від довірчого управління таким цільовим капіталом, а також частина майна, яка є його складовою (якщо це передбачено), передаються керуючою компанією освітній установі, для підтримки якої створений фонд. Вони використовуються для: фінансування інвестиційних освітніх проектів (ремонт, будівництва й реконструкції інфраструктури, придбання й модернізації обладнання), оновлення бібліотечних фондів, проведення наукових досліджень, створення наукових лабораторій, організації спортивних заходів (підтримки певних видів спорту, чемпіонатів, змагань), впровадження освітніх інновацій (інноваційних учбових програм), залучення науково-педагогічних кадрів, заохочення студентів (шляхом надання знижок або відстрочки оплати за навчання, соціальних стипендій, грантів) та викладачів, фінансування видатків на охорону здоров'я (утримання госпіталів та лікарень при університетах), покриття витрат на покращення зв'язків із місцевими громадами, а також на реінвестування – збільшення обсягу ендавменту (до 50%).

Цілі використання коштів фонду можуть визначатися його Статутом, благодійником (який обумовлює конкретний напрям використання), або рішенням управління фондом. Крім того, фонд може створюватись задля фінансування певного інвестиційного проекту. На практиці існують ендавментподібні фонди, кошти яких можуть бути витраченими тільки після закінчення установленого терміну або настання певних подій, залежно від бажання донорів [6].

Пріоритетність і спрямованість інвестування координує рада інвесторів (або опікунська рада), яка здійснює відбір інвестиційних проектів та проведених тендерів.

Використання доходу, отриманого від ендавменту, може бути обмежене донором (благодійником). Отже, головною відмінністю ендавмент-фонду від звичайної благодійної допомоги є те, що на освітнє інвестування використовується не сам капітал, а доходи, отримані від його інвестування.

Управління фондом здійснює спеціалізований орган (рада директорів, інвесторів, опікунська рада, комісія з інвестицій), до складу яких, як правило, входять представники навчального закладу, найбільші інвестори, незалежні особи (представники науки, освіти, студентського самоврядування, тощо).

Ініціаторами створення – засновниками фонду можуть бути: освітня установа, юридичні комерційні й некомерційні особи (асоціації або об'єднання випускників, викладачів, тощо), а також фізичні особи (керівники, співробітники, випускники). У засновників немає прав на майно фонду, прибуток фонду не розподіляється між ними. Освітня установа є номінальним засновником фонду, надаючи йому умови для організації діяльності (приміщення, дозвіл на використання назви, тощо).

При цьому використання власних коштів освітньої установи для формування фонду може бути заборонено (як в Росії), або дозволено (як в країнах ЄС, США, ін.). Фонд може створюватися на певний термін (як у Росії – не менш ніж на 10 років), або бути безстроковим. Якщо у закордонній практиці такий фонд є неподільним інвестиційним активом, то в Росії він може бути частиною майна некомерційної освітньої установи. Санкції за порушення цільового використання коштів фонду: від залучення його доходів до бази оподаткування й податкових штрафів до розформування. Фонд повинен отримувати дохід, у іншому разі його буде розформовано. У більшості країн світу створення, поповнення та використання фондів такого типу стимулюється з боку держави податковими пільгами.

Крім того, як свідчить світова практика, така форма інвестування має як переваги, так і недоліки застосування у сфері освіти. Основними перевагами ендавментів у сфері освіти є: створення умов для приватного освітнього інвестування; громадський контроль за ефективністю використання інвестиційних коштів; недоторканність цільового капіталу; довгострокове залучення інвестицій; можливість отримання податкових пільг (для фонду, навчального закладу, інвестора); використання коштів без бюрократичних перепонів; можливість фінансування широкого переліку напрямів; автономність управління інвестиціями; вливання додаткових фінансових ресурсів у банківську та підприємницьку сфери; мотивація освітніх закладів підвищувати рейтинг, тощо.

Основними недоліками світової практики створення цих фондів у освітній сфері є: надмірне нагромадження коштів та виведення їх з-під оподаткування; його використання доцільне лише для крупних установ вищої та, у деяких випадках, професійно-технічної освіти із багаторічною історією та бездоганною репутацією; підвищення нерівності між приватними і державними освітніми закладами, а також соціальної нерівності між особами, які здобувають освіту; реінвестування більшої частини прибутку, тощо.

Перший ендавмент в Україні було створено Інститутом міжнародних відносин КНУ ім. Т.Г. Шевченка у 2013 році на базі Благодійної організації «Фонд розвитку Інституту міжнародних відносин» [5]. Нині створено такий фонд й при Університеті банківської справи Національного банку України. Але впровадження ендавментів в Україні не набуло широкого розповсюдження, оскільки стикається з серйозними проблемами нормативно-правового й організаційного характеру. Поняття «ендавменту» у Законі України «Про благодійництво та благодійницькі організації» [3] не визначено, але у ньому міститься згадування про управління ним. Так, проценти та дивіденди від управління благодійними ендавментами призначені для: надання благодійної допомоги; виконання благодійних

програм; спільної благодійної діяльності. Витрати, пов'язані з управлінням благодійними ендавментами, включаються до адміністративних витрат благодійної організації, якщо інше не встановлено законом або правочином між благодійною організацією та благодійником [3].

Трактування цього поняття надає Податковий кодекс України [4]: «ендавмент» – це сума коштів або цінних паперів, які вносяться благодійником у банк або небанківську фінансову установу, завдяки чому набувач благодійної допомоги отримує право на використання відсотків або дивідендів, нарахованих на суму такого ендавменту. При цьому набувач не має права витратити або відчужувати основну суму ендавменту без згоди благодійника України [4].

У сфері освіти ендавмент-фонди передбачається створювати лише на рівні вищої освіти, відповідно Закону України «Про вищу освіту» [2]. Так, сталий фонд (ендавмент) вищого навчального закладу – це сума коштів або вартість іншого майна, призначена для інвестування або капіталізації на строк не менше 36 місяців, пасивні доходи від якої використовуються вищим навчальним закладом з метою здійснення його статутної діяльності у порядку, визначеному благодійником або уповноваженою ним особою. Вищий навчальний заклад має право засновувати сталий фонд (ендавмент) та розпоряджатися доходами від його використання, а також отримувати майно, кошти і матеріальні цінності, зокрема будинки, споруди, обладнання, транспортні засоби, від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, у тому числі як благодійну допомогу [2].

Отже, зазначені вище нормативно-правові акти не містять цілісного механізму формування ендавмент-фондів у сфері освіти й управління ними, мають суттєві упущення стосовно їх практичної реалізації в Україні, що спричиняє поодинокі випадки їх створення.

Іншими чинниками, які стримують впровадження такої форми освітнього інвестування у вітчизняній практиці, на думку, Шевченко Л. є: низька репутація окремих університетів; відсутність вільних коштів для благодійництва у випускників та негативні спогади про навчання (недостатню кваліфікацію та увагу викладачів, хабарництво тощо); сумніви потенційних благодійників щодо можливих напрямів ефективного розміщення коштів; нерозвиненість практики благодійництва в цілому та форм її державної підтримки; брак фахівців, які б уміли працювати з коштами таких фондів [6]. Крім того, суттєвий вплив спричиняють: катастрофічне зниження доходів населення; відсутність мотиваційних стимулів, зокрема, податкових пільг; низька якість освітніх послуг, їх невідповідність вимогам ринку праці; відсутність зацікавленості у потенційних учасників фонду; низька соціальна відповідальність представників бізнесу; відсутність належної пропаганди можливостей цього інструменту серед його потенційних учасників; порушення принципу цільового використання, тощо.

Висновки. Ендавмент-фонди на сьогодні є перспективною формою освітніх інвестицій, які надають можливість оновлення освітніх послуг та інфраструктури навчальних закладів. Це запорука стабільності та більшої гнучкості у питаннях інвестування в освітні установи. Але, без державної підтримки ця форма має досить обмежені можливості впровадження, які суттєво залежать від ефективності інвестиційного менеджменту й фінансової спроможності благодійників.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є розробка науково-обґрунтованого механізму впровадження ендавмент-фондів у практику функціонування вітчизняних освітніх установ.

Список використаних джерел

1. Кушнір, М. Ендавмент як правове увиразнення спроможностей державного управління: зарубіжний досвід та

- національна перспектива / М. Кушнір // Ефективність державного управління : збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 30. – С. 22 – 28.
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс] / Верховна рада України // Відомості Верховної Ради. – 2014. – №37-38. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
3. Про благодійництво та благодійні організації : Закон України від 16.09.1997 р. №531/97-вр [Електронний ресурс] / Верховна рада України // Відомості Верховної Ради. – 2013. – №25. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=531%2f97-%e2%f0>
4. Податковий кодекс України : Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI / [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України від 08.04.2011. — 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – 556 с. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
5. Що таке «ендавмент» [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Фонд розвитку інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Режим доступу : <http://iirfund.org/about/endowment/>
6. Шевченко Л. Ендавмент-фонди в інвестиційній стратегії зарубіжних університетів / Л. Шевченко // Україна: аспекти праці. - 2015. - № 1. - С. 8-16. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2015_1_4

Рецензент д.е.н., професор Моголова А.Ю.